

Валентина ГРЕЩУК
Ганна ШКОРУТА

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОТОПОНІМІВ СЕЛА ПІДПЕЧЕРИ ТИСМЕНИЦЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21'373.611 (477.86)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).196–201

Грещук В., Шкорута Г. Структурно-словотвірна характеристика мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті досліджено структурно-словотвірні особливості мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області. Здійснено аналіз зібраного матеріалу мікротопонімів простої та складеної структури. Встановлено твірні основи простих та складних назв невеликих географічних об'єктів.

Для творення мікротопонімів території, що досліджувалася, характерна проста структура вираження. Із-поміж аналізованих способів творення однослівних мікротопоназв виокремлюємо: лексико-семантичний, афіксальний, морфолого-синтаксичний та основокладання.

Актуальність дослідження пов'язана з потребою розвитку регіональної мікротопонімії. Мікротопоніми не такі стійкі, як назви великих географічних об'єктів. Вони легко можуть змінюватися, оскільки перебувають під впливом особливостей середовища, в якому побутують. Власне, це й зумовлює необхідність зібрати та дослідити локальні географічні найменування кожного регіону.

Мета наукового дослідження полягає у здійсненні структурно-словотвірного аналізу мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області. Досягнення визначеної мети передбачало виконання таких завдань: 1) опрацювати відповідну науково-лінгвістичну літературу; 2) зібрати мікротопоніми села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області; 3) проаналізувати просту структуру вираження мікротопонімів; 4) охарактеризувати мікротопоніми складеного типу досліджуваної території.

Під час виконання наукової роботи застосовувалися такі методи досліджень: описовий – для пояснення власних назв та їх поділ на мотивувальну основу та словотвірні афікси, для визначення мотиваційних відношень між твірними та похідними одиницями; словотвірний, частково етимологічний аналіз – для з'ясування походження твірної основи мікротопоназви; прийом кількісних підрахунків – для встановлення продуктивності різних груп мікротопоназв, що досліджувалися; загальнонауковий прийом індукції – для узагальнення та систематизації отриманих результатів. Окреслені методи та прийоми допомогли досягти поставленої мети.

Ключові слова: мікротопонім, проста структура, складена структура, структурно-словотвірна характеристика, мікротопоназви, твірна основа, село Підпечери.

Постановка проблеми. Комплексне вивчення мікротопонімії України – одне із важливих завдань ономастики. Досі немає єдиного підходу щодо того, які саме найменування кваліфікувати як мікротопоніми. Мікротопоназвами вважаємо назви малих природних (географічних) чи створених людиною об'єктів локального значення, яким притаманні лінгвальні та естралінгвальні ознаки. Перелік найменувань не може бути строго визначеним. Він залежить від особливостей рельєфу, природних умов, рівня господарського освоєння території, діяльності населення тощо.

Таким чином, власні найменування невеликих географічних об'єктів тісно пов'язані з життям людини, її духовно-практичною діяльністю. Вони несуть в собі важливу історичну, географічну, етнокультурну та мовознавчу інформацію. Окрім цього, мікротопонімія є одним із способів словесного вираження уявлень місцевого населення.

Дія мікротопонімів обмежена локально, а суспільна значущість невелика. Мікротопоніми вирізняються своєю словотвірною будовою. Деякі з них існують відносно нетривалий час, що обумовлено різними суспільно-економічними чинниками, наприклад, зміною власника певної мікротериторії.

Такі назви відомі, зазвичай, лише вузькому колу місцевих жителів.

Актуальність дослідження пов'язана з потребою розвитку ономастики, зокрема мікротопонімії. Варто наголосити, що поява мікротопонімів більшою мірою залежна від позамовних чинників (географічних особливостей досліджуваної території, ментальності населення, господарської діяльності мешканців, історико-політичних, соціально-економічних умов тощо). Найменування дрібних географічних об'єктів зазвичай не фіксують у документах, тому вважаємо, що мікротопоназви є менш стійкими, ніж назви великих об'єктів. Вони зазнають значних змін відповідно до особливостей середовища, в якому існують, а тому й виникає необхідність зібрати та дослідити локальні географічні найменування кожного регіону.

Мікротопонімія села Підпечери Тисменицького району, мабуть, вперше стає об'єктом дослідження в українському мовознавстві, що зумовлює новизну цієї ономастичної розвідки. Село належить до історико-географічної території Покуття, яке охоплює південно-східну частину сучасної Івано-Франківської області.

Аналіз досліджень. Із середини ХХ століття в українській ономастиці почала активно опрацьовуватися мікротопонімія регіонів України. Зазвичай вона вивчалася на синхронному рівні. У дослідженнях були проаналізовані значення похідних баз мікротопоназв, їх структурно-словотвірна специфіка. А ось вивчення мікротопонімікону у діахронії чи окремих часових зрізах виявилися не такими продуктивними. Це один із найменш досліджених аспектів українського ономастикону. На сучасному етапі серед онімних класів особливе наукове зацікавлення становить саме українська регіональна мікротопонімія.

Мікротопонімія України на сьогодні досліджена нерівномірно. Найбільше лінгвістичних розвідок присвячено мікротопоназвам західної частини нашої держави (укладений «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель» Г.Л. Аркушина та серія словників М.М. Габорака, зокрема «Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій»). Мікротопонімію Західного Поділля досліджувала Н.І. Лісняк, мікротопоназви Підгір'я – О.І. Михальчук, над мікротопонімією Південно-Західного Опілля працювала О.Б. Лужецька, а мікроойконімію Івано-Франківщини дослідила Н.В. Вебер.

Мета дослідження – здійснити структурно-словотвірний аналіз мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області.

Методи та методика дослідження. Для пояснення власних назв та їх поділ на мотивувальну основу та словотвірні афікси ми використовуємо описовий метод. Словотвірним, частково етимологічним аналізом послуговуємося для з'ясування походження твірної основи мікротопоназви. Прийом кількісних підрахунків застосовуємо для встановлення продуктивності різних груп мікротопоназв, що досліджувалися. Загальнонауковий прийом індукції обираємо для узагальнення та систематизації отриманих результатів.

I. Мікротопоніми простої структури

Творення мікротопонімів відбувається внаслідок онімізації апелювативів та трансонімізації. Найчастіше для сучасного мікротопонімотворення характерною є проста структура вираження, тобто однослівна. Виокремлюємо такі способи творення мікротопонімів як лексико-семантичний, афіксальний, морфолого-синтаксичний, а також основоскладання.

Лексико-семантичний спосіб являє собою утворення нового значення без граматичних і фонетичних змін у слові. Перехід загальних назв у клас онімів без структурно-словотвірних змін найчастіше трапляється у процесі мікротопонімотворення. Поширеність таких мікротопонімів, як підкреслює Д.Г. Бучко, спричинена тим, що вони могли найкраще назвати той чи інший мікропооб'єкт або дати характеристику певній території [Бучко 1982, с. 265].

У своїх дослідженнях Д.Г. Бучко говорить про два рівні деривації назв поселень – доойконімії та ойконімії. Усі ойконіми Покуття за способом деривації вчений поділяє на два типи: назви доойко-

німного рівня деривації, які називає первинними та назви ойконімічного рівня деривації, що є вторинними. Перші були створені в результаті ойконімізації найменувань груп людей або географічних термінів, а другі утворилися завдяки ойконімотворним формантам від найменувань людей [Бучко 2013].

Найчастіше у розряд мікротопонімів переходять назви місцевих географічних об'єктів. У таких випадках вони втрачають своє основне лексичне значення. Онімізація апелювативів відбувається як у процесі ойконімотворення, так і в процесі мікротопонімотворення.

Проаналізувавши зібраний матеріал мікротопоназв села Підпечери, виділяємо прості за структурою власні назви, які утворились від:

– назв орографічних об'єктів на позначення додатного рельєфу (*Гора* < гора, *Горб* < горб) та рівнинних територій (*Поле* < поле);

– назв гідрографічних об'єктів, мотивованих фізичними властивостями води (*Крутіж* < крутіж, *Перебій* < перебій), специфікою водойми (*Нетеча* < нетеча, *Стави* < стави);

– апелювативи, що відображають специфіку ґрунтового покриття (*Каміння* < каміння, *Кицьки* < кицьки);

– загальні назви, що відображають специфіку рослинного світу (*Корчі* < корчі, *Лози* < лози, *Сад* < сад, *Ліс* < ліс);

– назви, пов'язані з господарською і культурною діяльністю людини: землеробство (*Ангар* < ангар, *Буда* < буда, *Ваги* < ваги, *Млин* < млин, *Поле* < поле, *Тік* < тік), тваринництво (*Пасіка* < пасіка, *Ферма* < ферма), будівництво (*Будови* < будови, *Плити* < плити), вірування (*Каплиця* < каплиця, *Хрест* < хрест, *Церква* < церква, *Цвинтар* < цвинтар);

– апелювативи, що характеризують зовнішні особливості об'єкта та вказують на його фізико-географічне розташування (*Зелена* < зелена, *Інститут* < інститут, *Осередок* < осередок, *Центр* < центр, *Школа* < школа).

Процес онімізації пройшли апелювативи як у формі однини, так і у формі множини, з непохідними та похідними основами. Д.Г. Бучко вважає, що топоніми у формі множини є результатом доойконімічного рівня деривації, тобто загальна назва у граматичній формі називного відмінка множини переходить у розряд топонімів [Бучко 1982]. Категорії числа не властиве граматично-семантичне навантаження [Корепапова 1966, с. 96].

Мікротопоніми поселення мотивовані апелювативами з похідними основами, утвореними суфіксацією. Важко стверджувати, чи зберігають суфіксальні утворення ті емоційно-експресивні навантаження, що вони мали на апелювативному рівні. Серед найменувань такого типу можна виділити:

– загальні назви з демінутивними суфіксами: *-ець* (*Мокрець*, *Студенець*), *-к-* (*Капличка*, *Криничка*), *-ик-* (*Горбик*, *Домики*), *-ок-* (*Гайок*, *Місток*, *Садок*, *Ставок*);

– апелювативи з похідними основами, що містять згрубілі суфікси: *-ищ-е* (*Ринчище*) та *-ис(ь)к-о* (*Пасовисько*).

Ще одним шляхом поповнення складу мікротопоназв є перехід найменувань з одного класу онімів у інший. Цей спосіб називається трансонімізацією.

В ономастиці це явище вважають не пов'язаним із деривацією, тому розглядають його поза межами словотвору. У процесі трансонімізації зберігаються спільні ономастичні властивості пропріативу, змінюється лише власне мікросистемне ономастичне значення, а граматичні ознаки здебільшого залишаються незмінними.

Твірними базами можуть слугувати:

– імена, прізвища та прізвиська («Боб» (назва магазину) < Боб, «Таракан» (назва магазину) < Таракан, «Юлія» (назва магазину) < Юлія);

– топоніми (Голівуд < Голлівуд, Корея < Корея).

Низка мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області утворена суфіксальним, префіксальним та префіксально-суфіксальним способами.

Найпродуктивнішим способом творення є суфіксація, за допомогою якої можна охарактеризувати об'єкт. Серед суфіксальних мікротопоназв виокремлюємо субстантивні (-івк(а), -их(а)) та ад'єктивні (-ов-, -ськ-) топоформанти.

Топонімоторчий формант -івк-а реалізується насамперед у відантропонімічних похідних, мотивувальною основою яких є прізвища чи прізвиська особи, інколи – імена. Межі таких груп не завжди чітко простежуються: Боднарівка < Боднар + -івк(а), Дубіївка < Дубій + -івк(а), Ковалівка < Коваль + -івк(а), Королівка < Король + -івк(а), Кугутівка < Кугут + -івк(а).

На території села лише декілька мікротопонімів містять у собі афікс -их(а): Заячиха < Заяць + -их(а), Іваниха < Іван + -их(а), Медведиха < Медвідь + -их(а), Пилитиха < Пилип + -их(а), Цапиха < Цап + -их(а). В антропоніміці цей формант утворює андроніми – найменування жінки за іменем чоловіка. В мікротопоніміці схожі власні назви виражають присвійність, структурно ці оніми мотивовані антропонімом, семантично – словосполученням.

Одним із продуктивних дериватів у мікротопонімах села Підпечери є афікс -ів (-ов(а), -ов(е)), який вказує на належність певного географічного об'єкта особі чи групі осіб, наприклад, родині, що засвідчені у власній назві [Бучко 2003, с. 71]. Проаналізувавши відантропонімічні утворення, бачимо в їх основі імена, прізвища та прізвиська осіб: Бойків < Бойко + -ів, Борисове < Борис + -ов(е), Війтове < Війт + -ов(е), Герегова < Герег + -ов(а), Ковалів < Коваль + -ів, Ксьондзове < Ксьондз + -ов(е), Любчикова < Любчик + -ов(а), Мотова < Мотьо + -ов(а), Щурикова < Щурик + -ов(а).

На досліджуваній території чимало назв місць, що є похідними від топонімів інших (суміжних і віддалених) населених пунктів, або похідними від мікротопонімів села. Серед мікротопоназв Підпечер словотвірний афікс -ськ- (-цьк-) теж виявляє присвійно-відносну функцію, вказуючи на належність території чи об'єкта поселенню або власнику. Суфікс -ськ- (-цьк-) відображений у таких назвах: Галицька

< Галич + -ськ-, Гірська < Гора + -ськ-, Завільшанський < Завільша + -ськ-, Зарічанський < Заріка + -ськ-, Інститутська < Інститут + -ськ-, Карпатська < Карпати + -ськ-, Козацька < Козак + -ськ-, Підпечарівська < Підпечери (Підпечари) + -ськ-, Тисменицька < Тисмениця + -ськ-.

Префіксальний спосіб творення дещо обмежений дериваційними можливостями. Такі афікси мають зазвичай одну і ту ж функцію. Вони вказують на розташування мікрооб'єкта. Твірною базою таких власних назв є інші пропріативи.

Префікси, як відомо, є менш продуктивні порівняно із суфіксами. Для аналізованого поселення властивий формант за-, що вказує на розташування мікротопоніма. У селі Підпечери цей афікс реалізується у назві такого об'єкта: Задуброва < за- + дуброва.

Декілька мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області утворилися внаслідок префіксально-суфіксального способу деривації: Закалацівка < за- + калацати (діал.) + -івк-а; Зарудка < за- + руда + -к-а.

Заслужують на увагу субстантивовані мікротопоназви, що утворилися за допомогою морфолого-синтаксичного способу. Ці мікротопоніми виникли внаслідок процесу розвитку складених найменувань (упущення головного компонента і субстантивації атрибутивного). Такі назви є прикладами явища економії мовних ресурсів. Одним із наслідків цього способу мікропотворення є зміна частиномовної належності і, відповідно, синтаксичної ролі слова.

Субстантивовані оніми характеризують в першу чергу зовнішні особливості об'єкта і описують місцевість, її фізико-географічні умови. Серед найменувань такого типу можна виділити: вулиця Весняна, дорога Галицька, вулиця Гірська, вулиця Інститутська, вулиця Карпатська, частина села Калинова, вулиця Липова, вулиця Молодіжна, дорога Підлузька, вулиця Підпечарівська, магазин Промисловий, вулиця Садова, провулок Світлий, будинок Сонячний, вулиця Тисменицька, вулиця Шкільна.

Незначну частину в мікротопонімії села Підпечер становлять найменування, утворені за допомогою основокладання. Такі назви складаються із прикметникової та іменникової основ: Новобудови < новий + будова, Світлолоза < світлий + лоза тощо.

II. Мікротопоніми складеної структури

Складені (багатослівні) найменування трапляються у багатьох розрядах онімів, зокрема і серед мікротопоназв. Мікротопоніми відрізняються від інших категорій найменувань географічних об'єктів саме двослівними (і більше) утвореннями. Це уподібнює їх із загальними назвами.

Усі мікротопоніми складеного типу, які були досліджені у селі Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області, можна поділити на: 1) двослівні структури; 2) прийменникові конструкції; 3) описові назви.

Серед двослівних мікротопоназв виділимо атрибутивні сполуки. Вони утворюються для того,

щоб якнайкраще ідентифікувати позначуваний об'єкт. Така конструкція описує мікрореалію завдяки опорному елементу (субстантиву), що містить вказівку на особливість поданої місцевості, а також завдяки супровідному елементу (атрибуту), що вказує на характеристики реалії, чи виконує присвійно-відносну функцію.

Атрибутивні сполуки на досліджуваній території проявляються у формі ад'єктиву і субстантиву.

Супровідний елемент може бути якісним, відносним, присвійним чи присвійно-відносним.

Якісні ад'єктиви характеризують розмір чи вигляд мікрооб'єкта, час його виникнення, колір тощо: *Нова Вулиця, Нова Кладка, Нова Міра, Нова Перія, Нова Церква, Стара Вулиця, Стара Кладка, Стара Міра, Стара Церква, Стара Школа, Холодні Ноги*.

Відносний елемент втілений у таких мікротопонімах: *Вербова Поляна, Дубовий Гай, Житнє Поле, Зупинка Калинова, Коров'ячий Цвинтар*.

Присвійні ад'єктиви, найчастіше відантропонімі, утворюються за допомогою присвійно-відносних суфіксів *-ів (-ов-а, -ов-е), -ськ- (-цьк-)*. Атрибутами у цій підгрупі можуть виступати християнські чи слов'янські імена у різних формах, характеристики особи, прізвиська та прізвища: *Бобів Магазин, Борисове Поле, Герегова Долина, Мотова Гора, Попова Долина, Циганський Горб* тощо.

Окремо формуються мікротопоназви із присвійно-відносним значенням. Такий ад'єктив вказує на те, що позначуваний об'єкт знаходиться біля певного населеного пункту або належить мешканцям того поселення. Сюди можемо віднести такі мікротопоніми: *Вільшанецький Ліс, Галицька Дорога, Зарічанський Став, Підлузькі Стави, Підпечерська Печера* тощо.

Характерною ознакою мікротопонімів села Підпечери є велика кількість прийменникових конструкцій. Такі структури можна назвати орієнтирами, оскільки вони більш детально подають локацію. Д.Г. Бучко вважає, що прийменникові конструкції вказують на «безіменні» реалії [Бучко 2005, с. 20], зазвичай назви цих реалій залежать від того, де знаходиться номінатор, і чи враховується його місцезнаходження (*за, перед, під* об'єктом, якщо враховується і *на, в, між, при*, якщо не враховується).

Прийменникові сполуки є двослівними і містять у собі прийменник та іменник. Домінативним компонентом у такій конструкції виступає прийменник, оскільки виконує прострову функцію.

Мікротопотворення відбувається завдяки орієнтиру на певну реалію з використанням прийменників. Прийменник *за* вказує на те, що мікрооб'єкт розташований за іншим об'єктом і описує місцевий ландшафт чи культурно-господарські реалії: *За Березами, За Бобом, За Городами, За Зарудков, За Кладков, За Клубом, За Ксьондзом, За Магазином, За Мостом, За Печерами, За Ріков, За Тараканом, За Фермов, За Церквов, За Цвинтаром*.

Пропріативи з прийменниками *коло/біля* позначають розташування одного мікротопоніма біля іншого: *Біля Домиків, Біля Колгосту, Біля Кринички,*

Біля Свети, Коло Ангари, Коло Боба, Коло Герінгера, Коло Заячихи, Коло Івасюків, Коло Інституту, Коло Йоська, Коло Каплички, Коло Кафе, Коло Кладки, Коло Клубу, Коло Лісу, Коло Маланюка, Коло Мандарину, Коло Млина, Коло Моста, Коло Пасіки, Коло Саду, Коло Сонячного, Коло Трансформатора, Коло Хреста, Коло Цвинтара, Коло Церкви, Коло Черешні, Коло Школи, Коло Юлії.

Прийменники *на, в (у)* у власних назвах вказують на місцевість чи місце, у яких розташований об'єкт: *На Болотах, На Буді, На Вагах, На Вільшині, На Вороні, На Горбі, На Горі, На Завільшій, На Заріці, На Зарудці, На Калиновій, На Каміннях, На Клубі, На Кугутівці, На Млинівці, На Мостику, На Осередку, На Пасовиську, На Перехростку, На Плитах, На Повороті, На Полі, На Саду, На Сіножетах, На Сонячному, На Ставах, На Стадіоні, На Току, На Фермі, На Школі, В Гайку, В Жиди, В Лісі, В Саду, В Селі, В Студенці, В Центрі* тощо.

До складних мікротопонімів можна віднести і описові структури, у складі яких більше двох слів. Зазвичай такі конструкції мають два іменники та один прийменник. У складі мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області таких прикладів мало, однак ті, які трапляються, можна охарактеризувати за такими формулами:

– іменник + прийменник + іменник: *Городи Під Тисменицев, Дорога До Лісу, Дорога До Млина, Дорога До Підлужжя, Дорога До Траси, Капличка Коло Цвинтара, Пасовисько На Сіножетах, Стежка До Саду;*

– іменник + прикметник + іменник: *Вулиця Січових Стрільців;*

– прийменник + прикметник + іменник: *В Гереговій Долині, Коло Зарічанського Ставу, Коло Газових Труб, Коло Підлузьких Ставів, На Завільшанських Ставах, На Поповій Долині, На Центральній Зупинці* тощо.

Висновки. Згідно зі структурно-словотвірними особливостями мікротопонімів виявлено прості та складені назви. Проста структура в мікротопонімії села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області є досить продуктивною. Назви такого типу становлять більшість лексичного фонду. Мікротопоніми простої структури лексико-семантичного способу творення є найбільш численними в мікротопоніміконі досліджуваної території. Цей спосіб характерний для найменувань малих об'єктів і репрезентований онімізацією апелятивів та трансонімізацією. Найбільше онімізації підлягали назви географічних об'єктів, апелятиви, утворені афіксальним способом, трансонімізувалися антропоніми (імена, прізвища та прізвиська) та топоніми.

Способи деривації мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області є неоднорідними. Деривати-мікроойконіми в основному утворюються суфіксальним способом творення. Особливу увагу звертаємо на залежність форманта і значення, твірну базу, що відіграє важливу роль у процесі формування й функціонування

похідної. В їх основах переважають антропоніми різного типу, зрідка інші посесиви.

Продуктивним є морфолого-синтаксичний спосіб творення. Досліджуючи мікротопонімікон села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області, було виявлено декілька таких назв, які утворені субстантивацією ад'єктивів.

Назви складеної структури важливі у з'ясуванні регіонального мікротопонімікону, тому що їм притаманні цілі синтаксичні конструкції в якості номінування об'єктів. Серед складених мікротопоназв чільне місце належить прийменниковим назвам. Найбільше моделей з прийменниками *за, біля/коло, на, в (у)*. Вони найчіткіше характеризують розташування мікрооб'єкта. Складені пропріативи містять у собі два або три елементи. Продуктивні такі моделі: прикметник + іменник; прийменник + іменник; іменник + прийменник + іменник; іменник + прикметник + іменник; прийменник + прикметник + іменник.

Регіональна мікротопонімія – це цінне джерело не лише лінгвальної, але й екстралінгвальної інформації. Мікротопоназва утворилася в особливих природних, історичних і мовних умовах та вмістила в собі знання й уявлення народу про навколишній

світ, які відображають його бачення власного місця у світі. Склад мікротопонімікону є залежним від історично-політичних особливостей суспільства, природних та географічних умов досліджуваної території, суспільно-економічного устрою, менталітету народу.

Мікротопоніми, на відміну від макротопонімів, які мають зазвичай природне походження, часто створені штучно. Вони закріплюються за певними об'єктами та формуються оточенням. Цей чинник полегшує інший штучний процес – перейменування мікротопооб'єктів.

Опрацювання історичного мікротопонімікону є надзвичайно важливим, оскільки поява мікротопонімів є постійним процесом і їхнє вивчення може допомогти виявити тенденції у творенні, розвитку та зміні назв. Такі дослідження потрібні для того, щоб виявити особливості утворення назв і розкрити тенденції формування цього класу, що є необхідним для подальшого розвитку української ономастики.

Таким чином, здійснений аналіз мікротопонімного матеріалу села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області дає важливу інформацію про особливості мікротопонімії цієї території.

Література

1. Бучко Д.Г. Аноїконіми сіл давнього Любачівського повіту. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / redakcja M. Łesioł, M. Olejnik. Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2005. S. 17–23.
2. Бучко Д.Г. Лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімії Перегінщини. *Історична та сучасна українська ономастика* : вибрані праці. Чернівці: Букрек, 2013. 456 с.
3. Бучко Д.Г. Продуктивність і локалізація основних словотвірних моделей в оїконімії України. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2003. Вип. I, ч. I. С. 68–73.
4. Бучко Д.Г. Отапелятивны топонимы Верхнего Поднестровья. *Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1982. Vol. II. S. 259–265.
5. Габорак М.М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій: етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 932 с.
6. Грещук В. Лексико-семантична і словотвірна характеристика мікрооїконімів села Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника*. Філологія. Випуск XXIX–XXXI. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. С. 157–162.
7. Корепанова А.П. Топо- і гідронімічні типи pluralia tantum басейну Десни (в межах України). *Ономастика*: республік. міжвідом. збірник. Київ: Наукова думка, 1966. С. 96–104.
8. Купчинська З.О. Назви на -ич-і та -ан-и: від етнонімів до мікротопонімів. *Студії з ономастики та етимології* / відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. Київ: Київ, 2012. С. 131–140.
9. Снявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво, 1941. 363 с.

References

1. Buchko D.H. (2005) Anoikonimy sil davnoho Liubachivskoho povitu [Anonyms of villages of ancient Lyubachiv district]. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / redakcja M. Łesioł, M. Olejnik. Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej. S. 17–23 [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (2013) Leksyko-motyvatytsiini ta struktorno-slovotvirni osoblyvosti mikrotoponimii Perehynshchyny [Lexical-motivational and structural-word-forming features of microtoponymy of Perehynshchyna]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka* : vybrani pratsi. Chernivtsi: Bukrek. 456 s. [in Ukrainian].
3. Buchko D. H. (2003) Produktyvni i lokalizatsiia osnovnykh slovotvirno-struktornykh modelei v oikonimii Ukrainy [Productivity and localization of basic word-forming-structural models in the oikonomy of Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Seriiia : Movoznavstvo. Ternopil. Vyp. I, ch. I. S. 68–73 [in Ukrainian].
4. Buchko D.H. (1982) Otapelativnye toponimy Verkhneho Podnestravia [Upper Dniester toponyms]. *Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences*. Wrocław; Warszawa; Kraków.

Vol. II. S. 259–265 [in Russian].

5. Haborak M.M. (2013) Toponimiia Pokuttia ta deiakykh prylehlykh terytorii: etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Toponymy of Pokuttya and some adjacent territories: etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 932 s. [in Ukrainian].

6. Greshchuk V. (2011) Leksyko-semantychna i slovotvirna kharakterystyka mikrooikonimiv sela Ripne Rozhniativskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti [Lexical-semantic and word-forming characteristics of microoikonyms of Ripne village, Rozhnyativ district, Ivano-Frankivsk region]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka*. Filolohiia. Vypusk XXIX–XXXI. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. S. 157–162 [in Ukrainian].

7. Korepanova A. P. (1966) Topo- i hidronimichni typy pluralia tantum baseinu Desny (v mezhakh Ukrainy) [Topo- and hydronymic types of pluralia tantum of the Desna basin (within Ukraine)]. *Onomastyka* : respUBLIC. mizhvidom. zbirnyk. Kyiv: Naykova dumka. S. 96–104 [in Ukrainian].

8. Kupchynska Z.O. (2012) Nazvy na -ych-i ta -an-y: vid etnonimiv do mikrotoponimiv [Names in -ych-i and -an-y: from ethnonyms to microtoponyms]. *Studii z onomastyky ta etymolohii* / vidp. red. O.P. Karpenko, V.P. Shulhach. Kyiv: Kyi. S. 131–140 [in Ukrainian].

9. Syniavskiy O. (1941) Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukrainske vydavnytstvo. 363 s. [in Ukrainian].

STRUCTURAL AND WORD-FORMING CHARACTERISTICS OF MICROTOPYNOMS OF PIDPECHERY VILLAGE, TYSMENYTSIA DISTRICT, IVANO-FRANKIVSK REGION

Abstract. The article investigates the structural and word-forming features of microtoponyms of the village of Pidpechery, Tysmenytsia district, Ivano-Frankivsk region. The analysis of the collected material of microtoponyms of simple and compound structure is carried out. The creative bases of simple and complex names of small geographical objects are established.

For the creation of microtoponyms of the investigated territory the simple structure of an expression is characteristic. Among the analyzed methods of creating one-word microtoponyms we distinguish: lexical-semantic, affixal, morphological-syntactic, and basic composition. Microtoponyms are not as stable as the names of large geographic features. They can easily change because they are influenced by the characteristics of the environment in which they live. This necessitates the need to collect and investigate the local geographical names of each region. Achieving this goal involved the following tasks: 1) to study the relevant scientific and linguistic literature; 2) to collect microtoponyms of the village of Pidpechery, Tysmenytsia district, Ivano-Frankivsk region; 3) analyze the simple structure of expression of microtoponyms; 4) to characterize microtoponyms of the made type of the investigated territory.

During the scientific work, research methods were used: descriptive – to explain their names and their division into motivational basis and word-forming affixes; word-forming, partly etymological analysis – to find out the origin of the creative basis of the microtoponym; reception of quantitative calculations – to establish the performance of different groups of microtoponyms under study; general scientific method of induction – to generalize and systematize the results. The outlined methods and techniques helped to achieve the set goal.

Keywords: microtoponym, simple structure, composite structure, structural-word-forming characteristic, microtoponyms, creative basis, Pidpechery village.

© Грещук В., Шкорута Г., 2021 р.

Валентина Грещук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства, директор Навчально-наукового Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Valentyna Greshchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of General and German Linguistics, Director of the Educational and Scientific Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Ганна Шкорута – магістрантка, провідний фахівець Навчально-наукового Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6436-6015>

Hanna Shkoruta – Master's student, Leading Specialist of the Educational and Scientific Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6436-6015>

Катерина ДАШКОВА
Наталія ШКВОРЧЕНКО

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «FLOOD» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'373 (075.8)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).202–208

Дашкова К., Шкворченко Н. Лексико-семантична група «Flood» в сучасній англійській мові; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові. Актуальність дослідження визначається розширенням словникового складу мови екологічної тематики, а також відсутністю досліджень даного поля в мовознавстві. Метою дослідження є виявлення, класифікація та опис лексичних одиниць, що входять до складу лексико-семантичної групи «flood» в англійській мові. Відповідно до мети дослідження були встановлені наступні завдання: проаналізувати поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи, системи; розглянути ієрархічну структуру лексико-семантичних полів, що передбачає їх внутрішню організацію у вигляді ядра, центру (найбільш близьких до центру лексичних одиниць) та периферії (найбільш віддалених від центру лексичних одиниць); навести тлумачення лексеми «Flood» в англомовних словниках, що дало змогу визначити підгрупи лексико-семантичної групи «Flood» (лексичні одиниці на позначення причин повеней, лексичні одиниці на позначення факторів, що впливають на підвищення загрози повеней, лексичні одиниці на позначення видів повеней, лексичні одиниці на позначення видів водойм та водних об'єктів, лексичні одиниці на позначення споруд та заходів для запобігання повеней, лексичні одиниці на позначення наслідків повеней) та лексеми, що входять до їх складу. На основі проведеного аналізу було підраховано загальну кількість одиниць, що входять до складу кожної тематичної підгрупи та відображено підрахунки у відсотках у вигляді діаграми. Досліджено лексичні одиниці, що входять до периферії (3 підгрупи: лексичні одиниці на позначення видів опадів, лексичні одиниці на позначення циклонів, лексичні одиниці на позначення збитків та жертв), тобто є найбільш віддаленими у своєму значенні до ядра.

Як свідчать результати аналізу, до складу лексико-семантичної групи «Flood» входять 6 підгруп, які включають 58 лексичних одиниць, та входять до центру групи; 3 підгрупи, які включають 17 лексичних одиниць, та входять до периферії.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, система, лексема, ядро, центр поля, периферія.

Постановка проблеми. Наукові праці до 20 століття не приділяли належної уваги дослідженню слів. Проте слова мають велике значення у будь-якій сфері нашого буденного життя: людських стосунках (імена, титули, адреси), у накопиченні знань (роль термінології в науці, назви рослин та тварин), а також у системах релігії, переконань та цінностей.

Люди використовують слова, коли думають, приймають рішення, говорять, працюють. Слова значною мірою впливають на життя кожної окремої людини та світу в цілому. Так, американський антрополог і соціолог Кліффорд Гірц ствержує, що хоча ми не можемо прочитати політичну історію зі словникових визначень, значення слів насправді є одними з найбільш чутливих і недостатньо використовуваних детекторів для реєстрації того, що відбувається у світі – політичному, соціальному та ментальному [Geertz 2000, с. 234].

Однак для того, для того щоб влучно застосувати слова, аби вони мали такий сильний вплив, недостатньо знати лише визначення словників, наскільки корисним та яскравим воно б не було.

Словниковий запас кожної мови невпинно поповнюється щодня: нові слова з'являються, інші стають все менш вживаними, а деякими взагалі перестають використовуватися. На це впливає безліч факторів, та простежити й одразу зафіксувати цей процес на сторінках словників виявляється просто неможливим. Окрім того, різні вікові та соціальні

групи використовують одне й те ж слово в абсолютно різних обставинах та значеннях.

Незважаючи на те, що так званих «універсальних слів» існує не дуже багато, вражає саме величезна семантична мінливість, яка існує в словниковому запасі мов світу. Зокрема, дані свідчать про те, що в кожному мовленнєвому співтоваристві є певні слова, які, хоч далеко не універсальні, насправді унікальні для однієї конкретної мови. Такі слова містять усе багатство культури у своєму значенні, а тому їх можна назвати ключовими культурними словами [Goddard, Wierzbicka 2014, с. 19].

Аналіз досліджень. Лексико-семантичне поле було предметом вивчення багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: в галузі когнітивної лінгвістики А. Вежбицька, К. Годдард, К. Гірц, Р. Джекендофф, О.С. Кубрякова, Р. Лангаккер, Ч. Філлмор; в галузі теорії лексико-семантичного поля – Л.М. Васильєв, Г. Іпсен, І.М. Кобозева, Л.М. Кузнєцова, В. Порциг, М.М. Покровський, Й. Тріп, Г.С. Щур та інші.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є виявлення, класифікація та опис лексичних одиниць, що входять до складу лексико-семантичної групи «flood» в англійській мові. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

– розгляд теоретичних засад про системний характер мови, підходів до визначення поняття «поле» у лінгвістиці, а також структуру лексико-семантичного поля;

– визначення складу та об'єму лексико-семан-

тичної групи «flood» в англійській мові;

– класифікація лексичних одиниць лексико-семантичної групи з точки зору їх приналежності до центру або периферії.

Актуальність дослідження визначається зростаючою кількістю чинників, які згубно впливають на навколишнє середовище, будучи причинами лих як природного, так і техногенного характеру, що відображається в розвитку лексики цієї предметної ділянки, а також відсутністю досліджень цього поля в мовознавстві.

Методи та матеріали дослідження. Матеріал для дослідження було відібрано методом суцільної вибірки з сучасних словників англійської мови (онлайн словники: Macmillan English Dictionary, Merriam-Webster's Dictionary, The Collins English Dictionary та словники екологічної тематики: Dictionary of Environment and Ecology, Dictionary of Environmental Science, Тематичний екологічний словник), а також медіатекстів (онлайн газети та журнали, періодичні видання: BBC NEWS, The New York Times Magazine, CBC NEWS, The American Journal of Enology and Viticulture; Інтернет-портали: The Young People's Trust for the Environment, Water Pollution Guide, B-AIR QUALITY, Lake Champlain Committee, Earth Networks).

У роботі були використані такі **методи**: описовий, компонентний аналіз, метод дистрибутивного аналізу, метод суцільної вибірки матеріалу (словники і медіатексти).

Виклад основного матеріалу. У працях швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, якого вважають основоположником сучасного мовознавства, було вперше висунуто положення про те, що «мова є системою, що підкоряється своєму власному порядку» [Соссюр 1977, с. 61].

Пізніше Й. Трір, спираючись на роботи Ф. Соссюра, спробував зробити структурний аналіз мови, проте його теорія зазнала критики з кількох позицій: неповнота матеріалу – Трір аналізував лише іменні утворення; логічний, а не мовний характер досліджуваних полів, ідеалістичне розуміння співвідношення мислення і мови по відношенню до реальної дійсності; не брав до уваги явище полісемії, внаслідок цього межі полів були штучні та неповні; значення слова не розглядалося як самостійна одиниця [Щур 2009]. Трір вважав, що «слово має сенс лише тому, що його мають також інші, суміжні з ним слова» [Шафіков: 1999, с. 107].

Концепція Й. Тріра близька концепції Й. Вайсгербера. Семантичні поля Вайсгербер розглядає не як вільні і незалежні об'єкти, існуючі десь в світі «до і поза мови» і які чекають своїх позначень, а як створені мовою «духовні об'єкти», які впорядковують дійсність. Це положення є одним з центральних постулатів неогумбольдтанської лінгвофілософської концепції, основні принципи якої Вайсгербер сформулював в опублікованій в 1929 році праці «Рідна мова і формування духу» [Вайсгербер, 2004].

На відміну від Тріра і Вайсгербера, група лінгвістів (Г. Іпсен, В. Порциг та ін.) ставить перед собою мету – дослідити весь словниковий склад

мови, розподілити слова по групах та досліджувати окремі семантичні зв'язки всередині кожної групи.

Г. Іпсен, вивчаючи індоєвропейські мови, використовував термін «сміслові поля»: в його розумінні це мозаїка, в якій слова з'єднуються один з одним, утворюючи смислову єдність [Уфімцева: 1998, с. 72].

В. Порциг увів у вживання термін «синтаксичне поле» для позначення комплексу словосполучень і синтаксичних конструкцій, які могли семантично поєднуватися один з одним. Зв'язок в подібних конструкціях встановлювався між такими групами, як дієслово та прикметник (сліпий – бачити), дієслово та іменник (вистачати – рука), прикметник та іменник (світлий – волосся) [Щур, 2009 року; Уфімцева, 1998].

М.М. Покровський також вказував на системний характер мови, зазначаючи, що слова необхідно вивчати лише у зв'язку з іншими словами, котрі належать до одного кола уявлень [Покровський 1959, с. 75].

Вивчення мови як системи знайшло своє вдале втілення в польовому методі. Особливо актуальні об'єднання слів в семантичні поля для створення ідеографічних словників, а також комп'ютерних лексикографічних джерел, семантичні поля також використовуються в процесі навчання іноземним мовам. У роботах як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів, що з'явилися в ХХ ст., були досліджені існуючі між словами системні зв'язки, проте інтерес до семантичних полів як до способу об'єднання лексики в мові, тим не менш, не слабшає і в ХХІ ст. [Безкоровайная 2012, с. 172].

Існують різні погляди на теорію поля: з одного боку, вони представляють собою самостійні варіанти, а з іншого – об'єднуються ідеєю семантичного зв'язку слів один з одним.

Понятійне поле Й. Тріра ініціювало інші дослідження і пошук нових назв. Згодом на додаток до терміна «понятійне» або «семантичне поле» були запропоновані нові назви: «групи слів» – в основі їх класифікації лежать слова, а не поняття (А. Йоллес, Е. Оксаар, Г. Іпсен, К. Ройнінг, О. Духачек, А. Рудскогер, А.А. Уфімцева, А.І. Кузнецова, Н.М. Мініна, В.І. Кодухов і ін.), «словотвірні об'єднання» (Л. Вайсгербер, М.Д. Степанова, С.Н. Родяева, Е.Н. Айзбалт і ін.), «синтаксичні поєднання» (В. Порциг, Г. Мюллер та ін.), «асоціативні групи» (Ш. Баллі, А.П. Клименко та ін.).

До нині неясним залишається питання про сутність «семантичного поля»: чи є це явище лінгвістичним або екстралінгвістичним. Однак і той, і інший фактор пов'язаний з мовою, а отже, і розглядати необхідно різні аспекти поля.

З часів Й. Тріра структура поля як замкнута система з «елементарними одиницями», де «все набуває змісту тільки з цілого» [Васильєв 1971, с. 105–113], перетворилася в ієрархічну структуру з цілим набором вхідних в неї компонентів. Кожен наступний вчений-лінгвіст намагався привнести щось своє в структуру поля, як наслідок, точки зору щодо структури поля різноманітні.

Під полем розуміється «сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту і відображенням понятійних, предметних чи функціональних властивостей явищ, що вони позначають» або «ряд слів, які більш-менш близько збігаються за своїм основним змістом» [Ахманова, 1956]. На думку Ю.Д. Апресяна, семантичне поле – це безліч значень, об'єднаних спільним семантичним компонентом [Апресян 1995, с. 364].

У лінгвістичному енциклопедичному словнику дається таке визначення терміна «поле»: сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають понятійну, предметну чи функціональну схожість явищ, що позначаються [Кузнецов 1990, с. 381].

А.Е. Гусева, розглядаючи лексико-фразеологічне поле, розуміє під ним сукупність лексичних і фразеологічних одиниць, об'єднаних однією семантичною ідеєю, вони характеризуються певними системними відносинами і мають стилістичну неоднорідність [Гусева 2008, с. 116].

І.М. Кобозева розуміє під семантичним полем «сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають понятійну, предметну і функціональну схожість позначуваних явищ» [Кобозева 2009, с. 99].

У XIX столітті М.М. Покровський першим із відчизняних лінгвістів почав вивчати проблеми і особливості семантики слів. Йому вдалося встановити смислові зв'язки між словами, що об'єднані спільним значенням і належать до однієї сфери діяльності. Він вивчив цілі ряди слів і дійшов висновку, що в системі мови існують різні «поля слів», які поділяються за сферами уявлень і за предметними сферами. На думку вченого, «історія значень відомого слова буде для нас тільки тоді зрозумілою, коли ми будемо вивчати це слово в зв'язку з іншими словами, синонімічними з ними і, головне, що належать до одного і того ж кола уявлень» [Покровський 2006, с. 75].

Відзначимо, що М.М. Покровський першим із наших співвітчизників почав розвивати поняття системності в лексиці. Ідеї вченого набули поширення в мовознавстві при розробці питання організації словникового складу мови, зокрема, в теорії семантичних полів.

Як і будь-який аналіз, семантичний аналіз ґрунтується на розкладанні складних значень на поступові конфігурації простіших значень. Це означає, що зрозумілий семантичний аналіз завжди повинен формулюватися такими поняттями, як простіші та зрозуміліші, ніж вираз, що розглядається [Goddard 2014, с. 27].

А.А. Уфімцева в структурі поля виділяє ядро, центр поля з загальними для ядра значеннями і периферію, одиниці якої можуть вступати в контакт з іншими полями, тим самим створюючи безперервну систему [Уфімцева, 1998].

З.Д. Попова, Л.А. Новиков виділяють ядро (назву поля, загальне значення), центр (спеціалізовані класи з більш складним значенням), ближню периферію з нейтральними одиницями і далеку

периферію з багатозначними одиницями [Новиков 1997; Попова 1989].

Н.А. Сабурова дійшла висновків, які є загальноновідомими: поле складається з ядра і периферії, за рахунок якої відбувається якісне і кількісне розширення меж поля [Сабурова 2002].

Комплексна методика дослідження лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові реалізується через поєднання загальнонаукових та лінгвістичних методів і ґрунтується на принципі системності до вивчення об'єкта, що передбачає застосування поетапного аналізу мовного матеріалу.

У нашому дослідженні пропонуємо розглянути структуру лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові, що є складовою лексико-семантичного поля «Disaster». Ядром лексико-семантичної групи є лексема «Flood». Перш за все, проаналізуємо визначення, що дають нам словники:

1. Macmillan English Dictionary: flood — when water covers something.

2. The Collins English Dictionary: if there is a flood, a large amount of water covers an area which is usually dry, for example when a river flows over its banks or a pipe bursts.

3. Merriam-Webster's Dictionary: flood — a rising and overflowing of a body of water especially onto normally dry land.

4. Dictionary of Environment and Ecology: flood — large amount of water covering land that is usually dry, caused by phenomena such as melting snow, heavy rain, high tides or storms.

5. Dictionary of Environmental Science: flood — the condition that occurs when water overflows the natural or artificial confines of a stream or other body of water, or accumulates by drainage over lowlying areas.

Аналіз матеріалу показав, що всі зафіксовані лексеми можна поділити на 6 підгруп, які включають 58 лексичних одиниць. Ці лексичні одиниці знаходяться у центрі лексико-семантичної групи та є близькими за значенням до ядра:

1. Лексичні одиниці на позначення причин повеней: break of dam (прорив греблі), heavy rains (сильні дощі), higher-than-average tides (потужніші ніж завжди припливи), hurricane (ураган), overflowing rivers (переповнення річок), seasonal rainfall (сезонні опади), storm surge (штормовий сплеск), stormwater runoff (стік дощової води), tsunami (цунамі), melting snow and ice (танення снігу та льоду), thunderstorm (буря).

Тематична підгрупа «Причини повеней» складається з 11 лексем, що становить 18% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

2. Лексичні одиниці на позначення факторів, що впливають на підвищення загрози повеней: climate change (зміна клімату), deforestation (вирубка лісів), degradation of the soil (деградація ґрунту), dense buildings (щільна забудова), desertification (опустелювання), draining swamps (осушення боліт), global warming (глобальне потепління), lack of vegetation (відсутність рослинності), paved roads and streets (моцні дороги та вулиці), low amounts of green space (мала кількість зелених насаджень),

low-capacity drainage equipment (малопотужне дренажне обладнання), over-cultivation (надмірна культивация).

Тематична підгрупа «Фактори, що впливають на підвищення загрози повеней» складається з 12 лексем, що становить 21% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

3. Лексичні одиниці на позначення видів повеней: coastal flood (підтоплення або затоплення прибережних районів), flash flood (раптова повінь), inland flooding (повені, що відбуваються на суші чи не в прибережній зоні), river flood (паводок), storm surge (штормовий сплеск).

Тематична підгрупа «Види повеней» складається з 5 лексем, що становить 9% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

4. Лексичні одиниці на позначення видів водойм та водних об'єктів: canal (канал), lake (озеро), ocean (океан), pond (ставок), reservoir (водосховище), river (річка), tributary (притока річки), sea (море), swamp (болото).

Тематична підгрупа «Види водойм та водних об'єктів» складається з 9 лексем, що становить 15,5% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

5. Лексичні одиниці на позначення споруд та заходів для запобігання повеней: coastal protection

(укріплення берегів), dam (дамба), dike (дамба), embankment (дамба), flood control pool (протиповеневе водосховище), flood defences (захисні споруди від повені), floodgate (паводковий шлюз), levee (дамба).

Тематична підгрупа «Споруди та заходи для запобігання повеней» складається з 8 лексем, що становить 14% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

6. Лексичні одиниці на позначення наслідків повеней: bacteriological pollution (бактеріологічне забруднення), coastal flood (затоплення прибережних областей), contamination (забруднення), damage (пошкодження, збиток), destruction of bridges and roads (руйнування мостів та доріг), destruction of homes (руйнування будинків), human toll (людські жертви), impoundment of lands (підтоплення або затоплення земель), runoff nutrients (забруднення поживними речовинами), waterlogged land (заболочена земля), water related disease (хвороби, що передаються через воду), water quality worsening (погіршення якості води), wetland (сильно зволожена земля).

Тематична підгрупа «Наслідки повеней» складається з 13 лексем, що становить 22,5% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

Розглянуті вище тематичні групи представлені у вигляді діаграми:

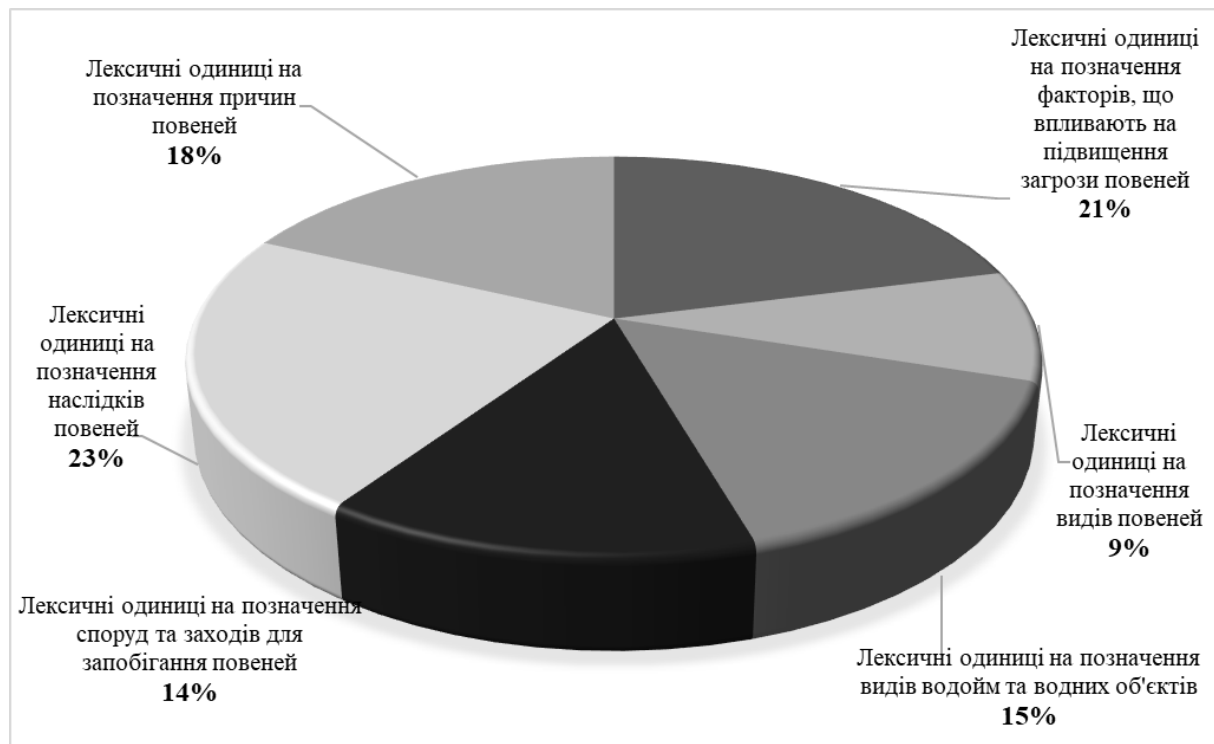

Рис 1. Структура лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові

Периферія поля включає одиниці, які є найбільш віддаленими у своєму значенні до ядра. Всі зафіксовані лексеми можна поділити на 3 підгрупи, які включають 17 лексичних одиниць:

1. Лексичні одиниці на позначення видів опадів: drizzle (мряка), graupel (сніжні крупки), hail (град), ice pellets (крижані гранули), rain (дощ), sleet

(мокрый сніг), snow (сніг).

2. Лексичні одиниці на позначення циклонів: anticyclone (антициклон), extratropical cyclones (позатропічний циклон), tropical cyclones (тропічний циклон), blizzard (хуртовина), heat wave (спека).

3. Лексичні одиниці на позначення збитків та жертв: death (смерть), destruction (знищення),

disruption (порушення), injury (травма), loss (втрата).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Огляд наявних у лексикологічній літературі досліджень показує, що семантичне поле є найоб'ємнішим ономазіологічним та семантичним угрупованням слів і становить величезний пласт в лінгвістичній науці. На сьогоднішній день можна зустріти безліч визначень цього поняття.

Аналіз структури поля показує, що, незважаючи на запропоновану різними вченими організацію лексичних одиниць всередині лексико-семантичного поля, воно являє собою ієрархічну структуру з цілим набором компонентів, які входять до його складу, об'єднану одним родовим значенням, що представляє в мові певну сферу.

З упевненістю можна стверджувати, що основні положення в цій галузі були закладені ще багато років тому з проведенням перших досліджень. Незважаючи на критичні зауваження стосовно праць перших учених, які зробили спробу розглянути

словниковий склад мови, їх ідеї лягли в основу подальших досліджень в цій сфері.

Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти продовжують плідно працювати над дослідженням теорії та складу лексико-семантичних полів у різних галузях, що, у свою чергу, є значним внеском у дослідження словникового складу мови.

У нашій роботі ми зробили спробу проаналізувати лексико-семантичну групу «Flood» (її структуру та склад). З огляду на вищезазначене, доходимо висновку, що лексико-семантична група «Flood» має ієрархічну структуру, що передбачає поділ її на лексичні множини та підмножини зі своєю внутрішньою організацією, складається з ядра, центру та периферії і нараховує 76 лексичних одиниць.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні лексико-семантичного поля «Disaster», лексико-семантичних груп, які входять до складу цього лексико-семантичного поля, та лексико-семантичних полів, які з ним перетинаються.

Література

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. 364 с.
2. Ахманова О.С. О точных методах исследования языка: о так называемой «математической лингвистике». Москва: МГУ, 1961. 162 с.
3. Безкоровайная Г.Т. Семантические поля как способ систематизации лексических единиц: попытка обобщения основных положений теории поля. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: «Філологічні науки». 2012. Вип. 1. С. 172–180 URL: (дата звернення: 02.02.2021).
4. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа (история лингвофилософской мысли). Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Эдиториал УРСС, 2004. 232 с.
5. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. № 3, 1971. С. 105–113.
6. Гусева А.Е. Основы лингвокогнитивного моделирования лексикофразеологических полей в немецком и русском языках: Дис. докт. филол. наук. Москва МГОУ, 2008. 489 с.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Москва: Эдиториал УРСС, 2009. 350 с.
8. Новиков Л.А. Семантическое поле. Русский язык. Энциклопедия. Москва: 1997. 358 с.
9. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1959. 382 с.
10. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков. Серия: Школа классической филологии. Изд. 2. Москва, 2006. 136 с.
11. Попова З.Д. Полевые структуры в системе языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. 200 с.
12. Сабурова Н.А. Структура фразео-семантического поля. Филологические науки. № 2, 2002. С. 81–88.
13. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1977. 695 с.
14. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва: Наука, 1998. С. 72.
15. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компоненты семантики его единиц. Учебное пособие. Уфа: Башк. ун-т. 1999. 88 с.
16. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. Изд.3-е. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. 264 с.
17. Cliff Goddard, Anna Wierzbicka. Words and Meanings: Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures. New York: Oxford University Press, 2014. 314 p.
18. Clifford Geertz. Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics. Princeton. NJ: Princeton University Press, 2000. 288 p.

Словники

19. Кузнецов А.М. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
20. Письменная О.О., Дудар Т.В. Тематичний екологічний словник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 416 с.
21. Collin P.H. Dictionary of Environment and Ecology: Over 7,000 terms clearly defined. 5th edition. London: Bloomsbury Publishing Plc, June 21, 2004. 264 p.
22. Dictionary of Environmental Science. McGraw-Hill, 2003. 496 p.
23. Macmillan English Dictionary: веб-сайт. URL: (дата звернення: 02.02.2021).

24. Merriam-Webster's Dictionary: веб-сайт. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення: 02.02.2021).
25. The Collins English Dictionary : веб-сайт. URL: <https://www.collinsdictionary.com> (дата звернення: 02.02.2021).

References

1. Apresian Yu.D. (1995) *Izbrannye trudy*. Tom 1. *Leksicheskaya semantika* [Selected Works. Volume 1. Lexical semantics]. Moskva. 364 s. [in Russian].
2. Akhmanova O.S. (1961) *O tochnykh metodakh issledovaniya yazyka: o tak nazyvaemoy «matematicheskoi lingvistike»* [On the exact methods of language research: on the so-called «mathematical linguistics»]. Moskva. 162 s. [in Russian].
3. Bezkorovaynaya G.T. (2012) *Semanticheskie polya kak sposob sistematizatsii leksicheskikh edinit: popytka obobshcheniya osnovnykh polozheniy teorii polya* [Semantic fields as a way to systematize lexical units: an attempt to generalize the main provisions of field theory] *Visnyk Dnipropetrovskoho universitetu im. Alfreda Nobelya*. Seriya: «Filologichni nauky». Vip. 1. S. 172–180. Available at: https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/Full_issues/Issues/1_3_2012.pdf [in Russian].
4. Vaisgerber I.L. (2004) *Rodnoy yazyk i formirovanie dukha (istoriia lingvofilosofskoi mysli)* [Native language and the formation of the spirit (history of linguo-philosophical thought)]. Moskva: Izd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. 232 s. [in Russian].
5. Vasilyev L.M. (1971) *Teoriia semanticheskikh poley. Voprosy yazykoznavaniya* [The theory of semantic fields.] № 3, S. 105–113 [in Russian].
6. Guseva A.E. (2008) *Osnovy lingvokognitivnogo modelirovaniya leksikofrazeologicheskikh poley v nemetskom i ruskom yazykakh: Dis.dokt. filol. nauk* [Fundamentals of linguo-cognitive modeling of lexicophraseological fields in the German and Russian languages: Dis. doct. philol. science]. Moskva. 489 s. [in Russian].
7. Kobozeva I.M. (2009) *Lingvisticheskaya semantika* [Linguistic semantics] Moskva: Ehditorial URSS, 350 s. [in Russian].
8. Novikov L.A. (1997) *Semanticheskoe pole. Russkiy yazyk. Enciklopediya* [Semantic field. Russian language. Encyclopedia]. Moskva. 358 s. [in Russian].
9. Pokrovskiy M.M. (1959) *Izbrannye raboty po yazykoznavaniyu* [Selected works on linguistics.] Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. 382 s. [in Russian].
10. Pokrovskiy M.M. (2006) *Semasiologicheskie issledovaniya v oblasti drevnykh yazykov* [Semasiological research in the field of ancient languages] Moskva: Seriya: Shkola klassicheskoi filologii. izd. 2. 136 s. [in Russian].
11. Popova Z.D. (1989) *Polevye struktury v sisteme yazyka*. [Field structures in the language system]. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta. 200 s. [in Russian].
12. Saburova N.A. (2002) *Struktura frazeo-semanticheskogo polya* [The structure of the phraseological-semantic field.] *Filologicheskie nauki*. № 2. S. 81–88 [in Russian].
13. Sossyur F. De (1977) *Trudy po yazykoznavaniyu*. [Works on linguistics]. Moskva: Progress. 695 s. [in Russian].
14. Ufimtseva A.A. (1998) *Slovo v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka*. [Word in the lexico-semantic system of the language.] Moskva: Nauka, S. 72. [in Russian].
15. Shafikov S.G. (1999) *Teoriya semanticheskogo polya i komponenty semantiki ego edinit*. [The theory of the semantic field and the components of the semantics of its units.] *Uchebnoe posobie*. Ufa: Bashk. un-t. 88 s. [in Russian].
16. Shchur G.S. (2009) *Teoriia polya v lingvistike* [Field theory in linguistics]. Izd.3-e. Moskva: Knizhnyi dom «Librokom». 264 s. [in Russian].
17. Cliff Goddard, Anna Wierzbicka (2014) *Words and Meanings: Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. New York: Oxford University Press. 314 p. [in English].
18. Clifford Geertz (2000) *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton. NJ: Princeton University Press. 288 p. [in English].

Dictionaries

19. Kuznetsov A.M. (1990) *Lingvisticheskiy enciklopedicheskiy slovar*. [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya. 685 s. [in Russian].
20. Pismennaya O.O., Dudar T.V. (2012) *Tematychnyi ekolohichniy slovnyk*. [Thematic ecological vocabulary]. Ternopil: Navchalna knyha. Bohdan. 416 s. [in Ukrainian].
21. Collin P.H. (2004) *Dictionary of Environment and Ecology: Over 7,000 terms clearly defined*. 5th edition. London: Bloomsbury Publishing Plc. 264 p. [in English].
22. McGraw-Hill. (2003). *Dictionary of Environmental Science*. 496 p. [in English].
23. Macmillan English Dictionary. Available at: <https://www.macmillan-dictionary.com>.
24. Merriam-Webster's Dictionary. Available at: <https://www.merriam-webster.com>.
25. The Collins English Dictionary. Available at: <https://www.collins-dictionary.com>.

LEXICO-SEMANTIC GROUP “FLOOD” IN MODERN ENGLISH

Abstract. The article is devoted to the study of the lexico-semantic group “Flood” in modern English. The relevance of the study is determined by the expansion of the vocabulary of the language of environmental issues, as well as the lack of research in this field in linguistics. The aim of the study is to identify, classify and describe the lexical units that are part of the lexico-semantic group “Flood” in English. In accordance with the purpose of the study, the following tasks were set: to analyze the concept of lexico-semantic field, lexico-semantic group, system; consider the hierarchical structure of lexico-semantic fields, which provides for their internal organization in the form of a nucleus, a center (the closest to the center lexical units) and periphery (the most distant from the center lexical units); give an interpretation of the lexeme “Flood” in English dictionaries, which allowed to identify subgroups of the lexico-semantic group “Flood” (lexical units that indicate the causes of floods, lexical units that indicate factors affecting the higher flood risks, lexical units that indicate types of floods, lexical units that indicate the types of reservoirs and water bodies, lexical units that indicate structures and measures of flood prevention, lexical units that indicate the consequences of floods) and lexemes that are part of them.

On the basis of the analysis, the total number of units included in each thematic subgroup was calculated, and the percentage calculations were reflected in the form of a diagram. The lexical units that are part of the periphery (3 subgroups: lexical units that indicate types of precipitation, lexical units that indicate cyclones, lexical units that indicate damage and victims) are investigated.

According to the results of the analysis, the lexico-semantic group “Flood” includes 6 subgroups, which include 58 lexemes (the center of the field); 3 subgroups, which include 17 lexemes (periphery).

Keywords: lexico-semantic field, lexico-semantic group, system, lexeme, nucleus, center of the field, periphery.

© Дашкова К., Шкворченко Н., 2021 р.

Катерина Дашкова – аспірант, викладач кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Міжнародного Гуманітарного Університету, Одеса, Україна; sheptekitae@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8581-533>

Kateryna Dashkova – graduate student, lecturer at the Department of Romance-Germanic Philology and Foreign Language Teaching of the International Humanitarian University, Odesa, Ukraine; sheptekitae@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8581-533>

Наталія Шкворченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Міжнародного Гуманітарного Університету, Одеса, Україна; nikolette@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7146-7244>

Natalia Shkvorchenko – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Romance-Germanic Philology and Foreign Language Teaching of the International Humanitarian University, Odesa, Ukraine; nikolette@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7146-7244>

PŘEPIS (NEJEN) UKRAJINSKÝCH OSOBNÍCH JMEN Z CYRILICE DO LATINKY Z HLEDISKA ČESKÉHO ZÁKONA

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).209–217

Дворжакова Ж. Přepis (nejen) ukrajinských osobních jmen z cyrilice do latinky z hlediska českého zákona; кількість бібліографічних джерел – 30; мова чеська.

Anotace. Tento příspěvek vychází z praxe v oblasti soudního znalectví a popisuje problémy týkající se přepisu osobních jmen z cyrilice do latinky u cizinců, kteří získali státní občanství České republiky. Zaměřuje se především na osobní jména ukrajinská, ale problematika se týká i ostatních jazyků užívajících cyrilici (ruštiny, běloruštiny, bulharštiny, makedonštiny, srbsštiny). Dále věnuje pozornost uvádění patronymik v oficiálních dokladech. Studie představuje zákonné normy a pravidla, jimiž se tyto zápisy řídí, a uvádí příklady z žádostí o vystavení znaleckých posudků, které jsme v posledních deseti letech jako znalci v Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR řešili.

Přepis osobních jmen z cyrilice do latinky se řídí závaznými pravidly danými nařízením vlády České republiky č. 100/2007 Sb., které vychází z Pravidel českého pravopisu. Jména cizinců ze zemí užívajících cyrilici, kteří získali občanství České republiky, jsou tak přepisována do češtiny podle těchto zásad. Jiné, např. anglické transkripce, nejsou respektovány. Např. *Олексію буде мит в českých dokladech Oleksij*, nikoli *Oleksiy*, jak měl předtím uvedeno v ukrajinském pasu. Takový zásah přitom narušuje základní, identifikační funkci vlastních jmen a přináší možné administrativní komplikace. Pokud by si chtěl cizinec ponechat své jméno v dosavadní anglické transkripci (tj. *Oleksiy*), musí požádat o změnu jména a doložit znaleckým posudkem, že se požadovaná forma jména v anglofonní oblasti používá jako oficiální podoba.

V českém onymickém systému se užívají pouze rodná jména a příjmení, proto podle českého “zákona o matrikách, jménu a příjmení” nebylo možné zapsání patronyma (jména po otci) do dokladů. Situace se však změnila v roce 2017 díky “Rámcové úmluvě na ochranu národnostních menšin”. Pokud chce nyní mít osoba v dokladech uvedené i patronymum, musí se zaregistrovat jako příslušník menšiny, která takový druh jmen používá.

V současné době se chystá novela “zákona o matrikách, jménu a příjmení” (zatím však nebyla schválena). Mezi navrhovanými změnami je i možnost ponechat si své jméno v dosud užívané podobě.

Klíčová slova: onomastika, osobní jména, ukrajinština, čeština, zákon

Stanovení problému. Cizinci, který nabyt české státní občanství, je matrikou vydán český rodný list a na jeho základě poté další potřebné doklady (občanský průkaz, pas). Matriční praxe je taková, že se vychází z originálu jména zapsaného v původním rodném listu cyrilicí (např. *Саломея*) a jméno je transkribováno v souhlasu s výslovností do latinky podle vládního nařízení č. 100/2007 Sb. (*Salomeja*). Nepřihlíží se přitom k tomu, jak bylo jméno zapsáno latinkou v jiných původních dokladech, např. v pasu (*Salomeya*). To přirozeně mnohým přináší problémy týkající se jejich totožnosti. Až do roku 2017 nebylo možné zapsat do dokladů ani jméno po otci (patronymikum).

Analýza předchozího výzkumu. Zákonné předpisy upravující zápisy jmen nacházíme v řadě zemí, liší se mírou své benevolentnosti (viz např. tematické číslo časopisu “Onoma” v roce 2012 na téma “Names and Law”). Českou praxi popisuje Knappová [1992], Štěpán [2018, s. 83–86] či Özörencik [2017]. Problematice legislativy a přepisu osobních jmen z cyrilice se však – pokud je nám známo – dosud nikdo systematicky nevěnoval.

Cíl výzkumu. Cílem této práce je představit legislativní rámec platný v České republice pro zápis jmen osob pocházejících ze zemí užívajících cyrilici, které získaly české státní občanství.

Metodologie. Onomastika u nás má mimořádný společenský dopad. V letech 2009–2020 byli pracovníci oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR zároveň soudními znalci v oblasti osobních jmen, od roku 2021 nadále ověřují podoby

jmen a příjmení z hlediska zákonných ustanovení usměrňujících jejich zápis do osobních dokladů, nevydávají však již soudně znalecké posudky, ale pouze odborná stanoviska pro potřeby matrik. Dalšími znalci v oboru byli M. Knappová, která ukončila svou činnost ke konci roku 2020, a J. Valdřová.

Tento příspěvek vychází ze zkušeností nabitých během znalecké praxe a uvádí příklady z ní. Nutno říci, že jako soudní znalci častěji řešíme žádosti o posudky na rodná jména, méně často na příjmení, proto se i v tomto příspěvku soustředíme především na jména rodná.

Prezentace materiálu. Pracovní migrace Ukrajinců do České republiky začala nabývat na intenzitě počátkem 90. let 20. století. Na konci roku 2019 u nás žilo podle oficiálních údajů Českého statistického úřadu přes 145 tisíc občanů Ukrajiny. Většina z nich měla v ČR dlouhodobý nebo trvalý pobyt. Mezi lety 2001–2018 získalo 13 tisíc Ukrajinců státní občanství ČR. S tím ovšem přišla pro mnohé nečekaná komplikace týkající se zápisu jejich jmen do českých dokladů. Není to přirozeně problém pouze Ukrajinců, ale všech osob pocházejících ze zemí, v nichž se užívá cyrilice (pro srovnání, ve stejném období získalo české občanství téměř 4 tisíce Rusů, 1,1 tisíce Bělorusů, 879 Bulharů a 456 Srbů).

1. Přepis z cyrilice do latinky. Pravidla pro přepis z cyrilice do latinky se přirozeně vyvíjela. Před 2. světovou válkou² byl sestaven “Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky”, který byl vypracován transliterační komisí Slovanského ústavu v Praze. Šlo přitom

“o transliteraci (nikoli transkripci fonetickou nebo fonologickou), a to o takovou, aby pokud možno připouštěla přesný zpětný přepis” [Návrh... 1940, s. 317]. B. Havránek se domníval, že právě z důvodu, že se jedná o transliteraci, nikoli transkripci, této normy nelze užívat pro psaní jmen, argumentoval tím, že: “nám zde jde o vyslovování a psaní ruských jmen, osobních a místních, v běžném českém kontextu. Zde je nevyslovujeme rusky, nesnažíme se a nemůžeme se snažit o přesnou ruskou výslovnost; jde jen o vhodnou výslovnost českou. Dále nemůže zde při psaní spoléhat na to, že český čtenář zná ruský poměr grafického obrazu a zvukové jeho realizace, nýbrž musí se opírat o týž poměr v češtině obvyklý. Zkrátka pro tyto účely běžného užívání takových jmen v českém kontextu jde nám o to, abychom písmeny u nás obvyklými a na podkladě zvyklostí českého pravopisu, t. j. českého poměru plánu grafického a zvukového, vystihli takovou českou výslovnost, kterou v rámci českých zvukových zvyklostí lze pokládati za správné vystižení ruského slova.” [Havránek 1949, s. 41] Na některé další problémy při přepisu jmen pak upozornil B. Ilek [1951, s. 7–12]. Výsledkem debat byla transliterační norma pro vědecké účely, vydaná pod názvem “Transliterace cyrilského písma do latinky” [1951, s. 158–161], později schválená jako česká státní norma pro transliteraci ČSN ISO 9 (010185), její mezinárodní označení je ISO 9:1995, a vedle toho transkripční norma pro běžný přepis publikovaná v “Pravidlech českého pravopisu”.

V úředním styku se přepis jmen z jiných znakových soustav (např. cyrilice) donedávna řídil závaznými pravidly upravenými “nařízením vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy”. Toto nařízení bylo později novelizováno “nařízením vlády č. 100/2007 Sb.”. Pravidla pro přepis jsou tu uvedena formou tabulek (viz tabulka 1). Vycházejí přitom z normy, která je obsažena v akademických “Pravidlech českého pravopisu” (1993).

Tabulka 1. Přepis znaků cyrilice do češtiny [Sbírka zákonů 100/2007, s. 1305]

А а	=	a	К к	=	k	С с	=	s
Б б	=	b	Л л	=	l	Т т	=	t
В в	=	v	М м	=	m	У у	=	u
Д д	=	d	Н н	=	n	Ф ф	=	f
Ж ж	=	ž	О о	=	o	Ц ц	=	c
З з	=	z	П п	=	p	Ч ч	=	č
Й й	=	j	Р р	=	r	Ш ш	=	š

Nařízením vlády dále uvádí tabulky přepisu dalších specifických znaků z ruštiny, ukrajinštiny (viz tabulka 2), běloruštiny, bulharštiny, makedonštiny a srbsštiny. U ukrajinštiny je (jako u jediného z výše uvedených jazyků) poznámka: “V případě, že zvláštní přepis některých znaků cyrilice z ukrajinského jazyka nepostačuje, použije se zvláštního přepisu některých znaků cyrilice z ruského jazyka.” [Sbírka zákonů 100/2007, částka 39, s. 1308].

Tabulka 2. III. Zvláštní přepis některých znaků cyrilice z ukrajinského jazyka [Sbírka zákonů 100/2007, s. 1308]

CYRILICE (UKRAJINSKÁ VARIANTA)	PŘEPIS	PŘÍKLADY	PŘEPIS
е	e	Потебня	Potebňa
є	je kromě po д, т, н	Срофеїв Коломієць	Jerofejiv Kolomijec
не (де, те)	ně (dě, tě)	синє	syně
і	i	Грінченко	Hrinčenko
ї	ji	Їжакевич Леся Українка	Jižakevyč Lesja Ukrajinka
и	y	Тичина Жилко	Tučyna Žylko
'	apostrof po souhláskách se vynechává	Квітка - Оснoв'яненко	Kvitka - Osnovjanenko
ь	vynechává se kromě po д, т, н	Білецький Рильський	Bileckyj Rylskyj
дь, ть, нь	d', t', ň	Ананьїн	Anaňjin
ю, я	ju, ja	Сосюра Яновський	Sosjura Janovskyj
г	h	Гончар	Hončar
ґ	g	ґрунт	grunt
х	ch	Стельмах	Stelmach
щ	šč	Щорс	Ščors

Jak již bylo řečeno, cizinci, který nabyt české státní občanství, je matrikou vydán český rodný list, v němž je jeho jméno transkribováno v souhlasu s výslovností do latinky podle výše uvedeného vládního nařízení (např. *Олексій* > *Oleksij*). Nepřihlíží se přitom k tomu, jak bylo jméno zapsáno latinkou v jiných původních dokladech, např. v pasu (*Oleksiy*). “Pravidla českého pravopisu” totiž říkají, že: “Pravidla přepisu cizojazyčných slov jsou založena na domácích pravopisných zásadách, a proto se v jednotlivých jazycích liší. Není tedy vhodné v češtině užívat ty způsoby přepisu, které se opírají

o cizí pravopis nebo o cizí grafické zásady” [Pravidla pravopisu 1993, s. 76]³. Nařízení se týkají jak rodných jmen, tak příjmení (k tomu viz Knappová 2008, s. 168). To přirozeně mnohým přináší problémy týkající se jejich totožnosti. “Od roku 2000 jsem používal takovou podobu jména, takže se na to vážou doktorský diplom, řada publikací v odborných časopisech, evidence na úřadech, v českých institucích, bankách a tak dále,” napsal nám jeden žadatel o znalecký posudek. Shrnutí tím možné dopady, které přináší nucená změna jména, která ve své podstatě popírá základní funkci vlastního jména, totiž jednoznačnou identifikaci jedince. Kromě ryze praktických komplikací, které s sebou nové jméno přináší, je to zásah do integrity dané osoby, jak to vyjádřila další žadatelka: “Jde mi o to, že po udělení státního občanství mi bylo jméno odebráno a na všech dokladech píš *Viktorija*... což je pro mě neakceptovatelné. Veškeré doklady, které mi byly za 20 let pobytu uděleny a vydány, jsou právě ve tvaru *Viktorija*. Je to pro mě důležité, protože i přesto, že jsem požádala o občanství, tak chci zůstat tím, kým jsem byla doteď.” Častá je též argumentace možnými problémy s výslovností jinde v zahraničí, např. “pokud by se *Yuriy* psalo *Jurij*, v angličtině by se četlo jako *Džuridž*”.

Jedná se přitom o problém dlouhodobý, na který upozornil v tisku např. T. Fránek [2005]: “Žena z Ukrajiny dostala od úřadů v Česku na své nové doklady tři různá příjmení. A není jediná. Kvůli rozdílným přepisům jmen cizinců ze zemí, ve kterých nepoužívají latinku, se v informačním systému evidence obyvatel objevuje více lidí, než jich ve skutečnosti v Česku je. ‘Rozdílné zápisy cizinců do evidence způsobují, že tito lidé mohou mít hned několik dokladů na různá jména. To přitom může způsobit problémy při jednání s úřady,’ uvedl veřejný ochránce práv Otakar Motejl, u jehož úřadu se na tento problém objevilo v poslední době několik stížností”⁴.

K nejednotnosti může dojít i z toho důvodu, že “Při vyřizování na úřadech předkládáte soudní překlady různých dokladů vydaných Ukrajinou. Některé z nich jsou v ukrajinštině, některé zase v ruštině. Pokud je část dokumentů překládána z ruštiny a část z ukrajinštiny, objevují se v českých překladech nesrovnalosti, za které vlastně překladatel ani nemůže, jelikož musí striktně dodržovat zákon. Musí např. přeložit jméno z ruštiny Олег jako Oleg, i když v jiném dokladu v ukrajinštině (např. potvrzení) máte Олег, které se překládá do češtiny jako Oleh. [...] Ruské jméno Владимир (Vladimir) v ukrajinštině zní Володимир (Volodymyr), a není tak možné z Vladimira udělat Volodymyra, to je zásah, který zákon nepovoluje.” [Kašpar 2015] Při překladech různých dokladů se tato nejednotnost někdy řeší tak, že “Soudní překladatel pak sice správný český přepis uvést musí, ale do závorek uvede i přepis jména z pasu. Tento postup je pro úřady už přijatelný.” [Vorlová] Není však přijatelný při udělení občanství a zápisu do matriky. Opět to není pouze problém ukrajinský. Jako soudní znalci jsme se

setkali i s takovými případy, kdy např. běloruské jméno anglicky přepisované *Yauheni* bylo v původních dokladech vydaných ještě za éry SSSR zapsáno rusky jako *Евгений*, což by odpovídalo českému přepisu *Jevgenij* a anglickému *Evgeny* nebo *Evgeniy*. Další podobný případ je běloruské ženské jméno *Тацяна* (v anglickém přepisu *Tatsiana*, v českém by mělo být *Tacjana*), které ale bylo původně zapsáno rusky jako *Татьяна*, proto bylo českými úřady transkribováno jako *Tatjana*. Obdobně nám napsal jeden žadatel o posudek: “Pocházím z východní Ukrajiny, do roku 1991 jsem používal ruskojazyčnou variantu mého jména *Александр*, od roku 1991 mám ve všech dokladech uveden překlad do jazyka ukrajinského *Олександр*. Při vystavování cestovního pasu se použila transliterace *Oleksandr*, tlumočníci to přeložili jako *Olexandr*.”

Pokud jsou ukrajinská jména v ukrajinských dokladech přepisována do latinky, využívá se k tomu v současnosti anglický standard BGN/PCGN 2019 platný od roku 2010⁵, který nahradil starší systém BGN/PCGN 1965. Ten se však od českého liší v přepisu některých hlásek (viz tabulka 3).

Tabulka 3: Rozdíly v anglickém a českém přepisu

cyrilice	anglický přepis podle BGN/PCGN 2019	česká transkripce podle nařízení vlády
є	ye (na začátku jména) nebo ie	je
ж	Zh	ž
ї	yi (na začátku jména) nebo i	ji
й	y (na začátku jména) nebo i	j
х	Kh	ch
ц	Ts	c
ч	Ch	č
ш	Sh	š
щ	Shch	šč
ю	yu (na začátku jména) nebo iu	ju
я	ya (na začátku jména) nebo ia	ja

Pokud by si chtěl dotyčný ponechat původní formu svého jména v anglickém přepisu, kterou byl zvyklý používat před nabytím českého občanství, má z hlediska českého zákona jedinou možnost – požádat na matrice o změnu jména. Ani to však není bez problémů.

2. Zákon o matrikách, jménu a příjmení. Od 50. let 20. století u nás platí zákon regulující možnost zápisu jmen do matričních dokladů. V ČR je aktuálně platný “zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení”. Ten jasně stanoví, že: “§ 62 (1) Do matriční knihy lze zapsat jakékoliv existující jméno, a to v správné pravopisné podobě. Nelze zapsat jména zkomolená, zdobnělá a domácká. Fyzické osobě mužského pohlaví nelze zapsat jméno ženské a naopak. Matriční úřad dále nezapiše jméno, pokud je mu známo, že toto jméno užívá žijící sourozenec, mají-li sourozenci společné rodiče. Vzniknou-li pochybnosti o existenci jména nebo jeho správné podobě, je občan povinen předložit doklad vydaný znalcem.” [www.zakonyprolidi.cz] Na matrikách standardně vycházejí z nejnovějšího 6. vydání (2017) publikace M. Knappové “Jak se bude vaše

dítě jmenovat?“, která obsahuje více než 17 000 ověřených podob jmen. Praxe je taková, že jakékoli jméno, které v tomto slovníku najdou, na matrice zapíší. Na jméno, jež v knize není, mohou vyžadovat znalecký posudek, v němž se odborník vyjádří k jeho jazykové stránce a k tomu, zda podle něj splňuje požadavky výše uvedeného zákona na zápis.

Soudní znalec musí provést důkladnou rešerši v odborné literatuře a dohledat, že se požadovaný tvar jména (např. anglická transkripce ukrajinského rodného jména) používá jako oficiální a “pravopisně správná” podoba jména, jinými slovy musí doložit, že se v angličtině transkribovaný tvar, který původně není anglický, ustálil. U některých jmen, zvl. ruských, to není takový problém, ale mnohá zachycena v dostupných zdrojích nejsou. Posudky vypracované na tyto požadované podoby jsou pak negativní, zápis není matrice z jazykového hlediska doporučen (např. *Oleksii* je v anglickém přepisu v pase *Oleksiy*, do češtiny je transkribován jako *Oleksij*, *Юнона* je v anglickém přepisu *Yunona*, v českém *Junona*, ale požadované podoby *Oleksiy* a *Yunona* dostupné zahraniční slovníky rodných jmen neuvádějí).

Tyto komplikace se přirozeně netýkají pouze ukrajinských jmen, ale postihují všechna jména zapisovaná cyrilicí. Takto jsme v poslední době jako soudní znalci řešili např. posudky na ruské *Анатолію* (v českém přepisu *Anatolij*, v požadovaném anglickém tvaru *Anatoly*) a *Жанна* (v českém přepisu *Žanna*, v anglickém *Zhanna*) či bulharské *Илиян* (v českém přepisu *Ilijan*, v anglickém *Iliyan*) či *Ивайло* (v českém přepisu *Ivajlo*, v anglickém *Ivaylo*) atd.

Pokud by se však osoba, která právě nabyla české státní občanství, rozhodla jít opačnou cestou a místo svého cizojazyčného jména používat českou variantu, nic jí nestojí v cestě (např. *Andrij* > *Ondřej*, *Nadija* > *Nad'a*). Jak napsala M. Knappová již v roce 1983: “Požádá-li ovšem cizinec o československé státní občanství a v souvislosti s tím má zájem o počestění svého osobního jména (zpravidla jde o zapsání českého ekvivalentu cizí podoby rodného jména, typ *István-Štěpán*, řidčeji o pravopisné počestění příjmení, typ *Weletzky-Velecký*), nemohou být z jazykového hlediska námitky proti vyhovění jeho žádosti, ovšem až po přiznání československého státního občanství.” [Knappová 1983, s. 171]. Pamatuje na to i “zákon matrikách, jménu a příjmení”: “§ 63 (1) Užívání české podoby cizojazyčného jména nevyžaduje povolení. (2) Občan, který chce užívat českou podobu cizojazyčného jména, popřípadě jmen, oznámí tuto skutečnost matričnímu úřadu, v jehož knize narození je jméno, popřípadě jména, zapsáno, není-li to v rozporu s tímto zákonem. V případě pochybnosti, zda jde o českou podobu jména, je oznamovatel povinen předložit vyjádření znalce. Toto oznámení lze učinit pouze jednou a nelze je vzít zpět.” [www.zakonyprolid.cz].

“Zákon o matrikách, jménu a příjmení” se samozřejmě vztahuje i na děti, které mají při narození české občanství. Pokud jim chtějí dát rodiče jméno běžné v jazyce, odkud pocházejí, a není uvedeno ve výše zmíněném slovníku “Jak se bude vaše dítě

jmenovat?” od M. Knappové, musí žádat o znalecký posudek. Takto jsme v poslední době řešili např. běloruské jméno pro chlapečka *Veras* (*Верац*), nemohli jsme však doporučit např. ukrajinské jméno *Muxajlo*, které chtěli rodiče zapsat do matriky anglicky jako *Mykhaylo*, ovšem v této podobě jsme jej nedohledali, šlo by tedy pouze transkribované česky jako *Mychajlo*.

3. Jméno “po bařkovi”. Čeština má pouze dvojjmenný antroponymický systém (rodné jméno a příjmení), neužívá jméno po otci (patronymum)⁶, ani tzv. “middle name” známé z anglofonního světa. “Zákon o matrikách, jménu a příjmení”, ani výklad k němu [Henych, 2015], proto zápis takových jmen vůbec neřeší, uvádí pouze, že lze zapsat maximálně dvě rodná jména, která nesmí být stejná (§ 18 (2)). K požadavkům na zápis jména “po bařkovi” se proto přistupovalo jako ke druhému rodnému jménu, jak ale uvádí M. Knappová [2017a, s. 45]: “Za základní podobu cizojazyčného jména zapsatelného občanu ČR ovšem nelze považovat jméno odvozené ze jména otce, tj. slovtvorně modifikované speciálními příponami.” Z toho vyplývá, že žadatele o znalecké posouzení patronyma jsme jako soudní znalci museli odmítat, respektive námi vystavený posudek by byl negativní. Pomineme-li to, že se jedná o citelný zásah do pojmenovávacích zvyklostí běžných v zemi původu takového žadatele (např. “manžel je z Bulharska, rád bychom, aby dcera měla prostřední jméno dle zvyklostí v Bulharsku, *Antonova*”), může to mít i své právní důsledky – např. jeden z žadatelů, jehož dcera měla v rodném listu jen rodné jméno a příjmení, nám napsal, že “pro podání žádosti o ruské občanství však musí mít zapsané také jméno po otci (*Leonidovna*)”.

Pokud je nám známo, tak od roku 2017 platí, že pokud se občan ČR hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnosti menšiny⁷, může využít toho, že “Na základě čl. 11 odst. 1 Rámcové úmluvy na ochranu národnostních menšin (sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 96/1998 Sb.) se Česká republika zavázala uznávat, že každý příslušník národnosti menšiny má právo používat své příjmení, jméno po otci (otčestvo / patronymum) a jméno v menšinovém jazyce a právo na jejich oficiální uznání způsobem určeným jejich právem. [...] S odkazem na uvedenou Rámcovou úmluvu na ochranu národnostních menšin a zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, na základě prohlášení státního občana České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti (např. ruské, ukrajinské, bulharské), může být otčestvo uvedeno v matričním dokladu na pozici druhého jména. Prohlášení se činí před matričním úřadem příslušným podle místa trvalého pobytu fyzické osoby, nebo matričním úřadem, v jehož knize narození je jméno zapsáno” [Ministerstvo vnitra].

Závěr. V roce 2020 přednesl poslanec Ondřej Profant (Piráti) pozměňovací návrh k novele “zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení”, kde mimo jiné doporučil: “Navrhovaná změna umožní občanům, kteří jsou zároveň občany jiného státu, aby v českých matričních dokladech užívali jméno v soula-

du s podobou, kterou mu umožňuje používat tento jiný stát. Rozšiřuje tak tuto možnost z členských států EU na všechny státy. Vzhledem k různosti jazyka, tradic i písma členských států EU není důvod, aby tato možnost nebyla přístupná i občanům dalších států.” [www.profant.eu] Zatím však novela zákona nebyla schválena, takže nevíme, jestli se do ní tento návrh dostane, či nikoli. Bylo by to však možné řešení, které by

umožnilo vyhnout se nutnosti zapisovat své jméno po získání českého občanství jinak, než jak byli cizinci doposud zvyklí. Patrně by to předpokládalo, že si občan ponechá dvojí občanství. Není však jasné, která podoba jména by byla brána jako základní, liší-li se zápisy jména i v původních dokladech vydaných v zemi původu. V tuto chvíli však stále platí nařízení vlády ČR č. 100/2007 Sb. o přepisu jmen z cyrilice do latinky.

Poznámky

¹ Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² K diskusím na začátku 20. století viz např. Dušek [1904, s. 439–444] a Bidlo [1905, s. 196–199].

³ Jak uvádí I. Krejčí [2014, s. 40] na příkladu ruských jmen: “V roce 2011 bylo v České republice vydáno nařízení, které umožňovalo zapisovat česká příjmení cizincům v podobě uvedené v jejich cestovním pase, tedy podle anglické transkripce původního ruského jména. Tímto nařízením však vznikl rozpor mezi zákonem o pobytu cizinců a zákonem o matrikách.” K tomu říká “zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů” toto: § 117b (1) “Jméno, popřípadě jména, a příjmení cizince se v průkazu o povolení k pobytu uvedou podle tvaru uvedeného latinkou v cestovním dokladu. Pokud byl cizinci vydán matričním úřadem České republiky matriční doklad znějící na jméno, popřípadě jména, a příjmení v jiném tvaru, vyznačí ministerstvo tuto skutečnost formou záznamu v průkazu o povolení k pobytu včetně uvedení jména, popřípadě jmen, a příjmení ve tvaru uvedeném v matričním dokladu.” a § 87u (1) “Jméno, popřípadě jména, a příjmení občana Evropské unie nebo jeho rodinného příslušníka se v potvrzení o přechodném pobytu na území, pobytové kartě rodinného příslušníka občana Evropské unie, průkazu o povolení k pobytu pro cizince nebo v průkazu o povolení k trvalému pobytu uvedou podle tvaru uvedeného latinkou v cestovním dokladu. Pokud byl občanu Evropské unie nebo jeho rodinnému příslušníkovu vydán matričním úřadem České republiky matriční doklad znějící na jméno, popřípadě jména, a příjmení v jiném tvaru, vyznačí ministerstvo tuto skutečnost formou záznamu v potvrzení o přechodném pobytu na území, pobytové kartě rodinného příslušníka občana Evropské unie, průkazu o povolení k pobytu pro cizince nebo v průkazu o povolení k trvalému pobytu včetně uvedení jména, popřípadě jmen, a příjmení ve tvaru uvedeném v matričním dokladu.” Tyto paragrafy nezměnil ani následný “zákon č. 176/2019 Sb”.

⁴ Reakce veřejného ochránce práv O. Motejla pak byla v roce 2005 tato: “Stává se, že táž jména a příjmení jsou úředními překladateli transkribována odlišným způsobem. Sjednocení praxe úředních překladatelů v České republice by bylo pouze částečným řešením, neboť matriční doklady mohou být přeloženy cizími úředními překladateli. Totéž příjmení může být různým způsobem transkribováno, jde-li o přímý překlad z daného jazyka anebo jde-li o další přepis, např. z angličtiny nebo z francouzštiny. Je zřejmé, že ani při zainteresování všech složek veřejné správy na řešení tohoto problému nelze rozdílnosti v transkripci jmen a příjmení na veřejných listinách zcela zabránit. Ochránce se spolu se zástupci několika institucí veřejné správy pokusil na několika jednáních v loňském roce nalézt cesty alespoň k omezení existujícího nežádoucího jevu. Pokud matriční úřad žadatelé o vydání matričního dokladu (resp. o provedení změny, opravy matričního zápisu apod.) vyhoví v plném rozsahu, vydává namísto správního rozhodnutí žádaný matriční doklad (resp. provede před tím změny nebo opravy v matriční knize). Nevyhoví-li však matriční úřad žadatelé v plném rozsahu, to znamená i včetně přepisu podle předloženého úředního překladu, měl by o tom vydat správní rozhodnutí.” [Motejl 2005, s. 68].

⁵ “The systems have been approved by the BGN (United States Board on Geographic Names) and the PCGN (Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use) for application to geographic names, but they have also been used for personal names and text in the US and the UK.” [www.wikipedia.org]. Tabulky pro transkripci ukrajinštiny jsou dostupné on-line: <https://geonames.nga.mil/gns/html/Romanization/ROMANIZATION%20OF%20UKRAINIAN.pdf>

⁶ “Toto jméno se užívá v jiných slovanských jazycích, tj. např. v ruštině (kupř. *Igor Ivanovič* – otec *Ivan*), v ukrajinštině (*Vitalij Serhijevič* – otec *Serhij*) i v bulharštině (*Demjan Stojanov* – otec *Stojan*). V ruštině se nazývá *otčestvo*, v ukrajinštině *po batkovi*, v běloruštině *po backu*, v bulharštině *baščino ime*. Je součástí tzv. trojčlenného pojmenovacího systému a stojí mezi jménem pojmenovávané osoby a příjmením.” [Knappová 2017a, s. 45–46] Jak ovšem M. Knappová uvádí jinde: “V současné době se v uvedených jazycích od závazného užívání jména po otci v komunikaci ustupuje a vývoj směřuje k pojmenování dvojčlennému, složenému ze jména + příjmení [...]; o ústupu jmen po otci vypovídá též koexistence trojčlenných a dvojčlenných jmen v bulharštině (*Vladimir Georgiev*, ale *Jordan Nikolov Ivanov*), běloruštině (*Lev Michajlavič Šakun*, ale *Aleksandr Padlužnyj*) a ukrajinštině (*Chmelyns'kij Bohdan Ivanovyč*, ale *Andrij Ševčenko*). Ovšem v osobních dokumentech (pas atd.) je trojčlenná struktura stále závazná.” [Knappová 2017b].

⁷ Ukrajinská národnostní menšina je 4. nejpočetnější skupinou (v roce 2020 se k ní hlásilo přes 53 tisíc občanů ČR) a společně s občany Ukrajiny v Česku tvoří největší národnostní skupinu [www.wikipedia.org].

Literatura

1. Bidlo J. Ještě o transkripci azbuky. Český časopis historický. 1905. S. 196–199.
2. Český statistický úřad. T01 Cizinci celkem podle státního občanství k 31. 12. 2019. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/27914491/1912_c01t01.pdf/88bd4d10-554d-417a-b4cb-b754b3840c16?version=1.0.
3. Český statistický úřad. R91 Státní občanství ČR nabytá během let 2001 až 2018 – podle předchozího státního občanství. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/29578258/c09R91_2018.pdf/ed917dbc-2458-4e81-8ede-48382cbe5aae?version=1.0.
4. Dušek V.J. Jak psát jména a termíny původně azbukou psané. Český časopis historický. 1904. S. 439–444.
5. Fránek, T. Cizinci mají v Česku potíže s přepisem jmen. Hospodářské noviny. 10. 3. 2005. [on-line] <https://archiv.ihned.cz/c1-15776250-cizinci-maji-v-cesku-potize-s-prepisy-jmen>
6. Havránek B. Psaní ruských jmen v češtině. Naše řeč. roč. 33. 1949. № 3–4. S. 41–46.
7. Henych V. Zákon o matrikách s komentářem. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o., 2015. 352 s.
8. Ilek B. O převodu ruských vlastních jmen do češtiny. Naše řeč. roč. 35. 1951. № 1–2. S. 7–12.

9. Kašpar S. Byrokracie? Úřední překlady ukrajinštiny. 17. 3. 2015. [on-line] <https://www.langeo.cz/byrokracie-uredni-preklady-ukrajinstiny/>.
10. Knappová M. K překládání osobních jmen. *Naše řeč*. roč. 66. 1983. № 4. S. 169–173.
11. Knappová M. Jazykové aspekty kodifikace rodných jmen ve světle mezinárodní legislativy. *Naše řeč*. roč. 75. 1992. № 2. S. 85–90.
12. Knappová M. Naše a cizí příjmení v současné češtině. Liberec: AZ KORT 2008. 249 s.
13. Knappová M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? Praha: Academia 2017 (a). 917 s.
14. Knappová M. Otčestvo. In: Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017 (b). [on-line] <https://www.czechency.org/slovník/OTČESTVO>.
15. Krejčí I. Národnostní menšiny se zaměřením na problematiku překlady ruskojazyčných dokumentů. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2014. 57 s. [on-line] https://is.muni.cz/th/hmuxj/Bakalarska_diplomova_prace_plny_text_prace.pdf.
16. Ministerstvo vnitra ČR. Jméno příslušníků národnostních menšin. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/jmeno-prislusniku-narodnostnich-mensin.aspx>
17. Ministerstvo vnitra ČR. Nařízení vlády č. 100/2007 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy. Sbírnka zákonů 100/2007. částka 39. S. 1305–1312. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/narizeni-vlady-c-594-2006-sb-o-prepisu-znaku-do-podoby-ve-ktere-se-zobrazuji-v-informacnich-sytemech-verejne-spravy-81.aspx>
18. Motejl O. 935/0 Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2004. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. 124 s. [on-line] <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=935&CT1=0>.
19. Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky. *Slavia*. roč. 17. 1940. S. 317–320.
20. Özörencik H. Rodná jména jako předmět jazykové politiky v česko-slovenském srovnání. *Naše řeč*. roč. 100. 2017. № 5. S. 294–300.
21. Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1993. 389 s.
22. Profant O. Zákon o matrikách, jménu a příjmení – pozměňovací návrhy. [on-line] <https://www.profant.eu/2020/matriky-pn.html>.
23. Štěpán P. Namegiving in the Czech Republic: Legal Regulation and the Role of Onomasticians. *Onomastica Uralica*. roč. 14. 2018. S. 83–92. [on-line] <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou14/07.pdf>.
24. Transliterace cyrilského písma do latinky. *Slavia*. roč. 20. 1951. S. 158–161.
25. Vorlová M. Cizojazyčná vlastní jména v soudních překladech. [on-line] <https://www.ceskepreklady.cz/cizojazyčna-vlastni-jmena-v-soudnich-prekladech>.
26. Wikipedia. BGN/PCGN romanization. [on-line] https://en.wikipedia.org/wiki/BGN/PCGN_romanization.
27. Wikipedia. Ukrajinská menšina. [on-line] https://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajinská_menšina_v_Česku.
28. Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301>.
29. Zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-326>.
30. Zákon č. 176/2019 Sb., kterým se mění zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-176>.

References

1. Bidlo J. (1905) Ještě o transskripci azbuky [About Cyrillic transcription]. *Český časopis historický*. S. 196–199 [in Czech].
2. Český statistický úřad. T01 Cizinci celkem podle státního občanství k 31. 12. 2019 [T01 Total foreigners by citizenship, 31 December 2019]. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/27914491/1912_c01t01.pdf/88bd4d10-554d-417a-b4cb-b754b3840c16?version=1.0 [in Czech/English].
3. Český statistický úřad. R91 Státní občanství ČR nabytá během let 2001 až 2018 – podle předchozího státního občanství [R91 Citizenship of the Czech Republic acquired during the years 2001 to 2018 – by previous citizenship]. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/29578258/c09R91_2018.pdf/ed917dbc-2458-4e-81-8ede-48382cbe5aae?version=1.0 [in Czech/English].
4. Dušek V.J. (1904) Jak psáti jména a termíny původně azbukou psané [How to write names and terms originally written in Cyrillic]. *Český časopis historický*. S. 439–444 [in Czech].
5. Fránek T. (2005) Cizinci mají v Česku potíže s přepisem jmen [Foreigners have problems with transcription of names in Czechia]. *Hospodářské noviny*, 10. 3. 2005. [on-line] <https://archiv.ihned.cz/c1-15776250-cizinci-maji-v-cesku-potize-s-prepisy-jmen> [in Czech].
6. Havránek B. (1949) Psaní ruských jmen v češtině [Writing Russian names in Czech]. *Naše řeč*. Vol. 33. № 3–4. S. 41–46 [in Czech].
7. Henych V. (2015) Zákon o matrikách s komentářem [Register Act with Commentary]. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o. 352 s. [in Czech].
8. Ilek B. (1951) O převodu ruských vlastních jmen do češtiny [About the transcription of Russian proper names into Czech]. *Naše řeč*. Vol. 35. № 1–2. S. 7–12 [in Czech].
9. Kašpar S. (2015) Byrokracie? Úřední překlady ukrajinštiny [Bureaucracy? Official translations of Ukrai-

- nian]. 17. 3. 2015 [on-line] <https://www.langeo.cz/byrokracie-uredni-preklady-ukrajinstiny/> [in Czech].
10. Knappová M. (1983) K překládání osobních jmen [About translating personal names]. *Naše řeč*. Vol. 66. № 4. S. 169–173 [in Czech].
11. Knappová M. (1992) Jazykové aspekty kodifikace rodných jmen ve světle mezinárodní legislativy [Linguistic aspects of codification of given names in the light of international legislation]. *Naše řeč*. Vol. 75. № 2. S. 85–90 [in Czech].
12. Knappová M. (2008) Naše a cizí příjmení v současné češtině [Our and foreign surnames in contemporary Czech]. Liberec: AZ KORT. 249 s. [in Czech].
13. Knappová M. (2017a) Jak se bude vaše dítě jmenovat? [What will your baby's name be?]. Praha: Academia. 917 s. [in Czech].
14. Knappová M. (2017b). Otčestvo [Patronym]. In: Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [on-line] <https://www.czechency.org/slovník/OTČESTVO> [in Czech].
15. Krejčí I. (2014) Národnostní menšiny se zaměřením na problematiku překladu ruskojazyčných dokumentů [National minorities with a focus on the issue of translation of Russian-language documents.]. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. 57 s. [on-line] https://is.muni.cz/th/hmuxj/Bakalarska_diplomova_prace_plny_text_prace.pdf [in Czech].
16. Ministerstvo vnitra ČR. Jméno příslušníků národnostních menšin [Name of members of national minorities]. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/jmeno-prislusniku-narodnostnich-mensin.aspx> [in Czech].
17. Ministerstvo vnitra ČR. Nařízení vlády č. 100/2007 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy [Government Order No. 100/2007 Coll., Amending Government Order No. 594/2006 Coll., On the transcription of characters into the form in which they are displayed in public administration information systems]. Sbírnka zákonů 100/2007, částka 39. S. 1305–1312 [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/narizeni-vlady-c-594-2006-sb-o-prepisu-znaku-do-podoby-ve-ktere-se-zobrazuji-v-informacnich-systemech-verejne-spravy-81.aspx> [in Czech].
18. Motejl O. (2005) 935/0 Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2004 [935/0 Summary report on the Ombudsman's activities in 2004]. Brno: Masarykova univerzita v Brně. 124 s. [on-line] <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=935&CT1=0> [in Czech].
19. Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky [Proposal for transliteration of Cyrillic script into Latin] (1940). *Slavia*. Vol. 17. S. 317–320 [in Czech].
20. Özörencik H. (2017) Rodná jména jako předmět jazykové politiky v česko-slovenském srovnání [Given names as a subject of language policy in the Czech-Slovak comparison]. *Naše řeč*. Vol. 100. № 5. S. 294–300 [in Czech].
21. Pravidla českého pravopisu [Czech spelling rules] (1993). Praha: Academia. 389 s. [in Czech].
22. Profant O. (2020) Zákon o matrikách, jménu a příjmení – pozměňovací návrhy [Act on registries, name and surname – amendments]. [on-line] <https://www.profant.eu/2020/matriky-pn.html> [in Czech].
23. Štěpán P. (2018). Namegiving in the Czech Republic: Legal Regulation and the Role of Onomasticians. *Onomastica Uralica*, Vol. 14. S. 83–92 [on-line] <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou14/07.pdf> [in English].
24. Transliterace cyrilského písma do latinky [Transliteration of Cyrillic script into Latin] (1951). *Slavia*. Vol. 20. S. 158–161 [in Czech].
25. Vorlová M. Cizojazyčná vlastní jména v soudních překladech [Certified translations of proper names from foreign languages]. [on-line] <https://www.ceskepreklady.cz/cizojazycna-vlastni-jmena-v-soudnich-prekladech> [in Czech].
26. Wikipedia. BGN/PCGN romanization. [on-line] https://en.wikipedia.org/wiki/BGN/PCGN_romanization [in English].
27. Wikipedia. Ukrajinská menšina [Ukrainian minority]. [on-line] https://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajinská_menšina_v_Česku [in Czech].
28. Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení [Act No. 301/2000 Coll. about registries, name and surname]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301> [in Czech].
29. Zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů [Act No. 326/1999 Coll. on the stay of foreigners in the territory of the Czech Republic and on the amendment of certain laws]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-326> [in Czech].
30. Zákon č. 176/2019 Sb., kterým se mění zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony [Act No. 176/2019 Coll., Amending Act No. 326/1999 Coll., On the stay of foreigners in the territory of the Czech Republic and on the amendment of certain acts, as amended, and other related acts]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-176> [in Czech].

TRANSCRIPTION OF (NOT ONLY) UKRAINIAN PERSONAL NAMES FROM CYRILLIC INTO LATIN FROM THE POINT OF VIEW OF CZECH LAW

Abstract. This paper is based on the practice in issuing of expert opinions for Czech registry offices and describes the problems related to the transcription of personal names from Cyrillic into Latin for foreigners who have acquired the citizenship

of the Czech Republic. It focuses mainly on Ukrainian names, but described rules also concern other languages using Cyrillic. It also pays attention to the use of patronymics in official documents. The study presents the legal norms and rules that govern these registrations, and provides examples from requests for expert opinions that we have dealt with as experts in the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences during the last ten years.

The transcription of personal names from the Cyrillic alphabet is governed by binding rules given by a Regulation of the Government of the Czech Republic No. 100/2007. Any name of a foreigner, who acquires the citizenship, shall be transcribed from Cyrillic into Czech accordance with this regulation. Other, e.g. English, transcription is not respected. For example, *Олексій* would be *Oleksij* in the Czech ID card, not *Oleksiy* like he was in the Ukrainian passport before obtaining the Czech citizenship. Such an intervention disrupts the basic, identification function of proper names and brings possible administrative complications. If s/he wants to keep her/his name in the English transcription used so far, s/he must apply for a change of name and prove the existence of the chosen form with an expert opinion.

In the Czech onymic system there are officially used only given names and surnames. That is why it was not possible to use patronyms according to the Czech law. However, this situation has changed thanks to the Convention for the Protection of National Minorities. If a person wants to have his/her patronym entered in the documents, s/he must be registered as a member of the nationality minority that uses this kind of names.

An amendment to the Act on Registries, Name and Surname is currently being prepared (but has not yet been approved). Among the proposed changes is the possibility to keep name in the form used so far.

Keywords: onomastics, personal names, Ukrainian, Czech, law.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ (ТА ІНШИХ КИРИЛИЧНИХ) ОСОБОВИХ ІМЕН ЛАТИНИЦЕЮ ВІДПОВІДНО ДО ЧЕСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Ця стаття ґрунтується на практиці судової експертизи та розглядає проблеми, пов'язані з транслітерацією латиницею кириличних імен та прізвищ іноземців, які набули громадянства Чеської Республіки. Хоча основну увагу зосереджено передусім на українських іменах, однак проблеми, що розглядаються, стосуються й інших мов, де використовується кирилиця. Окрему увагу також звернено на використання імені по батькові в офіційних документах. У дослідженні представлені правові норми та правила, якими регламентується написання таких імен, а також наведені приклади з клопотань про призначення експертизи, котрі ми як експерти Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки розглядали протягом останніх десяти років.

Транслітерація кириличних особових імен та прізвищ латиницею регламентується правилами, затвердженими Постановою КМ Чеської Республіки № 100/2007 Зб., які ґрунтуються на Правилах чеського правопису. Інша транслітерація, наприклад, англійською, не береться до уваги. Наприклад, «Олексій» в чеських документах буде писатися як «Oleksij», а не «Oleksiy», як було зазначено в українському закордонному паспорті. Водночас таке втручання порушує основну ідентифікаційну функцію особових імен та прізвищ і може призвести до адміністративних проблем. У разі, якщо іноземець бажає залишити англійську транслітерацію свого імені та прізвища (себто, «Oleksiy»), він повинен подати заяву про зміну імені та надати висновок експерта про те, що в англійськомовних країнах бажане написання імені є офіційною формою його фіксації.

У чеській онімічній системі використовується лише власне ім'я та прізвище, тому, відповідно до чеського Закону, було неможливо зазначити в документах ім'я по батькові. Однак ситуація змінилася 2017 року завдяки «Рамковій конвенції про захист національних меншин». Зараз, якщо людина хоче, щоб у документах було зазначено її ім'я по батькові, то вона повинна зареєструватися як представник меншини, що використовує такий тип імені.

Наразі готуються поправки до Закону «Про реєстри актів цивільного стану, ім'я та прізвище».

Ключові слова: ономастика, особові імена та прізвища, українська мова, чеська мова, закон.

© Dvořáková Ž., 2021 p.

Žaneta Dvořáková – vědecká pracovnice, oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i.; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

Zhaneta Dvorzhakova – Scientific researcher, Department of Onomastics, Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

Жанета Дворжакова – науковий співробітник відділу ономастики Інституту чеської мови Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

ČESKÁ REPUBLIKA
Ministerstvo vnitra

Č. j. [redacted]

LISTINA
O UDĚLENÍ STÁTNÍHO OBČANSTVÍ

Ministerstvo vnitra uděluje podle ustanovení § 11 a násl. zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů (zákon o státním občanství České republiky)

státní občanství České republiky

níže jmenovanému(é):

Jméno a příjmení: Ilijan [redacted]

Datum a místo narození: [redacted] Bulharsko

V Praze dne [redacted]

otisk úředního razítka: Mgr. Petr Šťastný
vedoucí oddělení státního občanství a matrik
odboru všeobecné správy
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Nabytí státního občanství České republiky dne: [redacted] JUDr. Jiří Holob
pověřen výkonem činnosti ředitele
Krajského úřadu Jihočeského kraje

otisk úředního razítka: jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Číslo zúčtovatelného tiskopisu: [redacted]

ČESKÁ REPUBLIKA
Ministerstvo vnitra

Č. j. [redacted]

LISTINA
O UDĚLENÍ STÁTNÍHO OBČANSTVÍ

Ministerstvo vnitra uděluje podle ustanovení § 11 a násl. zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů (zákon o státním občanství České republiky)

státní občanství České republiky

níže jmenovanému(é):

Jméno a příjmení: Vitalij Alexandrovic [redacted]

Datum a místo narození: [redacted] Rusko

V Praze dne [redacted]

otisk úředního razítka: Mgr. Jiří Havel
včelní ministerský rada
oddělení státního občanství
odboru všeobecné správy
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Nabytí státního občanství České republiky dne: [redacted] JUDr. Milan Kučera, Ph.D.
ředitel
Krajského úřadu Jihočeského kraje
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

otisk úředního razítka:

Číslo zúčtovatelného tiskopisu: [redacted]

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ REPUBLIC OF BULGARIA

Тип/Type/Type Код/Code/Code Паспорт №/Passport No/Passport No

Р BGR [redacted]

01. Фамилия/Surname/Nom [redacted]

02. Имена/Given names/Prénoms ИЛИЯН ИВАНОВ ILIJAN IVANOV

03. Гражданство/Nationality/Nationalité БЪЛГАРИЯ / BULGARIA

04. Дата на раждане/Date of birth/ Date de naissance [redacted]

05. ЕГН / Personal identifying number/ Identifiant personnel [redacted]

06. Пол/Sex/Sex M / M

07. Място на раждане/Place of birth/Lieu de naissance [redacted]

08. Дата на издаване/Date of issue/ Date de délivrance [redacted]

09. Издаден от/Authority/Autorité [redacted]

10. Дата на валидност/Date of expiry/ Date d'expiration [redacted]

11. Подпис на притежателя/Holder's signature/Signature du titulaire

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ М. УЖГОРОДА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ ІЗ ТОЧКИ ЗОРУ ЕТИМОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 43-311 347

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).218–222

Зикань Х. Географічні назви м. Ужгорода та його околиць із точки зору етимології; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті на основі географічних назв міста Ужгорода та його околиць продемонстровано вплив мультикультурного середовища на користування мовою.

Матеріалом дослідження слугували топоніми, зібрані в польових умовах і в архівах та бібліотеках міст Берегова та Ужгорода Закарпатської області, Будапешта і Дебрецена (Угорщина).

Під час дослідження етимології географічних назв та термінів з'ясовано, що користувачі мови створюють нові, «змішані» з двох мов слова, при цьому для них під час комунікації не виникає жодних труднощів, оскільки це для них природно і зрозуміло.

Саме тому двомовність та багатомовність є звичними на цій території. Представники старшого покоління протягом свого життя вивчили не одну державну мову, тому вони володіють угорською, чеською, російською та українською. Але цілком можливо, що серед їхніх родичів, знайомих є румуни, словаки, шваби та представники інших національностей.

Тисячолітнє співіснування різних національностей і, як наслідок, паралельне вживання тих самих географічних назв у різних мовах, розширення і звуження їх значення дуже добре простежуються в нашому краї.

Показовим є наявність у побутовому мовленні українців і словаків таких старих назв, як Лугош, Флудер та ін., а в угорців – давніх слов'янських за походженням назв: Баня, Поторчо і новітніх: Вулшінкі, Коноплянки, Медзі водамі, Млініште, Підлипки та ін.

Слов'янське середовище, в якому проживає угорське населення, позначилося і на творенні нових угорських топонімів. Це стосується передусім використання афіксів та суфіксів при утворенні угорських відповідників до топонімів слов'янського походження, наприклад: *Dácsák, Domkák*. У ряді випадків при утворенні складних топонімів до слов'янської назви додане угорське слово: *Cservenicza erdészlak* – 'лісничка хата на Червениці'. Із слів, запозичених з угорської мови (*kert, tó*), за закономірностями української мови формувалися топоніми: *Zákertjanki*.

Ключові слова: географічні назви, географічні терміни, мультинаціональне та мультикультурне середовище, багатомовність, іншомовні запозичення, паралельні назви, етимологія.

Постановка проблеми. Через те, що приватні землі відійшли у державну власність, частина географічних назв повністю вийшла з ужитку, а ще багато географічних назв угорською мовою архаїзувалось. Зміни у політиці, міграційні процеси, різномовне оточення сприяло тому, що ряд старих географічних назв був витіснений новими офіційними назвами (чеськими, угорськими, російськими, українськими). Це привело до виникнення унікальної системи топонімів на досліджуваній нами території: люди одночасно користуються топонімами, які походять з різних мов, для місцевих мешканців це не проблема, часто топоніми однієї мови вони доповнюють афіксами іншої або в межах складного слова використовують складові з різних мов. Саме так, наприклад, утворився топонім типу *Zákertyánki*. Це явище стало можливим завдяки багатомовному культурному середовищу. Різні генерації користуються топонімами на різних мовах, представники різних національностей поряд з власними назвами на рідній мові використовують власні назви сусідів, тому ми зустрічаємо чимало паралельних назв.

Аналіз досліджень. Наукова література, присвячена дослідженням топонімів Закарпаття, надзвичайно багата як в Україні, так і в Угорщині [див., напр.: Деже 1967; Лизанець 1997, 2001; Рот 1973 та ін.]. Учені відносно рано звернули увагу на різноманіття результатів мовного та культурного співі-

снування у багатонаціональному краї. На основі цих наукових праць, а також власних спостережень та досліджень архівних матеріалів робота над цією темою продовжується з 1991 року. Крім бази даних та інформаційних матеріалів, з яких ми отримали матеріал, вона містить відомості з архівів та історичних карт.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є аналіз цінного топонімічного матеріалу і його дослідження в етимологічному аспекті. У нашому дослідженні ми прагнули звернути увагу на «непостійність», яка залишила глибокі сліди в системі топонімії краю. Для досягнення мети ми поставили такі завдання:

1. Дослідити вживання угорськомовних топонімів у їх тісному зв'язку з топонімами контактуючих мов.

2. Показати зміни, що відбулися у формах географічних назв угорського походження під впливом українського та іншомовного оточення, і навпаки.

Методи та методика дослідження. В основу дослідження покладено описовий метод, який використано і при встановленні іншомовних запозичень, визначенні поширення топонімів м. Ужгорода та його околиць. Також ми використали порівняльно-історичний і статистичний методи, намагаючись за можливості залучити архівні дані писемних пам'яток та історичних словників.

Природно, що наслідком спільного проживання представників різних національностей є взаємодія між мовами, носіями яких вони є. Саме так виникають субтрактивний та адитивний типи багатомовності. Для субтрактивного (або, іншими словами, замінного) типу білінгвізму характерно, що мова представників більшості витісняє з використання мову меншості, наслідком цього процесу стає асиміляція. У випадку адитивного (доповнювального) білінгвізму знання та використання іншої мови збагачує рідну мову носіїв.

Найбільш яскравою рисою білінгвізму є запозичення. Поряд з лексичними запозиченнями, коли певні слова переходять з однієї мови в іншу, менш помітними явищами є запозичення певних значень чи правописних правил. Про запозичення значень говоримо в тому випадку, коли значення певного слова поширюється під впливом іншої мови (*Leadjuk a vizsgát, nem pedig letesszük; kiíratjuk az újságot, nem pedig elfízetjük; csengetünk, és nem telefonálunk; ...*). Більш розвинутим виявом цього явища є зміна коду, коли в процесі мовлення мовець починає речення однією мовою, а закінчує іншою. Причин зміни коду може бути кілька. Часто звикли цитувати іншою мовою, щоб мовою оригіналу підтвердити, зробити більш достовірною інформацію, яку хочуть донести до слухачів. Але найчастіше мову змінюють під час використання власних назв.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження географічних назв Ужгорода ми звернули увагу на те, що в більшості джерел назви місцевості, певних її частин, вулиць подаються не рідною мовою.

Лоранд Бенке у своєму підручнику для студентів університету «Історія угорської мови» про те, як функціонують географічні назви в історії того чи іншого народу, висловився так: «Значна їх частина живе в мові століттями і зникає тільки внаслідок певних обставин. Найбільш важливою серед них є зміна населення, ... Їх вік, як правило, прямо пропорційно залежить від того, на якій території проживають люди, яким вони відомі, та, відповідно, яка кількість представників суспільства, які групи населення їх знають і активно використовують» [Bárczi, Benkő, Berrár 1967, с. 84].

Саме тут треба згадати про назви тих вулиць, у яких нема угорських відповідників або вони невідомі. Вони отримали свої назви на честь відомих будівель, мешканців, що проживали тут, або через певні природні особливості території.

вул. *Снішатська* – *Szpisátszka u.*

– у цієї назви відсутній угорський відповідник.

вул. *Бойківська* – *Bojkivszka u.*

– ця вулиця отримала свою назву на честь бойків, етнографічної групи українців.

вул. *Лемківська* – *Lemkivszka u.*

– ця вулиця отримала свою назву на честь лемків, етнографічної групи українців.

вул. *Болотинська* – *Bolotina u.*

– ця вулиця знаходиться в районі *Болотина*. Свою назву отримала від заболочених ґрунтів.

вул. *Кадубецька* – *Kadubec u.*

– колись поблизу цієї вулиці був потічок з такою ж назвою.

вул. *Кокіндашка* – *Kokindáska u.*

– отримала свою назву від назви району, в якому розташована.

вул. *Цегольнянська* – *Ceholnya u.*

– була названа на честь побудованої тут у 1678 році греко-католицької церкви *Цегольня*.

Тобто ці вулиці не мають таких угорських назв, які б пам'ятало угорськомовне населення міста. Саме тому або використовують офіційну назву вулиці, яка записана на табличках, або придумують для неї більш близьку для себе назву, яка може вказувати на певні характерні риси вулиці. Наприклад, так вулиця *Бойківська* стала для народу *Forgalmas utca* (вулиця з інтенсивним рухом). Під час офіційної зміни назви вулиці іноді трапляється так, що попередня назва вулиці більш зрозуміла для людей або просто звичніша, тому вони продовжують нею користуватися. Сучасна вулиця *Брацвайків* до 1993 року носила назву *Первомайської*, і зараз люди із задоволенням користуються цією назвою.

Трапляється і так, що назви певних вулиць мають угорський відповідник, але в широких колах вони не є настільки поширеними. Так вул. *Проектна* – *Terv utca*, а *Кринична* – *Kút utca*, а *Механізаторів* – *Gépkészelő utca*, але населення все ж називає їх *Projektná, Krinyicsná, Mehanyizátorok*.

Ми майже не знайшли прикладів того, що українськомовне населення міста вживало б угорські назви вулиць. Правда, представники старшого покоління, які вважають себе корінними ужгородцями, ще пам'ятають старі угорські назви деяких вулиць, але називати їх люблять на рідній мові. Виняток становить, напевно, тільки вулиця *Стрільнича* – *Lövelde utca*, яку часто згадували як вулицю *Левелде*. Пояненням цьому може служити те, що вулиця веде до *стрільниці* (*Löveldebe*), лісистій території, а ліс навіть через десятиліття важче перейменувати, ніж вулицю.

З огляду на походження географічні назви м. Ужгорода та його околиць можна поділити на такі групи:

1) **Назви, що походять з угорської мови.** Крім власне угорських назв, сюди належать складні назви типу: *npízviszce* + *-földe* (земля), *-laka* (будинок), *-háza* (хата). Дещо інша ситуація щодо назв, які складаються з топоніма й додавання частин *-telep* (селище), *-puszta* (пустеля). Якщо топонім використовується самостійно, то його відносять до відповідної групи за походженням. Якщо ж він вживається тільки зі складниками, згаданими вище, то його відносять до найменувань угорського походження. Тому назву *Cservenica* (Червениця) відносять до найменувань слов'янського походження, а топонім *Cservenicza erdőszlak* (лісникова хата «Червениця») вважається назвою, що походить з угорської мови. Аналогічно *Galagó* (Галагов) відносимо до назв іншого походження, а *Galagói körút* (кільцева дорога у Галагові) – назва угорськомовного походження.

2) **Назви, що походять зі слов'янських мов.** Сюди відносять винятково найменування слов'янського

походження. На сучасному етапі дуже важко ідентифікувати, від якої саме слов'янської мови походить та чи інша назва в угорській мові, тому ми об'єднали їх загальною назвою, яка представляє цілу мовну сім'ю. Часто найменування, які містять елементи слов'янських назв, неможливо точно ідентифікувати, тому у своєму дослідженні відносимо їх до групи суперечливого чи невідомого походження. Це дозволило уникнути їх помилкового зарахування до групи слов'янського походження.

На картах ми виявили також назви, у яких є компонент *-potok* (потік). І хоч угорське слово *patak* (потік) походить зі слов'янської, цілком ймовірно, що назва з таким компонентом зародилася саме в угорській мові.

Якщо топонім містить компоненти *-tábor* (табор), *-láz* (лаз, лука), то вважаємо їх слов'янського походження у тому випадку, коли назву доповнює слово не угорського походження (*Delostřelecký tábor, Dluhí láz*). В іншому випадку їх вважаємо угорського походження: *Cigánytábor, Diósláz*.

3) Назви «змішаного» походження. Ця група потребує подальшого дослідження. Кількість цих назв порівняно незначна, проте вона поповнює словниковий запас нашої мови. Мешканець багатонаціонального міста не відчуває незручностей, користуючись географічними назвами сусідніх народів. Наслідком цього є те, що топоніми, які мали б бути довговічними, у багатомовному середовищі постійно змінюються, формуються. Часто у процесі асиміляції назву не змінюють повністю, а тільки використовують інші суфікси чи префікси (*Dácsák, Domkák, Dámák*).

До цієї групи належать також назви з компонентами *-föld* (земля), *-dűlő* (земельна ділянка), *-puszta* (пустеля) неугорського походження і пишуться разом, за винятком назв, що містять у собі прізвище власника.

4) Назви інімованого походження. Сюди ми відносимо, в основному, дані історичних карт та документів німецькою та латинською мовами. Ці назви можна визнати фіктивними, бо вони ніколи не використовувалися у загальноживаній мові. Також сюди відносимо назву *Centrum*, яка до угорської мови з латинської перейшла, не змінивши форму, а у слов'янських мовах видозмінилася до форми *Центр*.

5) Назви суперечливого чи невідомого походження. Сюди відносимо всі ті найменування, які через об'єктивні причини не можна віднести до інших груп чи вчені не досягли консенсусу щодо їх етимології. До цієї групи відносимо одночастинні форми двокомпонентних назв, які у минулому були загальноживаними, наприклад: *Csüggő – Csüggő szántó*.

У процесі дослідження походження топонімів необхідно розрізняти такі категорії, як «слово – географічний термін» та «географічна назва». Походження цієї групи слів можна з'ясувати за допомогою етимологічних словників угорської, української та російської мов, а також з'ясувати, коли ці топоніми були вперше зафіксовані у писем-

них пам'ятках. Набагато складнішим завданням є з'ясування походження та точного часу виникнення топонімів, особливо на території нашого міста, де спільно проживає багато національностей.

На території Ужгорода та його околиць ми зустрічаємо такі географічні терміни:

Давньоугорські слова

Значна кількість давньоугорських слів успадкована з уральського та фінно-угорського періоду. Серед географічних термінів, досліджених нами, були виявлені такі:

fűzes ~ (-t, -e) 'вербовий ліс' (1001). Слово належить до фінно-угорського періоду. Похідне від *nomenverbum fűz*, яке означає 'пряде' та 'верба', тобто 'прут для прядіння, плетіння' [Benkő 1964 – 84, I, с. 1008];

kert ~ (-et, kertye) 1. 'обмежена тер.' 2. 'фруктовий сад' 3. 'город' (1055). Це слово є похідним від основи *ker* + словотворчий суфікс *-t*, або субстантивованим дієприкметником із суфіксом *-t* [Benkő 1964 – 84, II, с. 463–464];

tó, tóu (tavat, tava, -ja) 'озеро' (1015), слово відносимо до уральського періоду [Benkő 1964 – 84, III, с. 928].

Слова, утворені після того, як угорські племена осіли на території Карпатської низовини

Сюди відносимо слова:

dűlő, dűllő (-t, -je) 'частина межі між двома долинами чи межами з окремою назвою'. Це слово фіксується з 1254 року. Воно утворене за допомогою словотворчого суфікса *-ő* від дієслова *dől ~ düll* [Benkő 1964–84, I, с. 697];

major 'садиба, невеликий хутір в поблизу міста чи села' (1330). Це слово баварсько-австрійського походження, утворилося в Угорщині в XII–XIII ст. Пов'язування його етимології зі слов'янськими мовами є хибним [Benkő 1964–84, II, с. 821].

Слова, утворені в період XVI–XVIII ст.

körút, körut 'кільцева дорога'. Воно є підрядним атрибутивним словосполученням, яке вказує на властивість. Форма слова *kör* 'круг' (1643) скоротилася під час адаптації таких слів, як *körül, köröskörül, körülötte*. Основу цих слів, ймовірно, використовували в давньоугорському періоді [Benkő 1964–84, II, с. 617–618] + *út* 'дорога' (1055) існує в мові ще з уральського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 1038].

Слова невідомого чи невизначеного походження

Серед них у праці виділяємо:

folyó, fojó (-t, -ja) 'ріка' (1295). Основа *foly* не має визначеного походження, можливо, це звуко-наслідувальне слово з угорського періоду [Benkő 1964–84, I, с. 944];

föld, föld (-et, földgye) 'оброблена земельна ділянка' (1130–40) – Похідне слово невизначеного походження. Утворено від іменника *fel ~ föl* 'верхня частина, поверхня чогось' + суфікс *-d* [Benkő 1964–84, I, с. 965].

gödör ~ (gödröt, gödre) 'природна чи штучна яма' (1251). Походження цього слова невідоме. [Benkő 1964–84, I, с. 1082–1083].

Іншомовні слова (запозичення)

Коли різні національності постійно контактують між собою, то цей процес відповідно відображається у мовній системі кожної з них. В угорській мові виділяємо наступні групи запозичень:

Запозичення зі слов'янських мов

У досліджуваному нами матеріалі було знайдено чимало таких слів, наприклад:

csatorna ~ (-'t, -'ja) 'канал, канава'. Вперше це слово фіксується у 1261 р., запозичене з сербохорватської мови [Benkő 1964–84, I, с. 486];

káposztás ~ (-t, -a) 'земельна ділянка, де вирощують капусту'. Основа слова *káposzta* (1336) походить з словенської чи словацької мови [Benkő 1964–84, II, с. 363], до нього додано суфікс *-s*, який вказує на забезпеченість чим-небудь;

puszta 'пустеля, лука' (1416), це слово слов'янського походження [Benkő 1964–84, III, с. 317–318].

Тюркські запозичення

Угорські кочові племена безпосередньо контактували з тюркськими народами. Як наслідок цього контакту в системі географічних назв та географічних термінів угорської мови з'явилося багато давньотюркських запозичень. Серед них такі слова, як:

árok ~ (árkot, árka) 'природна чи штучна довга заглибина для відводу води'. Слово походить з давньотурецької мови, угорською вперше фіксується у 1009 р. Слов'янська етимологізація є хибною [Benkő 1964–84, I, с. 179];

kenderföld, kenderföd 'земельна ділянка для вирощування конопель'. Це підрядне присвійне словосполучення, у якому складова частина *kender* (1192) походить з давньотюркської мови [Benkő 1964–84, II, с. 441];

szőlő, szőlő (-t, -je) 'виноградник' (1075), слово запозичене з давньотурецької мови [Benkő 1964–84, III, с. 794].

Латинські запозичення

В угорському мовному середовищі поширилися через релігію.

cinterem 1. 'парк біля церкви' 2. 'цвинтар – кладовище біля церкви'. Це слово вважають запозиченням з латинської мови, в угорських писемних пам'ятках вперше згадується у 1372 р. [Benkő 1964–84, I, с. 443.];

kanális ~ (-t, -a, -sa) (1683), з лат. мови. див.: *csatorna* [Benkő 1964–84, II, с. 340].

Слова невизначеного походження

dögtér, döktér (-t, -je) 'скотомогильник'. Підрядне, присвійне словосполучення, у якому походження частини *dög* (1130 – 40) невідоме [Benkő 1964–84, I, с. 667.], а частину *tér* (1365) – *nomenverbum* ('широкий' та 'вміститься') відносять до угорського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 894.];

Література

1. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán. A magyar nyelv története. Вр.: Tankönyvkiadó, 1967. 599 s.
2. Benkő Loránd. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Вр.: Akadémiai Kiadó, 1967–84.
3. Дуже Ласло. Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967. 322 с.
4. Лизанець П.М. Інструкція про передачу географічних назв та географічних термінів Угорщини українською мовою. Ужгород, 2001. 26 с.

sor ~ (-t, -ja) 'вулиця' (1525). Походження цього слова також не визначено, можливо, що це відокремлений варіант іменника *szer* [Benkő 1964–84, III, с. 573–574];

telek ~ (telket, telke) 'земельна ділянка', 'садиба' (1685) походження не визначено. Етимологізація з фінно-угорських мов є хибною, необхідні подальші узгодження з турецькою мовою [Benkő 1964–84, III, с. 881].

Складні слова

Значна кількість географічних термінів – це складні слова:

faiskola ~ (-t, -ja) 'садова шкілька, розсадник'. Підрядне присвійне словосполучення, де слово *fa* (1055) належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, I, с. 822], до нього додається частина *iskola* (1495), запозичена з латинської мови [Benkő 1964–84, II, с. 237];

halastó (-t, ja) 'рибник'. Підрядне, атрибутивне словосполучення: *hal* 'риба' (1075) належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, II, с. 31], до нього додається суфікс *-s*, який вказує на забезпеченість чим-небудь та слово *tó* 'озеро', яке теж належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 928].

Висновки. Топонімічний матеріал, досліджений нами, свідчить про тісний взаємозв'язок людей, що є носіями угорськомовних та іншомовних географічних назв. Це зумовлено тривалим співіснуванням на території древнього Ужгорода та його околиць протягом більш ніж тисячі років. Ці зв'язки виявляються передусім у збереженні давніх та виникненні нових топонімів. Наявність у побутовому мовленні українців і словаків таких старих назв, як *Lugos* (*Лугоси*), *Fluder* (*Флудер*) та інших, а в угорців – давніх, за походженням слов'янських, назв *Bánya* (*Баня*), *Patarcsa* (*Поторчо*) і новітніх, наприклад: *Vulsinki* (*Вулиїнкі*), *Koporlyanki* (*Коноплянкі*), *Medzi Vodami* (*Медзі водами*), *Mlinisce* (*Млінище*), *Pidlipniki* (*Підлипники*) тощо яскраво демонструє ці взаємозв'язки.

Відчутний вплив на творення нових угорських топонімів мало і слов'янське середовище, серед якого проживає угорське населення. В першу чергу, це стосується використання афіксів під час утворення угорських відповідників до топонімів слов'янського походження. Як приклад, можемо навести такі слова: *Dácsák, Domkák, Pacsika/Pácskó, Morgó*.

У деяких випадках під час утворення складних топонімів до слов'янської назви додається слово з угорської мови: *Cservenicza erdőszlak* (лісничова хата на Червениці), *Bányató* (озеро, що виникло на місці колишньої шахти) тощо. Із слів, що були запозичені з угорської (*kert, tó*), відповідно до закономірностей української мови формувалися топоніми: *Kertuki, Zákertjanki, Zátováni szántók*.

5. Лизанець П.М. Питання про відновлення історичних назв населених пунктів Закарпаття та принципи їх написання. Матеріали науково – практичної конференції. Ужгород, 1997. С. 102–109.
6. Рот А.М. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973. 573 с.

References

1. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán (1967). A magyar nyelv története. Bp.: Tankönyvkiadó. 599 s. [in Hungarian].
2. Benkő Loránd (1967–84). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Bp.: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].
3. Dezhe Laslo (1967). Oчерки по истории закарпатских говоров [Essays on the history of Transcarpathian dialects]. Будапешт. 322 с. [in Russian].
4. Lyzanets P.M. (2001) Instruktiiia pro peredachu heohrafichnykh nazv ta heohrafichnykh terminiv Uhорshchynu ukrainskoiu movoiu [Instructions on the transfer of geographical names and geographical terms of Hungary in the Ukrainian language]. Uzhhorod. 26 s. [in Ukrainian].
5. Lyzanets P.M. (1997) Pytannia pro vidnovlennia istorichnykh nazv naselenykh punktiv Zakarpattia ta pryntsyipy yikh napysannia [Problems of restoration of the Transcarpathian historical names of settlements and principles of their writing]. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii. Uzhhorod. S. 102–109 [in Ukrainian].
6. Rot A.M. (1973) Vengersko-vostochnoslavjanskie yazykovyie kontaktyi [Hungarian-East Slavic language contacts]. Будапешт. 573 с. [in Russian].

GEOGRAPHICAL NAMES OF UZHHOROD AND IT'S SUBURBS FROM THE POINT OF VIEW OF THEIR ETYMOLOGY

Abstract. The article presents Uzhhorod and its suburbs. Through their geographical names has been presented the effect of the multicultural environment on the use of the language. During the study of the names and geographical terms from the point of view of their etymology it has been presented that the speaker (or the language user) creates a new, mixed language words without any issue in the communication, because it's been natural here for over a thousand years. During their lives, the older generation has learned multiple official state languages, that's why they speak in hungarian, czech, russian and ukrainian. The name of the streets, offices, institutions had to be learned in every period in the state's current official language. With the change of politics, these names remained for a long time, some of them are often used nowadays as well.

Our goal was to analyze the words which were collected in a few years from the point of view of their etymology. Beside the hungarian, slavic, german, czech and other names, we pointed out those, which were created by mixing two words from two different languages (such as *Zakertjanki*). Other examples are *Dácsák*, *Domkák*, or the *Cservenicza erdőszlak* (Chervenicza forest house).

Thanks to the coexistence, Transcarpathian Ukrainians knows a lot of old names, like *Lugos*, *Fluder* etc, and Hungarians use old Slavic names: *Bánya*, *Patarcsa* and others. They also know modern names as well: *Vulsinki*, *Konopljanki*, *Medzi Vodami*, *Mlinisce*, *Pidlipniki*.

Besides the geographical names and the names of the streets we can't miss out the geographical terms. Local people use a lot of them as well. We analyzed these words from the point of view of their etymology and showed a few examples in the article.

In the end of the article we can draw the conclusion that due to the change of politics, the migration and the multinational environment, a colorful base of names has been created which is very valuable.

Keywords: geographical names, geographical terms, multinational and multicultural environment, borrowing, parallel names, etymology.

© Зикань Х., 2021 р.

Христина Зикань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри угорської філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; krisztina.zekany@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1928-8361>

Khrystyna Zykan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Hungarian Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; krisztina.zekany@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1928-8361>

ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ НАЗВ ТУРИСТИЧНИХ ФІРМ В УКРАЇНІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2=161.3

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).223–228

Зимовець Г. Чинники творення назв туристичних фірм в Україні; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. Дослідження мотивації туристичних ергонімів було проведено в межах фреймового підходу до семантики. Фрейм туристичної діяльності містить такі слоти: 1) предмет діяльності; 2) клієнт; 3) агент; 4) місце здійснення діяльності; 5) організаційна форма. Крім цих основних слотів, істотну роль у мотивації ергонімів грають аксіологічний і символічний підфрейми, які виражають систему цінностей і уподобань номінаторів. Аналіз було проведено на матеріалі 200 туристичних ергонімів України, представлених на сайті <https://kiev.moigorod.ua>. Основною мотиваційною ознакою, яка відображена в туристичних ергонімах, є предмет діяльності. До основних засобів її вираження належать апелюючи тематичного поля туризму переважно іншомовного походження *тур, тревел, вояж, подорож*. Слот предмета діяльності виражається також ідеонімами та лексикою на позначення теплої сонячної погоди. У деяких випадках ергонім відображає спеціалізацію компанії, що є ефективним прийомом творення її іміджу. Другою за значенням мотиваційною ознакою є місце діяльності. Вона в більшості випадків виражається топонімами або відтопонімами прикметниками. Топоніми України, як правило, позначають місце розташування самої компанії, а топоніми інших країн окреслюють радше сферу діяльності – поїздки закордон. Крім того, місце діяльності в ергонімах позначається географічними термінами, характеризуючи типові місця відпочинку. Третє місце за кількістю прикладів посідають мотиватори з аксіологічного субфрейму. До основних оцінних значень, які знайшли своє вираження в туристичному ергоніміконі, належать загальна, нормативна, утилітарна, телеологічна, емоційна та естетична оцінка. Адресат або характеризується за професійною ознакою, або називається за іменем. Слот адресата є недостатньо диференційованим. Мотиватори із символічного підфрейму, як правило, мають зв'язок з предметом діяльності, образно описуючи світ мандрівок. Вагомую роль при творенні ергонімів грають також невербальні компоненти та прийоми мовної гри, які в деяких випадках є невід'ємним компонентом трактування назви.

Ключові слова: ергонім, мотивація, фрейм, слот, оцінка.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Вивчення мотиваційних ознак, покладених в основу лексичних одиниць, становить інтерес у межах антропоцентричної лінгвістичної парадигми, оскільки уможливує з'ясування концептуалізації тих або інших об'єктів навколишньої дійсності, і, відповідно, проливає світло на їхній закріпленій в мовній картині світу образ. Відбір мотиваційної ознаки завжди має довільний характер, адже із широкого спектру реальних рис референта в назві можуть бути відображені лише декілька. Така довільність особливо чітко проявляється в штучній номінації, до якої, зокрема, належать ергоніми. Під штучною номінацією ми слід за М.В. Голомидовою розуміємо такі власні назви, які утворюються свідомо та цілеспрямовано [Голомидова 1998, с. 31].

Останнім часом ергоніми привертають дедалі ширший дослідницький інтерес. Їх аналізу в теоретичному аспекті присвячено праці О.О. Белея, А. Галковського, Ю.О. Карпенка, В. Лангендонка, А. Левандовського, Є.С. Отіна, Н.В. Подольської, О.В. Сулеранської, П. Шоблом тощо. Найпоширенішими на сьогодні є структурно-номінативний та ономазіологічний підходи до вивчення комерційних назв з акцентом на виділення типових моделей мотивації (А.В. Беспалова, А. Галковський, А. Левандовський, О.Г. Мікіна, Ю.І. Позніхиренко, Л.Н. Соколова, С.О. Шестакова, О.С. Смирнова, М.М. Цілина, О.О. Селіванова, О.М. Сидоренко, Н.Р. Яніцька). Дедалі більше зацікавлення викликає дослідження ергоніміконів за територіальною ознакою (Ю.Ю. Го-

рожанов, Н.М. Лесовець, Ю.М. Петрашик, О.М. Сидоренко, С.О. Шестакова). Ергоніми також досліджувалися в розрізі належності підприємств і організацій до конкретних сфер діяльності та, відповідно, їх галузевої специфіки (Н.В. Григорук, І.Р. Процик, В.В. Дубчак, О.А. Мельник, М.Ю. Карпенко, С.В. Насакіна).

Мета статті. Об'єктом розгляду в цій статті є назви туристичних компаній України, наявні на сайті <https://kiev.moigorod.ua> на липень 2018 року загальним обсягом 200 одиниць. Вихідною мовою сайту є російська, тож ергоніми на ній представлені в російськомовному написанні. Зазначимо, що на цьому ресурсі істотним є відсоток назв компаній в латинській графіці, що типово для рекламного дискурсу. Ми ставимо перед собою завдання проаналізувати, які саме мотиваційні ознаки є релевантними в номінації туристичних ергонімів.

Методи і методика дослідження. Аналіз мотивації ергонімів ми проводимо, спираючись на фреймову модель знань, розроблену М. Мінським і Ч. Філмором [Филлмор 1981; Fillmore 1982, с. 112; Minsky 1974]. Згідно з фреймовим підходом, значення має енциклопедичний характер і його аналіз передбачає залучення позамовних знань. Під фреймом ми розуміємо структуровані знання про певний сегмент об'єктивної дійсності. Фрейм туристичної діяльності являє собою стереотипну ситуацію взаємодії між двома учасниками, а саме туристичним агентством, з одного боку, та потенційним клієнтом – з другого. Основними слотами цього фрейму є

1) предмет діяльності; 2) адресат діяльності, тобто потенційний клієнт; 3) адресант, тобто туристичне агентство; 4) місце здійснення діяльності; 5) організаційна форма. Крім цих основних слотів, істотну роль у мотивації ергонімів відіграють аксіологічний і символічний підфрейми, які виражають систему цінностей і вподобань номінаторів.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз засвідчив, що основною мотиваційною ознакою, яку відображено в назвах туристичних компаній, є предмет діяльності. Цей слот відображено в 115 ергонімах із нашого корпусу. До засобів його реалізації належать передусім гіперонімічні апелятиви, які входять до повного найменування компанії на кшталт *турбюро*, *туристичне агентство*, *туристична компанія*. Крім того, ознаку предмета діяльності в туристичних ергонімах України виражають декілька типових мотиваторів як питомого, так і запозиченого походження з переважанням останніх. Причому йдеться як про старі вже адаптовані лексеми, так і неозапозичення. Найпоширенішим мотиватором цієї групи є *тур* (55 випадків), який у використаному нами довідковому джерелі представлений як у кириличному написанні, так і латинською абеткою *tour/tur*. Цей мотиватор поєднується з локативними компонентами («*Орлі тур*», «*Киев-Рент Тур*», *Українська туристична компанія*), позначеннями адресата/адресанта («*Анна Світ Тур*», «*Елентур*», «*Gorupa-tur*», «*Турагент*»), назвами типів підприємств («*Турбюро*», «*Турфабрика*»), оціночними лексемами («*Велтур*», «*Гранд Тур Вояж*», «*УспехТур*», «*Фан-тур*») або із мотиваторами, позвабленими експліцитної внутрішньої форми («*ICI Tour*», «*Бентур*», «*АТВ-Тур*»). Малопродуктивною є модель використання при побудові ергоніма лише самої ознаки предмета діяльності, як-от у випадку «*Тур Вояж*», що визначається її незначним персуазивним потенціалом, адже утворені за цією моделлю назви будуть недостатньо індивідуалізованими й оригінальними.

Другим за частотністю мотиватором є нові запозичення *тревел/травел/travel* від англ. *travel* (37 ергонімів), які виступають не самостійно, а в поєднанні з мотиваторами з інших слотів: «*КиевЕкспоТревел*», «*Вавилон-Тревел*», «*Маестро Травел*», «*Ареал Тревел*». Латинська графіка використана не лише в назві іноземної компанії «*American Travel Group*», що є її вихідною формою, але й в українських ергонімах «*Hit-Travel*», «*Family Travel Group*», «*First Class Travel*». Очевидно, що саме вибір графіки є істотним елементом просування компанії, який опосередковано окреслює предмет діяльності – подорожі до інших країн, де користуються іншою графікою. Наявність двох варіантів адаптації цього варваризму пов'язане зі складністю процесів адаптації, яка відбувається або із застосуванням транслітерації (*тревел*), або транскрипції (*травел*).

Інші мотиватори, які позначають мандрівки, відзначаються значно меншою продуктивністю. Зокрема мотиватор *вояж*, який є старим запозиченням з французької, наявний у п'яти ергонімах: «*Франс Вояж*», «*SkyVoyage*», «*Dream Voyage*», «*Експресс-*

Вояж», «*Делюкс Вояж*». Питомий мотиватор *подорож* було використано при творенні шести ергонімів: «*Українське агентство подорожей*», «*Клуб подорожей*», «*Бюро подорожей*», «*Козирні подорожі*», «*Час подорожувати*». Відзначимо, що лише в одному випадку вищезазначений мотиватор був використаний у складі композита в поєднанні з міфонімом «*Веста-Подорож*», інші назви з цим мотиватором побудовано шляхом онімізації словосполучень, які оформлено в синтетичний спосіб. Натомість вище розглянуті іншомовні мотиватори переважно входять до складу композитів або апозитивних словосполучень. Очевидно, що вибір для побудови назви запозиченого елемента зумовлює надання переваги юкстапозиції при оформленні ергонімів.

Наявні також поодинокі приклади вжитку більш індивідуалізованих мотиваторів зі значенням подорожей. Так, в ергонімі «*TripPlanner*» використано англійське агентивну назву в поєднанні з окресленням предмета діяльності. Гібридний за своїм походженням ергонім «*Альмандри*» містить питомий іменник *мандри* і арабомовний компонент *аль* (саме на таке морфологічне членування назви вказує спосіб його представлення на логотипі). Звичайно, що таким назвам притаманний більший індивідуалізований потенціал, що дозволяє суб'єктам діяльності збільшити свою впізнаваність.

У деяких випадках назви туристичних агентств України відображають їхню спеціалізацію, повідомляючи потенційним клієнтам релевантну інформацію. Зокрема, ми простежуємо акцентування використання в подорожах авіаційного транспорту: «*Ufsa-Tour*» (аббревіатура від ЗАО «*Універсальне агентство з продажу авіап перевезень*», яку з рекламною метою утворено від англійського словосполучення), «*Туравія*», «*Fly Travel*». В ергонімах відображено також іншу спеціалізацію туристичних компаній, як-от відпочинок для сімей з дітьми: «*Family Travel Group*». У цьому випадку цільова група є дуже широкою, тож назва радше не чітко виокремлює нішу, у якій працює компанія, а слугує персуазивним засобом, наголошуючи на безпеці та комфортності пропонованого компанією відпочинку. В інших випадках ступінь конкретизації спеціалізації агентств є більшим, що дозволяє останнім чітко виділяти себе з-поміж конкурентів: «*КиевРент Тур*» (оренда житла в Києві), «*Актур*» (активний відпочинок, туризм, походи), «*КиївЕкспоТревел*» (діловий туризм на виставки), «*Національний оздоровчий центр*» (рекреаційний туризм), «*UA Футбол Тур*» (поїздки для вболівальників).

Предмет діяльності може бути окреслений не лише лексемами зі значенням подорожей, але й іншими різноманітними за своєю семантикою елементами, зокрема ідеонімами, для інтерпретації яких необхідно залучати позамовні знання. Так, для розуміння мотиваційної ознаки ергоніма «*Пятница*» істотним є знайомство з романом Дефо «*Робінзон Крузо*», а у випадку «*Kon-Tiki*» – з міфом про аргонавтів. Слот предмета діяльності позначають також ергоніми, утворені від дієслівних форм, які, очевидно, імітують пряме звертання до адресата із заклич-

ком скористатися послугами компанії: «*Улетай*», «*Have Rest*» (від англ. ‘відпочивати’), «*Appiva*» (від ісп. ‘приїздити’). До слота предмета діяльності відносимо також мотиватор компанії з організації круїзних подорожей «*Сильвер Лайнс*», який характеризує знаряддя надання послуг – круїзний лайнер. Слот предмета діяльності позначають також назви різноманітних реалій, які мають стосунок до мандрівок: «*Кок-Тур*», «*Виза Тур*».

Ще одним продуктивним для побудови туристичних ергонімів України тематичним полем є назви природних явищ і об’єктів, які опосередковано позначають предмет діяльності, адже кліматичні умови відіграють значну роль у виборі місць відпочинку. Такі метонімічні за типом семантичного переносу назви слугують засобами персуазивного впливу, окреслюючи бажані з позиції споживача характеристики відпочинку. У нашому корпусі наявні 16 назв, утворених від мотиваторів, які належать до декількох груп лексики. Передусім ідеться про позначення теплої («*Снека*», «*Abask Tur*» (від англ. *abask* ‘на сонці; у приємному теплі’)) або сонячної погоди («*Sunny Days*» від англ. ‘сонячні дні’). Принагідно відзначимо популярність зображення сонця в невербальному оформленні сайтів туристичних компаній, що свідчить про вагу цього мотиватора в реалізації персуазивної стратегії в туристичному дискурсі. Мотиваційна ознака теплої приємної погоди реалізується також через використання в ергонімах назв пір року. Так, ергонім «*Верано-Куба*» містить іспанський іменник зі значенням ‘літо’, тобто сезону, коли українці масово виїжджають на відпочинок. У назві «*Примавера*» використано італійську назву весни – пори року, яка теж асоціюється з гарною погодою. Подібна мотиваційна ознака лежить і в основі ергоніма «*Tropicana Travel*», де вона виражена через назву кліматичної зони, для якої характерні високі температури впродовж усього року.

Локативні компоненти фрейму відпочинку також відіграють істотну роль у номінації туристичних ергонімів (57 одиниць). Назви, утворені з їх використанням, часто одночасно позначають слот місця і предмета діяльності, які є тісно пов’язаними в туристичній сфері. Продуктивним мотиватором виявився іменник *світ* (4 ергоніми) та його іншомовні еквіваленти *планета* (2), *мир* (2), *universe*, *глобус*: «*ЛюбоСвіт*», «*Світ-Тур*», «*Світ на долоні*», «*Kartamira*», «*Majestic Planet*», «*Юниверс*», «*Идеальный Мир*», «*Анна Світ Тур*», «*Планета земля*», «*Глобус*». Така сама семантика наявна в перифрастичному позначенні території всієї земної кулі в ергонімі «*6 континентов*». При побудові ергонімів поряд з мотиваторами, які виражають ознаку максимального територіального охоплення туристичних напрямів, також застосовуються інші елементи локативної семантики. Ідеться про географічну номенклатуру для позначення природних об’єктів, зокрема тих, які є, з одного боку, інформативними для споживача в плані окреслення типових місць відпочинку біля води, а з другого – впливають на емоційну сферу реципієнта: «*Deniz-tour*», «*Sea-Travel*», «*TourMarine*», «*Акватопуя*», «*Stream*

Сатр», «*Таємничий острів*». Широкою є локативна ознака в ергонімах «*Dream Country*», «*Континент*», «*Ареал Тревел*». Такі назви слід визнати малоінформативними, хоча вони й окреслюють сферу діяльності компанії. Локативна ознака в ергонімі «*Панорама-Тур*» представлена з позиції сприйняття адресата-споглядача, перед яким відкривається вид на місцевість згори, на далекий простір, тобто адресат наче поміщений в центр перцептивної рамки. Оригінальний мотиватор було обрано для назви турагентства «*Мансана*» – назву національної одиниці площі в Гватемалі, що корелює з невербальним компонентом на логотипі – зображенням відбитків пальців, тобто стратегія номінації мала в цьому ергонімі комплексний характер. Опосередкований стосунок до слотів предмета й місця діяльності мають також відзоонімні мотиватори на кшталт «*Сквирел*», «*Дельфин-тур*», причому перший з них є малоінформативним для адресатів, адже ця тварина не позначає типових напрямів туристичних поїздок. У другому випадку натомість мотиватор через метонімію позначає морський відпочинок.

Слот місця діяльності позначено в ергонімах також відтопонімними компонентами (36 випадків, з них 6 – прикметники). З одного боку, ідеться про використання в назвах туристичних компаній продуктивного в ергоніміконі в цілому мотиватора від кореня *укр-*, який належить одночасно до слотів місця діяльності та адресанта/адресата: «*Українська туристична компанія*, «*Українське агентство подорожей* «*UAT*», «*УКРРТД-Сервіс*», «*Ольвиус Україна*». Цей мотиватор у контексті ергонімікону має незвичні форми вираження, утворені з опертям на прийоми мовної гри. Так, ергонім «*Країна Ю Ей*» містить компонент, який надається до потрактування як типове англомовне позначення домену Україна в інтернеті – *ua*. Назва «*Y-Kraina*» відображає історичне морфологічне членування топоніма Україна. Необхідність комплексного підходу до аналізу мотиваційних ознак при використанні цього кореня в ергоніміконі демонструє ергонім «*Український Дом*», де відтопонімний компонент позначає спеціалізацію компанії на внутрішньому туризмі, а не розташування в однойменній будівлі, адже компанія зареєстрована за іншою адресою.

Українські топоніми в деяких випадках позначають місце розташування або діяльності турагентства, причому ступінь їх інформативності варіює від дуже загальної в разі використання гідроніма *Дніпро* до більш конкретизованої при побудові назви від ойконіма *Київ* («*КиевЕкспоТревел*», «*КиевРент Тур*») і до найвищого ступеня докладності, що забезпечується завдяки введенню до ергоніма мікротопонімів. Це має місце в назвах агентств, які працюють під парасолькою великих компаній – «*Coral Travel Печерск*», «*Coral Travel ТЦ Олімпійський*», «*Горящие туры Квадрат*». Таким чином, українські топоніми в складі ергонімів характеризують передусім слот місця діяльності. Звичайно, що слот предмета діяльності є також активованим, адже агентства займаються організацією у т. ч. внутрішнього туризму. Основний акцент зміщено на

ознаку предмета діяльності в разі використання топонімів, які позначають відомі українські туристичні об'єкти, як-от «Асканія Тревел».

Інформативність ергонімів, побудованих від топонімів інших країн, є мінімальною, адже в більшості випадків вони не відображають спеціалізації компанії, а лише вказують на зв'язок її діяльності із закордоном: «Алден-Тур» (нім. Ahlden – громада в Німеччині, розташована в землі Нижня Саксонія), «Астурия», «Атланта», «Європа-Груп», «Майами», «Орли тур», «Франс Вояж», «Мальдивес Лайф», «ВораВора». Оригінальність відтопонімних ергонімів збільшується в разі застосування прийомів мовної гри. Назву «Дивуар» побудовано шляхом усічення хороніма *Кот-д'Івуар*, що слід визнати вдалою номінативною стратегією, адже зростає вирізняльний потенціал ергоніма. Інформативне навантаження має хоронім у назві «Верано-Куба», адже агентство спеціалізується на організації відпочинку саме в цій країні. Змішана мотиваційна ознака глобального виміру бізнесу виражена в ергонімі «ЛатИнтерТур», поширеним ергоформантом *інтер*. У разі туристичного бізнесу ця ознака має синкретичний характер, належачи одночасно до слотів предмета і місця діяльності. Персуазивна стратегія номінації виходить на перший план також у разі використання історичних топонімів: «Вавилон-Тревел», «Авіс» (старопортугальська назва Авіша), «Алінда Тур» (назва античного міста в турецькій провінції Карії), «Анга Тревел» (назва давньоіндійської держави). Звичайно, що вагоме місце в мотивації таких ергонімів посідає культурологічний компонент, який створює ауру імені.

Слот організаційної форми виражений у 13 ергонімах і є мало інформативним. Для його позначення використовуються як усталені позначення типів підприємств (Українська туристическая компания, Украинское агентство путешествий «УАТ», Бюро Путешествий), так й іменники ширшої семантики, які переміщуються в центр поля назв компаній і підприємств («Метрополь тревел груп», Національний оздоровчий центр, «Family Travel Group»). Оригінальності таким мотиватором можуть надавати семантичні зсуви, які призводять до використання нетипових позначень. Так, в ергонімі «Travel-Market» використано типову для торгівлі назву типу підприємства, а в ергонімі «Турфабрика» – позначення промислового об'єкта. Як і будь-який інший троп, такий номінативний прийом, очевидно, має на меті привернення уваги до агентства.

Слот адресанта відображений у дев'яти туристичних ергонімах. Причому ідеться як про трансонімізацію імені власника («Еременко и партнери», «Джеджула&Со», «Битско»), так і про вираження професійної ознаки адресанта («TripPlanner», «Партнер-Тревел», «Турагент», «Маестро Тревел»). Назва «Дивис партнер», у якій як мотиватор використано апелятив *партнер* зі значенням загальної бізнес-ролі, є малоінформативною. Слот адресата виражений безпосередньо в семи назвах. Лише в одному випадку відображена цільова група «Family Travel Group», тобто назва виконує праг-

матичне завдання інформування потенційних клієнтів про специфіку своєї роботи. У назві «Всем туристам», навпаки, відображено універсальний характер діяльності фірми. Статусна ознака адресата відображена в ергонімі «Аристократъ», що є засобом маніпулятивного впливу, адже клієнтам приписується не властива їм роль. Додатковим прийомом реалізації персуазивної стратегії в цьому прикладі є імітація написання згідно з правилами дореволюційної російської орфографії, що надає назві оцінної семантики традиційності. При використанні як мотиваторів зворотних займенників наголошується самостійність адресата, його унікальність: «Сам», «Свой каприз». Перший компонент в ергонімі «Романтик Тревел» є засобом вираження емоційної оцінки адресата.

Продуктивні в ергоніміконі власні імена людей зустрічаються також і в назвах туристичних фірм, синкретично позначаючи обох комунікантів, причому традиційно переважають жіночі імена (п'ять прикладів у нашому корпусі): «Яна», «Елентур», «Виктория», «Анна Світ Тур», «Леонтур». Використання в назві «Алатея Тревел» екзотичного імені опосередковано відображає слот предмета діяльності. Мотиваційна ознака ергоніма «Марлена» стає зрозумілішою при залученні до аналізу логотипа, де зображено гарну жінку в капелюху. Очевидно, що в такому разі ергонім разом з логотипом виступають засобами творення естетичного образу потенційного клієнта.

Крім імен власників та гіпокористик, при творенні ергонімів було використано також історичні антропоніми, які виконують різні функції. Так, в ергонімах «Кортес Тур» та «Колумб Плюс» можна простежити зв'язок із предметом діяльності. Натомість використання імені французького діяча «Мирабо» або австралійського хокеїста «Дивис Партнер», очевидно, відображає особисті вподобання номінаторів.

Істотну роль при утворенні ергонімів відіграє аксіологічний субфрейм (47 одиниць). При аналізі аксіологічних мотиваторів ми спираємося на запропоновану Н.Д. Арутюною класифікацію оцінних значень [Арутюнова 1999, с. 198–199]. В одних випадках реалізується загальна оцінка, причому здебільшого з використанням іншомовних ресурсів: «Велтур» (від англ. *well* 'добре'), «NiceTravel» (від англ. *nice* 'гарний'), «Бонита Тур» (від ісп. *bonita* 'гарна'). Нормативна оцінка найвищої якості надаваних послуг також виражається в ергонімах за допомогою іншомовної лексики або варваризмів: «Гранд Тур Вояж», «Делюкс Вояж» (від англ. *deluxe* 'шикарний'), «Екстра-Класс Тур», «First Class Travel» (від англ. *first class* 'перший клас'), «Онтіма». Перший мотиватор ергоніма «SkyVoyage» англ. іменник *sky* 'небо' надається до подвійної інтерпретації або як позначення способу пересування, або як метафора найвищого рівня надання послуг. Питомий нормативнооцінний мотиватор наявний в ергонімі «Козирні подорожі», де прикметник виступає в переносному значенні, а отже, і відзначається більшим рівнем експресії. Такі назви характе-

ризують продукт компанії як такий, що відповідає найвищим стандартам галузі. Опосередковано значення нормативної оцінки наявне також в ергонімі «*Hit-Travel*», перший мотиватор якого нав'язує адресатові думку про популярність турів компанії, що має свідчити про відповідність їх якості очікуванням. Об'єктом оцінки виступає не лише предмет діяльності, але й інші слоти. Так, в ергонімі «*VipTur*» потенційним клієнтам приписується вищий соціальний статус. Назва «*Maestro Travel*» містить характеристику високого професійного рівня адресанта, тобто суб'єкт і об'єкт оцінки збігаються. Опосередковано нормативна оцінка діяльності суб'єкта наявна в ергонімі «*Империя С*», де на перший план виходить семантика лідерства. Аксіологічний характер має мотиваційна ознака і в разі введення до назви нумерального компонента, який наголошує на такій характеристиці діяльності компанії, як широкий вибір подорожей, що відображає її професіоналізм та масштаб діяльності, тобто реалізується семантика нормативної оцінки: «*101 Тур*».

Утилітарна оцінка в назві турагентства «*Ак-тур*», яке спеціалізується на активному відпочинку, описує релевантні з позиції клієнта характеристики продукту діяльності, виконуючи передусім інформативну функцію. Перший скорочений компонент в ергонімі «*Uni-Travel*» надається до подвійної інтерпретації як усічення від *універсальний* або від *унікальний*. В обох випадках семантика має аксіологічний характер, вказуючи на конкурентні переваги компанії та її здатність надавати широкий спектр послуг. Утилітарна оцінка реалізується в ергонімах з коренем *експрес*: «*Експресія-СВ*», «*Експрес-Вояж*», позначаючи таку рису діяльності компанії, як швидкість або спонтанність. Ознака свободи й швидкості виражена в ергонімі «*Вільні вітри*», побудованому від назви атмосферного явища та прикметника з аксіологічною семантикою, які акцентують тему швидкого вільного пересування. Подібна оцінна характеристика передається також мотиватором *енергія*: «*Energy-Tour*». В останньому прикладі паралельно з утилітарною реалізується телеологічна оцінка, яка вказує на майбутній результат від відпочинку – відновлення сил. Телеологічна оцінка наявна також в інших ергонімах, зокрема тих, які акцентують досягнення успіху «*УспехТур*», «*Фортуна-С*», «*Menestys*» (від фінськ. *menestys* 'успіх') або вітальність «*Аквавіта*», «*Мальдивес Лайф*», «*Viva Travel*». Утилітарна ознака новизни виражена запозиченими ресурсами «*Newstravel*», «*Сакумс*» (латв. *sākums* 'початок, відправна точка').

Засоби вираження емоційної оцінки стосуються як самої подорожі, так і адресанта (8 ергонімів). Вірогідно, що причиною вживання таких мотиваторів є спроба моделювання потенційного радісного стану адресанта, задоволення його емоційних потреб. Для вираження цієї оцінки застосовують цілий спектр різних засобів, зокрема запозичені ресурси оцінної семантики («*ФанТревел*», «*Фан-тур*» від англ. *fun* 'веселощі'; «*Ave*» імператив від латинського дієслова *avere* 'радіти'), питомий корінь зі значенням емоційної оцінки («*ЛюбоСвіт*»), аген-

тивне позначення адресата, який перебуває в стані емоційного піднесення («*Романтик Тревел*»), вказівку на задоволення потреб адресата («*Свой каприз*»).

Істотну роль відіграють також засоби інтелектуальної оцінки, які загалом слабо поширені в ергоніміконі: «*Вільні вітри*», «*Тасмничий острів*», «*Ідеальний світ*», «*Dream Country*», «*Dream Voyage*» (від англ. *dream* 'мрія'). Пов'язуємо це зі специфікою просування туристичних послуг, в основі чого лежить апелювання до уяви потенційних клієнтів, яким змальовують принади відпочинку в екзотичних місцях. Конструювання такої іншої реальності відбувається як вербально, так і невербально, причому останній компонент є потужним засобом творення образу майбутньої подорожі, яка представлена зображеннями місць з дуже гарною природою. Такий позитивний імідж творять також засоби вираження естетичної оцінки через вжиток лексики, яка позначає довершеність («*Гармонія Тур*»), казковість («*Феєрія*»), кольорема («*Orange*», «*Orange Time*»). В останньому випадку мотиваційна ознака має подвійний характер через кольорему та назву фрукта, і вони обидві є дотичними до фрейму мандрівок, позначаючи тропічні країни. Семантика оранжевого кольору дублюється також невербально в кольорі логотипа. Множинною є мотивація ергоніма «*Luxury Holiday Tour*», адже англ. іменник *luxury* 'розкіш', виражає як естетичну, так і гедоністичну оцінку. Гедоністична оцінка також наявна в назві «*Світ-Тур*», яка надається до подвійної інтерпретації в залежності від обраного мовного коду. У межах української мови перший мотиватор належить до слота предмета діяльності, натомість з позиції англійської мови мотиваційна ознака є аксіологічною: *Sweet-tour*. На можливість другого витлумачення назви вказує спосіб відтворення цього ергоніма на логотипі. Естетичний компонент актуалізований також в ергонімі «*Светофор*», де він поєднується з окресленням предмета діяльності – поїздок, адже світлофор виступає метафорою дозволу руху. Естетична та нормативна оцінка одночасно реалізуються в назві «*Ажур*», при цьому значення відповідності стандартам ґрунтується на похідних значеннях апелювання, що виникли в бухгалтерській термінології (пор. *все в ажурі* 'в порядку'). Роль мистецької сфери в мотивації цієї назви стає очевидною при розгляді невербального компонента, адже в оформленні сайту використано ажурний візерунок. Естетична ознака є істотним компонентом семантики ергонімів «*Авропа*», «*Coral Travel*», «*Orange Time*», «*Orange*». У першому прикладі мотиватор-ідеонім має множинну мотивацію, спираючись на значення грецького міфоніма, який позначає небесне тіло – вранішню зірку.

Мотиватори-ідеоніми наявні в десяти ергонімах нашого корпусу, причому їхні мотиваційні ознаки значно різняться. В одних випадках мотивація спирається на міфи, для яких істотними є подорожі та мандрівки. Так, мотиваційну ознаку назви «*Калупсо*» слід інтерпретувати в контексті міфу про мандрівки Одісея, а мотиватор ергоніма «*Трайидент*» як обов'язковий атрибут бога моря Не-

птуна – він є дотичним і до морських подорожей, і до відпочинку на морі. Істотними для мотивації туристичних ергонімів вважаємо й оцінні конотації ідеонімів. Зокрема, мотивація ергонімів «*Edem*», «*Аркадія 2008*» спирається на ознаку гедоністичної оцінки, адже використані в назвах ідеоніми описують місця з ідеальними умовами, що нав'язує адресатові позитивний образ майбутнього відпочинку. У першому випадку така оцінка є закріпленою і в мовних стереотипах – *райський відпочинок*, *райський острів*. Біблійний міф лежить також в основі ергоніма «*Адам и Ева*», побудованого від імен міфічних перших людей. Загалом тема раю є істотним ресурсом, який використовується в просуванні туристичних послуг, адже в невербальному оформленні в жанрі інтернет-сторінки використовуються зображення тропічних або субтропічних територій, які асоціюються з райськими місцями. Телеологічна ознака домінує, на нашу думку, у відміфонімному мотиваторі ергоніма «*Феникс Тревел Групп*», який вказує на відновлювальний потенціал мандрівок. Крім того, у цьому випадку певну роль у мотивації відіграє також предметно-локативний компонент, адже ця назва належить туроператору по Китаю, а міфічний птах Фенікс прилітав саме зі сходу на південь. Мотиватори ергонімів «*Аврора*», «*Орион тревел*» мають множинну мотивацію, спираючись на ті естетичні конотації, які виникли в цих ідеонімах у культурі. Багатозначним є характер мотивації також у ергонімі «*Веста-Подорож*», адже ім'я римської богині домашнього вогнища було використано для назви моделі автомобіля «Опель», тож мотивація в цьому випадку радше спирається на трансонімізацію вже в межах комерційної ономастики, а

не на перенесення міфоніма, адже останній зв'язку з фреймом мандрівок не має. Назви інших розрядів ідеонімів не відзначаються продуктивністю в туристичному ергоніміконі. Лише в одному випадку в нашому корпусі назва побудована з використанням назви фільму «*Джуманджи Тревел*».

В окрему групу слід виділити туристичні ергоніми з імперативною семантикою, яка виражається як безпосередньо дієсловом у наказовому способі «*Make-Travel*» або словосполученнями, які містять іменник зі значенням 'час': «*Час подорожувати*», «*Time To Travel*», «*TourTime*». Метою використання такого номінативно-структурного типу вважаємо націленість номінатора на забезпечення перлокутивного ефекту, для чого застосовується прийом прямого звертання до потенційної аудиторії. Така модель, за нашими даними, не характерна для молочного бізнесу та банківської сфери, де імперативи застосовуються вже безпосередньо в рекламних текстах. Очевидно, що це відображає зміщення комунікативного фокусу в туристичній сфері на продукт.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз характеру мотивації українських туристичних компаній засвідчив наявність широкого спектру засобів, які реалізують як персуазивну, так і інформативну стратегію в комунікації. Продуктивними слотами для фрейму туристичної діяльності виявилися предмет і місце діяльності, а також аксіологічний субфрейм. Значну роль при побудові ергонімів туристичної сфери відіграють невербальні ресурси та прийоми мовної гри. Аналіз їх мотиваторів дозволив виділити деякі прагматичні характеристики поїздок, які перебувають у центрі уваги номінаторів.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Голомидова М.В. Искусственная номинация в ономастике. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 1998. 232 с.
3. Филлмор Ч. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 10. Москва: Прогресс, 1981. С. 369–495.
4. Fillmore Ch.J. Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-198, Hanshin Publishing Company, Seoul, Korea, 1982. S. 111–137.
5. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *Artificial Intelligence Memo*. 1974. No 306. 81 p.

References

1. Arutiunova N.D (1999) Iazyk i mir cheloveka [Language and world of a human]. Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1999. 896 s. [in Russian].
2. Golomidova M.V. (1998) Iskusstvennaya nominatsiya v onomastike. [Artificial nomination in onomastycs] Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t. Ekaterinburg. 232 s. [in Russian].
3. Fillmore Ch. (1981) Delo o padezhe. [Case for case]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. 10. Moskva: Progress. S. 369–495 [in Russian].
4. Fillmore Ch.J. (1982) Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-198, Hanshin Publishing Company, Seoul, Korea, S. 111–137 [in English].
5. Minsky M. (1974) A Framework for Representing Knowledge. *Artificial Intelligence Memo*. No 306. 81 p. [in English].

FACTORS OF TRAVEL AGENCIES NAMES FORMATION IN UKRAINE

Abstract. The research of travel agencies names was carried out within the frame approach to semantics. The frame of travel agencies operations consists of several slots, such as 1) field of activity; 2) client; 3) agent; 4) place of operation; 5) business form. Besides these main slots, there are axiological and symbolical subframes that play a significant role in business names motivation. They express systems of values and preferences of nominators. The scope of analysis includes

200 names of travel agencies in Ukraine that were placed at the website <https://kiev.moygorod.ua>. The major motivation feature depicted in travel agencies names is field of activity. It is expressed through common nouns that belong to the field of tourism. They are of predominantly foreign origin: *tur, travel, voyazh, podorozh*. The slot of field of activity is also expressed through ideonyms and words with the meaning of warm sunny weather. In several cases, travel agency names describe its specialization, which is an efficient technique of companies' image creation. The second significant motivational feature is the place of operation. It is in most cases expressed by toponyms itself or toponyms derivatives. Toponyms of Ukraine usually point out place where the agency is located, whereas toponyms from other countries rather refer to the field of activity – trips abroad. Moreover, place of operation in agencies names is signified by geography terms that characterize typical holiday destinations. The third by number group of motivators belong to axiological subframe. The main axiological types of meaning that are expressed in travel agencies names include general, normative, utilitarian, teleological and emotional evaluation. The features of agent are represented by their profession or by their personal names. The slot of a client is not sufficiently differentiated. Motivators from the symbolical subframe tend to be related to the field of operation, being tools of metaphorical description of the world of travel. Nonverbal components and word play techniques are also of significance for travel agencies formation. They constitute an integral part of a name interpretation in some cases.

Keywords: agency names, motivation, frame, slot, evaluation.

© Зимовець Г., 2021 р.

Галина Зимовець – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Київ, Україна; galynazymovets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6232-7469>

Halyna Zymovets – Candidate of Philology, Senior Researcher of the O.O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; galynazymovets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6232-7469>

K TERMÍNOM *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*

Наукoвий вiсник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).230–236

Імріхова М. К терміном *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*; кількість бібліографічних джерел – 31; мова словацька.

Anotácia. Autorka štúdie sa zameriava na niektoré základné jazykové pojmy (*proprializácia, apellativizácia, deproprializácia a deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*) a predstavuje ich koncepcné obmedzenia. Východiskom je a) teória vlastného mena, podľa ktorej onymický obsah *propria* pozostáva z individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy a z *designácie*, b) definovanie *apelatív* a *proprií* ako substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za substantíva sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k substantívam. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladíť terminológiu procesov v *apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka*. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystémoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s presahmi z jedného subsystému do druhého špecifikovať, o čo sa onomastika usiluje.

Termíny *onymizácia, deonymizácia, transonymizácia* sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólů onomaziologickeho procesu. Proces, pri ktorom dochádza k zmene formy motivujúceho *propria*, nie je prechod/presun *onyma* do inej úrovne, ale ide o slovotvorný proces v onymickom systéme. O *transonymizácii* na pozadí podobných lexikálnych javov sa uvažuje len v prípade presunu/transferu *propria* z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, teda bez následných derivatologických procesov. Ak je motivantom formálne derivovaného *propria* iné *proprium*, možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii. O *transonymizácii* treba hovoriť aj v prípade presunu *propria* na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej onymickej podtriedy, z jedného jedinečného objektu na druhý. Ak existuje zreteľný vzťah a spoločná onymická séma medzi motivujúcim a motivovaným *propriom*, takýto jav v rámci *transonymizácie* pokladáme za onymickú polysémiu.

Slovenská onomastická terminológia je v procese komparácie a zladovania so slovenskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou. Slovenská onomastická teória je ovplyvňovaná internacionalizáciou, ale udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu, ktorú je však nevyhnutné konfrontovať a overovať, o čo sa tento príspevok snaží.

Kľúčové slová: *proprializácia, apellativizácia, deproprializácia, deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*

Východiskové tézy *apelatívno-propriálnej oblasti*¹

Na základe protikladu všeobecnosti a jedinečnosti sa v jazykovede tradične vyčleňujú dve lexikálne kategórie mien – *apelatíva* a *propriá*. *Apelatíva* sú názvy neindividualizovaných osôb, zvierat, vecí a javov. *Propriá* sú mená individualizovaných, príp. jedinečných prvkov. V odbornej literatúre sa uvažuje aj o tretej, tzv. prechodnej kategórii medzi *apelatívami* a *propriami* [Beleckij 1972; Semjanová 1980], do ktorej patria skupinové antroponymá, etnonymá a obyvateľské mená. Na základe sémantického protikladu príznakovosti a bezpríznakovosti je *proprium* príznakovým členom opozitnej dvojice. Príznakovosť je daná jeho funkciou, ktorou sa zásadne líši od *apelatív*, a to identifikačnou a diferenciačnou. Chápanie i definovanie vlastných mien nie je v jazykovede jednotné. Najradikálnejšie je ich označenie na jednej strane ako značiek bez významu, keďže nič neznamenajú, na druhej strane sú teórie, podľa ktorých majú *propriá* oveľa väčší rozsah významu ako *apelatíva*. Najpodrobnejšie členenie vlastných mien podľa objektu, ktorý pomenávajú, uvádza M. Majtán [Majtán 1979, s. 153]. Východiskom je zrejme potreba formulácie dvojakého statusu vlastného mena tak, ako to navrhuje V. Blanár, keď „formuláciu dvojakého, lingvistického a onomastického statusu vlastného mena pokladá za základné metodologické východisko,

pretože z neho vyplýva dôležitý záver pre analýzu vlastných mien: popri čisto lingvistickom prístupe treba uplatňovať prístup, ktorý pomáha odhaliť aj špecificky onomastické črty vlastného mena, prejavujúce sa na všetkých úrovniach jazykového systému i na grafickej stránke mena“ [Blanár 1996a, s. 209]. V našich nasledujúcich rozboroch definícií vychádzame z teórie vlastného mena V. Blanára, podľa ktorej onymický obsah *propria* pozostáva z dvoch zložiek, a to „z individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy a z *designácie*, hierarchického súboru onymicky relevantných príznakov (na úrovni systému danej sústavy vlastných mien), ktoré sú spoločné celým triedam onymických objektov. Špecifický onymický význam vlastného mena nie je podmienený súčasným uplatnením referenčného vzťahu. Vzťah vlastného mena k jeho denotátu sa realizuje cez onymický pojem stvárnený v danej mennej sústave v onymickej *designácii*“ [Blanár 1996a, s. 52]. Z uvedeného vyplýva, že pod individuálnymi onymickými príznakmi, ktorými je konštituovaná vlastná onymická sémantika (*designácia*), sa rozumie pragmaticko-metaznaková informácia, teda príznaky informujúce o tom, ako nakladajú používatelia jazyka so znakom. Príznaky sa vyznačujú rozličným stupňom abstrakcie. Najvyššie stoja kategoriálne, resp. klasifikačné príznaky, ktoré pre svoj abstraktný, a teda gramatický ráz patria viac do onomaziologickej zložky formovej časti a tvoria onomaziologickú bázu. Sú to príznaky ako *substancia, osoba, vec, vzťah, vlast-*

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0058/20 Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky.

nost'. Pokiaľ ide o príznaky pomenovania samostatne existujúcej veci (substancie), propriá a apelatíva sa v mnohom zhodujú a sčasti odlišujú. Nižšiu abstrakciu predstavujú označenia rodového pojmu, tzv. identifikačné čiže kategoriálnosémantické príznaky, ktoré sa prejavujú ako spoločný sémantický prienik, vlastnosť spoločná všetkým významom daného slova. Na nižšej rovine abstrakcie stoja špecifikačné (konkrétnelexikálne, diferenciatívne, individuálne) príznaky [Horecký, Buzássyová, Bosák 1989]. Súbor príznakov, ktorými sa od seba apelatíva a propriá odlišujú, predstavujú špecifické onymické príznaky konštituujuce vlastnú onymickú sémantiku. Ide o generické a diferencné príznaky, ktoré vymedzujú proprium ako prvok triedy daného onymického podsystemu. Presnejšie, generické príznaky ho zaradia do daného podsystemu vlastných mien (toponymum, antroponymum, chrématonymum) a diferencné príznaky ho identifikujú ako prvok tohto podsystemu. Nateraz stále platí, že nie je zhoda v tom, ako jednoznačne vymedziť príslušné generické a diferencné príznaky obsahového modelu proprií.

Východiská k terminologickému problému.

Príspevok vychádza z tézy, že vo vede je potrebné overovanie základných teorém vrátane definovania termínov, preto sa vraciame k trom základným onomastickým termínom, ktoré budeme ilustrovať na chrématonymickej triede logonym².

Pri definovaní základných termínov proprializácia a apelativizácia vychádzame z definovania propria a apelatíva. V slovenskej jazykovede (a nielen v nej) sa termíny apelatívum a proprium používajú na označenie substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za substantíva sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k substantívam; „každá jazyková forma používaná v platnosti vlastného mena získava povahu substantíva, t. j. zaraďuje sa do istej paradigmy“ [Blanár 2005, s. 22]. Za konverzné substantíva pokladáme len tie, ktoré sú výsledkom trvalej substantivizácie (teda nie príležitostnej, prechodnej, a rovnako ani syntaktické substantíva). Proprializácia je onomaziologický proces prechodu lexémy do kategórie proprií³ bez zmeny slovotvornej štruktúry základového slova, pričom lexéma stráca spätosť s príslušným pojmom (desémantizácia), nadobúda identifikačnú/diferenciačnú funkciu a špecifický onymický zväzok s denotátom ako prvkom istého onymického systému či onymickej triedy, napr. *Lúčky*, *Nová Baňa*, *Sol* – názvy obcí, *Mladost* – kozmetika, *Litera* – vydavateľstvo, *Pecho*, *U Šustru* – logonymá motivované priezviskom, *Pútnik* – cestovná kancelária atď. Proprializácia apelatív je transpozícia apelatív do kategórie proprií, pričom dochádza k eliminácii apelatívneho významu a aktivizácii propriálnej funkcie lexémy. Menej využívaný

termín deapelativizácia (vzťah apelatívum – proprium) je typ proprializácie, pretože sa (ako to vyplýva z termínu) vzťahuje len na prechod apelatív do kategórie proprií a nezahŕňa teda proprializáciu iných slovných druhov; proprializácia je pojem širší ako deapelativizácia a sú v inkluzívnom vzťahu; napríklad obec *Suché*, priezvisko *Milý* nevznikli deapelativizáciou, pretože motivantmi nie sú všeobecné podstatné mená. Vzhľadom na uvedené pokladáme za vhodnejší širší termín onymizácia (apelatív) oproti termínu proprializácia, ktorý sa vzťahuje len na substantíva.

Opačný proces ako proprializácia je deproprializácia. Je to strata propriálnosti a prenesenie vlastného mena na označenie pojmu (sémantizácia), pričom sa motivantom stávajú spravidla všeobecne známe vlastné podstatné mená, ktoré sa tak môžu stať východiskom pre všeobecne hodnotené/pomenované vlastnosti, deje, okolnosti, napr. *Judáš* (zradný apoštol) – *judáš* (zradca, pokrytec, falošný človek); *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (adjektívum tmavočervený, vínočervený); *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie). Príklady ilustrujú, že pri deproprializácii strácajú propriálny/onymický status známe propriálne substantíva, pričom však výsledkom tohto procesu sú aj iné slovnodruhové kategórie, napr. adjektíva (*bordó*), interjekcie (*ježišmária*); preto je vhodnejšie nazývať tento proces širším termínom deonymizácia. Depropriálnosť nechápeme ako protipól deapelativnosti ani ako synonymum apelativizácie. O takomto dvojznačnom definovaní depropriálnosti píše R. Šrámek: „a) Proprium má svůj původ v jiném propriu – pak je depropriálnosť protipólem deapelativnosti, pod níž se rozumí tvoření propriálních pojmenování z apelatív, a celý problém je pojímán spíše geneticky a názvotvorně. b) Prefix *de-* je chápán ve význam „zbavit něco něčeho“, takže depropriálnosť pak znamená „zbavit proprium jeho propriálních vlastností“, tedy proprium apelativizovat“ [Šrámek 2003–2004, s. 504].

Apelativizáciu (v súlade s chápaním a definovaním propria a apelatíva) pokladáme za jeden z typov deproprializácie, presnejšie deonymizácie, za onomaziologický proces prechodu propria do kategórie apelatív (vzťah proprium – apelatívum). Apelativizácia môže byť priama alebo nepriama, odvodzovacia. Priama apelativizácia je založená na metaforickom a metonymickom prenášaní významu, napr. *Mohykán* (príslušník vyhynutého severoamerického indiánskeho kmeňa) – *mohykán* (posledný z nejakého spoločenstva), *Worcester* (anglické mesto) – *worcester* (korenistá prísada do omáčok), *Talian* (príslušník národa) – *talian* (človek, s ktorým sa nedá dohovoriť), *Goliáš* (obrovský fílištínsky bojovník, ktorého premohol Dávid) – *goliáš* (veľký, silný človek), *Damask* (sýrske mesto) – *damask* (tkanina s lesklým vzorom); pri apelativizácii cudzích mien dochádza často k ich adaptácii, napr. *Maecenas* (rímsky boháč) – *mecenás* (podporovateľ umenia a vied), *Don Quijot* (Cervantesov dobrodružný rytier) – *donkichot* (zapálený nadšenec, rojko, fantasta) atď.

Apelativizácia je typická pre pomenovania jednotiek a veličín podľa ich objaviteľov, napr. *newton*, *watt*,

² Logonymá sú názvy firiem a obchodov, ktoré s príchodom podnikania a súkromného vlastníctva podnikov mohutne vznikali po r. 1990 [Horecký 1994, s. 78; Imrichová 1994, s. 79].

³ Termín proprium chápeme a vymedzujeme ako vlastné podstatné meno a apelatívum ako všeobecné podstatné meno v zhode napr. so Slovníkom jazykovedných termínov [Horecký, Rácová 1979, s. 183, 186].

kelvin, tesla, ampér, volt, weber, röntgen, pascal, skokov v krasokorčuľovaní, napr. *rittberger, axel, salchov* a pod.

Nepriama apelativizácia je založená na derivácii a je pomerne častá; pri cudzích vlastných menách býva sprievodným znakom adaptácia formy, napr. *Štúr – štúrovci, Luther – luteráni, Maďar – maďarón, Cutter* (americký knihovník) – *katerizácia* (určenie autorského znaku knižných jednotiek), *Werther* (hlavná postava Goetheho románu) – *wertherovstvo* (wertherovský chorobne sentimentálny charakter), *Ward* (americký zberateľ) – *wardit* (nerast zelenej farby), *Winchester* (výrobca strelnej zbrane) – *winchestrovka* (typ vojenskej strelnej zbrane), *Sodoma* (mesto zničené Bohom pre nemravný život obyvateľov) – *sodomita* (zvrhlík) atď. „Prechodným variantom medzi propriálnym a apelatívnym pomenovaním sú niekedy ustálené prirovnania, napr. *skúpy ako Škót – škót, starý ako Matuzalem – matuzalem, leží ako Lazar – lazar, múdry ako Einstein – einstein/[ajnštajn]* atď.“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 146].

Analýza problematiky definovania depropriálizácie a transonymizácie.

Výsledkom depropriálizácie sú apelatíva (v zmysle chápania základných a východiskových termínov apelatívum – proprium), presnejšie depropriálizačné apelatíva. Výsledkom depropriálizácie sú však aj iné slovné druhy než len všeobecné podstatné mená, napr. *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie), *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (tmavočervený, vínovočervený); preto pokladáme za vhodnejší širší termín deonymizácia. K deproprializačným apelatívam sú v korelačnom vzťahu deproprializačné propriá, ktorými sa v onomastike pomenávajú propriá utvorené z iných/od iných proprií, t. j. transonymizáciou. Depropriálizačné propriá a transonymizácia sa pokladajú za synonymné termíny [Šrámek, 2003–2004; Valentová 2011; Garančovská 2010]. Depropriálizačia je strata propriálnosti (*de-* je lat. prefix označujúci opak niečoho), čo sa v prípade deproprializačných proprií v žiadnej etape takto vzniknutého propria nestáva. Tzv. deproprium sa totiž stále nachádza v onymickom priestore, v propriálnej sfére jazyka. „Namiesto termínu depropriálizačia je vhodnejšie hovoriť o repropriálizácii (/ reproprium) (*re-* lat. späť, nazad, znovu, zase) s významom opätovná, opakujúca sa, pokračujúca propriálizačia. Tento termín zreteľne vystihuje podstatu opätovného použitia a transferu propria ako motivanta na pomenovanie iného jedinečného denotátu“ síce v odlišnej onymickej triede, ale stále v propriálnom/ onymickom subsysteme [Imrichová 2002, s. 54]. Výsledkom depropriálizácie sú tak deproprializačné apelatíva a repropriá/transonymá.

Ako problémové sa javí: 1. chápanie transonymizácie (formálna stránka), 2. hranice transonymizácie v rámci onymického systému (onymický subsystem – onymický podsystém; onymická trieda – onymická trieda; jedinečný objekt onymickej triedy – jedinečný objekt onymickej triedy), 3. funkčnosť transonymizácie (homonymia/polysémia [metafora, metonymia]).

Pri vymedzení formálnych hraníc transonymizácie/transonym⁴ vychádzame z faktu, že transonymizácia je lingvistický jav kategoriálnej povahy; je to onomaziologický proces založený na prechode z jednej onymickej triedy do druhej (vzťah proprium – proprium), ktorého výsledkom je zmena onymickej designácie (obsahového modelu) a vznik homonymie: „... rovnozvukné mená označujúce denotáty z rozličných onymických tried sú v homonymnom vzťahu. Ich zaradenie do onymickej triedy umožňuje len kontext, v ktorom si uvedomujeme onymické príznaky daného systému/triedy proprií“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 145]. Existencia homonymných názvov je dôsledkom transonymizácie, „ktorá je tradične chápaná ako vzťah proprium → proprium, tj. vznik propria na základe mezipropriálne fundujúciho vzťahu, napr. oikonymum *Praha* → chrématonymum „kino“ *Praha*“ [Karlík et al. 2002]. V prípade, že sa za transonymizáciu pokladajú aj derivované transonymá, nemožno pri takýchto transonymách uvažovať o homonymii pre odlišnosť formy (*Orava* -- *Oraving*). Podľa V. Blanára „o transonymizáciu ide vtedy, ak sa vlastné meno (onymum) patriace do jednej onymickej triedy začne uplatňovať ako pomenovanie onymického objektu prislúchajúceho do inej triedy, pričom sa zmení jeho designácia a dostáva sa s pôvodným označením do homonymného vzťahu“ [Blanár 1996b, s. 92; Blanár 1996a]. Transonymizácia je proces podobný ako propriálizačia, ktorá sa najprv chápala len ako funkčná transpozícia apelatíva do triedy proprií, preto je potrebné konfrontovať na pozadí súčasného chápania transpozície ako onomaziologickej kategórie propriálizačnú aj transonymizáciu⁵. Transpozícia je onomaziologická kategória, pričom substancie sú charakterizované na základe priameho alebo sprostredkovaného vzťahu k prvku tej istej alebo inej pojmovej kategórie [Dokulil 1962; Horecký 1971; Ološtiak 2010; Žigo 2008]. Ide o prehodnotenie už jestvujúceho pomenovaného javu. Slovnodruhovú konverziu je „prenos do inej pojmovej kategórie“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 130], „odvodzovanie, pri ktorom sa nemení význam základového slova, ale odvodené slovo sa dostáva do inej slovnodruhovej kategórie“ [Horecký – Rácová, 1979, s. 133]. V triede apelatív k presunu do inej pojmovej kategórie (k transpozícii) dochádza pri zachovaní formy, napr. *hlavný* čašník (kvalitatívnosť) – *hlavný* priniesol účet (substančnosť); pri odvodzovaní dochádza k zmene pojmovej kategórie i formy, napr. *plávať* (dej) – *plavba* (spredmetnenie deja); *triedny* – *triednický* – *triednictvo*. Pri presune apelatíva do triedy proprií (propriálizačia) sa forma nemení (*soľ* – *Sol*, *hokejka* – *Hokejka*, *pralinka* – *Pralinka*), pričom dôležitú úlohu nielen v podsystéme logoným má sémantika motivujúceho apelatíva. Pri propriách, ktoré prešli aj derivatologickým procesom, už však o propriálizácii nehovoríme (prameň *Solanka*, logonymum *Pralinex*).

⁴ Ide o to, či napríklad typy logoným *Baťovka* (od Baťa), *Oraving* (od Orava), *Katrix* (od Katriňák) sú transonymá.

⁵ Transpozícia sa využíva v rozličných odboroch, stále však vo význame prenášanie, prenesenie z jednej oblasti do druhej; transponovanie: umelecká transpozícia motívov; hudobné prevedenie, prevádzanie skladby z jednej tóniny do druhej; transpozícia smerníc, zákonov, požiadaviek a pod.

Transonymizácia je presun propria z jednej onymickej triedy do druhej, výsledkom je transonymum, napr. *Baťa* (antroponymum) – *Baťa* (logonymum); *Orava* (toponymum) – *Orava* (logonymum). Logonymum *Orava* vzniklo transonymizáciou na základe onymického príznaku motivujúceho toponyma (známy, tvrdý, hrdý, krásny kraj = miestna príslušnosť). Ide o presun z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, motivujúce proprium si silno uvedomujeme. V logonyme *Oraving* (forma referuje na niečo, čo je/funguje na Orave, má súvislosť s Oravou) sa využíva sémantický príznak miesta (toponymickosť) v onomaziologickej štruktúre propria, uvedomujeme si onymický význam motivujúceho propria, no logoforant *-ing* proprium napomáha zaradiť medzi chrématonymá; zaradenie do podtriedy logoným odhaľuje kontext, ale v prípade takto utvoreného názvu je prípona/onomaziologická báza dostatočným identifikátorom.

Tvary proprií, pri ktorých došlo aj k derivatologickému procesu a zmene formy, v súlade s chápaním lexikálnej transpozície a proprializácie ako podobnými onomaziologickými procesmi neoznačujeme ako transpozitá, pretože k zmene ich formy došlo derivatologickým procesom: *Ondrej Kovalský* (antroponymum) – *KOON* (logonymum), *Katriňák* (antroponymum) – *Katrix* (logonymum), podobne *Oravec*, *Baťovka*, *Oraving*. Možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii, teda tvorení nového propria z už v jazyku existujúceho propria; ide o motivovanosť propriom, nie o presun z jednej triedy do druhej, pričom si onymickú sémantiku motivujúceho propria nemusíme uvedomovať.

Hranice transonymizácie v rámci onymického systému.

Onomaziologické procesy v apelatívnej a propriálnej lexike majú kategoriálnu povahu. Pri sémantickom odvodzovaní (bez zmeny formy) v apelatívnej lexike napriek odlišnosti archisémy nepomenúvame daný proces transapelativizáciou, ide o metonymický alebo metaforický spôsob pomenúvania, ktorého výsledkom je polysémia (*stráž* – dejovosť a substančnosť; rovnako pri derivácii apelatív zmenou formy (napr. sufixáciou, prefixáciou atď.) nepoužívame označenie tohto javu transapelativizáciou, hoci ide/môže ísť (rovnako, ako pri propriách) o presun z jednej pojmovej kategórie do druhej (*stráž*, *strážca*, *strážcovský*). V kategórii proprií ide o transonymizačný proces v prípade metonymického presunu propria z jednej onymickej podtriedy do druhej bez zmeny formy (*Stráž* – *Stráž*), pričom nejde o polysémiu, ale o onymickú homonymiu v zmysle Millovskej teórie značkovania, že „vlastné meno je značka bez významu, etiketa, ktorú v našej mysli spájame s predstavou objektu“ [Blanár 2008, s. 14]. Keďže pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy vlastných mien do druhej, vyvstáva otázka, čo sú to onymické triedy. Na tomto mieste nebudeme sumarizovať rôzne klasifikácie onymického systému ani poukazovať na to, ako jednotliví onomastici označujú tú-ktorú skupinu vlastných mien. Keďže na tieto procesy poukazujeme a ilustrujeme ich triedou logoným, v nasledujúcom výklade opíšeme chápanie onymickej triedy na ich klasifikácii. Vzhľadom na to, že sa venujeme logonýmám, uvedieme naše terminologické vý-

chodiská členenia chrématonymického podsystemu, do ktorého logonymá patria.

Chrématonymický onymický podsystem tvoria vlastné mená objektov, ktoré nie sú pevne fixované v krajine, sú výsledkom ľudskej činnosti, predmetmi materiálnej kultúry. Sú úzko späté s činnosťou človeka a najviac sa približujú apelatívam [Dvonč 1983; Harvalík 2017]. Z uvedeného vyplýva, že sú to produkty spoločenských, politických, kultúrnych, ekonomických a iných vzťahov, preto aj členenie a rozmanitosť chrématonym je bohatšie; ich triedy a rady sú dynamické a neukončené. Možno ich rozdeliť do troch skupín, v rámci ktorých sa vyčleňujú konkrétne onymické triedy: 1) vlastné mená spoločenských javov a udalostí: chrononymá – mená časových úsekov, sviatkov; fale-ronymá – mená významenání, medailí, rádov; akcionymá – mená dejinných udalostí; aktionymá – mená diplomatických aktov; 2) vlastné mená inštitúcií a spoločností: ergonymá – mená inštitúcií, organizácií, ústavov, závodov, spolkov; logonymá – mená firiem a obchodov; eklézionymá – mená miest náboženských obradov (kostoly, kaplnky); 3) vlastné mená produktov spoločenskej činnosti: pragmatonymá – mená sériovo produkovaných výrobkov; ideonymá – mená javov duchovnej kultúry (literárnymá, muzikonymá); dokumentonymá – mená významných dokumentov [Žigo 2010; Harvalík 2008; Blanár 1962; Šrámek 2003; Valentová 2017; Bučko, Tkačova 2014]. Za transonymizáciu pokladáme prechod z jednej onymickej triedy do druhej, a to nielen v rámci onymických podsystemov (napr. z antroponymického do toponymického, z toponymického do chrématonymického), ale aj v rámci tried týchto podsystemov (napr. pragmatonymum → logonymum, ideonymum → logonymum), pretože po prechode z jednej onymickej triedy do druhej sa menia generické i diferencné onymické príznaky (výsledok ľudskej činnosti – materiálny alebo nemateriálny produkt, administratívna alebo uzuálna ustálenosť atď.).

Funkčnosť transonymizácie na príklade translogoným.

Pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy proprií do druhej. Onymický systém tvoria tri základné podsystemy (antroponymický, toponymický a chrématonymický) a každý sa ďalej člení na onymické triedy a podtriedy. Otázna (a otvorená) je otázka hranice transonymizácie, teda či ide o transonymizáciu len pri prechode propria z jednej onymickej triedy do inej, alebo aj pri presune na iný jedinečný objekt v rámci triedy (chrématonymum – chrématonymum), resp. v rámci onymickej podtriedy (chrématonymum – logonymum). Otázne totiž je, či napríklad mená otca a po ňom pomenovaného syna *Ján Rovný* – *Ján Rovný* sú varianty antroponyma, alebo ide o transonymizáciu typu antroponymum – transantroponymum, keďže meno prechádza na iný subjekt. Podobne je otázne, či v prípade presunu mena/názvu *Edison* (meno) – *Edison* (elektromotáže) – *Edison* (predaj a servis elektrických spotrebičov) – *Edison* (internetový obchod) ide o transpozíciu – presun/transfer, translokáciu typu antroponymum – translogonymum – translogonymum – translogonymum, resp. logonymum – translogonymum. K presunom totiž dochádza aj v rámci podtried onymického systému a aj

v rámci jednej podtriedy, pričom možno hovoriť o variantoch transonyma, o ambivalencii, keďže oba názvy majú súčasne dvojakú platnosť. Podľa našich zistení rozhodujúci je fakt prenosu z jedinečného objektu na iný jedinečný objekt a onymická designácia i miera odlišnosti niektorých sémantických príznakov zreteľných a odkrývajúcich sa až v kontexte či v použití. V prípade logoným sú ich nositeľmi a významnými ukazovateľmi aj formálne prvky, tzv. logoformanty, napr. *-ing*, *-ex*, *-impex*, *-os* atď., ktoré sú produktívne nielen v slovenskom jazyku, ale v jazykoch celého stredoeurópskeho a postsocialistického bloku [Imrichová 2012].

Pri transonymizácii (translogonymizácii) úspešnosť kríženia relevantných sém závisí a) od aktuálneho kontextu, v ktorom sa vlastné meno vníma, b) od poznania (denotátu) primárneho propria percipientom, c) od relevantnosti sémy fundujúceho vlastného mena (musí ísť o prvotný, najvýraznejší sémantický príznak, ktorý si pri fundujúcom propriu väčšina percipientov uvedomuje a s čím ho spája), d) od relevantnosti vybranej sémy vzhľadom na logonymický objekt (činnosť a zameranie firmy).

Translogonymá sú vedome utváranou vrstvou mien a autori sa do názvu snažia v rôznej miere vkomponovať informácie vedúce k identifikácii zamerania/činnosti firmy, a tak s percipientom komunikovať; z tohto hľadiska uvažujeme o miere relevantnosti sémantického príznaku a na základe stupňa úspešnosti „kríženia“ relevantných diferenčných sémantických príznakov pri transonymizácii, ktorej výsledkom je logonymum, môžeme hovoriť o troch podobách transonymizácie (závisí od presupozíčných a inferenčných schopností adresáta): priama, sprostredkovaná a nepriama [Imrichová 2012].

Funkčnosť a komunikačná úspešnosť translogonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale od toho, či sa pri nominalizačnom akte využilo všeobecne známe proprium, ktorého archiséma je totožná s archisérou pomenúvaného onymického objektu (v rámci onymickej designácie „sa pracuje“ so sémantickým spektrom motivujúceho propria a pomenúvaného objektu). Ak si uvedomujeme sémantiku motivujúceho propria v motivovanom/transonymickom logonyme, ide o onymickú polysémiu. Pri priamej transonymizácii relevantná séma fundujúceho vlastného mena priamo súvisí s činnosťou a zameraním firmy; ide najmä o spoločný príznak vyjadrujúci činnosť oboch denotátov (zaoberal sa tým, aj my sa tým zaoberáme), napr. *Kleopatra*, *Amadeo*, *Goliáš*. O sprostredkovaný typ transonymizácie ide vtedy, keď relevantná séma fundujúceho propria súvisí so zameraním a činnosťou firmy nepriamo, vzhľadom na transonymum (logonymum a jeho identifikačno-informačnú a evokačnú funkciu) ide o menej relevantnú sému, ktorá vzhľadom na mieru informácie neobsahuje základnú informáciu, za ktorú pri logonymách pokladáme informáciu o činnosti firmy/obchodu, ale istý typ informácie súvisiacej s firmou/obchodom ako takým obsahuje, napr. *Balkán*. Nepriamy transonymizačný spôsob je založený na presune vlastného mena z istej onymickej triedy na logonymický objekt z pohľadu percipienta bez zjavných (vnútorných, sémantických) príčin a súvislostí. Zvolená relevantná séma nijako nesúvisí so zameraním firmy/obchodu a neobsahuje ani nijaké zjavné/vedľajšie informácie; ide najmä o

meno (priezvisko, prezývka či domácka podoba mena majiteľa)⁶: *Kuchár* – predaj automobilov priezvisko majiteľa, *Frelich* – obchod s racionálnou výživou; *Ibiza* – kvetinarstvo, symbolicko-konotačný príznak.

Záver. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladit' terminológiu procesov v apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystemoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s presahmi z jedného subsystemu do druhého špecifikovať, o čo sa onomastika usiluje. Hlavný rozdiel medzi apelatívnou a propriálnou oblasťou spočíva v ich používaní, teda v komunikačnej kompetencii každého jednotlivca. Kým pri apelatívach platí, že ide skôr o nevedomelý výber jazykových prostriedkov podľa aktuálnych potrieb hovoriaceho, pri propriách je zrejmé, že hovoriaci musia mať isté vedomosti o onymických objektoch [Čermák 2001]. Pre obe oblasti sú typické rozdiely pri utváraní obsahu znakov. Pri apelatívach lexikálny význam zahŕňa okrem dištingtívnych príznakov aj typické (prototypové) príznaky, pri propriách sa uplatnenie referenčnej identifikácie viaže na poznanie onymickej triedy (genus proximus). Z uvedeneho vyplývajú základné rozdiely v definovaní procesov spojených s onymickou a neonymickou oblasťou. Úspešnosť a informačno-komunikačná sila transonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale či je všeobecne známe, resp. známe konkrétne percipientovi. Transonymizačný proces sme ilustrovali z hľadiska relevantnosti motivujúcej sémy pri tvorbe logoným, hoci pri opise jednotlivých transoným si autori všimajú spravidla to, do ktorej onymickej triedy motivujúci designátor prechádza. Pri translogonyme je rozhodujúca/prvotná/primárne vnímaná výrazná črta a relevantná séma fundujúceho, motivujúceho logonyma „vsadená“ do kontextu, v ktorom sa logonymum vyskytuje. Ak sa relevantné sémy (propria a transpropria) prekrývajú, transproprium má vysokú výpovednú a informačnú hodnotu.

Na základe uvedených argumentov a analýz môžeme formulovať nasledujúce závery:

1. Termíny onymizácia, deonymizácia, transonymizácia sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólů onomaziologického procesu. Proces, pri ktorom dochádza k zmene formy motivujúceho propria, nie je prechod/presun onyma do inej úrovne, ale ide o slovtvorný proces v onymickom systéme; rovnako by sme potom mohli nazvať aj proces prechodu apelatíva z jednej „skupiny“ apelatív do inej transapelativizáciou, napr. názov predmetu kameň → názov osoby kamenár.

2. O transonymizácii na pozadí podobných lexikálnych javov uvažujeme len v prípade presunu/transferu propria z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, teda bez následných derivatologických procesov. Ak je motivantom formálne derivovaného propria iné proprium, možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii.

⁶ Firemné názvy typu *Baťa*, *Jelínek* do tejto kategórie nepatria, pretože meno majiteľa je v tomto prípade už značkou tovaru. Je pravdepodobné, že niektoré ďalšie súčasné firmy nesúce meno zakladateľa a majiteľa sa stanú známymi svojou činnosťou natoľko, že sa stotožní meno so značkou.

3. O transonymizácii treba hovoriť aj v prípade presunu propria na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej onymickej podtriedy, z jedného jedinečného objektu na druhý.

4. Ak existuje zreteľný vzťah a spoločná onymická séma medzi motivujúcim a motivovaným propriom, takýto jav v rámci transonymizácie pokladáme za onymickú polysémiu.

Slovenská onomastická terminológia je v procese komparácie a zladovania so slovanskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou. Slovenská

terminológia sa v súčasnosti spracúva v rámci terminologickej databázy Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave. Spracúvajú sa jednak taxonomické termíny, jednak tie, ktoré súvisia so stavom teórie. Slovenská onomastická teória je ovplyvňovaná internacionalizáciou, ale udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu. Tú však treba overovať a konfrontovať jednoznačné vymedzenie pojmu definovaním v procese aktualizácie slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie. A o to sme sa v tomto našom príspevku pokúsili.

References

1. Beleckiy A.A. (1972) *Leksikologiya i teoriya yazykoznanija (Onomastika)* [Lexicology and Theory of Linguistics (Onomastics)]. Kiev: Izd. Universiteta. 208 s. [in Russian].
2. Blanár V. [1962] K príprave súpisov slovanskej onomastickej terminológie. *Československý terminologický časopis*. Č. 1. S. 278–287 [in Slovak].
3. Blanár V. (1996a) *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda. 250 s. [in Slovak].
4. Blanár V. (1996b) Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. *Jazykovedný časopis*. R. 57. Č. 2. S. 89–100 [in Slovak].
5. Blanár V. (2005) Morfológické kategórie vlastných mien. *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Zborník statí. Bratislava: Univerzita Komenského. S. 21–52 [in Slovak].
6. Blanár V. (2008) *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy SJS. R. 6, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. 77 s. [in Slovak].
7. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2014) *Slovník ukrajinskoi onomastichnoi terminologii* [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Kharkiv: Ranok-HT. 256 s. [in Ukrainian].
8. Čermák F. (2001) *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001. 342 s. [in Czech].
9. Dokulil M. (1962) *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha [in Czech].
10. Dvonč L. (1983) Z terminologie onomastiky. *Kultúra slova*. R. 17. Č. 5. S. 172–178 [in Slovak].
11. Garančovská L. (2010) Transonymizácia chrématonym. *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Humanitné vedy – lingvistika*. Eds. K. Krnová. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. S. 208–214 [in Slovak].
12. Harvalík M. (2008) K integračným tentencím v súčasnej onomastickej terminológii. *Jazyk a jeho proměny*. Eds. M. Čornejova, P. Kosek. Brno: Host. S. 45–53. [in Slovak].
13. Harvalík M. (2017) *Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu. Slavonic terminology today*. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 267–276 [in Slovak].
14. Horecký J. (1971) *Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov*. Bratislava: SPN. 253 s. [in Slovak].
15. Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. (1989) *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda. 436 s. [in Slovak].
16. Horecký J., Rácová A. (1979) *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 208 s. [in Slovak].
17. Horecký J. (1994) Logonomastika ako onomastická disciplína. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 78–79 [in Slovak].
18. Imrichová M. (1994) *Nové názvy obchodov v Prešove. Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 79–83 [in Slovak].
19. Imrichová M. (2002) *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita. 144 s. [in Slovak].
20. Imrichová M. (2012) *Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Eds. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. S. 32–39 [in Slovak].
21. Karlík at al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. [in Czech].
22. Majtán M. (1979) *Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami*. *Kultúra slova*. R. 13. S. 153–159 [in Slovak].
23. Ološtiak M. (2010) O spôsoboch tvorenia vlastných mien. *Slovenská reč*. 2010. Roč. 75. Č. 4–5. S. 209–224 [in Slovak].
24. Ripka I., Imrichová M. (2011) *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Prešovská univerzita. 236 s. [in Slovak].
25. Semjanová M. (1980) *O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum-proprium. Spoločenské fungovanie vlastných mien*. Eds. M. Majtán. Bratislava: JÚLŠ SAV. S. 249–253 [in Slovak].
26. Šrámek R. (2003) *Tematizace slovanské onomastické terminologie. Metodologia badań onomastycznych*. Eds. M. Biulik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. S. 31–42 [in Slovak].
27. Šrámek R. (2003–2004) *Transonymizace v propriální nominaci*. *Folia Omastica Croatica*. Zv. 12–13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. S. 499–508 [in Slovak].

28. Valentová I. (2011) Chrématonymá – niekoľko poznámok k problémom definície, klasifikácie a vzťahom medzi apelatívom a propriom. Chrematonimia jako fenomen współczesności. Eds. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. S. 493–502 [in Slovak].

29. Valentová I. (2017) Slovenská onomastická konferencia. Slavonic terminology today. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 27–286 [in Slovak].

30. Žigo P. (2008) Ideonymá a problematika transonymizácie. Jazyk a jeho proměny. Eds. M. Čornejová, P. Kosek. Brno: Host. S. 265–270 [in Slovak].

31. Žigo P. (2010) Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach). *Slovenská reč*. R. 75. Č. 4–5. S. 270–277 [in Slovak].

TOWARDS PROPRIALISATION, DEAPPELLATIVISATION AND TRANSONYMISATION

Abstract. The author of the study focuses on some basic linguistic concepts (proprialisation, appellativisation, deproprialisation and deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation) and presents their conceptual limitations. The starting point is a) the theory of proper name, according to which the onymic content of propria consists of individual symptoms of informational-encyclopedic nature and design, b) defining the definition of appellatives and proprias as noun lexical-grammatical groups, while nouns passed to nouns. When verifying the definition of terms in linguistics, it is necessary to harmonize the terminology of processes in the appellative and proprietary area of language. Processes that work analogously in both subsystems do not need to be distinguished terminologically, but on the other hand, it is necessary to specify, in particular, processes with overlaps from one subsystem to another, what the onomastics strives for.

The terms onymisation, deonymisation, transonymisation are in a complementary relationship if the starting point is the transfer of forms and at the same time the formal agreement of both poles of the onomasiological process. The process by which the form of the motivating propria changes is not a transition / transfer of the onym to another level, but a word-forming process in the onymic system. Transonymisation against the background of similar lexical phenomena is considered only in the case of transfer of propria from one onymic class to another without a change in form, ie without subsequent derivatological processes. If the motivator of the formally derived proprium is another proprium, we can speak of a (trans)onymic derivation. Transonymisation must also be spoken of in the case of the transfer of the propria to the naming of a new unique phenomenon within one onymic subclass, from one unique object to another. If there is a clear relationship and a common onymic semen between the motivating and motivated proprium, we consider such a phenomenon in transonymisation to be an onymic polysemia.

Slovak onomastic terminology is in the process of comparison and alignment with Slavic and international onomastic terminology. Slovak onomastic theory is influenced by internationalization, but it maintains a domestic and established functional equivalence, which, however, must be confronted and verified, what this contribution seeks.

Keywords: proprialisation, appellativisation, deproprialisation, deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation.

ПРО ТЕРМІНИ ПРОПРІАЛІЗАЦІЯ, ДЕАПЕЛЯТИВІЗАЦІЯ ТА ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ

Анотація. Автор дослідження зосереджується на деяких базових лінгвістичних концепціях (пропріалізації, апелятивізації, депропріалізації та деапелятивізації, онімізації, деонімізації, трансонімізації) та представляє їхні концептуальні обмеження. Вихідним пунктом є а) теорія власного імені, згідно з якою онімічний зміст складається з окремих сегментів інформаційно-енциклопедичного характеру та оформлення; б) визначення апелятивів та пропріативів як іменників певних лексико-граматичних груп. Представляючи визначення термінів у лінгвістиці, необхідно гармонізувати термінологію процесів в апелятивній та пропріальній сфері мови. Процеси, які відбуваються аналогічно в обох підсистемах, не потребують термінологічного розрізнення, але, з іншого боку, необхідно конкретизувати, зокрема, перехід з однієї підсистеми в іншу, до чого прагне ономастика.

Терміни онімізація, деонімізація, трансонімізація перебувають у взаємодоповнювальних відносинах, якщо відправною точкою є передавання форм і водночас наявне формальне співвіднесення обох полюсів ономасіологічного процесу. Якщо форма мотивації змінюється, – це не перехід / перенесення оніма на інший рівень, а явище словотворення в онімічній системі. Якщо мотиватором формально похідного пропріума є інший пропріум, ми можемо говорити про (транс) онімічне утворення. Про трансонімізацію також слід говорити у разі перенесення на найменування нового унікального явища в межах одного онімічного підкласу, від одного унікального об'єкта до іншого. Якщо між мотивувальним і мотивованим пропріумом існує чіткий зв'язок та спільна онімічна сема, ми вважаємо таке явище в трансонімізації онімічною полісемією.

Словацька ономастична термінологія знаходиться в процесі порівняння та узгодження зі слов'янською та міжнародною ономастичною термінологією.

Словацька ономастична теорія перебуває також під впливом інтернаціоналізації, але вона зберігає внутрішню усталену функціональну еквівалентність, яку, однак, треба перевіряти, на що спрямоване наше дослідження.

Ключові слова: пропріалізація, апелятивізація, депропріалізація, деапелятивізація, онімізація, деонімізація, трансонімізація.

© Imrichova M., 2021 p.

Mária Imrichová – kandidát filozofických vied, docentka Intitútu slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov, Slovensko; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Maria Imrichova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Institute of Slovak studies, Faculty of arts, University of Preshov, Preshov, Slovakia; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Марія Імріхова – кандидат філологічних наук, доцент Інституту словістики факультету мистецтв Пряшівського університету, м. Пряшів, Словаччина; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ІМЕНА ЯК МАРКЕРИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 801.631.5-028.21(=161.2)(092)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).237–243

Калита О. Прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в поезії Оксани Забужко; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовані прецедентні імена-антропоніми як маркери інтертекстуальності в поезії української письменниці Оксани Забужко. Дослідження виконано з позицій антропоцентризму, з акцентом на функціональному аспекті мовних явищ, із залученням широкого позамовного контексту. Прецедентні імена тлумачаться як частина фонових знань, складний знак, звертаючись до якого, автор активує у свідомості читача стереотипний набір смислових компонентів.

Мета статті – проаналізувати та класифікувати прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко й дати лінгвістичну інтерпретацію виконуваним ними функціям.

Методи дослідження: суцільної вибірки матеріалу, контекстуального аналізу, дискурс-аналізу.

Матеріал дослідження – вибрані поезії Оксани Забужко зі збірки «Друга спроба» (2005).

Основні результати. Прецедентні імена-антропоніми за критерієм походження поділено на дві групи: українські й запозичені з інших національних культур. Кожна з груп має відмінні від іншої функціональне навантаження та роль у структуруванні тексту. Залежно від позиції у структурі тексту (заголовки, епіграф, текст вірша) вони виконують такі функції: композиційно-текстові, концептові, актуалізують символічні риси денотата, прецедентні тексти чи ситуації. Прецедентне ім'я виконує композиційно-текстові функції за таким алгоритмом: 1) використовується в заголовку; 2) повторюється в складі тропів чи стилістичних фігур; 3) у ході повторення «природу» додаткові логічні, асоціативні, оцінні та емоційні смисли, внаслідок чого творяться нові концепти чи міфологеми. Найбільшою варіативністю функцій вирізняються українські жіночі прецедентні імена. Встановлено факти актуалізації одним прецедентним іменем кількох реалій.

Висновки. Особливістю індивідуального стилю Оксани Забужко є поєднання в межах однієї поезії кількох прецедентних імен, часто різних за походженням. Поетеса нашаровує асоціативні образи один на одного, актуалізує прецедентні імена у складі тропів, витворюючи складний авторський концепт.

Ключові слова: прецедентне ім'я, прецедентний текст, прецедентний феномен, інтертекстуальність, мова художньої літератури, Оксана Забужко.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці існує тенденція тлумачити мовні явища з позицій антропоцентризму, який диктує пошук нових методів, напрямів і аспектів мовознавчих студій. Цей принцип зумовлює зміщення акценту зі структури мови на її функціонування. Зокрема, актуальним є аналіз мовлення із залученням широкого позамовного контексту, відповідно, художні тексти розглядаються «як діалог чи полілог автора з усією сучасною та попередньою культурою» [Мислива 2011, с. 174]. За такою ознакою тексту закріпився термін «інтертекстуальність», а дослідження різних аспектів її вербалізації посідає чільне місце у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві. Інтертекстуальність як стилістичний прийом характерна для творчості письменників-постмодерністів, до яких належить і Оксана Забужко, тому вивчення способів її реалізації, зокрема прецедентних імен, доцільно здійснювати на матеріалі постмодерністських текстів.

Оксана Забужко сьогодні відома не лише як письменниця, поетка, есеїстка, твори якої перекладено більш ніж двадцятьма мовами, а і як філософія, публічна особистість та активна громадська діячка. Починала свій творчий шлях Оксана Стефанівна з поетичного жанру; проблематика її віршів торкається насамперед національної ідентичності та самовизначення, української історії, гендерних

аспектів, унікальності людської особистості та природи творчості. Її поезія характеризується інтелектуальністю, вишуканістю художніх образів та різними проявами інтертекстуальних зв'язків з літературними творами, іншими видами мистецтва та історичними реаліями.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення інтертекстуальності має значну традицію, з часом її розуміння трансформувалося й розширювалося. Першою це поняття ввела в науковий обіг болгарсько-французька філософія Ю. Кристева, тлумачачи його як стратегію побудови тексту: «Будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом всмоктування і трансформації іншого тексту» [Кристева 2000, с. 429]. Теорія Ю. Кристевой набула великої популярності у зв'язку з поширенням постструктуралістських ідей, які в літературознавстві спричинили теорію «смерті автора», згідно з якою заперечується статус автора як творчої індивідуальності.

Натомість сучасні вчені-лінгвісти уточнюють інтертекстуальність крізь призму індивідуального стилю письменника. Наприклад, О. Переломова вважає, що інтертекстуальність – це «спосіб породження власного тексту і утвердження своєї творчої індивідуальності через організацію складної системи співвідношень з текстами інших авторів» [Переломова 2006, с. 91]. Як бачимо, такий погляд

більш суголосний з теорією М. Бахтіна, який розглядав інтертекстуальність як взаємодію суб'єктів, а не створених ними текстів.

У довідковому виданні «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» О. Селіванова узагальнює сучасне наукове розуміння цього поняття: «Інтертекстуальність – наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [Селіванова 2006, с. 191]. Тобто будь-який текст є одночасно результатом діалогічних зв'язків із попередніми текстами і джерелом для творення наступних.

Також на сьогодні достатньо дослідженими є способи, якими інтертекстуальність може виявлятися в текстовій площині. До них найчастіше зараховують точні та трансформовані цитати, алюзії, реалії, ремінісценції, мандрівні сюжети, пародії, типові асоціації і навіть естетичну концепцію творчості [Селіванова 2006, с. 191].

Науковцями аналізувалися і суміжні поняття, які допомагають розкрити механізми реалізації й функції інтертекстуальності, зокрема «інтертекст», «прецедентний феномен» та «фонові знання». Наведемо їхні визначення.

За Н. Кузьміною, інтертекст – це «об'єктивно існуюча інформаційна реальність, що є продуктом творчої діяльності людини, яка здатна до постійної самогенерації у часі» [Кузьміна 2007, с. 20]. З цієї дефініцією суголосне поняття «прецедентних феноменів», яке вперше ввів у науковий обіг Ю. Караулов [Караулов 2010, с. 216] і яке пізніше було уточнене низкою вчених. Зокрема, Ю.А. Сорокін вважає, що прецедентні феномени мають такі ознаки: 1) є фактами; 2) часто повторюються; 3) є маркованими; 4) є рефлексивними; 5) відрізняються клішованістю (сильною або слабкою); 6) є згорнутими асоціативними ланцюжками; 7) мають шкалу оцінок [Сорокін 1998, с. 34–35]. Тобто прецедентні феномени можна кваліфікувати як згорнуті метафори, символи, маркери національного менталітету. Вони представлені не лише художніми текстами, а й фільмами, рекламою, анекдотами, публіцистикою, музикою, архітектурою, історичними фактами тощо.

Прецедентні феномени можуть мати універсальний та національно-специфічний статус [Селіванова 2006, с. 493]. Причому той самий прецедентний феномен може інакше сприйматися у різних національних культурах (хрестоматійним є приклад білого кольору, який в індійській культурі означає траур, а в європейській – радість, чистоту, оновлення).

Прецедентні феномени є частиною так званих «фонових знань» – імпліцитної інформації, спільної для співрозмовників, яка додається до змісту вербального повідомлення й дає змогу оптимізувати його сприйняття й розуміння [Селіванова 2006, с. 636], тобто саме вони уможливають адекватне розуміння всіх нюансів смислу висловлювання.

Даючи тлумачення прецедентним феноменам, О. Селіванова зазначає, що вони можуть реалізуватися в таких формах, як 1) прецедентне ім'я (інди-

видуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту), 2) прецедентна ситуація (значима подія, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації), 3) прецедентний текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах) [Селіванова 2006, с. 492].

Прецедентне ім'я – своєрідний складний знак, звертаючись до якого автор активує у свідомості читача стереотипний набір смислових компонентів, інформативних та конотативних, розраховуючи на спільні фонові знання [Ребрій 2015, с. 274]. Іншими словами, прецедентні імена часто виступають символами певних якостей: як внутрішніх, так і зовнішніх. Вони можуть вживатися в текстах як самостійно, так і бути маркерами інших прецедентних феноменів (прецедентних текстів, прецедентних ситуацій) [Ребрій 2015, с. 274].

Прецедентні імена як вияв інтертекстуальності досліджувалися в різних аспектах на матеріалі української та іноземних мов, зокрема: 1) як проблема художнього перекладу [Ребрій 2015]; 2) їх соціопрагматичний потенціал у політичному дискурсі [Рослицька 2018]; 3) як засіб репрезентації індивідуальності мовця чи індивідуального стилю автора, його естетичної концепції [Гапченко 2019; Корольова 2012; Мислива, 2011 та ін.], 4) як засіб впливу в рекламі [Степанюк 2019]; 5) як складники культурно-мовної компетенції індивіда [Корольова 2012; Гапченко 2019] тощо.

Інтертекстуальність та різні форми її вияву у творчості Оксани Забужко також були предметом філологічних студій. Зокрема, Д. Анастасьєва дослідила інтертекстуальні зв'язки повісті «Казка про калинову сопілку» [Анастасьєва 2011]; В. Мислива аналізувала прецедентні імена [Мислива 2011] та шевченківські алюзії [Мислива 2010] у творчості письменниці; О. Переломова вивчала структуру повісті «Інопланетянка» в аспекті реалізації в ній фемінного дискурсу через інтертекстуальні зв'язки [Переломова 2006]. Проте менше уваги приділялося поезії Оксани Забужко, а прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в її віршах ще не були предметом мовознавчих досліджень.

Мета статті – проаналізувати та класифікувати прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко та дати лінгвістичну інтерпретацію виконаним ними функціям.

Матеріал дослідження – вибрані поезії Оксани Забужко зі збірки «Друга спроба» (2005), яка містить вірші з попередніх збірок «Травневий іній» (1985), «Диригент останньої світки» (1990), «Авто-стоп» (1994), «Новий закон Архімеда» (2000). Методом суцільної вибірки було сформовано картотеку з 62 прикладами вживання прецедентних імен.

Для реалізації мети були застосовані такі **методи дослідження**: суцільної вибірки матеріалу, контекстуального аналізу, дискурсу-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що в статті увагу зосереджено на прецедентних іменах-антропонімах, оскільки саме вони і за частотністю вживання, і за різноманітністю форм, і за функціональним навантаженням виділяються на фоні інших.

Виявлені в поезії Оксани Забужко прецедентні імена-антропоніми за критерієм походження можна поділити на дві основні групи: 1) українські й 2) зарубіжні (запозичені з інших національних культур). Кожна з виділених груп має дещо відмінні від іншої функціональне навантаження та роль у структурованні тексту.

Українські прецедентні імена-антропоніми, на відміну від зарубіжних, характеризуються тим, що переважно називають реальних людей, натомість серед зарубіжних згадуються як реальні люди, так і персонажі творів різних видів мистецтва.

Переважна частина українських прецедентних імен-антропонімів у поезії О. Забужко належить людям із сильним характером, митцям, відомим інтелектуалам, непересічним особистостям, борцям на національну українську ідею. Саме їх популяризує поетеса у своїх віршах, часто згадуючи про маловідомі сторінки їхнього життя чи творчості. Особливо характерним є такий підхід для творення жіночих образів, коли прецедентне ім'я виконує композиційно-текстотвірну функцію, тобто виступає ключовим словом, навколо якого розвивається авторський задум.

В аналізованих віршах виявлено два прецедентних імені з такою функцією – історика й етнографа Катерини Михайлівни Грушевської (дочки Михайла Сергійовича Грушевського) та письменниці Лариси Петрівни Косач (Лесі Українки).

В обох поезіях прецедентне ім'я функціонує за однаковим алгоритмом: 1) використовується в заголовку; 2) повторюється в різних варіантах, часто в складі тропів чи стилістичних фігур; 3) у ході цього повторення відбувається «прирощування» до цих імен додаткових логічних, асоціативних, оцінних та емоційних смислів, так що часто авторка не лише актуалізує фонові знання читача, а й творить для нього нові концепти чи міфологеми.

Прикладом наведеного алгоритму функціонування прецедентних імен є поезія «Портрет К.М. Грушевської в юності». Уже в заголовку О. Забужко використовує цікавий спосіб актуалізації прецедентного імені: воно є складовою назви образотворчого виду мистецтва – портрета; отже, робиться акцент на візуальній складовій образу героїні й проектується композиційна структура вірша, який вибудовується навколо роздумів поетеси, котра вдивляється в риси молодої Катерини Грушевської. Цікавим також є варіант прецедентного імені – офіційна його форма, з ініціалами та прізвищем. Такий спосіб першого уведення прецедентного імені в текст ставить його в максимально нейтральну позицію, сприймається без експресії чи оцінки. Композиційний задум вірша будується на своєрідній «експресивній градації» образу: від нульового рівня експресії до його наростання у фіналі.

Розглянемо варіанти цього прецедентного імені в порядку його таких уведень в текст:

1) *Катерино Михайлівно, панно Катрусю! // Стоячий «колнєжик», // Пелюсткова шкіра блондинки // І рот недитинно-владний* [Забужко 2005] – актуалізація прецедентного імені у вигляді звертання до зображення героїні на портреті; у його складі

використано одразу дві форми імені: офіційну (ім'я та патронім) і зменшено-пестливу в комбінації з вишукано-архаїчною пошанною формою звертання до молодих незаміжніх жінок «панна»; такий прийом інтимізує мовлення, і цей ефект збільшується завдяки стилістичному контрастові з офіційною формою імені; інтимізація підкріплюється візуальними образами, також контрастними, створеними за допомогою метафор та епітетів; такий прийом є композиційним засобом, який формує у читача очікування трагічного;

2) *Бути Грушевською родом – уже-бо незмивна пляма, // Бути Грушевською духом – гріх, непрости- мий вовіки* [Забужко 2005] – ще один варіант цього ж прецедентного імені актуалізується у формі прізвища в складі псевдоцитати, сформульованої як максима, що приписується каральним органам СРСР; така форма введення цього прецедентного імені в текст виконує функцію багатозарової актуалізації: авторка вибудовує асоціації не лише з Катериною Грушевською, а й з іншими членами її родини, які також постраждали від репресій, зокрема з її батьком, істориком Михайлом Грушевським; прецедентне ім'я в наведеному контексті виконує й композиційно-текстотвірну функцію: у читача посилюється очікування трагічного через алюзію на реальні події;

3) *Катерино Михайлівно, ніжна білява інфанта, // Скількисзначне число у космічних архівах ГУЛАГу* [Забужко 2005] – введення прецедентного імені в складі однорідних звертань, два останні з яких є контрастними за своїм емоційним забарвленням образними перифразами («олюднений» романтичний та «дегуманізований» трагічний), формує асоціативний багатозаровий образ героїні як ніжної, беззахисної, вразливої і сильної, мужньої, героїчної особистості водночас, акумулює в одне ціле хронологічно різні варіанти цього образу;

4) *Катерино Михайлівно, // панно Катрусю, що стали-сьте пилом, І не табірним – зоряним: // Вами засіяне небо* [Забужко 2005] – остання актуалізація аналізованого прецедентного імені, з одного боку, є повтором першого вживання (однорідні звертання, перший компонент якого – офіційна форма імені, інша – зменшено-пестлива в комбінації з архаїчною формою «панна») і творить композиційну рамку, проте вона має іншу графічну організацію: «Катерино Михайлівно» – в одному рядку, «панно Катрусю, що стали-сьте пилом» – в наступному; друга частина звертання має складнішу структуру (ускладнена підрядною частиною) й сприймається цілісно та відокремлено від першої; такий прийом не лише ускладнює систему асоціативних зв'язків, але й міфологізує образ героїні.

У вірші «Задзеркалля: пані Мержинська» [Забужко 2005] спостерігаємо схожий алгоритм використання прецедентного імені. Проте тут задіяно ще один цікавий текстотвірний композиційний прийом: уже в заголовку О. Забужко називає Лесею Українку гіпотетичним іменем «пані Мержинська». Такий спосіб актуалізації прецедентного антропоніма встановлює асоціативний зв'язок, по-перше, одразу з двома реальними людьми – Лесею Українкою і

Сергієм Мержинським, по-друге, з реальною прецедентною ситуацією – їхніми романтично-дружніми стосунками, по-третє – з прецедентним текстом англійського письменника Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі». Сильна позиція (у заголовку) в поєднанні з аллюзією на згаданий твір визначає його композиційно-текстові функції, спрямовуючи очікування читача. Адже очевидно, що мова йтиме про гіпотетичну ситуацію, коли Лариса Косач стає дружиною Сергія Мержинського.

О. Забужко через низку побутових сценочасливого сімейного життя реалізує цей передбачуваний сценарій, використовуючи варіанти прецедентного імені (Лариса Косач-Мержинська, Лариса Петрівна Косач-Мержинська, пані Лариса, Лесюня), та вводить низку інших прецедентних імен: Сергій Костянтинич Мержинський, Людя Старицька (Людімила Старицька-Черняхівська), Людїна Рона (Вероніка, дочка Людмили Старицької-Черняхівської), які дозволяють створити максимально реалістичну картину вигаданого поетесою «сімейного щастя» Лесі Українки.

Проте естетична концепція вірша реалізується не лише через називання «гіпотетичного» імені, але й неназивання її широковідомого псевдоніма – Леся Українка, адже в створеній Забужко альтернативній реальності її героїня є звичайною жінкою, заклопотаною винятково домашніми справами. У тексті вірша наявна лише аллюзія на цей псевдонім, реалізована через прецедентне ім'я персонажа поеми Лесі Українки «Одержима» – Міріам, яка приходить до «пані Мержинської» у снах чи мареннях: *Міріам. Міріам. Ах ти, Господи. Ні, не згадати* [Забужко 2005].

Чоловічі прецедентні імена-антропоніми українського походження в поезіях О. Забужко виконують дві основні функції:

1) формування збірного, узагальненого образу (наприклад, як у вірші «Пам'яті проклятих поетів»): *Але ж в'язниця – не для поетів, поетам належить ся – проходити крізь стіни: зробившись кинутим на багнеті тілом, ти зрадив свій дар. І Євген Маланюк на карім коні – «а ми ж тую червону калину підніmemo», і Олег Ольжич у загуслому присмерку змовконспірацій-терактів, і Василь Стус у табірних снігах, і «той, що у безсонну ніч бунтарські зазиви друкує», – історія української літератури є історія «проклятих поетів», і саме тому – ненаписаних книг...* [Забужко 2005]; тут використано кілька прецедентних імен для створення збірного образу поетів, творчість яких довгий час була забороненою в часи СРСР через їхню громадянську позицію;

2) уточнювальну, коли прецедентне ім'я-антропонім доповнює назву твору мистецтва (часто за схемою «назва твору+його автор»): *О. Ольжич «Робітня»* (підпис під епілогом до поезії «Пам'яті проклятих поетів»); *Так випаровується сила, // Що біла – козирем у масть! – // З страшиного «Требника» Могили* («Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»); *Із ружжею у косах кучерявих // І томиком Олеся у торбинці* («Три вірші з роману...») [Забужко 2005]; прецедентне ім'я-антропонім у таких випадках допомагає точно ідентифікувати конкретний твір мистецтва

або групу творів якогось автора, тобто виступає актуалізатором прецедентного тексту/текстів;

3) концептотвірну, коли прецедентне ім'я наводиться в складі епіграфа до вірша: *Ох, якби те сталося, щоб ви не вертались... Т. Шевченко* (епіграф до вірша «Зворотня адреса, або Поема проводу» [Забужко 2005]); у таких випадках прецедентне ім'я у складі епіграфа виражає авторський задум поезії.

Зарубіжні прецедентні імена-антропоніми у поезії Оксани Забужко можна поділити на дві групи: 1) які називають реальних осіб; 2) які називають персонажів різних видів мистецтва.

Серед імен реальних осіб поетеса найчастіше згадує співаків, музикантів і композиторів (*Паваротті, Ліст, Армстронг, Сінатра, Преслі, Гарфункель*), а також письменників (*Інґрід Йонкер, Данте, Бродський, Верлен, Том Пау, Шекспір, Альбер Камю*); поодинокими є імена філософів та науковців (*Ніцше, Платон, Архімед*), інших митців (*Пазоліні, Веласкес*). Найчастотнішими серед прецедентних імен-персонажів є біблійні (*Лазар, Марія з Магдали/Магдалина, Месія/Ісус, апостол Павло, Петро/Симон, Пілат, Ной, Хам*), рідше – з античної міфології (*Агамемнон, Клітемнестра, Егісф, Атрей, Брісеїда, Кассандра, Пандора, Сізіф*) і літературних та фольклорних творів (*Макбет, Гамлет, Полоній, Роб і Боб, Том і Рон, Русалочка, Попелюшка*).

Підбір прецедентних імен у поезії О. Забужко свідчить про інтелектуальність її поезії, адже вона вибудовує асоціації не лише навколо широковедомих осіб, а й таких, чії імена не є частиною фонових знань пересічних українців (проте є достатньо відомими в інших етнокультурних спільнотах або в міжнародних інтелектуальних колах). Наприклад, Інґрід Йонкер – південноафриканська поетеса з трагічною біографією, яка, ймовірно, вчинила самогубство в досить екзотичний спосіб (вночі втопилася в морі), Гарфункель – американський співак і актор, учасник не менш популярного, ніж The Beatles, музичного поп-гурту Simon and Garfunkel, Том і Рон – герої шотландського фольклору. Інколи джерела цих прецедентних феноменів зрозумілі з контексту вірша, проте поетеса, без сумніву, адресує свої твори насамперед інтелектуальному читачеві.

Функції запозичених прецедентних імен визначаються їхньою позицією в тексті:

1) у складі заголовка виконує композиційно-текстові функції («Сізіф», «Клітемнестра», «Попелюшка», «Новий закон Архімеда», «Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»); прецедентне ім'я є основним концептом, навколо якого розвивається асоціативно-образний ряд: чи то як діалог-суперечка («Сізіф»), чи то як власна інтерпретація відомого сюжету («Клітемнестра», «Коментар до дій Св. Апостолів»), чи то як наслідування естетичної концепції («Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»);

2) у складі епіграфа виконує концептотвірну функцію, формує основну думку тексту; причому епіграф може наводитися як в українському перекладі (наприклад, епіграфи до віршів Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale, «Сізіф», «Зворотня адреса, або Поема проводу», «Шотландським

поетам»), так і мовою оригіналу (наприклад, епіграфи до віршів «Шотландським поетам» – англійською, «Постскрипtum» – італійською);

3) у тексті вірша може виконувати такі функції: а) композиційно-текстові (як правило, коли воно часто вперше з'являється в заголовку, потім повторюється в тексті вірша, при цьому часто вводяться інші, пов'язані з ним, прецедентні імена, як у віршах «Сізіф», «Клітемнестра», «Історія ересі», «Коментар до дій Св. Апостолів»); б) актуалізація певних символічних якостей: *Коли я, мов Русалочка, йду босака крізь минуле* («Од такої тоски» [Забужко 2005]); *Звичайно, не Армстронг – та все ж, видувачи з рота // сріблясту змію саксофона й тоски-нізачим, – //good job, паруб'ята, їй-Богу, – хороша робота!* («Джаз по-італійськи» [Забужко 2005]); в) актуалізація прецедентних ситуацій: *...і знали поетів Платони // до дідька з цієї держави* («Зворотня адреса, або Поема проводу» [Забужко 2005]); *Інґрід Йонкер пливе їм назустріч – кити // салютують їй сталактитовим лісом фонтанів* (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale [Забужко 2005]); г) актуалізація прецедентних текстів або інших творів мистецтва: *– Як називався той фільм Пазоліні? // – Либонь, «Теорема»...* («Теорема» [Забужко 2005]); *Метикований львівський фотограф // позу обрав як належить, // Впізнавши в моделі Веласкесову інфанту* («Портрет К. М. Грушевської в юності» [Забужко 2005]); *Хвилина вагання – мов віко у скрині Пандори // Замерло, підважене: ще нічиєї вини // Нема, але є – невідступність тяжкої напасти* («Перед світом» [Забужко 2005]); *В голому небі пливе хмарина, // яку Гамлет не має з чим порівняти* (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale [Забужко 2005]).

Як демонструють наведені приклади, Оксана Забужко поєднує кілька прецедентних феноменів в одному образі, причому це досить неочікувані поєднання різних часових пластів, культур, творів мистецтва: давньогрецького міфологічного героя

Сізіфа і письменника й філософа Альбера Камю («Сізіф»); давньогрецького філософа Платона, біблейних персонажів Ноя, Хама, Понтія Пілата, літературного героя Мина Мазайла й поета Тараса Шевченка («Зворотна адреса, або Поема проводу»); Апостола Павла, південноамериканської поетеси Інґрід Йонкер і групи «Бітлз» (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale); філософа Фрідріха Ніцше й композитора Ференца Ліста («Вступ до естетики пози») тощо.

Висновки. Отже, було проаналізовано й класифіковано прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко та інтерпретовано їхні функції. Проведений аналіз засвідчив, що поетеса використовує як українські, так і зарубіжні лексеми. Залежно від позиції у структурі тексту (заголовок, епіграф, початок, середина чи кінець тексту вірша) вони виконують різні функції: композиційно-текстові, концептотвірні, актуалізують символічні риси денотата, прецедентні тексти чи ситуації. Прецедентні імена, які використовує поетеса, інтелектуалізують її поезію, адже часто асоціації вибудовуються не лише навколо широковідомих осіб, а й таких, чиї імена не є частиною фонових знань пересічних українців. Особливістю індивідуального стилю Оксани Забужко є й те, що вона часто поєднує в межах однієї поезії кілька прецедентних імен, інколи різних за походженням. Поетеса нашаровує асоціативні образи один на одного, актуалізує прецедентні імена у складі порівнянь, метафор та інших тропів, витворюючи складний авторський концепт. Тому здійснена спроба аналізу прецедентних імен та їх функцій у творчості Оксани Забужко не є вичерпним дослідженням. Вона засвідчує, що інтертекстуальність є ознакою індивідуального стилю поетеси, а прецедентні імена-антропоніми вступають у складні асоціативно-сміслові зв'язки з іншими художніми засобами, що може стати предметом дальших досліджень.

Література

1. Анастасьева Д.С. Інтертекстуальні зв'язки «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б. Гуманітарні науки*. 2011. № 1. С. 13–17.
2. Гапченко О.А. Прецедентні імена в індивідуальному лексиконі білінґва. *Science and Education a New Dimension. Philology, VII(59), Issue: 195, 2019 Apr*.
3. Забужко О. Зі збірки «Друга спроба» (2005): URL: <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko/>
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
5. Корольова В.В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. 29. С. 8–10.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог і роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. М.: ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
7. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва: КомКнига, 2007. 272 с.
8. Мислива В.М. Інтертекстуальність імен у творчості Оксани Забужко. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2011. Випуск 58. С. 174–177.
9. Мислива В. Шевченківські алюзії у творчості Оксани Забужко. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 21. С. 97–102.
10. Переломова О.С. Інтертекстуальність сучасного фемінного художнього дискурсу (спостереження за структурою тексту повісті О. Забужко «Інопланетянка»). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2006. № 11(95). Т. 1. С. 89–93.
11. Ребрій О.В., Ташченко Г.В. Прецедентні імена як проблема художнього перекладу. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. Харків, 2015. № 81. С. 273–280.

12. Рослицька М.В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і прагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції кін. XX – поч. XXI ст.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.02.15 – загальне мовознавство. Львів, 2018. 357 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
14. Сорокин Ю.А. Антропоцентризм vs. Антропофилия: доводи в пользу второго понятия. *Язык. Сознание. Коммуникация: сб. статей* / ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: Филология, 1998. Вып. 4. С. 34–45.
15. Степанюк А.В. Використання прецедентних феноменів у текстах української та англійської реклами: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 035.01 – українська мова та література. Миколаїв, 2019. 16 с.

References

- Anastasiyeva D.S. (2011) Intertekstualni zviazky «Kazky pro kalynovu sopilku» Oksany Zabuzhko [Intertextual links of «Fairy tales about the viburnum flute» by Oksana Zabuzhko]. *Visnyk Donets'koho natsionalnoho universytetu. Ser. B. Humanitarni nauky*. № 1. S. 13–17 [in Ukrainian].
- Harshenko O.A. (2019) Precedentni imena v individualnomu leksykonu bilinhva. *Science and Education a New Dimension. Philology, VII(59), Issue:* 195, Apr. [in Ukrainian].
- Zabuzhko O. (2005) Zi zbirky «Druha sprobа» [From the collection “Second Attempt”]. [in Ukrainian]: URL: <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko>
- Karaulov Ju.N. (2010) Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost [Russian language and language personality]. Moskva: Izdatelstvo LKI, 264 s. [in Russian].
- Korolova V.V. (2012) Precedentni fenomeny v movi suchasnoi poezii [Precedent phenomena in the language of modern poetry]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser.: Filolohichna. Vyp. 29. S. 8–10 [in Ukrainian].
- Kristeva Yu. (2000) Bahtin, slovo, dialog i roman [Bakhtin, word, dialogue and novel]. *Francuzskaja semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu*. Moskva: IG Progress, S. 427–457 [in Russian].
- Kuzmina N.A. (2007) Intertekst i yego rol v processah evolyucii poeticheskogo yazyka [Intertext and its role in the processes of evolution of poetic language]. Moskva: KomKniga, 272 s. [in Russian].
- Myslyva V.M. (2011) Intertekstualnist imen u tvorchosti Oksany Zabuzhko [Intertextuality of names in the Oksana Zabuzhko's works]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk 58. S. 174–177 [in Ukrainian].
- Myslyva V. (2010) Shevchenkivski aluzii u tvorchosti Oksany Zabuzhko [Shevchenko's allusions in the Oksana Zabuzhko's works]. *Volyn-Zhytomyrshhyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehionalnykh problem*. № 21. S. 97–102 [in Ukrainian].
- Perelomova O.S. (2006) Intertekstualnist suchasnoho feminnoho khudozhnoho dyskursu (sposterezhennia za strukturoiu tekstu povisti O. Zabuzhko «Inoplanetianka») [Intertextuality of modern feminine discourse]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Filolohichni nauky*. № 11(95). T. 1. S. 89–93 [in Ukrainian].
- Rebrii O.V., Tashhenko H.V. (2015) Precedentni imena iak problema khudozhnioho perekladu [Precedent names as a problem of literary translation]. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov*. Kharkiv. № 81. S. 273–280 [in Ukrainian].
- Roslytska M.V. (2018) Precedentne imia v politychnomu dyskursi: formalno-semantychni oznaky i prahmatychnyi potentsial [Precedent name in political discourse: formal-semantic features and pragmatic potential] (na materialii proмов prezydentiv Ukrainy, Polshhi ta Frantsii kin. XX – poch. XXI st.): PhD thesis: 10.02.15. Lviv, 2018. 357 s. [in Ukrainian].
- Selivanova O.O. (2006) Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
- Sorokin Ju. A. (1998) Antropocentrizm vs. Antropofiliya : dovidy v polzu vtorogo ponyatiya [Anthropocentrism vs. Anthropophilia: arguments in favor of the second concept]. *Jazyk. Soznanie. Kommunikaciya: sb. statey*. Moskva: «Filologiya». Vyp. 4. S. 34–45 [in Russian].
- Stepaniuk A.V. (2019) Vykorystannia precedentnykh fenomeniv u tekstakh ukraiinskoii ta anhlo-movnoi reklamy [The use of precedent phenomena in the texts of Ukrainian and English advertising]: PhD the author's abstract: 035.01. Mykolaiv. 16 s. [in Ukrainian].

PRECEDENT NAMES AS MARKERS OF INTERTEXTUALITY IN THE OKSANA ZABUZHKO'S POETRY

Abstract. The article analyzes precedent names-anthroponyms as markers of intertextuality in the poetry of Ukrainian writer Oksana Zabuzhko. The study has been performed from the standpoint of anthropocentrism, with an emphasis on the functional aspect of linguistic phenomena, involving a broad non-verbal context. Precedent names are interpreted as a part of the background knowledge, a complex sign, referring to which the author activates a stereotypical set of semantic components in the mind of a reader.

The purpose of the article is to analyze and classify precedent names-anthroponyms in Oksana Zabuzhko's poetry and to give a linguistic interpretation of the functions they perform.

Research methods: continuous sampling of material, contextual analysis, discourse analysis.

Research material: selected poems by Oksana Zabuzhko from the collection «The Second Attempt» (2005).

The main results. According to the criterion of origin, precedent names-anthroponyms are divided into two groups: Ukrainian proper and borrowed from other national cultures. Each of the groups has a different functional load and role in text structuring. Depending on the position in the structure of the text (title, epigraph, text of the poem), they perform the following functions: composition-text-forming, concept-forming, they actualize the symbolic features of the denotation, precedent texts or situations. The precedent name performs a composition-text-forming function according to the following algorithm: 1) it is used in the title; 2) repeated in the composition of tropes or stylistic figures; 3) in the course of repetition «increases» additional logical, associative, evaluative and emotional meanings, as a result of which new concepts or mythologies are created. Ukrainian female precedent names are distinguished by the greatest variability of functions. The facts of actualization of several realities by one precedent name are established.

Conclusions. Peculiarity of Oksana Zabuzhko's style is the combination of several precedent names, often of different origins, within one poetry. The poetess layers associative images on each other, actualizes precedent names within the tropes, creating a complex author's concept.

Keywords: precedent name, precedent text, precedent phenomenon, intertextuality, the language of fiction, Oksana Zabuzhko.

© Калига О., 2021 р.

Оксана Калига – кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна; o.m.kalyta@npu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3776-0575>

Oksana Kalyta – PhD, Associate Professor of the Ukrainian Language Stylistics Department, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine; o.m.kalyta@npu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3776-0575>

Олена КАРПЕНКО
Тетяна ВАРБАНЕЦЬ

ОНИМОСФЕРА КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (45)
УДК 811.111'93'373.2'42 (043.5)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).244-249

Карпенко О., Варбанець Т. Онимосфера комп'ютерних ігор; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Актуальність дослідження полягає в тому, що воно закладає фундамент для подальшого вивчення онімії комп'ютерних ігор і сучасних технологій загалом за допомогою консолідації й поглиблення наявних розвідок і створення перспектив для нових. Наразі у вітчизняній і закордонній ономастиці є лише поодинокі розвідки з тематики дослідження, які, проте, не мають всеосяжного характеру – у них висвітлено лише певні аспекти ономастики комп'ютерних ігор. Пропоноване дослідження є першою спробою провести її всебічний аналіз. У статті схарактеризовано електронний дискурс комп'ютерних ігор, який ми розуміємо як тексти, реалізовані в ситуації соціальної взаємодії між гравцями та/або їхніми персонажами чи псевдосоціальної взаємодії між гравцем і комп'ютером. Виділено такі його характерні риси: електронний дискурс комп'ютерних ігор розділяється на дві частини, які включають псевдосоціальну – ту, яку створюють розробники (вона має ознаки письмової комунікації), і соціальну – ту, яку створюють гравці (вона має ознаки усної комунікації); комунікація між гравцями може проходити на трьох рівнях: вербальному текстовому, вербальному усному та невербальному; віртуальні репрезентації всіх учасників процесу комунікації співіснують в одному віртуальному всесвіті однієї гри, яким і зумовлено прагматичну мету комунікації; комунікація може проходити за допомогою двох каналів – першим є стандартизовані розробниками дії віртуального персонажа, які розуміють як комп'ютер, так і живі гравці, другим – вербальна комунікація, яку розуміють лише інші живі гравці; через наявність двох каналів комунікації, можливі дві специфічні для електронного дискурсу комп'ютерних ігор ситуації: ситуація комунікативного дефіциту інформації та ситуація комунікативної надлишковості інформації. Виділено й окреслено такий клас власних назв, як пезоніми, для покликання на назви комп'ютерних ігор, та простіконіми, для покликання на доповнення до ігор. Було схарактеризовано такий новітній напрям в ономастиці, як віртуалміфонімія, і виділено 14 класів власних назв, притаманних електронному дискурсу комп'ютерних ігор. Для опису мотиваційної специфіки віртуалміфонімів було виокремлено шість притаманних віртуалміфонімам типів мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний, концептуально-інтеграційний, змішаний та невідомий. У межах пропозиційного типу мотивації виокремлено такі підтипи: гіперонімічний, еквонімічний, опозитивний, категорійний та предикатно-аргументний. У межах асоціативного типу було виокремлено такі підтипи: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний.

Ключові слова: ономастика, комп'ютерна гра, віртуалміфонім, денотатно-номінативна класифікація, мотивація.

Постановка проблеми. В останні роки все більш популярними стають ігрові програми на будь-яких придатних для цього приладах: персональних комп'ютерах, ігрових консолях, мобільних телефонах, планшетах тощо. Це привело до неабияких і швидких змін у сучасному світі, зокрема в ономастиці, яка розширює предмет свого дослідження за рахунок нових класів онімів, у цьому випадку – власних назв, що є складниками онимосфери комп'ютерних ігор. Саме цей клас онімів можемо вважати найменш дослідженим, попри певну зацікавленість ономастів (Кушнірова 2020; Son 2012; Kokkinakis 2016; Butler 2015 та ін.), що зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті. Наше дослідження має на меті встановити особливості структурування онимосфери комп'ютерних ігор із урахуванням мотивації її складників. **Об'єктом** дослідження є англomовний онімний простір сучасних комп'ютерних ігор. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні особливості різних класів онімів в електронному дискурсі комп'ютерних ігор. **Матеріалом** дослідження послуговували 1500 віртуалміфонімів, вибрані методом суцільної вибірки з популярних англomовних ігор різних жанрів: серед рольових ігор – *The Witcher 3: Wild Hunt*, *The Elder Scrolls V: Skyrim*, серія *Dark Souls*; серед екшенів – *Grand Theft Auto V*,

Borderlands 2; серед стратегій – серія *Command and Conquer* та інші.

Методи та методика дослідження. Дослідження виконано в **когнітивно-дискурсивній** парадигмі; під час дослідження використовувалися загальнонаукові методи, які є вживаними в сучасних наукових розвідках, як-от **індукція, дедукція та абдукція, аналіз та синтез, порівняння, таксономічний** та ін., задля створення дослідження, яке б відповідало стандартам світової науки – системності, стандартизованості методів, раціональності, відповідності принципу фальсифікації тощо; було використано також загальнолінгвістичні методи, такі як **мотиваційний аналіз та кількісний метод**; окрім перерахованих вище, було вжито і спеціалізовані ономастичні методи, як-от **інвентаризація й класифікація онімів, текстологічний аналіз**. Матеріал було сформовано **методом суцільної вибірки** з тридцяти репрезентативних ігор трьох різних жанрів за чіткими критеріями.

Виклад основного матеріалу. Гра на електронному пристрої в нашому дослідженні тлумачиться як форма мистецтва (про те, що ігри можна віднести до мистецтва, нам дає підставу говорити той факт, що гра має всі ознаки витвору мистецтва – вона є «формою усвідомлення дійсності», метою якої не є «надати будь-які спеціальні знання», проте ме-

тою є розважити й надати естетичне задоволення, що «відтворює реальний світ, за допомогою якого осмислюється сутність речей і явищ» [Философская энциклопедия 1962, с. 327–328]), яка є «інтерактивною структурою, сповненою ендogenous значенням, яка вимагає від гравця докладання зусиль для досягнення певної мети» [Costikyan 2002, p. 24].

Для кожної гри невід'ємним компонентом є мовленнєва складова, яку відносимо до специфічного для комп'ютерних ігор дискурсу. Щодо дискурсу комп'ютерних ігор, то наразі не існує усталеного термінологічного апарату для його опису. Щодо самого терміна дослідники використовують словосполучення **дискурс відеоігор** [Харлашкин 2016], **мовлення ігор** (англ. *language of gaming*) [Ensslin 2012], також трапляється терміносполучення **металудичний дискурс** (англ. *metaludic discourse*, від лат. *ludus* – «гра, розвага») [Latin Dictionary and Grammar Resources]) для покликання на сукупність різних стилів мовлення в онлайн-іграх [Ensslin 2012]. Ці визначення, на нашу думку, не відображають сутність феномену, тому пропонуємо терміносполучення **електронний дискурс комп'ютерних ігор** для номінації текстів, які реалізовані в ситуації соціальної взаємодії між гравцями та/або їхніми персонажами або псевдосоціальної взаємодії між гравцем і комп'ютером. Компонент терміносполучення **електронний** вказує на те, що цей дискурс реалізується за допомогою опосередкування електронними технологіями (у ситуаціях безпосереднього усного спілкування гравців ця комунікація є лише додатковою до віртуальної взаємодії персонажів). Компонент **комп'ютерних ігор** (у протиставленні з термінами **електронні ігри** чи **відеоігри**) – на те, що всі пристрої, придатні для запуску ігрових програм, є за архітектурною будовою комп'ютерами.

Можна виділити такі характерні риси **електронного дискурсу комп'ютерних ігор**: дискурс поділяється на дві частини, які охоплюють **псевдосоціальну** – ту, яку створюють розробники (вона має ознаки письмової комунікації), і **соціальну** – ту, яку створюють гравці (яка має ознаки усної комунікації); комунікація між гравцями може проходити на трьох рівнях: вербальному текстовому, вербальному усному та невербальному; віртуальні репрезентації всіх учасників процесу комунікації співіснують в одному віртуальному всесвіті однієї гри, яким і зумовлено прагматичну мету комунікації; комунікація може проходити за допомогою двох каналів – першим є стандартизовані розробниками дії віртуального персонажа, які розуміють як комп'ютер, так і живі гравці, другим – вербальна комунікація, яку розуміють лише інші живі гравці; через наявність двох каналів комунікації можливі дві специфічні для електронного дискурсу комп'ютерних ігор ситуації: ситуація комунікативного дефіциту інформації та ситуація комунікативної надлишковості інформації.

Важливою характеристикою кожної гри є її належність до певного жанру, чи належність до **жанрової парадигми**, у якій виділяються три гру-

пи жанрів, а в межах кожної групи, так само, виділяються багато різних піджанрів [Касихин 2006, с. 32–51]:

1) **ігри руху**, у яких «ключовим фактором є рух, швидкість, точність» [там само, с. 32]. До них належать такі піджанри ігор: **бойовики**, де потрібно бігати і стріляти, наприклад, *Borderlands 2* – гра, де потрібно вбивати (майже) усіх, кого зустрічає головний герой; **аркади**, де потрібно бігати і виконувати деякі завдання, наприклад, *Rayman Legends* – дитяча гра, де потрібно керувати фантастичними створіннями, збирати нагороди й долати перешкоди, що трапляються на шляху; **симулятори** керування різними транспортними засобами, наприклад, *Need for Speed* – гра, де потрібно брати участь у перегонах на машинах тощо;

2) **ігри планування**, у яких головним є «планування подій та боротьба за отримання переваги в майбутньому» [там само, с. 33]. До цієї групи належать ігри таких піджанрів: **стратегії в реальному часі** (англ. *RTS – Real Time Strategy*, назва вказує на те, що потрібно приймати рішення негайно), у яких потрібно керувати великою кількістю солдатів та одиниць військової техніки та перемогти за допомогою них ворожу армію, на кшталт *Command and Conquer* – гра, де потрібно взяти на себе роль генерала та керувати арміями задля перемоги над супротивником; **тактичні ігри**, вони також мають назву покрокові стратегії, які розбивають гру на кроки, упродовж яких дають гравцю певний час на роздум перед наступним кроком, на кшталт *Heroes of Might and Magic* – гра, в якій потрібно зібрати армію фантастичних тварин та перемогти з її допомогою відповідну армію супротивника;

3) **ігри сюжету**, у яких «важливими є і динаміка, і план, але і те, і те – лише засоби, а не мета. Головним є слідування сюжетній лінії» [там само, с. 33]. До цієї групи належать ігри таких піджанрів: **квести**, де потрібно блукати певною локацією в пошуках певних предметів та розв'язувати численні загадки, на кшталт *Myst* – гри, де потрібно ходити таємничим островом; **рольові ігри**, де потрібно взяти на себе керуванням одним чи декількома персонажами та вибрати для них оптимальний шлях розвитку – те, якими навичками вони користуються для подолання супротивників, які дії роблять при взаємодії з довкіллям тощо, тобто визначити їхню роль у віртуальному всесвіті гри, на що і вказує назва цього типу ігор. Прикладом є *Witcher 3* – гра, де потрібно керувати професійним мисливцем на монстрів. Треба зазначити, що більшість сучасних рольових ігор можна віднести як до ігор сюжету, так і до ігор руху, яскравим прикладом чого є вищезгадана гра *Witcher 3*, яка має як розвинену бойову систему, так і захопливий сюжет.

Невід'ємною частиною електронного дискурсу комп'ютерних ігор є притаманний йому «репертуар власних імен» – **ономастикон** [Подольская 1978, с. 98]. Цей репертуар є розвиненим і розгалуженим через велику кількість наявних ігор і їхній обсяг. Ми пропонуємо термінувати комп'ютерні ігри за допомогою терміна **пезонім** (від давньогр.

παίδιά – гра [Древнегреческо-русский словарь 1958, с. 1218]; саме давньогрецький корінь було обрано з огляду на те, що компонент *-онім* походить від давньогрецького *ὄνομα* [див. там само]). Прикладами пезонімів є назви ігор *Borderlands 2* або *The Witcher 3: Wild Hunt*. Також постає питання про термін, яким можна було б назвати доповнення до ігор, які розробники випускають незалежно, але на основі певної гри. Доповнення здебільшого містять додаткові завдання, рівні, предмети віртуального світу тощо. Ми пропонуємо термін **простіконім** (від давньогр. *προσθήκη* – доповнення [там само, с. 1410]). Прикладом простіконімів можуть слугувати доповнення до гри *The Witcher 3: Wild Hunt*, які називаються *Hearts of Stone* та *Blood and Wine*.

Новітній напрям в ономастиці – дослідження власних назв комп'ютерних ігор – пропонуємо термінувати як **віртуалміфонімію**, яка охоплює 14 класів власних назв, притаманних електронному дискурсу комп'ютерних ігор: **віртуалміфоперсоніми, віртуалміфоозоніми, віртуалміфотеоніми, віртуалміфофтоніми, віртуалміфоетгоніми, віртуалміфотопоніми** (які мають 8 підрозділів), **віртуалміфоідеоніми, віртуалміфохремагоніми, віртуалміфокосмоніми, віртуалміфоергоніми, віртуалміфохроніми, віртуалміфоуніверсоніми, віртуалміфоквестоніми та віртуалміфоексеоніми** [Варбанець 2016].

Окреслення функційних і мотиваційних особливостей віртуалміфонімів взагалі, а також відповідних особливостей для кожного з класів віртуалміфонімів окремо здійснено в межах цього дослідження.

Для опису мотиваційної специфіки віртуалміфонімів було обрано когнітивно-ономастологічний підхід О.О. Селіванової [Селіванова 2010, с. 480–486], згідно з яким було виокремлено шість притаманних віртуалміфонамам типів мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний, концептуально-інтеграційний, змішаний та невідомий. У межах пропозиційного типу мотивації було виокремлено такі підтипи: гіперонімічний, еквонімічний, опозитивний, категорійний та предикатно-аргументний. У межах асоціативного типу було виокремлено такі підтипи: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний.

У результаті дослідження було виявлено, що найпоширенішим типом мотивації віртуалміфонімів є пропозиційна мотивація (30%), зокрема, пропозиційна гіперонімічна мотивація (19%), що можна пов'язати з бажанням розробників створити самопояснювальні назви; друге місце посідає змішана мотивація (28%), зокрема поєднання пропозиційного й невідомого, а також пропозиційного й асоціативного типів мотивації задля створення назв, що виконують стереотипізаційну функцію і водночас є самопояснювальними; третє місце обіймає асоціативна мотивація (24%), зокрема структурно-метафоричний її підтип (12%), що можна пов'язати з бажанням розробників створити назви, які сприяють імерсії гравця в ігровий процес. 16% від нашої вибірки мають невідому мотивацію, що можна по-

яснити частотним використанням назв із великим ступенем екзотичності задля виконання стереотипізаційної функції.

Віртуалміфоперсоніми у межах електронного дискурсу комп'ютерних ігор додатково до основних функцій онімів (комунікативної, апелювальної, експресивної, дейктичної, інформативної й ідентифікаційної) виконують і стереотипізаційну функцію задля ідентифікації персонажа за дихотомією Свій/Чужий за допомогою критерію екзотичності імені або задля підтримання атмосфери гри за допомогою утворення стереотипних імен для персонажів, що належать до різних внутрішньоігрових рас, соціальних груп тощо. Найпоширенішими типами мотивації для утворення віртуалміфоперсонімів є змішана мотивація (41%), яка передусім обіймає випадки використання антропонімічних формул, що створюють внутрішньоігрову соціальну ієрархію, а також невідома мотивація (29%) та асоціативна мотивація (19%), які слугують виконанню стереотипізаційної функції.

До основних функцій віртуалміфотопонімів належать: розділення внутрішньоігрового досвіду гравця на сегменти задля полегшення орієнтації в просторі й часу гри, а також полегшення комунікації між гравцями, символічна й стереотипізаційна задля підтримання атмосфери гри. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфотопонімів, то домінують такі типи мотивації: змішаний (38%), зокрема додавання пропозиційного компонента до оніма з невідомою чи асоціативною мотивацією, пропозиційний (31%), що слугує створенню самопояснювальних назв, та асоціативний (25%), який є вираженням креативної свободи розробників та іноді виконує символічну функцію.

Основними функціями віртуалміфохремагонімів є інформативна і стереотипізаційна задля створення розвиненої внутрішньоігрової екосистеми предметів, яка є частиною багатьох ігор. До домінантних мотивів номінації віртуалміфохремагонімів належать змішаний (71%), частотність якого можна пояснити додаванням розробниками в назву пропозиційного компонента для утворення самопояснювальної назви, пропозиційний (15%), який слугує тій самій меті, та асоціативний (10%), що сприяє виконанню стереотипізаційної функції.

Щодо віртуалміфоквестонімів, які є класом онімів, специфічним суто для комп'ютерних ігор, оскільки лише в них є їхні денотати, вони розділяються на дві категорії: віртуалміфоквестоніми на позначення основних квестів, назви яких є більш образними, й віртуалміфоквестоніми на позначення другорядних квестів, назви яких є більш процесуальними. Головною функцією віртуалміфоквестонімів є систематизація досвіду гравця через його розбивання на певні етапи. Основними мотиваційними типами віртуалміфоквестонімів є пропозиційний (48%), асоціативний (29%) та змішаний (15%), які різними шляхами слугують меті відображення завдання, яке стоїть перед гравцем.

Ще одним проаналізованим у нашій роботі класом онімів, які є характерними суто для комп'ютерних

ігор, є віртуалміфоексеоніми. До основних функцій віртуалміфоексеонімів належить систематизація репертуару навичок і дій ігрового персонажа. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфоексеонімів, то основні типи їх мотивації є такими: пропозиційний (63%) та асоціативний (25%), які слугують меті відображення функційного призначення певної навички чи внутрішньоігрової дії.

Встановлено, що основними функціями віртуалміфозоонімів є інформаційна й ідентифікаційна, які слугують для диференціації істот серед інших представників виду. Щодо мотиваційної специфіки віртуалміфозоонімів, то доміnantними типами є змішаний (45%) та пропозиційний (31%), які слугують меті характеристики (переважно візуальних рис) ігрової тварини.

Виявлено, що віртуалміфотеоніми найчастіше виконують у мовленні персонажів комп'ютерних ігор експресивну й символічну функції. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфотеонімів, то провідні позиції посідають змішаний (44%), який слугує для додаткової вербалізації властивостей певного божества разом із називанням його ім'я, та асоціативний (36%), зокрема архетипний, що слугує створенню вагомого імені для божества, яке б не сприймалося як пересічне, види мотивації.

З'ясовано, що віртуалміфотітоніми в комп'ютерних іграх переважно виконують ідентифікаційну функцію. Доміnantними мотиваційними типами віртуалміфотітонімів є пропозиційний (51%) та асоціативний (34%), які слугують меті характеристики (переважно візуальних рис) ігрової рослини.

Встановлено, що основною функцією віртуалміфотетнонімів є стереотипізаційна функція. Щодо їх мотиваційних особливостей, то найчастотнішими є пропозиційна мотивація (42%), що слугує меті характеристики проміnentних рис ігрових національностей, та невідома мотивація (39%), що призвана виконати стереотипізаційну функцію.

Було також встановлено, що основними функціями віртуалміфоідеонімів є інформаційна та ідентифікаційна. Щодо основних тенденцій в їх мотивації, то найбільша кількість онімів із нашої вибірки тяжіє до пропозиційної (68 %) чи змішаної мотивації (20 %), які слугують меті характеристики функційної спрямованості витворі мистецтва.

У дослідженні було виявлено, що серед проміnentних функцій віртуалміфокосмонімів можна виділити символічну та стереотипізаційну функції. Щодо їх мотивації, то ці оніми поділяються лише на

дві категорії: асоціативну (37%) та невідому (63%), які слугують меті виконання стереотипізаційної функції внаслідок створення назви з високим ступенем екзотичності чи метафоричної характеристики денотата.

З'ясовано, що віртуалміфоергоніми виконують передусім символічну та стереотипізаційну функції, виконання яких і призвело до розподілу основних типів мотивації віртуалміфоергонімів у такий спосіб: змішаний (30%), пропозиційний (29%) та асоціативний (24%).

У дослідженні встановлено, що найбільш проміnentною функцією віртуалміфохрононімів є символічна функція. Щодо найпоширеніших мотиваційних типів цих онімів, то доміnantні позиції належать: пропозиційному (35%) та асоціативному (30%), які прямо чи метафорично передають характер події, та змішаному (29%), який обіймає випадки, коли до назви додається також і пропозиційний компонент.

Виявлено, що вагомою функцією віртуалміфоуніверсонімів є символічна функція. Найчастотнішими мотиваційними типами віртуалміфоуніверсонімів є: невідомий (37%) та асоціативний (31%) через бажання розробників створити назву з високим ступенем екзотичності, а також пропозиційний (23%), який покликано відобразити найбільш характерні риси денотата.

У таблиці унаочнюються отримані результати.

Таблиця 1. Мотиваційний розподіл віртуалміфонімів

Тип мотивації	Пропозиційний	Асоціативний	Модусний	Концептуально-інтеграційний	Змішаний	Невідомий	Всього
Віртуалміфоперсоніми	11%	19%	–	–	41%	29%	100%
Віртуалміфотопоніми	31%	25%	–	–	38%	6%	100%
Віртуалміфохремагоніми	15%	10%	–	–	71%	4%	100%
Віртуалміфоквестоніми	48%	29%	6%	2%	15%	–	100%
Віртуалміфоексеоніми	63%	25%	–	–	8%	4%	100%
Віртуалміфозооніми	31%	7%	–	–	45%	17%	100%
Віртуалміфотеоніми	7%	36%	–	–	44%	13%	100%
Віртуалміфотітоніми	51%	34%	–	–	8%	7%	100%
Віртуалміфоетноніми	42%	19%	–	–	–	39%	100%
Віртуалміфоідеоніми	68%	8%	–	–	20%	4%	100%
Віртуалміфокосмоніми	–	37%	–	–	–	63%	100%
Віртуалміфоергоніми	29%	24%	–	–	30%	17%	100%
Віртуалміфохрононіми	35%	30%	–	–	29%	6%	100%
Віртуалміфоуніверсоніми	23%	31%	–	–	9%	37%	100%

Висновки. Пропозиційна мотивація є найбільш поширеною серед віртуалміфоквестонімів, віртуалміфоексеонімів, віртуалміфотітонімів, віртуалміфоетнонімів, віртуалміфоідеонімів. Частотність цього мотиваційного типу щодо двох клавіш, що виконують у грі службову роль з направлення

гравця й забезпечення його ефективної взаємодії з грою (віртуалміфоквестонімів та віртуалміфоексеонімів), можна пояснити бажанням розробників створити самопояснювальні назви, що є легкими для розуміння й запам'ятовування, які б не заважали імерсії гравця в ігровий процес. Щодо значної кількості віртуалміфодітонімів, віртуалміфодітонімів та віртуалміфодітонімів із пропозиційною мотивацією, то їх частотність можна пояснити тим, що назви ігровим рослинам і національностям надаються за характерними візуальними рисами, а пропозиційні назви витворам мистецтва надаються з метою полегшення категоризації.

Асоціативна мотивація, як бачимо з наведеної таблиці, займає не більше третини (найвищий показник – 37% серед вибірки віртуалміфокосмонімів) від загальної кількості, що відображає її скоріш допоміжну роль при номінації віртуалміфонімів через орієнтованість ігор на масового покупця і, як наслідок, мінімізацію потенційної можливості створити незрозумілу для гравця назву. Задля досягнення цього у багатьох випадках назва з асоціативною мотивацією доповнюється пропозиційним компонентом, який покликано пояснити сенс назви, що особливо релевантним є щодо віртуалміфохремадонімів, серед яких 71% онімів мають змішану мотивацію. Значну кількість віртуалміфонімів з асоціативною мотивацією було виділено в межах

віртуалміфодітонімів, віртуалміфодітонімів, віртуалміфокосмонімів, віртуалміфодітонімів та віртуалміфохронімів. Саме такий кількісний розподіл можна пояснити, щодо віртуалміфодітонімів, бажанням передати основну візуальну характеристику внутрішньоігрової рослини, що робиться не тільки пропозиційно, як зазначено вище, а й метафорично; щодо віртуалміфодітонімів, віртуалміфокосмонімів, віртуалміфодітонімів та віртуалміфохронімів – асоціативна мотивація часто використовується задля створення урочистості й надання додаткової вагомості денотатам цих онімів у внутрішньоігровому всесвіті.

Невідома мотивація часто використовується для номінації віртуалміфоперсонімів, віртуалміфодітонімів, віртуалміфокосмонімів та віртуалміфодітонімів. Належні до цих класів оніми з невідомою мотивацією часто використовуються задля виконання стереотипізаційної функції через вживання імені з великим ступенем екзотичності.

Модусний та концептуально-інтеграційний типи мотивації використовуються лише для утворення віртуалміфоквестонімів, що можна пояснити службовим характером назв квестів – вони використовуються лише в межах інтерфейсу гри та не потрапляють у безпосередньо ігровий всесвіт, що надає можливість розробникам експериментувати з представниками цього класу онімів.

Література

1. Варбанець Т.В. Онимія віртуальних світів електронних ігор. *Мова*. 2016. № 26. С. 61–66.
2. Древнегреческо-русский словарь /Сост. И.Х. Дворецкий. Москва: Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1958. 1905 с.
3. Касихин В.В. Как стать создателем компьютерных игр. Москва: Вильямс, 2006. 288 с.
4. Кушнірова Т. Особливості перекладу власних назв у відеогрі «Dota 2». URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/9359>.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1978. 198 с.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
7. Философская энциклопедия: в пяти томах. Том 2 / Гл. ред. Ф.В. Константинов. Москва: Советская энциклопедия, 1962. 576 с.
8. Харлашкин М.Н. Особенности дискурса видеоигр. *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*. 2016. № 1. С. 92–98. URL: <https://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/11067>.
9. Butler J. The Psychosocial Ramifications of Videogame Naming and Representation in the Early Years of The Simpsons. *Names*. 2015. Т. 63. № 4. С. 210–219.
10. Costikyan G.I Have No Words & I Must Design. Proceedings of Computer Games and Digital Cultures Conference. Tampere: Tampere University Press, 2002. URL : <http://www.costik.com/nowords2002.pdf>.
11. Crenshaw N., Nardi B. What's in a Name? Naming Practices in Online Video Games. Proceedings of the First ACM SIGCHI Annual Symposium on Computer-human Interaction in Play. New-York: ACM New York, 2014. P. 67–76.
12. Ensslin A. The Language of Gaming. New York: Palgrave Macmillan, 2012. 208 p.
13. Kokkinakis A.V., Lin J., Pavlas D., Wade A.R. What's in a name? Ages and names predict the valence of social interactions in a massive online game. *Computers in Human Behavior*. 2016. Volume 55, Part B. P. 605–613.
14. Latin Dictionary and Grammar Resources. URL: <http://latin-dictionary.net/>.
15. Son L.P. Virtual onomastics and non-verbal component of Internet communications. Scientific Newsletter of Voronezh State University Of Architecture And Civil Engineering. Series «Modern Linguistic and Methodical-And-Didactic Researches». 2012. № 1. P. 99–108.

References

1. Varbanets T.V. (2016) Onymia virtualnykh svitiv [Onymy of virtual worlds]. *Mova*. № 26. S. 61–66 [in Ukrainian].
2. Drevnegrechesko-russiy slovar (1958) [Ancient Greek-Russian Dictionary] /Ed. I.H. Dvoretzkiy. Moskva: Gos.izd-vo in.i natz.slovarey. 1905 s. [in Greek and Russian].

3. Kasihin V.V. (2006) Kak stat sozdalem computernykh igr [How to become a creator of computer games]. Moskva: Vilyams. 288 s. [in Russian].
4. Kushnirova T. (2020) Osoblyvosti perekladu vlasnykh nazv u videogri «Dota 2» [Peculiarities of translation of proper names in the videogame «Dota 2»]. URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/9359>. [in Ukrainian].
5. Podolskaya N.V. (1978) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian onomastic terminology]. Moskva: Nauka. 198 s. [in Russian].
6. Selivanova O.O. (2010) Lingvistychna entsyklopedia [Linguistic encyclopaedia]. Poltava: Dovkillya-K. 844 s. [in Ukrainian].
7. Filosofskaya entsyklopedia: v pyati tomah [Philosophical encyclopaedia: in five volumes]. Tom 2 / Glav. red. F.V. Konstantinov. Moskva: Sovetskaya entsyklopedia. 1962. 576 s. [in Russian].
8. Harlashkin M.N. (2016) Osobennosti diskursa videoigr [Peculiarities of videogame discourse]. *Vestnik MGOU*. Seriya: Lingvistika. № 1. S. 92–98. URL: <https://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/11067> [in Russian].
9. Butler J. (2015) The Psychosocial Ramifications of Videogame Naming and Representation in the Early Years of The Simpsons. *Names*. T. 63. № 4. P. 210–219 [in English].
10. Costikyan G. (2002) I Have No Words & I Must Design. Proceedings of Computer Games and Digital Cultures Conference. Tampere: Tampere University Press. URL : <http://www.costik.com/nowords2002.pdf> [in English].
11. Crenshaw N., Nardi B. (2014) What's in a Name? Naming Practices in Online Video Games. Proceedings of the First ACM SIGCHI Annual Symposium on Computer-human Interaction in Play. New-York: ACM New York. P. 67–76 [in English].
12. Ensslin A. (2012) The Language of Gaming. New York: Palgrave Macmillan. 208 p. [in English].
13. Kokkinakis A.V., Lin J., Pavlas D., Wade A.R. (2016) What's in a name? Ages and names predict the valence of social interactions in a massive online game. *Computers in Human Behavior*. Volume 55, Part B. P. 605–613 [in English].
14. Latin Dictionary and Grammar Resources. URL: <http://latin-dictionary.net/> [in Latin and English].
15. Son L.P. (2012) Virtual onomastics and non-verbal component of Internet communications. Scientific Newsletter of Voronezh State University Of Architecture And Civil Engineering. Series «Modern Linguistic and Methodical-And-Didactic Researches». №. 1. P. 99–108 [in English].

ONYMIC SPHERE OF COMPUTER GAMES

Abstract. The research possesses topicality because it lays the foundation for further examination of the personal names of computer games and modern technologies in general by means of consolidating and deepening the existing studies and creating prospects for new ones. Currently in the field of Ukrainian and foreign onomastics there are only a few investigations on the subject of research, which, however, are not comprehensive because they cover only certain aspects of the onomastics of computer games. This study is the first attempt to create a comprehensive analysis. The article dwells on the electronic discourse of computer games, which we understand as texts found in the situation of social interaction between players and/or their characters or pseudo-social interaction between a player and a computer, was also described. The following features are distinguished: electronic discourse of computer games is divided into two parts which include pseudo-social – the one created by the developers (it has the characteristics of written communication), and social – the one created by players (it has the characteristics of oral communication); communication between players can take place on three levels: verbal (text), verbal (oral) and nonverbal; virtual representations of all participants in the communication process coexist in one virtual universe of one game, which determines the pragmatic purpose of communication; communication can take place via two channels: the first encompasses the actions of the virtual character standardized by the developers, which are understood both by the computer and by human players, the second encompasses the verbal communication which is understood only by other human players; due to the presence of two channels of communication, two situations specific to the electronic discourse of computer games are possible: the situation of communicative shortage of information and the situation of communicative redundancy of information. The names of computer games and the names of addons have been singled out as the subject for onomastic research. Such a novel trend in onomastics as computer game onomastics has been outlined. 14 classes of proper names peculiar to the electronic discourse of computer games have been established. To describe the motivational specifics of computer game names, six types of motivation peculiar to them were singled out: propositional, associative, modus, conceptual-integrative, mixed, and unknown. Within the propositional type of motivation, the following subtypes were distinguished: hyperonymic, equonymic, oppositional, categorical, and predicate-argumentative. Within the associative type, the following subtypes were distinguished: structural-metaphorical, diffusive-metaphorical, gestalt, and archetypal.

Keywords: onomastics, computer game, computer game name, denotative-nominative classification, motivation.

© Карпенко О., Варбанець Т., 2021 р.

Олена Карпенко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; elena_karpenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5576-6781>

Olena Karpenko – Doctor of Philology, Professor, Head of the English Grammar Department of I.I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, Ukraine; elena_karpenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5576-6781>

Тетяна Варбанець – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна; professor.tatyana@icloud.com; <https://orcid.org/0000-0002-4278-0442>

Tetyana Varbanets – Lecturer of the Foreign Languages Department of National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine; professor.tatyana@icloud.com; <https://orcid.org/0000-0002-4278-0442>

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОЛЬКЛОРОНІМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).250-255

Колесник Н. Принципи функціонування фольклоронімів; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Функціональна специфіка власних назв віддавна є засадничою проблемою ономастики як науки. Однак функціональна специфіка фольклорних онімів ще не була об'єктом дослідження, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки. Мета статті – довести, що основні правила, норми використання власних назв у фольклорі зумовлені, по-перше, їхніми онімними характеристиками, а, по-друге, залежать від жанрової специфіки фольклорного тексту.

Основними засадами вивчення фольклоронімів вважаємо усвідомлення того, що, по-перше, фольклоронімія є обов'язковою частиною загальнонаціональної системи називання з чітко окресленим місцем у ній; по-друге, що фольклоронімний простір має структуру, тотожну структурі національного онімного простору, тобто складається з реального, сакрального і віртуального компонентів. Усі вони відрізняються умовами та часом формування, складом, структурою, ступенем достовірності, особливостями розвитку і, звичайно чи й насамперед, особливостями функціонування.

Пріоритет ідентифікувальної, диференційної функції оніма в найдавніших фольклорних жанрах дає підстави вважати фольклорний іменник джерелом прадавньої міфонімії та правдивим відбитком реального українського ономастикону того часового періоду, коли були здійснені записи аналізованого фольклору. Підтверджує це проведене нами зіставлення даних фольклорного антропонімікону та досліджень систем особових імен та прізвищ певних регіонів України, виконаних на реальному матеріалі. У межах як сакральної, так і реальної частин фольклоронімії власна назва виконує насамперед свою засадничу функцію: у процесі номінування чи апеляції, ідентифікує та диференціює.

Формування віртуальної частини фольклоронімії пов'язане з новітніми, як для усної народної творчості, часами. Незважаючи на те, що фольклорна власна назва в цих творах виконує обов'язкову для неї номінативну функцію, головними стають її поетична та текстотвірні функції.

У подальших студіях фольклорних онімів варто враховувати, що основні правила, норми використання фольклорних онімів зумовлені як жанровими межами, так і функціональними характеристиками фольклорних жанрів.

Ключові слова: ономастика, фольклорна ономастика, онімний простір, фольклоронім, фольклоронімний простір, функція фольклороніма.

Постановка проблеми. Палітра ономастичних досліджень останніх десятиліть доволі строката. Розмаїття студій власних назв зумовлене не лише появою нових об'єктів (вивчення сайтонімів, наприклад, ще три-чотири десятиліття тому через нерозвиненість мережі Інтернет було просто неможливим), але й новими підходами до аналізу онімів та поглибленим розумінням власне самої ономастики. Як про загальну тенденцію можемо говорити сьогодні про підвищення інтересу до функціонального спрямування ономастики, зокрема про акцент у багатьох ономастичних студіях на функціональній специфіці пропріативів, що й не дивно. Зрештою, виокремлення ономастики (що є відомим фактом) у самостійну галузь не в останню чергу пов'язане з усвідомленням функціональної специфіки власних назв порівняно із загальними. Чимало авторитетних учених проводили демаркаційну лінію між загальними і власними назвами, розмежовуючи передовсім їхні функції (див. про це детальніше [Торчинський 2008, с. 15]). Саме функціональна специфіка власних назв (поряд із характером іменованих об'єктів та особливостями творення онімів) є, за твердженням М. Торчинського, одним із критеріїв структурування онімного простору [Торчинський 2008, с. 7–8].

Відомий чеський науковець, ономаст-теоретик Р. Шрадек у працях останніх років наголошує на поглибленні впродовж останніх десятиліть поряд із традиційними, етимологічними дослідженнями власних назв студій із теоретичної (функціональної)

ономастики [Šrámek 2015, s. 47–48]. Такий підхід, на думку вченого, дає можливість вивчати не ізольовані окремі онімійні одиниці, а досліджувати загальні категоріальні властивості пропріальної матерії як цілості, зокрема й враховувати значення та місце власної назви в комунікації [Šrámek 2015, s. 47].

Аналіз досліджень. Власне, саме акцент на проблемі функціонування онімів став поштовхом у другій половині ХХ ст. до нечуваного розквіту літературної ономастики. Не можна з цього приводу не згадати К.Й. Галаса. Незважаючи на те, що вчений був зорієнтований насамперед на традиційні етимологічні дослідження топонімів, 1964 року за його авторства побачила світ одна з перших в українській ономастиці праць у царині літературної ономастики – «Топонімія в «Гайдамаках» Т. Г. Шевченка». Саме ця розвідка К.Й. Галаса та праці дослідників із діаспори Яр. Рудницького «Functions of Proper Names in Literary Work» (1959 р.) та І. Герус-Тарнавецької «Назовництво в поетичному творі» (1966 р.) започаткували в українському мовознавстві літературну ономастику. Отож із 60-х років ХХ ст. поряд зі студіями власних назв в ономастичному контексті (тобто антропонімікою, топонімікою, космонімікою, зоонімікою, ергономікою тощо) починає доволі ефективно розвиватися вивчення власних назв в апелятивному контексті. Цей напрям від початків і донині прийнято називати у слов'янській лінгвістиці літературною ономастикою.

Як відомо, у літературній ономастиці проблема функцій особливо актуальна. Згадуваний

уже Р. Шрадек, зокрема, зазначає, що літературна ономастика є саме тією галуззю, яка найінтенсивніше цікавиться функціями онімів, що, власне, є її наповненням [Šrádek 1999]. Наочний факт: М. Торчинський у монографії «Структура онімного простору української мови. Функціонування власних назв», з'ясовуючи загалом погляди ономастів щодо різниці між функціями загальних та власних назв і щодо особливостей функцій самих онімів, воліє проблему невизначеності типології функцій пропратиєвати розглядати передовсім на «поетонімному матеріалі». Учений наводить більше десятка класифікацій (їх авторами є, зокрема, такі відомі вчені, як Ю Карпенко, М. Карпенко, В. Михайлов, І. Герус-Тарновецька, О. Фоякова, А. Віконь, Л. Белей, а кількість виокремлених функцій коливається в діапазоні „три-вісім”) і пропонує на основі власних напрацювань вимежовувати сім функцій: номінативно-диференційну, характеристичну, ідеологічну, емотивну, емоційно-експерсивну, естетичну та ідіостилістичну [Торчинський 2008, с. 17–22].

Сьогодні про повноцінність літературної ономастики свідчать не лише наявність низки цікавих досліджень в окремих національних лінгвістиках; не лише те, що в межах національних та міжнародних ономастичних конференцій, як правило, працює секція, присвячена її проблемам: показовим щодо цього є програма XXVII Міжнародного конгресу ономастичних наук (серпень 2021 року, Краків, Польща), робота однієї з секцій якого цілком присвячена власним назвам у літературі та інших культурних текстах. Свідченням самодостатності галузі є і наявність збірників, цілком присвячених проблемам функціонування онімів у художніх текстах, наприклад, „Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки” (1992), „Onomastyka literacka” (1993). Якщо перший з них – це зібрання розвідок двадцяти шести українських дослідників, присвячених проблемам теорії літературної ономастики, фольклорної ономастики, питанню зіставлення літературних онімів у творах українських і російських письменників, мовної взаємодії літературних онімів у творчості письменника, перекладові літературних онімів та вивчення перекладних онімів. То в основу другого із згаданих збірників лягли доповіді, виголошені на VIII Усепольській ономастичній конференції, цілком присвяченій літературній ономастиці, зокрема питанням теорії цієї галузі, власним назвам у літературних текстах і питанням фольклорної ономастики, онімам у перекладах, заголовкам творів художньої літератури і літературним псевдонімам тощо. Серед доповідачів були не лише польські ономасти, але й науковці з інших слов'янських країн: Чехії, Болгарії, Македонії. Не можемо не згадати і відповідних статей в енциклопедіях. Наприклад, 1998 року побачила світ енциклопедія „Polskie nazwy własne”, у якій проблемам літературної ономастики присвячено окрему главу авторства Чеслава Косиля. Відповідну главу маємо і в праці хорватського ономаста Петара Шімуновича „Uvod u hrvatsko imenoslovlje” 2009 року. В енциклопедії «Słowiańska onomastyka»

(2002-2003), яка стала результатом міжнародної співпраці ономастів з усіх слов'янських країн, літературній ономастиці присвячено 22 розділ, що має 5 підрозділів. Перший з них, до речі, поряд із проблемами типології, перекладу власних назв, зв'язку з літературними напрямками і жанрами, онімами у фольклорі, присвячений функціям власних назв. 2005 року вийшов друком цілком присвячений проблемам літературної ономастики 40 випуск журналу „Onoma” зі статтями майже 20 авторів з різних країн світу, у якому науковці не лише проаналізували здобутки французької, німецької, італійської, польської, російської літературних ономастик та проблеми термінології, але й розмірковували над природою відношень власної назви і тексту, теоретичними та методологічними аспектами вивчення літературних онімів, класифікацією їхніх функцій, але й замислилися над розробкою комплексної методики аналізу із врахуванням новітніх напрацювань у цій галузі і навіть таким практичним аспектом, як переклад літературних онімів та практичне значення теоретичних положень для проблем перекладознавства. Поява такої праці є, безперечно, свідченням наукового визнання цього напрямку ономастичних досліджень. Привертає увагу й той факт, що в літературній ономастиці (українська ономастика не є винятком) й досі існують певні термінологічні суперечності, зокрема й щодо назви самого напрямку: літературна ономастика, поетична ономастика, літературно-художня ономастика, поетика оніма, стилістична ономастика тощо. Такий термінологічний „різний” зумовлений не тільки різною метою і завданнями, які ставлять перед собою дослідники, сукупністю аспектів, які вважають предметом дослідження літературної ономастики, але й складністю об'єкта вивчення, неоднаковим розумінням величини його обсягу та наповнюваності. З розвитком галузі виявилося, що види та специфіка текстів, залучених до розгляду, такі розмаїті, а відповідно і функції онімів, які нерозривно пов'язані з гатунком цих текстів, що у вітчизняній науці з часом у межах літературної ономастики виокремилися літературно-художня, фольклорна та біблійна ономастики. На межі становлення перебуває ще одне відгалуження – вивчення функціональної специфіки власних назв у медіатекстах. Усіх їх об'єднує предмет дослідження – специфіка функціонування імені в певному гатункові тексту.

Мета статті, завдання. Як ми вже згадували, фольклорна ономастика теж належить до царини літературної ономастики, але обіймає в ній свою, доволі своєрідну нішу, що, безперечно, пов'язане зі особливостями функціонування власних назв у текстах усної народної творчості. Мета статті – довести, що, з огляду на те, що фольклорний онім є одиницею двох систем водночас: ономастичної та фольклорної, – основні правила, норми використання власних назв у фольклорі зумовлені насамперед їхніми онімними характеристиками, а також залежать від жанрової специфіки фольклорного тексту. Реалізація зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: описати принципи функціонування

фольклоронімів, що, повторимося, зумовлені, поперше, їхніми онімними характеристиками, а, подруге, залежать від специфіки фольклорної мови загалом; з'ясувати, чи змінюються основні правила, норми використання власних назв у текстах усної народної творчості від їх жанрової належності. Виконуючи поставлені завдання, спиратимемося на розуміння національної фольклоронімії як невід'ємної частини загальнонаціональної системи називання із чітко окресленим місцем у ній. Визначення місця фольклорної онімії у національному онімному просторі, про що свідчать наші попередні студії (див. детальніше [Колесник 2017]), є засадничим для з'ясування як її специфіки загалом, так і особливостей функціонування власних назв у текстах усної словесності.

Методи та методика дослідження. Основним методом вивчення принципів функціонування фольклоронімів є найпоширеніший і найдавніший лінгвістичний метод – описовий, широко використаний у пропонованому дослідженні разом із контекстуально-інтерпретаційним аналізом, бо лише розуміння місця і ролі фольклороніма в тексті дає можливість говорити про нього як власне онім, тільки в тексті власна назва повноцінно виконує свої функції, а отже, саме контекст увиразнює основні правила та норми використання власних назв у усній народній творчості.

Використаний у статті спорадично також прийом зіставлення для з'ясування особливостей функціонування фольклорних онімів у межах сакральної, реальної та віртуальної частин фольклорної онімії.

Виклад основного матеріалу. Мова фольклору є частиною метасистеми національної мови, відповідно фольклорна онімія є окремим підпростором загальнонаціонального онімного простору, що, за нашими спостереженнями, виникає й існує в межах реальної та ірреальної частин національної онімії та перебуває з ними, з огляду на особливості свого виникнення й функціонування, у лише йому властивих стосунках [Колесник 2017, с. 109]. За структурою фольклоронімний простір дублює структуру національного онімного простору: у його межах виокремлюємо реальний та ірреальний підпростори, а в межах останнього – сакральний (гіпотетичний) і віртуальний (вигаданий). Це поперше. По-друге, співвідношення між ними, на відміну від реального онімного простору, регламентоване, якнайперше, жанровими межами, функціональними характеристиками фольклорних жанрів [Колесник 2017, с. 109]. Бо у фольклорі основною категорією, яка виконує класифікаційну функцію, є жанр – «історично сформований тип уснопоетичних творів, що характеризується спільними ознаками змісту й форми... Кожному жанру властивий свій предмет відтворення дійсності, який прямо чи дотично впливає на формальний і змістовий бік текстів, які його утворюють, а також на морфологію, структуру, поетику» [Українська фольклористична енциклопедія 2019, с. 266].

Отже, фольклоронімний простір, як уже було наголошено, має структуру, тожтоту структуру на-

ціонального онімного простору. Усі його частини відрізняються умовами та часом формування, складом, структурою, ступенем достовірності, особливостями розвитку і, звичайно чи й насамперед, особливостями функціонування.

Щодо специфіки функціонування одиниць у межах сакральної та реальної частин фольклорної онімії, то її визначає кілька чинників. Передовсім звернімо увагу на час та умови формування цих компонентів національної фольклоронімії. Дослідники усної народної словесності переконані, що первісні язичницькі обряди та ритуали стали першоосновою та джерелом виникнення усної народної творчості. Під час магічних ритуалів, як зауважує А. Іваницький, виконували пісні з яскравою комунікативно-ігровою функцією, що спиралася на бінарну основу: сакральну і профанну [Іваницький 2012, с. 9]. Пісня в обряді реалізувала функції «повідомленням (один одному, колективу, магічному персонажеві, жерця – роду-племені, богам, духам)» [Іваницький 2009, с. 80], бо міф пояснював і санкціонував не тільки космічний, але й соціальний порядок. Такий характер комунікативного процесу позначився і на використовуваних у ній власних назвах, тобто у фольклоронімії вже від першопочатків органічно поєдналися сакральна та реальна частини. Кожна з них була обов'язковим компонентом певної мовленнєвої прагматичної дії, особливої форми комунікації (саме як форму комунікації дефінує народну пісню Л. Копаниця [Копаниця 2008, с. 201]). Такий мовленнєвий акт передбачав наявність комунікантів, передавача (автора / мовця) і потенційного реципієнта, тобто мовця і адресата, а отже, активне використання різних груп номінацій адресата мовлення, зокрема власних назв. У сакральній частині маємо справу з власними найменуваннями вищих сил: про них згадують, з ними узгоджують свої наміри й дії, до них звертаються по допомогу. Під час ритуалів їхні учасники взаємодіють не лише з виявами і втіленнями божественного, а й спілкуються між собою, номінують один одного, що призводить до активного використання реальних власних назв. Отже, фольклорні власні назви обох частин (і сакральної, і реальної), стаючи елементами певного комунікативного акту, яким була первісно пісня, виконували свою засадничу функцію – номінували, ідентифікували. Це, зрештою, не суперечить природі самої власної назви. Наприклад, Р. Шрамек, розпрацьовуючи класифікацію функцій онімів Ф. Дебуса, акцентує увагу на тому, що в центрі схеми німецький учений розмістив ідентифікаційну функцію, основну і загальну функцію пропріальної сфери мови загалом, яку навіть для літературної онімії не можна оминати. Тому чеський учений наголошує, що аналіз літературної ономастики мусить містити в собі обидва моменти: загальноономастичний і літературно ономастичний ... кожна власна назва є єдністю загального і специфічного, кожний онім функціонує завжди як конкретний онім. Носієм пропріальності є загальноономастичні функції (тобто бути онімом) [Šrámek 1999, s. 25].

Виходячи зі сказаного вище та із засад теорії номінації, а саме положення, що якщо «об'єкт відомий співрозмовникові, вибір назви визначають прагматичні чинники» [Языковая номинация 1977, с. 197], можемо стверджувати, що власні назви в піснях первісно не імплікували наявність якихось якостей називаної особи чи географічного об'єкта, а лише ідентифікували, демонстрували референтне вживання. Допоки пісні були елементом чи ритуального (наприклад, обрядові пісні), чи побутового (наприклад, жартівливі веснянки, коломийки) реального спілкування, ужиті в них власні назви виконували свою основну функцію – виокремлення, ідентифікації, що цілком відповідає їхній природі. Як відомо, первісно інформація, яку містить власна назва, не приписує суб'єктові жодних властивостей, натомість уживання онімів стосовно конкретних, відомих оточенню суб'єктів, пряма референція, фонд спільних знань співрозмовників остаточно визначає і формує їхнє значення. Первісне вживання власних назв в усних народних піснях в ідентифікаційній функції підтверджує пропуск в обрядових піснях, засвідчений багатьма зібраннями фольклору, імені особи, до якої звертаються, а також наявність сталої формули «на ім'я...»: *Гречная панна, панна (ім'я), Гречная панна, красна (ім'я), красна панянка, на ім'я...; Ладна дівчина на мня ..., Щоби ся віддала швидко з Анорія...*

Власне, оця функціональна «ономастичність», тобто пріоритет ідентифікувальної, диференційної функції оніма в найдавніших фольклорних жанрах дає підстави вважати фольклорний іменник джерелом прадавньої міфонімії, а також правдивим відбитком реального українського ономастикону відповідно до того часу, коли були здійснені записи аналізованого шару усної народної творчості. Підтверджує це і проведене зіставлення даних фольклорного антропонімікону з численними дослідженнями систем особових імен та прізвищ певних регіонів України, виконаними на реальному матеріалі.

Наприклад, опрацьований пісенний фольклор із Гуцульщини засвідчив найпродуктивніші словотвірні моделі прізвищ, поширені в цьому регіоні, із суфіксами *-ук (-юк), -чук та -ак (-як), -чак*: *Варварук, Дмитреюк, Довганюк, Костюк, Крамарчук, Магделюк, Марисюк, Миронюк, Туманюк; Гавриляк, Іванчак, Крутоняк, Марисяк, Марусяк, Мочернак, Петиляк, Чунтуляк*. Їх кількісне співвідношення з дериватами, утвореними за допомогою інших формантів, – більше 50%, виявилось доволі близьким до показників реальної історичної ономастики. Записи українських народних пісень І. Манжури з Дніпропетровщини, Сумщини, Харківщини та Марка Вовчка і Опанаса Марковича з Київщини, Поділля, Полтавщини, Чернігівщини фіксують як найпоширенішу словотвірну модель із суфіксом *-енко (-енко)*: *Бондаренко, Ваненко, Карпенко, Коновченко, Кравченко, Морозенко, Ничасенко, Папасенко, Якименко*, що теж має підтвердження в реальному ономастиконі. За даними досліджень історичної антропонімії, у XVII ст. утворення на

-енко належать до найпоширеніших на всій східноукраїнській території та й у сучасному іменнику Південно-Східної України, Північного Степу України (див. детальніше [Колесник 2008а; Колесник 2008б]).

Отже, у межах як сакральної, так і реальної частин фольклорної онімії власна назва виконує насамперед свою засадничу функцію: у процесі номінування чи апеляції, ідентифікує та диференціює.

Формування ж віртуальної частини фольклоронімії пов'язане з новітніми, як для усної народної творчості, часами (лінгвофольклористи стиль цих текстів кваліфікують як різновид художнього стилю з ознаками автономної системи [Данилюк 2010, с. 495]). Особливості функціонування віртуальних власних назв мають більше спільного, ніж відмінного із функціонуванням літературно-художніх онімів, оскільки віртуальна частина фольклоронімічного простору сформувалась у межах „новітніх” ліричних, ліроепічних жанрів пісенного фольклору, коли уснопоетичний текст уже не був лише елементом конкретної обрядодії, частиною спілкування з вищими силами, а творився заради самого себе як мистецький твір. Власна назва в родинно-побутових, суспільно-побутових піснях, баладах і навіть історичних піснях стає способом матеріалізації художнього змісту в слові, засобом художньої виразності, елементом фігур поетичного мовлення і навіть набуває функцій фольклорного символу, мовного знака національної культури. Для дослідників віртуального підпростору фольклорної онімії важливим є онім як зображально-виражальний поетичний засіб; у центрі уваги опиняються звуковий символізм, фонологічна структура власної назви, її реалізація на граматичному рівні, належність до певних синтаксичних фігур, а також взаємодія розміру строфи й смислу назви тощо. Основним у таких студіях стає функціонально-стилістичний аналіз, бо номінативна функція поступається естетичній, поетичній функції. Вивчення віртуального компонента фольклоронімічного простору якнайтісніше пов'язане з проблемами лінгвістичної поетики, стилістики і лінгвофольклористики. Наприклад, у багатьох жартівливих веснянках, ліричних піснях підбір імен зумовлений не потребою номінувати конкретних людей, а римою, внутрішньою ритмікою строфи: *Я нікого не любила, / Тільки Петра та Данила, / Грицька, Стецька та Степана, / Вийду заміж за Івана*.

Незважаючи на те, що фольклорна власна назва в цих творах, зрозуміло, виконує обов'язкову для неї номінативну функцію, головними стають її поетична та текстотвірна функції.

Висновки. Отже, фольклорна онімія, будучи водночас мікросистемою лексики фольклору та частиною вітчизняного онімічного простору, як за своїм місцем у їхній системі, своєрідністю структури і репертуару, якісними та кількісними параметрами, так і за виконуваними функціями є доволі самобутньою та особливою. Під час аналізу фольклорних власних назв варто враховувати, що їх уживання не

тільки в різних гатунках текстів, а й навіть за різних умов виконання того чи того уснопоетичного твору, передбачає реалізацію ними відмінних функцій, що переконливо доводить проведений аналіз. Виконання фольклорного твору в кожній конкретній ситуації створює підстави для вживання власних найменувань у їхній засадничій номінативній функції, функціях ідентифікації та диференціації.

Але цей самий текст, озвучений безвідносно до об'єкту та конкретних осіб чи об'єктів (і в писемній формі), послуговується назвою вже не як засобом ідентифікації, а як маркером, ярликом якоїсь ситуації або найменуванням певного образу, що стає втіленням фонових знань носія певної національної традиції, виконуючи як символічну, так і поетичну, текстотвірну функції.

Література

1. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. Луцьк, 2010. 512 с.
2. Іваницький А. Обрядові пісні та їх генеза (вступна стаття). *Український обрядовий фольклор західних земель: Музична антологія (Бесарабія. Бойківщина. Буковина. Волинь. Галичина. Гуцульщина. Закарпаття. Лемківщина. Підляшшя. Поділля. Полісся. Покуття. Холмищина)* / відп. ред. Г. А. Скрипник. Вінниця, 2012. С. 8–65.
3. Іваницький А. І. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. Вінниця, 2009. 404 с.
4. Колесник Н. Про важливість лінгвогеографічного аспекту вивчення фольклорної онімії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія: зб. наук. праць*. Чернівці, 2008а. Вип. 428–429. С. 68–72.
5. Колесник Н. С. Онімія української народної пісні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. 368 с.
6. Колесник Н. С. Особливості гуцульської антропонімії: (на матеріалі пісенного фольклору) *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія (мовознавство)*. Івано-Франківськ, 2008б. Вип. XIX–XX. С. 53–56.
7. Копаниця Л. Прагматична структура і комунікативні функції української народної пісні. *Біблія і культура: зб. наук. ст.* Чернівці, 2008. Вип. 8–9. С. 197–203.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький, 2008. 548 с.
9. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. 808 с.
10. Языковая номинация (Общие вопросы). Москва: Наука, 1977. 360 с.
11. Šrámek R. Propriální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. 19. *Slovenská onomastická konferencia (28–30 apríla, 2014)* / ed. I. Valentová. Bratislava, 2015. S. 46–54.
12. Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky. Brno, 1999. 199 s.

References

1. Danyliuk N. (2010) Poetychne slovo v ukrainskii narodnii pisni [Poetic word in Ukrainian folk song]: monohrafiia. Luts'k. 512 s. [in Ukrainian].
2. Ivanytskyi A. (2012) Obriadovi pisni ta yikh geneza (vstupna stattia) [Ritual songs and their genesis (introductory article)]. *Ukrainskyi obriadovi folklor zakhidnykh zemel: Muzychna antolohiia (Besarabiia. Boikivshchyna. Bukovyna. Volyn. Halychyna. Hutsulshchyna. Zakarpattia. Lemkivshchyna. Pidliashshia. Podillia. Polissia. Pokuttia. Kholmshchyna)* / vidp. red. H. A. Skrypyuk. Vinnytsia. S. 8–65 [in Ukrainian].
3. Ivanytskyi A.I. (2009) Istorychnyi syntaksys folkloru. Problemy pokhodzhennia, khronolohizatsii ta dekoduvannia narodnoi muzyky [Historical syntax of folklore. Problems of origin, chronology and decoding of folk music]. Vinnytsia. 404 s. [in Ukrainian].
4. Kolesnyk N. (2008) Pro vazhlyvist linhoheohrafichnoho aspektu vyvchennia folklornoi onimii [On the Importance of Folklore Onyms Studies in Linguistic and Geographical Aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia: zb. nauk. prats.* Chernivtsi. Vyp. 428–429. S. 68–72 [in Ukrainian].
5. Kolesnyk N. S. (2007) Onimiiia ukrainskoi narodnoi pisni [Onymy Ukrainian folk song]: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk. 368 s. [in Ukrainian].
6. Kolesnyk N. S. (2008) Osoblyvosti hutsulskoi antroponimii: (na materiali pisennoho folkloru) [On specific features of Hutsul anthroponymy: (on the material of song folklore)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Filolohiia (movoznavstvo)*. Ivano-Frankivsk. Vyp. XIX–XX. S. 53–56 [in Ukrainian].
7. Kopanytsia L. (2008) Prahmatychna struktura i komunikatyvni funktsii ukrainskoi narodnoi pisni [Pragmatic structure and communicative functions of Ukrainian folk song]. *Bibliia i kultura : zb. nauk. statei*. Chernivtsi. Vyp. 8–9. S. 197–203 [in Ukrainian].
8. Torchynskyi M. M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy [The structure of the onym space of the Ukrainian language]: monohrafiia. Khmelnytsky. 548 s. [in Ukrainian].
9. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* (2018) [Ukrainian folklore encyclopedia]. Lviv. 808 s. [in Ukrainian].
10. Yazykovaya nominatsiia (obshhie voprosy) (1977) [Language nomination (General questions)]. Moskva: nauka. 360 s. [in Russian].

11. Šrámek R. (2015) Propriální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. *19. Slovenská onomastická konferencia (28–30 apríla, 2014)* / ed. I. Valentová. Bratislava. S. 46–54 [in Slovakian].
12. Šrámek R. (1999) Úvod do obecné onomastiky. Brno. 199 s. [in Slovakian].

PRINCIPLES OF FUNCTIONING OF FOLKLOREONYMS

Abstract. The functional character of proper names is the basic problem of onomastics as a science. The functional character of folkloreonyms has not been the object of study though that makes it a topical study. The objective of the article is to prove that the main rules, norms of usage of proper names in folklore are stipulated first, by their onym characteristics, second, depend on genre of the folkloreonym text.

We consider the main principles of folkloreonym studies first, the fact that folkloreonymy is an indispensable part of national system of naming with precisely specified place in it; second, folkloreonym space has a structure identical to the structure of national onym space, i.e. it consists of real, sacral and virtual components. All of them differ in conditions and time of their formation, composition, structure, degree of reliability, peculiarities of development, and, first and foremost, peculiarities of functioning.

The priority of identifying, differentiating function of an onym in the oldest folklore genres provides the basis to consider folklore noun a source of ancient mythonymy and true impression of real Ukrainian onomasticon in accordance with the time when the records were made of the analysed folklore. The comparison of the folklore anthroponymicon data and the studies of the systems of personal names and surnames in certain regions of Ukraine conducted on factual data is established. Within sacral and factual parts of folkloreonymy proper name has its basic function: in the process of nomination or appellation, it identifies and differentiates.

The formation of virtual part of folkloreonymization is connected with modern, in relation to folklore, times. Despite the fact that folklore proper name in these works performs indispensable for it nominative function, the main functions become its poetic and text-forming ones.

In further studies of folklore onyms it is worthwhile to take into account that the main rules, ways of use of folklore onyms are stipulated by genre peculiarities and functional characteristics of folklore genres.

Keywords: onomastics, folklore onomastics, onym space, folkloreonym, folkloreonym space, function of folkloreonym.

© Колесник Н., 2021 р.

Наталія Колесник – доктор філологічних наук, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; nkolesnyk@yahoo.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Natalia Kolesnyk – Doctor of Philology; Chair, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; nkolesnyk@yahoo.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

АСТІОНІМИ УКРАЇНИ: ТИПОЛОГІЯ ОНІМНОГО КОДУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21 (477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).256-261

Котович В. Астіоніми України: типологія онімного коду; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. У статті змодельовано лінгвокультурологічні портрети астіонімів України. Наголошено, що в сучасній лінгвістиці, де антропоцентризм визнано ключовою ідеєю, а в центр культурної традиції поміщено мовну особистість, актуальним стає аналіз ономастичного матеріалу в аспекті взаємодії мови й культури, за якої онім розглядається як індикатор культурних цінностей.

Мета розвідки – окреслити лінгвокультурологічні портрети астіонімів України, зокрема назв міст Закарпатської області у контексті онімного коду.

Запропоновано таку структуру лінгвокультурологічного портрета астіоніма: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (генеза астіоніма); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (контroversійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипції тощо).

З'ясовано, що етимонами назв міст, які експлікують інформацію антропонімного індивідуального коду, є слов'янські автохтонні імена-композиції, відкомпозитні власні особові назви, відапелятивні власні особові назви, християнські імена. Баземами астіонімів, які відтворюють дані антропонімного групового коду, є катойконіми, назви людей за місцем поселення, за належністю до роду, родини тощо. Гідронімний, мікротопонімний, оронімний, ергонімний код презентовано назвами міст, відповідно, з гідронімами, мікротопонімами, оронімами, ергонімами в основах. Меморіальний код – це збереження в назві поселення прізвища відомої особи, ойконіма, агіоніма, хрононіма.

Доведено, що традиції та новаторство українського назвотворення, багатство принципів, мотивів, способів та засобів іменування є вагомим підставою для того, щоб говорити про астіоніми як про згорнуті лінгвокультурні тексти, у яких відбито мову й культуру, історію й географію, національні традиції й суспільну ідеологію та живу, невідому душу людини-назвотворця.

Ключові слова: ономастика; лінгвокультурологічний портрет; астіонім; етимон; ономастичний код; назвотворення.

Кирило Йосипович Галас, «непроминальна постать в україністиці й славістиці» [Розумик 2011, с. 4], на багатолітній суперечки про те, об'єктом чийого дослідження – географів, істориків, чи лінгвістів – першочергово є топоніміка, упевнено відповів своєю науковою працею «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)». І була це блискуче захищена 1960 р. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук!

Постановка проблеми. Науково-методологічні й інтерпретаційні координати сучасної лінгвістики зумовили взаємодію ономастики та лінгвокультурології, засновану на принципах антропоцентризму, культуроцентризму, онімоцентризму. Вивчення ойконімного простору України у взаємопроникненні цих наукових сфер – новий напрям мовно-культурних студій. Актуальність такого вивчення продиктована необхідністю розглянути ономастичні явища з погляду лінгвокультурології, дослідити їх у системно-структурній та антропоцентричній парадигмах [Котович 2020, с. 21].

Аналіз досліджень. Особливий статус власної назви в лексичній системі мови, своєрідність семантичного змісту й дериваційних характеристик, методологію її історичної реконструкції розкрито в класичних працях А. Білецького, В. Бланара, Д. Бучка, Ю. Карпенка, М. Малец, В. Ніконова, Є. Отіна, О. Суперанської, Ю. Редька, С. Роспонда, В. Ташицького, М. Худаша, П. Чучки, Р. Шрамека. Аналіз різних класів онімних одиниць на засадах синхронно-діахронного підходу в українській лінгвістичній

традиції репрезентують студії Д. Бучка, В. Бушакова, С. Вербича, К. Галаса, І. Железняк, О. П. Карпенко, Р. Керсти, З. Купчинської, О. Купчинського, В. Лучика, С. Пахомової, М. Торчинського, І. Фаріон, П. Чучки, В. Шульгача. Акцентованого розгляду набули в ній питання теорії та практики ономастичної лексикографії (Г. Аркушин, С. Вербич, В. Горпинич, І. Железняк, А. Корепанова, В. Лобода, Г. Лукаш, В. Лучик, Л. Масенко, А. Непокупний, В. Німчук, Є. Отін, О. Стрижак, М. Худаш, К. Цілуйко, П. Чучка, В. Шульгач), проблеми уніфікації ономастичної терміносистеми (Д. Бучко, В. Німчук, Н. Ткачова, М. Торчинський). Яскраві здобутки діалектної ареалогії (П. Гриценко, Й. Дзєндзелівський, К. Михальчук) актуалізували стратиграфічний напрям аналізу онімного матеріалу (З. Купчинська). Широко представлено в сучасних дослідженнях літературну та фольклорну ономастику (Л. Белей, Ю. Карпенко, В. Калінкін, Е. Кравченко, Н. Колесник, Є. Отін), започатковано пошуки в ділянці когнітивної ономастики (О. Ю. Карпенко, В. Неклесова). Ономастичний матеріал наділений величезним культурологічним потенціалом, однак у лінгвокультурологічному аспекті він вивчений ще недостатньо. Мало, зазначають учені (О. Березович, С. Ковтох, Г. Лукаш, Р. Мрузек, М. Торчинський), задекларувати факт культуроємності власної назви, важливо розробити методологію отримання історико-культурної інформації з ономастикону, а також її опису та інтерпретації [Котович 2020, с. 1–2]. Наше дослідження – це один із кроків на шляху до реалізації цього завдання. **Мета статті** – окреслити лінгвокультуроло-

логічні портрети астіонімів України, зокрема назв міст теперішньої Закарпатської області, у контексті онімних кодів.

Насамперед важливо обґрунтувати саме поняття онімного коду. Його визначаємо як систему засобів і способів, що уможливають зчитування мовно-культурної інформації з власної назви через її сприйняття крізь призму лінгвальних та екстралінгвальних відомостей, через виокремлення ціннісного змісту пропріатива, експлікацію культурної сутності оніма, закодування якої відбулося за допомогою іншої власної назви.

Онімний код в астіонімії, за нашими дослідженнями, формують антропонімний індивідуальний, антропонімний груповий, меморіальний, гідронімний, мікротопонімний, оронімний, хоронімний, ергонімний коди.

Антропонімний індивідуальний код містить чотири мікрокоди, засвідчені астіонімами, мотивованими давньослов'янськими іменами-композицями; відкомпонітованими антропонімами та «несправжніми композиціями»; відапелятивними антропонімами; християнськими іменами.

Назви поселень з давньослов'янськими іменами-композиціями в основі – раритетна мовна архаїка, ойконімна й антропонімна. Одиниць такого взірця в Україні трохи більше сотні. Сьогодні чітко простежується кореляція між архаїчною ойконімотвірною посесивною моделлю на *-*jь* та найдавнішою слов'янською антропонімною категорією – іменами-композиціями. Лінгвокультурологічні портрети цих астіонімів демонструють фрагмент антропонімного композиційного іменника України-Руси, нерідко збереженого в ойконіміконі, але не засвідченого відомими писемними джерелами.

Специфіка астіонімів, мотивованих відкомпонітованими антропонімами та «несправжніми композиціями», визначена винятковою лінгвокультурною цінністю їхніх базем. Їхня омонімічність із відапелятивними антропонімами чи апелятивами нерідко слугує підґрунтям контрверсійних тлумачень генези низки астіонімів, частина з яких науково прийнятна. Серед таких назв розглядаємо назви двох міст Закарпатської обл. – *Перечин* та *Рахів*.

Перечин заснований у XIII ст. На гербі міста викарбована дата першої згадки – 1399 р., у писемних джерелах – 1427 р.: *Pereszen*. Базовим для назви поселення послугувало ім'я **Перека* або **Переча*.

Антропонім **Перека* / **Переча* – усічено-суфіксальний варіант одного з імен-композицій типу *Передславъ* [Морошкин 1867, с. 149], *Przedpełk*, *Przedślaw* [Słownik 1965–1985, с. 361]. Особову назву *Perecha* засвідчено 1266 р. у східнослов. документі: «*terra domini Perecha*», тобто «земля чи володіння Ужгородського жупана пана *Перечі*» [Стрипський 1924, с. 28; Чучка 2005, с. 438]. Первісна апелятивна семантика відкомпонітованого компонента *Перед-* <праслов. **perdъ* (прийменник **perdъ*) «перед» [Етимологічний 2003, с. 341].

Відомі й народноетимологічні версії походження назви поселення від місця *перетину* річок *Уж* та *Тур'ї*; від слова *перечиняти* «заново щось

переробляти» тощо. М. Худаш наводить ще значення лексеми *перека* «протириччя, протидія» [Словарь 1996–1997, с. 119]. Однак учений указує на малоімовірність того, що базовим для астіоніма став антропонім, утворений від апелятива *перека* <*перечити* в значенні «той, хто перечить, заперечує кому-небудь», оскільки такий апелятив як назва виконавця дії українській мові не відомий [Худаш 2004, с. 261].

Найдавніше повідомлення про назву поселення *Рахів* засвідчене в писемних джерелах 1447 р.: *Racho* [Дже 1967, с. 266]. Її мотивовано антропонімом *Рах*.

Слов'янська автохтонна особова назва *Рахъ* [Морошкин 1867, с. 167; Тупиков 1903, с. 391], блр. *Рах* [Бірила 1966, с. 350], пол. *Rach* [Słownik 1965–1985, с. 409], чес. *Rach* [Svoboda 1964, с. 293], хрв. *Rach* [Leksik 1976, с. 541] – дериват якогось із імен-композицій, як-от: *Радимиръ*, *Раножиръ*, *Растимиръ*, *Ратиборъ* та ін. [Худаш 1995, с. 174]. Оскільки відкомпонітований компонент *Рахъ* міг утворитися від імен-композицій з препозиційним *Ради-*, *Рано-*, *Расти-*, *Рати-* тощо, проблематично визначити його первісну апелятивну семантику. В. Лучик вважає, що гіпокористик *Рах* міг утворитися і від християнського імені *Рафаїл* [Лучик 2014, с. 399]. Щоправда, у словнику І. Трійняка [Трійняк 2005, с. 310] не знаходимо підтвердження цієї думки.

Топонімі легенди пов'язують генезу астіоніма з рухом опришків, які нібито *рахували* тут відібране у багатіїв добро та ділили його між бідняками, або з купецькими караванами, що на шляху з Трансильванії та Угорщини до Галичини зупинялися у цій місцевості й *рахували* свої прибутки.

Географічне розташування найбільш високогірного міста нашої держави (340 м. над рівнем моря) покликала до життя дескрипцію *найвище місто України*. За 18 км. від *Рахова* в селі *Ділове* встановлено пам'ятний знак із вказівкою на географічний центр Європи: «Постійне, точне, одвічне місце. Центр Європи, визначений дуже точно за допомогою спеціального приладу, створеного в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів та паралелей. Рік 1887». Тож *Рахів* ще умовно називають *центром Європи*.

Не менш цінними зі світоглядних позицій є репрезентанти мікрокоду «Відапелятивні антропоніми». Ці антропоніми-етимони демонструють вірогідність мотивації астіоніма не апелятивом, а відапелятивною власною назвою, багатство відапелятивного антропонімікону, часто не засвідченого іншими джерелами, тяглість традиції (вживання антропоніма як імені, прізвиська, прізвища, а відтак використання його як бази астіоніма), імовірність збереження у власній назві діалектних одиниць.

До групи таких астіонімів зараховуємо назву міста *Мукачево*. Поселення відоме з 896 р. [Географічна 1989–1993, с. 393]. Його назву мотивовано антропонімом **Мукачь*.

Генеза базового імені неоднозначна. В. Лучик наводить міркування польського вченого К. Риму-та про відапелятивне походження антропоніма з

дієслівною основою *мукаци* ‘мугикати’ (*Mukacz*, 1430 р. [Rymut 1999–2001, с. 124] та роздуми К. Галаса про вірогідність мотивації базового імені серб., хорв. апелятивом *мукач* ‘жаба-джерелянка’, а угор. варіант астіоніма *Munkács* – антропонімом, що походить від старослов. *tujka* ‘мука’ (< праслов. **moка*) [Лучик 2014, с. 338].

За тривалий час побутування назва населеного пункту зазнавала змін, принаймні фонетичних, а її генеза «обростала» багатьма версіями народної етимології. Гіпотези пов’язують утворення назви поселення з млином на березі Латориці, який молов *муку*, або з *мукою*, якої зазнавали від злого князя будівничі рукотворної гори, замку, фортеці.

Дві дескрипції на позначення *Мукачево* – *найздоровіше місто України* (завдяки географічному розташуванню та природним умовам) та *суперник столиці Закарпаття* (місто змагається з Ужгородом за право бути найдостойнішим обласним центром Закарпаття).

З усіх варіантів назви, які виявляємо на сторінках угорських, австрійських, чеських, словацьких, російських, українських документів (*Мукачів*, *Мункач*, *Мункачів*, *Munkács*, *Мукачеве*, *Мукачево*) місто 2016 р. вибрало для себе останній – *Мукачево* замість нормативного *Мукачеве* або *Мукачів*.

Входження та засвоєння християнських імен в антропонімію систему української мови – еволюційний процес, важливий не лише для розбудови простору особових власних іменувань, а й для збагачення духовної культури українців. Ці імена присвоюються за єдиним, універсальним мотивом надати дитині за посередництвом канонічного імені, яким вона охрещена, небесного заступника. Тож моделювання лінгвокультурологічного портрета астіоніма, мотивованого християнським іменем, сьогодні передбачає не тільки характеристику базового антропоніма, але й агіоніма, того культурологічного джерела, яке закладено в назві поселення. Християнські особові власні назви в основах ойконімів – це тисячі людських доль, іноді збережених у скупих архівних свідченнях, але частіше втрачених, героїзованих чи, навпаки, приземлених у народній уяві.

У складі меморіального коду – два мікрокоди, представлені астіонімами, мотивованими меморіальними антропонімами та меморіальними ойконімами, агіонімами, геортонімами. Астіоніми меморіального коду повсякчас були питанням не тільки лінгвістичним, але й ідеологічним. І якщо після 2016 р. багато зідеологізованих назв поселень вилучено з ойконімікону України, то не можемо з цілковитою впевненістю стверджувати, що всі ті, які zostалися, відповідають національно-патріотичним запитам українців.

Антропонімічний груповий код – це прихована в назві інформація про ім’я зачинателя роду / родини, замешканой в поселенні. Номінацію колишніх родів, общин, родин чи інших угруповань людей збережено в назвах сотень сіл і майже десятка міст. Віднайдені історичні джерела засвідчили би відомості про побутування набагато більшої кількості таких назв.

Гідронімічний код астіоніма – доволі поширені ойконімно-гідронімі паралелі. Назви міст України мотивовані назвами рік, на берегах або неподалік від яких поселення засноване, або й утраченими гідронімами. Відомо, що гідроніми – це одиниці, які найбільшою мірою фіксують у собі сліди мов тих народів, які в різні часи й за різних обставин побували на тій чи тій території. Вияв гідроніма-етимона – первинний рівень декодування астіоніма, а мотиваційної бази самого гідроніма – вторинний, особливо важливий для мовно-культурних студій. Такий аналіз уможливорює розрізнення питомої та іномовної умотивованості етимонів відгідронімічних астіонімів. Серед назв міст Закарпатської обл. репрезентантами гідронімічного коду є *Іршава*, *Ужгород*, *Хуст*.

Поселення *Іршава* відоме з 1341 р. [Географічна 1989–1993, с. 83]. Його назву мотивовано назвою ріки *Іршава*, п. Боржави п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 224]. Походження гідроніма К. Галас пов’язує зі словц.-зах.укр. *jelša* ‘вільха’, словін. *jelša*, *jerša* [Галас 1958, с. 68–69] – ‘ріка, береги якої порослі вільхою’. В. Лучик, аналізуючи гідронім *Ірша*, л. Тетерева п. Дніпра, додає імовірність мотивації назви цієї ріки ст.в.нім. *irch*, *irh*, *ereh*, *erich*; *irah* ‘козел’ – ‘місцевість, де водяться кози, козли’ [Лучик 2014, с. 236–237]. На гербі *Іршави*, основою якого став родовий герб колишніх власників міста Ілошваїв, жодних вказівок на відповідні рослини чи тварини немає, але дві срібні рибини та використання синього кольору символізують взаємозв’язок між назвою міста та тутешньою рікою. Народні версії походження астіоніма пояснюють твірний гідронім прикметником *іржавий*.

Ужгород заснований у IX ст. [Географічна 1989–1993, с. 319]. Астіонім мотивовано назвою р. *Уж*, л. Лабірця п. Бодрого п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 578].

Гідронім *Уж* пов’язують із давньоукр. *ужь* ‘вид змії, мотузка’ або індоєв. **an-g* ‘гнути, кривити; гак’ [Лучик 2014, с. 484], пор. *Ужа*, *Ужица* з первісною семантикою ‘об’єкт вигнутої, викривленої форми’ [Карпенко 2003, с. 192–193].

Колишні назви міста (*Унгвар* та варіанти *Гункбар*, *Гунтвар*, *Онгар*) – кальки первісної: назва р. *Уж*, словц. *Uh*, угор. *Ung* + *var* ‘укріплене село, замок, фортеця’ [Мурзаєв 1984, с. 113].

Ужгород можна впізнати сьогодні за дескрипцією *місто кави*, *місто сакури*.

Хуст відомий з X ст. [Географічна 1989–1993, с. 381], писемне свідчення – з XIII ст.: *Huszt* [Дже 1967, с. 254]; 1351 р.: *Huzthy*; 1387 р.: *Huzth* [Словник 1979, с. 595].

Астіонім не має переконливої етимології. М. Худаш розглядає творення ойконіма як усичення назви р. *Хустець*, п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 595], а походження самого гідроніма не коментує [Худаш 2006, с. 359].

В. Лучик припускає, що назву теперішнього міста мотивовано короткою формою прикметника *густь* <*густий* ‘густий (ліс)’ [Лучик 2014, с. 497]. Легенди пов’язують назву міста з воєводою *Хустом* [Янко 1998, с. 377].

Незначною кількістю одиниць експліковано мікротопонімний код. Незафіксованість історичними джерелами багатьох назв урочищ, полів, гаїв, лісів, лук, господарських угідь тощо внеможливила розгляд десятків астіонімів серед репрезентантів цього коду. І навпаки, історично засвідчені мікротопоніми дають підстави вважати окремі астіоніми представниками мікротопонімного коду. До назв міст – репрезентантів цього коду зараховуємо назву закарпатського міста *Свалява*. Давнє поселення відоме з XII ст. [Географічна 1989–1993, с. 163]; у документах 1561 р. зафіксоване як *Szvalyavka* [Дже, 1967, с. 271]. Його назву мотивовано мікротопонімом **Свалява*.

Мікротопонім **Свалява* (назва «долини при злитті рік *Свалявка* й *Латориця*, де накопичувалися знесені з гірських хребтів різні предмети, сміття і т. ін.») утворено від утраченого апелятива **свалява*, ‘нагородження зваленого хмизу, дерев, каміння тощо’, суфіксального віріанта діал. *валява* ‘велика кількість; купи; руїни’ [Лучик 2014, с. 416–417].

Варіант ойконіма *Свалявка* уможливило версію як відмікротопонімного, так і відгідронімного утворення назви поселення, пор. ур. *Свалявка* [Петров, 1929, с. 52] та р. *Свалявка*, л. *Латориці* л. *Бодрогу* п. *Тиси* л. *Дунаю* [Словник, 1979, с. 488].

Версії про зв’язок назви з гот. **swaljawā* ‘ластівка’ або зі сольовим промислом – народноетимологічні.

Різним був шлях постання назв міст, які відтворюють оронімний код. Як правило, це перейменовані поселення.

Серед назв, започаткованих у XIX–XXI ст., виокремлено одиниці хоронімного та ергонімного ко-

дів. З’ясовано, що використання ергоніма як назви міста – явище непоодиноке на теренах Східної України й безпрецедентне для решти її території.

Висновки. Моделювання лінгвокультурологічних портретів астіонімів онімного коду, зокрема назв міст Закарпатської області, дало змогу простежити генезу, особливості функціонування, культурно-історичну та національну зумовленість кожної з них.

У складі антропонімного індивідуального коду – мікрокоди, представлені астіонімами, мотивованими відкомпонітними антропонімами та «несправжніми композитами» (*Перечин, Рахів*); відапелятивними антропонімами (*Мукачєво*).

Астіоніми-репрезентанти гідронімного коду – одиниці, які своїм корінням можуть сягати часів індоєвропейської мовної єдності. Творення гідронімів-базем відбувалося як на слов’янському, так і на інослов’янському мовному ґрунті, тож моделювання лінгвокультурологічних портретів відгідронімних астіонімів допомогло простежити явище т. зв. подвійного закодування назв міст *Іршава, Ужгород, Хуст*.

Збереження серед етимонів низки астіонімів назв невеликих територіальних об’єктів демонструє давні говіркові ознаки регіону та уможливила зарахувати назву міста *Свалява* до репрезентантів мікротопонімного коду.

Міста Закарпатської області можна впізнати сьогодні за дескрипціями, які часто стають неофіційними їхніми назвами: *найвище місто України, центр Європи, найздоровіше місто України, суперник столиці Закарпаття, місто кави, місто сакури* та ін.

Література

1. Бірґла М.В. Беларуская антрапанімія. Мінск: Навука і тэхніка, 1966. 328 с.
2. Галас К.Й. З топоніміки Закарпаття. *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Ужгород, 1958. Т. XXXV. С. 56–81.
3. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / редкол. О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. Київ: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989–1993.
4. Дже Л. Список венгерських названий сел і городів с параллельними рускими (словацькими, румунськими) названями. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Будапешт: Издательство АН Венгрии, 1967. С. 244–275.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О.С. Мельничука (головн. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 4. 603 с.
6. Карпенко О.П. Гідронімія Центрального Полісся. Київ: Кий, 2003. 317 с.
7. Котович В.В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2020. 40 с.
8. Котович В.В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2020. 430 арк. + 415 арк. (дод.).
9. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: Академія, 2014. 544 с.
10. Морощкин М.Я. Славянский именованослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. Санкт-Петербург: Типограф. второго отд. собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. 213 с.
11. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 653 с.
12. Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX в. и из нач. XX в. Прага: Вид. Академії Наук, 1929. 212 с.
13. Розумик Т. І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист (До 90-річчя з дня народження К.Й. Галаса). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 25. С. 4–14.
14. Словарь української мови / упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко: у 4 т.; надр. з вид. 1907–1909 рр. Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
15. Словник гідронімів України / редкол.: Непокупний А.П. та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 780 с.

16. Стрипський Г. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси. О межевых названиях. Ужгород, 1924. 66 с.
17. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
18. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт-Петербург, 1903. Т. 6. 857 с.
19. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних назв). Київ: Наукова думка, 1995. 362 с.
20. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 536 с.
21. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. 452 с.
22. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 707+XLVIII с.
23. Янко М.Т. Топонімічний словник України. Київ: Знання, 1998. 430 с.
24. Leksik prezimena Socjalističke Republike Hrwatske. Zagreb, 1976. 772 s.
25. Rymut K. Nazwiska polaków: w 2 t. Kraków, 1999–2001.
26. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
27. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 320 s.

References

1. Biryła M.V. (1966). Belaruskaia antrapanimiia [Belarusian anthroponymic]. Minsk: Navuka i tekhnika. 328 s. [in Belarussian].
2. Halas K.Y. (1958) Z toponimiky Zakarpattia [From the toponymy of Zakarpattia]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu*. Uzhhorod. T. XXXV. S. 56–81 [in Ukrainian].
3. Neohrafichna entsyklopediia Ukrainy: u 3 t. (1989–1993) [Geographical encyclopedia of Ukraine] / redkol. O.M. Marynych (vidpov. red.) ta in. Kyiv: Ukrainska Radianska Entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
4. Dezhe L. (1967) Spysok venherskykh nazvani sel y horodov s parallelnymy russkymy (slovatskymy, rumynskymy) nazvaniyamy [List of Hungarian names of villages and towns with parallel Russian (Slovak, Romanian) names. Essays on the history of the Zakarpattia dialects]. *Ocherky po ystoriy zakarpatskykh hovorov*. Budapesht: Yzdatelstvo AN Venhryy. S. 244–275 [in Hungarian].
5. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological vocabulary of the Ukrainian language] / za red. O.S. Melnychuka (holovn. red.) ta in. Kyiv: Naukova dumka, 2003. T. 4. 603 s. [in Ukrainian].
6. Karpenko O.P. (2003) Hidronimiia Tsentralnoho Polissia [Gidronimic of Central Polissya]. Kyiv: Kyi. 317 s. [in Ukrainian].
7. Kotovych V.V. (2020) Oikonimnyi prostir Ukrainy: onomastychnyi ta linhvokulturolohichniy aspekty [Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: dissertation abstract for obtaining a doctoral degree in Philological Sciences in specialty:10. 02. 01 «Ukrainian language»]. Lutsk. 40 s. [in Ukrainian].
8. Kotovych V.V. (2020) Oikonimnyi prostir Ukrainy: onomastychnyi ta linhvokulturolohichniy aspekty [Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: the dissertation for obtaining a doctoral degree in Philological Sciences in specialty:10. 02. 01 «Ukrainian language»]. Lutsk. 430 ark. + 415 ark. (dod.) [in Ukrainian].
9. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichniy slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]. Kyiv: Akademiia. 544 s. [in Ukrainian].
10. Moroshkyn M.Ya. (1867) Slavianskyi ymenoslov yly sobrane slavianskykh lychnykh ymen v alfavytnom poriadke [Slavic namelist or collection of Slavic personal names in alphabetical order]. Sankt-Peterburg: Typogr. vtoroho otd. sobstvennoi E.Y.V. Kantseliaryy. 213 s. [in Russian].
11. Murzaev E.M. (1984) Slovar narodnykh heohrafycheskykh termynov [Dictionary of folk geographic terms]. Moskva: Mysl. 653 s. [in Russian].
12. Petrov A. (1929) Karpatorusskie mezhevye nazvaniya iz pol. XIX v. i iz nach. XX v. [Carpathian boundary names from the half of the 19th century. and from the beginning of the 20th century]. Praha: Vyd. Akademii Nauk [in Czech].
13. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst (Do 90-rihchhia z dnia narodzhennia K.Yo. Halasa) [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist (To the 90th anniversary of the birth of K.Yo. Halas)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vyp. 25. S. 4–14 [in Ukrainian].
14. Slovar ukrainskoi movy (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language] / upor. z dodatkom vlasnoho materialu B. Hrinchenko: u 4 t.; nadr. z vyd. 1907–1909 rr., fotosposobom. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–4 [in Ukrainian].
15. Slovnyk hidronimiv Ukrainy (1979) [Dictionary of hydronyms of Ukraine] / redkol.: Nepokupnyi A.P. ta in. Kyiv: Naukova dumka. 780 s. [in Ukrainian].

16. Strypskyi H. (1924) Hde dokumenty starshei ystorry Podkarpatskoi Rusy. O mezhevykh nazvaniakh [Where are the documents of the older history of Subcarpathian Rus. About boundary names]. Uzhhorod. 66 s. [in Ukrainian].
17. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
18. Tupikov N.M. (1903) Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen [Dictionary of Old Russian personal names]. *Zapysky otdeleniya russkoy i slavianskoy arkheologii russkogo arkheologicheskogo obshchestva*. Sankt-Peterburg. T. 6. 857 s. [in Russian].
19. Khudash M.L. (1995) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (utvorennia vid slovianskykh avtokhtonnykh vidkompozytnykh skorochenykh osobovykh vlasnykh nazv) [Ukrainian Carpathian and Pre-Carpathian names of settlements (formation from Slavic autochthonous from composite abbreviated personal proper names)]. Kyiv: Naukova dumka. 362 s. [in Ukrainian].
20. Khudash M. (2004) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (utvorennia vid vidapeliatyvnykh antroponimiv) [Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (formation from appellation anthroponyms)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 536 s. [in Ukrainian].
21. Khudash M. (2006) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia) [Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (appellate formations)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 452 s. [in Ukrainian].
22. Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsv: istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of Zakarpatty Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 707+XLVIII s. [in Ukrainian].
23. Yanko M.T. (1998) Toponimichni slovnyk Ukrainy [Toponymic dictionary of Ukraine]. Kyiv: Znannia. 430 s. [in Ukrainian].
24. Leksik prezimena Socjalističke Republike Hrvatske (1976). Zagreb. 772 s. [in Croatian].
25. Rymut K. (1999–2001) Nazwiska polaków: w 2 t. Kraków [in Polish].
26. Słownik staropolskich nazw osobowych (1965–1985) / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc. T. I–VII [in Polish].
27. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha. 320 s. [in Czech].

ASTIONYMS OF UKRAINE: TYPOLOGY OF ONYMS CODE

Abstract. The author has modelled linguoculturological portraits of Ukrainian astionyms in the article. It has been emphasised that in modern linguistics, where anthropocentrism is recognised as a key idea and the linguistic personality is placed in the centre of the cultural tradition, the analysis of onomastic material in the aspect of interaction between language and culture becomes **topical**, when the onym is considered as an indicator of cultural values.

The **aim of the research** is to outline the linguoculturological portraits of Ukrainian astionyms separate, names of cities of the Zakarpattya region onyms code.

The following structure of the linguoculturological portrait of the astionym has been offered: *nuclear zone* (the present name of a city, its localisation); *close periphery* (genesis of the astionym); *far periphery* (characteristics of the etymon); *interpretation zone* (controversial interpretations, folk etymology, connotonyms, descriptions, etc.).

It has been found out that the etymons of city names explicating information of the anthroponymic individual code are Slavic autochthonous composite names, coming-from-composite proper personal names, coming-from-appellative proper personal names, Christian names. The basement of astionyms reflecting anthroponymic group code data are demonyms, names of people by locality, by family, and so on. The hydronymic, microtoponymic, oronymic, ergonymic code is presented by the names of cities, respectively, with hydronyms, microtoponyms, ergonyms in their bases. A memorial code is the preservation of a famous person's name, oikonim, agionim a chrononym in the settlement name.

It has been proved that traditions and innovations of Ukrainian naming, the richness of principles, motives, methods and means of naming are a good reason for speaking of astionyms as encyclopedic linguocultural texts, which reflect language and culture, history and geography, national traditions and social ideology and the living, genuine soul of the man-namemaker.

Keywords: onomastics; linguoculturological portrait; astionym; etymon; onomastic code; naming.

© Котович В., 2021 р.

Віра Котович – доктор філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна; virako@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

Vira Kotovych – Doctor of Philology, Associate Professor, Department of Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; virako@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ТВОРІВ СЕМЕНА ПАНЬКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161. 2'373.2 423

DOI 10.24144/2663-6840/2021.1(45).262–267

Кравець Л. Онімний простір творів Семена Панька; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. Онімний простір автобіографічних творів Семена Панька становить науковий інтерес з погляду вивчення ідіостилію митця, осмислення соціокультурного контексту його творчості, пізнання особливостей розвитку української лінгвокультури закарпатського краю. Мета статті – з'ясувати характерні ознаки онімного простору творів Семена Панька. Поставлена мета передбачала характеристику постаті митця та соціокультурного середовища, в якому він перебував; виокремлення основних груп онімів та виявлення їх специфіки.

З'ясовано, що онімний простір творів Семена Панька характеризується багатством і різноманітністю найменувань. Оскільки твори автобіографічні, то наявні оніми забезпечують достовірність викладу інформації, документальність. Усі власні назви реальні, не вигадані. Вони є своєрідними маркерами творчого і життєвого шляху автора. Найчисленніші групи ономастичної лексики утворюють топоніми й антропоніми, які також неоднорідні за складом і підлягають стратифікації. Серед топонімів помітно переважають ойконіми та гідроніми, а серед антропонімів – імена й прізвища пересічних людей. Топоніми виконують функцію хронотопів, тобто конкретизують координати художньо-документального часопростору. Тексти творів Семена Панька містять багато імен відомих митців, учених, політиків, духовних осіб, історичних постатей, що безумовно засвідчує ерудицію автора, характеризує коло його спілкування, а також оприявнює культурний простір Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періодів, вияскравлює його зв'язки з російською і європейською культурами. Оніми в аналізованих текстах репрезентують українські, угорські та інші європейські культурно-історичні реалії, відбивають етнічну різноманітність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення ономастичної лексики у творах Семена Панька. Результати аналізу показали перспективність подальших ономастичних студій в аспекті поглибленого вивчення топонімів та антропонімів, ужитих у творах Семена Панька.

Ключові слова: оніми, топоніми, ойконіми, гідроніми, антропоніми, текст.

Постановка проблеми. Вивчення онімного простору мови – неперервний і динамічний процес проникнення в глибини лінгвокультури етносу, розкриття особливостей її природи і закономірностей розвитку. Оніми вирізняють найменованій об'єкт з-поміж однорідних, індивідуалізують його. Водночас вони акумулюють етноспецифічну інформацію лінгвістичного й історичного характеру, зберігаючи її впродовж тривалого часу, тому постійно перебувають у фокусі уваги вчених та потребують спеціальних методів дослідження.

Оніми художніх текстів, уживання яких умовлене авторським задумом, можуть бути маркерами і реального, і уявного світу. Як органічна частина літературного тексту вони у взаємодії з іншими мовними одиницями формують зміст художньо-естетичного цілого, вияскравлюють ерудицію, креативність, оригінальність митця. Уведені в художній текст оніми набувають нових конотацій та реалізують значення, які істотно відрізняються від узвичаєних. Створені авторською уявою власні назви часто мають метафоричне або символічне значення, характеризуються експресивністю, образністю, вони увиразнюють зображуване, додають колориту, акцентуючи індивідуальні риси персонажів чи певні ознаки місця. Г. Лукаш зазначає: «Власна назва пов'язана з одиничним поняттям, але відкрита для різних семантичних процесів. В основі розвитку онімного значення лежить здатність понять трансформуватися, переходити одне в інше. Вторинне значення виникає тоді, коли ім'я виходить у позачасову і позапросторову домінанту. Нова інформація

ототожнюється з уже відомою, вираженою онімом, але в іншому онтологічному вимірі. Власна назва у такому розумінні становить собою величезний блок інформації, що обумовлюється здатністю імені бути концентратом певних знань, виступати згустком уявлень людини про світ, згорнутим текстом культури. Саме ж ім'я може бути пресупозицією для якої-небудь іншої інформації» [Лукаш 2011, с. 6].

В автобіографічних художніх текстах оніми, крім конструювання художнього світу, виконують номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію та забезпечують достовірність, об'єктивність викладу, оскільки протосюжетом таких творів є певний період життя автора, пережиті ним події в реальному місці з реальними учасниками. Автобіографічні художні тексти зберігають ті власні назви (ойконіми (астіоніми, комоніми, урбаноніми), хороніми), які були актуальні в той час, коли відбувалися описувані в творі події. Оніми в таких текстах – це хронотопи, які безпосередньо пов'язані з часовими і просторовими характеристиками об'єктивної дійсності. Онімний простір автобіографічних творів становить науковий інтерес насамперед з погляду вивчення історії нашарувань культур, пізнання особливостей розвитку української лінгвокультури певного регіону, а також ідіостилію митця, осмислення соціокультурного контексту його творчості тощо.

Аналіз досліджень. Проблема онімів здавна актуальна в славістиці і з погляду історії, і з погляду лінгвістики (П. Шафарик, Ф. Міклошич, Г. Іречек, Т. Легоцький, К. Кадлец та ін.). Українська ономастика має вагомий здобутки в кількох галузях:

топоніміці, антропоніміці, зооніміці, етніміці (С. Бевзенко, К. Галас, Ю. Карпенко, О. Компан, Г. Лукаш, П. Чучка, Л. Белей та ін.). На окрему увагу в україністиці заслуговують ономастичні студії Яра Славутича, виконані за межами України. Це праці «Ukrainian Surnames in enko», «The Ukrainian Contribution to Onomastik Sciences», «Typical Surnames in the East Slavic Languages», «The Russian Deformation of Ukrainian Surnames», «The Russianization of Ukrainian Place-Names», «Українські місцеві назви в Канаді».

В останні десятиліття напрацьовано значну кількість матеріалів з вивчення ономастикону художніх творів П. Куліша, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Загребельного, Л. Костенко, А. Мойсієнка, М. Дочинця, Д. Кешелі, В. Лиса та ін., що спричинилося до виокремлення літературно-художньої ономастики як самостійної галузі лінгвістики. У дослідженнях такого роду багато уваги присвячено вивченню семантико-стилістичного, виразально-зображального потенціалу літературно-художніх онімів як компонентів художньо-образної системи твору та маркерів ідіостилу митця, аналізу принципів номінації (З. Франко, С. Єрмоленко, Л. Белей, А. Мойсієнка, Г. Сюта, А. Вегеш, Н. Цівун та ін.). На думку Л. Белей: «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови» [Белей 2002, с. 3].

Проблемі переосмислення онімного значення (конотонімів) присвячена монографія Г. Лукаш «Актуальні питання української конотоніміки». Спираючись на теорію конотативної онімії, дослідниця простежує семантичне розширення власних назв. Авторка аргументовано доводить, що власні назви відкриті для різних семантичних процесів. Г. Лукаш підкреслює: «Результатом переосмислення онімного значення стає збагачення імені новим значенням, а передумовами його сприйняття – раніше отримані почуттєві образи, інтелектуальний рівень і особисте розуміння імені суб'єктом» [Лукаш 2011, с. 6]. Важливо, що до аналізу були залучені і твори художньої літератури, і нехудожні тексти.

Онімний простір автобіографічних творів – це маловивчена проблема в українській ономастиці, що зумовлено і специфікою цього літературно-документального жанру, й історією його розвитку. Специфіка автобіографічних творів полягає в поєднанні художніх і документальних елементів: «важливими є точність фактичного матеріалу, достовірність зображуваних подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факти авторських симпатій чи антипатій, ідейних топосів тощо» [Ковалів 2007, с. 19]. В українському письменстві ХХ ст. цей жанр, перебуваючи під ідеологічним тиском, існував у суб'єктивній художній формі та представле-

ний нечисленними текстами [Ковалів 2007, с. 20]. В останні десятиліття з'явилися нові автобіографічні твори, серед яких і повість українського закарпатського письменника і перекладача Семена Панька «Коли засвічувалися віщі вогні».

Мета статті – з'ясувати характерні ознаки онімного простору творів Семена Панька.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати постать митця та соціокультурне середовище, в якому він формувався і працював;

- виділити основні групи онімів, зафіксованих у прозових творах письменника;

- розкрити семантико-стилістичну специфіку виявлених онімів.

Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження зумовили вибір загальнонаукових та вузькоспеціальних **методів дослідження**: *синхронно-описовий* (для висвітлення особливостей біографії митця), *текстової ідентифікації онімів* (для фіксації онімів у прозових текстах), *системно-класифікаційний* (для диференціації виявлених онімів), *семантико-стилістичний* (для визначення семантики і стилістичних функцій аналізованих одиниць), *лінгвокультурологічний* (для з'ясування змісту й оцінності онімів залежно від соціокультурних умов їх функціонування, від лінгвокультурної традиції).

Виклад основного матеріалу. Семен Панько (1920–1976 рр.) – український закарпатський перекладач, поет і прозаїк. Перекладав українською твори чеських (І. Ольбрахт і К. Новий), словацьких (Р. Моріц і Й. Горак), сербських (І. Андрич і А. Диклич), хорватських (М. Крлежа), угорських (М. Сабо, Ф. Мор, П. Вереш, Ж. Турі, І. Петровац) авторів. З української на угорську переклав збірки оповідань І. Франка та Л. Мартовича [Гаврош 2020, с. 3].

Семен Панько, як і Кирило Галас, належить до міжвоєнного покоління закарпатців. Спільність соціально-економічних, культурних і політичних умов життя зумовила подібність біографій двох інтелектуалів Закарпаття. Перетинались і їхні життєві шляхи, зокрема в юнацькі роки вони навчалися в один час і в одних і тих самих професорів у Будапештському університеті, про що розповідає Семен Панько на сторінках автобіографічної повісті «Коли засвічувалися віщі вогні».

Семен Панько був вихованцем Мукачівської руської реальної гімназії, навчання в якій мало вирішальний вплив на формування світоглядних засад майбутнього митця. Про літературні вечори в гімназії письменник згадував: «На ці вечори приходили як гімназисти старших класів, так і майбутні вчителі народних шкіл із міської учительської семінарії. Часом у нас бували в гостях і визнані вже літератори, що постійно жили і працювали у місті. Ми читали тут свої перші вірші, оповідання, вчилися мислити завдяки дискусіям на теми літератури та мистецтва, а ще, як велику цінність, позичали один одному томики Єсеніна, Бальмонта, Брюсова тощо... Ніхто не розповідав нам, учням закарпатських російських гімназій, про Лесю Українку, Лепкого, Олесея, Ма-

ланюка, Тичину, Антонича, а про творчість Тараса Шевченка ми могли дещо знати хіба що в тенденційному освітленні російської імперської літературної критики» [Панько 2020, с. 214].

У дитячому віці, за спогадами автора, він розмовляв місцевою говіркою і не володів ні російською, ні чеською, ні угорською мовами. На сторінках автобіографічної повісті митець описує болісні для дитячої психіки ситуації, що виникали через незнання цих мов. За час навчання в Мукачівській руській реальній гімназії в підлітка поступово сформувалася російська орієнтація, «защеплена в дитячі голови «общерусами» та заїжджими вчителями» [Панько 2020, с. 83]. За словами О. Гавроша: «Семен Панько опинився серед грона вихованців Мукачівської, Хустської та Ужгородської гімназій, які під впливом своїх наставників Петра Лінтура, Івана Керчі писали російською. Серед них такі відомі нині імена, як Іван Чендей, Юрій Гойда, Юрій Керекеш, Кирило Галас. Але якщо згадані літератори ще під час Другої світової війни або незадовго після неї одразу повернули у природне русло творчості рідною мовою, то такі їхні колеги, як Василь Добош, Василь Сочка-Боржавин, Омелян Балецький, Йосип Жупан, Петро Продан до кінця своїх днів не зреклися русофільства, залишившись у літературному процесі російськомовними авторами» [Гаврош 2020, с. 5].

Автобіографічна повість «Коли засвічувалися віщі вогні» написана в середині 70-х років ХХ ст. Тривалий час твір залишався в рукописному вигляді, а отже, був недоступний широкому читачеві. Через майже півстоліття його впорядкував і підготував до видання син Семена Панька – Сергій Панько, науковець і дипломат. Повість, уперше видана у 2020 р. з нагоди святкування 100-річчя від дня народження автора, знаменує друге народження письменника. Це твір про дитинство та юність митця, про його навчання та перші проби пера, про важкі випробування під час Другої світової війни. Це історія Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періоду, подана через долю однієї людини. Семен Панько пише: «Я належав до молодого покоління закарпатців, яке здобуло освіту і сформувалося протягом двох десятиріч між першою та другою світовими війнами. Це покоління отримало здорове демократичне щеплення, чому дуже сприяли політичні реалії новопосталої Чехословацької Республіки» [Панько 2020, с. 113].

Оскільки повість та інші твори, зміщені у виданні, автобіографічні, то вжиті оніми забезпечують достовірність викладу інформації, документальність. Усі власні назви реальні, не вигадані. Вони є своєрідними маркерами творчого і життєвого шляху автора. Відзначимо, що онімний простір аналізованих творів надзвичайно широкий. Серед зафіксованих одиниць домінують топоніми (хороніми, ойконіми, гідроніми, ороніми), які репрезентують насамперед Закарпаття, а також Угорщину й інші європейські країни. Більшість із них є носіями культурної пам'яті, оскільки це назви географічних об'єктів (міст, сіл, місцевостей, водойм тощо)

з давньої історією. Антропоніми в аналізованих текстах також неоднорідні за складом. Серед них фіксуємо імена видатних історичних діячів, учених, митців та пересічних людей різної етнічної належності. Власні назви людей у сукупності оприявнюють етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой автобіографічного твору.

Серед топонімів помітно переважають ойконіми, за ними кількісно виділяються гідроніми. Значна кількість власних назв позначає ті місця, де минули дитячі та юнацькі роки митця, тобто села і міста Закарпаття, Мукачівщини. У тих частинах повісті «Коли засвічувалися віщі вогні», які розповідають про доросле життя, роботу, навчання в університеті, а також воєнні роки, переважають назви міст Угорщини. В аналізованих текстах топоніми виконують функцію хронотопів, тобто конкретизують координати художньо-документального часопростору.

Види топонімів Закарпаття, зафіксованих у повісті «Коли засвічувалися віщі вогні» (правпис окремих назв у тексті твору не завжди послідовний):

– ойконіми: комоніми (*Чонівці, Руське, Жуково, Бенедикувці, Червеньово, Щасливе (Серенчувці), Іванівці, Ракошино, Кайданово, Копинувці та ін.*), астіоніми (*Мукачово, Чинадієво, Хуст, Чоп, Рахів, Ужгород*);

– гідроніми (*Полуй, Латориця, Тиса, Ріка, Тербя, Боржава, Синеvir*).

Серед наведених топонімів помітно переважають назви сіл Мукачівщини. У тексті повісті частотний оронім *Карпати*, наявні назви різних місцевостей краю (*Лучка, Просянки, Якимовий переліг, Круг та ін.*), зафіксовано назву криниці *Зозулька*.

Топоніми Угорщини представлені двома групами, з яких помітно переважають назви міст:

– ойконіми (*Будапешт, Веспрем, Кішвард, Секешфегервар, Вишеград, Кечкемет, Дебрецен, Сентендре, Естергом, Гевіз, Леаньфал, Шарвар*);

– гідроніми (*Дунай, Балатон*).

У текстах творів митця наявні також назви гір, що знаходяться на території Угорщини (*Баконські гори*), угорської рівнини (*Алфелді*). У розповідях про часи, проведені в Будапешті, частотні урбаноніми (назви вулиць, бульварів (*Немет-утца, Кішфалуді, Кірай, Музеум Керут*), площ (*Барош*), вокзалів (*Дейлі, Келеті*) тощо).

Топоніми в повісті «Коли засвічувалися віщі вогні» не лише вказують на місце перебування головного героя чи місце описуваних подій. Автор часто профілює в назвах лінгвокультурологічний зміст, акцентуючи значення слів, подаючи поширені трактування їх походження: «А слов'янські ознаки середньодунайської низовини значні: назва озера Балатон пішла від слов'янського слова «болото», назва міста Пешт (колись окремого від Буди) – від слова «пешть» (печера). Багато й інших топонімічних прикладів: замки Красногорка, Вишеград, міста Дебрецен (Доброчин), Оросвар, Сольнок (місце, де сіль, яку постачали солотвинські копальні, з тисянських плотів-бокоров завантажувано на вози)» [Панько 2020, с. 113].

Автобіографічну розповідь, за законами жанру, часто супроводжують емоції автора, його суб'єктивні оцінки. Так, перебуваючи далеко від рідної домівки, головний герой зворушений слов'янськими назвами населених пунктів, в які він потрапляє під час війни: «Мене, відірваного від рідних місць, тішили навіть назви сіл, що я ними проходив: *Лопатинець, Желізна Гора, Грабовини* (курсив наш – Л.К.). У цих назвах звучало щось дуже знайоме і близьке серцю» [Панько 2020, с. 165]. Очевидно, що йдеться про хорватські села, які і зараз мають ті самі назви: *Лопатинець (Lopatines)*. Водночас написання українською мовою окремих відрізняться: *Железна Гора (Železna Gora)*. Неподалік від Железної Гори є населений пункт *Грабовник (Grabrovnik)*, який, імовірно, названо в тексті *Грабовини*. Підтверджує наше припущення і той факт, що *Грабовник* лежить на шляху до *Штригова (Štrigova)*, яке було метою подорожі головного героя (у тексті – *Штригова*). Населений пункт *Штригова* і тепер знаходиться на території Хорватії неподалік від кордону з Угорщиною.

Онімний простір аналізованих текстів насичений антропонімами, а саме іменами та прізвищами людей різної етнічної належності, які проживали на території Закарпаття або яких згодом зустрів головний герой на своєму життєвому шляху. Серед них помітну групу становлять імена й прізвища слов'янського населення Закарпаття. Це православні жіночі і чоловічі імена, узвичаєні українцями. Численні також імена й прізвища, характерні для угорців та представників інших етносів.

Антропоніми, зафіксовані в творах Семена Панька:

– імена слов'янського населення Закарпаття – українців (дід *Хома (Хтома)*, *Андрій, Василь, Матвій, Григорій (Гриць), Митро*, стрико *Михайло (Мишо)*, прадід *Олекса*; мати *Пелагія, Марія*, стрийна *Олена, Анця, Анночка, Поланя*), прізвища (*Панько, Якубич, Бальяло, Добош* та ін.), прізвиська (мати *Жбураня*, нанашкуля (хрещена мати) *Баранійка, Бараній-Соловій*, сусіда *Андрій Лендел – Пуцій*) та ін.;

– імена, по батькові та прізвища росіян, згаданих у творах (*Сергій Сергійович, Валерія Б., Наташа, Євген Мельников*);

– імена євреїв, згаданих у творах (*Хеско, Шлойме (Шльома), Арон*);

– імена ромів (*Густі, Янчо, Деже; Ержіка, Юла, Бежі, Гізі, Сурманка*);

– імена угорців (*Адальберт (Бейла) Гавел, Ернест (Ерне) Чаус, Дюла, Ласло, Іштван, Золтан, Кароль (Корчі бачі), Шаріка, Ема, Матильда*).

Менш частотні в текстах Семена Панька найменування представників інших європейських етносів: чехів (*Піліх, Іван Іванович Готвальд*), словаків (*Добчанські*), хорватів (*Божидан (Божо), Миліца*), сербів (*Стройкович, Іштван Радонич*), німців (*Ганс*), поляків (*Рудек, Мечислав Тушинський*).

Переважає більшість наведених антропонімів ужиті із вказівкою на етнічну належність носія. Такий прийом акцентує етнічний склад середовища, в якому доводилося перебувати головному герою. У

тих випадках, коли в тексті відсутня пряма вказівка на етнічну належність людини, визначити її за ім'ям та прізвищем носія здебільшого можна лише умовно. Наприклад, прізвища гімназистів, наведених у повісті, дають підстави зробити тільки попередні припущення про їх етнічну належність: «А прізвищ було багато всіляких: *Брунцвик, Басараб, Бучина, Ковач, Кови, Кузьма, Мальованик, Медвідь* (курсив наш – Л.К.) тощо...» [Панько 2020, с. 74]. Лінгвістичних методів дослідження у цьому випадку недостатньо. Необхідно враховувати специфіку регіону (порубіжжя, етнічна строкатість та міжетнічна взаємодія), історичний проміжок часу (міжвоєнний та воєнний період), політичні обставини. Врахування цих та інших чинників зумовлює розширення інструментів дослідження.

Ужиті в аналізованих текстах антропоніми відбивають міксгенацію та асиміляцію, характерні для регіону. Окремі імена і прізвища людей, які фіксуємо в повісті, вказують на різну етнічну належність їхніх батьків. Показова щодо цього розповідь про вчительку *Татяну Стиборовну Бездекову*: «Її батько був лікар-чех, а мати – росіянка. Ще до війни батьки вчилися у Швейцарії, у Берні, там познайомилися та одружилися. Тому Татяна Стиборовна, а ми її тільки так і називали, – викладала чудово і російську, і чеську мови» [Панько 2020, с. 75]. Поза увагою автора не залишаються також асимілятивні процеси, індикаторами яких є антропоніми: закарпатець *Андрій Бучок – Андраш Бучок* в Угорщині, словенець *Йошко Чермак – Йошко Челені* в Угорщині та ін.

У вживанні антропонімів у повісті «Коли за-свічувалися віщі вогні» простежуємо окремі тенденції. Так, коли йдеться про родичів, мешканців сіл, то автор віддає перевагу іменам, рідше подає прізвиська та прізвища. Жінок називає на ім'я, рідше прізвисько. Щодо прізвиस्क (прозівок), то автор хоч і зазначає, що «кожний на селі мав якусь прозівку», але вживає їх ошадно стосовно селян і майже не вживає щодо містян. Розповідаючи про зустрічі з різними людьми в дорослому житті, автор переважно називає людей на ім'я і прізвище.

Загалом антропоніми відбивають етнічну неоднорідність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя. У творі «Товариш Діма» автор описує слов'янський семінар Будапештського університету: «...Філософський факультет Будапештського університету містився на Музейному бульварі, поблизу монументальної, з височезними колонами будови Національного музею. У глибині двору, куди не долинав шум міста, сходилися стежки студентів, що вивчали слов'янські мови, захоплювались історіями літератур слов'янських народів.

В аудиторіях так званого слов'янського семінару, поруч з угорцями, сиділи юнаки й дівчата – представники мало не всіх слов'янських народів: поляки, словаки, хорвати, серби, словенці й закарпатські українці. Більшість студентів-слов'ян походила з країв, що на той час опинилися під окупацією хортистської Угорщини» [Панько 2020, с. 253].

Строкага етнічна палітра, віддзеркалена Семеном Паньком, увиразнює одну з ключових ідей його творів – загальнолюдські цінності і взаємоповага здатні об'єднувати представників різних культур навіть у часи соціальних потрясінь.

Основи мирного співжиття в поліетнічному середовищі, як впливає з тексту, напрацювало саме суспільство. З дитинства письменник чув, що «євреї і християни в [...] селі між собою завжди вживали слово “сусідо”» [Панько 2020, с. 19]. Повагу до людей різних культур виховували і в сім'ї. Автор згадує, як у дитячому віці «дістав дома добряче щеплення проти антисемітизму» [Панько 2020, с. 39]. З теплом і легким гумором розповідає Семен Панько про сусідство його батьків з родинами циган спочатку *Густі* та *Ержуки*, а потім *Палька* і *Юли* [Панько 2020, с. 20, 65]. Закладені в дитинстві основи толерантності, навички комунікативної взаємодії з представниками інших етносів і культур, як засвідчують аналізовані тексти, митець розвивав упродовж усього життя.

Серед антропонімів, зафіксованих у творах Семена Панька, виокремлюємо власні найменування осіб різного соціального рівня:

- керівники держав, політики (*Масарик, Бенеш, Горті, Гітлер, Сталін*);
- духовні особи (панотець *Дудинський*, священник *Бойшко*, ієромонах *Ігнатій*);
- професори Будапештського університету (*Іштван Кнєжа, Золтон Трочані, Алсегі, Янош Горват*);
- вчителі гімназії (*Татьяна Стиборовна Бездекова, Валерія Б.*);

Література

1. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород: ІНВАЗОР, 2002. 175 с.
2. Гаврош О. Друге народження прозаїка Семена Панька. *Панько С. І. Вибрані твори: Коли засвічувалися віщі вогні*. Ужгород: Карпати, 2020. С. 3–9.
3. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія у 2-х т. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
4. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: монографія. Донецьк: Промінь, 2011. 448 с.
5. Панько С.І. Вибрані твори: Коли засвічувалися віщі вогні. Ужгород: Карпати, 2020. 336 с.

References

1. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponomiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod: INVAZOR. 175 s. [in Ukrainian].
2. Havrosh O. (2020). Druhe narodzhennia prozaika Semena Panka [The second birth of prose by writer Semyon Panko]. *Panko S.I. Vybrani tvory: Koly zasvichuvalysia vishchi vohni*. Uzhhorod: Karpaty. S. 3–9 [in Ukrainian].
3. Kovaliv Yu.I. (2007) Literaturoznavcha entsyklopediia u 2-kh t. [Literary encyclopedia in 2 volumes]. Kyiv: VTs «Akademiiia». T. 1. 608 s. [in Ukrainian].
4. Lukash H.P. (2011) Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky: monohrafiia [Current issues of Ukrainian conotonymy: a monograph]. Donetsk: Promin. 448 s. [in Ukrainian].
5. Panko S.I. (2020) Vybrani tvory: Koly zasvichuvalysia vishchi vohni [Selected works: When the prophetic lights were lit]. Uzhhorod: Karpaty. 336 s.

ONYMS IN THE PROSE OF SEMEN PANKO

Abstract. Onyms in S. Panko's autobiographical prose are of scientific interest in terms of studying the individual style of the artist, understanding the socio-cultural context of his work, knowledge of the peculiarities of the development of Ukrainian culture in Transcarpathia. The purpose of the article is to find out the characteristic features of onyms in S. Panko's prose. The goal was to clarify the biography of the artist, analyze the socio-cultural environment in which he was, identify the main groups of onyms, study their specifics.

– студенти, а згодом – вчені, митці (*Омельян Балецький, Кирило Галас, Іван Керча, Федір Іванчов, Юрій Лешко, Петро Продан*) та ін.

Тексти творів Семена Панька насичені іменами відомих митців, учених, політиків, духовних осіб, історичних постатей, що безумовно засвідчує ерудицію автора, характеризує коло його спілкування, акцентує його інтелектуальне і соціальне зростання, а також оприявнює культурний простір Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періодів, виокремлює його зв'язки з російською і європейською культурами.

Висновки. Онімний простір творів Семена Панька характеризується багатством і різноманітністю найменувань, які є просторовими, часовими та етнокультурними маркерами. Найчисленніші групи ономастичної лексики утворюють топоніми й антропоніми, які також неоднорідні за складом і підлягають стратифікації. Серед топонімів помітно переважають ойконіми та гідроніми, а серед антропонімів – імена і прізвища пересічних людей. Оними в аналізованих текстах репрезентують українські, угорські та інші європейські культурно-історичні реалії, відбивають етнічну різноманітність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення ономастичної лексики у творах Семена Панька. Результати аналізу показали перспективність подальших ономастичних студій в аспекті поглибленого вивчення топонімів та антропонімів, ужитих у творах Семена Панька.

In S. Panko's autobiographical prose there is a significant number of different types of names. They ensure the accuracy of the information. All proper names are real. They are a kind of markers of the author's creative and life path. The most numerous groups of onomastic vocabulary form toponyms and anthroponyms. These groups are heterogeneous in composition, so they are divided into subgroups. Among toponyms oikonoms and hydronyms noticeably prevail, and among anthroponyms - names and surnames of ordinary people. Toponyms perform the function of chronotopes. Toponyms indicate the author's whereabouts, places where he lived, studied and worked. The author often emphasizes the cultural meaning in toponyms, gives common interpretations of the content of geographical names. S. Panko's prose contains many names of famous artists, scientists, politicians, clergy, historical figures. This testifies to the erudition of the author, shows the range of his communication, characterizes the culture of Transcarpathia in the interwar and postwar periods, reveals his connections with Russian and European cultures. In the analyzed texts, the onyms represent Ukrainian, Hungarian and other European cultural and historical realities, reflect the ethnic diversity of the region and the ethnic diversity of the environment in which the protagonist was at different periods of his life.

The study is the first attempt to study onyms in the prose of S. Panko. The results of the analysis showed the prospects of further onomastic studies in terms of in-depth study of toponyms and anthroponyms available in the prose of S. Panko.

Keywords: onyms, onymic space, toponyms, oikonoms, hydronyms, anthroponyms, text.

© Кравець Л., 2021 р.

Лариса Кравець – доктор філологічних наук, професор кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегово, Закарпатська обл., Україна; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

Larysa Kravets – Doctor of Philology, Professor, Department of Philology, Ferents Rakotsi II, Transcarpathian Hungarian Institute, Berehovo, the Transcarpathian Region, Ukraine; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

ОНІМНА СПАДЩИНА В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV–XVIII СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.23'374'13/17'

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).268–275

Кровицька О., Осінчук Ю. Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV–XVIII ст.; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті звернено увагу на онімний матеріал, уміщений у трьох історичних словниках та картотеках – «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Названо українські писемні пам'ятки XIV–XVIII ст., які фіксують передовсім антропонімну лексику, вказано також на деякі особливості лексичної картотеки «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка. Окрім того, наголошено на різноманітну специфіку писемних джерел XVI – першої половини XVII ст.; підкреслено, що яскраву палітру особових власних імен демонструють пам'ятки ділового стилю XIV–XVIII ст.

У розвідці використано традиційну класифікацію особових найменувань (одночленні, двочленні, багаточленні).

У деяких писемних джерелах при найменуванні осіб фіксуємо супроводжувальні апелятиви *пань, пани*.

Деякі оніми демонструють високу словотворчу активність, збагачуючи таким способом словотвірну систему української мови.

У текстах досліджуваного періоду спорадично фіксуємо народнорозмовні варіанти особових християнських імен чоловіків та жінок.

Серед двочленних власних назв осіб відапелятивного походження домінують: назви осіб за родом діяльності та професією; назви осіб за територіальною і національною ознаками; назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями; назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища; назви, пов'язані зі сферою побуту людини тощо.

Найбільшою пам'яткою XVII ст., де вміщені власні особові назви, є «Ресстр Війська Запорозького» 1649 р. (понад 4000 назв осіб). До ресстрової частини «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» залучено, на жаль, лише особові назви відапелятивного походження, які значно доповнюють тогочасну мовну мозаїку рідкісними словами та діалектизмами.

Ключові слова: власна особова назва, антропонім, ономастика, історична лексикографія, відапелятивні найменування осіб.

Постановка проблеми. Серед важливих лінгвістичних проблем у слов'янському мовознавстві особливе місце займає створення історичних словників, які демонструють сучасному дослідникові не тільки тогочасне мовне багатство, але й певною мірою висвітлюють шляхи творення, становлення та функціонування власних назв.

Основоположником української наукової історичної лексикографії вважають Є.Тимченка, якому редакція журналу «Киевская старина» доручила зібрати матеріал для історичного словника, що в майбутньому мав долучитися як окремий додаток до словника сучасної української мови [Німчук 1996, с. 27].

Кожен лексикографічний проект розпочинають із виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток конкретного історичного періоду. Наприклад, до джерельної бази «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка увійшло понад 400 пам'яток української мови XIV–XVIII ст. різних жанрів та стилів (серед яких – рукописи різного характеру, стародруки та новодруки), зокрема: актів, судових документів, заповітів, грамот, літописів, творів конфесійної, полемічної та художньої літератури, епістолярної спадщини та щоденників [Осінчук 2011, с. 494; Дидик-Меуш 2018, с. 26–27].

На превеликий жаль, «через об'єктивні та суб'єктивні чинники словникарство, зокрема й історичне, в Україні не завжди мало всі можливості розвиватися» [Войтів, Кровицька 2013, с. 34], тому «Історичний словник українського языка» не був повністю опублікований (надруковано тільки фрагмент **А–ЖЯЛУВАТИ**), і таким чином не був уведений до наукового обігу. Натомість його Лексична картотека, яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), доступна для дослідників гуманітарних наук: істориків, мовознавців, літературознавців, народознавців та етнологів. Вона «налічує близько 300 тис. цитат-карток – 118 скриньок основного матеріалу і 8 – додаткового. Картотека складається із нестандартних карток різного кольору. Для її створення укладачі використовували різноманітний папір і чорнило» [Осінчук 2011, с. 495].

Наступною лексикографічною працею, на яку варто звернути увагу, став двотомний академічний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.». У принципах побудови цього історичного словника наголошено, що він «задуманий за типом «тезауруса», тобто він повинен містити всі слова всіх пам'яток даного періоду, відібраних для Словника» [Вступ 1984,

с. 6]. До Лексичної картотеки цього словника ввійшло майже 1000 пам'яток світського характеру, писаних староукраїнською мовою. Незважаючи на їхнє територіальне походження, для створення картотеки брали для розписування суцільні тексти, серед яких: переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, а також окремі написи, зібрані з різних артефактів. Проаналізовано майже 12000 слів, подано всі варіанти реєстрового слова (фонетичні, орфографічні, графічні, морфологічні), а також у кожній словниковій статті зазначено кількість фіксацій конкретної лексеми.

«У численних рецензіях і відгуках на Словник відзначалося, що це єдина у слов'янській історичній лексикографії праця, де так широко представлені різноманітні типи власних назв, які суттєво доповнюють тогочасний словниковий склад мови, оскільки деякі загальні назви через жанрову обмеженість пам'яток не знайшли свого відображення» [Керста 1995, с. 30].

Для історичного мовознавства слов'янських мов неабияке значення має поява «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», працю над яким розпочато у 1975 р. у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Цей історичний лексикон побудовано за іншими критеріями, ніж попередній. Завдяки конкретному історичному періоду (XVI – перша половина XVII ст.) в українському мовному просторі з'являється і розвивається політематична література, яка збагачує тогочасну українську мову різними стилістичними засобами, що по-новому відображають картину світу. Палітра тогочасних джерел представлена пам'ятками різних стилів і жанрів, зокрема: 1) пам'ятки ділового письменства (різні за змістом грамоти, привілеї, описи замків, люстрації земель, актові книги міських урядів, міських і земських судів, документи церковних і шкільних братств тощо); 2) пам'ятки полемічної літератури – твори І. Вишенського, 3. Копистенського, С. Христофора та ін.; 3) пам'ятки художньої літератури – вірші, панегірики, епіграми, народно-пісенна поезія, інтермедії тощо; 4) пам'ятки літописної літератури; 5) пам'ятки наукової і навчальної літератури (словники, граматики, лікарські поради тощо); 6) пам'ятки релігійної літератури (учительні євангелія, проповіді, повчання) тощо [Кровицька 2005, с. 30–31]. Таким чином, опрацьовано понад 400 писемних джерел, сформовано велику Лексичну картотеку, яка нараховує понад 800000 карток-цитат.

Отже, названі історичні лексикони та їхні картотеки є невичерпним джерелом для системного вивчення історичної ономастики.

Аналіз досліджень. Власні імена, зафіксовані у різноманітних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст., передовсім їхня семантика, словотвір та походження, неодноразово були об'єктом аналізу українських лінгвістів. Історичну антропонімію та топонімію розглядали у своїх працях Д. Бучко [Бучко 1990], Л. Гумецька [Гумецька 1964], В. Денисюк

[Денисюк 2006], А. Івасенко [Івасенко 2011], Р. Керста [Керста 1984], Р. Осташ та Л. Осташ [Осташ, Осташ 2013], М. Сенів [Сенів 1986], І. Фаріон [Фаріон 2001], М. Худаш [Худаш 1980], І. Царалунга [Царалунга 2007], В. Штефуца [Штефуца 2019] та ін.¹ Однак у ракурсі згадуваних досліджень вибірково потрапляв онімний матеріал, засвідчений у картотеках українських історичних словників.

Мета статті – виявити і простежити функціонування власних назв у матеріалах «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та їхніх Лексичних картотеках. **Завдання:** зібрати онімний матеріал із писемних пам'яток XIV–XVIII ст., які ввійшли до корпусу джерел українських історичних словників; охарактеризувати найважливіші писемні пам'ятки, у яких максимально відображено онімний простір; з'ясувати деякі особливості функціонування особливих власних назв у зазначений історичний період.

Основним **методом** нашого дослідження є синхронно-описовий. Частково використано лексикологічний метод.

На основі детального аналізу джерельної бази історичних словників української мови з'ясовано, що онімну лексику найбагатше репрезентують тексти ділового стилю XIV–XVIII ст., засвідчені у рукописах і стародруках.

Виклад основного матеріалу. Найповніше ономастичну лексику (антропоніми, топоніми, гідроніми тощо) виявлено в картотеці «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», зокрема у правових, купчих, дарчих, присяжних, поручних, розмежувальних, підтвердних, розсудних грамотах, угодах, привілеях, договорах, заповітах, записах різного характеру тощо. Більшість із них опубліковано у збірках: «Akta grodzkie i ziemskie i czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego» (Lwów, 1868), «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» (Санкт-Петербург, 1863, 1865), «Архив Юго-Западной России» (Київ, 1883–1907), «Українські грамоти XIV в. і перша половина XV в.» упорядник В. Розов (Київ, 1928) [дет. див.: ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 19–56].

Матеріали «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» засвідчують такі три різновиди найменувань людей: одночленні, двочленні і багаточленні.

Найбільшу активність проявляють одночленні християнські жіночі та чоловічі імена: дьщери naszej Анны (Гирлов, 1499 ВД II, 154) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 77]; отпавиль... женѣ варварѣ сто гривень (Коломия, 1398 Р 57) [Ibidem с. 152]; тоє вьсе вышеписаное да є(ст) служѣ нашем(у) марку, о(т) на(с) ури(к) ему и сестра(м) его варвари и насти (1479–1480 Cost.S. 105) [Ibidem]; коупи(х)... тетраеу(г)ль... и дадо(х) его п(о)пу никитѣ (1401 ЗКЄ) [Ibidem II с. 49]; а тыи люди о(т)чичи мои, на

¹ Див. ще: Львівська ономастична школа: хрестоматія / [відп. ред. Купчинська З.О.]. Львів: Видавництво «Растр-7», 2019. 556 с.

има микоула... васи(л), оме(л)я(н)... мають єму потому служити (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 84].

Рідше фіксуємо двочленні найменування осіб: купиль пань петрашъ дѣдицтво в анъны радивоньковоѣ (Перемишль, 1359 Р 10) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 77]; Мы кна(з) дѣдъ дмитриеви(ч)... василии данильєви(ч) (Луциця, 1388 Р 38–39) [Ibidem с. 153]; а тыи люди... на има... марко, ганю(к) тимо(ш) ко... мають єму потому служити (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 238]; Се азъ... ан(д)реи владимирови(ч)... съ своєю женою (Київ, 1446 Р 154) [Ibidem II с. 153].

Особливістю функціонування антропонімної лексики цього періоду є те, що одна і та ж особа в тексті грамоти могла іменуватися по-різному, це залежало від типу юридичного призначення документа або жанру документа [дет. див.: Пещак 1979, с. 184–242].

У тогочасних ділових документах при найменуванні осіб (найчастіше у двочленних антропонімах) з'являються супроводжувальні апеллятиви *пань*, *пани*: при то(м) былино... па(н) дмитрь ходоровскыи... па(н) ива(н) короваи (Зудечів, 1428 Р 111) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 498]; Жаловала сѧ пани Василевал Копачевича на пани Михайловоюу Нацевича (Лукониця, 1478 AS III, 17) [Ibidem II с. 123]; повѣдала... пани Олизароваѧ Шиловича... штож... пан Олизар Шилович падчерицы своєї... дал и записал... имѣне Хоцен (Луцьк, 1487 AS I, 87) [Ibidem]; при томъ был... панъ Яким Пузовский (Володимир, 1489 АрхЮЗР 8/IV, 141) [Ibidem с. 580].

Багаточленні антропоніми здебільшого засвідчено поряд із назвами осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем у документах юридичного призначення: писар наш *Ивашко Ацкович Владыка* (Луцьк, 1489 AS I, 241) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 103]; князь *юръши гльбовичъ белзьскый* панъ ота пилецкый староста руськоѣ землѣ... панъ воевода лвовский блотишовский соцький юско (Львів, 1368 Р 16) [Ibidem с. 185]; князь *Михайло Васильєвичъ Збаражський* (Вільна 1489 AS I, 79) [Ibidem с. 389]; писаль *Ивашко Петровичъ*, писарь кнегини *Ивановое Кобринское Феодоры* (Кобринь, 1401 АкВАК III, 2) [Ibidem 419]; а на розвъздѣ были землане и панъ *линько зарубичъ воевода зудечовскый* (Зудечів, 1411 Р 79) [Ibidem с. 498].

Звернемо увагу на те, що окремі з власних імен виявляють потужний дериваційний потенціал, наприклад з основою *петр-* виявлено такі оніми: *Петрашко* (Перемишль, 1359 Р 10); *Петрашець* (Луцьк, 1490 Пам.); *Петриць* (Сучава, 1452 Cost. II, 410); *Петрушко* (1482–1491 АкЮЗР 7/II, 9); *Петруша* (Краків, 1489 АКВ); *Петько* (Львів, 1368 Р 16) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ II с. 140–143] та ін.

Досліджувані джерела часто репрезентують народно-розмовні варіанти особових християнських імен, зокрема з первісно демінутивними суфіксами: пань андрейко и бра(т) его лоука (Сучава, 1443 Cost. II, 131) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 74]; пань гльбъ дворьскови(ч) со двѣма сѣма ванько А лехно (Перемишль, 1378 Р 26) [Ibidem с. 152]; пань гаврилько дробышевичъ (Перемишль, 1378 Р 26) [Ibidem с. 237]; мужъ тое Ганки Миклашъ... вмеръ (Троки, 1495 РИБ 560)

[Ibidem с. 238]; мароушка присягла пра(д) нами (Васлуй, 1474 РГС) [Ibidem с. 578]; Щєфануоу дѣтїи не достало съ его женою Оленкою (1426 ВАМ 21) [Ibidem II с. 81]; дочкы пана Ромашка (Сучава, 1462 ВД I, 67) [Ibidem с. 302]; ганю(к) тимо(ш)ко из брато(м) (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 431].

На думку дослідників української історичної ономастики, «в антропонімії ономастичний суфікс **-ко**, позбавлений внаслідок своєї продуктивності первісно експресивного значення, як і ряд інших суфіксальних морфем з **-к**, серед яких суфікси **-х-**, **-ш-** та їх похідні, стає нейтральним структурним ономастичним формантом» [Керста 1995, с. 27].

Лексикологічний аналіз ономастики передбачає відбір онімів у різних текстах, впорядкування їх за конкретними критеріями, а також залучення до розгляду апеллятивної лексики. За принципами побудови «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» для реєстрової частини використано передовсім ономастичний матеріал відапеллятивного походження. Слушно сказати, що інколи відапеллятивні антропоніми є чи не єдиним фіксатором конкретного апеллятива, який дійшов до сучасників як відповідне слово-джерело з конкретної писемної пам'ятки української мови.

За способом творення офіційні назви осіб класифікують на такі групи: 1) власне антропоніміїні іменування; 2) апеллятивні іменування; 3) мішані, або антропоніміїно-апеллятивні іменування [Осташ 1995, с. 505].

За нашими спостереженнями, у названому словнику та в матеріалах Лексичної картотеки «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка переважають двочленні власні назви відапеллятивного походження, серед яких виокремлюємо кілька лексико-семантичних підгруп:

1) назви осіб за родом діяльності та професією: дали(с)мы квитъ *Захарии Ковалеви* (Львів, 1604 ЛСБ 1043, 8 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIV с. 155]; *Алекса(н) дръ кова(ч)* (II пол. XVI ст. КА 531) [Ibidem с. 157]; Анътоний Янишевский... *Адамови ткачови, Матѣевеви шевѣцови*,... //... оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 154–157) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Млинъ, котрый збудоваль *Максимъ Мельникъ* подь монастыремъ (Літ.Густ.м. 51) [КІСУЯ]; Яковъ Тубучленко... з *Костею Дегтяренком*... заночовали у мене (1665 Ак. Полт. Гор. Ур. I, 83) [Ibidem]; Я, *Нечипоръ Стелмахъ*... заночовавши в корчмѣ, учинилъ грѣхъ (1713 Млр. Род. I 41) [Ibidem];

2) назви осіб за територіальною і національною ознаками: *василь литвинъ* (1552 ООвр.З. 107 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 58]; *Мартинъ Миръгородє(ц)* (1649 РЗВ 402 зв.) [Ibidem XVII с. 201]; *Левъ Арменинъ* (XVII ст. О обр. 33) [ІСУЯ с. 33]; Анъдрей Шимановський... протєстовалъ на противько... *Василєви Татарчкови* (Житомир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 486) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Василь Сербинъ*, Опанас Голубец (XVIII ст. Арх. Сул. ц 138) [КІСУЯ]; Муляру *Петру Нгъмцу*,... золотыхъ сто маючи зъ милостыни задалемъ былъ (1631 Гол. П. М. I, 397 (Зав.Бор.)) [КІСУЯ]; Давный заводъ паней... Ширавевоу, зъ

Семеномъ Чернѣговцемъ (XVIII ст. Діар. Хан. 66) [Ibidem]; *Михайль Коломійцѣвъ*... не бачиль на вчи (XVIII ст. *Ик.Зоз.* 2) [Ibidem].

3) назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем: *Ва(с)ко Асаву(л)* (1649 РЗВ 190) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ I с. 139]; пань Станислав Шелемѣпецкій... протестовал противько... *Яськови козачькови* (Луцьк, 1649 АрхЮЗРЗ/IV, 203–204) [Ibidem XIV с. 166]; *Сахъно Куничъни(к)* (1649 РЗВ 128 зв.) [Ibidem XV с. 181]; иванъ з' Барлемонту... нанѣ(л) *Петру мариа(л)ку* домъ (к. XVI ст. Розм. 68 зв.) [Ibidem XVII с. 60]; *Федоръ шафарь* и(з) сыно(м) своимъ иваномъ (Од-рехова, 1634 ЦДІАК 37, 2, 50) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷];

4) назви осіб за сімейними і родинними стосунками, святцтвом: *А(н)дрѣ (!) Бабька*, могилове(ц) (Луцьк, 1592 ТУ 226) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ II с. 5]; *Васи(л) Браташъ* (1649 РЗВ 379 зв.) [Ibidem III с. 53]; *Федо(р) дя(д)ко* (1649 РЗВ 30 зв.) [Ibidem IX с. 26]; *Грыгорей Сестранъ* (1594 АрхЮЗР 6/І, 241) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Дмитро Браточко*, *Лусянь Дядечко* (XVIII ст. ДНРМ с. 202, 289) [Керста 1984, с. 31];

5) назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями: *Кривобоки(и) ле(в)ко* (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 11) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XV с. 109]; *Григо(р) Мовчанъ* (1649 РЗВ 180) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *кривий Хома* (XVII ст. Укр.-р. Арх. IX, 58) [КІСУЯ]; *Позволилъ...*, *Івановъ Довгому...* загороду... построить (1763 Сб. Мат. Лѣвоб. Укр. 132) [Ibidem]; заводное дѣло *Татяни Довгой* (1730 Сб. Мат. Лѣвоб. Укр. 12) [Ibidem]; Пнь *Федор Мудрик* (1680 Прот. Полт. С. II, 69 б) [Ibidem];

6) назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища: Такъ те(ж) и при зятя(х) его меновите Дмитрій Буси(н)ского(м) *Василій Литцы...* понева(ж) самого не было на то(т) час вдому (Холм, 1648 Тест.Ст. 471) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 42]; я, *Рома(н) Овсяны(и)*, енера(л) во(з)ны(и) (Трипілля, 1599 ККПС 114) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *грыцько муравейникъ* (1649 РЗВ 328 зв.) [Ibidem]; *Василь Жукъ* [ДДГ с. 61]; Писа(р) полковій кїевскій *Зньовій Борсукъ* [Ibidem с. 79];

7) назви, пов'язані зі сферою побуту людини: *Яцко Лемеш* (Вишків, 1558 АрхЮЗР 8/VI, 56) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 20]; *уласъ Мотика* (1649 РЗВ 82 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *мотычка а(н)дрѣи* (Львів, 1591 ЦДІАЛ 129, 1, 1117, 10) [Ibidem]; Михайло Ружминскій... прислали... черезъ Олексея Орла а *Войтеха Мясонуста* козаковъ одиннадцатъ (Житомир, 1585 АрхЮЗР 3/І, 16) [Ibidem]; *Павель Тетера*, гетманъ чигиринскій (XVIII ст. Зап.Мовч. 71) [КІСУЯ]; *Іванъ Шило* и снѣ его Юско [ДДГ с. 90]; виборниє козаки:... *Іляш Борцъ*, Сидо(р) Грищенко [Ibidem с. 116].

Функціонування двочлених особових власних назв можливе у двох варіантах: «ім'я + прізвищева назва», що є найпоширенішим засобом ідентифікації особи та «прізвищева назва + ім'я» [Денисюк 2006, с. 50–51].

На жаль, до реєстру опублікованої частини «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка не внесено окремо особових назв, їх

необхідно шукати лише в ілюстративному матеріалі. Опрацьовуючи текстову частину словника, ми зауважили таке явище: у цитатах-карточках опущено повноцінні тогочасні усі складові найменування особи; переважно засвідчено прізвищеву назву або християнське ім'я, які вживаються з апелятивами – назвами за родом занять, професією, церковною або релігійною діяльністю тощо, деколи – лише ім'я особи (або ж прізвищева назва), що супроводжується іменниками *пань*, *пани*; напр.: Священоеіерей Василій (XVIII ст. Оп.ст.кн. 11) [ІСУЯ с. 39]; Івана бляхнѣра... до монастира для побитя бляхою церкве мурованой (1688 Літ.Мг.м. 48) [Ibidem с. 107]; Пани Борколабовая... душу свою Господу Богу предала (1594 Кул.Мат. I, 63) [Ibidem с. 110]; Пань Лашць... Лисѣнку мѣстечко на самый день великодній вшитко выстиналь (XVIII ст. Літ.Лѣв. 240.) [Ibidem с. 207]; брата попова дяка Івана... невинне киемъ у голову забиль (1605 Арх.ЮЗР. I, VI, 366) [Ibidem с. 412]; гаптарю Василю... рубли 3 (XVIII ст. Ризн.Соф.кн. 126-6) [Ibidem с. 508]; Попъ Петръ... оженившись постригся в попи (1734 Укр. ист.м. 56) [Ibidem с. 866] та ін.

Аналізуючи антропоніми в ділових пам'ятках XVI–XVIII ст., ономасти не завжди можуть чітко розмежувати прізвищеві назви від прізвиськ. «В одних випадках прізвисько як факультативний ідентифікатор було ще індивідуалізуючою назвою: воно виділяло і характеризувало денотата за якоюсь помітною індивідуальною ознакою. Зате в інших осіб, передусім у людей заможних, такі найменування уже в XVI ст. часто передавалися у спадок від батька до дітей, онуків і в такий спосіб ставали родовими» [Історія української мови 1983, с. 608].

У пам'ятках XVI–XVIII ст. зафіксовано нечисленну групу багаточлених іменувань особи. Відзначмо, що серед них трапляються тричленні особові імена, якими здебільшого іменують представників соціальної, військової та суспільно-політичної верхівки: *Ганьна Юрьевна Воронянька*, бы(в)ша пани Грегорова Сокурова (Київ, 1598 ККПС 101) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; жалова(л) на... пнѣ *С(с)тафтяна Тишкевича Лого(и)ского*, воеводича бере(с)те(и)ско(г) (1605 ДМВН 83) [Ibidem]; *Дмитръ Богдановичъ Барабашъ*, гетманъ (1617 Бараб. пр. 145) [КІСУЯ]; *Григорей Савичъ Чорний*, гетман, полковниці, сотники,... войска его королевской милости Запорожского (1630 Мат.коз.земл. 9) [Ibidem]; Іван Сердюк... вѣнчался за молодика, где был *Федор Диба Курьнскій* старостою (1693 Стор. 93) [Ibidem]; люде заставные отъ пана *Станислава Яцковича Русина* (1576 Арх. ЮЗР. I, I, 56) [Ibidem]; даль сію розписку гїдну полковнику черніговскому *Петру Степановичу Милорадовичу* [ДДГ с. 94].

Унікальною пам'яткою XVII ст., яка найбагатше фіксує особові найменування, є «Реєстр Війська Запорозького» 1649 р. Частина словникових статей у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» формується тільки на конкретних ілюстраціях із «Реєстру Війська Запорозького». Завдяки використанню староукраїнського онімного матеріалу значно поповнюється макроструктура.

історичного словника; напр.: *Ломака* 'ломака': Микита Ломака (1649 РЗВ 390 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 98]; *Маджарь* 'мортира; ступа': Ва(с)ко Маджа(р) (1649 РЗВ 8 зв.) [Ibidem XVII с. 4]; *Мазниця* 'мазниця': Аньдре(и) Мазниця (1649 РЗВ 376 зв.) [Ibidem с. 13]; *Маслакь* 'маслак': Ярема Масла(к) (1649 РЗВ 379 зв.) [Ibidem с. 61] та ін.

Цінний матеріал для діалектології містять словникові статті, які лише одноразово фіксують оніми діалектного походження. Наприклад: *Гладышь* 'товстун': Ва(с)ко гладышь (1649 РЗВ 190) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ VI с. 215]; *Довгань, Долгань* '(людина, що має довгі ноги)': Педо(р) Довгань (1649 РЗВ 173); *Ивань до(л)гань* (1649 РЗВ 203 зв.) [Ibidem VIII с. 70]; *Кадушка* 'кадіб, кадуб': И(л) ляшь Кадушка (1649 РЗВ 444) [Ibidem XIV с. 7]; *Красунь* 'красень, красунь': Федорь Красунь (1649 РЗВ 127 зв.) [Ibidem XV с. 88]; *Крикливець* 'крикун': Федо(р) Крикливець (1649 РЗВ 183 зв.) [Ibidem с. 114] тощо.

Привертає увагу факт, що у «Реєстрі Війська Запорозького» виявлено спорадично похідні утворення зі спільною кореневою основою, що вказує на високу словотворчу продуктивність деяких основ відапелятивного походження у дериваційному процесі: *Кольнко*: Ивань Кольнко (1649 РЗВ 187 зв.); *Кольно*: Степань Кольно (1649 РЗВ 178 зв.); *Лобань*: Ивань Лобань (1649 РЗВ 407); *Лобась*: Васи(л) Лобась (1649 РЗВ 156); *Лобачь*: Лүкя(н) Лобачь (1649 РЗВ 340); *Лобко, Лобько*: Андру(с) Лобко (1649 РЗВ 187); *Ми(с)ко Лобько* (1649 РЗВ 207); *Мурза*: Дмитро Мү(р)за (1643 РЗВ 174 зв.); *Мурзакь*: васи(л) мү(р)закь (1649 РЗВ 180 зв.); *Мякенькый*: Игна(т) Мәкенькы(й) (1649 РЗВ 321 зв.); *Мяккий*: Фьедо(р) Мя(к)кы(й) (1649 РЗВ 441 зв.); *Аецько Мәкькы(й)* (1649 РЗВ 321 зв.); *Мякота*: Степань Мякота (1649 РЗВ 368 зв.) та ін.

Особливістю фіксації власних назв людей у цій пам'ятці є двочленні антропоніми найменування. Дослідник «Реєстру Війська Запорозького» Р. Осташ зазначає: «у пам'ятці ними охоплено 95% загальної

кількості записаних козаків [...]. Таке саме становище спостерігаємо навіть візуально і в інших документах цієї доби, особливо в XVI–XVIII ст. Тому вчені дійшли висновку, що українська антропонімічна система досліджуваного періоду була в своїй основі двочленною» [Осташ 1995, с. 507].

У статті ми звернули увагу насамперед на антропонімічну лексику, зафіксовану в словникових матеріалах XIV–XVIII ст. Однак у фокусі українського онімного простору перебувають інші класи власних назв: топоніми, ойконіми, гідроніми, мікротопоніми, цінність яких полягає у збереженні конкретної інформації про реалії, явища чи події, характерні для розуміння української самоідентичності. У майбутньому вивчення цих назв сприятиме глибокому проникненню у мовну тканину пам'яток з метою розширення горизонтів лінгвістичного дослідження.

Висновки. Лексикографічні джерела XIV–XVIII ст. засвідчують, що у тогочасних офіційно-ділових пам'ятках із-поміж різноманітних лексичних одиниць представлені різноструктурні власні імена людей. Це пов'язано з тим, що на той час в українській мові ще не було єдиного загальноприйнятого способу ідентифікації особи. Здебільшого досліджувані тексти фіксують двочленні антропоніми з можливими модифікаціями. У матеріалах українських історичних словників спостерігаємо активне функціонування відапелятивних найменувань, другим членом яких виступають назви осіб за родом діяльності, професією, за певним становищем у суспільстві тощо, які містять у собі інформаційну базу про розвиток ремесел і промислів в Україні. Аналіз свідчить, що у пам'ятках домінують імена християнського походження, які, на думку істориків-ономастів, є стабільним засобом ідентифікації особи. Глибше опрацювання ілюстративного матеріалу історичних лексиконів засвідчує, що значна кількість антропонімів, адаптуючися в українській мові досліджуваного періоду, зазнала фонетичних і морфологічних змін. Рідше трапляються народно-розмовні іменування особи.

Література

1. Войтів Г., Кровицька О. Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. *Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги* / Відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 34–48.
2. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 143 с.
3. Вступ. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* / Відп. ред. Л. Гумецька: У 2 т. Київ, 1977–1978. Т. I–II. С. 1–19.
4. Гумецька Л.Л. Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV вв. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1964. Т. VI. С. 121–132.
5. Денисюк В.В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. Київ: Міленіум, 2006. 204 с.
6. Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів, 2018. 688 с.
7. Івасенко А. Українські прізвищеві назви Галичини XVI століття. *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). С. 185–189.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. В.М. Русанівський. Київ, 1983. 743 с.
9. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.
10. Керста Р.Й. Питання ономастики у науковій спадщині Л. Гумецької. *Українська історична та діалектна лексика*. Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ: Наукова думка, 1995. С. 26–34.

11. Кровицька О.В. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005. 175 с.
12. Німчук В. Є.Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр.* / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1996. С. 26–34.
13. Осінчук Ю.В. Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ, 2011. С. 494–503.
14. Остап Р.І. Ідентифікація особи в Реєстрі. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (гол. упоряд.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 505–512.
15. Остап Р., Остап Л. Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 20. *Мовні обрії: Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 111–117.
16. Пешак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту). Київ: Наукова думка, 1979. 267 с.
17. Сенів М.І. Украинская антропонимия XIV–XVIII вв. (женские именованія): автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.02.02 – язика народів СРСР (український язик) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1986. 16 с.
18. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
19. Худаш М.Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. *З історії Української лексикології*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 96–160.
20. Царалунга І. Українські топоніми на -ани (-яни). Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2007. 165 с.
21. Штефуца В. Венгерские заимствования на материалах украинско-молдавских грамот XIV–XV веков. *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка* / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2019. С. 341–349.

Джерела

1. ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / АН України. Ін-т укр. Археології та ін.; Упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець; Відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.
2. ІСУЯ – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ, 1930–1932. Т. I. Вип. 1–2.
3. КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
4. КІСУЯ – Картотека «Історичного словника українського язика» / за ред. Є. Тимченка. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
5. СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершене).
6. ССУМ¹⁴⁻¹⁵ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2-ох т. / Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.

References

1. Voitiv H., Krovtytska O. (2013) Kryterii doboru iliustratyvnoho materialu v istorychnomu slovnyku [Criteria for selection of illustrative material in the historical dictionary]. *Movni obrii: zbirnyk pamiati Levka Poliuhy* / Vidp. red. O. Simovych. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. S. 34–48 [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (1990) Pokhodzhennia nazv naselenykh punktiv Pokuttia [Origin names of settlements of Pokuttia]. Lviv: Svit. 143 s. [in Ukrainian].
3. Vstup. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. [Introduction. Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th centuries] / Vidp. red. L. Humetska: U 2 t. Kyiv, 1977–1978. T. I–II. S. 1–19 [in Ukrainian].
4. Humetska L.L. (1964) Osobovi nazvy lytovskoho pokhodzhennia v ukrainskykh hramotah XIV–XV vv. [Personal names of Lithuanian origin in Ukrainian letters of the 15th–16th century]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy*. Kyiv, T. VI. S. 121–132 [in Ukrainian].
5. Denysiuk V.V. (2006) Antroponimy v ukrainskii istoriografichnii tradytsii druhoi polovyny XVII–XVIII st. [Anthroponyms in the Ukrainian historiographic tradition of the second half of the seventeenth 17th–18th centuries]. Kyiv: Milenium. 204 s. [in Ukrainian].
6. Dydyk-Meush H. (2018) Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk [Combinatorics in the Ukrainian language of 16th–18th centuries: Theory, practice, dictionary]. Lviv. 688 s. [in Ukrainian].
7. Ivasenko A. (2011) Ukrainski prizvyshechi nazvy Halychyny XVI stolittia [Ukrainian Linear Names of Galicia of 16th century]. *Pysemni pamiatky: suchasne prochyttannia* / Vidp. red. H. Dydyk-Meush. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. S. 185–189 [in Ukrainian].
8. Istoriiia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [The history of the Ukrainian language. Lexics and phraseology]. Kyiv, 1983. 743 s. [in Ukrainian].

9. Kersta R.Y. (1984) *Ukrainska antroponimii XVI st. Cholovichi imenuvannia* [Ukrainian anthroponemia of 16th century. Male naming]. Kyiv: Naukova dumka. 152 s. [in Ukrainian].
10. Kersta R.Y. (1995) *Pytannia onomastyky u naukovii spadshchyni L. Humetskoi* [Issues of Onomastics in the scientific heritage of L. Gumetska]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 2.* Kyiv: Naukova dumka. S. 26–34 [in Ukrainian].
11. Krovvytska O.V. (2005) *Ukrainska leksykohrafiia: teoriia i praktyka* [Ukrainian Lexicography: Theory and Practice]. Lviv. 175 s. [in Ukrainian].
12. Nimchuk V. (1996) *Ye. Tymchenko – osnovopolozhnyk ukrainskoi naukovoï istorychnoi leksykohrafiï* [Tymchenko – the founder of Ukrainian scientific historical lexicography]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: zb. nauk. pr. / Vidp. red. D. Hrynchshyn.* Lviv. S. 26–34 [in Ukrainian].
13. Osinchuk Yu.V. (2011) *Kartoteka «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka»: mynule i suchasne* [The cardboard «Historical dictionary of Ukrainian tongue»: the past and modern]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia. Larysi Hryhorivni Skrypnyk.* Kyiv. S. 494–503 [in Ukrainian].
14. Ostash R.I. (1995) *Identyfikatsiia osoby v Reiestri* [Identification of a person in the Registry]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku / Pidhot. do druku O.V. Todiichuk (hol. uporiad.) ta in.* Kyiv: Naukova dumka. S. 505–512 [in Ukrainian].
15. Ostash R., Ostash L. (2013) *Ukrainski osobovi imena seredyny XVII stolittia yak ob'iekt leksykohrafiï. 20* [Ukrainian personnel names of the middle of the seventeenth century as an object of lexicography]. *Movni obrii: Zbirnyk pamiaty Levka Poliuhy / vidp. red. O. Simovych.* Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy. S. 111–117 [in Ukrainian].
16. Peshchak M.M. (1979) *Styl dilovykh dokumentiv XIV st. (struktura tekstu)* [The style of business documents of the 14th century (text structure)]. Kyiv: Naukova dumka. 267 s. [in Ukrainian].
17. Senyv M.Y. (1986) *Ukraynskaia antroponymyia XIV–XVIII vv. (zhenskye imenovanyia)* [Ukrainian anthroponomy 14th–17th centuries. (Women's names)]: avtoref. dyss.... kand. fylol. nauk: 10.02.02. Uzhhorod. 16 s. [in Ukrainian].
18. Farion I. (2001) *Ukrainski pryzvyshechi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII – pochatku XIX stolittia (z etymolohichnym slovnykom)* [Ukrainian surname names of Precarpathian Lviv region at the end of the 18th – early nineteenth century (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
19. Khudash M.L. (1980) *Do pytannia klasyfikatsii ukrainskykh pryzvyshechovykh nazv XIV–XVIII st.* [To the question of the classification of Ukrainian surnames of the names of the 14th–18th centuries]. *Z istorii Ukrainskoi leksykolohii.* Kyiv: Naukova dumka. S. 96–160 [in Ukrainian].
20. Tsaralunha I. (2007) *Ukrainski toponimy na -any (-yany)* [Ukrainian toponyms on -any (-yany)]. *Khmelnitskyi: Khmelnytskyi natsionalnyi universytet.* 165 s. [in Ukrainian].
21. Shtefutsa V. (2019) *Venherskye zaymstvovanyia na materialakh ukraïnsko-moldavskykh hramot XIV–XV vekov* [Hungarian borrowings on the materials of the Ukrainian-Moldovan diploma 14th–15th centuries]. *Dialektolohichni studii. 12: Dialekt i pamiatka / Vidp. red. P. Hrytsenko, N. Khobzei.* Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakovycha NANU. S. 341–349 [in Russian].

Sources

1. DDH – *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zb. Dokumentiv* [Business documentation of the Hetmanate of the 18th century] / AN Ukrainy. In-t ukr. Arkheohrafiï ta in.; Uporiad., avtor peredmovy ta koment. V.I. Horobets; Vidp. red. L.A. Dubrovina. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 392 s. [in Ukrainian].
2. ISUIa – *Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka* [Historical dictionary of the Ukrainian language] / za red. Ye. Tymchenka. Kharkiv; Kyiv, 1930–1932. T. I. Vyp. 1–2 [in Ukrainian].
3. KSUM16–17 – *Kartoteka «Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.»* [File «Dictionary of the Ukrainian language 16th – the first half of the 17th century».] *Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukraïnoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy (m. Lviv)* [in Ukrainian].
4. KISUIa – *Kartoteka «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka»* [File of the «Historical Dictionary of the Ukrainian language»] / za red. Ye. Tymchenka. *Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukraïnoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy (m. Lviv)* [in Ukrainian].
5. SUM16–17 – *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Dictionary of the Ukrainian Language 16th – the First Half of the 17th Century] / Vidp. red.: D. Hrynchshyn, M. Chikalo. Lviv, 1994–2017. Vyp. 1–17 (vydannia ne zavershene) [in Ukrainian].
6. SSUM14–15 – *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: v 2-okh t.* [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries] / Vidp. red. L. Humetska. Kyiv, 1977–1978. T. I–II [in Ukrainian].

HERITAGE OF ONYMS IN LEXICOGRAPHIC SOURCES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 14th–18th CENTURIES.

Abstract. The article draws attention to the material of onyms contained in three historical dictionaries and card indexes – “Mapping of the Historical Dictionary of the Ukrainian Language”, edited by Ye. Tymchenko, “Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries”, “Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century”. The Ukrainian written monuments of the 14th–18th centuries, which record first of all the anthroponymic vocabulary, are named as

well as some features of the lexical card index of the “Mapping of the Historical Dictionary of the Ukrainian Language”, edited Ye. Tymchenko are pointed. Besides, emphasis is placed on the specifics of different genres of written sources of the 16th – first half of the 17th century. It is emphasized that the bright palette of personal proper names is demonstrated by the monuments of business style of the 14th–18th centuries.

The article uses a traditional classification of proper names (single, double, polynomial).

In some written sources, when naming persons, we record the accompanying appeals of *pan*’, *pani*.

Some of the onyms show high word-forming activity, thus enriching the word-forming system of the Ukrainian language.

In the texts of the studied period, we sporadically record vernacular variants of personal Christian names of men and women.

Among the two-member proper names of persons of appellate origin, the following dominate: names of persons by type of activity and profession; names of persons on territorial and national grounds; names of persons by social and property status, socio-political status; names of persons by family and kinship relations, affinity; names of persons by external features and internal qualities; names related to the realities of the environment; names related to the sphere of human life, etc.

The largest monument of the 17th century, which contains its own proper names, is the “Register of the Zaporozhian Army” of 1649 (over 40,000 names of persons). Unfortunately, to the register part of “Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century” are included only names of appellate origin, which significantly complement the temporary linguistic mosaic with rare words and dialectisms.

Keywords: proper names, anthroponym, onomastics, historical lexicography, appellation names of persons.

© Осінчук Ю., Кровицька О., 2021 р.

Юрій Осінчук – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ м. Львів, Україна; osinchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

Yuriy Osinchuk – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department, Institute of Ukrainian Studies, I. Krypyakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv; Ukraine; osinchuk@gmail.com; orcid.org/0000-0003-4045-1044

Ольга Кровицька – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ м. Львів, Україна; sadovy17@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6707-5539>

Olha Krovvytska – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department, Institute of Ukrainian Studies, I. Krypyakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv; Ukraine; sadovy17@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6707-5539>

ОНІМІЯ БУКОВИНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).276-281

Кузь Г. Онімія буковинської діалектної фразеології; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» проаналізовано буковинську діалектну фразеологію з ономастичним компонентом. Мета – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні риси аналізованого пласту фразеології.

Ономастичні фразеологізми систематизовано відповідно до найпоширеніших онімних компонентів на групи, у складі яких є антропоніми, топоніми, геортоніми та етроніми. Здійснений аналіз підтверджує виразний антропоцентричний характер фразеології: переважна більшість цих власних назв є назвами людей. Антропоцентризм властивий і змістовому плану аналізованої фразеології: вони характеризують зовнішні характеристики людини, риси її характеру, поведінку, діяльність. З прагматичної точки зору в аналізованому масиві можна виокремити, окрім номінативних, фразеорепліки, прикмети, прокльони та замовляння.

Власні назви людей, передусім імена, у складі фразеологізмів десемантизуються і є носіями загального значення 'людина'. Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним фраземам. Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Фразеологізми з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд, і відображають загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів. Виявлено, що фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема, відтворюють соціальну, політичну, національну картину регіону.

Ключові слова: діалектні фразеологізми, ономастичний фразеологізм, онім, антропонім, топонім, етронім, геортонім.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя минулого століття й на початку нинішнього в українському мовознавстві помітно зростає зацікавленість вивченням ареальної фразеології: триває збір діалектної фразеології різних регіонів України, дослідники виявляють архаїчні елементи, встановлюють зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою, описують культурознавчий компонент ареальної фразеології, здійснюють комплексний аналіз окремих ареалів, досліджують окремі ідеографічні групи. У цьому досить широкому спектрі фразеологічної проблематики досить цікавою є група фразем з компонентами-власними назвами, оскільки такі вислови зберігають національне/регіональне семантичне та етимологічне забарвлення фразеологічної системи.

Аналіз досліджень. У наукових розвідках з української антропонімної фразеології Н. Бабич, Н. Москаленко, Н. Венжинович, О. Мороз та ін. знаходимо багато цікавих і доречних спостережень стосовно окресленої проблематики. Заслужують на увагу дослідження пареміології та фразеології з онімами Л. Скрипник, Н. Пасік, М. Алефіренко та ін., етнокультурний зміст функціонування онімів опрацьовано в дослідженнях В. Жайворонка і В. Хімік. Діалектний матеріал з компонентами-власними назвами аналізували В. Ужченко, Н. Романюк. Ще в 70-х рр. минулого століття збирала та досліджувала буковинську діалектну фразеологію з компонентами-онімами Н. Бабич, низка її статей присвячена фразеології з компонентами-теонімами. Поява нового фразеографічного видання матеріалів до словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини»

(2017), у якому зібрано до цього часу розкиданий у різних наукових та художніх текстах, незафіксований раніше діалектний фразеологічний матеріал, дає новий імпульс для подальшого системного вивчення фразеології, в тому числі й з компонентами власними назвами.

Мета статті – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць (далі – ДФО) Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента буковинських ДФО, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні особливості. **Об'єктом** нашого дослідження є ДФО Чернівецьчини з онімними компонентами, а **предметом** вивчення – їх семантика, особливості розвитку онімних значень у фразеологізованих сполуках (предметом дослідження обрано фразеологію в широкому розумінні). **Матеріалом** дослідження слугує вибірка ДФО із онімними компонентами (до уваги не бралися фраземи з компонентами-теонімами, які вже були предметом нашого дослідження в інших розвідках, зафіксованих словником «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» (161 ДФО). **Актуальність** теми зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою, етносом, народною ментальністю в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням. Діалектна фразеологія Чернівецьчини в окресленому ракурсі ще не була об'єктом дослідження.

Методи та методика дослідження. У роботі використовуємо описовий, статистичний метод,

а також методики компонентного та контекстного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента у складі фразеологізмів, на думку О. Куцик, є узагальнене значення імені. Під ономастичним компонентом дослідниця розуміє перекладені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу. До них належать похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними і символічними нашаруваннями [Куцик 2012, с. 166]. Водночас дослідники фразеологізмів з онімним компонентом відзначають той факт, що оніми специфічно виявляють себе як компоненти усталених одиниць мови. «Втрачаючи природні функції індивідуалізації, ідентифікації, співвіднесеності з денотатом, зазнаючи якісних змін у семантичній структурі, вони набувають рис апелювативів, що безпосередньо впливає на фразеологізацію відонімичних символічних значень. Ономастичні компоненти зберігають генетичний зв'язок із власними назвами та їх денотатами лише опосередковано» [Венжинович 2007, с. 382].

Можна виділити такі групи онімів, що входять як компоненти до складу буковинської діалектної фразеології (подаємо групи за принципом спадної кількості):

1) **антропоніми** (80 ДФО), що включають широкий спектр категорій імен, переважно це **імена**, не пов'язані з реальними денотатами і потенційно можуть бути співвіднесені з багатьма особами. В міру зростання абстрактності оніма відбувається ослаблення та поступова втрата ним загального категоріального значення, що підтверджується фраземами, в яких онім виступає варіантним компонентом: як *Петро (Пилип, чорт) з конопель*, зі сл. *вистрибнути, вискочити* та ін. 'неочікувано'; 'недоречно' [ФПЧ 2017, с. 256]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319.]; *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *а про мене, Семене!* [ФПЧ 2017, с. 183]. Рідше в аналізованому діалектному матеріалі трапляються компоненти **андроніми та прізвища**: як *Петришин пес* 'пропав' [ФПЧ 2017, с. 256]; *піти поза Йорчиху* 'померти' [ФПЧ 2017, с. 108]; як *Гурский цвичком* 'тішитися' [ФПЧ 2017, с. 240]; *робити з себе Гакмана* 'прикидатися' [ФПЧ 2017, с. 190]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти* 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242];

Окрему групу ДФО з компонентами-антропонімами складають фраземи з найменуваннями **історичних (псевдоісторичних) чи релігійних персонажів** (10 ДФО) - це денотативно співвіднесені антропоніми або ж імена-факти, які принципово відрізняються від попередніх тим, що власні назви у складі таких фразеологізмів не втрачають свого онімного значення: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57]; *за Николая Третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; як *Пилат (побіліти)* [ФПЧ 2017, с. 256]; як *Соломонів патинок 'нерозумний'* [ФПЧ

2017, с. 261]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

2) **етноніми**, до складу яких входять назви етнічних спільнот (нації, народи, племена) (34 ДФО): як *жид на війну* [ФПЧ 2017, с. 242]; *нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *лях козакові не товариши* [ФПЧ 2017, с. 304]; *игани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338];

3) **геортоніми** – назви свят (постів) (24 ДФО): *забагати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 88]; *білі до Іллі, від Іллі – нема білів* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Спаса – рукавиці в паса* [ФПЧ 2017, с. 279]; *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306];

4) **топоніми**, що охоплюють різні категорії географічних об'єктів (20 ДФО): *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копійку пожене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *піди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме 'ніколи'* [ФПЧ 2017, с. 236]; як *води у Дністрі 'багато'* [ФПЧ 2017, с. 236];

5) **зооніми** (3 ДФО): як *Сірку муху з їсти* (легко) [ФПЧ 2017, с. 260]; *не кожний пес Гривко* [ФПЧ 2017, с. 312].

Статистика використання різних груп власних найменувань у фразеології Чернівеччини підтверджує її виразний антропоцентричний характер, що завжди відзначалося дослідниками-фразеологами: переважна більшість (114 зі 161) цих власних назв є назвами людей (антропоніми) чи їх великих груп (етноніми), і лише третину складають інші різновиди онімів. Досить численну групу складають ДФО з компонентами-назвами релігійних свят (постів) (24 приклади), що пов'язано із релігійно-господарським календарем, який протягом багатьох століть регулював життя селян і став складником повчальних приповідок на цю тему.

Антропоцентризм властивий і змістовому аспекту аналізованої фразеології: ДФО з власною назвою переважно характеризують людину в тому чи іншому аспекті її діяльності, зовнішні ознаки, риси характеру, поведінку:

оцінка людей, їх рис характеру: *за копійку пожене козу до Бояня, 'про скупого'* [ФПЧ 2017, с. 292]; як *Соломонів патинок*, зі сл. *розумний, учений, 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 261]; як *Беркові штани*, зі сл. *розумний 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 233]; *для нашого Федота не страшна робота* [ФПЧ 2017, с. 287]; *наша Парася на все здалася* [ФПЧ 2017, с. 309]; *та сама Аниця, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345]; *який Микольцьо, такий Кольцьо* [ФПЧ 2017, с. 346]; *який Сава, така й слава* [ФПЧ 2017, с. 346];

оцінка поведінки: розгалужену групу творять ДФО із значенням 'удавати непричетного до справи, прикидатися': *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *грати Маренича* [ФПЧ 2017, с. 69]; *робитися Іваном (Дьордієм, Нуфрієм)* [ФПЧ 2017, с. 192]; *крутити Юра* [ФПЧ 2017, с. 120]; *робити з себе*

Гакмана [ФПЧ 2017, с. 190]; *робити з себе Юзя* [ФПЧ 2017, с. 190]. Характеристика інших аспектів поведінки властива таким ДФО: *ішла Ганка в поле жати, та й забула серп узяти, хліба взяла, серп забула, та й додому ся вернула* [ФПЧ 2017, с. 297]; *йшов Яким – не знав за чим* [ФПЧ 2017, с. 297]; *Ленка Ленці завше лиже руки* [ФПЧ 2017, с. 302]; *нічо не робити – лиш Пилипа женити, 'байдикувати'* [ФПЧ 2017, с. 316]; *смійся, Грицю, мама йде* [ФПЧ 2017, с. 327]; *смійся, Якове, смійся: горі дараба йде, 'про безпричинний сміх'* [ФПЧ 2017, с. 397]; *танцюй, Федьку, Санда грає* [ФПЧ 2017, с. 397]; *забагати замерзлого в Петрівку, 'вередувати; хотіти неможливого; виявляти сильне, але безглузде бажання'* [ФПЧ 2017, с. 88]; *як вітер в Петрівку, зі сл. любити, ірон. 'не сприймати'* [ФПЧ 2017, с. 235]; *позичати у Сірка очей* [ФПЧ 2017, с. 175];

характеристика дій: *як Зося, зі сл. сидіти 'непоручно, нікого не чіпаючи'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марко в печлі, зі сл. товктися, носитися та ін. 'невпинно, безугавно, без потреби'* [ФПЧ 2017, с. 248]; *як Нуфрій мамі, зі сл. наробити, зробити та ін., ірон. 'зробити щось не до ладу'* [ФПЧ 2017, с. 252]; *як Петро (Пилип) з конопель, зі сл. вистрибнути, вискочити та ін. 'неочікувано; недоречно'* [ФПЧ 2017, с. 256]; *наварила Куця, шо не з'їсть і цюця* [ФПЧ 2017, с. 306]; *не мав Гриць рукавиць, а як дістав, то вбирав, то скидав, поки їх не порвав* [ФПЧ 2017, с. 312]; *не ремонтуй воза, Агафія, це не твоя парафія* [ФПЧ 2017, с. 313]; *заробив, як циган на качалках: дві продав, решту на ньому поломил* [ФПЧ 2017, с. 293]; *знається, як циган на віцях: котра сива, тот і сита* [ФПЧ 2017, с. 295]; *як Ленін на буржуазію, зі сл. дивитися із ненавистю (дивитися)* [ФПЧ 2017, с. 247]; *тиць бабин Гриць 'про недоречну дію, 'про щось несподіване'* [ФПЧ 2017, с. 209]; *крутитися, як жид на соломі* [ФПЧ 2017, с. 120]; *тевкнути, як жид телям* [ФПЧ 2017, с. 209]; *трястися, як жид на кучі* [ФПЧ 2017, с. 212]; *як жид на войну (збиратися) 'повільно'* [ФПЧ 2017, с. 242];

характеристика різних аспектів спілкування, взаємин між людьми: *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *розводити Химині кури, заст. 'говорити про щось, не варте уваги'* [ФПЧ 2017, с. 192]; *язиката Парася (Феська), 'про балакучу людину'* [ФПЧ 2017, с. 232];

зовнішніх та фізіологічних особливостей: *глухман вартківський, 'про туговухого' (ВАРТИКІВЦІ – село Кельменецького району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська порода, 'про низькорослого' (ЧУНЬКІВ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 227]; *як Мошкові гатки, зі сл. гарна, красна та ін., 'негарна'* [ФПЧ 2017, с. 250];

характеристика ситуації в цілому: *оце пара – Гриць і Тамара (Варвара)* [ФПЧ 2017, с. 317]; *пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319]; *чого Івась не навчився, того Іван не зможе* [ФПЧ 2017,

с. 339]; *не все в середу Петра* [ФПЧ 2017, с. 310]; *паршиве порося і в Петрівку змерзло* [ФПЧ 2017, с. 318]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307]; *держав Бог Андрушка і без того окрушка, 'про те, без чого можна обійтись'* [ФПЧ 2017, с. 286]; *як Петришин пес, 'пропасти, занести'* [ФПЧ 2017, с. 256].

Фразеологізми з абстрактними значеннями у складі аналізованої нами групи складають нечисленну групу:

зі значенням **'ніколи'**: *чекати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 225]; *як Черемош горі течиме (вернеться)* [ФПЧ 2017, с. 236]; *на кінський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 140]; *за Николая третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; *на свинський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 143]; зі значеннями **'швидко'** – **'повільно'**: *як з Петрового дня, зі сл. пішло, минає, 'швидко (про наближення старості)'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марія з Онута, зі сл. йти, їхати, 'повільно; довго' (ОНУТ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 248]; зі значенням **'багато'**: *як води в Дністрі* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як в Припрутті редьки весною* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як бідний на Великдень* [ФПЧ 2017, с. 233]; *як у жида вошей* [ФПЧ 2017, с. 265]; *як циган на блохи, зі сл. багатий* [ФПЧ 2017, с. 267]; зі значенням **'легко'**: *як Сірку муху з 'їсти* [ФПЧ 2017, с. 260]; зі значенням **'довго'**: *як з Америки пішки* [ФПЧ 2017, с. 242]; зі значенням **'віддавна'**: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57].

Із прагматичної точки зору в аналізованому масиві виокремлюються поряд із номінативними такі групи ДФО:

фразеорепліки: *три рази до пари, щоб не з'їли татари* [ФПЧ 2017, с. 331]; *будь здоров, Франку, спи до ранку, 'як хотіли відчепитися'* [ФПЧ 2017, с. 277]; *всі слабі, лиш килавий Іван здоровий (дужий), 'кажуть на відмовку від роботи під приводом хвороби'* [ФПЧ 2017, с. 281]; *а про мене, Семене! 'байдуже'* [ФПЧ 2017, с. 271]; *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине, 'уживають зі значенням недовіри до сказаного* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев, 'нема з ким говорити'* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, попід боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282];

прикмети, рекомендації: *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *по Петру, та й по теплу* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *сіно до Юрка, а хліб до Ілька* [ФПЧ 2017, с. 326]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337]; *їж окрайчик, щоб любив Миколайчик (зайчик)* [ФПЧ 2017, с. 297]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

прокльони, замовляння: *Щоб вас татарва знала!* [ФПЧ 2017, с. 341]; *Щоб его татари взяли!*

[ФПЧ 2017, с. 341]; *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]; *Нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315].

На фразеологізацію онімів у багатьох контекстах впливає фонетичний чинник, на основі якого будується явище паронимазії. Російський мовознавець Ф. Буслаєв звернув увагу на музичну основу, наявну в ономастичних компонентах прислів'їв та приказок. Учений зазначав, що під впливом гри слів, зумовленої явищем паронимії, оніми набувають нового значення, піддаються різноманітним асоціаціям [Пасік 1999, с. 28]. Явище паронимазії, яке «полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою» [Тараненко 2000, с. 425], часто спостерігається у фразеології, в тому числі в нашому матеріалі з компонентами-онімами:

антропонімами: *без одного Василя обійдеться сімля* [ФПЧ 2017, с. 272]; *без одного Гриця вода посвятиться* [ФПЧ 2017, с. 272]; *будь здоров, Франку, спи до ранку* [ФПЧ 2017, с. 277]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, поїд боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282]; *та сама Аница, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *спасибі Іллічу, що я хліб не печу, якби ще міг зробити, щоби й борщу не варити* [ФПЧ 2017, с. 327];

геортоніми: *по Петрі, та й по теплі* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337];

топонімами: *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279]; *їди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; *пішла слава до Станіслава* [ФПЧ 2017, с. 319]; *Заадала срака прута, пішла на храм до Онута* [ФПЧ 2017, с. 292].

Висновки. Таким чином, наявні в буковинській фразеології оніми значно різняться своїм семантичним проявом у складі ДФО. Власні назви людей, в першу чергу імена, у складі фразеологізмів десемантизуються (втрачають значення індивідуального найменування) і є носіями загального значення «людина». Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним приповідкам. Прикладів, коли імена мають вужче значення, небагато: напр., у прислів'ях *Пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307], антропоніми Іван та Марія виступають зі значеннями 'бідний', 'виходець з нижчих соціальних верств', а у фраземі *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345] антропонім має також значення 'поширене, розповсюджене ім'я'. Подібне явище властиве для багатьох мов, що відзначає В. Мокієнко у статті «Псевдоімена собственные в народной фразеологии»: «В будь-якій мові світу існує велика і дуже

активна група образних сполук з власними назвами, які не відповідають основній їх категоріальній ознаці, а стають образними характеристиками людей, предметів і явищ» [Мокієнко 2019, с. 27–28]. Автор також вважає, що наймення людей у таких контекстах мають проміжний статус між власними та загальними назвами і тому їх можна називати псевдоіменами [Мокієнко 2019, с. 32].

Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Наприклад, фразеологізми як *Гурський цвичком* (тішитися)¹ [ФПЧ 2017, с. 240]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти*, 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242] містять прізвища, які фразеологи ідентифікують з конкретними історичними особами [Аксамітаї 1978, с. 193]. Із плином часу деякі прізвищеві назви, що асоціюються із представниками певного етносу, набувають узагальненого значення 'назва етносу': *робити з себе Гакмана* 'удавати, прикидатися' (ГАКМАН – єврейське прізвище) [ФПЧ 2017, с. 190]. Роль таких прізвищ у контексті фразеологізму наближається до ролі етнонімів: вони стають носіями стереотипних конотацій, які побутують у народі щодо етносів-сусідів.

ДФО з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд: *жид, татарин, руский, москаль, циган, лях*. У фраземах відобразилися загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів: *смаглявість* (*Цигани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338]; як *(ек) не циган, то не мастиси вуглям* [ФПЧ 2017, с. 347]), *оманливість* (*водити очима, як циган на ярмарку* [ФПЧ 2017, с. 60]) та *легковажність ромів* (*Лоша в кобилі, а циган вже довбню рихтує* [ФПЧ 2017, с. 303]); *Сніг стопивса – циган кожух продав* [ФПЧ 2017, с. 327]), *войовничість татар* (*Щоб его татари взяли!* [ФПЧ 2017, с. 341]); *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]), *скупість євреїв* (*За кумпанію і жид повісився* [ФПЧ 2017, с. 292]); *Любімоси, ек браття (брати), а рахуймоси, ек жиди* [ФПЧ 2017, с. 304]). У деяких контекстах назва етносу є способом протиставлення *свій-чужий* (*Лях козакові не товариш* [ФПЧ 2017, с. 304]; *Нехай хмара на Татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]).

Група ДФО з компонентами-геортонімами відзначається їх дидактичною функцією щодо послідовності календарно-господарських та інших видів діяльності. Найчастішим геортонімом у нашому матеріалі виявилася назва Петрівського посту – *Петрівка* (6 ДФО).

Топонімічні назви у складі ДФО в більшості випадків є регіонально мотивованими і відображають специфіку регіону: як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копійку пожежене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *їди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме*

¹ Палачами в Чернівцях з початку XIX ст. до 1855 року були представники роду Гурських, тому ще довго для чернівчан слово 'Гурський' було синонімом слова 'кат'. https://ru.molbuk.ua/chernovtsy_news/187427-nevidomabukovyna-na-straty-dlya-vykhovannya-privodyly-ditey.html

(ніколи) [ФПЧ 2017, с. 236]; *як води у Дністрі* (багато) [ФПЧ 2017, с. 236]; *глухман вартківський*, *‘про туговухого’* [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська поро́да*, *‘про низькорослого’* [ФПЧ 2017, с. 227]; *таке квасне, що козу на Цецино видко* (Цецино – гора на околиці Чернівців) [ФПЧ 2017, с. 329]. Іноді місцеві топоніми є варіантними компонентами загальноукраїнських фразем: *Від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279] – *Від Києва до Кракова — всюди біда однакова; Язык до Сучави доведе* [ФПЧ 2017, с. 344] – *Язык до Києва доведе*.

Таким чином, фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема в усьому її різноманітті, відтворюють соціальну, політичну, національну картину Чернівецької області. Регіональну специфіку відбивають переважно топоніми та прізвищеві назви, пов’язані з реальними історичними персонажами. Проте навіть регіональні оніми виступають у складі загальноукраїнських, а то й загальнослов’янських фразеологічних моделей із загальнопоширеними універсальними значеннями.

Література

1. Аксамітаў А. С. Беларуская фразеологія. Мінск: Вышэйш. школа, 1978.
2. Бабич Н. Имена собственные как компоненты народных фразеологизмов (на материале буковинских говоров). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: тезисы докл.* Москва, 1970. С. 194–198.
3. Бабич Н. Сила Божа в народній фразеології. *Культура слова*. Київ, 1996. Вип. 48/49. С. 129–134.
4. Венжинович Н. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 356–359. *Слов’янська філологія*. С. 380–385.
5. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63–66.
6. Кузь Г. Вигуків фразеологізми в призмі язичницької та християнської моделей світу: прагматико-аксіологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. *Слов’янська філологія*. № 697–699. 2013. С. 231–236.
7. Кузь Г. Світ духовних вірувань буковинців у фразеології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. *Романо-слов’янський дискурс*. 2019. Вип. 812. С. 30–35.
8. Куцик О. Особливості функціонування онімів у складі прислів’їв та приказок із семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 165–173.
9. Мокиєнко В.М. Псевдоимена собственные в народной фразеологии. *Propria a apelativa aktualni otázky. Proper Names and Common Nouns*. Praha: Pedagogická fakulta UK. 2019. С. 27–36.
10. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології. Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2000.
11. Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значень. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 21–30.
12. Тараненко О.О. Парономазія. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000.
13. ФПЧ 2017 – Фразеологізми і паремії Чернівецької області / Г.Т. Кузь та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

References

1. Aksamitaw A.S. (1978) *Belaruskaja frazeologija* [Belarusian phraseology]. Minsk: Vyshejsk. shk. [in Belorussian].
2. Babich N. (1970) *Imena sobstvennye kak komponenty narodnykh frazeologizmov* (na materiale bukovinskih gorov) [Proper names as components of folk phraseological units (based on the material of Bukovinian dialects)]. *Soveshhanie po obshheslavjanskomu lingvisticheskomu atlasu: tezisy dokl.* Moskva. S. 194–198 [in Russian].
3. Babych N. (1996) *Syla Bozha v narodnij frazeolohii* [The power of God in folk phraseology]. *Kultura slova*. Kyiv. Vyp. 48/49. S. 129–134 [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N. (2007) *Kontseptualizatsiia diisnosti za dopomohoiu vlasnykh nazv u frazeolohizmakh ukrainskoi movy* [Reality Conceptualization by Means of Proper Names in Ukrainian Phraseologisms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. *Slovianska filolohiia*. S. 380–385 [in Ukrainian].
5. Venzhynovych N. (2017) *Frazemy ukrainskoi movy z onomastychnym komponentom u lnhvokulturolohichnomu vysvitleni* [Ukrainian phrasemes with onomastic component in linguoculturological education]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii: Movoznavstvo. Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Vyp. 1 (27). S. 63–66 [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2013) *Vyhukovi frazeolohizmy v pryzmi yazychnytskoi ta khrystyianskoi modelei svitu: prahmatyko-aksiolohichnyi aspekt* [Exclamatory phraseology in the prism of pagan and Christian models of the world: pragmatic-axiological aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu*. *Slovianska filolohiia*. № 697–699. S. 231–236 [in Ukrainian].

7. Kuz H. (2019) Svit duchovnykh viruvan bukovyntsi v frazeolohii [The world of spiritual beliefs of Bucovinians in phraseology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs*. Vyp. 812. S. 30–35 [in Ukrainian].
8. Kutsyk O. (2012) Osoblyvosti funktsionuvannia onimiv u skladi prysliviv ta prykazok iz semantikoju «zhyttievi situatsii» (na materialy rosiiskoi ta ukrainskoi mov) [Peculiarities of the functioning of onyms in the composition of proverbs and sayings with the semantics of “life situations” (on the material of Russian and Ukrainian languages)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. S. 165–173 [in Ukrainian].
9. Mokienko V.M. (2019) Psevdoimena sobstvennye v narodnoy frazeologii. *Propria a apelativa aktuální otázky* [Proper Names and Common Nouns]. Praha: Pedagogická fakulta UK. S. 27–36 [in Russian].
10. Pasik N.M. (2000) Vlasni nazvy v ukrainskii frazeolohii ta paremiolohii [Proper names in Ukrainian phraseology and paremiology]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Pasik N.M. (1999) Rol onomastychnykh komponentiv u formuvanni frazeolohichnoho ta paremiolohichnoho znachen [The role of onomastic components in the formation of phraseological and paremiological meanings]. *Movoznavstvo*. № 2–3. S. 21–30 [in Ukrainian].
12. Taranenko O.O. (2000) Paronomaziia [Paronomasia]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv: Ukrainska entsyklopedia [in Ukrainian].
13. ФПЧ 2017 – Frazeolohizmy i paremii Chernivechchyny [Phraseologisms and paremias of Chernivtsi region] / H.T. Kuz ta in. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yurii Fedkovycha, 2017. 352 s. [in Ukrainian].

ONYMY OF BUKOVYNA DIALECT PHRASEOLOGY

Abstract. The article deals with the analysis of Bukovynian dialect phraseology with an onomastic component on the basis of the dictionary “Phraseological units and proverbs of Chernivtsi region”. The aim is to make a comprehensive systematic description of dialect phraseological units of Chernivtsi region with an onym component in terms of semantics and functional features, to determine the specifics of the semantics of the onomastic component, to clarify its role in motivating phraseological meaning, and to identify regional features of the analysed phraseology.

Onomastic phraseology is systematized according to the most common onymic components into groups, which include anthroponyms, toponyms, geortonyms and ethnonyms. The analysis confirms the distinct anthropocentric nature of phraseology: the vast majority of these proper names are people’s names. Anthropocentrism is inherent in the semantic plan of the analysed phraseology: they describe the external features of a man, his traits of character, behaviour, activities. From a pragmatic point of view, phraseological utterances, superstitious beliefs and signs, curses and charms can be distinguished in the analysed array in addition to nominative phraseological units.

Proper names of people, first of all names, are desemantized as part of phraseological units and are carriers of the general meaning ‘man’. This confirms the variability of such components in the composition of phrases and paronomasia, which is typical for many anonymous phrases. Surnames are rare in the analysed material and do not completely lose their onymic meaning. Phraseological units with ethnonym components include the names of the peoples with whom the Bukovynians have lived side by side since ancient times, and reflect all-Ukrainian stereotypes about the representatives of these ethnic groups. It was found that phrases with the onym component represent the history and culture of Ukraine in general and Bukovina in particular, reproduce the social, political, national picture of the region.

Keywords: dialect phraseology, onomastic phraseology, onym, anthroponym, toponym, ethnonym, geortonym.

© Кузь Г., 2021 р.

Галина Кузь – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, лекторка української мови Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві; kuz.halyna.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

Halyna Kuz – PhD (Philology), Associate Professor, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, lecturer of the Ukrainian language, Institute of Ukrainian, University of Preshov; kuz.halyna.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

УКРАЇНСЬКА АНТРОПОНІМІЯ XVII СТ. У МАЛОВІДОМОМУ
ТУРЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДЖЕРЕЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).282–289

Купчинська З. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню українських антропонімів XVII ст., які засвідчені в маловідомому турецькому історичному джерелі «Дефтер Муфассал 1681 року». Простудійовано власні назви людей лише на А. Метою статті є аналіз власних назв, засвідчених у «Дефтері Муфассалі 1681 року». Щоб досягти мети, визначено такі завдання: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) провести аналіз власних назв людей та порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У розвідці використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Давні антропоніми, виокремлені з історичного джерела, – додаткове джерело антропонімікону, який функціонував на території України в XVII ст. Власні назви людей, що репрезентовані в «Дефтері Муфассалі 1681 року», свідчать про давність таких онімних утворень, адаптацію запозичених імен на україномовному ґрунті. Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що з 90 назв на А засвідчено такі, які: поширені і сьогодні на рівні власних імен людей і прізвищ; мають відмінності зі сучасними відповідниками на фонетичному рівні; не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах; на сьогодні є екзотичними, рідко вживаються в сучасному антропоніміконі. **Практична цінність** статті полягає в тому, що виявлені та проаналізовані власні назви людей поповнили загальнослов'янський антропонімікон. **У результаті** розвідки було встановлено особливості антропонімії, що виділена з турецької пам'ятки «Дефтер Муфассал 1681 року», зокрема це історичне джерело засвідчує функціонування прізвищ в Україні на кінець XVII ст., репрезентований список антропонімів на А підтверджує, що у XVII ст. існував обширний реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті; законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена / прізвиська / прізвища.

Ключові слова: антропонімія, запозичені імена, твірні основи, власні назви людей, «Дефтер Муфассал 1681 року».

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної ономастики є створення повного банку даних антропонімів, які функціонують / функціонували в українському онімному просторі. Поява нових джерел інформації, зокрема історичної пам'ятки XVII ст. «Дефтера Муфассала 1681 року», сприяє оприлюдненню та студіюванню твірних основ антропонімів, засвідчених у ньому.

Аналіз досліджень. Матеріал статті буде використано для укладання «Словника антропонімів Поділля XVII ст.». Українська лексикографія має значні напрацювання в царині антропонімії [Редько 2007; Скрипник, Дзятківська 2005; Словник прізвищ 2002; Слюсар 2005; Трійняк 2005; Фаріон 2001; Чучка 2005; Чучка 2011]. Вагомим внеском у вирішенні проблеми формування повного переліку антропонімів є праці В.П. Шульгача [Шульгач 2008; Шульгач 2015; Шульгач 2016; Шульгач 2017; Шульгач 2018; Шульгач 2019], однак залишається поза увагою значний масив власних назв людей, які «приховані» в маловідомих пам'ятках, до яких належить «Дефтер Муфассал 1681 року». Опрацювання індексу онімів цього джерела сприятиме поповненню українського антропонімікону в діяхронії. Тому метою статті є аналіз власних назв, засвідчених у «Дефтері Муфассалі 1681 року». Щоб досягти мети, визначаємо такі завдання: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) провести аналіз власних назв людей та порівня-

ти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У статті використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Для аналізу обра-

но 90 антропонімів на А.

Виклад основного матеріалу. «Дефтер Муфассал 1681 року» – турецька історична пам'ятка, яка уможливорює вивчення соціально-економічних й певною мірою політичних відносин в Османській імперії (Порті), починаючи з XV ст. Це – детальні переписи (*mufassal* у перекладі означає «докладний») провінцій імперії – еялетів (*eyalet*), які містять назви міст (*kal'e*), містечок (*varoş*), сіл (*kariye*), відомості про підвладне, головню християнське, населення (*re'aya*), що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою і готівкою [Крикун 2011, с. 603]. У Порті традиційно документація велася турецькою мовою, але арабською графікою. «Дефтер Муфассал 1681 року» оприлюднив відомий польський історик Даріуш Колодзейчик. У книзі (Dariusz Kołodziejczyk. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary / Dariusz Kołodziejczyk. – Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. – 672 p., 6 maps.) він як укладач і автор коментарів наводить текст Муфассала сучасною турецькою мовою, транскрибуючи латинкою. Науковий інтерес представляє Дефтер Кам'янецького еялету, що функціонував у 1672–1699 рр. на території Поділь-

ського воєводства внаслідок того, що Польща за Бучацьким мирним договором 1672 року поступилася Порті. Про це йдеться в монографії Д. Колодзейчика [Kołodziejczyk 1994], цінність якої, як зазначають усі рецензенти цієї книги, зумовлена тим, що автор у науковий обіг увів турецькі рукописні джерела і обґрунтував низку історичних питань, що стосуються Поділля 1672–1699 рр. [Dziubiński 1995; Wójcik 1995; Крикун 1998].

У передмові до «Дефтера Муфассала 1681 року» професор департаменту цивілізацій Близького і Середнього Сходу Торонтонського університету Віктор Остапчук представив основні етапи роботи над цим історичним джерелом, означив головні проблеми підготовки тексту документів Кам'янецького яялету. Не лише науковці-османісти, зважаючи на помилки попередніх видань дефтерів (напр., часткове видання документів), визначилися в тому, що обов'язковою умовою появи цього історичного джерела має бути повний факсимільний текст, крім того, у виданні слід представити аналіз цієї пам'ятки з обширними додатками, зокрема покажчиками назв, глосаріями й детальними картами, адже ця пам'ятка містить інформацію про українських, польських, єврейських, вірменських та інших мешканців Поділля, їхні потенційні податки та інші економічні ресурси. Тому в цій праці представлено реєстри різних типів антропонімів, назви населених пунктів, що є принципово цікавим для ономастів.

Рукопис «Дефтера Муфассала 1681 року» – це книга, у якій текст займає 361 сторінку. Муфассал опубліковано на основі мікрофільму цього рукопису, який зберігається у Головному Османському архіві у Стамбулі (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Детальний палеографічний опис цієї пам'ятки подає Д. Колодзейчик у вступі. Документ не має ні заголовка, ні дати. За аналогією до подібних документів інших провінцій Порти, Д. Колодзейчик називає його Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Хто ж уклав цей важливий для Порти документ? На основі записів географічних та власних назв людей Д. Колодзейчик обґрунтував походження укладачів муфассала. Встановлено, що вони вихідці з південнослов'янських земель (Болгарії, Македонії, Боснії) [Kołodziejczyk 2004, с. 31]. Укладачів супроводжували турецькі військові. Загальний нагляд за переписом населення Кам'янецького, Язловецького, Барського і Меджибізького санджаків Подільського яялету здійснював Ахмед-паша – дефтердар – скарбник Порти.

«Дефтер Муфассал 1681 року» має дві частини. Перша репрезентує річні доходи султана і кам'янецького бейлербея з аялету, кількість промислів та наявність дозволів на підприємницьку діяльність, перелік володінь великого візира Ахмедапаші Кьопрюлю-заде [Kołodziejczyk 2004, с. 73–78].

У другу частину входить перелік назв усіх зареєстрованих поселень (844) і поіменний реєстр дворів та їх господарів [Kołodziejczyk 2004, с. 79–277, 300–453]. Д. Колодзейчик вважає, що за кількістю зафіксованих поселень та їхніх назв муфассал є найбільш вичерпним джерелом для Подільського воєводства аж до ХХ ст. [Kołodziejczyk 2004, с. 1].

Слід зазначити, що проблем із ідентифікацією назв географічних об'єктів та записом власних назв в цій історичній пам'ятці було багато, головна причина в тому, що назви дуже багатьох поселень у муфассалі орієнтовані на їхнє польське звучання [Крикун 2011, с. 612–614]. Однак примітно, що антропонімікон українського населення, що переважало на Поділлі, все ж передається у пам'ятці наближено до українського звучання (Mihaylo, Ulas, Yurko). У Муфассалі відчутний вплив норм турецької мови у записах ойконімів та антропонімів, зокрема було обов'язкове подання літери **I** на початку тих із них, які мали збіг **s** і **z** з іншими приголосними (Iskala, Izvan).

Видання Дефтера Муфассала [Kołodziejczyk 2004] має чітку структуру. Він складається з переднього слова, в якому професор Віктор Остапчук детально представив процес підготовки цього історичного джерела (від ідеї до її реалізації) та вступної частини, в якій Д. Колодзейчик описав історичні події, які відбувалися на території частини Поділля – у кінці XVII ст. Османської провінції, зосередився на аналізі змісту, організації, призначення, функції та фізичного опису Дефтера Муфассала. Особливої уваги заслуговує та частина праці, у якій репрезентовано османський реєстр як мовне, топографічне, демографічне та економічне джерело. У цій частині роботи розписано принципи публікації цього історичного джерела, подано легенди та нотатки про турецьку та українську транскрипції, важливим для читача є параграф «Як читати Дефтер». Для ономаста дорожочинними є параграфи, присвячені антропонімії та топонімії.

Текст Дефтера Муфассала – це описи міст та сіл Кам'янецького, Меджибізького, Барського та Язловецького санджаків. Особливої наукової ваги має довідковий апарат цього видання. Представлено десять *таблиць* (1. Османські намісники Кам'янецького яялету; 2. Ідентифіковані та невідомі місцевості, зареєстровані у муфассалі; 3. Населені та безлюдні місцевості на Османському Поділлі; 4. Християнське та єврейське населення Османського Поділля; 5. Найпопулярніші населені пункти Поділля; 6. Реальні та майбутні доходи в Османському Поділлі тощо), *карти* (1. Територія навколо Сатанова (із вставкою: Кучманський шлях в межах Поділля); 2. Місцевість навколо Чорного Острова та Плоскирова; 3. Місцевість навколо Меджибіжа та Константинова; 4. Місцевість навколо Язловця; 5. Місцевість навколо Кам'янця; 6. Місцевість навколо Бару), *глосарій, індекси* антропонімів (Українські (руські) та деякі польські імена (крім поляків у Кам'янці); імена поляків, зареєстрованих у Кам'янці (лише християнські імена); єврейські імена; вірменські імена; грецькі, болгарські та південнослов'янські імена), ойконімів та інших географічних та етнічних назв. Дуже інформативним серед додатків є конкорданс турецьких відповідників українських власних назв. В «Індексі власних назв» подано чотири позиції: 1) транскрипція (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) інтерпретація власної назви; 4) сторінка в Дефтері.

У статті опускаємо арабський запис та потрактування цієї назви Д. Колодзейчиком, для нас дуже важливим є транскрибоване українське звучання антропоніма. Ми не можемо бути абсолютно впевненими в тому, що цей запис української власної назви правильний, але ми переконані, що затранскрибовані форми антропонімів максимально наближаються до реального звучання цих онімів у XVII ст. Доказом цього є: 1) сучасні відповідники-пропріативи; 2) похідні форми від зафіксованих в Дефтері антропонімів. Тому, аналізуючи український антропонімікон цього історичного турецького джерела, будемо обов'язково зважати на ці два аспекти.

Aduraško [242] (*Адурашко (пор. Василашко, Томашко (Ред., 115) < Адураш (пор. Петраш, Федаш (Ред., 115) < Адура (пор. Стахура, Тимура (Ред., 157)) на сучасному етапі не зафіксовано. Можливо, цей антропонім споріднений із Андрашко (Andraško (Andrij) (ДМ, 523), який на карті України репрезентований 367 разів (<https://ridni.org/karta/андрашко>). Імовірний зв'язок і з Адашко (<Адам (Тр., 23)).

Afin [115] (Афін). Такий антропонім засвідчено лише один раз на території сучасної України, походить він, правдоподібно, від Афінноген (Afin (Afinjhen) (ДМ, 523), Афіндор, Афон // Афоній (Тр., 48).

Afrik [131] (*Африк < Afryk (Afrykan (ДМ, 523), пор. Африкан (Тр., 48)). На сучасній карті України таке прізвище не засвідчено, хоч маємо спільнокореневі: Африканов, Африкантов, Африкова, Африкян (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Agapita [172] (*Агапіта < Агапіт (Тр., 19), Агарут (ДМ, 523)). На сучасному етапі в Україні антропонім Агапіта не функціонує. Можливо, форма прізвища / прізвиська на -а від імени Агапіт – результат дії родової належності (пор. Коца (Чуч., 296), Хомечка (Чуч., 587), Юречка (Чуч., 641)).

Ahçenko [277] (*Ахченко < *Ахко (можливо, відвигукове) + -енко). Сьогодні на карті України цього антропоніма нема.

Ahimista [125] (*Ахіміста < Ахім (Ахим нем. усеч. им. Йѳахим. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/ахим>) + -іста (пор. Цимбаліста, Кабаніста (Ред., 139–140).

Ahun [71] (*Аг(х)ун(ь) < Ahun' (Ahej) (ДМ, 523), Агей (Agréj, гр. Agaios]; церк. Аггій; рус. сокр. Ага, Гя, Гека, Геша. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/аггей>) + -унь (пор. Федунь, Яремчунь (Ред., 157), Федун, Яцун (Ред., 156)). На сучасному етапі таке прізвище в українському антропоніміконі не засвідчено.

Akaky [18, 60, 133–34, 137] (Акакій (Тр., 25)).

Akintij [19, 33, 138, 143, 149, 153, 156, 164, 171, 342] (Акентій / Акинф(ій), Акuntij (Akunf) (ДМ, 523), Акинф < Іакинф (Тр., 142).

Aleksa [18–20, 33, 36, 41, 73, 80, 83–84, 119, 122, 236, 259, 266–68, 280, 314, 321–22, 351], **Aleksa** [16, 18, 71, 73] (Олекса / Алекса / Олексій (Тр., 264)).

Aleksa-andriy [47], **Aleksandriy** [276] (*Александрій // *Олександрій, Aleksandrij (Aleksander) (ДМ, 523), пор. Лександрій (Тр., 261). В сучасному українському антропоніміконі такий варіант імені

Олександр не зафіксовано.

Aleksanter [94] (*Александр < Олександр).

Aleksenko [96] (Алексенко, прізвище в Україні сьогодні поширене (понад 800 носіїв) <https://ridni.org/karta/алексенко>).

Aleksiy [27, 102, 141, 298], **Aleksiy** [246] (Алексій / Олексій (Тр., 264)).

Aleksiyenko [178] (Алексієнко, таке прізвище поширене в Україні <https://ridni.org/karta/алексієнко>).

Ambros [104] (Амброс / Амбросій / Амвросій (Тр., 29).

Anadoliy [101, 113, 121], **Anatol** [16, 147] (Анатолій, Анатоль (Тр., 32)).

Anançenko [319] (Ананченко < Ананко < Ананій (Тр., 30)). Таке прізвище на території сучасної України поширене (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Ananiy [114] (Ананій (Тр., 30)).

Anastasyo [226] (Анастась < Анастасій (Тр., 31)).

Andan [244] (Андан < можливо, від Андрій (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/анд>) + -ан (пор. Гарасан, Костан (Ред., 111). Таке прізвище зафіксоване на території сучасної України один раз (<https://ridni.org/karta/андан>). Засвідчено з такою твірною основою антропоніми: Анданов, Анданченко (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andas [18] (*Андас < можливо, від Андрій + -ас (пор. Демидас, Федас (Ред., 112). На сучасному етапі такий антропонім не засвідчений в Україні.

Andriy [118] (*Андрій < можливо, від Андрій + -ір (пор., Михір, Шахнір (Ред., 139) + -ій. Імовірною могла бути й помилка в записі антропоніма. Прізвище Андрій сьогодні не зафіксовано.

Ando [234, 263, 329] (Андо < можливо, від Андрій (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/анд>). Про прізвища на -о від власних імен (Васьо, Стасьо) писав Редько Ю.К. (Ред., 144), Сімович В.І. [Сімович 1931]. На сучасному етапі в Україні є лише один носій такого прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andon [100, 168, 175, 233, 259, 331, 358] (Андон < можливо, від Антон, де відбулося одзвінчення приголосного т). Таке прізвище зафіксоване на території сучасної України понад 30 разів, маємо чимало похідних від цього антропоніма: Андоненко, Андоній, Андонин, Андонов, Андонович, Андонюк (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andonenko [110] (Андоненко // Антоненко (<https://ridni.org/karta/антоненко>). Лише два носії прізвища Андоненко є в сучасній Україні.

Andoniy [172] (Андоній < можливо, від Антоній). Сьогодні в Україні зафіксовано 254 носії цього прізвища.

Andoroniy [58] (*Андороній < можливо, від Андроній (Андроник). Можемо припускати своєрідну «українізацію» цього антропоніма за допомогою штучного «повноголосся». Усе це стосується і наступної власної назви.

Andoronik [18] (*Андороник < можливо, від Андроній (Андроник). Ні Андороній, ні Андороник не зафіксовані на сучасному етапі.

Andrasimenko [285] (*Андрасименко: Андр + -ас > Андрас (пор. Андрасков, Андрасов, Андрасович, Андросюк, Андрасян <http://nomer-org.website/allukraina/>, Федас, Юрас (Ред., 112), Андраш (Тр., 33)) + -им > Андрасим (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131) + -енко). Такого прізвища в Україні на сучасному етапі не виявлено.

Andrasimiy [249] (*Андрасімії: Андр + -ас > Андрас (пор. Демидас, Філяс (Ред., 112)) + -і(и)м > Андрасим (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131) + -ій, прізвища з цим суфіксом мали демінутивний характер, якщо утворювалися від чоловічих імен (Ред., 137).

Andraş [139, 186] (Андраш (Андраш (Тр., 33)) < Андрій). Є 490 сучасних засвідчень цього прізвища на території України. Є й чимало похідних від нього: Адрашек, Андрашій, Андрашин, Андрашинець, Андрашко, Андрашнікова, Андрашов, Андрашук, Андрашулик (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andraško [18, 106, 114, 175, 225, 233, 235–36, 244, 246, 253, 260, 262–65, 275–77, 327] (Андрашко (Андрашко (Тр., 33)) < Андрій). Сьогодні це прізвище зафіксовано у 502 носіїв.

Andreyec [137] (Андреєць // Андрієць (Андрієць (Тр., 34)) < Андрій). Варіант Андреєць на сучасному етапі зафіксовано лише у трьох носіїв (<https://ridni.org/karta/andreec/>). На сучасному етапі в Україні більше двох тисяч носіїв прізвища Андрієць.

Andrih [119] (*Андри(и)х (пор. Андрихинська, Андриховська (<http://nomer-org.website/allukraina/>), Андрішко (Тр., 33)) < Андрій). Сьогодні антропоніма Андри(и)х не виявлено.

Andričko [262] (*Андричко: Андр + -ик (пор. Адамик, Гнатик (Ред., 128), Андрик + -к(о) (пор. Величко, Гордійко (ред., 142)).

Andriko [169] (Андріко // Андрійко (Андріко (Тр., 33)) < Андрій). Варіант прізвища Андріко на сучасному етапі зафіксований лише один раз (<https://ridni.org/karta/andriko/>), існує чимало антропонімів, які містять цю власну назву (Андріков, Андриковець, Андрикович, Андриковська (<http://nomer-org.website/allukraina/>)).

Andrim [101–102, 234, 247, 254] (*Андрім // Андрін (Andrin (Andronyk) (ДМ, 524)). Варіант антропоніма Андрім не виявлено сьогодні на карті України, його походження можна пов'язувати з Андр (<Андрій) + і(и)м (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131)). Можливим є сплутування запису кінцевих сонорних у двох варіантах Андрім // Андрін, тоді можна мотивувати засвідчений антропонім власною назвою Андрін (<Андрон, Андроник (Тр., 35)). Маємо чимало похідних від нього: Андрінкова, Андрінська, Андрінчук, Андріншин тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriy [16–20, 26–28, 31–34, 36–39, 43–44, 46, 48, 54–55, 58–59, 61–62, 64–65, 67, 77, 80, 82, 84–85, 91–92, 94, 96–100, 108–09, 113–14, 119–21, 123, 125, 128, 131, 134–37, 139, 141–43, 145, 147–49, 151–55, 157, 160, 163, 169, 171, 173–75, 178–79, 188, 198, 201, 206, 208, 210, 225, 237–38, 240, 247–48, 258, 263, 268, 272–73, 276–77, 284, 286, 298, 308, 310,

313, 315, 321–22, 327–28, 331–33, 335–36, 340, 342, 346, 348, 351, 355, 358, 367] (Андрій).

Andriyaş [40, 98, 118, 168] (Андріяш (Тр., 33) < Андрій). Варіант чоловічого імені Андріяш унаслідок трансонімізації перейшов на рівень сучасного прізвища, що має понад дві тисячі засвідчень в сучасному українському антропоніміконі. Крім того, це ім'я стало твірною основою для багатьох прізвищ: Андріяшів, Андріяшівська, Андріяшек, Андріяшенко, Андріяшик, Андріяшкин, Андріяшко тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriyenko [96, 118] (Андрієнко (Ред. I, 7)). В Україні це прізвище дуже поширене, має майже тринадцять тисяч носіїв (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriyko [98, 198, 278] (Андрійко (Тр., 33) < Андрій). На сучасній карті України зафіксовано таке прізвище у 599 носіїв (<https://ridni.org/karta/andriyko/>).

Andriyuk [128] (Андріюк (Тр., 34) < Андрій). Понад дві тисячі носіїв цього прізвища сьогодні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andron [111, 144] (Андрон, Андроник (Тр., 35)). Це ім'я всього лиш 22 рази зафіксовано як прізвище в сучасному українському антропоніміконі, однак воно стало твірною основою для багатьох прізвищ: Андронава, Андронакій, Андронакін, Андронакіна, Андронатій, Андронашко, Андроненко, Андроненков, Андронєць, Андронійчук, Андроник, Андроникова, Андронова, Андрончик тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andronik [119] (Андроник (Тр., 35)).

Androniy [138, 149] (Андроній (Тр., 35)).

Andruh [172] (Андрух (Тр., 33) < Андрій). Зафіксовано 1380 носіїв такого прізвища. Похідних ще більше: Андрухан, Андруханенко, Андруханченко, Андрухей, Андрухів, Андрухненко, Андруховець, Андрухович, Андруховський тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andrus [20, 45, 71, 77, 84, 92, 107, 113, 116, 124, 131, 146, 187, 260, 266, 278, 301, 303, 322, 328] (Андрус // Андрусь (Тр., 33) < Андрій). Варіант Андрус зафіксовано у 429 носіїв, а Андрусь – у 1125. (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruş [43, 65, 73, 82, 113, 186, 159, 164, 173, 185, 233, 236–37, 239, 265, 278, 299, 308–09, 327, 329, 334, 336–37, 340–41, 358, 363, 367] (Андруш (Тр., 33) < Андрій). Сьогодні в Україні 21 носій цього прізвища, однак похідних є велика кількість: Андрушак, Андрушкевич, Андрушан, Андрушевич, Андрушевська, Андрушейко, Андрушенко, Андрушик, Андрушка, Андрушків, Андрушко тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruşenko [41] (Андрушенко (Тр., 34) < Андрій). 687 засвідчених носіїв на сучасному етапі (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruško [27, 236–37, 302, 308, 313, 315] (Андрушко (Тр., 34) < Андрій). На сучасному етапі це прізвище дуже поширене, є понад п'ять тисяч засвідчень (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Anduruk [91] (*Андурук <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -ук <можливо, від Андрій.

Сьогодні такий антропонім не функціонує.

Anduruş [186, 309, 311] (*Андуруш <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -уш (пор. Матуш, Петруш (Ред., 162)) <можливо, від Андрій. В сучасному антропоніміконі України такої власної назви нема.

Anduruşko [186] (*Андурушко (*Андуруш <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -уш (пор. Гринуш, Демуш (Ред., 162) + -к(о)) <можливо, від Андрій. В Україні такої власної назви не засвідчено.

Anduryaki [19] (*Андуряки <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -ак (пор. Грицак, Степаняк (Ред., 107)) <можливо, від Андрій.

Aneriy [64] (*Анерій?). На сучасному етапі не засвідчено такого антропоніма, і похідних від нього нема. Це ж стосується й наступного антропоніма.

Antedo [226] (*Антедор?).

Anteraşko [65] (*Антерашко?). Сьогодні нема такого антропоніма, і похідних від нього нема. Спори́днене, можливо, з Андріяшко.

Antifas [155] (*Антифас // Антипас, таке прізвище зафіксовано в Україні (<http://nomer-org.website/allukraina/>) <Антип (Тр., 37).

Antifenko [226] (*Антифенко // Антипенко, в сучасній Україні понад три тисячі носіїв такого варіанта прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>) <Антип (Тр., 37).

Antipa [159] (Антипа <Антип (Тр., 37). Таке прізвище побутує і на сьогодні в Україні (<https://ridni.org/karta/антипа/>).

Antipasij [227] (*Антипасій. Можливо, цей антропонім пов'язаний із Антип + -ас (пор. Демидас, Федас (Ред., 112) + -ій (пор. Дасій, Карпій (Ред., 137)).

Antironik [26] (*Антироник. На сучасному етапі не засвідчено такого антропоніма, і похідних від нього нема. Можливо, маємо справу з помилковим записом, походить від Андроник (Тр., 35).

Antoh [96] (Антох (Тр., 37) <Антон). Сьогодні в Україні понад сто носіїв такого прізвища.

Anton [18, 33, 44, 47, 51, 54, 58–59, 75, 77, 91, 108, 110, 117, 139, 145–46, 151–52, 162, 164, 171, 185, 261, 286, 298, 355, 363, 367] (Антон (Тр., 37)), такий антропонім поширений в Україні, а ще більше репрезентовано похідних прізвищ від цієї власної назви: Антонів, Антоневи́ч, Антоненко, Антоненць, Антоник, Антонійчук тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Antonko [88] (Антонко (Тр., 37) <Антон). У доступних нам джерелах не зафіксоване таке прізвище, здрібніла форма імені функціонує.

Antoš [348] (Антось (Тр., 37) <Антон). Такого прізвища сьогодні не зафіксовано, але є похідні від імені Антось: Антосьів (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Apostol [39] (Апостол <Апостол болг. [з гр. apostolos – апостол] (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/apostol/>). Понад тисячу носіїв такого прізвища є в Україні сьогодні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arefun [17] (*Арефун <Арефа, Арефій (Тр., 41) + -ун (Федун, Яцун (Ред., 156)). Такий антропонім сьогодні не зафіксовано.

Arehiy [120] (*Арехій (пор. Арехвій (Тр., 274) <Арефа, Арефій (Тр., 41) + -ій (пор. Дацій, Карпій (Ред., 137)). Ми не зафіксували такого антропоніма сьогодні.

Arhipenko [231] (Архипенко <Архип (Тр., 46). На мапі сучасної України цей антропонім рівномірно поширений (<https://ridni.org/karta/архипенко/>).

Arsen [51] (Арсен (Тр., 43). Не лише таке ім'я, а й омонімічне прізвище поширене сьогодні в Україні, є чимало похідних: Арсеневи́ч, Арсененко, Арсенник, Арсентій, Арсенова, Арсенови́ч тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arseniy [20, 28, 32, 65, 91, 96, 169, 174, 323] (Арсеній (Тр., 43)). П'ятсот носіїв такого прізвища зареєстровано сьогодні в Україні.

Arsin [169] (Арсін (Тр., 44)). Сьогодні таке прізвище не функціонує, однак маємо чимало похідних від імені Арсін: Арсіневи́ч, Арсіненко, Арсінійчук, Арсіничук тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arslan [198, 328, 337] (Арслан, Arslan (Tatar name) (ДМ, 525), Арсла́н, тюрк. (arslan – лев); (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/арслан/>)). В Україні на сучасному етапі є 19 носіїв прізвища Арслан (<https://ridni.org/karta/арслан/>).

Arşeniy [17] (Аршеній <Арсеній (Тр., 43)). Сьогодні таке прізвище чи ім'я не функціонує.

Artem [59, 311] (Артем (Тр., 44)). Близько 200 носіїв такого прізвища зафіксовано на сьогодні в Україні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Artesiy [121] (*Артесій (пор. Артисюк, Артись, Яртись (Тр., 44–45) <Артем (Тр., 44)). Такий антропонім сьогодні не функціонує.

Artimenko [88] (Артименко <Артем // Артим (Тр., 44)). Близько ста носіїв такого прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arus [283] (*Арус(ь), можна, очевидно, цю форму антропоніма пов'язувати з іменем Арефа (Arefa) (ДМ, 525), однак є зафіксоване жіноче ім'я Аруся (< Ариадна (Тр., 42), що наштовхує на думку про можливий зв'язок із іншими власними назвами, у яких є початкова Ар: Арій, Аріан, Аріон, Арк, Арнольд, Арон. Ні прізвища Арус(ь), ні такого імені не засвідчено.

Astanaş [311] (Астанась (Тр., 31)). Таке ім'я функціонує, однак омонімічного прізвища не вдалося в доступних джерелах виявити, однак є похідні: Анастасів, Анастасюк, Анастасієви́ч (Тр., 31).

Asteriy [55, 116, 190–91] (Астерій (Тр., 47)). Аналогічного прізвища нема.

Astiy [28] (Астій (Тр., 47)). Омонімічного прізвища не вдалося зафіксувати.

Avidiy [97, 180] (Авдій (Тр., 17)). Відповідного прізвища на сьогодні не зареєстровано, однак є низка антропонімів, у яких ця власна назва є їхньою твірною основою: Авдійко, Авдійонок, Авдійська, Авдійчева, Авдійчик, Авдійчук (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avidor [91] (*Авідор (<Авид <https://lexicography.online/onomastics/petrovsky/a/авид/>) + -ор (пор. Габор (Ред., 147). На сучасному етапі такого прізвища нема.

Avik [239] (*Авик <Авило // Вавило (Тр., 17), Avyk (Vavyła) (ДМ, 526). В Україні на сучасному етапі аналогічного прізвища не зафіксовано, однак є споріднені: Авикиян, Авиков, Авилян (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avrah [31, 37, 81, 90, 92, 118, 160, 182, 198, 210, 254, 298] (Аврах (Тр., 18) <Аврам). В Україні сьогодні 63 носії цього прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avram [115, 210] (Аврам (Тр., 18)). Аналогічних прізвищ понад 600 одиниць, а споріднених значно більше (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avras [38] (*Аврас (пор. Оврас, Аврашко (Тр., 18) <Аврам). Точного відповідника в сучасній українській антропонімії не зафіксовано, але є похідні: Аврасин, Аврасина (<http://nomer-org.website/allukraina/>). Що ж до Оврас, то носіїв цього прізвища є понад 100.

Avruh [359] (Аврух (Тр., 18) <Аврам). Сьогодні на карті України є кілька прізвищ Аврух (<https://ridni.org/karta/аврух/>).

Висновки.

1. Турецька пам'ятка «Дефтер Муфассал 1681 року» засвідчує функціонування прізвищ в Україні на кінець XVII ст.

2. Репрезентований список антропонімів на А підтверджує, що у XVII ст. існував обширний ре-

естр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті.

3. Законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена / прізвиська / прізвища.

4. Із 90 назв на А засвідчено такі, які:

– поширені і сьогодні на рівні власних імен людей (Akakiy, Aleksa, Aleksiy, Ananiy, Anastasyo, Antoh, Anton, Antonko, Antoş, Andron, Andronik, Androniy, Andruh, Andrus, Andruş, Avrah, Avruh, Arsen, Arseniy, Artem) і прізвищ (Andraş, Andraško, Andreyeç, Aleksenko, Aleksiyenko, Andriyaş, Andriyenko, Andriyko, Andriyuk, Anançenko, Andruşenko, Andruško, Antifenko, Arhipenko, Artimenko тощо);

– мають відмінності зі сучасними відповідниками на фонетичному рівні (Andon, Andoniy, Andonenko, Andriy, Ando, Andoroniy, Andoronik, Andriko, Aleksa-andriy, Aleksandriy, Arsin тощо);

– не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах (Afrik, Aļçenko, Ahimista, Ahun, Andas, Andrih, Andriçko, Andrim, Anduruk, Anduruş, Anduruško, Anduryaki, Antipasiy, Avik, Avras, Avidor тощо);

– на сьогодні є екзотичними, рідко вживаються в сучасному антропоніміконі (Akintiy, Afin, Andan, Antipa, Arefun, Arehiy, Artesiy, Arus, Asteriy, Astiy, Avdiy тощо).

Список скорочень:

1. **ДМ** – Dariusz Kołodziejczyk. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.

2. **Ред.** – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.

3. **Ред. I** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ у 2 т. Т. 1. Львів: НТШ, 2007. 720 с.

4. **Тр.** – Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

5. **Чуч.** – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.

References

1. **ДМ** – Dariusz Kołodziejczyk (2004). The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 672 p., 6 maps. [in Polish].

2. **Ред.** – Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. 216 s. [in Ukrainian].

3. **Ред. I** – Redko Yu. (2007) Slovyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch u 2 t. [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 volumes]. T. 1. Lviv: NTSh. 720 s. [in Ukrainian].

4. **Тр.** – Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

5. **Чуч.** – Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichniy slovyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].

Література

1. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів: НТШ, 2011. 734 с.

2. Крикун М. Рец. на кн.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998. Вип. 33. С. 290–295.

3. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ у 2 т. Т. 1. Львів: НТШ, 2007. 720 с.; Т. 2. Львів: НТШ, 2007. 1438 с.

4. Сімович В. Українські чоловічі ймення осіб на -но- (в історичному освітленні). *Збірник Комісії для дослідження історії української мови*. Київ, 1931. Т. 1. С. 87–111.

5. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.

6. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
7. Слюсар О. Словник буковинських прізвищ. Чернівці: Рута, 2005. 432 с.
8. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
9. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
10. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.
11. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 428 с.
12. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. I. Київ: Довіра, 2008. 413 с.
13. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. II. Київ: Довіра, 2015. 504 с.
14. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. III. Київ: Довіра, 2016. 472 с.
15. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. IV. Київ: Довіра, 2017. 484 с.
16. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. V. Київ, 2018. 440 с.
17. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. VI. Київ, 2019. 416 с.
18. Dziubiński Andrzej. Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Przegląd Historyczny*. 1995. № 86/1. S. 107–111.
19. Kołodziejczyk Dariusz. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. 264 s.
20. Kołodziejczyk Dariusz. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.
21. Wójcik Zbigniew. Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Kwartalnik Historyczny*. 1995. Roczn. C.II. S. 3–4.
22. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/>
23. <http://nomer-org.website/allukraina/>
24. <https://ridni.org/karta/>

References

1. Krykun M. (2011) Podilske voievodstvo u XV–XVIII stolittiakh. Statti i materialy [Podolsk Voivodeship in 15th–18th centuries. Articles and materials]. Lviv: NTSh. 734 s. [in Ukrainian].
2. Krykun M. (1998) Rets. na kn.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s.]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Lviv. Vyp. 33. S. 290–295. [in Ukrainian].
3. Redko Yu. (2007) Slovyk suchasnykh ukrainskykh pryzvyshch u 2 t. [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 volumes]. T. 1. Lviv: NTSh. 720 s.; T. 2. Lviv: NTSh. 1438 s. [in Ukrainian].
4. Simovych V. (1931) Ukrainski cholovichi imennia osib na -no- (v istorychnomu osvittleni) [Ukrainian man named persons on -no- (historical light)]. *Zbirnyk Komisii dlia doslidzhennia istorii ukrainskoi movy*. Kyiv. T. 1. S. 87–111 [in Ukrainian].
5. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005) Vlasni imena liudei: slovyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. Kyiv: Naukova dumka. 334 s. [in Ukrainian].
6. Slovyk pryzvyshch: praktychni slovozminno-orfohrafichni (na materialii Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change and spelling (on the material of Chernivtsi region)]. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
7. Sliusar O. (2005) Slovyk bukovynskykh pryzvyshch [Dictionary Bukovina names]. Chernivtsi: Ruta. 432 s. [in Ukrainian].
8. Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
9. Farion I.D. (2001) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny kin. XVIII–poch. XIX st. (z etymolohichnym slovykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region end. 18th – early 19th century. (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
10. Chuchka P.P. (2005) Pryzvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichni slovyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (2011) Slovianski osobovi imena ukrainsiv: istoryko-etymolohichni slovyk [Slavic personal names of Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Uzhhorod: Lira. 428 s. [in Ukrainian].
12. Shulhach V.P. (2008) Narisy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. I. Kyiv: Dovira. 413 s. [in Ukrainian].
13. Shulhach V.P. (2015) Narisy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. II. Kyiv: Dovira. 504 s. [in Ukrainian].

14. Shulhach V.P. (2016) *Narysy z praslovianskoi antroponimii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. III. Kyiv: Dovira. 472 s. [in Ukrainian].
15. Shulhach V.P. (2017) *Narysy z praslovianskoi antroponimii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. IV. Kyiv: Dovira. 484 s. [in Ukrainian].
16. Shulhach V.P. (2018) *Narysy z praslovianskoi antroponimii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. V. Kyiv. 440 s. [in Ukrainian].
17. Shulhach V.P. (2019) *Narysy z praslovianskoi antroponimii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. VI. Kyiv. 416 s. [in Ukrainian].
18. Dziubiński Andrzej (1995). Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s.] *Przegląd Historyczny*. № 86/1. S. 107–111 [in Polish].
19. Kołodziejczyk Dariusz (1994) *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699* [Podolia under Turkish rule. The Kamieniecki Ejalet 1672–1699]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża. 264 s. [in Polish].
20. Kołodziejczyk Dariusz (2004). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 672 p., 6 maps. [in English].
21. Wójcik Zbigniew (1994). Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s.] *Kwartalnik Historyczny*. 1995. Roczn. C.II. S. 3–4 [in Polish].
22. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/>
23. <http://nomer-org.website/allukraina/>
24. <https://ridni.org/karta/>

UKRAINIAN ANTHROPONYMS OF THE 17TH CENTURY IN A LITTLE-KNOWN TURKISH HISTORICAL SOURCE

Abstract. The article is intended to study Ukrainian anthroponyms of the 17th century, which are recorded in the little-known Turkish historical source “Defter Mufassal of 1681”. The proper names of people starting with A have been investigated into. The *objective* of the article is to analyze the proper names recorded in “Defter Mufassal of 1681”. To achieve the objective, the following *tasks* are defined: 1) to acquaint the reader with the little-known Turkish historical monument “Defter Mufassal of 1681”; 2) to separate Ukrainian anthroponyms of the 17th century; 3) to analyze the proper names of people and compare them with the modern Ukrainian anthroponymicon; 4) to identify those onyms that are not recorded at the present stage. The descriptive well analysis and systematization *methods* are used in the study. Ancient anthroponyms, extracted from a historical source, are an additional source of the anthroponymicon, which functioned in the territory of Ukraine in the 17th century. The proper names of the people entered into “Defter Mufassal of 1681” testify to the antiquity of such onymic formations, the adaptation of borrowed names on Ukrainian-language grounds. *Summarizing* the above, one can say that of the 90 names starting with A there are those that: are common today at the level of proper names of people and surnames; have differences with modern equivalents at the phonetic level; are not detected at the present stage, but they can be found in derived names; today they are exotic, rarely used in modern anthroponymicon. The *practical value* of the article is that the discovered and analyzed proper names of people supplemented the All-Slavic anthroponymicon. As a result of the investigation, the peculiarities of anthroponyms isolated from the Turkish monument “Defter Mufassal of 1681” have been established. In particular, this historical source testifies to the functioning of surnames in Ukraine in the late 17th century. The represented list of anthroponyms on A confirms that there was an extensive register of borrowed proper names, which were adapted on the Ukrainian language basis; a wide range of suffixes with the help of which derived names/surnames were created have been established.

Keywords: anthroponymy, borrowed names, creative stem, proper names of people, «Defter Mufassal (1681)».

© Купчинська З., 2021 р.

Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, доцент катедри української мови імені професора Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна; kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

Zoriana Kupchynska – Doctor of Philology, Associate Professor of the Professor Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМІКОНУ РОМАНУ «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.23:821.161.2-31Самчук

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).290–298

Лавер О. Історична роль літературно-художнього антропонімікону роману «Волинь» Уласа Самчука у розвитку української літературно-художньої антропонімії початку ХХ ст.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Твори Уласа Самчука становлять цінне джерело не лише для вивчення лексичних ресурсів художнього мовлення, а й для дослідження історичних умов становлення української літературної мови, зокрема національної антропонімії системи. Епопея «Волинь» належить до європейського періоду творчості У. Самчука, саме в цей час відбувалося його становлення як письменника у руслі традицій європейської культури. Актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю аналізу чинників, під впливом яких формувалася літературно-художня антропонімія роману «Волинь», це дозволить з'ясувати роль власних назв персонажів епопеї у процесі еволюції української літературно-художньої антропонімії на початку ХХ ст.

Мета статті – здійснити функційно-стилістичний аналіз літературно-художнього антропонімікону епопеї «Волинь» у контексті розвитку української літературно-художньої антропонімії початку ХХ ст. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати основні періоди еволюції нового літературно-художнього антропонімікону, визначити прикметні ознаки кожного періоду, встановити вплив літературних напрямів на формування системи пропріативів трилогії «Волинь».

У статті подано характерні ознаки різних етапів еволюції нового українського літературно-художнього антропонімікону: етнографічний натуралізм, етнографічний реалізм, критичний реалізм, модернізм, соціологізм, вульгарний соціологізм, соцреалізм, псевдосоціологізм (маскування під соціологізм), постмодернізм, літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби. Для літературно-художніх антропонімів, сформованих у руслі модернізму, характерними ознаками є синкретизм онімічного значення та імпліцитна форма вираження конотативної семантики, що породжує при кожному новому прочитанні твору нове бачення образу, нове його осмислення.

Склад літературно-художнього антропонімікону «Волині» відображає основні тенденції назовництва кінця ХІХ – початку ХХ ст., тобто час формування іменника модерної української нації. Улас Самчук використовує реалістичні власні назви, але наповнює їх індивідуальним змістом, цікавими конотаціями відповідно до ідейного задуму, застосовуючи при цьому нові методи.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, ресурси літературно-художньої антропонімії, знакова система, конотативна семантика, стилістична функція, національно-регіональний колорит, еволюція літературно-художнього антропонімікону.

Постановка проблеми. Українська літературно-художня антропонімія протягом ХІХ–ХХ ст. зазнавала суттєвих змін, які накопичувалися під впливом різних чинників і визначали характер літературно-художніх антропонімів, зумовлювали появу нових стилістичних функцій, конотацій та особливих символічних значень, що в свою чергу ставало поштовхом для наступних кроків еволюції системи власних назв в українській художній літературі. Антропонімікон роману «Волинь» Уласа Самчука, одного з найвизначніших майстрів української прози ХХ ст., є яскравим зразком переломного етапу у формуванні української літературно-художньої антропонімії міжвоєнної доби та цінним джерелом для вивчення національних онімних ресурсів.

Аналіз досліджень. Повноцінному поверненню творчої спадщини митця досі чинять перешкоди. Доказом цього є вилучення зі шкільної програми відомостей про У. Самчука та інших українських письменників, у творах яких виразно порушено суспільно-політичні проблеми, змодельовано питання народної пам'яті, формування національ-

ного світогляду, подано об'єктивну оцінку історичних подій на етнічних землях українців. Відповідь чиновників на численні звернення громадськості та освітян з приводу долі письменника у шкільній програмі цинічна і необґрунтована: твори Самчука можуть погано впливати на учнів – передусім у плані психічному (мається на увазі роман «Марія»). П. Кралюк однозначно коментує ситуацію: «Знадто цей письменник, зорієнтований на європейські цінності, виявився неприйнятний для «радянських людей», яких чимало лишалось і на щаблях влади, і в наукових інституціях» [Кралюк 2019].

Прикметно, що деякі літературні критики намагалися дискредитувати творчість митця, наполегливо і провокативно стверджуючи про близькість індивідуального стилю Уласа Самчука до ідеологічних принципів соцреалізму. Такі твердження супроводжувались помилковими висновками про мало значущу вартість художніх засобів, звинуваченнями в нібито надмірній ідейності творів, а ідейність не належить до художніх цінностей. Показовими в цьому плані стали слова С. Павличко: «За своїми естетичними поглядами та вимогами Улас Самчук

традиціоналіст і людина попереднього століття» [Павличко 1997, с. 247].

Об'єктивний і детальний аналіз творчості Уласа Самчука здійснила І. Руснак. У численних публікаціях та докторській роботі «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука» науковиця неодноразово наголошувала: «Занижена оцінка творчості Уласа Самчука, примітивне оголошення його народником іде не від творчої манери мистця, а від позиції окремих літературознавців, які, за словами самого ж письменника, до глибинного розуміння його прози «ще не вирости просто індивідуально», а відтак традиційно бояться провінціалізму й бачать його у всьому, що не відповідає усталеним європейським канонам» [Руснак 2009, с. 28]

За останні десятиліття літературознавчий аналіз творів Уласа Самчука суттєво поглибили С.В. Бородіца, І.В. Бурлакова, М.Б. Пангелова, О.В. Пастушенко, Н.С. Плетенчук, М.В. Стасик та ін. Висновки вчених стосовно ролі письменника у літературному процесі ХХ ст. дають чітку картину про статус і значення літературної спадщини прозаїка: 1) у стильовій системі У. Самчука «домінує аналітико-реалістичний та хронікально-літописний способи зображення дійсності», органічний зв'язок цих домінант створює стильову цілісність творчого доробку письменника [Бурлакова 2001, с. 16]; 2) основою стильової манери став реалізм, тісно пов'язаний з європейською класичною спадщиною, однак у творах митця є численні ознаки впливу інших літературних напрямів, зокрема модернізму, що «сприяло виникненню стильової дифузії та якісно іншого наративу» [Руснак 2009, с. 28]; 3) реалізм у творах У. Самчука особливий і, що найважливіше, не рівноцінний реалізму попередньої доби чи культивованому в радянській Україні соцреалізму: «У Самчуковому стилі, попри значну питому вагу публіцистичності, чітко проступають риси оновленого реалізму, характерного, наприклад, для польської літератури 20-х рр. ХХ ст., у якому центр тяжіння зміщувався з об'єкта на суб'єкт, що вело до поглиблення психологізму» [Мафтин 2011–2012, с. 49]; 4) серед стильових ознак прози У. Самчука літературознавці виділяють монументалізм [Бородіца 2016, с. 29]

Праці науковців переконують, що реалістичність творів прозаїка – аж ніяк не недолік. Письменник не лише відтворював дійсність, він її осмислював і шукав для цього відповідних мовних засобів, тому вивчення творчості У. Самчука не може бути повним без лінгвістичного аналізу. Мовознавчий аспект творів У. Самчука представлено комплексними працями Г.В. Горох, С.О. Каленюк, В.Ф. Стеція та ін.

Мовознавці констатують, що індивідуальна мовна картина світу У. Самчука є «національно детермінованою», для стилю письменника характерні «метафоричне бачення світу в його складності й універсальності», психологізм, екзистенційне світовідчуття [Стеція 2003, с. 14]. С.О. Каленюк вперше в українському мовознавстві здійснює системний

відбір, класифікацію і комплексний аналіз лексики творів Уласа Самчука, вмотивовує народнорозмовну основу цієї лексики; з погляду традиційних та нових лінгвістичних підходів конкретизує термін «народнорозмовність»; підкреслює художню виправданість діалектизмів. Серед системи лексичних одиниць науковиця звертає особливу увагу на стилістичні можливості лексики суб'єктивної оцінки як помітної риси мовотворчості У. Самчука [Каленюк 2007, с. 14]

Склад ономастичного простору у творах письменника досліджували Г.В. Бачинська, С.О. Каленюк, С.О. Горожанова та ін. Власні назви стали особливо важливою частиною художньої мови У. Самчука. «Кожне ім'я, – стверджує С.О. Каленюк, – є результатом суб'єктивного авторського вибору і реалізує ідейно-естетичну концепцію письменника» [Каленюк 2007, с. 14]. Г.В. Бачинська у статті «Онiмний простiр у творчостi У. Самчука» детально аналізує динаміку антропонімів роману «Волинь», порівнює антропонімiйну систему роману з народнорозмовними варіантами власних назв Волині у першій половині ХХ ст. Авторка справедливо констатує, що антропонімікон роману «Волинь» має народнорозмовне підґрунтя.

Наведені вище публікації свідчать про важливе значення творчого доробку Уласа Самчука: твори митця становлять цінне джерело не лише для вивчення лексичних ресурсів художнього мовлення, а й для дослідження історичних умов становлення української літературної мови, зокрема національної антропонімної системи. Епопея «Волинь» належить до європейського періоду творчості У. Самчука, саме в цей час відбувалося його становлення як письменника у руслі традиції європейської культури. Актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю аналізу чинників, під впливом яких формувалася літературно-художній антропонімікон роману «Волинь», це дозволить з'ясувати роль власних назв персонажів епопеї у процесі еволюції української літературно-художньої антропонімії на початку ХХ ст.

Мета статті – здійснити функційно-стилістичний аналіз літературно-художнього антропонімікону епопеї «Волинь» у контексті розвитку української літературно-художньої антропонімії початку ХХ ст. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати основні періоди еволюції нового літературно-художнього антропонімікону, визначити прикметні ознаки кожного періоду, встановити вплив літературних напрямів на формування системи пропріативів трилогії «Волинь».

Методи та методика дослідження. У дослідженні застосовано загальний метод лінгвістичного спостереження й опису, метод лексико-семантичного аналізу мовних одиниць, кількісний аналіз, метод виявлення словесно-образних домінант.

Виклад основного матеріалу. Добір мовних засобів, способи інтерпретації народного мовлення для втілення національної ідеї відбувались для У. Самчука в контексті складного літературного процесу початку ХХ ст., який вирізняється диску-

сіями про основні завдання літератури і способи їх реалізації. Розвиток теоретико-літературної думки і творчі пошуки письменників мали безпосередній вплив на формування мовного простору художнього твору, в тому числі і на творення літературно-художньої антропонімної системи.

Детальний аналіз розвитку конотативної семантики пропріальних одиниць у творах письменників XIX–XX ст. здійснив Л.О. Белей. Вчений констатував, що на етапі зародження нової української літературно-художньої антропонімії письменники вдавалися до використання народнорозмовних антропонімів. Однак це не було звичайне копіювання, бо митці намагалися вибирати найкращі і найбільш колоритні народнорозмовні і фольклорні власні назви для номінації персонажів. Недоліком етнографічного натуралізму можна вважати низький рівень конотативної семантики – колоритний народнорозмовний варіант не завжди мав достатнє обґрунтування, часто зовсім не відповідав енциклопедичній характеристиці персонажа [Белей 2002, с. 73].

Т. Шевченко і П. Куліш у своїй ономасторчості послуговуються критеріями реалізму. Літературно-художній антропонімкон основоположників української мови став потужним мовним засобом для увиразнення ідеї та змісту творів, для створення яскравих образів, для відображення національного, регіонального колориту. Л.О. Белей стверджує, що основними чинниками, які впливали на іменотворчість Т. Шевченка і П. Куліша, можна вважати реалістичність та функційно-стилістичну доцільність [Белей 2002, с. 90].

Для Марка Вовчка, А. Свидницького Ю. Федьковича у доборі власних назв домінуючими стали принципи етнографічного реалізму. Критерії реалізму та етнореалізму діяли і в назвотворчості українських письменників-романтиків [Белей 2002, с. 91].

Водночас у другій половині XIX ст. з'являються нові напрями назвотворення. Літературно-художня антропонімна система у творах Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської мала ознаки різних стилєвих напрямів етнографічного, соціологічного, психологічного, імпресіоністичного, символічного.

Якісно новий рівень розвитку критичного реалізму в українській літературі кінця XIX ст. зумовив ускладнення структури онімічної семантики літературно-художнього антропоніма (далі ЛХА). Письменники відмовляються від використання характеристичних ЛХА з вичерпною тенденційною інформативністю на зразок *Скоробреха* і намагаються зміст значення ЛХА закодувати, приховати промовистість оніма. Процес закодування стилістичної значущості відбувається в основному шляхом антропонімізації апелативів або через застосування словотворчих засобів, навіть іншомовних [Белей 2002, с. 100 – 102].

Модернізм спричинив новий погляд на природу і сутність літературно-художнього антропоніма. Під впливом різних течій модернізму – імпресіо-

нізм, символізм, експресіонізм – структура онімічної семантики ЛХА стає багаторівневою. Для творення онімічної системи твору залучаються нові ресурси, за допомогою яких автор не лише подає характеристику персонажа, а й створює знак, символ певної ідеї. Для літературно-художнього антропонімікону, сформованого відповідно до критеріїв модернізму, Л.О. Белей виділяє такі ознаки: свідоме авторське зміщення часових та просторових параметрів певних ЛХА (І. Франко ім'ям легендарного *Олекси Довбуша* називає літературного героя своєї повісті, дія якої відбувається у XIX ст.); однойменність (ім'я *Мирон* І. Франко використав як псевдонім, і для найменування двох персонажів у поемі «Похорон»); обмежена кількість ЛХА або повна їх відсутність (новела «*Intermezzo*» М. Коцюбинського); антропонімізація міфонімів (*Мавка*, *Перелесник*, *Лісовик*); промовистими стають не лише прізвища, а й імена (наприклад, дядько *Лев* у драмі «Лісова пісня» Лесі Українки) [Белей 2002, с. 103–106].

Це, мабуть, не остаточний перелік ознак модернізму у літературно-художній антропонімії кінця XIX – початку XX ст., яка ще довго буде вдячним матеріалом для майбутніх досліджень. Влучну оцінку цього періоду висловив Л.О. Белей: «Структуралізація нової української літературно-художньої антропонімії свідчить про її багатство та високий ступінь розвитку. Літературно-художня антропонімія другої половини XIX ст. стає своєрідною лабораторією впорядкування загальнонаціонального іменника українців» [Белей 2002, с. 106].

Еволюція нового українського літературно-художнього антропонімікону, за Л.О. Белеєм, пройшла такі етапи розвитку: етнографічний натуралізм, етнографічний реалізм, критичний реалізм, модернізм, соціологізм, вульгарний соціологізм, соцреалізм, псевдосоціологізм (маскування під соціологізм), постмодернізм, літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби [Белей 2002, с. 106].

Літературно-художній антропонімкон «Волині» відображає основні тенденції назвотворення кінця XIX – початку XX ст., тобто час формування іменника модерної української нації.

Улас Самчук у романі «Волинь» використовує різні способи номінації персонажів – антропонімійними засобами, за допомогою апелативів, описово. Антропонімійна система роману «Волинь» налічує 274 пропріальні одиниці. Власні назви у творі різні за структурою, доантропонімійною семантикою та стилістичними функціями. Численні події й ситуації на сторінках трилогії мають документальну основу, тому імена героїв роману часто співвідносяться з власними назвами реальних людей з Самчукового оточення (мати Настя, брати Василь і Федот, сестри Катерина і Василя – як у самого митця, так і в його літературного двійника). Сім'я Уласа Олексійовича стала прототипом сім'ї Довбенків у трилогії, автор змінює тільки імена головних героїв – батька і сина. Запозичені з реального антропонімікону власні назви у тексті трилогії на-

бувають численних конотацій, стають своєрідними ключовими словами ідей письменника.

На перший погляд, імена головних героїв *Володько*, *Матвій* видаються звичайними номінативними онімами. Власна назва *Володько* – це здібніло-пестливий варіант від українського дохристиянського *Володимир*, первісне значення якого характерично-побажальне ‘володар світу; великий володар; хай володарює світом’ [Белей 2010, с. 95]. Доантропонімія семантика імені *Володимир* безпосередньо не підтверджується енциклопедичною характеристикою денотата. Однак, на нашу думку, вибір імені не був випадковим. Якби письменник хотів, щоб назви головних героїв виконували лише номінативну функцію в романі, то йому не було б потреби змінювати власне ім’я та ім’я батька. Тематика, ідейна проблематика твору – становлення національної свідомості волинського селянина у вирі драматичних подій Першої світової війни, революції, проголошення УНР, польської окупації – вимагають власних назв з особливим стилістичним навантаженням. Назви Улас та Олексій таким вимогам не відповідали.

Ім’я *Володимир* стало знаковим в історії української культури: князь Володимир охрестив Україну-Русь, ввів її у християнську цивілізацію, зробив її могутньою, відомою в Європі. За іменем *Володимир* закріпилося конотативне значення ‘творець незалежної країни’. Головний герой епопеї «Волинь» з демінутивним варіантом імені *Володько* – це українець нового часу, українець для відродження втраченої державності. Він чітко усвідомлює, що проблема народу не в землі, не в кількості наділів, проблема в національній ідентичності, у вмінні господарювати на своїх етнічних територіях, у здатності об’єднуватися і захищати свою країну. Саме головні герої батько і син стали втіленням авторської ідеї утвердження національної свідомості, спроектованої не тільки на селян Волині, але й на всю Україну. Народ, який знає своє минуле, усвідомлює себе як націю, тільки такий народ матиме не просто землю, він матиме справжню державу, в якій почуватиметься, як у рідній домівці. Концепт *землі* у творі поступово оптимізується: земельний наділ, рідний хутір, сусідні поселення, де живе численна рідня, рідний край і врешті рідна земля – Україна. Аналогічно змінюється конотативне значення імені головного героя. Звичайний демінутивний варіант *Володько* використовується автором для ідентифікації малого допитливого хлоп’яти, згодом ЛХА *Володько*, ідентифікуючи спраглого знань підлітка, набуває лірично-романтичних та емоційно-експресивних конотацій, і лише у третій частині роману *Володько* перетворюється на свідомого громадянина *Володимира Довбенка*. Працьовитий, наполегливий парубок стає, як колись син рабині Володимир, будівничим нової української держави і першу цеглину закладає у власному селі, його мета *володіти* землею у вільній державі: «Тримайся, хлопче! Ще не час тобі спотикатися і падати. Дивись, сонце яке і горить воно великим огнем. І дивись, яка держава лягла направо й наліво, взад і вперед від стіп твоїх.

Вона є державою духа і віри. Іди вперед і будь... Зазначи своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища. Іди і будь!» [Самчук 1993, Т. 1, с. 450]. Прикметно, що один із численних псевдонімів Уласа Самчука, якими він користувався у 30-ті роки, є Іван Влодко. Прийом синхронізації знакових імен різних часових вимірів є одним із модерністських прийомів творення функційно-стилістичного навантаження ЛХА.

Іменем *Матвій* від *гебр.* Matitjahu ‘Божий чоловік; дар Божий’ [Белей 2010, с. 111] автор наділяє батька головного героя. Привертає увагу, що таке ім’я належить святому апостолові і євангелісту – авторові одного з чотирьох канонічних Євангелій. Матвій Довбенко постає у романі як монументальний образ українського хлібороба, голова патріархальної родини – потужний, міцно збудований, велетень-трудяга «яких сьогодні вже немає», робота у його руках горить, а в неділю він або йде до церкви, або читає «Євангелію, що в шкіряній оправі» [Самчук 1993, Т. 1, с. 92]. Такий чоловік справді «дар Божий». Улас Самчук втілює в цьому образі ідею праці як однієї із одвічних людських чеснот і основну ознаку української нації. Впродовж розгортання подій у романі з уст Матвія Довбенка звучать слова, смисл яких є висновком з минулого і настановою для майбутнього, його думки суголосні з християнськими моральними цінностями: «Тримайтеся усі цупко чорної скиби землі, на котрій вперше вздріли сонця промінні. Боріться за неї мечем, пером, плугом, гризійтеся за неї зубами... Дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров’ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі» [Самчук 1993, Т. 1, с. 495]. Для такого справді монументального образу навряд чи інше ім’я могло підійти краще, ніж ім’я одного з євангелістів. Наше припущення підтверджується авторською характеристикою головного героя «незмінно сторож порядку, законів землі і родини» [Самчук 1993, Т. 1, с. 495], «подібний на патріарха, на пророка» [Самчук 1993, Т. 1, с. 506].

Прізвище *Довбенко* має прозору доантропонімію семантику і пов’язане з лексемами *довбити*, *довбати*, *довбти*, *довбня*, які могли бути твірними для цього оніма [Чучка 2005, с. 201]. Варіант *Довбенко* зафіксований у Реєстрі війська Запорозького 1649 року [Реєстр 1995, с. 27]. Улас Самчук у тексті роману також вказує на запорозьке походження прізвища: «Після всі поїхали на Запоріжжя до дядька Єлисея. Є то місце, звідки походить весь рід *Довбенків*, там родились і там умирали їх діди і прадіди. Тяжко сказати, чому це місце так зветься, кажуть, нібито давно колись тут оселився козак з Запоріжжя, що від нього і пішов цей рід, але й самим своїм виглядом цей куток нагадує оту Січ Запорозьку, що про неї іноді Єлисей читає у своїх книгах» [Самчук 1993, Т. 1, с. 148]. Слова *довбати*, *довбти*, як показують лексикографічні джерела, є багатозначними, їхнє основне значення ‘ударяючи по чому-небудь, колупаючи щось, робити отвір, заглиблення’ [СУМ 1971, Т. 2, с. 329]. У творах визначних українських письменників це слово, вжите у складі метафоричних сполук, набуло особливого

прихованого змісту, наприклад, у П. Грабовського: Не жалівши сили рук, *Довбемо* граніт бездушний Безвідрадним: «стук» та «стук» [СУМ 1971, Т. 2, с. 329]. Усі лексичні значення *довбати* називають різні види тяжкої і наполегливої праці, а одне з переносних значень має семантику боротьби, тому прізвище *Довбенко* є промовистим, поліфункціональним, інформаційно-оцінним, що підтверджується контекстом твору. ЛХА *Довбенко* стало лаконічним словесним знаком для характеристики головного героя – «образ українського селянина, міцно врослого клопотами в землю, ґрунт, одначе духовним своїм життям скерованого до неба» [Мафтин 2011–2012, с. 47].

Літературно-художній антропонімікон епопеї «Волинь» зазнав суттєвого впливу тенденцій становлення нового світсько-державного іменника української нації. Представники української інтелектуальної еліти в міжвоєнний період, щоб засвідчити свою самобутність використовували, пропагували, популяризували колоритні питомо українські імена, серед них назви перших українських святих, визначних українських діячів, назви улюблених літературних персонажів. Популяризація таких імен відбувалась усіма доступними засобами через мистецтво, художні твори, театр, згодом кіно. Цей критерій вдало використав Улас Самчук. У третій частині роману він змальовує частково зрусифіковану сім'ю священника отця Клавдія, але тих представників родини, які займаються просвітницькою діяльністю серед народу, автор наділяє найдавнішими українськими іменами: *Гліб* – учитель, *Олег* – учень української гімназії, який допомагає в організації мітингу, *Ольга* – бере участь в українській виставі [Самчук 1993, Т. 2, с. 14]. Соціальна та національна значущість цих ЛХА підсилюється аплетивами *пан, панна: пан Гліб, панна Ольга*.

Особливу ідентифікацію мають персонажі, які говорять про майбутнє. У цьому плані У. Самчук частково продовжує традиції українських класиків, використовуючи імена апостолів і святих з уже готовою символічною семантикою. Ім'я одного із апостолів *Павло* отримав персонаж, який жив у сім'ї Довбенків і постійно пророкував «червоний дощ» [Самчук 1993, Т. 1, с. 424]. Символічну онімічну семантику, яка розкривається в контексті роману, має також ім'я *Юхим*. *Юхим* (похідне від *Єфим*, що з *д. гр.* εὐφῆμος [euphēmos]) має доантропонімічну семантику 'благочестивий' і співзвучне з іменем святого *Єфимія* [Белей 2010, с. 132, 247]. Дід *Юхим* – перший, хто привчав Володьку до знань, поважний селянин, який розумом і працею досягнув достатку, «чарівник, характерник... до нього самі бджоли летять...сама звірина біжить...» [Самчук 1993, Т. 1, с. 88]. Саме в уста діда Юхима автор вкладає пророчі слова про майбутнє нашого народу: «Наш народ не то що червоною шматою, але й червоним залізом з його місця не випечеш» [Самчук 1993, Т. 1, с. 535].

Роман містить репертуар майже всіх видів українського народного назовництва. Перед читачем постають об'ємні постаті волинян, як старо-

винні світлини. Письменник не зупиняється на детальному описуванні їх зовнішності, натомість він лаконічно кількома шрихами розкриває внутрішній світ персонажів. Літературно-художні антропоніми при цьому увиразнюють доповнюють портретну характеристику персонажа: вказують на соціальний статус, виражають емоційну оцінку, забезпечують правдивий часовий і просторовий фон епопеї, творять український загальнонаціональний колорит.

Наведемо найбільш чисельні у романі групи ЛХА:

1) емоційно нейтральні імена, деякі діалектно марковані: *Петро, Пилип, Сидір, Хведор, Харитон, Михалко, Павло, Пархвен, Мартин, Дам'ян, Нестор, Корній, Уляян, Яків, Клим, Єлисей, Свирид, Павло, Макар, Титко, Григорко, Микола, Сергій, Антін, Йон, Демид, Ілько; Параска, Настя, Ганна, Лукія, Зінька, Марта, Мотря, Параска, Лікера, Хтодорка, Велітка, Уліта, Домаха, Марія, Одарка, Секліта, Уляна, Мокрина;*

2) експресивно-оцінні пестливі імена: *Євгенчик, Христинка, Хведорка, Улянка, Ганнуся, Василінка, Гануня, Наталя, Наталочка;*

3) імена з стилістичним значенням експресивної етантіосемії: *Хведотисько, Хведотище, Василисько;*

4) прізвища: *Знахорець, Лебедець, Григорчук, Олійник, Ковальчук, Кальчук;*

5) андроніми: *Нестериха, Куциха;*

6) імена і прізвища: *Горбасць Микита, Юзько Ставицький, Стратон Булій, Кирило Деберний, Титко Коган, Тарас Здоров, Іван Кушка, Онисько Серета, Кузьма Запорука, Гнат Черноокій, Андрущук Полікарп, Антощук Петро;*

7) імена і родичівські прізвиська (патроніми, метроніми, гінеконіми і андроніми) з посесивними суфіксами *-ів, -ова (-ева), -ин, -ина: Єлисей Василь, Махобей Іван, Соловей Хведір, Соловей Овсій, Макар Улянів, Максим Стратонів, Нестор Ониськів, Василь Матвій, Іванів Хведір, Хомів Олексійчик, Трохимів Антон (Антін), Гнат Дерешів, Бондарців Мирон, Хомів Мирон, Стратонів Максим, Климів Петро, Іванів Захар; Вівдя Захаркова, Єлисеєва Палажка, Кузьмова Ганна, Ганка Сидорчукова, Тарасова Параска, Тарасова Уляна, Кузьмова Христя, Титьова Харитина, Миколина Марта, три Ганни – Тарасова, Миколина і Кузьмина, Хвещин Панько, Зінчин Хведорцьо, Тетянина Харитина, Лікерина Улянка;*

8) описові конструкції (забезпечують територіальну достовірність зображуваних подій): *старий Лук'ячук з Лебедів, лебедець Григорчук, Ровіцький (бо Ровіцьких хуторів), Грицько з Лебедів, Володькова хрещена мати Домаха з Півча, дядько Омелько зі свого Білашева та ін.*

Наведені групи ЛХА відтворюють традиційні антропомоделі національного антропонімікону і забезпечують національно-регіональний фон роману-епопеї. Родичівські прізвиська (патроніми і андроніми) з посесивними суфіксами *-ів, -ова (-ева)* увиразнюють патріархальний устрій українських родин.

Антропонімікон роману містить прізвища та прізвиська з прозорою доантропонімічною семантикою, яка підтверджується авторською характеристикою денотата. Власна назва з прозорим доантропонімічним значенням завжди має великий потенціал для творення відповідного стилістичного ефекту. Цю здатність пропріативів можна спостерігати і в народній творчості, і у художніх творах. Для письменників реалістичного напрямку прозора етимологія власної назви ставала засобом для створення метафоричної структури ЛХА. Наприклад: І. Карпенко-Карий наділив головних персонажів своїх творів прізвищами *Калитка* і *Пузир*, щоб за допомогою гумору викрити жадібність і надмірну любов до грошей [Белей 2002, с. 102]. Інформативність онімів активно використовували письменники соціологічного напрямку з пропагандистською метою. На відміну від соцреалізму, у межах якого пейоративні власні назви належали персонажам куркулям, багатіям, прізвиська у романі «Волинь» є назвами-характеристиками. Характеристичний потенціал прізвиस्क та деяких прізвищ Улас Самчук використовує для ідентифікації осіб і для розкриття їх моральних якостей, незалежно від соціального стану. Наприклад: дід *Кошіль* – образ сільського дідуся, який любить багато і не зовсім правдоподібно говорити ‘кошелі плести’ [Самчук 1993, Т. 1, с. 57]; рак для малого Володька, ніби дід *Рачинець*, що має вісімдесят років [Самчук 1993, Т. 1, с. 10], сільський хвалько *Іван Гуца*, по-вуличному *Панок*, «що десять років у графа Сангушки за льокая служив, інколи «по-панськи» закидав» [Самчук 1993, Т. 1, с. 81]; селянин, який любить чарку, «старий Іван Середа, що був колись у банді злодіїв відомого Казмірця і, ховаючись від самосуду села, підрізав зі страху собі горло, тому звався *Зарізаним*» [Самчук 1993, Т. 1, с. 116]; селянин з бідняків, що злодієм колись був і частково покаявся, має назву Микола *Гнидка* [Самчук 1993, Т.1, с. 116] та ін.

Носіями прізвищ з негативними конотаціями стали деякі персонажі, які пропагували більшовицьку ідеологію: *Скиданець*, *Каменяка*, *Комаров*. Товариша *Скиданця* скинули з коня полонені січовики, яких він вартував і супроводжував [Самчук 1993, Т. 1, с. 468], *Комаров* «куций барчистий обрубок у соляному овечому кожущку» [Самчук 1993, Т. 1, с. 460], *Каміняка* поводить агресивно і категорично, сліпо вірить в ідеї більшовицької революції і готовий за них воювати [Самчук 1993, Т. 1, с. 460].

За допомогою промовистих прізвиस्क Улас Самчук порушує проблему культури рідної мови, що в умовах царської Росії та її асимілятивної політики звучало по-особливому різко: лісовий сторож на прізвище *Лісовський* за особливостями вимови мав прізвисько *Конєшино* [Самчук 1993, Т. 1, с. 163]; селянин з обмеженим запасом слів Хома Бондарець, отримав вуличну назву *Ет-тоє* [Самчук 1993, Т. 1, с. 195]. Недаремно У. Самчук змальовує епізод, коли прізвисько *Ет-тоє* російські солдати записали у списки як офіційне прізвище: «Який він *Ет-тоє*. *Етоє?* Як його якась там дурна баба по

вуличному зве, то це не значить, що і в «бамаги» так записувать...Моя фамілія, ет-тоє, Бондарець. Так, ваше благородіє» [Самчук 1993, Т. 1, с. 366]. Характерно, що син Хоми Бондарця, на прізвисько *Ет-тоє*, німий, хлопець має ім'я Роман і прізвисько *Німий* [Самчук 1993, Т. 1, с. 290]. Улас Самчук за допомогою антропонімічних засобів показав вектор деградації у тогочасних селах.

Асиміляція підтримувалася освітніми закладами: до шкільного сторожа українця звертаються *Сімеон Порфірович* [Самчук 1993, Т. 1, с. 228]; до учня *Затварнюк Омелян* замість Затворнюк [Самчук 1993, Т. 1, с. 321]; учень *Хведько* з офіційним прізвищем *Толстий* [Самчук 1993, Т. 1, с. 96].

Кульмінаційний момент, у якому автор емоційно змальовує відродження рідної мови і пов'язану з цим переоцінку цінностей, повернення історичної пам'яті, настає у розділі «Революція». У цьому важливому епізоді письменник також вдається до антропонімічних засобів як до історичних концептів: «...йде Україна, так, як повинь, як буревій. Один *Ферапонт Яковлевич* – кам'яна душа, «так сказати», малорос, чіпляється за кожний сантиметр своєї глупоти. Двадцять років він учив про «Степніе края, Чернозёмную полосу», і тут зненацька Україна. Дід Дніпро, Тарас Шевченко, мова... І не видержав *Ферапонт*: «Панове! Від сьогодні пічнемо викладати історію й географію на українській мові». *Ферапонт* упав! Великий малорос не видержав. Матроси і Пушкін не допомгли, зрадили. Йде мова і валить язик» [Самчук 1993, Т. 1, с. 457].

Головний герой Володько також отримує від дядька Єлисея прізвисько і скептичне, і водночас наповнене гіркою іронією – *франт Іванович*. Семінарист Володько після війни був змушений носити перекуплений військовий одяг і розпаровані чоботи: «Другого ранку Володько дійсно *франт Іванович*. Офіцерський бахматий мундир. Посріблені гудзики. Спряжені ходаки – правий тупоносий – дебелий, лівий гостроносий – делікатний. Але до школи можна йти» [Самчук 1993, Т. 1, с. 418].

Приєм безіменності автор використовує для номінації осіб, які з'являються у житті головного героя вперше. Пізнання світу, особливо сприйняття соціальних проблем для головного героя відбуваються через зустрічі з новими людьми, які суттєво відрізняються від родичів та односельчан. У цьому плані творчість У. Самчука засвідчила відхід від закритої стильової системи, характерної для класичної романістики XIX ст., закритої стосовно вираження авторської свідомості. «Самчук постає, – стверджує Н. Мафтин, – як творець оповідної форми, що активно розвиває принципи суб'єктивної багатоплановості оповіді, збагачує цю систему розмаїттям персонажних планів, “характеризує дійсність її власними “голосами”, вписаними, однак, у план автора» [Мафтин 2011–2012, с. 49]. Безіменність, яку використовує У. Самчук в епопеї, набуває експресивного значення. Персонаж без імені – це узагальнений образ, за яким вгадуються сотні небайдужих «голосів» різних епох і народів. Так, про історію рідного краю Володько вперше довідується

у млинці: «...один новий дядько... почав оповідати про самий Дермань, про старовину» [Самчук 1993, Т. 1, с. 120]. Про безглуздість Першої світової війни, невинуваті жертви розповідає солдат російської армії, якого автор ідентифікує емоційно маркованим апелятивом *москалик* [Самчук 1993, Т. 1, с. 294]. У третій частині роману біля церкви особа, яку автор зневажливо називає *салдат*, «салдатіш-ко», звертається до людей відомим більшовицьким закликком: «Товарищі салдати й крест'яне!» [Самчук 1993, Т. 1, с. 393]. У школу замість російської вчительки приходить молодий елегантний студент, що говорить «по-простому» (рідною мовою), на всіх «викає», від нього учні дізнаються про Тараса Шевченка. Молодого вчителя автор називає *паніч* [Самчук 1993, Т. 1, с. 397].

Цікаву семантичну палітру мають ЛХА казкових героїв – нічний мандрівник *Іван Борислав* і лісовий дух у вигляді старого чоловіка *Вічний Сторож* [Самчук 1993, Т. 2, с. 68]. Улас Самчук за допомогою казки порушує проблему історичної пам'яті народу. ЛХА *Вічний Сторож* безпосередньо характеризує містичного персонажа, основне призначення якого сторожити сон воїнів, що загинули, самовіддано захищаючи рідний край, і чекати прозріння живих. *Іван Борислав* – добрий господар і народний лікар, який заблукав у лісі на Щедрий вечір. Власна назва мандрівника має багатий спектр конотацій, зумовлених доантропонімійною семантикою антропонімів *Іван* та *Борислав*. Структура онімного значення *Іван* охоплює різні асоціації: ім'я з тривалою популярністю, назва типового героя народних казок і легенд і, очевидно, найважливіша конотація – назва співзвучна з іменем святого Івана Предтечі (Івана Хрестителя). Прізвище *Борислав* утворене від українського

дохристиянського характеристично-побажального імені-композиції з первісним значенням ‘хай бореться за славу’ [Белей 2010, с. 14]. Схронізація конотативної семантики дохристиянського оніма *Борислав* і християнського *Іван* зумовлює символічність цього ЛХА. Персонаж з власною назвою *Іван Борислав* – це посланець, його завдання донести і розкрити людям історичну правду, підготувати народ свого краю для боротьби за свободу і славу.

Висновки. Антропонімійні засоби та прийоми їх реалізації дозволяють зробити висновок про високу мовну майстерність і глибоке чуття слова Уласа Самчука у процесі назвотворення. Письменник справді відстоював реалістичні принципи у своїй творчості, але це вже далеко не реалізм ХІХ ст., автор осучаснює, модернізує традиції назвництва, успадковані від українських і європейських класиків. Літературно-художні антропоніми У. Самчука не лише вказують на національність і соціальний статус персонажів, вони поглиблюють, узагальнюють їх внутрішній світ, що пояснюється впливом тенденцій інтелектуалізації та естетизації українського літературно-художнього антропонімікону. Система власних назв головних героїв свідчить про застосування автором нових методів художньої інтерпретації онімів і має такі ознаки: синхронізація ЛХА, однойменність, синкретизм онімичного значення, імпліцитна форма вираження конотативної семантики, що свідчить про суттєвий вплив модернізму на мовотворчість Уласа Самчука. Автор впроваджує такі способи використання ЛХА, які сприяють розширенню стилістичної семантики онімів, збагачують спектр конотативних можливостей, поглиблюють функційно-стилістичний потенціал відповідно до ідейного задуму.

Література

1. Бачинська Г.В. Онімний простір у творчості Уласа Самчука. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2015. Вип. 42. С. 37–39.
2. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. *Ужгород*, 2002. 175 с.
3. Белей Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
4. Бородица С.В. Критична рецепція романів-епопей У. Самчука в літературознавчому дискурсі української діаспори другої половини ХХ століття. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 3. С. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_3_5.
5. Бурлакова І.В. Творчість Уласа Самчука. Проблеми індивідуального стилю: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. 10.01.01. Харків, 2001. 19 с.
6. Каленюк С.О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2007. 18 с.
7. Каленюк С.О. Роль ономастичної лексики у творах Уласа Самчука. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 214–217. Режим доступу: <https://md-eksperiment.org/post/20180603-rol-onomastichnoyi-leksiki>.
8. Кралуєк П. Письменник Улас Самчук. Його творчість вимагають повернути до шкільної програми. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30152420.html>
9. Мафтин Н. «Філософія чину» в проєкції «авторитетного стилю» Уласа Самчука. *Етнос і культура*. 2011–2012. № 8–9. С. 45–52. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2011-2012_8-9_8.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. Київ: Либідь, 1997. 447 с.
11. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
12. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 36 с.

13. Руснак І.С. Живий дух Уласа Самчука. *Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдені рай: Роман, оповідання, новели*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. С. 9–28.
14. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Київ: Дніпро, 1993. Т. I 574 с.; Т. II. 334 с.
15. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2.
16. Стецій В.Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 — українська мова. Донецьк, 2003. 18 с.
17. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

References

1. Bachynska H.V. (2015) Onimnyi prostir u tvorchosti Ulasa Samchuka [Onym space in the works of Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 42. S. 37–39 [in Ukrainian].
2. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponiimia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod. 175 s. [in Ukrainian].
3. Belei L.O. (2011) Imia dytyny v ukrainskii rodyni [The child's name in the Ukrainian family]. Kharkiv: Folio. 283 s. [in Ukrainian].
4. Boroditsa S.V. (2016) Krytychna retseptsiia romaniv-epopei U. Samchuka v literaturoznavchomu dyskursi ukrainskoi diaspory druhoi polovyny XX stolittia [Critical reception of U. Samchuk's epic novels in the literary discourse of the Ukrainian diaspora of the second half of the twentieth century]. *Filolohichni dyskursy*. Vyp. 3. S. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_3_5 [in Ukrainian].
5. Burlakova I.V. (2001) Tvorchist Ulasa Samchuka. Problemy indyvidualnoho styliu [Creativity of Ulas Samchuk. Problems of individual style]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk. 10.01.01 Kharkiv. 19 s. [in Ukrainian].
6. Kaleniuk S.O. (2007) Leksyka tvoriv Ulasa Samchuka: narodnorozmovni dzhherela, semantychna struktura ta stylistychni funktsii [Lexics of Ulas Samchuk's works: vernacular sources, semantic structure and stylistic functions]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
7. Kaleniuk S.O. (2012) Rol onomastychnoi leksyky u tvorakh Ulasa Samchuka [The role of onomastic lexics in the works of Ulas Samchuk] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. S. 214–217. Rezhym dostupu: <https://md-eksperiment.org/post/20180603-rol-onomastichnoyi-leksiki>. [in Ukrainian].
8. Kraliuk P. (2019) Pysmennyk Ulas Samchuk. Yoho tvorchist vymahaiut povernuty do shkilnoi prohramy [Ulas Samchuk as a writer. His work is required to be returned to the school curriculum]. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/30152420.html> [in Ukrainian].
9. Maftyn N. (2011–2012) «Filosofii chynu» v proektsii «avtorytetnoho styliu» Ulasa Samchuka [“Philosophy of action” in the projection “authoritative style” of Ulas Samchuk]. *Etnos i kultura*. № 8–9. S. 45–52. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2011-2012_8-9_8 [in Ukrainian].
10. Pavlychko S. (1997) Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi [The discourse of modernism in Ukrainian literature]: Monohrafiia. Kyiv: Lybid. 447 s. [in Ukrainian].
11. Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. (1995) Kyiv: Naukova dumka. 592 s. [in Ukrainian].
12. Rusnak I.Ye. (2007) Khudozhnia modyfikatsiia natsionalnoi istoriosofii v prozi Ulasa Samchuka [Artistic modification of national historiosophy in the prose of Ulas Samchuk] PhD the author's abstract: 10.01.01. Kyiv. 36 s. [in Ukrainian].
13. Rusnak I.Ye. (2009) Zhyvyi dukh Ulasa Samchuka [Soul of Ulas Samchuk]. *Samchuk U. Kulak. Mesnyky. Vidnaidenyi rai: Roman, opovidannia, novely*. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». S. 9–28 [in Ukrainian].
14. Samchuk U.O. (1993) Volyn: Roman u trokh chastynakh. Kyiv: Dnipro. T. I. 574 s.; T. II. 334 s. [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. II [in Ukrainian].
16. Stetsii V.F. (2003) Mовна osobystist Ulasa Samchuka (svitohliadna orientatsiia i movotvorchist) [Linguistic personality of Ulas Samchuk (worldview and language creation)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01– ukrainska mova. Donetsk. 18 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: Istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 704 + XLVIII c. [in Ukrainian]

HISTORICAL ROLE OF THE LITERARY ANTHROPONYMICON OF THE NOVEL “VOLYN” BY ULAS SAMCHUK IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERARY ANTHROPONYMY OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY.

Abstract. Ulas Samchuk's works are a valuable source not only for the study of the lexical units of literary speech, but also for the analysis of historical conditions of Ukrainian literary language formation, in particular its national anthroponymic system.

The epos "Volyn" belongs to the European period of U. Samchuk's works. At this time, he established himself as a writer under the influence of European cultural traditions.

The topicality of our work is determined by the necessity to analyze the factors under the influence of which literary anthroponymicon of the novel "Volyn" was formed, which in its due cause will clarify the role of characters' proper names of the epos in the evolution of Ukrainian literary anthroponymy of the early twentieth century.

The objective of the article is to carry out a functional and stylistic analysis of the literary anthroponymicon of the epos "Volyn" in the context of the development of Ukrainian literary anthroponymicon of the early twentieth century.

The realization of the aim encompasses the following tasks: clarification of the main stages of the evolution of the new literary anthroponymicon, determination of the characteristic features of each stage, analysis of the literary trends influence on the formation of literary anthroponymicon of the novel "Volyn".

The article presents the characteristic features of different stages of the evolution of the new Ukrainian literary anthroponymicon: ethnographic naturalism, ethnographic realism, critical realism, modernism, sociologism, vulgar sociologism, social realism, pseudo-sociologism (disguised as sociologism) postmodernism, literary fiction anthroponymy of the post totalitarian era.

The characteristic features of literary anthroponyms, formed in the vein of modernism, are syncretism of the onymic meaning and the implicit form of expression of connotative semantics, which generates a new vision of the image and its new understanding with each new reading of the work.

The composition of the literary anthroponymicon of the novel "Volyn" essentially reflects the main tendencies of the nomination of the late nineteenth and early twentieth century when the set of names of the modern Ukrainian nation was formed.

Ulas Samchuk uses realistic proper names, but fills them with individual meaning and interesting connotations applying new methods in accordance with his ideological plan.

Keywords: literary anthroponym, resources of literary anthroponymy, sign system, connotative semantics, stylistic function, national-regional color, evolution of literary anthroponymy.

© Лавер О., 2021 р.

Оксана Лавер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Oksana Laver – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

АНТРОПОНІМИ У СКЛАДІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ НАЗВ (на матеріалі закарпатських говірок)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).299–304

Миголінець О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Календарно-обрядова лексика містить інформацію про традиційну духовну і матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах вивчення є першочерговим завданням українських мовознавців. У пропонованій статті подаємо спостереження над календарно-обрядовими назвами в українських закарпатських говірках, які утворені на основі антропонімів. Зокрема звертаємо увагу на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Також простежуємо наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та в українській літературній мові.

Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Предметом нашого аналізу є семи на означення 20 релігійних свят та періодів, пов'язаних із цими святами.

Як видно із зібраної нами лексики, календарно-обрядові назви характеризуються широкою варіантністю. Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслугує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимала кількість календарно-обрядових назв, в основі яких лежать антропоніми, пов'язана із законом мовленнєвої економії, адже повні багатоконпонентні назви в побутовому мовленні вживати незручно, тому вони змінені на однослівні. Зафіксовані також назви, які в українську мову запозичені з церковнослов'янської, в якій вони також є запозиченнями або кальками з грецької. Запозичені назви пристосувалися до фонетики української мови і повністю адаптувалися. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати.

Ключові слова: календарно-обрядова лексика, антропоніми, лексико-семантична група, лексема, мотивація, українські закарпатські говірки.

Постановка проблеми. Дослідженню лексики українських говорів останнім часом приділяється все більша увага. Народні говори – це не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого її розвитку та збагачення. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часом незафіксовані й пам'ятками писемності.

Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Саме в цій лексичі можна знайти інформацію про етнічну історію населення, його традиції, звичаї, культуру.

Аналіз досліджень. Останнім часом в українському мовознавстві посилилася увага до проблем, пов'язаних із релігійною лексикою, зокрема до вивчення геортонімів – власних назв будь-яких свят.

Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями (С.Ф. Алмазов, П.Я. Пітерський, М.Ю. Брайчевський, Л.І. Ємеляк, І. Губоржевський, В.М. Рябіков та ін.) [Бочарова 1999, с. 3] та етнографами (М. Возняк, О. Воропай, В. Скурятівський, Г. Лозко, М. Ткач, В. Соколова та ін.).

І лише останнім часом до них приєдналися мовознавці. Хоча слід зауважити, що зацікавлення мовознавців цією групою лексики було давнім.

«Програма для збирання діалектичних одмін української мови» (Київ, 1909–1911), яку уклали К. Михальчук та Є. Тимченко, уміщувала розділ «Слово щодо церкви, віри й обряду», у якому одне з питань стосувалося назв свят [Осташ 2003, с. 263].

Однак у радянські часи на дослідження такої лексики було накладено «табу». І хоча в розділі «Звичаї, ігри, розваги, обряди, повір'я та ін.» (88 питань) «Програми для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови» Й.О. Дзендзелівського (Київ, 1984) є питання № 3131–3134, 3146, що стосуються, зокрема, релігійних свят, глибокий аналіз лексичного пласту українських обрядових назв і надалі на часі [Осташ 2003, с. 263].

Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження (О. Горбач, М. Лесів, Г. Аркушин, Т. Гусак, Н. Хобзей, Н. Осташ, І. Пахолок, Е. Гаврилук, М. Шарапа, О. Коршикова, Н. Герасим, Е. Гоца). Що стосується аналізу мовознавчих студій у закарпатських говірках, то на сьогодні маємо тільки статтю Е. Гоци, у якій дослідниця здійснила семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз календарно-обрядових свят, поширених у 22 говірках Закарпаття, відповідно до 4 циклів – зимового, весняного, літнього та осіннього [Гоца 2019]. Ми ж у своєму дослідженні здійснили докладний опис такої календарно-обрядової лексики, в основі якої лежать антропоніми. Матеріал для дослідження був зібраний у 45 населених пунктах Закарпаття.

Мета статті – подати інтерпретацію календарно-обрядових свят в українських закарпатських говірках, які утворені на основі власного імені; виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв'язків календарно-обрядової лексики із відповідною групою лексики сусідніх ареалів.

Виклад основного матеріалу. Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Серед говіркового матеріалу виділяється лексика календарної обрядовості.

‘Святого всехвального апостола Андрія Первозванного’ (13 грудня): *Андр'їя (Андр'їя), Андр'їша, Андр'їїю ден' (дин'), Андр'їшю дын'.* Назви *Андр'їя (Андр'їя), Андр'їша* виникли в результаті перенесення імені святого. Тут спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Анорія → Андр'їя.* Іменник *Андр'їй* – через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *andriios* – у перекладі означає ‘мужній, хоробрий’ [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 72]; *ден' (дин')* – з псл. *днь* ‘день»; походить з іє. **di-n-* ‘ясний, блискучий’ [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 33]. Пор. західнопол. *Гандр'єя* ‘т.с.’ [Аркушин 2000 а, т. I, с. 85], закарпат. *Андр'їша* ‘т.с.’: *Андр'їша йе йеден раз' у р'ц'ї; На Андр'їша знавут' шлійако ворожіти; Андр'єя* ‘т.с.’ *На Андр'єя д'їюкі сх'од'ас'а до одної хати ворожіти. Андр'їю, Андр'їю, кол'он'ї с'їю, гачмі вол'очу, від'атис'а х'очу. Гур, веп'ер', ци нагід, ци теп'ер'?* [Грицак 2017, с. 61].

‘День святої Анни’ (22 грудня): *Ан:ино зачат'їе, Ан:ино зачат':а, Ган'їне зачат':а, С'ат'її Ан:, Св'ат'її Ган:и, Дин' Ан:ы* [Гоца 2019, с. 39].

Більшість словосполучень складається з присвійного прикметника *Ан:ино* та іменника *зачат':а*. Присвійний прикметник *Ан:ино* > іменник *Анна* – через старослов'янську мову запозичений з грецької. Пор. р., болг., м. *Анна*, бр. *Ганна*, п., нл. *Анна*, ч. *Анна*, *Нана* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 467]. Іменник *зачат'а* – суфіксальне утворення від дієслова *зачати* ‘почати’ – псл. *ročetī* [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 546]. В основі назви лежить дія, яку виконували стосовно особи. Пор. бойк. *зачате* [Онишкевич 1984, т. I, с. 293], гуц. *Аннино зачик'ї* [Піпаш, Галас 2005, с. 9], закарп. *Аннино зачатіє* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 17].

‘Святої великомучениці Варвари’ (17 грудня): *Варв'ари* – назва виникла в результаті пере-

несення імені святої. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Варв'ари → Варв'ари.* Власна назва, жіноче ім'я – *Варвара*. Цей іменник – через старослов'янську мову запозичено з грецької. Пор. р., болг. *Варв'ара*, бр. *Варвара, Барбара*, п. *Barbara, Barbora* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 330]. Назва *Варв'ари* фіксується також у західнополіських говірках [Аркушин 2000 б, с. 20].

‘Преподобного Сави Освяченого’ (18 грудня): *С'ави* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії: *Свято С'ави → С'ави.* Власна назва, чоловіче ім'я – *С'ава*. Цей іменник – через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; розглядається також як скорочений варіант імені *Сав'атїї*. Пор. р. *С'авва*, бр., болг., м. *С'ава*, др. *Сава*, п. *Saba*, ч., слц., слн. *Sava* [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 159]. У шацьких говірках іменник *Сава* не чоловічого роду, як загальноприйнято, а жіночого (очевидно, за аналогією до *Варв'ари*; мабуть, вплинуло і закінчення -а) [Аркушин 2000 б, с. 20].

‘День святого Миколая’ (19 грудня): *Микол'ї, Микол'їа, Ни'к'олы, Ми'к'олы (Мік'олы)* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії: *Свято Миколая → Миколи.* Власна назва, чоловіче ім'я – *Микола*. Цей іменник – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Μηκόλαος* складається з основ дієслова *νικάω* ‘перемагаю’ та іменника *λαός* ‘народ’, яке загальноприйнятої етимології не має [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 459]. Початкове «м» замість «н» у східнослов'янських і польських мовах пояснюється як результат впливу імені *Михаїль* [Фасмер 1986, т. II, с. 621; 1987, т. III, с. 75]. Пор. західнопол. *Микола Зимовий* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 311], *Холодний Микола* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 231], *Мік'олы* [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Ніки, Нік'олы* [Онишкевич 1984, т. I, с. 489; Матіїв 2013, с. 307], гуц. *Нік'олы, Зімні Нік'олы, Мік'олы Зімного* [Гуцульські говірки 1997, с. 133], *Нік'олы* [Піпаш, Галас 2005, с. 116], закарп. *Мік'олы* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 171].

‘Вечір напередодні Нового року’ (14 січня): *Васіл'а* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’. Цей іменник – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; грецька назва утворена на основі прикметника, що означає ‘царський’, пов'язаного з іменником у значенні ‘цар’, який з'явився у грецькій мові з часів перських війн [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 337]. Пор. гуц. *Васіліний святий в'ечір* [Гуцульські говірки 1997, с. 33], лемк. *Васілів ден* [Пиртей 2004, с. 73], закарп. *Васіля* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 36]. Пор. ще *васіл'ни'к* (Ганичі Тч.), *васіл'ани'к* (Нересниця Тч.) ‘святковий хліб, що стоїть в хаті від Святвечора до Василя’.

‘Собор Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна’ (20 січня): *Ів'ана Кре'стїте'л'а*

(Хре^стіме^л'а) – словосполучення, що складається з двох слів *Iván* та *Кре^стіме^л'а*. Іменник *Iván* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р., болг. *Иван*, бр. *Ivan*, п. *Jan*, ч., слц. *Jan*, *Ivan* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 288]. *Кре^стіме^л'а* – суфіксальне утворення від дієслова *хрестити* < *хрест* (псл. **krъstъ* ‘Христос’; вважається раннім запозиченням з германських мов) [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 86].

‘Субота перед Вербою неділею’: *Лазар'ева (Лазар'ова) субота* – словосполучення, що складається з присвійного прикметника *Лазар'ева* та іменника *субота*. Присвійний прикметник *Лазар'ева* – суфіксальне утворення від іменника *Лазар*, який через церковнослов'янську мову запозичений в давньоруську з грецької [Етимологічний словник української мови 1985, т. III, с. 182]. Іменник *субота* здебільшого розглядається як запозичення із середньогрецької мови [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 462]. В основі назви лежить дія, яку виконували стосовно особи; назва утворена від імені біблійного персонажа Лазаря, який переносив багато страждань.

‘Перша неділя після Великодня’: *Томина (Томова, Хтомина, Фтомова, Фтомина) неділя*. Присвійні прикметники похідні від антропоніма *Хомá* (*Томá*, *Фомá*), яке є запозиченням з грецької мови [Етимологічний словник української мови 2012, т. VI, с. 198].

‘Собор святого Архангела Гавриїла’ (8 квітня): *Гавріл'а (Гавріла), Гавріл'їя, Гавріїла*. Назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва (чоловіче ім'я *Гаврило*) – через старослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р. *Гавриїл*, *Гавріла*, бр. *Гаўрыіл*, *Гаўрыла*, слц., ч., вл., нл. *Gabrijel*, болг. *Гавраїл*, слн. *Gabrijel* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 417]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії: *Свято Гавриїла* → *Гавріл'а*. Пор. в укр. марамороських говірках на території Румунії *Гаврілія* ‘церковне свято’ [Бевка 2004, с. 45].

‘Святого великомученика Юрія Переможця’ (6 травня): *Йур'а, Георгіія* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Юрій (Георгій)* – через старослов'янську мову запозичене з грецької. Пор. р. *Георгій*, бр. *Георґі*, слц. *Georg*, болг. *Георґи*, м. *Гурґи* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 496]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії: *Свято Юрія* → *Юря*. Пор. західнопол. *Юрія* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 283], [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Йурько*, *Ірій*, *Ір'я* [Онишкевич 1984, т. I, с. 331], *Йур'а* ‘т. с.’ *Зроблю ти по Юрю* [Матіїв 2013, с. 533], гуц. *Юр'и* [Піпаш, Галас 2005, с. 232], закарп. *Юря* ‘т. с.’ *На Йур'а вже 'тепло* [Сабадош 2008, с. 428], в укр. марамороських говірках на території Румунії *Юря* ‘т. с.’ [Бевка 2004, с. 149].

‘Різдва чесного і славного Пророка Предтечі Хрестителя Іоанна’ (7 липня): *Іванд'їл' (Івандил', Іванден')*, *Іванд'а*, *Іяна*, *Івануї дин'*, *Іяна*, *Іяна Купала*. Більшість із цих назв – складні утворення від іменників *Iván* та *день*. Лексема *Іванд'їл' (Івандил')* – фонетична видозміна композита *Іванден'*. Антро-

понім *Iván* – через церковнослов'янську мову запозичений в давньоруську з грецької; *день* < псл. *днь* «день»; походить з іє. **dī-n-* «ясний, блискучий» [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 33, 288]. Пор. західнопол. *Іван Купайло* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 197], бойк. *Іваня* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], гуц. *Івандель* [Піпаш, Галас 2005, с. 71], закарп. *Івандель* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 131].

‘Піст напередодні свята Верховних апостолів Петра й Павла, який триває від неділі Всіх Святих до самого свята’: *Петру(ї)ўка, Петруї пуст (Петр'їў н'їст, Петровіи пїст), Петрово(-їе) гов'їна, Петруна*. Пор. західнопол. *Петрівка* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бук. *Петрівкі* [Словник буковинських говірок 2005, с. 408], гуц. *Петрівка* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], наддністр. *Петровец* [Шило 2008, с. 198], закарп. *Петрівка* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 228].

‘Святих апостолів Петра й Павла’ (12 липня): *Пётра, Пётра й Паўла* – словосполучення, що складається з двох слів з'єднаних сполучником *й*. Назва виникла в результаті перенесення імен святих *Петра й Павла*. Антропоніми *Петро і Павло* – через церковнослов'янське посередництво запозичені в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 249, 362].

В основі назви *Пётра* лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Петра й Павла* → *Петра*. Цікаво зауважити, що в складеній назві з двох власних імен – *Петра й Павла* – лишилося тільки перше. Пор. західнопол. *Петро́, Петра́* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бойк. *Петра́* [Онишкевич 1984, т. II, с. 58], гуц. *Петра́, Петрів день* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], *Паўла* [Піпаш, Галас 2005, с. 131], закарп. *Пётра* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 228].

Святкувати це свято у закарпатських говірках отримало назви *петрувати* (Уж., В.Бр., Ір., Св., Вн., Мж., Хс.), *пётрати* (Ізкі Мж., Канора Вл.).

‘Святого Славного Пророка Іллі’ (2 серпня): *їл'а, їл'їя, їлійа, Іл':ї* (та ін. варіанти) – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Ілля* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську мову з грецької. Пор. р. *Ілья*, бр. *Ільаш*, п. *Eljasz*, ч., слц. *Elias*, слн. *Elija* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 295]. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення «Свято + Р. в. власного імені»: *Свято Іллі* → *Іллі*. Пор. західнопол. *Ілля* [Аркушин 2000а, т. I, с. 198], *Л'їя́, Л':а, Л':е* [Аркушин 2000б, с. 20], бойк. *Іля* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], *Палїї* [Онишкевич 1984, т. II, с. 36], гуц. *Ілія* [Піпаш, Галас 2005, с. 72], закарп. *Іля* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 133].

‘День Пантелеймона Цілителя’ (9 серпня): *Пантелеймѡна* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Антропонім *Пантелеймон* через церковнослов'янське посередництво запозичений із середньогрецької мови [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 278]. Великомученик Пантелеймон шанується у православній церкві як покровитель воїнів. Цей бік шанування

розкриває його перше ім'я *Пантолеон*, що значить 'лев у всьому'. Друге ім'я, дане при хрещенні – *Пантелеймон*, тобто 'всемилостивий', розкривається із шанування великомученика як цілителя. В народі він вважається покровителем лікарів [Сапіга, 1993, с. 38].

'День пам'яті мучеників Маккавеїв' (14 серпня): *Маков'ї(є)їа, Макáр'а* – перша назва є результатом видозміни біблійного імені *Маккавей*, назви іудейського жрецького роду, винищеного Іродом; слово зазнало впливу народної етимології (мак віяти, оскільки в серпні достигає мак). Пор. р. *макавье* 'день 1 серпня', бр. *макавей* 'християнське свято' [Етимологічний словник української мови 1985, т. III, с. 366]. Фонетичний варіант *Маковій* є літературною нормою української мови [Словник української мови 1973, т. IV, с. 603]. Пор. західнопол. *Маковій, Макове, Маковья* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 302], наддністр. *Маковівка* 'піст перед Маковієм' [Шило 2008, с. 166], гуц. *Маков'єя* [Гуцульські говірки 1997, с. 118], *Маковія* [Піпаш, Галас 2005, с. 98], закарп. *Маков'єя* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 166]. Ще в одному джерелі повідомляється про те, що Маккавеї – це сім святих мучеників: Авім, Адім, Антонін, Гурій, Євсенон, Єлезар, Маркелл, які померли в ім'я Бога [Шкода 2007, с. 143]. Назва *Макáр'а* виникла в результаті перенесення на саме свято імені святого; *Макáр* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 1989, т. II, с. 365].

'День Святого Великомученика Дмитрія Солунського' (8 листопада): *Мі(ы)тр'а, Дмытр'а* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Дмитро* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р. *Дмитрий*, бр. *Дзмітрый*, ч. *Dimitrij*, болг. *Димитър*, м. *Димитар* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 94]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Свято Дмитрія* → *Митря*. Пор. західнопол. *Дмітра* [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Дмітря, Мітер, Мотре* [Онишкевич 1984, т. I, с. 222, 441], гуц. *Мітр'и* [Піпаш, Галас 2005, с. 102], закарп. *Мітря* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 172].

'Собор Архістратига Михаїла' (21 листопада): *Ми'хайл'а (Михáл'а), Михáйла* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Михайло* – через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької. Пор. р., болг. *Михаил*, бр. *Міхаїл*, п., вл. *Michal*, ч. *Michael*, схв. *Михайло* [Етимологічний словник української мови 1989,

т. III, с. 468]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення: *Свято Михаїла* → *Михаїля*. Пор. західнопол. *Михáйла* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 313], *Михáйло* [Аркушин 2000 б, с. 20], закарп. *Михáйля* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 172].

'Піст напередодні свята Різдва Христового, який триває від дня святого апостола Пилипа до самого свята' (22 листопада – 6 січня): *Пи'ліповий пост, Пи'ліп'нóўка, Пи'ліповиць*'. Дві останні назви – суфіксальні утворення від прикметника *Пиліповий*. Фонетичний варіант *Пиліпівка* є літературною нормою української мови [Словник української мови 1975 т. VI, с. 352]. *Пи'ліповий пост* – словосполучення, що складається з присвійного прикметника *Пи'ліповий* та іменника *пост*. Прикметник *Пиліповий* – суфіксальне утворення від іменника *Пиліп* – через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької 'той, що любить коней' [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 369]. Іменник *пост* (піст) < пізніє псл. *postъ* 'піст', запозичення з давньовірменсько-мецької мови; двн. *fasto* 'піст', *fasta* разом із спорідненими дієслівними формами двн. *fastēn*, гот. (ga) *fasten*, дієсл. *fasta* з первісним значенням 'тримати міцно, держатися стійко' [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 416]. Пор. бойк. *Пиліповиць, Пиліпово нуціня* [Онишкевич 1984, т. II, с. 59, 164], гуц. *Пиліпівка* [Піпаш, Галас 2005, с. 137], закарп. *Пиліповець* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 229].

Висновки. Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу, тому її фіксація й опис залишаються й надалі актуальними.

Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслугує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимало календарно-обрядової лексики, в основі яких лежать власні назви, пов'язані із законом мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Андр'їя (Андр'єя), Андрáша, Варвáры, Васíл'а, Миколáйя (Ни'кóлы, Ми'кóлы), Сáвы, Гаврíл'а (Гаврíла, Гаврíл'їя, Гаврíйїла), Ї́ур'а, Ї́ана (Івáна), Маков'їя* та ін. Зауважимо, що в другій назві з двох власних імен – *Петра* й *Павла* – лишилося тільки перше. Повні багатокомпонентні назви у побутовому мовленні вживати незручно, тому вони змінені на однослівні. Різноманітні (фонетичні, словотвірні) варіанти вказаних назв свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000 а.
2. Аркушин Г. Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках. *Берегиня*. 2000 б. № 3. С. 18–26.
3. Бевка О. Словник-пам'ятник (Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату) / ред. І. Удварі. Ніредьгаза, 2004. 178 с.
4. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 17 с.

5. Грицак М.А. Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
7. Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
9. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
10. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
11. Остах Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі*. Львів, 2003. С. 248–268.
12. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Раківського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
13. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
14. Сабалош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
15. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. Київ: Т-во «Знання України», 1993.
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуїванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
17. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк, 2008. 288 с.
20. Шкода М.Н. Традиції і свята українського народу. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 384 с.

References

1. Arkushyn H. (2000a) Slovyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of West-Polissya dialects]: u 2 t. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2000b) Slovtvir nazv khrystyianskykh sviat u zakhidnopoliskykh hovirkakh [Word formation of the names of Christian holidays in Western Polish dialects]. *Berehynia*. № 3. S. 18–26 [in Ukrainian].
3. Bevka O. (2004) Slovyk-pamiatnyk (Dialektnyi slovyk sela Poliany Maramoroshskoho komitatu) [Dictionary (Dialect dictionary of Polyana village, Maramures County)] / red. I. Udvari. Niredhaza. 178 s. [in Ukrainian].
4. Bocharova I.V (1999) Leksyko-semantychni ta hramatychni parametry nazv relihiinykh sviat u suchasni ukrainskii movi [Lexical-semantic and grammatical parameters of the names of religious holidays in the modern Ukrainian language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Proceedings to the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A-B / za red. P.Yu Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Hutsulski hovirky: Korotkyi slovyk (1997) [Hutsul Patois: Concise Dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
7. Gotsa E. (2019) Nazvy kalendarno-obriadovykh sviat u hovirkakh Zakarpattia [Names of Calendar-ritual Holidays in Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 2(42). S. 38–44 [in Ukrainian].
8. Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
9. Matiiv M.D. (2013) Slovyk hovirok tsentralnoi Boikivshchyny [Dictionary of dialects of the central Boykivshchyna]. Kyiv; Simferopol: Nata. 602 s. [in Ukrainian].
10. Onyshkevych M.Y. (1984) Slovyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyko's dialects]: u 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Ostash N. (2003) Pro nazvy litnikh khrystyianskykh sviat ukraintsiv: Zeleni sviata [On the Names of Summer Christian Holidays of Ukrainians: Green Holidays]. *Dialektolohichni studii. 1: Mova v chasi i prostori*. Lviv. S. 248–268 [in Ukrainian].
12. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosiv Polyana and Rosishka (Rakhiv district, Transcarpathia)]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
13. Pyrtei P.S. (2004) Korotkyi slovyk lemkiivskykh hovirok [A concise dictionary of Lemko dialects] / uporiadkuvannya y pidhotovka do druku Ye.D. Turchyn. Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 s. [in Ukrainian].
14. Sabadosh I.V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia's village, Khust Region]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
15. Sapiha V.K. (1993) Ukrainski narodni sviata ta zvychai [Ukrainian folk holidays and customs]. Kyiv: T-vo «Znannia Ukrainy» [in Ukrainian].
16. Slovyk bukovynskykh hovirok (2005) [The Dictionary of Bukovyna patois] / za zah. red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].

17. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
18. Fasmer M. (1964–1973) Ehtimologicheskii slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of Russian language]: v 4 t. Moskva: Progress. T. 1–4 [in Russian].
19. Shylo H. (2008) Naddnistrianskyi rehionalnyi slovnyk [Transnistrian regional dictionary]. Lviv – Niu-York. 288 s. [in Ukrainian].
20. Shkoda M.N. (2007) Tradytzii i sviata ukraïnskoho narodu [Traditions and holidays of the Ukrainian people]. Donetsk: TOV VKF “BAO”. 384 s. [in Ukrainian].

ANTHROPONYMS IN THE CALENDAR-RITUAL NAMES (on the material of Transcarpathian patoisés)

Abstract. An important part of modern dialectological research is a systematic description of thematic groups of vocabulary. The vocabulary of calendar rituals is of paramount interest for the researches. Its fixation and analysis helps the researcher to better understand the dialectal processes in the system of dialects and patoisés. Calendar-ritual vocabulary contains information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, its fixation, systematization and analysis in various aspects is of paramount importance for Ukrainian linguists. In the paper under consideration we present observations on calendar-ritual names in Ukrainian Transcarpathian dialects, which are formed on the basis of anthroponyms. Special attention has been paid to their component composition, lexical and grammatical characteristics and inner form. We also trace the presence or absence of fixed vocabulary in other Ukrainian dialects and in the Ukrainian literary language.

Transcarpathian dialects as it is known belong to the system of dialects of ancient formation, and therefore, not only retain relics, archaic features, but also contain relatively new layers due to the geographical location of the dialect and other non-lingual motifs. The subject of our analysis is sememes used to define 20 religious holidays and periods associated with these holidays.

As it can be seen from the vocabulary being collected, calendar-ritual vocabulary is characterized by a wide variety. An analysis of the register of religious holidays has shown that they are always dedicated to a certain sacred person. The word formation of Christian names in Transcarpathian dialects deserves much attention. There is a lot of calendar-ritual vocabulary, which is based on proper names associated with the law of speech economy, because the full multi-component names in everyday speech is inconvenient to use, so they are changed to monosyllabic.

Names are also recorded, which in the Ukrainian language are borrowed from Church-Slavonic, being the borrowings or tracings from Greek. Borrowed names have adapted to the phonetics of the Ukrainian language. A small percentage of names based on proper names are suffixal derivatives.

Keywords: calendar-ritual vocabulary, anthroponyms, lexical-semantic group, lexeme, motivation, Ukrainian Transcarpathian dialects.

© Миголинець О., 2021 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

АНТРОПОНІМ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК811.161.3'373.21 + 81'271

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).305-311

Михальчук О. Антропонім як об'єкт лінгвістичної експертизи; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті актуалізовано проблеми суспільних функцій антропоніма. Увага зосереджена на питаннях лінгвістичної експертизи власної назви й деяких аспектах практичної діяльності експерта-лінгвіста. **Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю аналізу нових напрямків прикладної антропоніміки та потребою вироблення методології лінгвістичної експертизи власних назв. Антропонім як знакова одиниця мови є комунікативною субстанцією і юридичним знаком. Документально зафіксоване ім'я – це кодова лінгвістична інформація про особу, що при будь-яких розбіжностях у записах стає об'єктом юридичних спорів. **Мета дослідження** – розглянути питання, пов'язані із порушеннями ідентифікаційної функції антропоніма, охарактеризувати теоретичні основи та методологічні підходи до лінгвоекспертного аналізу власних імен людей. **Об'єктом** аналізу є записи особових імен в офіційних документах фізичних осіб, **предметом** – специфіка типології розбіжностей та лінгвістична аргументація встановлення ідентичності імені. Серед **основних завдань**: визначити місце антропонімних одиниць в теорії та практиці лінгвоекспертології, окреслити типологію лінгвістичної експертизи власних імен людей, описати моделі отримання відповідей на питання ідентичності імен. Поставлені завдання конкретизуються на прикладах встановлення ідентичності особового імені. Зокрема, проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки відмінностей між записами імен спільного походження, можливості ідентифікації імен різної етимології, практики записів іншомовних особових імен українською мовою та українських імен латинською графікою. Розгляд особового імені як об'єкта лінгвістичної експертизи є своєрідною діагностикою відкритих питань української прикладної ономастики та соціономастики, зокрема, проблем правопису власних назв, лексикографічної інтерпретації та ревіталізації витіснених українських імен. **Результати роботи** можуть бути застосовані при розробці спецкурсів з лінгвоекспертології та в практиці лінгвістичних експертиз, а також послужити базою для вироблення рекомендацій щодо правопису власних назв.

Ключові слова: антропонім, особове ім'я, лінгвістична експертиза, прикладна ономастика, соціономастика, ідентичність

Постановка наукової проблеми. Власні назви людей (особові імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми) є актуальним об'єктом лінгвістичних досліджень з XIX ст. і, як стверджує енциклопедія «Українська мова», «окремі спроби пояснення антропонімів відомі починаючи з давньоруських літописів» [Українська мова 2000, с. 29]. Особливо активізувалися студії з антропоніміки з середини XX століття. Упродовж понад півстоліття здійснено важливі ґрунтовні дослідження, присвячені етимології, словотвірно-структурним характеристикам, регіональним особливостям антропонімії. У цих студіях бачимо антропоніми як особливий клас лексики української мови. В координатах *назва – соціум* зростає важливість цього класу онімів не тільки як національно-культурного мовного надбання, а також посилюються суспільні функції антропоніма як ідентифікатора особи і юридичного знака, що соціалізує й виокремлює людину в суспільному середовищі. Ці функції оніма стають домінуючими в системі мовно-суспільних відносин. Тому окрім порівняльно-історичного, етимологічного та словотвірно-структурного підходу до вивчення власних назв, важливим є дослідження прагматичного характеру. Одним з аспектів вивчення суспільних функцій оніма та прикладного характеру ономастичних досліджень є зростання їх ролі в сфері юридичної лінгвістики. Необхідність аналізу ідентифікаційної функції оніма та вироблення методології лінгвістичної експертизи власних назв зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Лінгвістична експертиза антропоніма ґрунтується на теоретичних напрацюваннях юридичної лінгвістики в сфері лінгвістичної експертології, основах правописних рекомендацій та етимологічної інтерпретації імен й спирається на надбання ономастичної лексикографії. Значну роль відіграють ономастичні словники та праці з прикладної антропоніміки, які регулюють правописні норми запису власних імен, імен по батькові та прізвищ. До таких праць належать передусім словник-довідник «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської [Скрипник 1996], «Словник українських імен» І.І. Трійняка [Трійняк 2005], «Словник сучасних українських прізвищ» Я. Редька [Редько 2007], «Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини)» [Словник 2002], збірник праць «Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами» [Відтворення... 1995], відповідні параграфи «Українського правопису» [Український правопис 2019], монографії «Українські імена і прізвища» Л.Т. Масенко [Масенко 1990], «Антропонімія Закарпаття» П.П. Чучки [Чучка 2009], «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» С.Л. Ковтюх, О. М. Кашталян [Ковтюх, Кашталян 2012] тощо. Ці праці частково пояснюють та регулюють правописні норми запису офіційних антропонімів, однак не забезпечують від практичної варіативності та орфографічних помилок. Зазначені явища призводять до розбіжностей у записах імен в різних документах

однієї особи чи однієї родини, до порушень ідентифікаційної функції офіційного антропоніма, а за тим документально зафіксоване ім'я, що є знаком та кодовою лінгвістичною інформацією про особу стає об'єктом юридичних спорів. З погляду права антропонім є мовно вираженим юридичним ідентифікатором особи і будь-які розбіжності в записах імені викликають сумніви щодо ідентифікації особи. Особливо актуалізується це питання в час інформаційних технологій, коли ставлення до імені як до знака в юридичній площині нівелює його етимологічну сутність чи етномовну належність і «при вчиненні ряду юридичних процедур (встановлення родинних стосунків, підтвердження майнових прав, отримання громадянства тощо) ідентичність записів того самого оніма в різних документах стає релевантною юридичною ознакою, і навіть мінімальне орфографічне розподібнення цих записів має небажані юридичні наслідки» [Ажнюк 2017, с. 13]. На стику прикладної ономастики та юридичної лінгвістики номінативні та ідентифікаційні функції антропоніма набувають нових ознак і потребують теоретичного осмислення й практичних рішень, що належать до сфери лінгвістичної експертизи.

Лінгвістична експертиза – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки [Ажнюк 2017, с. 8]. Сьогодні цей інноваційний напрямок українського мовознавства потребує вироблення нових підходів і стандартів до аналізу об'єктів лінгвістичної експертизи. Останнє десятиріччя в українському мовознавстві спостерігаємо посилене зацікавлення теоретичними розробками методологічних основ прикладних аспектів юридичної лінгвістики, зокрема, лінгвоекспертної діяльності. До таких праць належать дослідження Л.В. Ажнюк, О. Л. Доценко, Л.І. Шевченко, Ю.І. Прадіда, Д.Ю. Сизонова, І.В. Шматко, М.О. Рогової тощо. Зокрема, у праці «Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи та методика їх досліджень» Л.В. Ажнюк розглядає основні різновиди текстів, що стають об'єктами лінгвістичної експертизи, з'ясовує підходи до застосування конкретних методів дослідження відповідних матеріалів. Лінгвістичну експертологію як перспективний напрямок сучасного мовознавства, що здатний відповісти на складні питання, що перебувають на перетині юриспруденції та лінгвістики, окреслює в своїх дослідженнях О.Л. Доценко [Доценко 2018, С. 154–156]. Основні завдання та призначення лінгвістичної експертизи, підходи до типології охарактеризовано в статті М.О. Рогової, Т.Д. Лепехи [Рогова, Лепеха, С. 66–72]. Проте присутня теорія та практика лінгвістичної експертизи власних імен людей залишається на периферії лінгвоекспертології й потребує пошуку нових підходів, класифікацій та обґрунтувань. Питання антропонімії в контексті лінгвістичних експертиз спорядично торкається Л.В. Ажнюк в статті «Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент», де серед актуальних видів експертиз звертає увагу на власні назви як кількісно потужний масив та ілюструє при-

кладами типологічні розбіжності варіантних документальних записів імен [Ажнюк 2017, с. 13–14].

Мета і завдання дослідження. Мета нашого дослідження – охарактеризувати теоретичні основи та методологічні підходи до лінгвоекспертного аналізу власних імен людей. Це передбачає вирішення низки **завдань**: визначити місце антропонімних одиниць в теорії та практиці лінгвоекспертології, окреслити типологію лінгвістичної експертизи власних імен людей, описати моделі отримання відповідей на питання ідентичності документальних записів особових імен. **Об'єктом** аналізу є записи особових імен в офіційних документах фізичних осіб, **предметом** – специфіка типології розбіжностей та лінгвістична аргументація встановлення ідентичності імені. **Матеріалом** для типології об'єкта та визначення методики лінгвоекспертного аналізу є фактологічна база експертних досліджень, виконаних в Українському бюро лінгвістичних експертиз НАН України. Аналіз проведених експертиз відмінних записів імен в особистих документах дає змогу класифікувати матеріал і описати лінгвістичну аргументацію, застосовану в кожному виді й кожній окремій парі розбіжностей документальних записів імен. Для досягнення мети використовуємо **методи**: описовий, системно-структурний, зіставний, лінгвістичного аналізу тексту та метод класифікації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існують різні підходи до типології лінгвістичних експертиз. Найпоширенішим є поділ на дві великі групи: 1) експертиза публічних текстів або інших мовних об'єктів; 2) експертиза текстів документів, які самі регулюють суспільні відносини – від нормативних актів найвищого рівня до особистих документів і офіційних листів [УБЛЕ]. Власне останні і є фактологічним матеріалом для проведення лінгвістичної експертизи власних назв людей. Лінгвістична експертиза компонентів власного імені кількісно найпоширеніша в другій групі, належить до типу експертиз за матеріалами справи й її метою є встановлення тотожності імен в офіційних документах.

Основні принципи і методологічні підходи до лінгвістичної експертизи антропоніма спираються на такі основи: 1) мовне оформлення (якою мовою, якою графікою здійснено записи в документах); 2) правопис (орфографічні норми та правила міжмовного перетворення антропоніма); 3) етимологічні характеристики антропоніма і варіативна парадигма офіційних та розмовних особових імен; 4) словотвірно-структурна парадигма, що часто вказує на етномовну належність; 5) законодавчо-правова база щодо документування імен; 6) позалінгвальні чинники. Завдання лінгвістичної експертизи власного імені – співвіднести орфографічні, фономорфемні чи етимологічні варіанти документально зафіксованих імен та, спираючись на мовознавчі принципи й відповідну методику з урахуванням додаткової мовної та позалінгвальної інформації, підтвердити або спростувати: чи записи (імені, прізвища, імені по батькові) в документах однієї особи

або членів однієї родини є ідентичними. Процедура встановлення опирається на вихідні презумпції тождності і передбачає послідовні відповіді на питання: 1) чи є принципова можливість співвіднести варіанти імен і визнати їхню ідентичність; 2) чи є лінгвістичні підстави вважати ці імена ідентичними (в т. ч. регулярність типових розбіжностей, вплив соціолінгвістичних чинників); 3) визначити (де це можливо) офіційний правописний варіант імені, хоч з юридичного погляду «відповідність чи невідповідність цих записів орфографічним і транслітераційним стандартам не мають принципового значення» [Ажнюк 2017, с. 13].

Причиною звернень про проведення лінгвістичної експертизи щодо встановлення ідентичності імені часто є потреба встановити родинні стосунки через підтвердження тождності записів в особистих документах. Однак об'єктом аналізу є антропонім, а не особа чи родинні стосунки, оскільки лінгвістична експертиза, як зазначає Л. Ажнюк, «дає оцінку фактам мовлення в проекції на диспозицію юридичного припису, який регулює суспільні правовідносини» [Ажнюк 2016, с. 7]. Фіксація імені (в офіційних документах, листах, зверненнях, архівних довідках тощо) є фактом мовлення, мови чи мовної девіації, інформаційним знаком, що потребує лінгвістичного потракткування для ідентифікації або спростування. Методика дослідження передбачає, що відповідь про ідентичність імен має бути недвозначною з опорою на несуперечливі й науково обґрунтовані методики та теоретичний і джерельний інструментарій. При цьому лінгвіст встановлює ідентичність імені в документах, на підставі чого, залучаючи додаткові аргументи, тільки юрист може ідентифікувати особу. Лінгвістична експертиза антропоніма в сучасному українському мовознавстві насамперед спирається на правописну практику, надбання прикладної ономастики та ономастичної лексикографії української та контактних мов. Однак відсутність достатньої теоретичної бази або невідповідність практик міжмовного перетворення імен, фонеморфемні особливості мотиваційних основ прізвищ (зокрема, наявність етимологічно затемнених прізвищ, неоднозначна мотивація основ, діалектне походження прізвищ) потребують додаткових лінгвістичних моделей аргументацій, що ґрунтуються на базових знаннях з етимологічної й структурної ономастики, фонетики, словотвору, історичної граматики тощо.

Типологічно лінгвістична експертиза антропоніма поділяється: 1) *За формальними показниками* відповідно до трикомпонентної структури власних імен людей: експертиза особового імені, експертиза прізвища, експертиза імені по батькові. Кожна підгрупа частково пов'язана між собою. Зокрема, аналіз особового імені безпосередньо пов'язаний з формами імені по батькові та є базовим мотивантом відантропонімних прізвищ, тому кореляційні зв'язки особове ім'я – форма по батькові; особове ім'я – відантропонімне прізвище є важливими не тільки для мотиваційного та структурно-словотвірного аналізу онімної лексики, але й ви-

значальними в процесі проведення лінгвістичної експертизи. 2) *За фактологічним матеріалом*. Це може бути аналіз парадигми імені стосовно: а) однієї особи (особове ім'я, прізвище, ім'я по батькові), б) родини (прізвище, ім'я по батькові). 3) *За обсягом* – один чи кілька компонентів. 4) *За мовними та графічними параметрами* а) в межах однієї мови; б) в межах записів двома чи кількома мовами; в) однією графікою (кириличні або латиничні); г) різні графічні варіанти. Моделювання лінгвістичної аргументації ідентичності імені ґрунтується на відповідних методиках, залежно від типу антропоніма та специфіки розбіжностей.

Розглянемо типи та причинно-наслідкові парадигми розбіжностей й відповідні аргументації лінгвістичної експертизи особового імені.

1. Розбіжності в записах особового імені одного етимологічного походження: а) різні офіційні варіанти (*Панас / Опанас / Афанасій; Соловей / Сильвейстр; Євген / Євгеній; Наталка / Наталя / Наталя; Одарка / Дарія / Дарина*); б) офіційні та розмовні, гіпокористичні, демінутивні варіанти (*Любов / Люба / Любка; Ганна / Нуся; Порфирій / Профирій / Парферій / Прохвир / Фирко; Федот / Тодот*); в) міжмовні етимологічні відповідники: двома мовами (*Надія / рос. Надежда; Пилип / рос. Филипп*) або тільки українською мовою (*Олена / Елена / Глона; Олександр / Шандор / Алесандро; Василь / Ласло; Наталя / Наталля; Катерина / Єкатерина / Катажина*); г) орфографічна варіативність особового імені (субнормативні записи) (*Людмила / Людмила; Владислав / Владіслав; Вячеслав / Вячеслав; Світлана / Светлана*). Модель аргументації для підтвердження ідентичності офіційних варіантів особових імен в межах однієї мови базується на застосуванні своєрідних «лінгвістичних аксіом», які не потребують додаткового доведення, оскільки підкріплені лінгвістичними джерелами, зокрема, словниками особових імен, де вони потрактовані як офіційні етимологічні варіанти. Якщо в документах зафіксовано офіційний варіант імені та його розмовні, гіпокористичні, пестливі, демінутивні варіанти або тільки похідна варіативна парадигма імені (при відсутності в документах офіційного варіанта особового імені) й такі імена зафіксовані в лексикографічних джерелах, то зазвичай достатнім аргументом є застосування практики «лінгвістичних аксіом». Відсутність варіанта імені в наявних словниках потребує додаткових лінгвістичних доказів, зокрема, аналізу фонетичних явищ (чергування та зближення голосних, асиміляція, акомодация, перифрази тощо), соціолінгвістичної ситуації (наявності контактних мов і змішування онімних практик в різні періоди) тощо. Принцип встановлення ідентичності, що базується на етимологічній відповідності особових імен, застосовується як для міжмовних варіантів у записах двома мовами з урахуванням того, що в різних мовах кількість офіційних варіантів споріднених імен може бути різною (зокрема, укр. *Анна / Ганна* – рос. *Анна*; укр. *Панас / Опанас / Афанасій / Танас* – рос. *Афанасий; Мусій / Мойсей* – рос. *Мусей*), і при ідентифікації україн-

ських та іншомовних варіантів особових імен, деякі з яких поширені на порубіжних територіях або регіонах з полінаціональним складом населення як варіанти українських офіційних імен, і фіксуються в словниках як розмовні або окремі офіційні варіанти (*Слизова / Ельжбета* (з угорськ.); *Олена / Глона* (з угорськ.); *Іван / Ян* (з польськ.); *Наталія / Наталля* (з білорус.)). Ідентифікація таких варіантних записів здійснюється методом лінгвістичних аксіом, через аналіз соціолінгвістичної ситуації (контактний білінгвізм, мовна специфіка порубіжних територій) і явищ міжмовної адаптації. Лінгвістичними аргументами для підтвердження ідентичності орфографічних варіантів імені, що виникають як субнормативні записи внаслідок відхилення від правописних норм, є: а) міжмовна інтерференція в ситуації контактного білінгвізму, зокрема, вплив російської чи польської вимови (*Людмила / Людміла; Сава / Савва; Владислав / Владіслав*); б) зміна правописних стандартів (*Вячеслав / В'ячеслав; Зіновій / Зиновій*); в) взаємовплив типологічних парадигм (*Станіслав / розм. Станислав; Владислав / розм. Владіслав*); г) невпорядкованість та неуніфікованість правил орфографічної передачі новітніх запозичень чи відтворення особових імен представників етнонаціональних спільнот українською мовою (*Ніколета / Ніколетта / Ніколет; Міхаель / Михаель / Міхаела; Ізмаїл / Ісмаїл; Наїле / Наїла / Наїле*).

2) Розбіжності у записах особових імен через різну кількість компонентів. Причина: можливість присвоєння подвійного імені або двох (кількох) особових імен для найменування однієї особи. Мовна практика використання таких імен часто призводить до: а) фіксації в окремих документах редукованої форми особового імені фізичної особи, до складу якого входить більше, ніж один онімний компонент (*Богдан-Геор / Богдан*); б) різного графічного оформлення внаслідок змішування подвійного імені та двох імен в усному мовленні (*Анна-Марія / Анна Марія*). Підставами для лінгвістичної аргументації ідентичності таких записів імен є: законодавча база щодо присвоєння особового імені; соціолінгвістичні характеристики (аналіз практики хрещення двома іменами в католицькому віросповіданні; національні особливості відповідних мов і культур тощо); мовленнєва практика номінації особи та стереотипи присвоєння однокомпонентного особового імені, що призводить до уніфікації записів; практична адаптація; позалінгвальні чинники, зокрема, особливості заповнення формуляра тощо.

3) Запис в документах однієї особи особових імен різного етимологічного походження: а) сплутування українських особових імен. Причина: наявність однакових розмовних, гіпокористичних та пестливих варіантів для офіційних імен різного етимологічного походження та змішування цих варіантів в мовленнєвій практиці (*Вероніка / Віра* (через *Вірка, Віруся, Вера, Вірця*); *Олена / Уляна* (через *Оля, Олянка, Ольця*), *Ганна / Галина* (через *Галя, Галька, Ганя*), *Олександра / Оксана* (через *Саня, Санька*) *Віталій / Віктор* (через *Вітя, Вітько, Вітуль, Вітась*). Лінгвістична аргументація

ідентичності таких імен в документах однієї особи базується на експлікації можливостей, аналізі варіативної парадигми імені, паронімічній близькості основ, соціолінгвістичних даних (етномовна характеристика регіону, віросповідання (католицьке і православне; ім'я хрещене й світське), міграція носія імені та поширеність офіційного імені та його варіантів в різних регіонах України; б) змішування українських та іншомовних особових імен. Зокрема, поширена практика використання взаємозамінних варіантів етимологічно віддалених імен при запису єврейських та слов'янських імен (*Вигдер / Віктор, Лейб / Лейба / Лев, Сендер / Олександр; Борух / Богдан; Сара / Софія / Софія*). Лінгвістичними підставами для ідентифікації таких імен в документах однієї особи є онімна паронімія, наявність спільних проміжних гіпокористичних варіантів та значна прецедентна практика уживання імен як взаємозамінних варіантів, що знайшло віддзеркалення в теоретичних працях та зафіксовано в нормативних словниках і довідниках [Гиль 1989; Справочник личных имен... 1987, с. 40–45]. Глобалізаційні й міграційні процеси призводять до появи нових «етимологічно необґрунтованих» пар особових імен для номінації однієї особи, що найчастіше з'являються в усному мовленні через паронімічне зближення основ (*Гульджан / Жанна* (через *Гульжана*), *Марсель / Марко* (через *Марик*); *Данід / Данило* (через *Даня*). Проте через недостатнє теоретичне обґрунтування і кількісно обмежену базу даних такі пари в практиці лінгвістичних експертиз зазвичай не підлягають позитивному висновку щодо тотожності в документах.

4) Відтворення кирилических записів імен латинською графікою. Причинами розбіжностей є: а) посередництво інших мов, зокрема, транслітерація з української або російської (*Олена / рос. Елена – Olena, Elena, Yelena*); б) відтворення латинкою з різних кирилических варіантів однієї мови (*Євген / Євгеній – Yevhen / Yevhenii*); в) застосування різних принципів (різні періоди, недотримання чинних норм, посередництво інших мов, що базуються на латинській графіці (італійської, польської, німецької, литовської тощо) і послуговуються власними засадами щодо відтворення українських імен (*Bohdan / Bogdan; Sofiia / Sofiya / Sofi; Andrii / Andriy / Andrew / Andreas; Marko / Mark / Markas*). Лінгвістична аргументація ідентичності записів спирається на аналіз транслітераційних стандартів та практик відтворення кирилических записів латинською графікою в різні періоди; недотримання чинних норм, посередництво інших мов і документів іншими мовами, аналіз практик міжмовних перетворень (кількість та якість, послідовність записів). При цьому слід враховувати особливості адаптації імені в різних соціолінгвістичних ситуаціях, коли при міжмовних перетвореннях імен, окрім практики традиційних відповідників, транслітерації, транскрипції, застосовуються стратегії одомашнення чи очуження.

5) Розбіжності в записах українською мовою іншомовних особових імен. Труднощі іден-

тифікації особових імен представників етнічно-національних спільнот та мігрантів, пов'язані із застосуванням різних принципів міжмовних перетворень та неусталеністю правил міжмовного перекладу власних назв. До того ж кожна пара іншомовно-українського відтворення імен потребує окремих виважених підходів і аргументів як лінгвістичного, так і позалінгвального характеру [Ажнюк 2012; Берегасі, Черничко 2011]. Окреслимо тільки загальні причинно-наслідкові явища розбіжностей кирилических записів таких імен та типові аргументи для ідентифікації: а) фонетичні варіанти (*Абдала / Абдула; Мухамед / Мохамед / Моххамед*). Причини розбіжностей: варіативність в різних національних традиціях; неусталеність правописних практик; особливості фонетичної адаптації в українському мовному середовищі: українсько-російська інтерференція, що призводить до сплутування літер *u / i* (*Бесик / Бесік*), *a / o* (*Абдурахман / Абдурахмон*); неусталеність та непослідовність відтворення буквосполучень чи звуків з англійської та інших мов, що призводить до взаємозаміни *ч / ш* (*Шахір / Чахер*), *г / к* (*Маргар / Маркар*), *у / в* (*Антуан / Антван*), *г / х* (*Хуан / Гуан*); б) багатокомпонентність та послідовність запису елементів імені *Дов Бен / Дов-Бен Зіон / Дов Бен Зіон; Нарендра Кумар / Нарендакумар*. Аргументація лінгвістичної ідентифікації таких записів імен спирається на а) специфіку відтворення іншомовної власної назви українською мовою різними способами: 1) транскрипція, 2) транслітерація, 3) комбінований підхід – поєднання транскрипції і транслітерації при відтворенні різних елементів власної назви, 4) використання традиційних імен-відповідників; 5) зміну транслітераційних стандартів; б) врахування посередництва англійської, французької та деяких інших мов для відтворення, наприклад, арабських чи китайських імен; в) позалінгвальні фактори: відмінності формулярів, у яких фігурують різні записи імен, кількісна та якісна невідповідність компонентів імені в різних національних традиціях тощо. Лінгвістичне підтвердження ідентичності записів іншомовних імен не завжди дозволяє запропонувати єдиний правописний варіант, що пов'язано як із зазначеними

вище причинами, так і особливостями функціонування споріднених особових імен в різних національно-культурних середовищах.

Записи імен в особистих документах є лакмусовим папірцем, що вказує на прогалини прикладної ономастики, відсутність певних типів словників та інструкцій щодо міжмовного відтворення власних назв. Разом з тим лінгвістична експертиза імені дозволяє відновити ідентифікаційну функцію оніма, формувати позитивні висновки щодо особистої належності документів і є доказовою базою для вирішення прагматичних питань правової сфери.

Висновки. Лінгвістична експертиза антропоніма – це мовознавчий аналіз записів імен в особистих документах (офіційних листах, архівних витягах тощо), результати якого оформлені у вигляді експертного висновку й затребувані переважно в правовому полі. Розробка типології лінгвістичної експертизи імені спирається на регулярний характер орфографічних, фонеморфемних, структурних розбіжностей в практиці документування і є основою для вироблення низки методик в сфері лінгвістичної експертології. Практика аналізу дозволяє виробити критерії доцільності застосування моделей лінгвістичних аргументацій та прийомів в ході виконання лінгвістичної експертизи імені та простежує можливий рівень їх об'єктивності у встановленні ідентичності документальних записів. Разом з тим аналіз мовних та соціолінгвістичних причин виникнення розбіжностей в документальних записах імен дозволяє деталізувати основи правописної практики міжмовних перетворень власних назв та сприяє виробленню нормативних стандартів запису українською мовою особових імен представників етнічнонаціональних спільнот та груп, нових запозичень, і може стати матеріалом для правописних рекомендацій щодо соціонормативного врегулювання запису власних назв, а також свідчить про потребу оновлення українського іменника та ревіталізації українських імен, що витіснені з активного використання в документах під впливом російськомовної антропонімії парадигми. Результати дослідження можуть бути застосовані при розробці спецкурсів з лінгвоекспертології та в практиці лінгвістичних експертиз.

Література

1. Ажнюк Б.М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен. *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: збірник наукових праць*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2012. С. 228–236.
2. Ажнюк Л.В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 3–18.
3. Ажнюк Л.В. Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Вип. 66. С. 8–15 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2017_66_4.
4. Берегасі А., Черничко С. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Випуск XXIX–XXXI*. Івано-Франківськ, 2011. С. 237–241.
5. Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами: збірник наукових праць. Київ. 1995. 175 с.
6. Гиль П. Имена и традиция. Краткий словарь еврейских имен. Иерусалим, 1989. 124 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://ua1lib.org/book/3027539/131230?id=3027539&secret=131230>.
7. Девлетов Р.Р., Калинин Г.М., Прадид Ю.Ф. Краткий русско-украинский и украинско-русский словарь: крымскотатарские фамилии, имена, отчества. Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. 128 с.
8. Доценко О.Л. Лінгвістична експертологія в системі підготовки студентів-філологів. *Українська*

мова в юриспруденції. *Збірник наукових праць*, 2018. С. 154–157. [Електронний ресурс]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua>.

9. Ковтюх С.Л., Кашталян О.М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 256 с.

10. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання», 1990. 48 с.

11. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах. Львів, 2007. Т. 1: А–М. XXVI. 720 с.

12. Рогова М.О., Лепеха Т.В. Типи лінгвістичних експертиз. *Історія, філософія*. С. 66–72. [Електронний ресурс]. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>.

13. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 1996. 335 с;

14. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: Букрек, 2002. 423 с.

15. Справочник личных имен народов РСФСР. Москва: Русский язык, 1987. 656 с.

16. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

17. Українська мова. Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія», 2000. 752 с.

18. Українське бюро лінгвістичних експертиз [Електронний ресурс]. URL: <http://lingvoexpert.org.ua>.

19. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

20. Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

References

1. Azhniuk B.M. (2012) Pereklad i mizhmovna identyfikatsiia vlasnykh imen [Translation and interlingual identification of proper names]. *Akademik Oleksandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychi dim D. Buraho. S. 228–236 [in Ukrainian].

2. Azhniuk L.V. (2016) Typolohiia ob'ektiv lnhvistychnoi ekspertyzy i metodyka yikh doslidzhennia [Typology of objects of linguistic expertise and methods of their research]. *Movoznavstvo*. № 3. S. 3–18 [in Ukrainian].

3. Azhniuk L.V. (2017) Lnhvistychna ekspertyza yak yurydychnyi instrument [Linguistic expertise as a legal tool]. *Mahisterium. Movoznavchi studii*. 2017. Vyp. 66. S. 8–15 [in Ukrainian].

4. Berehsasi A., Chernychko S. (2011) Uhorsko-ukrainski mizhmovni kontakty v antroponimii [Hungarian-Ukrainian interlingual contacts in anthroponymy]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Vypusk XXIX–XXXI. Ivano-Frankivsk. S. 237–241 [in Ukrainian].

5. Vidtvorennia ukrainskykh vlasnykh nazv (antroponimiv i toponimiv) inozemnyimi movamy: zbirnyk naukovykh prats (1995) [Reproduction of Ukrainian proper names (anthroponyms and toponyms) in foreign languages]. Kyiv. 175 s. [in Ukrainian].

6. Gil P. Imena i tradiciya. Kratkiy slovar evreyskikh imen (1989) [Names and Tradition. A Brief Dictionary of Jewish Names]. Ierusalim. URL: <https://ua1lib.org/book/3027539/131230?id=3027539&secret=131230> [in Russian].

7. Dvletov R.R., Kalinchuk G.M., Pradid Yu. (2000) F. Kratkiy rusско-ukrainskiy i ukrainsko-russkiy slovar: krymskotatarskie familii, imena, otchestva [Concise Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian dictionary: Crimean Tatar surnames, first names, patronymics] Simferopol: Tavriya-Plus. 128 s. [in Russian].

8. Dotsenko O.L. (2018) Lnhvistychna ekspertolohiia v systemi pidhotovky studentiv-filolohiv [Linguistic expertise in the system of teaching students-philologists]. *Ukrainska mova v yuryspruntsii. Zbirnyk naukovykh prats*. S. 154–157. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua>. [in Ukrainian].

9. Kovtiukh S.L., Kashtalian O.M. (2012) Slovozmenna paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch: monohrafiia [Word-changing paradigm of Ukrainian surnames] Kirovohrad: POLIMED-Servis. 256 s. [in Ukrainian].

10. Masenko L.T. (1990) Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian first names and surnames] Kyiv: T-vo «Znannia». 48 s. [in Ukrainian].

11. Redko Yu. (2007) Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch: U 2-kh tomakh [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 t.]. Т. 1: А–М. XXVI. Lviv. 720 s. [in Ukrainian].

12. Rohova M.O., Lepkha T.V. Typy lnhvistychnykh ekspertyz [Types of linguistic examinations]. *Istoriia, filosofiiia*. S. 66–72. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua> [in Ukrainian].

13. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (1996) Vlasni imena liudei. Slovnyk-dovidnyk [Proper names of people. Dictionary-reference]. Kyiv: Naukova dumka. 335 s. [in Ukrainian].

14. Slovnyk prizvyshch: praktychni slovozmynno-orfohrafichnyi (na materialy Chernivechchyny) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling]. Chernivtsi: Bukrek, 2002. 423 s. [in Ukrainian].

15. Spravochnik lichnykh imen narodov RSFSR [Directory of personal names of the peoples of the RSFSR]. Moskva: Russkiy yazyk, 1987. 656 s. [in Russian].

16. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

17. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2000) [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia». 752 s. [in Ukrainian].

18. Ukrainske biuro lnhvistychnykh ekspertyz [Elektronnyi resurs]. URL: <http://lingvoexpert.org.ua>.

19. Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 2019 [in Ukrainian].
20. Chuchka P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod 672 s. [in Ukrainian].

ANTHROPONYM AS AN OBJECT OF LINGUISTIC EXPERTISE

Abstract. In the article it is actualized the problems of social function of anthroponym. The main attention is focused on the issues of linguistic expertise of personal name and some aspects of the linguists' practical activity. **The relevance of the study** is caused by the need to analyze new aspects of applied anthroponymy and the need to develop a methodology of linguistic examination of personal names. The anthroponym as a sign unit of language is a communicative substance and a legal sign. The documented name is coded linguistic information about the person and it becomes the subject of legal dispute in case of any discrepancies in the records. **The aim of the study** is to consider issues related to violations of the identification function of anthroponym, to characterize the theoretical foundations and methodological approaches to linguistic expert analysis of personal names. **The research object** is the recording of personal names in official documents of individuals. **The research subject** is the specifics of the typology of differences and the linguistic argumentation of establishing identity of the name. **The main objectives** of the study: to determine the place of anthroponymic units in the theory and practice of linguoexpertology, to outline the typology of linguistic examination of personal names, to describe the models of obtaining answers to the question of identity of names. The **objectives** are specified on examples of establishing the identity of a personal name. A brief description of typological differences and aspects of linguistic argumentation of the identity of records of personal names is given. In particular, the causal relationships of differences between records of names of common origin, the possibility of identifying names of different etymologies, the practice of recording foreign personal names in Ukrainian and Ukrainian names in Latin graphics are analyzed. Consideration of the personal name as an object of linguistic expertise is a kind of diagnosis of open issues of Ukrainian practical onomastics and socio-onomastics, in particular, problems of the orthography of personal names, lexicographic interpretation and revitalization of displaced Ukrainian names. **The results of the study** can be used in the development of special courses in linguistic expertise and in the practice of linguistic examinations, also they can serve as a basis for making recommendations on the orthography of personal names.

Keywords: anthroponym, personal name, linguistic expertise, practical onomastics, socio-onomastics, identity.

© Михальчук О., 2021 р.

Оксана Михальчук – кандидат філологічних наук, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; oksmykhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>

Oksana Mykhalchuk – Candidate of Philology, O.O. Potebnia Institute of Linguistics, Languages of Ukraine Department, Kyiv, Ukraine; oksmykhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПАРЕМІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.162.1'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).312–320

Мороз Т. Теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві; кількість бібліографічних джерел – 41; мова українська.

Анотація. Пареміологія є сферою зацікавлень не лише мовознавства, а й соціології, психології, етнології, культурології та фольклористики. Зважаючи на багатофункціональність і структурно-семантичну різноманітність, паремії привертають увагу дослідників різних гуманітарних дисциплін уже не одне століття. Безсумнівно, одним із основних у лінгвістиці було і залишається питання методики дослідження прислів'їв та приказок. Із часом значний рівень розвитку методології дозволив здійснювати низку досліджень щодо феномена *паремія* та його функціонування у мовній системі. Про це свідчать наукові праці українських, польських і російських науковців минулих часів і сьогодення.

У нашій статті коротко розглянуто актуальну та дискусійну проблему термінологічного визначення поняття *паремія*. З'ясовано, що у мовознавстві і досі немає усталеного тлумачення паремій. Основну увагу акцентовано як на усталених (*комплексний лінгвістичний, структурний, опозиційний, функціонально-синтаксичний, зставно-типологічний, ономазіологічний*), так і новітніх (*ідеографічний, лінгвокультурологічний, комплексний інтердисциплінарний, когнітивний, когнітивно-дискурсивний, структурно-семіотичний, концептуально-семіотичний, лінгвокогнітивний, комунікативно-дискурсивний, прагматичний*) підходах до вивчення прислів'їв та приказок в українському, російському та польському мовознавстві.

Нашим завданням було опрацювати лінгвістичні дослідження, присвячені вивченню паремійних одиниць та з'ясувати, за допомогою яких підходів мовознавці здійснюють їх опис.

У роботі висвітлено погляди науковців, які належать до прибічників широкого та вузького підходів, щодо належності чи неналежності прислів'їв та приказок до складу фразеологічного фонду. Схиляючись до вузького розуміння фразеології, прислів'я та приказки ми розглядаємо поза її межами, оскільки прислів'я та приказки існували ще з давніх-давен.

Проведений аналіз праць засвідчує широту методології досліджень паремійних одиниць, які є особливими одиницями мови. Тому подальше вивчення більшої кількості матеріалу дасть змогу виявити інші підходи до вивчення паремій.

Ключові слова: підхід, методологія, паремійна одиниця, прислів'я, приказка, дефініція.

Постановка проблеми. У минулому столітті «антропологічний поворот» неабияк вплинув на різні наукові галузі, зокрема і на методологічний простір лінгвістики. Це зумовило активізацію лінгвістичних досліджень і вихід наукових праць, що висвітлювали проблеми методології. Увага науковців була зосереджена як на виявленні нових підходів до вивчення феномену мови, так і на статусі мовних одиниць у лінгвістичній парадигмі. У наш час здійснюється чимало досліджень мовного матеріалу в царині фразеології та пареміології.

Аналіз досліджень. Як відомо, багатовікову культурно-мовну спадщину становить пареміологічний фонд, до складу якого зараховують паремійні одиниці (далі – ПО) – прислів'я та приказки. Паремії є об'єктом досліджень низки наукових студій (мовознавства, літературознавства, фольклористики, антропології, етнології, соціології, філософії) уже багато століть, упродовж яких було написано чимало розвідок, присвячених історії виникнення, походження та методиці їх вивчення. Польська лінгвістка Р. Вижеквич-Максимов зауважує, що саме прислів'я та приказки є тим документом традицій і духовної культури, який збагачує мовну матерію як у своїй первинній, канонічній формі, так і в модифікованій [Wyżkiewicz-Maksimow 2012, с. 9].

Вивченню феномена *паремія* та функціонуванню ПО присвятили свої праці такі українські науковці, як: О.О. Потєбня, В.М. Мокієнко, М.М. Пазяк, З.Г. Коцюба, В.Л. Пирогов, І.О. Голубовська, Л.І. Даниленко, О.В. Дуденко, Ж.В. Колоїз, О.О. Селіванова; російські (В.І. Даль, Г.Л. Пермяков, М.Ф. Алейфіренко, Н.М. Семенов, Л.Б. Савенкова, З.К. Тарланов, Т.Г. Бочина, Н.В. Царегородцева, Л.Б. Кацюба) та польські (С. Адальберг, Ю. Кшижановський, Є. Бартмінський, Г. Шпіля, Т. Шутковський, Д. Сьверчинська, П. Новак, Р. Вижеквич-Максимов, Г. Курковська, С. Скорупка та ін.

Виникнення паремій є універсальним явищем, яке характерне для всіх мов світу, і польської зокрема. Вони відображають народну специфіку, що пов'язана з історією, звичаями, особливостями культури тієї чи тієї нації. Паремії мають багатовікову історію, яка починається ще з давньоєгипетських часів. У Стародавній Греції їх позначали терміном *paroimia* (притча), а у Стародавньому Римі – *proverbium* (прислів'я) або *adagium* (прислів'я). Звідси вони поширилися й до інших сучасних мов під назвами *proverb* (англійською), *proverbio* (італійською), *proverbe* (французькою), *przysłowie* (польською), *нословица* (російською) та ін. [НКР 1969, с. VII].

Філологічною наукою, що займається вивченням ПО, є пареміологія. За словами В.М. Мокієнка,

матеріальну основу пареміології заклали такі вчені, як Я.А. Коменський, Е. Роттердамський, В.С. Караджич, В.І. Даль, М.Т. Симонов (М. Номис), І.І. Носович та ін. [Мокиєнко 2010, с. 6]. У широкому розумінні пареміологія є частиною фразеології, яка у науковій літературі трактується у двох значеннях – «засіб словесних зв'язків» та «наука про ці зв'язки» [Kurkowska, Skorupka 2001, с. 151]. Інакше кажучи, ця галузь займається аналізом та описом наявних у мові сталих словосполучень [ЕЈР 1991, с. 88]. Зауважимо, що фразеологія відрізняється від пареміології насамперед методологією досліджень. Для фразеології прислів'я є сполученнями слів і структурними одиницями речення, натомість для пареміології – мінімальними текстами народної літератури [ЕЈО 1993, с. 183]. У Польщі пареміологія як нова галузь розвинулася у 30–х роках ХІХ ст. Започаткував її у Варшаві К.-В. Вуйчицький, автор низки праць («*Przysłowia narodowe z wyjaśnieniem źródeł, początku oraz sposobu ich użycia*», «*Przysłowia polskie czyli nauka starych a rozumnych naszych ludzi*» та ін.), присвячених аналізу прислів'їв [Świerczyńska 2001, с. 13].

Поняття *паремія* є досить різнобачним і багатозначним. Серед пареміологів і досі немає загальноприйнятої дефініції. Іще за часів Аристотеля було актуальним визначення цього поняття. Зокрема, сам Аристотель вказував на важливість ПО та спробував їх потрактувати [Аристотель 2015, с. 288]. Відтоді науковці здійснюють спроби визначення терміна *паремія*, які тривають і до сьогодні. Тому ця мовознавча проблема й надалі залишається відкритою. Поняття *паремія* розглядали як спеціальний церковний термін [Кацюба 2013, с. 66]. Згодом дефініції дещо видозмінилися. Так, скажімо, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» та у «Малій філологічній енциклопедії» *паремія* – «уришок із книги Старого Заповіту, що містить пророцтво або повчання і читається в православної церкві під час відправи»; «народний вислів, виражений реченням, а також короткими ланцюжками речень, які передають елементарну сценку або найпростіший діалог» [ВТССУМ 2005, с. 887; МФЕ 2007, с. 291]. Зауважимо, що в енциклопедії «Українська мова» ми не виявили терміна *паремія*, однак у словниковій статті «пареміологія» подано інформацію про одиниці, що входять до складу паремій, зокрема «прислів'я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниця, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [ЕУМ 2007, с. 480]. В «Універсальному словнику польської мови» за редакцією С. Дубіша *паремія* (лат. *paroemia*) – прислів'я, сентенція, максима [USJP 2003]. У «Словнику польської мови» С. Лінде та 11-томному «Словнику польської мови» В. Дорошевського визначення терміна *paremia* чи *paroemia* не зафіксовано. Російський філолог І.О. Подюков під *паремією* розуміє «думку, твердження, перевірене часом і людським досвідом» [Подюков 1999, с. 77–78]. М.Ф. Алефі-

ренко та Н.М. Семененко пропонують таку дефініцію *паремій* – «афоризми народного походження, що характеризуються лаконічністю форми, відтворюваністю значення та повчальним смислом» [Алефіренко, Семененко 2009, с. 242]. О.О. Селіванова зазначає, що поняття *паремія* переважно вживається «на позначення стійких відтворюваних одиниць реченнєвої структури, зокрема прислів'їв» [Селіванова 2006, с. 242]. Л.Б. Кацюба визначає *паремію* як «коротке, образне та стійке висловлювання (часто вживане у переносному значенні), синтаксично побудоване як просте чи складне речення, що відображає певну ситуацію та містить істину, настанову, правила, принципи поведінки, моральні закони, сформульовані на основі життєвого досвіду» [Кацюба 2013, с. 67]. В.В. Калько пропонує розуміти *паремію* як «етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту» [Калько 2017, с. 4]. О.В. Дуденко вважає, що паремії це «лаконічні повчальні народні висловлення, оформлені за зразком синтаксично замкнених, семантично цілісних і відтворюваних речень поетичного характеру, що в узагальнено-образній формі виражають певні життєві закономірності, правила або істини» [Дуденко 2002, с. 5]. О.О. Савченко термін *паремія* розглядає як «народні вислови повчального змісту, побудовані як синтаксично завершені і змістовно цілісні, відтворювані речення, що у стислій формі, в прямому або переносному значенні виражають певні життєві правила або істини» [Савченко 2020, с. 2]. Ми, слідом за українською лінгвісткою Л.І. Даниленко, *паремії* розуміємо як короткі, широко відомі вислови реченнєвої структури, які в афористичній усталеній формі з покоління в покоління передають народну мудрість [Даниленко 2019, с. 18–19].

Мета статті – представити наявні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві. Поставлена мета зумовлює виконання таких **завдань**: опрацювати лінгвістичні дослідження, присвячені вивченню ПО; з'ясувати, які підходи до вивчення прислів'їв та приказок застосовують у своїх працях мовознавці. Основний **метод** дослідження – описовий.

Виклад основного матеріалу. Одним із дискусійних серед науковців є питання належності чи неналежності паремій до складу фразеологічного фонду. У лінгвістичній царині наявні вузький та широкий підходи щодо розуміння об'єкта фразеології. Поштовхом до такого поділу була праця С.І. Ожегова, який уперше узагальнив два погляди на обсяг фразеології (в її широкому та вузькому аспектах) [Ожегов 1957, с. 34–35]. Прибічники вузького розуміння фразеології, зокрема В.М. Мокієнко, Н.М. Амосова, М.Ф. Алефіренко, О.М. Бабкін, С.І. Ожегов, Л.Г. Авксент'єв, О.І. Смирницький, Н.М. Неровня, В.М. Білоноженко, С. Бомба, А. Новаковська, П. Мюлднер-Нецковський, вважають, що ПО як мовні феномени варто аналізувати за межами фразеології, оскільки вони за структурою близькі до речень та характеризуються низкою структурних,

семантичних і функціональних особливостей, зокрема виконують функції номінації в мові та комунікації в мовленні (емоційна та стилістична забарвленість). М.Ф. Алефіренко зауважує, що прислів'я та приказки разом із афоризмами нефольклорного походження не належать до складу фразеології, оскільки вони різняться від фразеологізмів насамперед інтонаційно-сисловою завершеністю та синтаксичною членованістю, маючи структуру завершеного речення. Вагомою відмінністю є те, що в основі прислів'їв лежать судження, натомість в основі фразеологізмів – поняття. Також дослідник зауважує, що паремії утворюють тематичні групи та можуть вступати у синонімічні й антонімічні зв'язки. Тому, зважаючи на такі відмінності, пареміологію варто виокремити у самостійну галузь науки [Алефіренко 2009, с. 240–243]. Н.М. Амосова також вважає неаргументованою належність паремій до складу фразеології. На її думку, така позиція науковців базується лише на підкресленні спільних, а не наявних відмінних рис між прислів'ями та фразеологізмами. Дослідниця відзначає, що прислів'я та приказки ні за змістом, ні за функціями не відповідають фразеологічним одиницям (далі – ФО), оскільки вони є автономними як за структурою, так і за змістом [Амосова 1963, с. 143–144]. В.М. Мокиєнко наголошує на тому, що прислів'я – це стійкі терміни, які варто виокремити із фразеології, але не можна заперечувати той факт, що вони є її джерелами [Мокиєнко 1986, с. 5]. Польський мовознавець П. Мюлднер-Нецковський зауважує, що прислів'я є «осібними, завершеними текстами», які не належать до фразеології [WSFJP 2004, с. 20].

Серед науковців, які були прибічниками широкого підходу до розуміння фразеології, варто назвати Л.А. Булаховського, В.В. Виноградова, М.М. Шанського, Л.Г. Скрипник, Н.Д. Бабич, О.О. Селіванову, С. Скорупку, Т. Шутковського та ін. Свою позицію вони аргументують тим, що пареміям притаманні такі ж релевантні ознаки (стійкість, відтворюваність, експресивність, дидактичність тощо), що й фразеологізмам. У дослідженнях В.В. Виноградова йдеться про те, що крилаті вислови є досить складною та різномірною фразеологічною категорією. До ФО, окрім народних прислів'їв та приказок, автор зараховує також фразові штампи, кліше, літературні цитати [Виноградов 1977, с. 133]. Погляди В.В. Виноградова поділяв і М.М. Шанський, який також розглядав паремії на фразеологічному рівні [Шанський 1996, с. 6]. Необгрунтованим винесення паремій за межі фразеології вважає й українська лінгвістка О.О. Селіванова. Дослідниця вказує на спільні ознаки паремій та фразеологізмів, які їх об'єднують. На її думку, аналіз ПО, саме у межах фразеології, істотно розширює її зв'язок із багатьма іншими мовознавчими дисциплінами [Селіванова 2006, с. 645]. Польський мовознавець Т. Шутковський пареміологію зараховує до одного із трьох розділів фразеології (поряд з ідіоматикою та фразематикою). Науковець акцентує увагу на тому, що усі ФО (ідіоми, фраземи, паремії) мають семантико-структурно-функціональні ознаки та вважає, що

пареміологія та фразеологія пов'язані між собою не лише об'єктом дослідження, а й схожими методами аналізу [Szutkowski 2012, с. 118]. Російський пареміолог Г.Л. Пермяков у своїх дослідженнях зазначає, що прислів'я та приказки як непрості утворення є подібними до фразеологізмів, однак водночас мають складну мовну природу, яка свідчить про те, що їх потрібно розглядати у трьох аспектах: як мовні явища, явища думок і явища фольклору [Пермяков 1970, с. 8].

Названі вище підходи є певним стимулом для подальших роздумів і пареміологічних досліджень. З огляду на проаналізовані теоретичні праці та погляди науковців щодо мовного статусу паремій, у нашому науковому дослідженні ми дотримуємося позиції прибічників вузького підходу, зокрема вважаємо за доцільне розглядати паремії поза межами фразеології, оскільки прислів'я та приказки існують ще з давніх-давен, коли про фразеологізми не йшлося взагалі. Зокрема Ю. Кшижановський зазначає, що прислів'я є «давні як світ» [НКР 1969, с. XVIII].

Дослідження семантичних, структурно-семіотичних, універсальних, національно-специфічних особливостей ПО, їх номінативної та комунікативної природи, науковці здійснюють за допомогою різних підходів, зокрема *комплексного лінгвістичного* (О.О. Дуденко, І.С. Гулідова), *ідеографічного* (Н.В. Царгородцева), *функціонально-синтаксичного* (О.І. Наконечна), *комплексного інтердисциплінарного, опозиційного* (З.Г. Коцюба), *ономасіологічного* (Р. Вишкевич-Максимов), *структурно-семіотичного* (Г.Л. Пермяков), *лінгвокогнітивного, комунікативно-дискурсивного* (Л.І. Даниленко), *лінгвокультурологічного, концептуально-семіотичного і зіставно-типологічного* (В.Л. Пирогов, І.О. Голубовська, Я.О. Сулейманова) підходів. Російська дослідниця Л.Б. Савенкова зазначає, що у XIX ст. дослідження прислів'їв та приказок учені проводили за допомогою *фольклорного, літературознавчого, власне лінгвістичного (передовсім синтаксичного)* підходів [Савенкова 2002].

Фундаментальні дослідження прислів'їв та приказок були здійснені зачинателем структурної пареміології Г.Л. Пермяковим. Науковець запропонував власну пареміологічну теорію та розробив відповідно до логічно-тематичного критерію класифікацію прислів'їв та приказок з огляду на їх специфіку (багатоплановість, сталість, логічність, стислість) [Пермяков 1988]. Його дослідження базуються на основі *структурно-семіотичного підходу*, за допомогою якого можна було виявити семантичне ядро паремій (логічну складову). Г.Л. Пермяков, розуміючи мовну природу прислів'їв та приказок як знаків ситуації, своїм індивідуальним підходом показав, що основоположним елементом значення будь-якого вислову є інваріантна пара, основу якої становлять два протилежні поняття. Вона може бути представлена у кількох варіантах: інваріантно-тематичних парах, формотворчих групах і формотворчих класах. Науковець акцентує увагу на тому, що немає сенсу визначати тему паремій за змістом.

Саме інваріантну пару семантичних протиставлень, яка є сталою та становить ядро будь-якого прислів'я, слід вважати основною темою тієї чи тієї ПО [Пермяков 1988, с. 22; с. 104]. Як приклад автор наводить низку паремій, зокрема *Гора породила мишу*, у якій протиставлення *гора* та *миша* означає не що інше, як протиставлення *великого* та *малого* (поняття «*гора*» – “дещо більше”, “великі зусилля, витрати; поняття «*миша*» – “дещо маленьке”, “незначний результат зусиль”). Такий універсальний підхід, на думку вченого, уможливило детальний аналіз глибокої структури паремій та сприяє виявленню рівня їх структурно-мовної складності та здатності до зовнішніх і внутрішніх трансформацій [Пермяков 1988, с. 103–104]. Ідеї Г.Л. Пермякова лягли в основу досліджень Л.А. Джелалової та В.Л. Пирогова. Л.А. Джелалова, взявши за основу структурно-семіотичний підхід Г.Л. Пермякова та семантико-концептуальний підхід (концептуальні особливості паремій) Ю.М. Караулова, розробила метод *структурно-семантичного моделювання* та вперше за його допомогою описала семантичне ядро російських ПО тематичної групи «Людина» [Джелалова 2013, с. 8]. Сукупність *лінгвокультурологічного, концептуально-семіотичного та зіставно-типологічного* підходів застосована у праці В.Л. Пирогова. Така методика дозволила автору якнайповніше проаналізувати структуру та семантику прислів'їв та приказок японської, англійської, української та російської мов; виявити та описати розбіжності між пареміями, а також провести паралелі знакової організації, лексичного складу та інваріантності паремійних одиниць. Важливим, на думку автора, є застосування польових прийомів для виявлення подібностей та відмінностей між ПО чотирьох мов у їх концептосферах [Пирогов 2003, с. 7–13]. Моделі семантики прислів'їв та приказок за допомогою *структурного* підходу описує А.С. Малкова. Вона акцентує увагу на трьох основних ланках – опозиції (пара протилежних понять), отождненні (семантичний маркер зв'язку між опозиціями) та конфігурації (систематичне поєднання як позитивних, так і негативних оцінок, що входять у ланку опозицій), які становлять семантичну основу моделей паремій [Малкова 2012, с. 409]. У межах *комплексного лінгвістичного підходу* В.М. Мокієнко виокремлює такі основні типи міжмовних паремійних зв'язків, як: 1) схожість мотиву при істотному розходженні образності та структури; 2) тотожність образу при тотожності структури; 3) тотожність образу при модифікації структури в межах сталої загальномовної схеми-моделі [Мокиєнко 1982, с. 366]. Ґрунтовний аналіз семантики і прагматики російських паремій у когнітивному та прагматичному аспектах здійснила Н.М. Семененко. На її думку, такий підхід дозволяє виявити синкретичні властивості російських паремій (тексти, знаки непрямої номінації, прецедентні одиниці етнолінгвокультури) та їх цілісну семантичну структуру (прагматичний фактор) [Семененко 2011, с. 3–7].

Дослідження етнокультурної семантики паремій на позначення елементів рельєфу здійснила

О.О. Савченко за допомогою *інтегрованого* підходу, який поєднував у собі *лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний і когнітивно-дискурсивний* підходи. Таке поєднання дозволило авторці провести аналіз паремійної вербалізації концептів на позначення елементів рельєфу в колективній свідомості українського та польського народу [Савченко 2020, с. 3].

Прислів'я та приказки з анімалістичним компонентом є предметом вивчення А.І. Скробот. Лінгвістка застосовує *лінгвокультурологічний* підхід, за допомогою якого охарактеризувала мовну природу паремій, зокрема особливості їх семантичної структури, специфіки функціонування. Також дослідниця розробила власну методику дослідження семантики ПО з анімалізмом [Скробот 2014, с. 173–175].

Паремії беруть участь у творенні мовних картин світу, ціннісної зокрема. Саме у прислів'ях та приказках міститься комплекс цінностей, які притаманні тій чи тій нації. На думку Я.О. Сулейманової, ціннісна картина світу «репрезентується у пареміях за допомогою образів, що становлять основу культурної конотації». У своїх працях лінгвістка розглядає особливості аксіологічної семантики англійських, німецьких, російських та українських паремій з компонентами на позначення природних стихій (*вогонь, вода, повітря та земля* – 391 одиниця). Підґрунтям у її дослідженні є *лінгвокультурний* підхід, який поєднує у собі доробки вітчизняних та зарубіжних науковців у галузях мовознавства, пареміології, прагматики, фразеології, семантики, лінгвокультурології тощо. Дослідниця розробила класифікацію цінностей у слов'янській і германській картинах світу за функціональним принципом та відповідністю потребам людини у соціальному житті, а також аргументувала теоретичні міркування щодо кореляції між поняттями цінності, оцінки, цінності, експресивності та емоційності, які є предметом обговорення серед дослідників [Сулейманова 2018, с. 2–3; 18–19; 91; 186–187].

У сучасній лінгвістиці досить актуальною є проблематика дослідження універсального та національного в паремійних фондах мов. У цьому напрямі працюють українські мовознавці І.О. Голубовська та З.Г. Коцюба. Зокрема, І.О. Голубовська застосовує новітні підходи до вивчення мовознавчих феноменів. У своїх дослідженнях авторка використовує *лінгвокультурологічний* підхід з метою виявлення універсальних та національно-специфічних особливостей ПО [Голубовська 2004, с. 6]. Дослідниця, зважаючи на знаковий характер ПО, запропонувала авторську міжмовну класифікацію паремій, щоби показати у їх складі як національний компонент, так і взаємодію змістового, формально-образного та експресивно-стилістичного аспектів: 1) паремії, що перебувають у відношеннях повної змістової, образної та експресивно-стилістичної еквівалентності; 2) паремії, які перебувають у відношеннях повної змістової, але часткової образної та експресивно-стилістичної еквівалентності; 3) паремії, які перебувають у відношеннях часткової змістової та специфічної образно-стилістичної еквівалентності; 4) безеквівалентні ПО, які вира-

жають переважно національні морально-ціннісні пріоритети, що не мають логіко-образних відповідей у інших мовах (серед них виокремлено паремії, які позбавлені образної форми та ті, які її мають). Систематизуючи паремії досліджуваних мов, І. О. Голубовська послуговувалася поняттями інваріанта змісту та образної форми його втілення. Це дало змогу представити характерні ознаки відмінних асоціативних механізмів колективних свідомостей того чи того народу [Голубовська 2004, с. 210–228]. Вивченням психокультурних універсальностей на основі синхронно-діахронного зіставлення паремійних текстів української, польської, російської англійської, французької та інших мов займається З.Г. Коцюба. Авторка виокремлює прислів'я та приказки серед інших ФО, аргументуючи позицію тим, що аналіз паремій має здійснюватися на рівні суджень, а не образів чи мотивів. Тому, вона виводить своє дослідження за межі власне пареміології й застосовує *комплексний інтердисциплінарний* підхід до розгляду мовних явищ [Коцюба 2010, с. 9–10]. На думку З.Г. Коцюби, «такий підхід до дослідження базується на розумінні паремій як знаків, що є носіями кількох блоків інформації, які охоплюють об'єктивний (денотацію) і суб'єктивний (оцінку, мотивацію, стилістичну маркованість) компоненти сигніфікату». Також дослідниця засвідчує продуктивність *опозиційного* підходу до аналізу прислів'їв та приказок, оскільки саме опозиційність належить до універсальних ознак паремій. Це підхід, за словами З.Г. Коцюби, є «одним з найадекватніших способів пошуку універсального в різномовному провербіальному просторі» [Коцюба 2010, с. 9, 115, 411].

Українська дослідниця О.В. Дуденко розглядає номінативну, знаково-символічну та комунікативну природу українських паремій. Вона стверджує, що паремії варто вивчати «не лише як одиниці мови, а насамперед як комунікативні одиниці народного дискурсивного мовлення». Авторка у своєму дослідженні використовує *комплексний лінгвістичний* підхід до вивчення природи паремій у семантичному, структурному та функціональному аспектах [Дуденко 2002, с. 2–3; с. 9].

Не менш важливим у лінгвістичній науці є культурно-історичний аспект дослідження паремій в діахронії та синхронії. Безсумнівно, необхідно

відзначити науковий доробок української дослідниці чеської пареміології Л.І. Даниленко, яка вперше у лінгвоєтимології здійснила аналіз чеської пареміології в межах сучасних парадигм мовознавства. У монографії авторка спирається на нові підходи до вивчення чеських паремій – *лінгвокогнітивний* та *комунікативно-дискурсивний*, що дало змогу здійснити історико-етимологічну реконструкцію семантики паремій та подати максимально повний опис прислів'їв та приказок, який би містив «генетичні та когнітивно-комунікативні особливості їхнього існування у системі мови» [Даниленко 2019, с. 10–15].

Польський мовознавець Т. Шутковський у своїх дослідженнях російських і польських ПО застосовує *семантичний* та *структурний* підходи [Szutkowski 2015]. Р. Вишкевич-Максимов вивчення паремій здійснює у широкому культурному контексті за допомогою *лінгвокультурного* підходу, який сприяє розкриттю мовних картин світу [Wyżkiewicz-Maksimow 2012].

Висновки. Отже, паремії – це частина народної культури та особливі одиниці мови. Вони є об'єктом досліджень науковців уже не одне століття. Аналітичний огляд наукових праць показав, що українські, польські та російські мовознавці застосовують як усталені, так і новітні підходи до вивчення ПО, зокрема *комплексний лінгвістичний, структурний, лінгвокультурологічний, опозиційний, ідеографічний, функціонально-синтаксичний, комплексний інтердисциплінарний, когнітивний, когнітивно-дискурсивний, структурно-семіотичний, концептуально-семіотичний, лінгвокогнітивний, комунікативно-дискурсивний, зіставно-типологічний, ономаціологічний, прагматичний* підходи. Така багатоаспектність засвідчує широту методології досліджень прислів'їв та приказок.

Проведений аналіз також свідчить про те, що застосування кожного із підходів зумовлене завданнями, які дослідник має виконати відповідно до поставленої мети.

Безперечно, ми проаналізували лише незначну частину праць, що репрезентують методологію досліджень ПО. Підходів до вивчення прислів'їв та приказок є набагато більше. Тому аналіз більшої кількості праць – підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Література

1. Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. Фразеология и паремология. Москва: Флинта, 2009. 344 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963. 208 с.
3. Аристотель. Поэтика. Риторика. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. 320 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва: Наука, 1977. 312 с.
5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія, 2-е вид., випр. і доп. Київ: Логос, 2004. 284 с.
6. Даниленко Л.І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 440 с.
7. Джелалова Л.А. Структура и семантика паремий тематической группы «Человек»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ульяновский государственный университет. Ульяновск, 2013. 315 с.
8. Дуденко О.В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.

9. Калько В.В. Проблема дефініції паремії в сучасній лінгвістиці. *Мовознавчий вісник*. 2018. Вип. 24–25. С. 77–86.
10. Кацюба Л.Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции). *Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика»*. 2013. № 1. Т. 10. С. 65–67.
11. Коцюба З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsькому просторі (від універсального до національного): монографія. Львів: ДП “Видавничий дім «Укрпол», 2010. 472 с.
12. Малкова А.С. О структуре тезауруса пословиц. *«Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: Труды Международной конференции «Диалог 2012»*. Бекасово, 2012. С. 404–418.
13. Мокиенко В.М. К разграничению генетических и типологических связей славянской поговорки. *Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст*. Материалы Междунар. конференции ЮНЕСКО, 28 мая – 1 июня 1979. Киев, 1982. С. 364–369.
14. Мокиенко В.М. Современная паремиология (лингвистические аспекты). *Мир русского слова*. 2010. № 3. С. 6–20.
15. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка). *Лексикографический сборник*. Москва: Изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. Вып. II. С. 31–53.
16. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. Москва: Наука, 1988. 236 с.
17. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). Москва: Наука, 1970. 241 с.
18. Пирогов В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2003. 230 с.
19. Подюков И.А. Семиотический аспект текста паремии, [в:] *Лингвистические и эстетические аспекты анализа текста*. Москва, 1999. С. 77–78.
20. Савенкова Л. Русская паремиология: семантический и лингво-культурологический аспекты. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2002. 239 с.
21. Савченко О.О. Етнокультурний компонент у семантиці назв елементів рельєфу (на матеріалі паремій української та англійської мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020. 200 с.
22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
23. Семененко Н.Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка): автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра фил. наук: 10.02.01. Белгород, 2011. 46 с.
24. Скробот А.І. Лінгвокультурологічні особливості іспанських паремій з анімалістичним компонентом. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 10 (1). С. 173–175.
25. Сулейманова Я.О. Аксиологічна семантика паремій з компонентами на позначення природних стихій: *вода, вогонь, повітря і земля* (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Чорноморський нац. ун-т імені П. Могили. Миколаїв, 2018. 288 с.
26. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Санкт-Петербург, 1996. 192 с.
27. Kurkowska H., Skorupka S. *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 403 s.
28. Mieder W. General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. 1991. Vol. 36. P. 151–164.
29. Szutkowski T. Współczesna paremiografia rosyjska i polska. Stan. Problemy. Perspektywy: autoref. w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Szczecin, 2015. 23 s.
30. Szutkowski T. Современная паремиология и её соотношение с другими научными дисциплинами. *Annales Neophilologiarum*. 2012. Nr 6. S. 117–123.
31. Świerczyńska D. *Przysłowia są na wszystko*. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne PWN, 2001. 548 s.
32. Taylor A. *The proverb*. Cambridge: Harvard University Press, 1931.
33. Wyżkiewicz-Maksimow R. *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. 333 s.

Джерела

34. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
35. ЕУМ – Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. 3-є вид. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.
36. МФЕ – Мала філологічна енциклопедія / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2007. 478 с.
37. EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod red. K. Polańskiego. Wrocław : Ossolineum, 1999. 739 s.
38. EJP – Encyklopedia języka polskiego / pod red. S. Urbańczyka. Wrocław : Ossolineum, 1991. 486 s.

39. NKP – Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa : PIW, 1969. T. I. 882 s.
40. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza. Warszawa, 2003. T. 1–4. [Wersja elektroniczna dostępna na CD-ROM (wersja 1.0, 2004)].
41. WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa: Świat Książki, 2004. 1088 s.

References

1. Alefirenko N.F., Semenenko N.N. (2009) Frazeologiya i paremiologiya [Phraseology and paremiology]. Moskva: Flinta. 344 s. [in Russian].
2. Amosova N.N. (1963) Osnovy angliyskoy frazeologii [Fundamentals of English phraseology]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. 208 s. [in Russian].
3. Aristotel (2015) Poetika. Ritorika [Poetics. Rhetoric]. Sankt-Peterburg: Azbuka, Azbuka-Attikus. 320 s. [in Russian].
4. Danylenko L.I. (2019) Cheska paremiolohiia v henetychnomu, linhvokohnityvnomu i diskursyvnomu vysvitleni [Czech paremiology in genetic, linguocognitive and discursive light]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 440 s. [in Ukrainian].
5. Dudenko O.V. (2002) Nominatyvna ta komunikatyvna pryroda ukraïnskykh paremii [Nominative and communicative nature of Ukrainian paremias]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
6. Dzhelalova L.A. (2013) Struktura i semantika paremii tematicheskoi grupy «Chelovek» [The structure and semantics of the paremias of the thematic group «Man»]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Ulianovskiy gosudarstvennyi universitet. Ulianovsk. 315 s. [in Russian].
7. Holubovska I.O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic features of language world model]: monohrafiia, 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv: Lohos. 284 s. [in Ukrainian].
8. Kalko V.V. (2018) Problema definitsii paremii v suchasni linhvistytsi [The problem of defining paremia in modern linguistics]. *Movoznavchyi visnyk*. Vyp. 24–25. S. 77–86 [in Ukrainian].
9. Katsiuba L.B. (2013) Opredelenie paremii (lingvisticheskii aspekt definitsii) [Definition of paremia (linguistic aspect of the definition)]. *Vestnik IUURGU. Seriya «Lingvistika»*. № 1, T. 10. S. 65–67 [in Russian].
10. Kotsiuba Z.H. (2010) Refleksii pobutovoi svidomosti v riznomovnomu proverbiialnomu prostori (vid universalnogo do natsionalnogo) [Reflection of everyday consciousness in a multilingual proverbial space (from universal to national)]: monohrafiia. Lviv: DP Vydavnychi dim «Ukrpol». 472 s. [in Ukrainian].
11. Kurkowska H., Skorupka S. (2001) Stylistyka polska. Zarys. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 403 s. [in Polish].
12. Malkova A.S. (2012) O strukture tezaurusu poslovits [About the structure of the proverb thesaurus]. *«Kompiuternaya lingvistika i intelektualnye tekhnologii»: Trudy Mezhdunarodnoy konferentsii «Dialog 2012»*. Bekasovo. S. 404–418 [in Russian].
13. Mokienco V.M. (1982) K razgranicheniyu geneticheskikh i tipologicheskikh svyazey slavianskoy pogovorki [To the differentiation of genetic and typological connections of the Slavic proverb]. *Sovremennye slavianskie kultury: razvitie, vzaimodeistvie, mezhdunarodnyi kontekst*. Materialy Mezhdunar. Konferentsii IUNESKO, 28 maya – 1 iyunia 1979. Kiev. S. 364–369 [in Russian].
14. Mokienco V.M. (2010) Sovremennaya paremiologiya (lingvisticheskie aspekty) [Modern paremiology (linguistic aspects)]. *Mir russkogo slova*. № 3. S. 6–20 [in Russian].
15. Ozhegov S.I. (1957) O strukture frazeologii (v svyazi s proektom frazeologicheskogo slovaria russkogo yazyka) [On the structure of phraseology (in connection with the draft phraseological dictionary of the Russian language)]. *Leksikograficheskii sbornik*. Moskva: Izd-vo inostr. i nats. slovarei, Vyp. II. S. 31–53 [in Russian].
16. Permiakov G.L. (1970) Ot pogovorki do skazki (zametki po obshchey teorii klishe) [From sayings to fairy tales (notes on general theory of clichés)]. Moskva: Nauka. 241 s. [in Russian].
17. Permiakov G.L. (1988) Osnovy strukturnoy paremiologii [Fundamentals of structural paremiology]. Moskva: Nauka. 236 s. [in Russian].
18. Podiukov I.A. (1999) Semioticheskii aspekt teksta paremii [The Semiotic Aspect of the Paremia Text], [v:] *Lingvisticheskie i ehsteticheskie aspekty analiza teksta*. Moskva. S. 77–78 [in Russian].
19. Pyrohov V.L. (2003) Struktura i semantika paremiinykh odynyts yaponskoi, anhliiskoi, ukraïnskoi ta rosiiskoi mov: typolohichnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 / Kyivskiy nats. linhvistychnyi un-t. Kyiv. 230 s. [in Ukrainian].
20. Savchenko O.O. (2020). Etnokulturnyi komponent u semantytsi nazv elementiv reliefu (na materialii paremii ukraïns'koi ta anhliis'koi mov) [Ethnocultural component in the semantics of the names of relief elements (on the material of paremias of Ukrainian and English languages)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 / Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. 200 s. [in Ukrainian].
21. Savenkova L. (2002) Russkaya paremiologiya: semanticheskii i lingvo-kulturologicheskii aspekty [Russian paremiology: semantic and linguo-cultural aspects]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo universiteta. 239 s. [in Russian].

22. Selivanova O.O. (2006) Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
23. Semenenko N.N. (2011) Kognitivno-pragmatischeckaya paradigma paremicheskoy semantiki (na materiale russkogo yazyka) [Cognitive-pragmatic paradigm of paremic semantics (based on the Russian language)]: avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni d-ra filol. nauk: 10.02.01. Belgorod. 46 s. [in Russian].
24. Shanskiy N.M. (1996) Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka. Sankt-Peterburg. 192 s. [in Russian].
25. Skrobot A.I. (2014). Lnhvokulturolohichni osoblyvosti ispanskykh paremiy z animalistychnym komponentom [Linguo-cultural features of Spanish paremias with an animalistic component]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 10(1). S. 173–175 [in Ukrainian].
26. Suleimanova Ya.O. (2018) Aksiolohichna semantyka paremii z komponentamy na poznachennia pryrodnykh stykhii: voda, vohon, povitria i zemlia (na materialy anhliskoi, nimetskoj, ukrajskoi ta rosijskoi mov) [Axiological semantics of paremias with components to denote natural elements: water, fire, air and earth (based on English, German, Ukrainian and Russian)]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.15 / Chornomorskyi nats. un-t imeni P. Mohyly. Mykolaiv. 288 s. [in Ukrainian].
27. Vinogradov V.V. (1977) Izbrannye trudy. Leksikologiya i leksikografiya [Lexicology and lexicography]. Moskva: Nauka. 312 s. [in Russian].
28. Mieder W. (1991) General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. Vol. 36. P. 151–164 [in English].
29. Świerczyńska D. (2001) Przysłowia są na wszystko. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN. 548 s. [in Polish].
30. Szutkowski T. (2012) Sovremennaia paremiologiya i ee sootnoshenie s drugimi nauchnymi distsiplinami [Modern paremiology and its relationship with other scientific disciplines]. *Annales Neophilologiarum*. Nr 6. S. 117–123 [in Polish].
31. Szutkowski T. (2015) Współczesna paremiografia rosyjska i polska. Stan. Problemy. Perspektywy: autoref. w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Szczecin. 23 s. [in Polish].
32. Taylor A. (1931) The proverb. Cambridge: Harvard University Press [in English].
33. Wyżkiewicz-Maksimow R. (2012) Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 333 s. [in Polish].

Source

34. EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (1999) / pod red. K. Polańskiego. Wrocław: Ossolineum. 739 s. [in Polish].
35. EJP – Encyklopedia języka polskiego (1991) / pod red. S. Urbańczyka. Wrocław: Ossolineum. 486 s. [in Polish].
36. EUM – Ukrainka mova. Entsyklopediia (2007) / Redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. 3-ye vyd. Kyiv: Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M.P. Bazhana. 856 s. [in Ukrainian].
37. MFE – Mala filolohichna entsyklopediia (2007) [Small philological encyclopedia] / uklady: O.I. Skopnenko, T.V. Tymbaliuk. Kyiv: Dovira. 478 s. [in Ukrainian].
38. NKP – Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa: PIW. 1969. T. I. 882 s. [in Polish].
39. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego (2003) / Pod red. S. Dubisza. Warszawa. T. 1–4. [Wersja elektroniczna dostępna na CD-ROM (wersja 1.0, 2004) [in Polish].
40. VTSSUM – Velykyi tłumachnyi slovnyk suchasnoi ukrajskoi movy (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun. VIII. 1728 s. [in Ukrainian].
41. WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy (2004). Warszawa: Świat Książki. 1088 s. [in Polish].

THEORETICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF PAREMIAS IN UKRAINIAN, RUSSIAN AND POLISH LINGUISTICS

Abstract. Paremiology is an area of interest not only in linguistics, but also in sociology, ethnology, culturology, folklore and psychology. Considering the versatility and structural and semantic diversity, paremias have attracted the attention of researchers in various humanities for centuries. Surely, one of the main issues in linguistics was and remains the method of studying proverbs and sayings. Over time, a significant level of methodology has allowed a number of studies on the phenomenon of paremia and its functioning in the language system. This is evidenced by the scientific works of Ukrainian, Polish and Russian scientists of the past and present.

In our article the actual and debatable problem of terminological definition of the term *paremia* is briefly considered. It has been found that there is still no established interpretation of paremias in linguistics. The main attention is focused on both the established (*complex linguistic, structural, oppositional, functional-syntactic, comparative-typological, onomasiological*) and the newest (*ideographic, linguistic-cultural, complex interdisciplinary, cognitive, cognitive-discursive, structural-semiotic, conceptual discursive, pragmatic*) approaches to the study of proverbs and sayings in Ukrainian, Russian and Polish linguistics. Our task was to develop linguistic research on the study of paremic units and to find out the approaches used by linguists to

describe paremias.

The paper highlights the views of scholars who belong to the supporters of broad and narrow approaches to the affiliation or inappropriateness of proverbs and sayings in the phraseological fund. With a narrow understanding of phraseology, proverbs and sayings, we look beyond it because proverbs and sayings have existed since ancient times.

The analysis of the works testifies to the breadth of the methodology of research of paremic units, which are special units of language. Therefore, further study of more material will allow us to identify other approaches to the study of paremias.

Keywords: approach, methodology, paremic unit, proverb, saying, definition.

© Мороз Т., 2021 р.

Тетяна Мороз – аспірантка III-го року навчання Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; tatianamoroz94@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6891-8326>

Tetiana Moroz – graduate student, O.O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine; tatianamoroz94@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6891-8326>

МІКРОТОПОНІМИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ РОСЛИН (на матеріалі онімів Самбірського циркулу)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.21

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).321–326

Мосу́р О. Мікротопоніми кінця XVIII – початку XIX століття, мотивовані назвами рослин (на матеріалі онімів Самбірського циркулу); кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. *Актуальність дослідження* полягає у недостатньому опрацюванні історичних мікротопонімів України. У статті проаналізовано пропріативи Самбірського циркулу – історичної адміністративно-територіальної одиниці Галичини кінця XVIII – початку XIX ст. Він об'єднував 412 населених пунктів (міст, сіл, передмість, присілків, хуторів). За сучасним адміністративно-територіальним поділом це частина поселень Самбірського, Старосамбірського, Дрогобицького, Турківського, Городоцького, Мостиського, Пустомитівського, Миколаївського, Стрийського та Сколівського районів Львівської області та 5 поселень на території Польщі. Мікротопоніми зафіксовані на сторінках двох писемних пам'яток: Йосифінської (1785–1788) та Францисканської (1819–1820) метрик. Вони зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові (фонд 19 опис XIV і фонд 20 опис XIV відповідно). Це перші поземельні кадастри Галичини, які містять деталізований опис земель краю та економічну оцінку їхньої вартості. Для виокремлення власних назв мікрооб'єктів із контексту метрик застосовано метод текстологічного аналізу. За семантикою мотивувальних баз історичні мікротопоніми Самбірського циркулу поділено на відапелятивні (56%) та відонімні (44%). Відапелятивні утворення – це похідні від географічної термінології та лексем, пов'язаних із антропогенним чинником. Географічна термінологія об'єднує назви рельєфу, ґрунтів, гідрооб'єктів, фіто- та зоолексеми. *Мета статті* – здійснити аналіз мікротопонімів Самбірського циркулу, зафіксованих у кадастрах і утворених від апелятивної лексики на позначення рослин. *Основні завдання статті:* зібрати мікротопоніми регіону, похідні від найменувань рослин; здійснити лексико-семантичний аналіз твірних баз власних назв; провести кількісні підрахунки фітомікротопонімів. *Короткі результати і висновки.* До фітолексем зараховано найменування дерев, кущів, трав'янистих рослин – окультурених (злакових, городніх) і дикорослих, назви сукупності рослин. Ця апелятивна лексика була продуктивною у творенні мікротопонімів Самбірського циркулу на зламі XVIII–XIX ст. і мотивувала 7,1% пропріативів від усієї кількості власних назв малих географічних об'єктів регіону.

Ключові слова: мікротопонім, Самбірський циркул, Йосифінська (1785–1788) метрика, Францисканська (1819–1820) метрика.

Постановка проблеми. Вивчення історичної мікротопонімії – одне з першочергових завдань ономастики в Україні. Лексико-семантичний аналіз твірних баз онімів допомагає з'ясувати історичні, соціальні, географічні особливості краю. Мікротопоніми аналізуємо на матеріалі власних назв Самбірського циркулу, які зафіксовані на сторінках писемних пам'яток XVIII–XIX ст. – у Йосифінській (1785–1788) і Францисканській (1819–1820) метриках. Фітомікротопоніми – кількісно значна частина онімів історичного регіону (7,1%). Мотивувальними базами цих найменувань були назви дерев, кущів, трав і сукупності рослин.

Аналіз досліджень. Назви рослин, поширених на теренах населеного пункту, часто відображені у власних найменуваннях малих географічних об'єктів. Лексико-семантичні особливості цих пропріативів розглянуто у низці досліджень української мікротопонімії [Сокіл 2008; Проць 2011; Яніцька 2012; Василик 2015; Лужецька 2015].

Мета статті – здійснити аналіз мікротопоназв Самбірського циркулу, утворених від фітолексем. **Завдання статті:** зібрати мікротопоніми регіону, похідні від найменувань рослин; здійснити лексико-семантичний аналіз твірних баз власних назв; провести кількісні підрахунки фітомікротопонімів.

Методи та методика дослідження. У статті використано такі методи: *текстологічний аналіз*

(усі мікротопоніми виокремлено з контексту писемних пам'яток); *описовий метод* – це «сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови» [Селіванова 2008, с. 63]; застосовано *прийоми зовнішньої та внутрішньої реконструкції порівняльно-історичного методу* (використовуючи етимологічні словники, подано семантику, семантичні зміщення чи варіювання мотивувальних баз мікротопонімів); дві методики *структурного методу* – безпосередніх складників та компонентного аналізу; *зіставний метод* (порівняння фактажу метрик); елементи *кількісного аналізу*.

Виклад основного матеріалу. Територія СЦ характеризується багатим і різноманітним рослинним світом. Найменування дерев, кущів, трав і сукупності рослин засвідчені в основах історичних онімів.

А) Мікротопоніми, мотивувальними базами яких є назви дерев:

Лексема *береза* (*Berezy*, г. (Торч, ФМ, 130зв)) на апелятивному рівні творить розлогий ряд слів, від яких походять мікротопоніми СЦ: *березина* (*U Brzeziny*, н. (Волощ, ЙМ, 69зв) (Волощ, ФМ, 38зв)) (*березиця*, *березник*) 'березовий ліс' [Дан, с. 13] (*Bereznica*, зар. (БірчСтНов, ФМ, 46зв); *Bereznik*, зар. (Липов, ЙМ, 7зв)).

Апелятив *берест* позначає 'в'яз' [ЕСУМ, т. I, с. 173], 'листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісо-насаджень' [СУМ, т. I, с. 160] > *Pod Brzestami*, п. (ЛяшкМур, ЙМ, 19зв), *берестина* 'берестовий гай' [ЕСУМ, т. I, с. 173] > *W Berestyńie*, луки (Хиш, ЙМ, 139зв).

Фітолексема *бук* (*Buki*, м. (Ор, ЙМ, 215зв)) є твірною для низки апелятивів: *буковина* ('букове дерево', 'буковий ліс' [Гр, т. I, с. 109]) > *Bukowina*, л. (Підм, ФМ, 14зв), м. (Нед, ЙМ, 3), н. (Свидн, ЙМ, 51зв), пас. (Воют, ЙМ, 45зв) (Воют, ФМ, 75зв)), *буковий* > *Bukowy Las*, л. (Воют, ЙМ, 15зв)), *бучина* ('букове дерево, бук' [СУМ, т. I, с. 268]) > *Buczina*, зар. (Рог, ЙМ, 30зв), л. (ВлчДол, ЙМ, 32зв)), *бучник* (уважаємо, те саме, що бучина) > *Buczniak*, л. (Новош, ЙМ, 86зв) (Новош, ФМ, 55зв).

Апелятив *верба* (*U Wirbki*, п. (БілВел, ЙМ, 156зв)) і її похідні (*вербина* «лоза» [ЕСУМ, т. I, с. 350] > *Wierzbina*, зар. (Берег, ЙМ, 2), п. (Зарайс, ЙМ, 37) (Містк, ЙМ, 15зв)), *вербник* 'зарості верб або верболозу' [СУМ, т. I, с. 326]) > *Werbniaki*, луки, п. (Кавськ, ФМ, 169зв)) репрезентовані у пропріативах СЦ.

Похідні лексеми *вільха* ('листяне вологолюбне дерево або кущ родини березових' [СУМ, т. I, с. 675]) – *ольшина* (з протетичним [в] – *вольшина*) (*Olszina*, л. (Долоб, ЙМ, 9зв) // *Wolszyna*, пот. (БанКот, ЙМ, 22)), *ольшинник* (пор. *вільшина* – 'вільховий гай' [ЕСУМ, т. I, с. 400], *ольшина* / *ольшинник* – 'вільховий ліс' [Дан, с. 91]) (*Olszinnik*, л. (Рихт, ЙМ, 108зв) (Рихт, ФМ, 144зв)) – твірні бази мікротопонімів СЦ.

Деривати лексеми *граб* – *грабища* (імовірно, місце, де росли або ростуть граби) (*Hrabiszczka*, п. (ГусВиж, ЙМ, 76зв)), *грабник* «грабовий ліс» [Дан, с. 38] (*Hrabniki*, н. (Стор, ЙМ, 287зв)) – мотивувальні бази історичної онімії.

На досліджуваних теренах від фітолексеми *груша* у демінутивній формі (*грушка*) утворилось 3 мікротопоніми: *Hruszki*, луки (Ул, ЙМ, 263зв).

Апелятив *дуб* > *Dub*, л. (ДнДуб, ЙМ, 108зв), пот. (Спас, ЙМ, 9зв)), *дуб'є* (= *дуб'я*) – збірн. до дуб [СУМ, т. II, с. 431] (*Dubie*, л. (Чайк, ЙМ, 148зв) (Чайк, ФМ, 170зв)), *дубина* і *дубник* номінують 'дубовий ліс' [ЕСУМ, т. II, с. 137] > *Dubinki*, н. (Горуц, ЙМ, 95зв); *Poddębniak*, н. (Вош, ЙМ, 37зв), лук. (Вош, ЙМ, 53зв), п. (Канаф, ЙМ, 6). Атрибут *дубовий* > *Dębowy Gaiek*, л. (Рол, Б, ЙМ, 18зв) (Рол, Б, ФМ, 23зв)). На позначення 'листяного лісу на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб' [СУМ, т. II, с. 296] побутує номен *діброва* > *Dubrowa*, л. (Лішн, ЙМ, 59зв) (Лішн, ФМ, 102зв), тол./пас. (Черх, ЙМ, 86зв).

Загальні назви *ільм* > *Ит*, в. (Білич, ЙМ, 233зв) (Білич, ФМ, 149зв), *ільма* (= *ільм* 'високе дерево родини в'язових із цінною деревиною, поширене в Європі' [СУМ, т. IV, с. 18]) > *Итма*, л. (Вовч, ЙМ, 337зв) (Присл, ЙМ, 179зв), п. (Рос, ЙМ, 80зв) (Рос, ФМ, 57зв), *ільмів'я* (напевно, лексема позначає сукупність ільмів) > *Итмиwia*, н. (Опак, ЙМ, 107зв)

(Опак, ФМ, 116зв) // *Итмуwie*, л. (Опак, ФМ, 124зв).

Фітолексема *липа* (*Lipa*, лук. (Колп, ЙМ, 53зв) (Колп, ФМ, 86зв)) і її похідні на апелятивному рівні (*липина* 'липовий ліс', *липник* 'липовий гай' [ЕСУМ, т. III, с. 237] (*Kolo Lipnika*, гор. (Лип'є, ЙМ, 4зв), п. (Стебн, ЙМ, 13зв); *Lipina*, л. (Рог, ЙМ, 17зв)) творять ряд онімів.

Деякі кушові породи верби іменують *лозою* (*лозиною*) [СУМ, т. IV, с. 541] (*Lozu*, л. (ЛужДол, ЙМ, 105зв) (ЛужДол, ФМ, 133зв); *Łozyna*, гр. (Горб, ЙМ, 2зв)), а 'місце, де росте багато лози' [Дан, с. 78], 'зарості лози' [СУМ, т. IV, с. 541] – *лозняком* (*лозником*) (*Łozniki*, лук. (Долж, ЙМ, 31зв)).

Фітономен *осика* > *Pod Osikami*, п. (Бач, ЙМ, 46зв). На теренах СЦ побутують назви *осиковець* (імовірно, ліс, у якому ростуть осики (пор. липовець 'ліс, де ростуть липи' [Дан, с. 75]) (*Osikowiec*, л. (Кранц, ЙМ, 60)), *осичник* (= *осичняк* 'осиковий ліс або гай' [СУМ, т. IV, с. 763]) (*Osiczniak*, луки (Берег, ЙМ, 132зв) (Берег, ФМ, 146зв), пас. (Над, ФМ, 19зв)).

Сиглою називають 'смереку, що має тільки верхівкове віття», «гірський ліс із таких смерек' [СУМ, т. IX, с. 156] (походження слова не зовсім ясне, очевидно, запозичене із угорської мови (пор.: уг. *szikla* 'скеля' виводиться від слов'янського скала) або ж із румунської (пор.: рум. *sihlă* 'густий молодий лісок'); пор. ще: лтс. *siklis* 'невелике болото в лісі' [ЕСУМ, т. V, с. 225]) > *Syhyly*, н. (Опак, ЙМ, 98зв) (Опак, ФМ, 108зв), пас. (Стор, ЙМ, 229зв) (Стор, ФМ, 204зв).

Номен *слива* (< псл. *sliva* (**slivka*) < іє. *slī-цо- 'синюватий' [ЕСУМ, т. V, с. 298]) на апелятивному рівні утворює лексеми *сливник* 'садок із сливових дерев або молода сливова порість' [СУМ, т. IX, с. 351] > *Sliwnik pod Okopem*, гор. (ЛяшкЗав, ЙМ, 9зв) (ЛяшкЗав, ФМ, 4зв).

Смерека (*Pod Smereka*, лук. (Східн, ЙМ, 41зв)), *смеречник* (очевидно, смерековий ліс; пор. дубник) (*Smerecznik w Abramcu*, зар. (Мита, ЙМ, 18зв)), смеречина 'смерекові зарослі, смерековий ліс' [СУМ, т. IX, с. 397] (*Smereczyna*, н. (Іс, ЙМ, 45зв) (НанчВел, ЙМ, 8), г. (НанчВел, ЙМ, 8)), смерек 'ялина звичайна' [ЕСУМ, т. V, с. 318] (*Smerek*, г. (СухПот, ЙМ, 1зв), л. (Заріч, ЙМ, 50зв) (Заріч, ФМ, 81зв)) – твірні бази мікротопоназв СЦ.

Лексема *сосна* (*Pod Sosną*, п. (ЛяшкЗав, ЙМ, 21зв–22зв) (ЛяшкЗав, ФМ, 15зв)) мотивує низку пропріативів. Апелятив сосни номінує 'невелику ділянку лісу з соснами' [Дан, с. 127] (*Pod Sosnami*, н. (Підб, ЙМ, 176зв)), *сосник* – 'сосновий гай' [ЕСУМ, т. V, с. 359] (*W Sosniku*, п. (Дубан, ЙМ, 31зв) (Дубан, ФМ, 18зв)), *сосновець*, імовірно, виражає аналогічну до слів липовець, осиковець семантику (*Sosnowiec*, л. (Дубан, ЙМ, 30зв) (Дубан, ФМ, 18зв)).

Номен *черемха* > *Czeremcha*, зар. (Берест, ЙМ, 47зв)).

Дендролексема *черешня* представлена в одному онімі кін. XVIII ст.: *Pod Czereszniami*, н. (Мост і Дн, ЙМ, 12зв).

19 мікротопоназв циркулу мотивуються номеном *явір* (< псл. (*j*)*avorъ* (праслов'янське запо-

зичення з германських мов) [ЕСУМ, т. VI, с. 531] (*Pod Jaworot*, лук. (Жд, ЙМ, 43зв)), *яворник* (очевидно, яворовий ліс; пор. дубник (*Jawornik*, в. (Михн, ЙМ, 127зв), п. (Ул, ЙМ, 78зв) (Ул, ФМ, 130зв)), *яворниска* (імовірно, місце, де ріс або росте яворовий ліс; пор. озериско) (*Jaworniska*, л. (Виц, ЙМ, 71зв) (Виц, ФМ, 72зв)), *яворинка* (зменшено-пестливе до *яворина* ‘яворовий ліс; яворова памолоть’ [СУМ, т. XI, с. 622] (*Jaworynka*, п. (Східн, ЙМ, 52зв) (Східн, ФМ, 56зв)).

Ялина ‘високе хвойне вічнозелене дерево родини соснових’ [СУМ, т. XI, с. 642] (*Jalinki*, п. (Гус-Виш, ФМ, 46зв)), **ялиця** ‘високе вічнозелене дерево родини соснових з густою пірамідалною кроною, м’якою плескатою хвоєю і великими шишками’ [СУМ, т. XI, с. 643] (*Jałyci*, дебр. (Рип, ЙМ, 92зв)) (< псл. **edla*, **edľ* < іє. **edh-l* < **edh-* ‘гострий’ [ЕСУМ, т. VI, с. 543]) – твірні бази пропріативів. В основах мікротопонімів фіксуємо пол. апелятив *jodla* ‘ялина’; це зумовлено, імовірно, тим, що писарі здебільшого були поляками і у тексті пам’яток знаходимо іншомовні вкраплення: *Jodliny*, л. (ВлчДол, ЙМ, 3зв); *Laz Jedlowy*, лаз (СтСіль, ЙМ, 354зв).

Мікротопоніми історичного регіону утворювалися як від назв хвойних, так і від назв листяних дерев.

Б) Мікротопоназви Самбірського циркулу, похідні від назв куци:

Базник ‘собача бузина’ [Гр, т. I, с. 20] > *Baznik*, п. (ЛяшкЗав, ФМ, 15зв).

Будзина ‘бузина’ [Гр, т. I, с. 105] > *Budzyny blisko Krzyza*, п. (Дал, ЙМ, 10зв), а **бузник** – ‘бузинові зарості’ [Гр, т. I, с. 107] > *Pole Buznykowate*, п. (Ласт, ЙМ, 293зв) (Ласт, ФМ, 212зв).

Назва **веприна** ‘агрус’ (пов’язана з вепр < псл. *veprь*) [ЕСУМ, т. I, с. 349–350; Он, т. 1, 89] > *Za Węprzyną*, п. (Ятв, ФМ, 22зв).

Назва куша **верес** > *Weres*, н. (Горуц, ЙМ, 61зв) (Горуц, ФМ, 67зв).

Сім онімів – віддендрологічні утворення, мотивовані лексемами **крушина** (< псл. *krušina* < *kriuxь* ‘крихий’ (жін. р. *krixa*) [ЕСУМ, т. III, с. 113]) (*Pod Kruszyną*, поля, луки (КропСт, ФМ, 231зв)) і **крушинець**, імовірно, – зарості крушини (пор. липовець, осиковець) (*Kruszyniec*, л. (Грімн, ЙМ, 39зв)).

Фітолексема **ліщина**, атрибут **лісовий** (прикм. до ліска «ліщина» [СУМ, т. IV, с. 523]) – твірні бази мікротопоназв досліджуваного регіону: *Krzaki Laskowe*, зар. (Гвозд, ЙМ, 2); *Leszczyny*, поля (Бусов, ЙМ, 62зв) (Бусов, ФМ, 63зв).

Мікротопоніми утворились і від дериватів номена **малина** на апелятивному рівні – **малинник** ‘зарості малини’ [ЕСУМ, т. III, с. 372] (*Malinik*, зар. (УгВин, ЙМ, 100)), **малиниска** / **малиновища**, які, вочевидь, вказують на те, що на цьому місці росла чи росте малина (пор.: озериско) (*Małyniska*, н. (Іс, ЙМ, 121зв); *Od Malinowicza*, н., луки (Горуц, ЙМ, 123зв) (Горуц, ФМ, 134зв)).

Дендролексема **терен** (< псл. **тъгнъ* [ЕСУМ, т. V, с. 551]) представлена у 24 онімах, зафіксованих у ЙМ і ФМ. Мотиваторами, окрім апелятива те-

рен в сингулятивній (*Ciern*, зар. (БенВиш, ЙМ, 5)) і плюральній (*Terny*, п. (Стебн, ЙМ, 44зв) (Стебн, ФМ, 93зв)) формах, є номен **тернина** ‘терен’ [ЕСУМ, т. V, с. 551] (*Tarninki*, м. (УгЗапл, ЙМ, 7зв), о. п. (Гвозд, ЙМ, 30зв)), **тернице** (пор. ставище) (*Tarnyszczce*, н. (Медв, ЙМ, 149зв)).

Мікротопоназв, похідних від найменувань куци, менше, ніж онімів, утворених від назв дерев.

В) Пропріативи, мотивовані найменуваннями окультурених і дикорослих трав’янистих рослин:

– Назви окультурених рослин

У цій підгрупі мікротопонімів виділено оніми, що походять від назв злакових культур і ті, що утворені від найменувань городніх рослин.

1) **Найменування злакових культур.** Зернові рослини – важливий компонент у харчуванні людей і тварин. Їхня цінність відобразилась і збереглась у мікротопонімах.

Шість мікротопоназв мотивуємо похідними лексеми **жито**: **житище** (мн. – *житища*) = житище ‘поле, на якому росло жито’ [СУМ, т. II, с. 533] (*Pod Zytyszczami*, п. (Іс, ЙМ, 217зв)), прикметником **житній** (*Zazytnym*, н. (Медин, ЙМ, 108зв) (Медин, ФМ, 57зв)).

Фітолексема **овес** (< псл. *ovьsz* [ЕСУМ, т. IV, с. 150]) збережена в онімах з та без протетичного [в]. Твірними словами виступають номен **овсиско** (*wіwіsько* ‘поле, з якого скошили овес’ [ЕСУМ, т. IV, с. 149]) (*Owsisko między Potoczkaми*, п. (Поверг, ЙМ, 36зв)) й **вівсяниця** (‘вівсяна солома’ [Гр, т. I, с. 203] або ж ‘один із видів трав, злакова кормова рослина, що росте на вологому ґрунті’ [СУМ, т. I, с. 550]) (*Wіwіsianica*, п. (ДнГол, ЙМ, 130зв)).

Історичні мікротопоніми похідні від деривата апелятива **просо** (< псл. *proso* [ЕСУМ, т. IV, с. 603]) – **просище** – іменує ‘поле, на якому росте або росло просо’ [СУМ, т. VIII, с. 284] (*Prosyszczce*, гр. (ІльнКор, ЙМ, 232зв)).

Лексема **пшениця** (< псл. *р̄sьenіca* < *р̄sьeno* ‘пшоно’ [ЕСУМ, т. IV, с. 648]) > *Za Pszenіcami*, н. (Тершак, ЙМ, 5зв).

Апелятив **ячмінниця** (< ячмінь < псл. (*j)ęцьту* (род. в. одн. (*j)ęцьтене*) < іє. **ank-* ‘згинати’ [ЕСУМ, т. VI, с. 565]), очевидно, так, як і номен **ячмінсько**, називає ‘поле, де був ячмінь’ [ЕСУМ, т. VI, с. 565] > *Jaczmienszczce*, н. (Тур’є, ЙМ, 350зв) (Тур’є, ФМ, 366зв).

2) **Найменування мікрооб’єктів, похідних від назв городніх рослин**, – поодинокі явище. Усього фіксуємо вісім онімів. Три назви сільськогосподарських угідь мотивовано похідними фітолексеми **біб** (< псл. *bobь* [ЕСУМ, т. I, с. 189]). **Бобовиськом** і **бобовищем** іменують ‘поле з-під бобу’ [ЕСУМ, т. I, с. 189] > *Bobowyszczce*, н., лук. (Більч, ЙМ, 70зв) (Більч, ФМ, 181зв); *Bobowisko*, п. (Ор, ЙМ, 251зв) (Ор, ФМ, 346зв).

Деривати апелятива **капуста** (< слат. *compos(i) ta* «квашена, консервована капуста» [ЕСУМ, т. II, с. 379]) засвідчені в основах чотирьох діахронних мікротопоназв. Оніми творяться від лексеми **капусницько** (пор. *капустиско* ‘поле, на якому росте (росла) капуста’ [ЕСУМ, т. II, с. 379] (*Kapusnisko*,

п. (Судк, ФМ, 122зв)). Одна назва пасовища похідна від номена *маковиська* (пор. *маковище* ‘поле, де був мак’) (< псл. *takъ* [ЕСУМ, т. III, с. 364]): *Małowiska*, пас. (Воют, ЙМ, 45зв).

– Дев’ять назв *дикорослих трав* утворюють 43 оніми, засвідчені у ЙМ і ФМ:

Лексеми *барвінок* ‘трав’яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами’ [СУМ, т. I, с. 105] (*W Barwinkach*, н. (Кавськ, ФМ, 167зв)) і *полин* ‘трав’яниста або напівкущова рослина родини складноцвітих з міцним запахом і гірка на смак’ [СУМ, т. VII, с. 68] (*Połyn*, п. (Бітл, ЙМ, 144зв) (Бітл, ФМ, 186зв)) утворюють по два мікротопоніми. У трьох мікротопоназвах засвідчено номен *напороть* ‘спорова безквіткова трав’яниста рослина з великим, дуже розсіченим листям, що росте в тінистих сирих місцях’ [СУМ, т. VI, с. 58]: *Paporot, пас.* (Рип, ЙМ, 96зв), у чотирьох – найменування *шавар* (*шувар*) «каір» [СУМ, т. XI, с. 555]: *Szawary*, лук. (Брон, ЙМ, 43зв); *Łączka Szuwarnia*, лук. (Фшт, ЙМ, 13зв). П’ять пропріативів мотивовано похідними загальної назви *хміль* ‘однорічна або багаторічна витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовують у пивоварінні’ [СУМ, т. XI, с. 97]: *Chmielnik*, б. (Берег, ЙМ, 93зв) (Берег, ФМ, 106зв), н. (Медин, ЙМ, 115зв) (Медин, ФМ, 32зв). В основах семи онімів засвідчено номен *щавель* ‘трав’яниста, перев. багаторічна рослина родини гречкових, стебло й продовгувате листя якої здебільшого має кислий смак; використовується в кулінарії і медицині’ [СУМ, т. XI, с. 570]: *Pod Szczawnikami*, луки (Багн, ЙМ, 92).

Найбільшу продуктивність (по 9 пропріативів) напр. XVIII – на поч. XIX ст. проявили назви *кропива* (пол. *pokrzywa*) «трав’яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками» [СУМ, т. IV, с. 365] (*Kropiwka*, н., п. (Ор, ЙМ, 286зв) (Ор, ФМ, 381зв); *Nad Pokrywnikami*, п. (Біск, ФМ, 98зв)) і *мох* «сланка спорова рослина без коріння та квітів, що росте у воглих місцях, на деревах, камінні» [СУМ, т. IV, с. 814] (*Mchu*, п. (КропСт, ЙМ, 11зв)). Зауважимо, що оніми, мотивовані фітолексемою *кропивник* (< *кропива*), можна кваліфікувати і як відтопонімні утворення (пор. ойконім *Кропивник* у Старосамбірському р-ні).

Мікротопоніми СЦ, похідні від назв трав’янистих рослин, мотивуються найменуваннями окультурених (злакових, городніх) та дикорослих рослин.

Г) Мікротопоніми, похідні від назв на позначення сукупності рослин:

‘Сосновий або інший шпильковий ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни’ або ж ‘взагалі будь-який ліс’ [СУМ, т. I, с. 188] номінують *бором* (< псл. *boгъ* ‘сосна, сосновий ліс’ [ЕСУМ, т. I, с. 200]) > *Birki*, н., дол. (КропСт, ФМ, 203зв).

Лексема *гай* ‘невеликий, перев. листяний ліс’ [СУМ, т. II, с. 15] > *Na Nauku*, поля, луки (Судк, ЙМ, 42зв) (Судк, ФМ, 95зв); *Przy Gaiu*, гр. (Бистр, ЙМ, 82зв).

Гушави і *гущина* (< *гуща* < *густий* < псл. *gostъ* [ЕСУМ, т. I, с. 627]) «гушавина», ‘густі зарості чо-

го-небудь’, ‘густий ліс’ [СУМ, т. II, с. 201], ‘густі хащі’ [ЕСУМ, т. I, с. 627] > *Gęszczawa*, пот. (Тарн, ЙМ, 57зв); *Gęszczyna*, л. (Рихт, ФМ, 135зв).

Два пропріативи, вважаємо, мотивовані лексемою *джемра* ‘темний ліс’, яке кваліфікують як запозичення з польської мови (пор. пол. *ciemrza* ‘темрява; лісова гушавина’, паралельне до укр. *темря*, слц. *temrava*, пов’язане з *ciemny* ‘темний’ [ЕСУМ, т. II, с. 48]): *Dzumerow*, м. (Жд, ЙМ, 2); *Na Dzumerey*, п. (Жд, ЙМ, 59зв). Підтвердженням цих тез є онім *Temiriawa*, л. (Мита, ЙМ, 94зв) (Мита, ФМ, 96зв), похідний від апелятива *темрява* (< *темний* < псл. *тъмльъ* < *тъма* ‘тъма, відсутність світла’ [ЕСУМ, т. V, с. 543]).

Лісом (< псл. *lěsъ* [ЕСУМ, т. III, с. 266]) іменують ‘велику площу землі, зарослу деревами і кущами’ [СУМ, т. IV, с. 522] (*Lasy*, н. (Берег, ЙМ, 60зв) (Туст, ЙМ, 80зв) (Хлів, ЙМ, 63зв) (Хлопч, ФМ, 60зв), поля (Стрілки, ФМ, 183зв)), *переліском* – ‘невеликий лісок; вузьку смугу лісу, що заходить у поле’ [ЕСУМ, т. III, с. 266] (*Pod Pereliskami*, п. (Лос, ЙМ, 8зв)), *прилісом* – ‘гай’, ‘узлісся’ [СУМ, т. VII, с. 659] (*Przylas*, л. (СпрВел, ЙМ, 109зв) (СпрВел, ФМ, 117зв)).

Один мікротопонім похідний від апелятива *пуща* ‘великий, густий, дрімучий ліс; хащі’ [СУМ, т. VIII, с. 412], ‘густі зарості молодого лісу’ [ЕСУМ, т. IV, с. 646] у формі множини: *Puszcze*, зар. (Медв, ЙМ, 113зв).

На противагу лісу, пуші, гаю, бору і ін. природним об’єктам, *сад* (< *садити* < псл. *saditi* [ЕСУМ, т. V, с. 163]) – це рукотворна реалія, ‘спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі’, ‘присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо’ [СУМ, т. IX, с. 9] (*Sad*, гор. (Воют, ФМ, 4зв), с. (Павл, ЙМ, 44зв) (Павл, ФМ, 47зв)).

Низка мікротопонімів похідна від апелятивів на позначення сукупності рослин із стрижневою семою ‘зарості’. Найпродуктивнішим напр. XVIII – на поч. XIX ст. виявилось слово *зануст* ‘зарість’ [СУМ, т. III, с. 284] (*Koło Zapustu*, п. (Стан, ЙМ, 16зв) (Стан, ФМ, 26зв)).

21 онім похідний від загальної назви *кряк* ‘кущ’ (< псл. **kryjakъ*, похідне (можливо, зменш.) від **kryjъ* ‘кущ, корінь’ [ЕСУМ, т. III, с. 115]) у плоральній формі (*Nad Krzakami*, п. (Стор, ФМ, 102зв)) та її варіанта – *крячиська* (*Na Krzacyskach*, п. (Терш, ЙМ, 201зв)).

Лексеми *хащ* ‘хмиз’ [СУМ, т. XI, с. 31] (*Chaszcz*, н. (Ор, ЙМ, 318зв) (Ор, ФМ, 419зв), прл. (Модр, ЙМ, 73зв)), *хащі* ‘густий, непрохідний ліс, чагарник’, ‘густі зарості яких-небудь дерев, кущів, трав і т. ін.’ [СУМ, т. XI, с. 32] (*Chaszczce*, зар. (Мохн, ЙМ, 12зв), пас. (Бор, ЙМ, 69зв)) (< псл. **xvorstъ* або **xvastъ*, з випадінням в [ЕСУМ, т. VI, с. 161]), *хащовець* (пор. *хащівник* ‘густий ліс’ [Дан, с. 140]) (*Chaszczowiec*, пот. (Кривк, ЙМ, 65зв)), *хащуватий* ‘укритий хащами’ [СУМ, т. XI, с. 32] (*Chaszczowate*, н. (Гут, ФМ, 258зв)) мотивували ряд мікротопоназв СЦ.

Номен *хруст* ‘хмиз’ [СУМ, т. XI, с. 159] (< псл. *xrust-* / *xrost-* [ЕСУМ, т. VI, с. 216]) > *Chrusta*

Na Sadzawkach, зар. (Татарин, ЙМ, 59зв).

У поземельних кадастрах засвідчуємо два оніми, утворені від загальної назви *зарослінь* (*зарослини*) (пор. *зарослі* ‘зарості’ [СУМ, т. III, с. 296]): *Zaroslin*, зар. (Мохн, ЙМ, 12зв); *Zarosluny*, л. (Долоб, ФМ, 31зв) (Лос, ЙМ, 22зв).

Фітолексми *хамник* (те саме, що *хабник* ‘чагарник’ [Гр, т. IV, с. 382] (< субстантивне утворення від псл. *habъ* ‘поганий’, *habati* ‘псувати’ [ЕСУМ, т. VI, с. 146])) (*Chamniki*, пас., гр. (СухПот, ЙМ, 12зв)), *хваст* (< псл. *xvastъ* [ЕСУМ, т. VI, с. 163]) ‘бур’ян’ [Гр, т. IV, с. 390] (*Chwastowiec*, пот. (Кривк, ФМ, 54зв)) і *чегірник* (*чагарник*) (< крим.-тат. *čajыр*

‘левада, лука, пасовисько’ або тур. *çayır*, які походять із перської мови [ЕСУМ, т. VI, с. 275]) ‘зарості багаторічних дерев’янистих кушових рослин’ [СУМ, т. XI, с. 262] (*Czehyrnyk*, дол. (Ласт, ФМ, 107зв)) представлені в поодиноких випадках.

Висновки. До фітолексем зараховано найменування дерев, кущів, трав’янистих рослин – окультурених (злакових, городніх) і дикорослих, назви сукупності рослин. Ця апелювативна лексика була продуктивною у творенні мікротопонімів Самбірського циркулу на зламі XVIII–XIX ст. і мотивувала 7,1% пропріативів від усієї кількості власних назв малих географічних об’єктів регіону.

Література

1. Василик О.Б. Мікротопонімія Уманщини XVII–XI ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Вінниця, 2015. 20 с.
2. Лужецька О.Б. Мікротопонімія Південно-Західного Опілля: автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 20 с.
3. Проць О.І. Мікротопонімія півночі Львівської області: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 21 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
5. Сокіл Н.В. Мікротопонімія Сколівщини. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2008. 206 с.
6. Яніцька Н.Р. Мікротопонімія центральних та східних районів Львівської області: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 18 с.

Перелік умовних позначень

Гр – Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.

Дан – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. – Вид. друге, доп. і виправл. Луцьк: ФОП Захарчук В.М., 2013. 148 с. (Бібліотека української ономастики).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / Головн. ред. О.С. Мельничук. В 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.

ЙМ – Йосифінська (1785–1788) метрика. // ЦДІАЛ. Ф. 19. Оп. XIV.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

ФМ – Францисканська (1819–1820) метрика // ЦДІАЛ. Ф. 20. Оп. XIV.

References

1. Vasylyk O.V. (2015) Mikrotoponimiia Umanshchyny XVII–XI st. [Microtoponymy of the Umanshchyna of 17th–21st century]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Vinnytsia. 20 s. [in Ukrainian].
2. Luzhetska O.B. (2015) Mikrotoponimiia Pivdenno-Zakhidnoho Opillia [Microtoponymy of the South-Western Opillia]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
3. Prots O.I. (2011) Mikrotoponimiia pivnochi Lvivskoi oblasti [Microtoponymy of the north of Lviv region]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Lviv. 21 s. [in Ukrainian].
4. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern linguistics: directions and problems: a textbook]. Poltava: Dovkillia-K. 712 s. [in Ukrainian].
5. Sokil N.V. (2008) Mikrotoponimiia Skolivshchyny [Microtoponymy of the Skole district]. Lviv. 206 s. [in Ukrainian].
6. Yanitska N.R. (2012) Mikrotoponimiia tsentralnykh ta skhidnykh raioniv Lvivskoi oblasti [Microtoponymy of central and eastern districts of Lviv region]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Lviv. 18 s. [in Ukrainian].

List of abbreviation

Гр – Slovar ukrainskoi movy u 4 t. [The Dictionary of the Ukrainian Language in 4 t.]. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 1958. [in Ukrainian].

Дан – Danyliuk O.K. (2013) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [The Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Lutsk: FOP Zakharchuk V.M., 2013. 148 s. [in Ukrainian].

ЕСУМ – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2021, T. 1–7. 632 s. [in Ukrainian].

ЙМ – Josyphinska (1785–1788) metryka [Josephin (1785–1788) metric]. (Fund 19. Inventory XIV. Lviv Central State Historical Archive, Lviv [in Polish].

СУМ – Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11t. [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].

ФМ – Francyskanska (1819–1820) metryka [Franciscan (1819–1820) metric]. (Fund 20. Inventory XIV. Lviv Central State Historical Archive, Lviv [in Polish].

**MICROTOPONYMS OF THE END OF 18th – THE BEGINNING OF 19th CENTURIES,
MOTIVATED BY THE NAMES OF PLANTS
(on the material of onyms of Sambirskyy cyrkul)**

Abstract. *The relevance of the study* is in the insufficient analysis of historical microtoponyms of Ukraine. The article analyzes the propriatives of the Sambirskyy cyrkul – a historical administrative-territorial unit of Galicia in the late 18th – early 19th centuries. It occupied 412 settlements (cities, villages, suburbs, hamlets). According to the modern administrative-territorial division, it is a part of settlements of Sambir, Starosambir, Drohobych, Turka, Horodok, Mosty, Pustomyty, Mykolaiv, Stry and Skole districts of Lviv region and 5 settlements on the territory of Poland. Microtoponyms are founded on the pages of two written cadasters: the Yosyphinska (1785–1788) and Francyskanska (1819–1820) metrics. They are in the Central State Historical Archive in Lviv (fund 19 description XIV and fund 20 description XIV). These are the first land cadastres of Galicia, which contain a detailed description of the lands of the region and an economic assessment of their value. The method of textual analysis was used to separate the proper names of micro-objects from the context of metrics. According to the semantics of motivational bases, the historical microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul are divided into: created from appellative (56%) and from onyms (44%). Appellative formations are derived from geographical terminology and ones related to anthropogenic factors. Geographical terminology combines the names of relief, soils, hydro objects, phyto- and zoolexemes. *The purpose of the article* is to analyze the microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul, fixed in the cadastres and formed from the phytalexemes. *The main objectives of the article* are to collect microtoponyms of the region, derived from the names of plants; to carry out lexical-semantic analysis of creative bases of proper names; to perform quantitative calculations of phytomicrotoponyms. *Results and conclusions:* phytalexemes include the names of trees, shrubs, herbaceous plants – cultivated (cereals, gardens) and wild, the names of a set of plants. These appellatives were productive in the creation of microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul at the XVIII–XIX centuries. These words motivated 7.1% of total number of proper names of small geographical objects of the region.

Keywords: microtoponym, Sambirskyy cyrkul, Yosyphinska (1785–1788) metric, Francyskanska (1819–1820) metric.

© Мосур О., 2021 р.

Оксана Мосур – кандидат філологічних наук, асистент катедри української мови ім. проф. І. Ковалика Львівського національного університету ім. І. Франка, Львів, Україна; oksana.mosur@lnu.edu; <https://orcid.org/0000-0003-1912-3580>

Oksana Mosur – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; oksana.mosur@lnu.edu; <https://orcid.org/0000-0003-1912-3580>

СУЧАСНА ОФІЦІЙНА УРБАНОНІМІЯ МІСТА УЖГОРОДА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).327-333

Негер О. Сучасна офіційна урбанонімія міста Ужгорода; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Урбанонімія – численний і специфічний прошарок топонімії, особливість якої, порівняно з іншими онімними класами, полягає у надзвичайно тісному зв'язку з екстралінгвальними факторами, що зумовлює нестабільність і постійну трансформацію цієї субсистеми. Предметом нашого дослідження стали 607 урбанонімів – назв вулиць, провулків, площ, взяті з офіційного сайту Ужгородської міської ради.

Усі урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічнення певних осіб або груп осіб у суспільній пам'яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об'єкта, його зв'язку з іншими об'єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об'єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

До складу першої групи входить 310 одиниць. Найбільшими підгрупами серед них є ті, що утворені на честь місцевих діячів (40%) та ті, що вшановують іноземних діячів (38%). Близько 22% назв на честь осіб з інших регіонів України.

Характеристичні назви складають 21% від усіх урбанонімів Ужгорода. Ми поділяємо їх на дескриптивні (власне характеристичні) та дескриптивно-оцінні. Перша група об'єднує одиниці, в основі яких – об'єктивне відображення навколишніх реалій, друга – урбаноніми, які характеризують за допомогою оцінювання об'єкта, що часто носить суб'єктивний характер.

Близько 15% сучасного урбанонімікону міста Ужгорода складають асоціативні назви, призначення яких – викликати в уяві мовців певні позитивні асоціації.

Назви-вшанування в ужгородському урбаноніміконі можна сміливо назвати продуктом радянської епохи. Особливістю найменувань цієї групи є домінуюча мотивація третього ступеня, тобто відсутність будь-якого реального зв'язку з номінованим об'єктом (за винятком назв, утворених на честь міст-побратимів).

Аналіз урбанонімікону Ужгорода показав домінування глорифікаційного принципу номінації, тобто власні назви на карті міста перш за все розглядаються назвотворцями як засіб формування певних цінностей. Превалювання найменувань на честь місцевих діячів, а також онімів, що відображають регіональну специфіку, свідчить про тенденцію коренізації в сучасному ужгородському урбаноніміконі. У той же час значний пласт урбанонімів — спадок консервативної і обмеженої системи номінації радянських часів.

Ключові слова: урбанонімікон, меморіальні назви, дескриптивні урбаноніми, назви-вшанування, асоціативні найменування.

Постановка проблеми. Урбанонімія – численний і специфічний прошарок топонімії, особливість якої, порівняно з іншими онімними класами, полягає у надзвичайно тісному зв'язку з екстралінгвальними факторами, що зумовлює нестабільність і постійну трансформацію цієї субсистеми. З одного боку, для дослідника це недолік, адже серед урбанонімних одиниць годі знайти ті, що допоможуть визначити праатьківщину слов'ян чи проаналізувати етногенез українців. З іншого боку, саме динамічність урбанонімії робить її напрочуд цікавою для з'ясування позамовних чинників функціонування онімів, специфіки зв'язку між культурою, ментальністю і власними назвами, а також дає можливість простежити зворотній зв'язок – як пропріальна одиниця формує світогляд мовців.

Урбаноніми міста Ужгорода уже були предметом вивчення у наших попередніх розвідках, однак аналізу підлягали лише одиниці, зафіксовані до 2010 року. Зважаючи на постійну трансформацію урбанонімної системи, сучасний урбанонімікон заслуговує на увагу, позаяк є частиною топонімної системи, яка у свою чергу є складовою всеукраїнського ономастикону, що потребує всебічного і ґрунтовного вивчення. Крім того, дослідження назв внутрішньоміських об'єктів допомагає відобразити

у недалекій діяхронії та в синхронії культурні домінуючі, глибину світогляду, розуміння національної ідентичності міста. Саме ці чинники визначають актуальність нашої розвідки.

Аналіз досліджень. Останнім часом увагу дослідників привертають як загальнотеоретичні питання функціонування урбанонімів [Титаренко 2013; Торчинський 2008; Ратушняк 2015], так і системи регіональних топоніміконів [Удовенко 2020; Яцків 2013]. Однак саме сучасний урбанонімікон Закарпаття зокрема ще не був предметом наукових розвідок.

У зв'язку з цим **мета** нашого дослідження – проаналізувати назви внутрішньоміських об'єктів Ужгорода, що передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) зібрати і систематизувати офіційні урбаноніми міста Ужгорода;
- 2) прокласифікувати і проаналізувати зібрані одиниці;
- 3) з'ясувати специфіку сучасного ужгородського урбанонімікону.

У роботі використано **описовий** метод, а також метод **кількісних підрахунків**.

Виклад основного матеріалу. Предметом дослідження стали 607 одиниць – назв вулиць, провулків, площ, взяті з офіційного сайту Ужгородської міської ради.

Для класифікації урбанонімів ми використали мотиваційний принцип, який, на нашу думку, найповніше дозволяє відобразити специфіку появи і функціонування таких одиниць. При цьому береться до уваги як семантика, закладена в основу твірного слова, так і умови, за яких появився той чи інший онім. Подібний підхід дає змогу проаналізувати, яка саме складова семи стала визначальною при творенні урбаноніма. Адже, як правило, народження урбаноніма супроводжується актуалізацією лише певного спектру семантичних відтінків твірного слова, вибір яких цілком залежить від світогляду та переконань назвотворця (назвотворців).

Зважаючи на це все, аналізовані урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічнення певних осіб або груп осіб у суспільній пам'яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об'єкта, його зв'язку з іншими об'єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об'єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

«Важливим елементом ідентичності народу є історична/національна пам'ять, яка відіграє активну роль у процесі формування нації, консолідації суспільства, його мобілізації на реалізацію свого потенціалу» [Національна пам'ять: соціокультурні та духовні виміри, 2012, с. 3]. Саме глорифікаційні назви служать одним із засобів формування історичної пам'яті. Це найбільша, найпотужніша група, яка найповнішою мірою актуалізує у свідомості мовців певні спогади або ж формує сприйняття того, що на певному етапі є важливим для суспільства. До складу цієї групи входить 310 одиниць. Найбільшими підгрупами серед них є ті, що утворені на честь місцевих діячів (40%) та ті, що вшановують іноземних діячів (38%). Близько 22% назв на честь осіб з інших регіонів України.

Тобто у центрі уваги назвотворців перш за все перебувають вихідці із Закарпаття, які залишили помітний слід в історії та культурі цього краю. Беручи до уваги той факт, що ідеологічні найменування зазнають, як правило, постійної реномінації, що негативно впливає на саму онімну систему та заважає урбаноніму виконувати свою основну, ідентифікаційну, функцію, автори назв при творенні нових одиниць брали до уваги передусім діячів, чия діяльність не пов'язана з політикою. У зв'язку з цим найменування на честь митців складають ядро аналізованої підгрупи (39%): *вул. Божук М., вул. Боршоша-Кум'ятського Ю., вул. Гойди Ю., вул. Бокшая Й., вул. Глюка Г., вул. Кашиная А., вул. Свида В.* та ін.

Майже такою ж за кількісними характеристиками є підгрупа назв, що увіковічують місцевих вчених (пор. *вул. Врабеля М., вул. Гарайди І., вул. Гошовського В., вул. Гранчака І.* та ін.). Варто відзначити, що, попри свідоме прагнення назвотворців абстрагуватися від політики, частина найменувань цієї підгрупи тісно пов'язана з певними державотворчими процесами у нашій країні. Адже більшість учених були також активними громадськими діячами, займали чітку політичну позицію і брали участь

у важливих подіях історії України. Так, зокрема, С. Дністрянський (пор. *вул. Дністрянського С.*) був одним з авторів проєкту Конституції ЗУНР; А. Кралицький (пор. *вул. Кралицького А.*) був одним із закарпатських «будителів» другої половини XIX ст.; А. Волошин (пор. *вул. Волошина А.*) був прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України, президентом цієї держави; Ю. Ревай (пор. *вул. Ревая Ю.*) був прем'єр-міністром Карпатської України.

На периферії аналізованої групи перебувають урбаноніми на честь військових діячів. При цьому більшість із них є зовсім недавніми утвореннями і появилися як реакція суспільства на війну на Сході України (наприклад, *вул. Балога В., вул. Бірочака Ю., вул. Капуша О., вул. Палая А., вул. Попадинця О., вул. Постолак В., вул. Розлуцького І.*). Аналізована підгрупа є яскравим прикладом тісного зв'язку урбанонімів із суспільним життям; демонстрацією функції цих онімів, яка за останні 50 років часто стає основною, – залишити в пам'яті, увіковічнити когось чи щось, а відтак і певним чином вплинути на світогляд мешканців міста.

Зовсім незначними вкрапленнями є найменування на честь давніх правителів Закарпаття і священнослужителів (*вул. Маргітича І., вул. Ромжі Т., вул. Хіри О., вул. Берчені М.*).

Назви, що вшановують іноземних діячів, складають другу за кількісними характеристиками підгрупу меморіальних урбанонімів. При цьому варто пояснити, що саме ми маємо на увазі, вживаючи термін «іноземний». До цієї групи відносяться як ті, чие народження, походження і біографія пов'язані з іншими країнами, так і ті, хто народився в «неукраїнській» родині, але життя чи його частину прожив у Закарпатті. Для розмежування перших і других ми розробили так звані ступені мотивованості. Їх визначення базується на врахуванні трьох факторів: 1) стосунок особи до номінованої території; 2) внесок цієї людини в історію або культуру України (світу); 3) відповідність переконань діяча державницьким інтересам України.

Першим ступенем мотивованості характеризуються назви на честь осіб, життя і діяльність яких була прямо пов'язані з номінованою територією. Такі урбаноніми складають зовсім незначну частку (5% від усіх меморіальних назв на честь іноземних діячів): *вул. Дендеші І., вул. Дойко Г., вул. Ковача В., вул. Берчені М.*

Другий ступінь мотивованості властивий для найменувань, що вшановують діячів, які народилися і працювали в іншій країні, однак зробили значний внесок у розвиток Закарпаття. Таких назв теж вкрай мало: *вул. Егана Е., вул. Лібшера А., вул. Масарика Т.*

90% назв аналізованої підгрупи складають ті, що характеризуються мотивацією третього ступеню. Тобто це урбаноніми, що увіковічують осіб, які не мають жодного стосунку до номінованої території: *вул. Гоголя М., вул. Грибоседова О., вул. Жемайте Ю., вул. Лермонтова М., вул. Добролюбова М., вул. Ломоносова М., вул. Мічуріна І., вул. Столетова О., вул. Верещагіна В., вул. Мусоргського М.* та ін.

Стосовно основного принципу відбору назв, можна відзначити превалювання гуманістичного принципу, тобто домінування урбанонімів, що увіковічують митців (50%) і науковців (32%): вул. Гоголя М., вул. Дойко Г., вул. Жемайте Ю., вул. Міксата К., вул. Міцкевича А., вул. Навої А., вул. Тургенева І., вул. Некрасова М., вул. Чапека К., вул. Дарвіна Р., вул. Менделєєва Д., вул. Павлова І., вул. Попова О. та ін. Варто звернути увагу на те, що під час номінації або реномінації перевага надається представникам мистецтва. Очевидно, це зумовлено підсвідомим прагненням номінаторів стабілізувати урбанонімну систему за рахунок назв, що відображають вічні, універсальні цінності. Однак потрібно враховувати, що, крім семи «професія чи діяльність людини», яка актуалізується в процесі використання назви мовцями, актуалізується також сема національної належності тієї особи, ім'я якої увіковічено назвою. Відтак відбувається культивування певних державотворчих чи антидержавницьких ідей.

Урбанонімія Ужгорода демонструє домінування російської культури серед культур інших національностей. Другою за чисельністю є назви, що відображають угорську культуру. І зовсім незначними вкрапленнями є урбаноніми, що репрезентують інші етнокультури.

Незважаючи на значну кількість перейменовань, спрямованих на дерадяннізацію урбанонімікону, досі в топонімії Ужгорода залишаються назви, які є не просто абсолютно не вмотивованими, а й уславлюють діячів, що активно підтримували антиукраїнський режим. Так, зокрема, чеський письменник і журналіст Юліус Фучик, чийм іменем названа одна з ужгородських вулиць середньої зони, був адептом комунізму, що в розпал голодомору відвідав СРСР і видав після цього збірку репортажів з Радянського Союзу («Країна, де завтра вже означає вчора»), що є зразком заангажованого висвітлення сталінської політики [Шимов 2013].

Незрозумілою є мотивованість назв вулиць, що увіковічують П. Багратіона, П. Пестеля, С. Разіна, О. Бестужева-Рюміна. Так, зокрема, російський революціонер, полковник, прихильник скасування кріпацтва і повалення царату, Павло Пестель у той же час відомий своїм негативним ставленням до самоідентифікації українського народу.

Урбаноніми, що увіковічують діячів загальноукраїнського значення, формують найменшу підгрупу серед глорифікаційних найменувань (22%). З одного боку, вони, як і інші меморіальні назви, демонструють шкалу домінант суспільства, з іншого, є відображенням того, як саме місцеві назвотворці бачать інтеграцію Закарпаття в загальноукраїнські процеси.

Як і в попередніх аналізованих групах, найбільшу частку серед аналізованих одиниць займають найменування на честь митців: вул. Гулака-Артемовського П., вул. Довженка О., вул. Коцюбинського М., вул. І. Котляревського, вул. П. Тичини, вул. Сосюри В., вул. Франка І, вул. Рильського М., вул. Заньковецької М., вул. М. Леонтовича та ін. Ядро цієї підгрупи формують урбаноніми, що дис-

талися нам у спадок ще з радянських часів. Ці назви увіковічують осіб, які зробили надзвичайно великий внесок у розвиток української культури, однак недоліком цієї підгрупи є вкрай обмежений репертуар прізвищ, дозволених цензурою, який дублювався в кожному українському місті. Лише в часи незалежності цей репертуар повільно й обережно оновлюється (вул. Стуса В., вул. Івасюка В., вул. Теліги О.).

Цікаво, що досить значний відсоток серед урбанонімів, які вшановують діячів загальноукраїнського значення, складають назви на честь державних, політичних діячів (23 %) (пор. вул. Климчуша Д., вул. Бандери С., вул. Ключурака С., вул. Мазени І., вул. Петлюри С., вул. Чорновола В. та ін.). У зв'язку з політичним забарвленням, тобто прямою залежністю від правлячого режиму, це найдинамічніша підгрупа з аналізованих. За останні роки вона зазнала значної деформації у зв'язку з появою на карті раніше заборонених імен. Саме ці найменування передусім формують суспільну державницьку позицію, чітко визначають політичні пріоритети соціуму, допомагають скорелювати історію й сучасність у свідомості містян. Незважаючи на дерадяннізацію урбанонімії за часи незалежності та чітку державотворчу спрямованість урбанонімів цієї підгрупи, досі серед топонімів міста трапляються одиниці, які пропагують комуністичні (!) цінності. Зокрема, йдеться про вул. Кошового О. У радянські часи це ім'я ввійшло до складу урбанонімів багатьох міст як символ комсомольця, борця за комунізм, відданого ідеям партії і готового пожертвувати власним життям заради неї. Доречність існування подібних назв на карті сучасного міста є сумнівною.

Третьою за кількісними показниками в аналізованій групі є підгрупа назв на честь учених. Вона є також досить консервативною і, на відміну від найменувань на честь митців, практично не зазнала оновлення за часи незалежності, тобто імена, заборонені в радянські часи, так і не ввійшли до її складу (вул. Амосова М., вул. Богомольця О., вул. Докучаєва В., вул. Макаренка А., вул. Мечникова І., вул. Пирогова М. та ін.).

Характеристичні назви складають 21% від усіх урбанонімів Ужгорода. Ми поділяємо їх на дескриптивні (власне характеристичні) та дескриптивно-оцінні. Перша група об'єднує одиниці, в основі яких – об'єктивне відображення навколишніх реалій, друга – урбаноніми, які характеризують за допомогою оцінювання об'єкта, що часто носить суб'єктивний характер.

Дескриптивні, тобто описові, назви – це одиниці, які вказують на характеристику номінованої території за допомогою іншого об'єкта.

На думку Я. Грота, «топографічна назва ніколи не буває випадковою і без будь-якого значення. У ній здебільшого виражається або якась ознака самого урочища, або характерна риса місцевості, або, зрештою, якась обставина, більш-менш цікава для розуму чи уяви» [цит. за: Бондалетов 1983, с. 172]. Такою обставиною зазвичай був якийсь об'єкт, що відігравав важливу суспільну функцію або ж був

єдиним, особливим у населеному пункті. Аналіз подібних найменувань допомагає простежити, що є значимим для суспільства та відобразити ступінь розвитку соціуму на певному етапі.

Так, основну підгрупу в аналізованій групі формують назви, що відображають розвиток сучасного міста і його функціонування: *вул. Автовокзальна, вул. Вокзальна, вул. Електрозаводська, вул. Заводська, вул. Залізнична, вул. Лікарняна, пров. Музейний, пл. Поштова* та ін. Прикметною ознакою сучасного урбанонімікону Ужгорода є те, що у назвах вулиць збережені не лише ті об'єкти, які входили у звичний репертуар радянського назовництва й демонстрували індустріальні досягнення СРСР, а й ті, що відображають історію міста, його специфічні, унікальні об'єкти (*пл. Жупанатська, вул. Горянської Ротонди, вул. Замкові Сходи, вул. Капітульна, вул. Сестер Василянок* та ін.).

Меншу частку складають назви, що відображають ландшафтні особливості (пор. *вул. Озерна, вул. Острівна, вул. Полонинська, вул. Садова*).

Найменування, утворені внаслідок характеристики об'єкта за його відношенням (спрямованістю, близькістю) до іншого географічного об'єкта, складають ту групу назв, яка надає урбанонімікону місцевого колориту, відображає регіональну, вузько-локальну географію. Так, твірними основами для цих одиниць стають мікротопоніми, гідроніми, ороніми, назви колишніх сіл (які зараз здебільшого є назвами мікрорайонів), приєднаних до Ужгорода (пор. *вул. Дравецька, вул. Радванська, вул. Доманинська*).

Декскриптивно-оцінні урбаноніми відображають безпосередню ознаку номінованої території, що побудована на оцінці вигляду, розташування, особливостей цієї території. Колись найпродуктивніший, сьогодні цей спосіб номінації у сфері міського топонімікону є одним із найменш використовуваних. Однак і досі на карті Ужгорода можна побачити назви вулиць *Висока, Підгірна, Рівна, Довга, Крива, Мала* тощо.

Стрімкий розвиток міст і, відповідно, зростання кількості внутрішньоміських об'єктів спричинили значну еволюцію урбанонімікону. Якщо раніше номінація вулиць була природною, спонтанною, відзначалася прямим зв'язком із номінованою територією (виглядом, розташуванням, специфікою тощо), то з часом процес найменування набуває офіційного, штучного характеру. Щоб надати імена усім об'єктам, назвотворці змушені значно розширювати репертуар онімів.

Так з'являються асоціативні назви, призначення яких – викликати в уяві мовців певні позитивні асоціації. Конотативний потенціал онімів вже не раз ставав предметом уваги науковців. Так, О. Тараненко зауважує: «У системі сучасної української онімії, особливо серед ойконімів і урбанонімів, меншою мірою серед антропонімів, у зв'язку з досить різкою динамізацією мовних процесів і демократизацією мовних явищ під дією різноманітних соціальних чинників помітно увиразнилися її соціолінгвістичні аспекти, що виявляється не тільки в творенні нових назв та перейменуванні, але і в змі-

нах конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону» [Тараненко 2010, с. 14].

Однією з домінуючих груп серед асоціативних назв є так звані позитивні назви (30%). Деякі дослідники надають перевагу терміну «милозвучні назви» [Разумов 1998]. Проте ми вважаємо, що при творенні таких найменувань важливішою була так звана «мотиваційна установка». Очевидно, кожна ономастична підсистема має свій набір потенційно конотативно маркованих мотиваційних основ. Так, як зауважує Н. Сукаленко, «семи «красивий» – «некрасивий» можуть входити в лексичне значення деяких кольорів» [Сукаленко 1985, с. 28]. Саме ці семи актуалізуються у найменуваннях *вул. Золота, вул. Золотиста, вул. Райдушна, вул. Рожева, вул. Срібляста*. Таких же конотацій набувають прикметники на позначення пів року, місяців, явищ природи: *пров. Весняний, вул. Сонячна*. Приємні асоціації викликають назви *вул. Лірична, Медовий пров., вул. Солов'їна*.

Суб'єктивність цих найменувань потенційно мала б спричинити різноманіття їх у місцевих урбаноніміконах. Проте радянська універсалізація призвела до того, що навіть асоціативні назви були підпорядковані певній схемі, творенню так званих прототипів номінації, до яких «примірялися» усі нові назви (цю тезу можна застосувати і щодо інших мотиваційних груп урбанонімів). При цьому спостерігається своєрідне кодування суспільної та індивідуальної психіки на використання саме тих, а не інакших моделей найменування. Внаслідок цього, майже у всіх населених пунктах Закарпаття фіксується *вул. Дружби, вул. Молодіжна, вул. Тиха, вул. Сонячна*. Специфіку творять тільки назви на кшталт *вул. Богатирська, пров. Весняний, пров. Зоряний, пров. Медовий, вул. Лірична, вул. Солов'їна, вул. Щаслива* в Ужгороді.

Доцільність існування цих найменувань викликає в науковців багато суперечок. Так, наприклад, В. Беленькая вважає, що при найменуванні об'єкта все більше спостерігається прагнення перейти від опису до характеристики, тому виникає необхідність використання в назві слів, які мають чітке позитивне забарвлення [Беленькая 1969, с. 55]. А. Кривоцокова-Гантман і А. Югов пишуть з приводу таких назв: «Те, що названо Благодатним, по суті, не завжди є благодатним місцем. У результаті створюється невідповідність між названим об'єктом і самою назвою» [Іванова 1977, с. 50]. Символічні найменування погано вписуються в топонімну систему саме у зв'язку відсутності реального зв'язку між денотатом та онімом. Т.Іванова зауважує: «Відомо, що для утворення топонімів звичайно використовуються загальні назви з конкретним значенням, назви ж типу *Мрія* утворені від іменників з абстрактним значенням. Звичайно, ні про який зв'язок таких назв з об'єктами не може бути ніякої мови» [Іванова 1977, с. 56].

Ще однією причиною виникнення позитивних назв є дія аналогії та взаємозв'язок між елементами топонімії. Подібно до того, як від кинутого у воду

предмета розходяться кола, так і поява у топоніміці певного явища супроводжується ланцюговою реакцією. Чим мобільніша топонімна підсистема, тим швидше і виразніше настає реакція. Так, наприклад, у післявоєнні роки дослідники фіксують виникнення великої кількості «сентиментально-солодкових беззмістовних» ойконімів на кшталт *Ароматне, Заповітне, Затишне, Тихе, Розкішне* або *Схід, Перлина, Золоте Поле* [Поспелов 1989, с. 63]. Приблизно тоді ж такі назви знаходять широке розповсюдження і в урбанонімії.

Естетичні найменування також спочатку масово появляються в ойконімії [Поспелов 1989], потім і серед урбанонімів. Як справедливо відзначає П. Чучка, «до естетики вдаємося, коли від назви тхне неприємним, грубим, вульгарним» [Чучка 1989, с. 3]. Тобто, з одного боку, такі назви появляються внаслідок реномінації – заміни неблагозвучних найменувань. З іншого боку, естетичні найменування стають результатом номінації нових об'єктів. Щодо цього Е. Єдрзейко зауважує: «Новоутвореним вулицям – особливо на підміській території, не забудованим, тим, що не мають певної локальної традиції та великого значення, властива необмеженість у сфері називання. У таких випадках може застосовуватись гумор, романтизм і сентименталізм» [Jedrzejko 1996, с. 30]. Дійсно, багато естетичних урбанонімів (особливо в останні десятиліття) виникає саме у новозбудованих районах. Наслідком стає поява «кущових» утворень, коли тематично споріднені назви знаходяться на одній обмеженій території. Так, в одному з мікрорайонів м. Ужгорода, виникнення яких можна датувати другою половиною ХХ ст., поруч розташовані вулиці *Малинова, Абрикосова, Грушева, Сливова, Горіхова* (мікрорайон *Фруктовий*).

Популярність естетичних назв у наш час зумовлюється в першу чергу політичною нейтральністю, по-друге, прагненням суспільства до естетичної насолоди. Певна естетика спостерігається ще у назвах початку ХХ ст. (пор. *пл. Орлина* в Ужгороді), згодом ця естетика стає естетикою соцреалізму, і лише після 1991 року естетика назв позбувається додаткових нашарувань й аналогічно до класицистичного лозунгу «мистецтво для мистецтва» стає «естетикою для естетики».

Естетичне сприйняття в основному вибудовується за рахунок використання фітоназв. Т. Беценко пояснює появу такого типу назв особливістю сприйняття світу флори людьми з давніх-давен: «наші предки, будучи язичниками, з надзвичайною пошаною і любов'ю ставилися до рослин. Це пояснюється знанням нашими пращурами тієї ролі, яку виконують рослини у навколишньому середовищі: і в плані екологічному, і в плані господарському» [Беценко 2001, с. 53]. Спочатку власні назви, утворені від ботанічних номенів, дійсно були способом ідентифікації певного географічного простору і ві-

дображали характер рослинного покриву, а згодом стали частиною естетичної свідомості суспільства, що й знайшло своє відображення в урбанонімах.

При переході ботанічної номенклатури в урбаноніми актуалізується сема «гарний, естетичний». Особливо підтверджують це назви на кшталт *вул. Акацієва, вул. Магнолій* (красивий акацієвий цвіт та квіти магнолій), *вул. Косична, вул. Тюльпанів* (естетика квітів).

Частина назв аналізованої групи (давніші найменування) відображають особливості господарювання та рослинного покриву Закарпаття зараз або в минулому: *вул. Виноградна, вул. Зелена, вул. Конопляна, Магнолій*.

Назви-вшанування в ужгородському урбанонімії можна сміливо назвати продуктом радянської епохи. Особливістю найменувань цієї групи є домінуюча мотивація третього ступеню, тобто відсутність будь-якого реального зв'язку з номінованим об'єктом (за винятком назв, утворених на честь міст-побратимів). Найбільшою серед них є підгрупа урбанонімів, що вшановують інші географічні об'єкти. Причиною її появи була політика братерства всіх радянських країн і народів. Відповідно, вшановувались географічні об'єкти, які ніякого стосунку до вулиці не мали і переважно знаходилися за тисячі кілометрів. Це могли бути назви на честь міст-героїв (так появилися *вулиці Брестська та Керченська*), міст-побратимів (*вул. Дармишадтська, вул. Бейкешчобо, вул. Горсенська, вул. Каянська, вул. Корваліська*), інших географічних об'єктів, які знаходилися за межами України, але в межах Радянського Союзу (пор. *вул. Дагестанська, вул. Донська, вул. Мінська, пров. Ташкентський*). З одного боку, аналізована підгрупа свідчить про дію екстралінгвального чинника – державної ідеології, з іншого – про власне лінгвістичний фактор – взаємодію всередині топонімної системи, звернення до онімних основ при назвотворенні. Національного характеру назвам-вшануванням надають одиниці, утворені на базі українського топонімікону (пор. *вул. Київська, вул. Львівська, вул. Миколаївська*). В останнє десятиліття прагнення надати місцевому урбанонімікону регіонального обличчя спричинило появу назв на кшталт *вул. Воловецька, вул. Іршавська, вул. Міжгірська, вул. Перечинська*.

Висновки. Аналіз урбанонімікону Ужгорода показав домінування глорифікаційного принципу номінації, тобто власні назви на карті міста перш за все розглядаються назвотворцями як засіб формування певних цінностей. Превалювання найменувань на честь місцевих діячів, а також онімів, що відображають регіональну специфіку, свідчить про тенденцію коренізації в сучасному ужгородському урбанонімії. У той же час значний пласт урбанонімів – спадок консервативної і обмеженої системи номінації радянських часів.

Література

1. Беленькая В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка. Москва: Изд-во МГУ, 1969. 168 с.
2. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Суми: Собор, 2001. 72 с.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва: Просвещение, 1983. 224 с.

4. Естетика: навчальний посібник [за ред. В. Лозового]. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 206 с.
5. Иванова Т. К вопросу о переименовании и наименовании населенных пунктов. *Вопросы ономастики* / Под ред. Е. Шамеса. Свердловск, 1977. Вып. 12. С. 49–60.
6. Національна пам'ять: соціокультурні та духовні виміри. *Національна та історична пам'ять*: 36. наук. праць. Випуск 4. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. 296 с.
7. Пospelov E. Переименования городов и сел в СССР. *Топонимия и общество*. Москва: АН СССР, 1989. С. 54–73.
8. Разумов Р. Основные тенденции развития системы урбанонимов Рыбинска в дореволюционный период. *Дебют – II*: Сб. студ. работ. / Яросл. гос. пед. ун-т. Ярославль, 1998. С. 7–10.
9. Ратушняк О.М. До питання критеріїв перейменування вулиць і населених пунктів. Перейменовальні процеси в топонімії як ціннісний вибір українського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв: ФОП Жаган, 2015. С. 91–92.
10. Сукаленко Н. Про конотаційно-оцінний аспект мовної діяльності людини. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 28–33.
11. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 11–36.
12. Титаренко А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Науковий вісник Криворізького національного університету*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 170–180.
13. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
14. Удовенко Л. Урбаноніми антропонімного походження на мапі сучасного Харкова. 2020. Електронний ресурс. <https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/16258>
15. Чучка П. Ім'я для вулиці. Ч. 3. *Закарпатська правда*. 14 квітня 1989 р. № 87. С. 3.
16. Шимов Я. Переодягання Юліуса Фучика. Електронний ресурс. <https://www.svoboda.org/a/25099196.html>
17. Яцків Р. До питання про урбаноніми Дрогобича. 2013. Електронний ресурс. http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-40.pdf
18. Jędrzejko E. Współczesna lingwistyka kulturowa wobec urbanonii (na przykładzie polskich urbanonimów). *Urbanonima v kontexte historie a súčasnosti* : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). Bratislava; Banská Bystrica, 1996. S. 29–42.

References

1. Belenkaya V.D. (1969) *Toponimy v sostave leksicheskoi sistemy yazyka* [Toponyms in the lexical system of language]. Moskva: Izd-vo MSHU, 1969. 168 s. [in Russian].
2. Betsenko T. (2001) *Etudy z toponimii Sumshchyny* [Etudes on the toponymy of Sumy region]. Sumy: Sobor. 72 s. [in Ukrainian].
3. Bondaletov V.D. (1983) *Russkaya onomastika* [Russian onomastics]. Moskva: Prosveshchenie. 224 s. [in Russian].
4. Estetyka: navchalnyi posibnyk [za red. V. Lozovoho] [Aesthetics]. (2004) Kyiv: Yurinkom Inter. 206 s. [in Ukrainian].
5. Ivanova T. (1977) *K voprosu o pereimenovanii i naimenovanii naseleennykh punktov* [On the question of naming and renaming of settlements]. *Voprosy onomastiki* / Pod red. E. Shamesa. Sverdlovsk. Vyp. 12. S. 49–60 [in Russian].
6. *Natsionalna pamiat: sotsiokulturni ta dukhovni vymiry* (2012) [National memory: socio-cultural and spiritual dimensions]. *Natsionalna ta istorychna pamiat: Zb. nauk. prats. Vypusk 4*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety». 296 s. [in Ukrainian].
7. Pospelov E. (1989) *Pereimenovaniya gorodov i siol v SSSR* [Renaming of cities and villages in the USSR]. *Toponimiya i obshchestvo*. Moskva: AN SSSR. S. 54–73 [in Russian].
8. Razumov R. (1998) *Osnovnye tendentsii razvtiya sistemy urbanonimov Rybinska v dorevoliutsyonnyi period* [The main trends in the development of the Rybinsk urbanonyms system in the pre-revolutionary period]. *Debiut – II*: Sb. stud. robot. / Yarosl. gos. ped. un-t. Yaroslavl. S. 7–10 [in Russian].
9. Ratushniak O.M. (2015) *Do pytannia kryteriiv pereimenuvannia vulyts i naseleennykh punktiv* [On the question of criteria for renaming streets and settlements]. *Pereimenuvalni protsesy v toponimitsi yak tsinnisnyi vybir ukrainskoho suspilstva: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Mykolaiv: FOP Zhahan. S. 91–92 [in Ukrainian].
10. Sukalenko N. (1985) *Pro konotatsiino-otsinnyi aspekt movnoi diialnosti liudyny* [On the connotative-evaluative aspect of human language activity]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 28–33 [in Ukrainian].
11. Taranenko O.O. (2010) *Na temy suchasnoho ukrainskoho onomastykonu: tendentsii konotatyvnykh nasharuvan* [On the topics of modern Ukrainian onomasticon: tendencies of connotative layers]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 11–36 [in Ukrainian].
12. Tytarenko A. (2013) *Mistse urbanonimiv u zahalnyi klasyfikatsii onimiv* [The place of urbanonyms in

the general classification of onyms]. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 9. Ch. 2. S. 170–80 [in Ukrainian].

13. Torchynskyi M.M. (2008) *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy* [The structure of the anonymous space of the Ukrainian language]: monohrafiia. Khmelnytskyi: Avist. 550 s. [in Ukrainian].

14. Udovenko L. (2020) *Urbanonimy antroponimnoho pokhodzhennia na mapi suchasnoho Kharkova* [Urbanonyms of anthroponymic origin on the map of modern Kharkiv]. *Elektronnyi resurs*. <https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/16258> [in Ukrainian]

15. Chuchka P. (1989) *Imia dlia vulytsi* [Name for the street]. Ch.3. *Zakarpatska pravda*. № 87. S. 3. [in Ukrainian].

16. Shymov Ya. (2013) *Pereodiahannia Yuliusa Fuchyka* [Yulius Fuchyk's disguise]. *Elektronnyi resurs*. <https://www.svoboda.org/a/25099196.html> [in Ukrainian].

17. Yatskiv R. (2013) *Do pytannia pro urbanonimy Drohobycha* [On the question of urban names of Drohobych]. *Elektronnyi resurs*. http://dspace.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-40.pdf [in Ukrainian].

18. Jedrzejko E. (1996) *Wspolczesna lingwistyka kulturowa wobec urbanonimii (na przyklade polskich urbanonimow)* [Contemporary cultural linguistics towards urbanonymity (for example, Polish urbanonyms)]. *Urbanonyma v kontexte historie a sučasnosti: Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996)*. Bratislava; Banska Bystrica. S. 29–42 [in Polish].

MODERN OFFICIAL URBANONYMY OF THE CITY OF UZHGOROD

Abstract. Urbanonymy is a numerous and specific layer of toponymy, the feature of which, compared to other onymic classes, is extremely close to extralingual factors, which causes instability and constant transformation of this subsystem. The subject of our study were 607 urbanonyms – names of streets, alleys, squares, taken from the official website of the Uzhhorod City Council.

We divided all urbanonyms into the following groups: 1) memorial names, the purpose of which is to perpetuate certain persons or groups of persons in public memory; 2) names-characteristics (properties, qualities of the city object, its connection with other objects of different character, etc.); 3) names-honoring (geographical objects, nations, professions); 4) associative names.

The first group includes 310 units. The largest subgroups among them are those formed in honor of local figures (40%) and those that honor foreign figures (38%). About 22% of names are in honor of people from other regions of Ukraine.

Characteristic names make up 21% of all urbanonyms of Uzhhorod. We divide them into descriptive (actually characteristic) and descriptive-evaluative. The first group combines units based on an objective reflection of the surrounding realities, the second – urbanonyms, which are characterized by evaluating the object, which is often subjective.

About 15 % of the modern urbanonymicon of the city of Uzhhorod are associative names, the purpose of which is to evoke certain positive associations in the imagination of speakers.

Names-honors in the Uzhhorod urbanonymicon can be safely called a product of the Soviet era. The peculiarity of the names of this group is the dominant motivation of the third degree, ie the absence of any real connection with the nominated object (except for the names formed in honor of the sister cities).

The analysis of the urbanonymicon of Uzhhorod showed the dominance of the glorifying principle of nomination, ie proper names on the city map are first of all considered by the namesakes as a means of forming certain values. The prevalence of names in honor of local children, as well as onyms that reflect regional specifics, indicates a trend of rooting in the modern Uzhgorod urbanonymicon. At the same time, a significant layer of urbanonyms is a legacy of a conservative and limited Soviet-era nomination system.

Keywords: urbanonymicon, memorial names, descriptive urbanonyms, names-honoring, associative names.

© Негер О., 2021 р.

Оксана Негер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; Oksanahalay83@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9823-8329

Oksana Neher – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine, Oksanahalay83@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9823-8329

НАЗВИ ЗОРЯНОГО НЕБА В АСОЦІАТИВНО-МЕМЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.111'1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).334–339

Неклесова В. Назви зоряного неба в асоціативно-меметичному осмисленні (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Дослідження присвячено окресленню космонімної частини онімного ландшафту як онімного аспекту буття національно-мовної картини світу (НМКС). Онімний ландшафт є реалізацією соціокультурної сукупності власних назв та меметичних комплексів, що створюють інформаційний ландшафт епохи у неподільній єдності культурних, мовних та емоційно-асоціативних компонентів. Колективна рефлексія суспільства народжує власну назву, яку втілено у меметичному комплексі як культурний та соціальний артефакт, при цьому основними принципами співіснування стають народження ідей, виникнення й поширення інформації, реалізація даних як один із центральних видів діяльності, створення впливових акторів багатьох видів дискурсу. Спираючись на аналіз даних вільного асоціативного онімного експерименту (ВАОЕ) за методикою семантичного гештальту асоціативного онімного поля (СГАОП), ми окреслили універсальні та етно-меметичні аспекти асоціативного репертуару деяких космонімів. Проведено ВАОЕ з інформантами – носіями трьох неспоріднених мов (української, іспанської, англійської) скеровані на виявлення емотивного компонента НМКС та висвітлення його меметичного підґрунтя.

Космоніми є мемолексами, які є структурними одиницями культурних етнічних систем, що передаються від однієї людини до іншої неконтрольовано, вони слугують засобом трансляції інформації та формують цивілізаційну ідентифікацію носія.

В основі розповсюдження мемолексів-онімів – спроба поширення інформації та передачі досвіду у «вертикальному» напрямі (серед покоління) та «горизонтальному» (від пращурів до нащадків). Потенція космоніма-мемолекса маніфестується як соціальний артефакт, який актуалізує усталені практики суспільної взаємодії, що еволюціонували як необхідні параметри соціальної поведінки. Інформаційний канал, яким здійснюється актуалізація мемного космоніма, має комплексну структуру, у якій містяться культурні, соціальні, етнічно-марковані аспекти. У такий спосіб актуалізуються властивості мемолексу-оніма як культурного та соціального артефакту.

Ключові слова: вільний асоціативний онімний експеримент, власна назва, космонім, мемолекс.

Постановка проблеми. Власні назви мають довгу історію існування. У нашій розвідці ми сконцентруємося на космонімах, власних назвах зоряного неба. Зважаючи на довготривале буття космонімів у культурних ландшафтах багатьох націй та етносів, ми пропонуємо розглядати власні назви у якості мемолексів. Меметика концентрується на дослідженні систем переконань, світосприйняття різносистемних соціальних колективів, що мотивують їх поширювати мемолекси. Розповсюдження мемолексів є одним з еволюційно зумовлених механізмів, у якому конкретизуються етнічно зумовлені різновиди важливих соціальних стратегій.

Аналіз досліджень. Онімне ландшафтування – це міждисциплінарна галузь дослідження, яка реалізується на межі ономастики, меметики, соціологічних, психологічних, антропологічних та культурологічних студій. Лінгвокультурні параметри власних назв експлікуються у таких параметрах: збереження культурно-значущої інформації в колективній пам'яті народу та відтворення способів матеріального та духовного усвідомлення світу для прийдешніх поколінь. Онімний ландшафт людини – це онімний компонент мовної свідомості, або, за визначенням І.О. Голубовської, національно-мовної картини світу (або НКМС), що «є вираженням засобами певної мови світовідчуттям і світорозумінням етносу, вербалізованою інтерпретацією мовним со-

ціумом навколишнього світу й себе самого в цьому світі» [Голубовська 2004, с. 6]. Мовні універсалії, які реалізують структурні зв'язки онімного ландшафтування, стають частиною концептуальної інтерпретації НКМС.

Перше тлумачення сутності мемів (мемолексів) здійснив Р. Докінз: представниками мемів можна вважати ідеї, музичні мотиви, моду на вбрання, фрази з кінофільмів і навіть засоби виробництва, як-от виготовлення горщиків чи будівництва арок. Далі він зазначив, якщо «ідея закріплюється, можна сказати, що вона розмножується, поширюючись від мозку до мозку» [Dawkins 2006, с. 192]. Починаючи з публікації монографії, цю тезу вважають одним з основоположних аспектів теорії меметики.

Оніми багатьох розрядів є конститuentами онімного ландшафту, одні з них мають пікові значення (найвищі точки значення в циклі розвитку та еволюції), інші, навпаки, створюють периферійну сферу. Когнітивна перцепція власних назв соціумом ґрунтується на ментальній моделі фігура/фон, у якій актуалізується універсальне концептуальне представлення дійсності в дуалістичному контексті фокусу уваги. Реалізація культурного універсуму етносу за допомогою онімного компонента НКМСу здійснюється на основі колективної ідентичності в конекції з пам'яттю та соціальним довкіллям поліетнічного простору в певному історичному контексті.

Структурна параметризація архітекtonіки онімного ландшафту ґрунтується на емоційно-оцінних зв'язках ментального буття власних назв у культурній парадигмі. Оними групуються завдяки ситуаційному контексту, що актуалізується такими аспектами, як зосередження публічної уваги, позиціонування в публічному просторі, потенціал творчої активності, який виростає з колективної ідентичності, виокремлення маркерів культури, процесу спілкування культур. Синтезування таких аспектів стає механізмом онімної ідентифікації, яка є процесом емоційно-оцінного самоототожнення особи з іншою персоною або групою персон на базисі особливостей дискурсивних змінних власних назв.

Мета статті – це дослідження асоціативного потенціалу мемоплексів на прикладах космонімів та виявлення їх асоціативного репертуару у межах інформаційного ландшафту моновікових груп.

Мемоплекс (мем) – це частина інформаційної структури, яка передається суспільними каналами, її вирізняють стислість, стрімке розповсюдження та емоційно-асоціативний зв'язок із подібними інформаційними структурами. Меметичний комплекс (мемоплекс) є водночас проявом інформаційного суспільства й культури участі, дифузії індивідуального та колективного.

Колективна рефлексія суспільства народжує мемоплекс як культурний та соціальний артефакт, при цьому основними принципами цифрового співіснування стають народження ідей, виникнення й поширення інформації, реалізація даних як один із центральних видів діяльності, створення впливових акторів політичного та інших видів дискурсу як продукту та інструментів влади. Враховуючи широкий контекст, до меметичних комплексів можна зарахувати велику частину етнічного концептуального простору посеред інформаційного ландшафту (мелодії, крилаті вислови, засоби соціальної поведінки, методи вироблення речей тощо). Усе зазначене є структурними одиницями культурних етнічних систем, що передаються від однієї людини до іншої неконтрольовано, шляхом трансляції інформації формують цивілізаційну ідентифікацію носія.

Космоніми як мемоплекси, що визначаються тривалістю в НМКСу, стають засобами ідентифікації та культурним підґрунтям для утворення нових мемоплексів, ідей, культурних та соціальних артефактів. В основі розповсюдження мемоплексів-онімів – спроба поширення інформації та передачі досвіду у «вертикальному» напрямі (серед покоління) (у соціальних мережах, офіційному та побутовому дискурсі) та «горизонтальному» (від пращурів до нащадків) (у культурній парадигмі виховання та передачі досвіду). Потенція мемоплексу-оніма маніфестується як соціальний артефакт, який актуалізує усталені практики суспільної взаємодії, що розвивалися як закономірні аспекти соціальної кооперації та поведінки. Інформаційний канал, яким здійснюється актуалізація мемного космоніма, має комплексну структуру, у якій містяться культурні, соціальні, етнічно-марковані аспекти. У такий спо-

сіб актуалізується властивість мемоплексу-космоніма як культурного артефакту.

Отже, мемоплекс – це результат колективної творчості та колективного досвіду, що відбивається в колективній пам'яті. У цьому процесі використовуються опосередковуючі засоби, такі як наявні наративи, а результатом взаємодії є властивість, що робить колективну пам'ять колективною: «текстуальна спільнота» розділяє одні й ті самі посередні ланки для свого вираження [Wertsch 2007, с. 657]. Крім того, така спільнота має свою колективну пам'ять, що відображається в тільки їй відомих мемоплексах, мові, стилі спілкування, жартах тощо. Це зумовлює існування локальних мемоплексів у мовних, культурних та соціальних спільнотах.

Власні назви, які так чи інакше наявні в усіх мовах, вказують на спільні ознаки ментального лексикону, спільні напрями поведінкових тенденцій у суспільній та культурній сферах. Отже, орієнтація на людину, антропоцентризм когнітивістики є «найбільш адекватним позначенням сучасної парадигми лінгвістичного знання» [Голубовська 2012, с. 71]. Виявлення когнітивних універсалій стає одним з основних завдань сучасної когнітивної лінгвістики, що можна також поширити на галузь когнітивної ономастики, де головним об'єктом дослідження є власні назви в розмаїтті проявів когнітивних конструктів ментального лексикону.

З огляду на психолінгвістичний підхід, асоціація – «це зв'язок між стимулом та відгуком» [Bussman 2006, с. 101], який формується «на підставі умовного рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [Селіванова 2008, с. 235] та продукується «без вагань або внутрішньої цензури» [Matsumoto 2009, с. 56]. Згідно з міркуваннями Р.М. Фрумкіної, асоціація – це «зв'язок між деякими об'єктами або явищами, заснований на нашому особистому досвіді» [Фрумкіна 2001, с. 189]. Асоціації відіграють центральну роль у дослідженні мислення, пам'яті, процесів сприйняття інформації та вивченні уявлень про навколишній світ. Вони є релевантними для розуміння культурного універсуму та допоможуть не тільки виявити ключові слова культури, а й виокремити аналогічні реалізації в онімній царині та їхнє втілення в онімному ландшафті.

Аналіз асоціативних реакцій від респондентів є проявом колективної пам'яті, колективної ідентичності. Саме асоціації – це втілення «специфічної внутрішньої структури, глибинної моделі зв'язків та відношень, яка складається у людини за допомогою мовлення та мислення, становить основу «когнітивної організації» її багатостороннього досвіду» [Залевская 1999, с. 105]. З. Ковечеш також вказує на такий зв'язок, зауважуючи, що «мова, особливо її лексикон, є відзеркаленням нашої концептуальної системи» [Kövecses 1990, с. 41]. Згідно з дослідженнями активності мозку людини, ліва передня скронева частка може бути частиною більшої мережі лівої півкулі, яка підтримує зв'язок між іменами та їх значеннями [Menn, Dronkers 2017, с. 96]. Отже, система когнітивних схем ментального лексикону

і власних назв як його невід'ємної частини може бути зумовлена природним устроєм мозку людини.

Дослідження ментального лексикону ґрунтуються на поєднанні двох аспектів: семантичного та концептуального. Дослідження людей з субкортикальною афазією, що виявляють аномію власних назв, свідчить, що ментальний лексикон власних назв є «ієрархічним за своєю природою, його елементи вступають у специфічні семантичні відносини» [Rutkiewicz-Hanczewska 2014, с. 171], найчастіше це відношення гіпонімії та гіперонімії.

Саме така характеристика, як відсутність контролю над реакціями, що йдуть з психічного світу людини, є цінною для галузі когнітивної ономастики, для дослідження власних назв у ментальному лексиконі. Вони оминають перепони та стають «чистою, неушкодженою» інформацією про когнітивні процеси людини й у такий спосіб відображають НМКС, у нашому випадку – її онімний компонент, актуалізований в онімному ландшафті

Методи та методика дослідження. Психолінгвісти [Menn, Dronkers 2017, с. 171] називають вільний асоціативний експеримент класичним, його виняткове значення ґрунтується на висвітленні процесів згадування слів з довгострокової пам'яті. На думку С. Мартінек, «асоціативні реакції надають нам змогу виявити не лише властивості певного концепту, а і його зв'язки з іншими концептуальними структурами» [Мартінек 2011, с. 29]. Таке мапування когнітивних конструктів є засобом параметризації онімного ландшафту та встановлення його мемутичного підґрунтя, що постає з особливостей власних назв як соціальних та культурних артефактів.

Дослідження асоціативного потенціалу мемутичних онімних одиниць проводилося за методикою ВАОЕ. ВАОЕ проводився з інформантами-носіями трьох мов (українська, англійська, іспанська). Кожна група складалася з 30 учасників. На нашу думку, така кількість є показовою для онімних асоціативних експериментів в однорідних вікових групах.

Загальномовним онімичним фреймом є узагальнений досвід усіх носіїв мови, він складається з індивідуальних онімичних фреймів, весь комплекс соціальної, культурної та персональної інформаційної картини досліджується за допомогою вільного асоціативного експерименту. Елементи культурних схем не розділяються між усіма членами культурної мережі, а лише поширюються між розумами окремих індивідів [Kristiansen, 2008, с. 66]. Люди формують суспільство, громаду, яка сама ідентифікується за допомогою спільної інформації, колективних спогадів та когнітивних схем, які проявляються в усіх членів групи.

Для аналізу даних ВАОЕ ми послуговувалися методом **семантичного гештальту асоціативного онімного поля**, який виявляється, «коли асоціати семантично тяжіють один до одного за певними характеристиками, збираючись природним шляхом навколо декількох реакцій» [Марковина 2000, с. 124]. Спираючись на цей метод, можна виокремити від одного до декількох семантичних гештальтів. При цьому краще звертати увагу на найбільш

проміненні групи асоціатив. Компонентами ядра гештальту можна вважати декілька перших за частотністю груп асоціатив, де об'єднуються значеннєво близькі реакції.

Асоціативний експеримент проводився у 2018 році серед студентів ОНУ імені І.І. Мечникова, віком 18–25 років. ВАОЕ з іспаномовними інформантами проводився у 2013 році в Мадриді, у закладі Universidad autonoma de Madrid. Респондентами були студенти та молоді викладачі віком 18–25 років. ВАОЕ з метою зібрати інформацію англійською було проведено у 2013 році в університеті Southbank University of London серед студентів і викладачів віком 18–26 років.

Стимули було відібрано до початку експерименту та презентовано інформантам у вигляді анкети. Також ми наводимо список асоціатив, які надали респонденти до кожного стимулу. Список подається так: спершу йдуть найбільш частотні реакції, наведені в спадаючому порядку, потім – поодинокі, розташовані в алфавітному порядку. У списках власні назви виділено напівжирним курсивом, загальні – курсивом.

1. Стимул *The Moon*

На цей селенонім ми отримали 33 реакції, серед яких наявні такі: *night* – 4 (ніч), *night time* – 4 (нічна пора), *astronauts* – 3 (астронавти), *romantic* – 2 (романтичний), *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *beautiful on an island* (гарний на острові), *blue* (блакитний), *dream holiday destination* (місце для відпустки мрії), *far away* (далеко), *flow* (плин), *in the sky* (у небі), *mission* (місія), *mystery* (таємниця), *silver* (срібний), *sleep* (спати), *soft* (м'який), *solemn* (урочистий), *space* (космос), *tattoo* (татування), *the stars* (зірки), *the USA* (США), *waves* (хвилі), *white* (білий).

СГАОП «сон» формують реакції *night* – 4 (ніч), *night time* – 4 (нічна пора), *sleep* (спати), *soft* (м'який), *waves* (хвилі). Його частка становить 33%. СГАОП «космос» реалізується в асоціатах *astronauts* – 3 (астронавти), *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *dream holiday destination* (місце для відпустки мрії), *far away* (далеко), *in the sky* (у небі), *mission* (місія), *space* (космос), *the stars* (зірки). Його відсоткова частка така сама, як і в першого гештальту – 33%.

Сектор власних назв (9%) репрезентовано онімами *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *the USA* (США). Це не випадковість, адже саме астронавти США були першими, хто ступив на поверхню Місяця.

2. Стимул *The Mars*

Ми отримали 33 асоціати: *red planet* – 6 (Червона планета), *bar* – 4 (плитка), *dead* – 4 (мертвий), *chocolate* – 3 (шоколад), *far away* – 2 (далеко), *red* – 2 (червоний), *rover* – 2 (ровер), *brand* (бренд), *discovery* (відкриття), *dream holiday for next generation of humans* (відпустка мрії для наступного покоління людей), *life on Mars?* (життя на Марсі?), *marshmallow* (зефір, маршмеллоу), *menace* (загроза), *orange* (помаранчевий), *other life* (інше життя), *planet* (планета), *to learn* (вчитися).

СГАОП «космос» складається з таких асоціатив: *red planet* – 6 (червона планета), *dead* – 4 (мертвий), *far away* – 2 (далеко), *red* – 2 (червоний), *rover* – 2 (ровер), *discovery* (відкриття), *dream holiday for next generation of humans* (відпустка мрії для наступного покоління людей), *life on Mars?* (життя на Марсі?), *menace* (загроза), *orange* (помаранчевий), *other life* (інше життя), *planet* (планета). Вони становлять 70%.

СГАОП «бренд ласощів» утворено асоціатами *bar* – 4 (плитка), *chocolate* – 3 (шоколад), *brand* (бренд), *marshmallow* (зефір, маршмелоу). Їх загальна частка – 27%.

Онiмний сегмент займає 21% усього асоціативного шлейфу планетонiма-стимулу. Прiзвисько для планети Марс *red planet* – 6 (Червона планета) є загальнонiдомим. Питання *life on Mars?* (життя на Марсі?) хвилює людство дуже давно, вперше суспiльство зацiкавилось ним пiсля відкриття «Ск'япареллі» «каналів», нинi інтерес пiдтримується завдяки реалiзацiї космiчної програми. Велика кiлькiсть науково-фантастичних лiтературних творiв та кiнофiльмiв також присвячена Марсовi, iснує навіть пiсня Девiда Боуi.

3. Стимул *La Luna*

На цей космонiм-стимул ми отримали 33 реакцiї: *noche* – 8 (нiч), *el Sol* – 3 (Сонце), *satélite* – 3 (супутник), *cohete* – 2 (ракета), *espacio* – 2 (простiр, космос), *misterio* – 2 (таємниця), *enigma* (загадка), *hechizo* (заклинання), *gris* (сiрий), *lobos* (вовки), *luz* (свiтло), *mitad* (половина), *Murakami* (Муракамі), *negro y blanco* (чорний i бiлий), *oculta* (прихована, окультна), *pescar* (рибалити), *queso* (сир), *serena* (спокiйна), *ying* (iнь).

Помiж усiх асоціатив ми побачили два гештальти. Перший, СГАОП «космос», мiстить 58% вiд усiх реакцiї. Сюди ми долучили слова *noche* – 8 (нiч), *el Sol* – 3 (Сонце), *satélite* – 3 (супутник), *cohete* – 2 (ракета), *espacio* – 2 (простiр, космос), *luz* (свiтло). Другий – це СГАОП «окультизм», який займає меншу частину асоціативного простору – 42%, однак є також доволi великим. До нього ми долучили асоціати *noche* – 8 (нiч), *misterio* – 2 (таємниця), *enigma* (загадка), *hechizo* (заклинання), *oculta* (прихована, окультна), *ying* (iнь).

Онiмнi реакцiї становлять 15%. Помiж них є космонiм *el Sol* – 3 (Сонце), який був стимулом у списку. *Murakami* (Муракамі), iмовiрно, є назвою-селенонiмом, кратером на зворотному боцi Мiсяця. Реакцiя *ying* (iнь) – це частина концепту iнь-ян, поняття китайської фiлософiї, де iнь пов'язується з нiччю, у вiзуальному зображеннi – це темна половина з бiлою крапкою.

4. Стимул *El Sol*

Космонiм *el Sol* зiбрав 31 асоціативну реакцiю: *calor* – 8 (вогонь), *día* – 4 (день), *vida* – 5 (життя), *energí* – 2 (енергiя), *playa* – 2 (пляж), *queta* – 2 (пече), *dorado* (золоте), *femenino* (жiноче), *manchas* (плями), *Puerta del Sol* (Пуерта-дель-Соль), *rojo* (червоне), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни), *vivo* (живе), *yang* (янь).

СГАОП «тепло» займає 42%, до нього ми зарахували реакцiї *calor* – 8 (вогонь), *energia* – 2 (енер-

гiя), *playa* – 2 (пляж), *queta* – 2 (пече), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни).

Три онiмнi реакцiї *Puerta del Sol* (Пуерта-дель-Соль), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни), *yang* (янь) становлять 10% вiд загальної кiлькостi асоціатив. Топонiм *Puerta del Sol* – це центральна площа Мадрида, яка є iсторичною пам'яткою i привертає увагу туристiв. Реакцiя *yang* (янь) протилежна поняттю iнь, про яке ми згадували вище. Янь є втiленням неба, його зображують бiлим фоном iз чорною крапкою.

5. Стимул *Чумацький Шлях*

Чумацький Шлях є найбільш помiтним зоряним об'єктом на небi. Багато народiв мають його у своїй етнiчнiй космонiмiї, i в бiльшостi випадкiв вбачають у ньому саме дорогу або путь. В українській етнiчнiй картинi свiту *Чумацький Шлях* мав два образи: реальний – дороговказ для подорожнiх та чумакив (звiдси – *Чумацький Шлях*) та сакральний – шлях для Всебога, яким журавлi летять у вирiй i який вiдокремлює потойбiчний свiт (звiдси *Богiв Шлях, Журавлина Дорога*) (*Чумацький Шлях* 2006).

Також *Чумацький Шлях* був експресивно осмислений суспiльною думкою. Зокрема, Г.П. Лукаш наводить такi конотонiмнi значення (Лукаш 2015, с. 361): 1) путь, дорога, 2) велика вiдстань.

Загалом було надано 33 асоціативних реакцiї: *зірки* – 8, *сузір'я* – 5, *козаки* – 4, *небо* – 4, *дорога* – 2, *чумаки* – 2, *астрономія*, *галактика*, *горілка*, *ЗНО*, *зоряне небо на дачі*, *космос*, *мiлківей*, *сiль*.

Було виокремлено два асоціативнi гештальти: «зірки» та «чумаки». СГАОП «зірки» складається з асоціатив *зірки* – 8, *сузір'я* – 5, *небо* – 4, *астрономія*, *галактика*, *зоряне небо на дачі*, *космос*. Його частка становить 64%. У вiдсотковому вiдношеннi другий СГАОП, «чумаки», обiймає меншу частку – 21%. Ми вважасмо його також впливовим гештальтом, який мiстить реакцiї *козаки* – 4, *дорога* – 2, *чумаки* – 2, *сiль*.

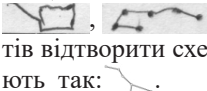
Частина онiмних реакцiї становить 6%. Її реалiзують двi власнi назви: *ЗНО*, *мiлківей*. Реакцiя *ЗНО*, на нашу думку, пов'язана зi шкiльними знаннями, якi формують культурний фон. Друга онiмна реакцiя, *мiлківей*, є транслiтерованою репрезентацiєю назви шоколадного батончика *Milky Way*, яка перекладається з англiйської як «*Чумацький Шлях*».

6. Стимул *Велика Ведмедиця*

На вибiр цього стимулу вплинула його вiдомiсть пересiчним українцям, адже багато хто зможе виокремити це сузір'я серед багатьох iнших. Цей космонiм присутнiй у багатьох творах культури, писемних пам'ятках.

Стимул *Велика Ведмедиця* спродукував 35 реакцiї, серед яких двi були графiчними репрезентацiями сузір'я: *сузір'я* – 12, *зірки* – 6, *кiвш* – 4, *небо* – 4, *космос* – 3, *Каролiно-Бугаз*, *нiчне небо*, *путь*, *чому вони побачили її в ковшi?*.

Було виокремлено СГАОП «зірки», вiдсоткова частка якого сягає 74%. Вiн складається з реакцiї *сузір'я* – 12, *зірки* – 6, *небо* – 4, *космос* – 3, *нiчне небо*. Другий СГАОП «кiвш» креолiзований, його

частка значно менша – усього 20%, однак вона більш помітна завдяки малюнкам наших респондентів, що є рідкісним явищем. Цей гештальт складають такі асоціати: *ківші – 4, чому вони побачили її в ковші?*, Малюнки є спробою респондентів відтворити схему сузір'я, яке зазвичай зображають так:

Єдина онімна реакція *Кароліно-Бугаз* – це 3% від загальної кількості реакцій. На нашу думку, цей топонім спричинений тим, що на курорті світлове забруднення менше і сузір'я виглядає чіткішим.

Висновки. Репертуар СГАОП, актуалізований посередництвом ВАОЕ, виявляє дві домінуючі тенденції: універсальний аспект та етнічно-маркований аспект. До універсального тренду ми відносимо СГАОП «космос» та «зірки». У той же час етніч-

но-марковані асоціати формують наступні СГАОП: «ківші», «чумаки», «сон», «бренд ласощів», «тепло», «окультизм». Аналізовані ОЛ України, Іспанії та Великої Британії формуються за принципами суспільного фокусування на етнічно зумовлених параметрах і глобально маркованих тенденціях та стратегіях. Глобальні тренди маркуються універсальними аспектами. Асоціативно-емоціональна рефлексія категоризується в межах варіативності соціальних та культурних артефактів, при цьому параметризація онімних концептів ґрунтується на меметичних стратегіях, зумовлених кумулятивним ефектом цивілізаційної парадигми. Перспективи розгалуження дослідження меметичних космонімів вбачаємо у розширенні кількості космонімних мемокомплексів у межах неспоріднених та споріднених мов.

Література

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Монографія. Київ, 2004. 283 с.
2. Голубовська І.О. Проблема методології лінгвістичних досліджень у міждисциплінарному висвітленні. *Studia linguistica*. 2012. № 6(1). С. 67–76.
3. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т., 1999. 561 с.
4. Лукаш Г.П. Словник конотативних власних назв. Вінниця: Nilan-Limited, 2015. 392 с.
5. Марковина І.Ю. Специфіка мовного свідомості російських і американців: Опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода. Языковое сознание и образ мира. 2000. С. 116–132.
6. Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2011. № 52. С. 25–32.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
8. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика. Москва: ІЦ «Академія», 2001. 321 с.
9. Чумацький Шлях. Знаки української етнокультури. [Електронний ресурс], shorturl.at/jnCEQ Відвідано 15 травня 2021.
10. Bussmann H. Routledge dictionary of language and linguistics. Routledge, 2006. 457 p.
11. Dawkins R. The Selfish Gene. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006. 378 p.
12. Kövecses Z. Emotion Concepts. New York: Springer, 1990. 280 p.
13. Kristiansen G. Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation. *Cognitive sociolinguistics: Language variation, cultural models, social systems*. 2008. P. 45–88.
14. Matsumoto D.E. The Cambridge dictionary of psychology. NY: Cambridge University Press, 2009. 608 p.
15. Menn L., Dronkers N. F. Psycholinguistics: Introduction and applications. 2nd ed. San Diego: Plural Publishing Inc., 2017. 553 p.
16. Rutkiewicz-Hanczewska M. Semantics of Proper Names. The Structure of the Mental Lexicon of Proper Names. *Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences*. 2014. P. 25–29.
17. Wertsch J.V. Collective memory. *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*. 2007. P. 117–137.

References

1. Holubovska I.O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: Monohrafiia [Ethnic features of linguistic pictures of the world. Monograph]. Kyiv. 283 s. [in Ukrainian].
2. Holubovska I.O. (2012) Problema metodolohii lnhvistychnykh doslidzhen u mizhdystsyplinarnomu vysvitleni. [The problem of methodology of linguistic research in interdisciplinary coverage]. *Studia linguistica*. № 6 (1). S. 67–76 [in Ukrainian].
3. Zalevskaya A.A. (1999) Vvedenie v psikholingvistiku [Introduction to Psycholinguistics]. Moskva: Ros. gos. humanit. un-t. 561 s. [in Russian].
4. Lukash H.P. (2015) Slovyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [Dictionary of connotative proper names]. Vinnitsa: Nilan-Limited. 392 s. [in Ukrainian].
5. Markovina I.U. (2000) Specifika yazykovogo soznaniya russkikh i amerikantsev: Opyt postroeniya «assiativnogo geshtalta» tekstov originala i perevoda [Specificity of the linguistic consciousness of Russians and Americans: The experience of constructing an «associative gestalt» of the texts of the original and translation]. *Yazykovoie soznanie i obraz mira*. S. 116–132 [in Russian].
6. Martinek S. (2011) Empirychni y eksperymentalni metody u suchasni kohnityvni lnhvistytsi [Empirical and experimental methods in modern cognitive linguistics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*. № (52). S. 25–32 [in Ukrainian].
7. Selivanova O.O. (2008) Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 711 s. [in Ukrainian].

8. Frumkina R.M. (2001) *Psikholingvistika* [Psycholinguistics]. Moskva: IC Akademiya, 321 s. [in Russian].
9. Chumatskyi Shliakh [The Milky Way] (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury* [Signs of Ukrainian ethnoculture], Retrieved 15 May, 2021 from shorturl.at/jnCEQ [in Ukrainian].
10. Bussmann H. (2006) *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge, 457 s. [in English].
11. Dawkins R. (2006) *The Selfish Gene*. Oxford, New York: Oxford University Press, 378 s. [in English].
12. Kövecses Z. (1990). *Emotion Concepts*. New York: Springer, 280 s. [in English].
13. Kristiansen G. (2008) *Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation*. *Cognitive sociolinguistics: Language variation, cultural models, social systems*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. S. 45–88 [in English].
14. Matsumoto D.E. (2009) *The Cambridge dictionary of psychology*. NY: Cambridge University Press, 60 s. [in English].
15. Menn L., Dronkers N.F. (2017) *Psycholinguistics: Introduction and applications*. 2nd ed. San Diego: Plural Publishing Inc., 553 s. [in English].
16. Rutkiewicz-Hanczewska M. (2014) *Semantics of Proper Names. The Structure of the Mental Lexicon of Proper Names*. *Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences*. S. 25–29 [in English].
17. Wertsch J.V. (2007) *Collective memory*. *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*. New York: Cambridge University Press. S. 117–137 [in English].

**NAMES OF THE STARRY SKY
IN THE ASSOCIATIVE-MEMETIC UNDERSTANDING
(on the material of a free associative onymic experiment)**

Abstract. The study concentrates on the delineation of the cosmonimic part of the onymic landscape as an onymic aspect of the iteration of the language world model (LWM). The onymic landscape is the realization of the socio-cultural combination of proper names and memetic complexes that create the information landscape of the era as an inseparable combination of cultural, linguistic, and emotional-associative components.

Based on the data obtained from the free-associative onymic experiment (hereinafter – FAOE) by the method of the semantic gestalt of associative onymic field (hereinafter – SGAOF), we outlined the universal and ethno-memetic aspects of the associative repertoire of some cosmonyms. The FAOE was conducted with informants, native speakers of three non-related languages (Ukrainian, Spanish, and English), it was aimed to identify the emotional component of the LWM and to shed light on its memetic base. The memetic ethnic peculiarities of SGAOF are investigated.

Cosmonyms can be seen as memeplexes, which are structural units of cultural ethnic systems that are disseminated in an uncontrolled way, they serve as a means of transmitting information and form the cultural identity of an individual. The basis of onymic memeplexes dispersal is an attempt to spread information and transfer experience in the “vertical” direction (among the generation) and “horizontal” (from ancestors to descendants). The potential of meme-onym is manifested as a social artifact that actualizes the established social interaction practices that have evolved as necessary parameters for social cooperation and behavior. The information channel used to actualize memetic onym has a complex structure, contains various cultural, social, ethnically-marked aspects. Following this reasoning, it may be predicted that memeplex-onym has all the qualities of a cultural and social artifact.

Keywords: cosmonym, free associative onymic experiment, memeplex, proper name.

© Неклесова В., 2021 р.

Валерія Неклесова – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; neklesova.valerie@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2376-2986>

Valeria Neklesova – Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of Natural Sciences Faculties, I.I. Mechnykov Odesa National University, Odesa, Ukraine; neklesova.valerie@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2376-2986>

«ЕПОХА ЗЕЛЕНСЬКОГО» В ОНОМАСТИЧНОМУ СЛОВОТВІРНОМУ ВИМІРІ (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.611

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).340–346

Нелюба А. «Епоха Зеленського» в ономастичному словотвірному вимірі (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця); кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Інноваційні процеси в українській мові відзначаються різноманіттям своїх виявів і наслідків. Особливо помітними і несподіваними з-поміж них є словотвірні явища і результати. Статтю присвячено дослідженню дериваційних інновацій невеликого часового проміжку – президентство В. Зеленського і його допрезидентські перегони. Основним завданням статті є з'ясування ролі ономастикону в мовному відображенні 'поточної української політики' у найрізноманітніших її аспектах. Предметом дослідження є інноваційні онімні й відонімні деривати (способи, засоби й результати їхнього творення), що позначають реалії політичного й навколополітичного життя України.

Як свідчить зібраний матеріал, для сучасника важливими є лише деякі складники українського політичного життя, що відобразилося у відповідних групах номенів: президент і його іпостасі-амплуа, президентська свита (оточення) і масовка, антураж, атрибути, ознаки і властивості, дії і наслідки, підконтрольна територія. Деривати кожної з груп різняться між собою кількісними параметрами, використовуваними способами і засобами творення, отриманими наслідками; більшість із них має яскраво виражені стилістико-конотаційні властивості (інколи на межі допустимого, пристойного).

Уперше в дериваційному просторі онім (у цьому разі прізвище президента) виявив приховані, не відомі й не реалізовані до цього часу мінливість статусу і форми відпрізвищезового елемента: утинок, префікс, префіксоїд, інфікс; сам елемент набув ознак універсальної прислужності. Частина словотвірних засобів використано у не властивому їм значенні (закінчення множини *-и*, форманти оцінно-розмірного порівняння *-енят(а)*, *-ик/ік*). Про декі зміни у традиційному словотворенні свідчить і явище невідповідності семантики деривата семантиці складників словотвірної моделі, що з-поміж іншого унаочнює експериментальність інноваційного словотворення і його ігрову стихію.

Більшість дериватів має онімну природу – твірними основами є оніми чи наслідком є онім, звідси й неабиякий ступінь персоналізації досліджуваної епохи.

Ключові слова: інновація, дериват, конотація, контамінація, онім, ономастичний словотвір, префіксоїд, формант.

Постановка проблеми. Довгий час збираючи й досліджуючи інноваційні деривати, все більше переконуємось у тому, що засоби, способи й результати словотворення стають помітним чинником сучасного українського життя. Фіксуємо у слові ті чи ті суспільні явища, події, персоналії (почасти не маючи довгих перспектив функціонування), вони разом із інноваціями інших мовних рівнів відображають істотні й малопомітні суспільні реалії. У сукупності – 'малюють мовну картинку' відображаного як деяку цілісність.

Аналіз досліджень. Сучасна українська інноватика має добрі здобутки, відзначається різноспрямованістю досліджень, завдань, інтерпретацій. У тому числі помітними є праці, присвячені дослідженню політичного дискурсу (див. для прикладу [Олексенко 2013; Степаненко 2015; Турчак 2005]), з-поміж них незначною кількістю вирізняються праці про відонімні деривати [Касим 2014; Нелюба 2004; Олексенко 2014; Стасюк 2005], при цьому частіше відонімні деривати досліджують у загальнономовному контексті – без поділу на апелятивні й онімні [Лук'яненко 2009; Нелюба 2006] та ін.

Мета статті, завдання. Статтю присвячено з'ясуванню ролі ономастикону в мовному відображенні 'поточної української політики'. Предметом дослідження є інноваційні онімні й відонімні деривати (способи, засоби й результати їхнього творення),

що позначають реалії політичного й навколополітичного життя України в цілком визначений час-«епоху» (президентство В. Зеленського від неофіційного початку передвиборчої агітації у новорічну ніч 2019 року до квітня 2021) і номінування всього видільного, особливого, притаманного саме цьому часові. У роботі використано в основному **описовий** метод.

Виклад основного матеріалу. Традиційно дослідження великих груп словотвірних номенів здійснюють за категорійними ознаками. Проте зібраний матеріал і його особливості, семантичні й асоціативні зв'язки між номенами, завдання цієї статті уможливають відступ від традиції (хоча повністю ігнорувати категорійний критерій не можна). За таких умов і завдань передусім бачиться оптимальним і продуктивним виділення саме основних складників-означників, сума яких своєю чергою становить-відображає 'епоху Зеленського' як деяку часово-просторову цілість. Як свідчить зібраний дериваційний матеріал, з усього багато- і різноманіття виявів суспільного доквілля для сучасників важливими є лише деякі з них.

1. *Президент і його іпостасі-амплуа.* Більшу частину дериватів утворено способом контамінації, іншу – інтерфіксальним чи інтерфіксально-суфіксальним способами. Першою частиною взаємодійних основ є позначення прізвища Зеленського, другою виступають власні й загальні назви. Саме

другий елемент взаємодійних основ указує на мотиви появи і загальну семантику посталого деривата: 1) позначення державних посад В. Зеленського: [Ze + Пре]зидент → *зезидент* порівняймо із [Гівно + Гене]ралісимум → *гівноралісимум*¹; 2) виконувани, бажані чи приписувані йому ролі чи риси: [Ze + Ме]ркель → *Зеркель*, Ze + Моніка → *Земоніка*, Зел(я) + о + Пукін → *Зелепукін*, Зел(я) + моська → *земоська*; словотвірне значення таких дериватів можна сформулювати через порівняльний зворот (*Зеленський такий, як Меркель*), через прикладкову сполуку (*Зе-ленський-Моніка*, *Зеля-мостька*) або як 'поєднання ознак *Зелі* і *Пукіна* (Путіна)', що утворено інтерфіксальним способом; 3) натяки на дії чи вчинки, нагадування про них; деривати утворено інтерфіксально-суфіксальним чи суфіксальним способами: *Членограй* (про один із пікантних номерів Зеленського із Кварталу 95), *перемирник* (про бажання Зеленського-президента йти на перемір'я з ворогом), *Зелебобій* (головний з-поміж *зелебобів*).

2. *Свита і масовка*. З-поміж інших це найчисельніша група дериватів. Самі назви неоднорідні – позначають дві групи суспільства, які ніби існують паралельно, але поєднані прихильністю до В. Зеленського (джерела й мотиви такої прихильності в них також різні).

Перша група – агенти безпосереднього впливу й наближені до престолу – міністри, депутати "Слуги", керівники облдержадміністрацій. Ця група дериватів свідчить про нетрадиційні для українського словотворення пропорції задіяних способів. Найвищою продуктивністю відзначається контамінування, у якому однією зі взаємодійних основ є основа власної назви: [кал + Кол]омойський → *Каломойський*, Шкарлет[т + іd]іот → *Шкарлетіот*, ков[іd + іd]іот → *ковідіот*. Другим за продуктивністю є основоскладання / префіксоїдність із елементом Зе-чи зе-: *земендель*, *ЗЕкадра*, *мендельвошка*.

На відміну від загальнономовного словотворення з перевагою в ньому суфіксації, аналізовані деривати свідчать про низьку продуктивність цього способу – зафіксовано лише кілька дериватів, які утворено за традиційними моделями: *монобільшість* 'фракція «Слуга народу»' → *монобільшовик*, *зешибло* → *зешиблинець* 'особа із зешибла', *клоунократія* → *клоунократ* 'особа із клоунократії'.

Друга група – 'масовка'. У нашій мові побутує вислів-твердження "короля робить його свита". Але, як показують вибори президента й народних депутатів, в умовах української дійсності таке твердження є відносним: на початковій стадії 'роблення короля' важливу роль відіграє виборець-прихильник. За тональністю деривати групи чітко різняться між собою. Частина з них утворено від експресивно забарвлених основ (лайливість, вульгарність); посталі деривати успадковують-зберігають таку експресію: *дебіл* → *зебіл*, *бобік* → *зелебобік* / *зебобік*, *дятли* → *зеленодятли*. Інша частина – залучення нейтральних, вже традиційних засобів на позначення прихильності -люб-, -філ-, -фан/фанат чи нового -бот: *зефан*, *зеленофіл* чи *зеленськофіл*, *зелебот*,

зеленолюб.

Деякі деривати самі не вказують на належність названих осіб до першої чи другої групи – таку належність можна визначити з контексту творення й використання. Наприклад, дериват *зеленоблазень* сам може позначати і найближче оточення і виборців, але в тексті таку двозначність знято: *Зеленоблазні пропонують – відмінити пенсії для росту країни. А якщо ввести податок на повітря?* (F: М. Зубков, 04.02.20) – ідеться про депутатів.

З дотриманням законів і правил українського словотворення постали деривати на позначення жінок із використанням різних словотворчих засобів: *зелебот* → *зелеботка*, *нардеп* → *нардепкиня*, *Шкарлет* → *шкарлетка*.

Дотичними до цієї групи є деривати, що позначають збірність осіб різної належності й сукупність будь-чого як продукт аналізованої 'епохи'. З-поміж них за способом творення й задіяними твірними основами чітко виділяються два типи дериватів.

Перший із них – приєднання означальних (прикметових) елементів до слова-назви групи (об'єднання) осіб. Таким означальником в усіх назвах є утинок прізвища Зе: *зезгряя*, *зевата*, *зебанда*, *зешибло* (саме в такому послідовному творенні яскраво унаочнюється префіксальність приєднуваного утинку). Винятками в такій закономірності є два деривати: *монобільшість* 'про «Слугу народу» як самостійного утворювача депутатської фракції' і *бидлоквартил* (квартил позначає групу осіб за власною назвою «95-ий Квартил»).

Більшу частину дериватів збірності (сукупності) утворено традиційним для таких назв суфіксальним способом. При цьому картотека свідчить про деякі його особливості: разовість використання кожного із задіяних суфіксів, твірними виступають основи слів із переносним і прямим значеннями, власних і загальних назв: *Зеленський* → *зеленщина*, *Зелений* / *Зеленський* → *зелень*, *Фокін* → *Фокініада*, *дилетант* → *дилетантура*, *зелебот* → *зелеботія*.

3. *Антураж*, *атрибути*, *ознаки і властивості*, *дії і наслідки*. На основі спільності найзагальнішої семантики з-поміж них можна умовно виділити три підгрупи: суспільні явища, інструменти й засоби досягнення мети, дії і наслідки.

Суспільні явища. У творенні дериватів задіяно традиційні словотворчі засоби. Передусім такими є форманти -изм-, -ин(а), -ість-, -ств(о). Власні назви, використовувані як твірні основи, вказують на особу чи групу осіб, які є носіями суспільно значущої специфічної ознаки/властивості. Здебільшого такі ознаки/властивості належать до негативних, відповідно засуджуваних спільнотою: *Голобородько* → *голобородьківщина*, *Шкарлет* → *шкарлетство*, *Шкарлет* → *шкарлетизм*, *Квартил* → *квартильство*. Іншу частину дериватів утворено способом основоскладання з використанням еднальних інтерфіксів чи без таких (*указогейт*, *вагнергейт*, *клоунократія*, *блазньовлада*) чи приєднанням утинка-префіксоїда зе-.

У цій групі своїми особливостями вирізняються деривати, що позначають явища медичної

¹ Тут і далі подаємо правопис за оригіналами.

галузі. Всі утворено способами взаємодії основ, одна з яких указує на хворобу, її збудника чи засіб запобігання: *барановірус, аваковірус, зедіарія, зедіагноз, лохдаун*. Лише один із дериватів утворено за зразком політичних назв із використанням суфікса *-изм* (*Квартал* → *кварталізм*), про його медичну семантику свідчить контекст: *Страшна хвороба, якою вражене наше суспільство, має назву «кварталізм»* (Ф: А. Матвійчук, 21.10.19).

Ознаки і властивості. Традиційно в українській мові семантику ознак і властивостей передають за допомогою прикметників. ‘Епоха Зеленського’ не є в цьому винятком, до того ж традиційними є і способи творення відповідних дериватів: *порохобот* → *порохоботський, зевата* → *зеватний, Слуга народу* → *слугонародівський*); словотвірне значення має формулу ‘ознака, пов’язана з тим, кого/що названо твірною основою’. Без ускладнень чи модифікацій відбувається творення відприкметникових прикметників за допомогою префіксальних елементів: *ковідний* → *постковідний, інтоксикований* → *зеінтоксикований*.

Свою специфіку мають дієприкметникові деривати: їх утворено від іменників із пропуском дієслівної ланки: *Квартал* → ‘кварталізувати’ → ‘закварталізувати’ → *закварталізований, Коломойський* → ‘коломоїзувати’ *коломоїзований*. Частина дериватів має дієприкметникову форму і зміст, проте однозначно трактувати їх як похідні від дієслів не можна – у такому разі можливою є подвійна мотивація: порівняймо *залежний від аплодисментів* → *аплодисментозалежний* (використано інтерфікс *-о-*) і *залежати від аплодисментів* → *аплодисментозалежний* (використано інтерфіксально-суфіксальний засіб *-о-...-н(ий)*). Проте свої корективи може вносити і контекст творення деривата. Так, у реченні *Але насамперед наш президент має хворобливу залежність. Він лайко-й аплодисментозалежний* (Українська правда, 17.01.20) автор мотивує свій дериват іншою (не дієслівною) твірною основою: *залежність від аплодисментів*.

Дії і наслідки. У картотеці наявні всього три деривати-дієслова на позначення відповідних дій: *порохоботство* → *порохоботствувати, ОПУ* ‘офіс Президента України’ → *ОПУніти, пацифікації[й(а)]* → «пацифікувати» → «пацифікуватися» → *допацифікуватися* (у тексті йдеться про закриття військових частин).

Крім дієслів, у цій групі наявні деривати-іменники, що позначають дію із загальним словотвірним значенням ‘опредметнена дія/процес’ або ‘наслідок дії’. У таких триелементних ланцюжках пропущено саме дієслівну ланку, семантику якої відображено в похідному. Твірними основами виступають власні назви осіб (*Араха́мія* → «арахамізувати» → *арахамізація, Аваков* → «авакувати» → *авакання*), агенції (*НАЗЯВО* → «назявізувати» → *назявізація*), загальні назви суспільних референтів (*вата* → «розватнити» → *розватнення, референдум* → «референдумізувати» → *референдумізація*).

4. Назва царства-королівства. Мала чисель-

ність дериватів зумовлена активністю творення семантичних номенів на позначення відповідних локацій. Назви утворено за допомогою продуктивних в інноваційному словотворенні засобів: *Беня* → *Бенестан* (пор. із *Кучмостан, Ердоганостан, Кадиростан, Кацапстан, Кротостан* ‘футбольний клуб «Шахтар»’, *Орвеллостан, Бандустан, Тітушкостан*), *Зелебоб* → *Зелебобія* (пор. із *Кімірсенія, Самодурія, Тарутія, ЛНРія, ДНРія*).

Множинну мотивацію має назва *Араха́мія*: 1) утворено семантичним перенесенням прізвища особи (Д. Араха́мія – депутат від Слуги народу) на назву локації, 2) утворено накладанням форманта *-i[й(а)]* на омонімічну кінцеву частину твірного слова-прізвища. Унаочненням такого є контекст, у якому семантику локації позначено окремим словом: *Чи порозумнішає зборище ідіотів, поіменоване парламентом? де взяти гроші на хабар у суді? чи довго ще нам бути «Крайною Араха́мією»?* (Літературна Україна, 7–8/20, с. 4).

Видільні словотвірні ознаки, явища і процеси

Звичайно, творення назв складників ‘епохи Зеленського’ відбувається в контексті інноваційних дериваційних процесів останніх трьох десятиліть, проте має і низку своїх специфічних ознак.

Передусім досліджуваний час відрізняється від попередніх кількістю й тональністю дериватів. Жоден із президентів-попередників, ніхто з їхнього оточення не мав такої пильної уваги до себе, як В. Зеленський. Одним із яскравих підтверджень такого висновку є і словотвірна продукція: навіть укупі взяті новотвори від Л. Кравчука до П. Порошенка не можуть прирівнятися до дериваційного вибуху названого часу.

Порівняння тональності номенів свідчить про переважання в попередні періоди нейтральних засобів, зважених і обережних щодо конотацій, з незначними елементами ‘недоброго підтексту’; у часи Януковича – переважає іронія, сарказм, поодинокі елементи ‘натягової бруталності’. Досліджувана епоха – це номени найрізноманітнішого навантаження і призначення: із інновацій лише незначна кількість одиниць має ознаки нейтральних, здебільшого вони стилістично, емоційно й змістовно конотовані, частотним є негативний підтекст на межі етично й змістовно допустимого, на межі фолу.

Більшість дериватів – це реактивна відповідь спільноти на різні дії чи бездіяльність, передусім спровоковані самою верховною персоною. Наочний приклад, хай не словотвірний: В. Зеленський обізвав Томос *термосом* і тут же за аналогією до *гаранта* отримав *Гідранта* (як власну назву, не застосовну до інших президентів як гарантів Конституції). Навіть старі допрезидентські гріхи йому пригадують: згадаймо уміння шоумена Зеленського дивним-нетрадиційним способом видобувати звуки з фортеп’яно і відповідний номен *пільскограй* чи його справжні (не надто майстерні) здібності на сцені і прикметник *кабаретковий* (*каба[ре + опре]тковий*) як протиставлення справжньому великому акторському мистецтву. У цьому разі деривати повертають до тієї чи тієї події, вчинку Зеленського-

шоумена, про які Зеленський-президент волів би промовчати чи забути.

Як свідчить картотека, основу аналізованих інноваційних дериватів становлять іменники; деривати іншої частиномовної належності мають незначний відсоток: з-поміж них наявні прикметникові деривати зі значенням ознаки-властивості і дієслівні, більша частина з яких становить пропущену ланку. Отже, це епоха іменникова, для якої важливим є саме окреслення-означення предмета, явища, особи.

Для творення 'епохальних' номенів задіяно всі основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, інтерфіксально-суфіксальний, інтерфіксальний, контамінування. При цьому помітною є специфіка щодо їхньої продуктивності порівняно із загальнономовними (і навіть інноваційними) особливостями українського словотворення.

Зважаючи на вимоги до обсягів статті, далі зосередимо увагу тільки на деяких видільних особливостях інноваційного словотворення.

1. Прізвисьце – утинок – префікс – префіксоїд – інфікс

У контексті визначення продуктивності способів і засобів словотворення передусім необхідно звернути увагу на елемент *Зе-* і його графічні й звукові варіанти. Поява цього позначення пов'язана з передвиборчою агітацією під час президентських (пізніше й парламентських) виборів: на білбордах із білим (інколи зелено-білим) тлом без будь-яких інших зображень красувався таємничий (однак відомо чий) зелений знак *Зе* чи *Ze*. Усупереч традиції виборів, такий зміст ні до чого не зобов'язував – не мав програмних постулатів, слоганів, обіцянок тощо. Разом із тим цей знак, за задумом авторів, мав прямо вказувати чи натякати на спорідненість претендента з відомим більшості виборців кінематографічним героєм-месником, героєм-заступником Зорро чи щонайменше прозоро натякав на якусь таємницю, ореол значущості – приписуй, хто що може.

Як показали пізніші номенотвірні процеси і їхній контекст, цей елемент було зведено до протилежних (негативних) асоціацій і конотацій, а сам елемент став позначати Зеленського і тільки: фактично «бренд» став антибрендом. Інші скорочені варіанти іменування Зеленського (відпрізвисьцеві *зе*, *зє*, *Ze*, *ze*, *зеле-*, *зелен-* чи *зел'* – від прізвиська *Зеля*) тільки увиразнювали такі метаморфози.

За недовгий час словотвірного життя цей елемент набув ознак універсальної присєднуваності – його присєднують до основ слів різної мовної й частиномовної належності, до аббревіатур (*ЗеEND*, *зеінтоксикований*, *зєбатьківство*, *зеОП* 'Офіс Президента України') тощо.

У словотвірному називанні елемент *зе-* зазнав статусних змін. На початкових стадіях використання мав статус утинка-замінника слова (*Зеленський* → *Зе*), звідси й написання його через дефіс (*зє-кучернатор*, *зе-облшнений*). Висока частотність подальшого використання і можливості поєднання з найрізноманітнішими твірними основами (здєбільшого без будь-яких морфологічних змін) зумо-

вили його сприймання як префіксального (чи префіксоїдного) афікса. Ці зміни зумовили й подвійну мотивацію дериватів із таким елементом, з одного боку, а з іншого – різницю в написанні зазначеного елемента (разом чи з використанням дефіса, з великої чи малої літери, кирилицею чи латиницею); установити якусь закономірність у використанні того чи того варіанта неможливо.

Названий елемент у різних графічних і звукових виявах різною мірою частотності задіяно в усіх аналізованих групах дериватів (наприклад, для позначення інструментів і засобів досягнення мети як винаходу саме Зеленського використано тільки префіксальний елемент *зе-*: *зеєкономіка*, *Зеєюррелалізм*, *зєневігластво*, *зєццастя*). Будучи присєднаним до твірної основи, цей елемент позначає дуже різні реалії: авторство (приписуване чи наявне) того чи того явища, предмета, відповідальності за наслідки, носій і розповсюджувач (заражувач) хвороби тощо.

Ураховуючи префіксальний статус елемента *зе-*, найпродуктивнішим способом необхідно визнати префіксацію (префіксоїдизацію), якою охоплено всі аналізовані групи дериватів.

Окрім того, цей елемент виявляє й інші статусні особливості: його використовують як самостійний елемент контамінування (*[зе + де]градація* → *зєградація*, *[зе + де]біл* → *зєбіл*, *[зе + де]путат* → *зєпутат*) і в ролі інфікса – вставляють у кореневу частину твірних слів (*преЗедент*, *преЗЕдентський*, *поЗЕленіти*).

2. Зміна семантики словотворчих засобів

З-поміж номенів на позначення осіб один виділяється унікальністю своєї появи – *янелохи*. Його історія починається від телеприсєднання монологу, у якому В. Зеленський переконавав бійця в зоні АТО: «*Мне 42 года и я не лох*». Словосполучення «*я не лох*» стало основою для нового прізвиська *Янелох* (до речі, у картотеці наявний дериват-інтерпретатор цього прізвиська: *Янелох* → *зєнелох*).

В українській мові наявні дві моделі творення множини від власних назв осіб: 1) флексія вказує на множину осіб (*Петренко* → *Петренки*, *Рюрикович* → *Рюриковичі*); порівняймо з новітніми неіменними утвореннями *проти всіх* → *противсіху*, *іхтамнет* → *іхтамнети*, *какая разница* → *какаяразніци*; 2) флексія додає семантику порівняльності (*Шерлок Голмс* → *шерлоки голмси* 'такі, як Шерлок Голмс', *Макаренко* → *макаренки* 'такі, як Макаренко').

За аналогією до наявних в українській мові зразків від цього імені утворено форму множини *янелохи*. Проте використання номена *янелохи* свідчить про нове функційно-смісловне навантаження – 'послідовники / прихильники / прибічники *Янелоха*' (передусім ідеться про виборців В. Зеленського). Крім того, така множинність семантично дорівнює збірності, відповідно номен *янелохи* можна використовувати замість номенів, що позначають збірність прихильників В. Зеленського.

Для творення назв прихильників В. Зеленського використано інші наявні форманти у невластивій їм функції. Ідеться про суфікси зменше-

ності-пестливості, які в інноваційних дериватах позбавлені своєї первісної семантики: *Приберіть цю гидоту разом із зебільним автором, не ганьбіться. Для зебілят є свої божевільні, не місце їм серед нормальних!* (Ф: Н. Курганова, 16.07.19); *Мовчання «зеленят». Мінус рейтинг сьогодні – президентська посада – завтра (Global Village, 22.02.20); Перечитали? Не соромно? Не соромно за свій куций розум, зеліки?* (Громадська ініціатива «Я спілкуюся українською мовою», 10.02.20). Такі суфікси приєднано до різних твірних основ: *зебіл-, Зел’-, зелен-*. Зважаючи на частотність інноваційних дериватів такого творення (і не тільки в цьому контексті), можна стверджувати про становлення в українській мові суфіксів нової семантики.

Фактично за ці два роки постав синонімічний ряд номенів на позначення прихильників В. Зеленського, творених різними способами й засобами, як традиційними, так й інноваційними: *зебіли, зебілята, зевиборець, зелебобіки, зелебобія, зеленозаслинені* (іменник), *зеленолюб, зеленофіл, зеленята, зеліки, янелохи*.

3. Контекст мотивування і семантика дериватів

Здебільшого аналізовані деривати виявляють своє значення поза контекстом творення. Проте в картотеці наявні деривати, які словотворчими засобами, моделлю асоціюються з одним значенням, а контекст свідчить про інші референти називання. Деякі деривати аналізованих підгруп мають множинну мотивацію – контекст їхнього творення й використання унеможливають вибір якоїсь із них як єдиної. Таку множинність можуть зумовлювати різні чинники. Розглянемо для наочності деякі приклади.

Високопрофесійні маркетологи Зелення втомилися шукати оптимальне амплу для колишнього примітивного кабарецького актора (Ф: Брати Грім). Словотвірне значення виділеного деривата можна трактувати двоюко: ослівлення словосполучення *Зеленський-телепень* чи *Зе-телепень*. Проте інший текст, не пов’язаний із цим, свідчить і про можливість ще одного мотиватора: [Трам] ... *перед кожною розмовою з Путіним [про Україну] розмовляв з Порошенком телефоном і узгоджував позиції. Це вже з приходом зеленого телепня цей принцип перестав діяти...* (Тарас Чорновіл). У цьому контексті мотиватором є виділене словосполучення, у якому означальна частина *зелений* асоціює з прізвиськом *Зеленський* – спосіб контамінування основ [*зеле + теле*]пень.

Другий складник словотвірної пари *кенгуру* → *кенгурятник* утворено за моделлю *назва тварини + ятник*, яка відповідає нормам української мови; словотвірне значення таких дериватів-локативів має формулу ‘*приміщення, пов’язане з тим, кого/що названо твірною основою*’, у цьому разі приміщення для кенгуру (порівняймо із *кachatник, телятник, голуб’ятник*). Проте в контексті дериват має семантику збірності, про що свідчить і що унаочнює використане в реченні протиставлення: ... *але хоч трохи часу на чолі ключових відомств по-*

будуть адекватні чоловіки, а не кенгурятник (Ф: О. Меркулова, 06.06.19).

Подібну історію має дериват *офісятник*: також утворено за допомогою афікса на позначення локативів із очікуваним словотвірним значенням ‘*приміщення/місце для тих, кого названо твірною основою*’. Однак аналізований дериват утворено не від назви тварини, а від власної назви локатива *Офіс Президента*. Отже, семантика твірної основи і похідного є тотожною – вони позначають один і той же референт. За таких обставин формант *-ятник* є асемантичним і виконує стилістично-конотаційну роль – переведення офіційної нейтральної власної назви у статус розмовно-зневажливої.

Отже, й тут маємо експерименти щодо введення нових моделей і видозмінювання семантики словотворчих засобів.

Одним із контекстових засобів оприявлення значення новотвору є введення його до стійкої словосполучки – так зване синтаксичне накладання: ... *з початком епохи розвинутого зеленізму в Україні залишилася тільки одна і «найвища» цінність – це презЕдентська «честь і гідність»* (Ф: П. Доман, 17.01.20); *«Велике трудівництво»*. *Єдина і справжня програма найвеличнішого* (Ф: Л. Кияшко, 01.04.21). У першому зразку за основу взято відому словосполучку-ідеологему радянських часів *розвинутий соціалізм*, у другому – прорекламована на всю країну програма-ініціатива ніби-Зеленського *«Велике будівництво»*. Такий контекст унеможливає твердження про суфіксальну природу дериватів і свідчить про контамінування основ (*зелен[ськ(ий) + соціал]ізм* → *зеленізм*, [*труп + буд*]івництво → *трупівництво*).

Щодо контекстовості номенотворення варто звернути увагу і на взаємодію словотворчих засобів із засобами інших мовних рівнів: *наша Зешмаркля, Гнида Логдаунівна Буковельська, півшостий президент* тощо.

В історії слівного творення аналізованої епохи неабияку роль відіграють оніми – переважно більшість інновацій становлять онімозначащі одиниці: 1) твірними до дериватів є оніми (переважно власні назви осіб), або ж 2) результатом є оніми чи онімоподібні назви (онімоїди); лише дев’яту частину матеріалу становлять деривати-апелятиви з відапелятивними основами. Зрештою, саме зазначена особливість словотворення і його результатів зумовили одну з видільних мовних ознак цієї епохи – на відміну від попередніх, вона є уособленою.

Звичайно, описані особливості інноваційного словотворення в галузі суспільно-політичного номінування не вичерпують усього багатства й різноманіття його складників. Сьогодні дивні, незвичні, ‘такі, що ріжуть слух’, у сукупності вони виявляють до цього часу приховані, не зrealізовані можливості української мови. Їх дослідження в сукупності з інноваційними номенами інших рівнів (синтаксичний, семантичний, абро-ідеографічний) дасть змогу прогнозувати мовні процеси і здійснювати мовне планування.

Література

1. Кажан В.І. Сучасне продуктивне словотворення в мові газет. *Філологічні студії*. Кривий Ріг, 2011. Вип. 6. С. 232–239.
2. Касим Г.Ю. Дериваційна реакція на політичні реалії: okazionalizmi, poxidni vid Krym ta Krymnash. *Вісник Одеського національного університету. Серія Філологія*. 2014. Т. 19. Вип. 4 (10). С. 67–71.
3. Лук'яненко С.С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009.
4. Нелюба А. Від Президента України до сільського голови (український словотвір у виборчих перегонах). *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. 2006. Т. 12. С. 245–266.
5. Нелюба А. Про одне скорочування, його перебіг і наслідки (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця). *UCRAINICA 1. SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2004. S. 195–199.
6. Олексенко О.А. Конотативний ореол новотворів сучасного політичного дискурсу. *Життєсвіт учителя і друга*. Харків, 2013. С. 72–85.
7. Олексенко О.А. Прецедентні імена як мотиватори асоціативної номінації в сучасному словотворі. *Мовний простір граматики*. Донецьк, 2014. С. 253–257.
8. Стасюк Т.В. Відомі утворення: структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.
9. Степаненко М. Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 3–23.
10. Томіленко Л. Екстралінгвальні чинники як наслідок виникнення нової суспільно-політичної лексики. *Мандрівець*. 2014. № 1. С. 58–61.
11. Турчак О.М. Okazionalizmi v movi ukraïnskoi presy 90-x rokiv XX st.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2005. 256 с.

References

1. Kazhan V.I. (2011) Suchasne produktyvne slovotvorennia v movi hazet [Modern productive word formation in the language of newspapers]. *Filolohichni studii*. Kryvyi Rih. Vyp. 6. S. 232–239 [in Ukrainian].
2. Kasym H.Yu. (2014) Deryvatsiina reaktiia na politychni realii: okazionalizmy, pokhidni vid Krym ta Krymnash [Derivational reaction to political realities: occasionalisms derived from Crimea and Krymnash]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Filolohiia*. T. 19. Vyp. 4 (10). S. 67–71 [in Ukrainian].
3. Lukianenko S.S. (2009) Leksyko-slovotvirni innovatsii v ukrainskomu sotsialno-politychnomu nazovnytstvi [Lexical and word-forming innovations in Ukrainian socio-political nouns]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Neliuba A. (2006) Vid Prezydenta Ukrainy do silskoho holovy (ukrainskyi slovotvir u vyborchkykh perehonakh) [From the President of Ukraine to the village head (Ukrainian word formation in the election race)]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva. Nova seriiia*. T. 12. S. 245–266 [in Ukrainian].
5. Neliuba A. (2004) Pro odne skorochuvannia, yoho perebih i naslidky (sposterezhennia tymchasovo apolitychnoho movoznavtsia) [About one reduction, its course and consequences (observation of the temporarily apolitical linguist)]. *UCRAINICA 1. SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc. S. 195–199.
6. Oleksenko O.A. (2013) Konotatyvnyi oreol novotvoriv suchasnoho politychnoho dyskursu [Connotative halo of innovations of modern political discourse]. *Zhyttiesvit uchytelia i druha*. Kharkiv. S. 72–85 [in Ukrainian].
7. Oleksenko O.A. (2014) Pretsedentni imena yak motyvatory asotsiatyvnoi nominatsii v suchasnomu slovotvori [Precedent names as motivators of associative nomination in modern word formation]. *Movnyi prostir hramatyky*. Donetsk. S. 253–257 [in Ukrainian].
8. Stasiuk T.V. (2005) Vidonimni utvorennia: strukturno-semantychni i funktsionalno-stylistychni aspekty u movi suchasnoi publitsystyky [Famous formations: structural-semantic and functional-stylistic aspects in the language of modern journalism]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipropetrovsk. 20 s. [in Ukrainian].
9. Stepanenko M. (2015) Ukrainska mova i suspilno-politychni transformatsii sohodennia [Ukrainian language and socio-political transformations of today]. *Ukrainska mova*. № 2. S. 3–23 [in Ukrainian].
10. Tomilenko L. (2014) Ekstralinhvalni chynnyky yak naslidok vynyknennia novoï suspilno-politychnoi lekstyky [Extralingual factors as a consequence of the emergence of new socio-political vocabulary]. *Mandrivets*. № 1. S. 58–61 [in Ukrainian].
11. Turchak O.M. (2005) Okazionalizmy v movi ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX st. [Occasionalisms in the language of the Ukrainian press in the 1990s of the 20th century]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipropetrovsk. 256 s. [in Ukrainian].

**“ZELENSKYI EPOCH” IN THE ONOMASTIC WORD-FORMATIVE DIMENSION
(observation of the temporarily apolitical linguist)**

Abstract. Innovative processes in the Ukrainian language are marked by the diversity of their manifestations and consequences. Particularly noticeable and unexpected among them are word-formative phenomena and results. The article focuses on the study of derivative innovations of a short time interval – Presidency of V. Zelenskyi and his pre-presidential race. The main task of the article is to find out the role of onomastics in the language reflection of ‘current Ukrainian politics’ in a variety of its aspects. The subject of research is innovative onim derivatives (methods, means and results of their formation), indicating the realities of political and parapolitical life of Ukraine.

As evidenced by the gathered material, only some of the components of modern Ukrainian political life, which were reflected in the relevant groups of nouns are important for a modern person: president and his hypostasis-role, a presidential retinue and crowd scene, entourage, attributes, signs and properties, actions and consequences, the name of the controlled territory. Derivates of each group varies with the quantitative parameters, methods and means used in the formation, obtained consequences; the vast majority of them have strongly pronounced stylistic-connotational properties (sometimes on the verge of allowable, decent).

For the first time in the derivation area onim (in this case, the surname of the president) revealed hidden, unknown and not implemented before by the variability of the status and form of the surname element: *utynok*, prefix, prefixoid, infix; the element itself acquired the signs of universal attachment. Part of the word-formative forms is used in inappropriate meaning (plural form ending -y, formants of an estimated-dimensional comparison *-enyat(a)*, *-yk/ik*).

The discrepancy of the derivative semantics to the semantics of the word formative model shows some changes in traditional word-formation which in turn is eliminated by the experimentality of innovative word-formation and its playful nature.

Most derivatives have an onymic nature – the creative bases are onym or the consequence is onym, hence is the considerable degree of personification of the investigated era.

Keywords: innovation, derivative, connotation, contamination, onym, onomastic word-formation, prefixoid, formant.

© Нелюба А., 2021 р.

Анатолій Нелюба – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Харків, Україна; anatoliy_nelyuba@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

Anatoliy Nelyuba – Doctor in Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; anatoliy_nelyuba@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

ПРИЗВИЩА РОМІВ ДВОХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВОЛИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232.1(477.82=214.58)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).347-353

Нестерчук О. Прізвища ромів двох населених пунктів Волині; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано антропоніми ромів, які проживають у населених пунктах Княгининок (давніше – Маяки) та Торчин Луцького району Волинської області. На основі власних записів систематизовано мовний матеріал та виявлено всі прізвища ромів, що мешкають у селищах; встановлено склад та продуктивність груп антропонімів і прізвищевих формантів; схарактеризовано морфологічне творення офіційних найменувань.

Антропонімія ромської меншини с. Княгининок майже нічим не відрізняється від таких самих українських онімів. Морфологічне творення кількісно переважає над лексико-семантичним – 15 проти 4 прізвищ. Утворення з патронімічними формантами домінують: засвідчено 8 прізвищ зі словотворчими суфіксами *-енк-о*, *-ович* (*-евич*): *Григориченко*, *Гученко*, *Матюшенко*, *Сердюченко*, *Федоренко*, *Станкевичюс*, *Стоянович*, *Чижевич*, менша активність властива поліфункційним формантам *-ук* (*-'ук*, *-чук*), що їх виявлено у трьох номенах – *Пукалюк*, *Степанюк*, *Юзепачук*. Прізвища з посесивними суфіксами *-ов*, *-єв*, *-ин* засвідчено у двох онімах – *Тичин*, *Санніков*.

Найпродуктивнішим серед інших формантів – *-енк-о* (5 назв) у прізвищах патронімічного творення, а також по три офіційні назви на *-ович* / *-евич* та поліфункційний суфікс *-ук* (*-чук*) (3 прізвища).

Онім *Бузна* відапелятивного утворення від назви куща *буз*, *бузок* із формантом *-н-а*, яке через онімізацію спершу стало прізвищем, а опісля офіційним антропонімом.

Репаш – похідний від антропоніма, указує на зовнішність номінанта або особу за родинними стосунками, якщо прізвище похідне від прізвища, то варто говорити не про його походження, а про мотивацію, яка, очевидно, вже утрачена.

Зафіксовано запозичене прізвище з незрозумілою твірною основою *Рзаєв* – можливо, російсько-тюркського походження.

Для порівняння використали прізвища ромів із двох поближких населених пунктів – Торчин та Княгининок Волинської області. Виявилось, що спільними для них прізвища *Юзепачук* і *Стоянович*, а відмінними є такі: *Бобенко*, *Гученко*, *Коржевич*, *Марценюк*, *Марцинкевич* / *Марценкевич*, *Покальчук* і *Чужук*, *Нагаловський*, *Ковальчук* і *Головацький*, *Станкевичюс* *Бузна*, *Репаш*.

Ключові слова: антропонім, роми, апелятив, прізвище, морфологічне творення.

Постановка проблеми. Серед меншин, які проживають в Україні, роми займають щодо кількості тринадцяте місце. Вони відзначаються своїми звичаями, зовнішнім виглядом (невисокого росту, смугляві, з темним волоссям), одягом та способом ведення господарства, правильніше – з небажанням господарювати.

Достеменно походження слова циган не відоме, можливо, пішло з грецької мови, що означає 'недоторканий' [Ославська 2018]. Ще одне тлумачення – це слово від турецького чи румунського *сінгани* [Гуртовий 2014, с. 318].

Циганською мовою говорять у Південній Індії та на острові Цейлон, вона належить до індійської мови індоєвропейських мов [Огієнко т. IV, с. 469]. Збереглося декілька діалектів залежно від географічного розселення носіїв. У 20-х роках ХХ століття почався розвиток та популяризація циганської мови. Так, 1926 року було створено абетку ромського мовлення, 1927-го виходить друком перший у світі журнал «Романі зоря», 1930-го – журнал «Нево дром» – «Новий шлях». 1928 року був виданий перший підручник мовою ромів – буквар для дорослих.

Грамота, яку видав великий литовський князь Олександр циганському ватажкові Василю, є першою згадкою про ромів в Україні з 1501 року. З кожним роком кількість людей цієї національнос-

ті збільшується, окрім років Другої світової війни, коли гітлерівці їх знищували цілими таборами. За переписом 1926 р., в УРСР жили 13 000 ромів (у тому числі 2 500 у містах); 1959 р. – 28 000, а за переписом 1970 р. – 30 100, 2001 року – 47 600. Вони розселені по всіх областях України, але найбільше їх на Закарпатті, у Криму і в Південній Бессарабії.

У роки Радянського Союзу (з 1956 року) було заборонене кочівництво, тому кожна сім'я була приписана до певного населеного пункту. Зараз роми мають свої будівлі, деякі навіть господарство і як громадяни України рівні перед законом, проте часто кочують, переїжджають від одного населеного пункту до іншого.

За шість десятиліть кількість ромів на Волині неухильно зростала. Зараз їх чисельність постійно збільшується. Деякі родини приживаються: живуть в одному населеному пункті, хазайнують. Інші, хоч і живуть постійно у селі, але приписки досі не мають.

Аналіз досліджень. Офіційні та неофіційні назви ромів засвідчено у творах українських письменників: Т. Шевченка «Відьма», І. Франка «Циган», М. Старицького «Циганка Аза», С. Руданського «Місяць», «Циганська дудка», О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала», Л. Костенко «Циганська муза» та ін. На різних сайтах Інтернету знайдено списки власних особових імен «Циганські імена» [https://imena-znachenie.ru/imena/tsynganskie/], а

також з лексикографічним описом на сайті *Slovar. cc*, де пояснено їхнє походження та місце проживання меншин [https://slovar.cc/fam/cigan.html]. Частково про імена меншин м. Ужгорода описано в авторефераті І. Шоля «Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст.» [Шоля 2018]. Однак спеціальних досліджень щодо аналізу або фіксації антропонімів ромів у названих населених пунктах серед доступних нам джерел не знайдено.

Метою статті є аналіз прізвищ ромів, які проживають у селах, що входять до територіальної громади Княгининок (с. Княгининок, Милуші, Сирники) Луцького району Волинської області.

У зв'язку з визначеною метою, поставлено такі **завдання**: 1) на основі власних записів зафіксувати всі прізвища ромів; 2) проаналізувати лексико-семантичну базу прізвищ ромів у зазначених населених пунктах; 3) схарактеризувати морфологічне творення прізвищ; 4) виявити спільні і відмінні офіційні прізвища ромів смт. Торчин та Княгининок Луцького р-ну Волинської обл.

Методи та методика дослідження. Використано метод лінгвістичного опису та його основний прийом – систематизація мовного матеріалу. Кількісний метод використано для встановлення складу та продуктивності прізвищевих формантів.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначали вище, лексична база ромських прізвищ здебільшого не відрізняється від українських відповідників. Прізвищеві форми ромів подібні до офіційних форм корінних жителів, оскільки населення будь-якої країни вже мало усталені форми цих онімів. Наприклад, серед ромів Росії переважають прізвища *Лиховидов, Волков, Шабашов, Вишняков, Шишков* та ін.; у ромів Білорусі прізвища утворені від імен предків або прізвищ за допомогою білоруського суфікса *-онк-*: *Лисьонки, Писронки, Александронки*; в Україні мають у своєму складі суфікс *-ак* – *Ворончаки, Михайчаки, Волянчаки* або закінчуються на традиційний *-онко*: *Сліченко, Кравченко, Панченко*. Ромські сім'ї, які отримали свої перші документи в Польщі, мають прізвища *Островські, Козловські, Цибульські, Косанські*, а в Криму прізвища утворені від мусульманського імені їхнього предка – *Кемалов, Ібрагімов, Шекеров, Хасан* (див.: [https://news.rambler.ru/other/38120347-kakie-russkie-familii-na-samom-dele-tyganskie]). Крім цього, була помічена тенденція до «облагороджування» прізвищ – *Перлова, Золотарьов* і т. д. Потім ця традиція перейшла і до імен [https://uk.ruartijoseph.com/obschestvo/74963-muzhskie-i-zhenske-cyganskie-imena.html].

Серед ромів, що проживають на території Княгининської територіальної громади, зафіксували такі прізвища: *Станкевичюс / Станкевичус* та *Юзепчук* (по 21 представнику), *Стоянович* (18), *Бузна* (15), *Репаш* (14), *Степанюк* (9), *Тичин* (6), *Санніков* (5), *Сердюченко* (4), *Федоренко* (2), *Пукалюк* (2), *Чижевич* (2), *Матюшенко* (1), *Григориченко* (1), *Гученко* (1).

Традиційно, аналізуючи твірні основи, прізвища поділяємо на групи:

1) за лексико-семантичними ознаками основ, від яких утворені;

2) за структурно-граматичними та словотвірними характеристиками [Кравченко 2014, с. 73], адже «первісно, коли утворювалась особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало», про що свідчать «чотири основні лексико-семантичні групи прізвищ, утворених 1) від імен; 2) за походженням або за місцем проживання; 3) за соціальною (класовою) приналежністю або за постійним заняттям (професією); 4) від якоїсь індивідуальної ознаки (найчастіше фізичної чи психічної властивості) їх першого носія» [Редько 1966, с. 8–9].

Дослідивши антропоніми півдня Волинської області, Л. Лісова встановила, що з-понад 27 000 прізвищ 31,99 % становлять відіменні назви (від 670 чоловічих і 51 календарного жіночого імені), 14,3 % відтопонімних прізвищ, решта – відапелятивні утворення [Лісова 2014, с. 6–8].

Про кількість носіїв одного прізвища та його походження можна дізнатися з інтерактивної карти РІДНІ <https://ridni.org/karta>.

Прізвища морфологічного способу творення відповідно до традиційного, усталеного в українській антропонімії підходу поділяємо на: 1) прізвища з патронімічними формантами (*-енк(о), -ич, -ович (-евич)*); 2) прізвища з поліфункційними формантами (*-ук (-'ук, -чук), -ак, -ик, -к-о, -ець, -ськ-ий*); 3) прізвища з посесивними формантами: *-ов/-ев (-ев), -ів(-іє), -ин/-ін(-ін)*.

Щодо прізвищ із поліфункціональними формантами дослідниця Л. Кравченко зауважує: «...найбільш поширеними є антропоніми із суфіксами **-к-о, -ик, -ук(-юк), -ак(-як), -ець**. Багато з них можна кваліфікувати як прізвища подвійної словотвірної мотивації, що пов'язано з багатозначністю слів, а також із функціональною полісемією формантів, насамперед суфіксів **-к-о, -ик, -ук (-юк), -ець**» [Кравченко 2014, с. 121].

«Суфікс **-енк-о** один із найпродуктивніших і найбільш характерний як формат українських прізвищ. Прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57 % прізвищ, утворених шляхом суфіксації. Суфікс **-енк-о** належить до патронімічних, отже, прізвища на **-енк-о** майже завжди означають сина того, кого називає передсуфіксальна частина» [Редько 1966, с. 123].

Найбільше ромських прізвищ зафіксовано з патронімічним суфіксом **-енк-о**:

Григориченко – відіменне утворення, де до варіанта *Григор* додано два форманти *-ич* + патронімічний *-енк-о* [Редько, 1966, с. 123].

Гученко – «від слов'янського особового імені *Гуч*, уперше письмово засвідчене 1423 році в мараморському селі Крачуново, що біля Мараморського Сигота: кр. *Huch f. Oltus*. У 1649 році антропонім *Гуч* уже виступає в ролі прізвищевої назви громадянина м. Мукачева: *Hucz Pal* та в Галичині» [https://ridni.org/karta/гученко]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-енк-о* від прізвищ *Гук* або *Гуч*; перв. значення – “син *Гука* (*Гуча*)”» [Редько 2007, с. 270; СПП-ЗУ 2013, с. 109].

Матюшенко – утворено від варіанта *Матуш* < *Матвій* із патронімічним суфіксом *-енк-о* [Редько, 1966, с. 162].

Сердюченко – прізвище відапелятивного творення із патронімічним формантом *-енк-о* (< *Сердюк*). «На Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. – козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронець гетьмана» [СУМ, т. IX, с. 133; Редько 2007, с. 948; СПЧ 2002, с. 318].

Федоренко – відіменна назва (< *Федор*) за допомогою афікса *-енк-о*, який вказує на творення від імені батька «син Федора». Так утворені офіційні назви *Іваненко*, *Клименко*, *Сергієнко* та ін. [Редько 1966, с. 18; СПП 2002, с. 360; СПП-ЗУ 2013, с. 406; Кравченко 2014, с. 192].

Моделі *-ович* / *-евич* служать активним засобом вираження родинної належності сина до батька [Чучка 2005, с. 290].

Зафіксовані такі прізвища з цим формантом:

Станкевичюс – не виявлено у словниках, але зафіксовано прізвище *Станкевич* – «патронімічне утв. за допомогою суф. *-евич* від гіпокорист. вл. імені (прізвиська) *Станко*; перв. значення – «син Станка» [Редько т. II, 2007, с. 1003]; див. ще такі фіксації: *Станкевич* – у Волинській, Львівській, Рівненській, Чернівецькій областях [СПП-ЗУ 2013, с. 375; СПП 2002, с. 334]. У праці П. Чучки виявлено *Станкович* – «Укр. утворення з суф. *-ович* від місц. трад. слов. імені *Станко*, тобто *Станислав*. Однак п-ще *Stanković* дуже поширене й у Хорватії [Чучка 2005, с. 531]. Кінцеве *-юс* носії прізвища могли отримати, проживаючи у Литві.

Стоянович < *Стоян* – «це традиційне слов'янське ім'я, найбільш улюблене та опоетизоване македонцями, сербами та болгарами. Його походження виводять із дієслова *stojati* та суфікса *-ать*. А первісна семантика імені, яку в ньому вбачають, – це побажання в охоронних цілях – Нехай зостанеться живим! (Кпаррová 168). Сама ідея наділити ім'я захисною функцією, за В. Будзішевською, до балканських слов'ян прийшла від тюркських чи монгольських народів, а завдяки болгарам вона поширилася на всю слов'янську північ (Budziszewska 239, с. 240). Найдавніші записи цього імені на українських теренах сягають XIV ст.» [https://ridni.org/karta/стоянович]. Порівняйте ще такі уточнення: «Давньослов'янське чоловіче ім'я *Стоян* того ж кореня, що й *устояти*, *стійкий*» [Чучка 2005, с. 536]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-ович* від прізвиська *Стоян*; перв. значення – “син *Стояна*»» [Редько 2007, с. 1017].

Чижевич – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-евич* від прізвиська *Чиж*; перв. значення – “син *Чижа*”» [Редько 2007, с. 1167; СПП-ЗУ 2013, с. 432]. «Особове ім'я [Чиж] пішло від назви птаха *чиж*. У латиномовних записах *Загисса* ім'я *Чиж* фіксується вже з 1221 року. У польській транслітерації 1461 року цей антропонім має вигляд: *rap Jussko Cziżb* (SSNO I 444). Крім наведеного запису польські письмові джерела з українських земель XII–XV століть наводять ще декілька записів, у

яких лексема *Чиж* та її дериват *Чижик* мають однозначно український графічний вигляд» [https://ridni.org/karta/чижевич].

Серед поліфункціональних формантів найпоширенішими є *-ук* / *-юк*. Прізвища з цими формантами на Волині утворені від апелятивних основ, серед них переважають антропоніми, мотивовані назвами професій [Лісова 2014, с. 9].

Як зазначає Л. Кравченко: «Однак основне значення суфіксів *-ук*, *-чук* – це вказівка за походженням від батька (рідше за матір'ю), подібно до суфіксів *-ович/-евич*, *-енк-о*» [Кравченко 2014, с. 138].

Деякі антропонімісти підтримують припущення А. Степановича про те, що прізвища та прізвиська на *-чук* первісно давались онукам, а на *-енк-о* – синам, тобто сина *Котляра* називали *Котлярком*, а онука – *Котлярчуком*» [Кравченко 2014, с. 138].

Прізвища з суфіксами *-ук* (*-'ук*, *-чук*) вказують на сина особи, а також на його підмайстра, учня, помічника. Такі прізвища могли виникнути і від антропонімів. На Західному Поліссі лексеми на *-ук* становлять продуктивний тип найменувань дітей (із відтінком зменшеності та пестливості) (*дитюк*), нейтральних назв дорослих (*багнюк*), назв осіб із відтінком зневажливості (*манюк*), а також назв молодих тварин (*гусюк*, *поросяк*) [Аркушин 2000, с. 209].

Отож, такі форманти могли бути не тільки патронімічними, а й демінутивними, так вважають Р. Керста [Керста 1984, с. 82], Л. Кравченко [Кравченко 2004, с. 92], В. Німчук [Німчук 1964, с. 208], П. Чучка [Чучка 1969, с. 301]. Оскільки розрізнити мотиви найменувань кожного антропоніма досить важко, то зараховуємо їх до поліфункційних.

Зафіксовано також деривати, утворені від імен, прізвиськ, назв професій чи заняття першоносія. Очевидно, ці прізвища пройшли стадію онімізації, спершу функціонуючи як прізвиська.

Зафіксовані такі прізвища з *-ук* / *-чук*:

Пукалюк – «Етимологія прізвища спірна. У прикарпатських гуцулів є прізвища *Рикап*, *Рикапик*, *Рукajlo*, *Рукas*, які А. Вінцез виводить з укр. дієсл. *пукати* – «розколюватися, розриватися, тріскати». Й. Бубак виводить від апел. рек – «в'язанка», «вузол». За К. Римутом, пол. прізвище *Puka* походить від дієсл. *rukas* – «стукати», «тріскати», «лопатися». За С. Роспондом, *Puka* – це первісне слов'янське ім'я. Давньослов. ім'я з первісним значенням «в'язка» вбачає в лексемі *Пу* і *Я*. Свобода [https://ridni.org/karta/пукалюк]. Хоч можна припустити, що прізвище походить від назви риби *Пукас* < *пукас* [Гр т. III, с. 499].

Степанюк – патронімічне, утв. за допомогою суф. *-'ук* від вл. імені (прізвиська) *Степан*; синонімічне до прізвища *Степанчук* [Редько 2007, с. 1010].

Юзепчук – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища ЮЗЕПЧУК відсутні» [https://ridni.org/karta/юзепчук]. Безперечно, це «патронімічне; утв. за допомогою суф. *-чук* від власного імені Юзеп (від Юзеф,

Йосип); перв. значення – “син Юзепа”» [Редько 2007, с. 1236]; пор. польське ім'я Józef [Grzenia 2002, с. 174].

-ин: *Тичин* – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища ТИЧИН відсутні» [https://ridni.org/karta/тичин]; антропонім виявлено у словнику чернівецьких прізвищ – *Тіччин* [СПП 2002, с. 347]; у праці Ю. Редька зафіксовано *Тичіна* – утв. семант. способом від апелятива *тичина* (= тичка, довга палиця, жердина) [Редько 2007, с. 1054].

-ов (-ев / ев): *Санніков* – вочевидь, це прізвище російського походження від варіанта імені *Саня* < Олександр із суфіксом *-ов*. *-ов* вказує на нащадка особи, який представлений у твірній основі.

Бузна – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища БУЗНА відсутні» [https://ridni.org/karta/бузна]; цей онім зафіксовано у м. Любомль Волинської обл. [СПП-ЗУ 2013, с. 49]. Вважаємо це відапелятивне утворення від назви куща *буз*, *бузок* із формантом *-н-а*, яке через онімізацію спершу стало прізвищем, а опісля офіційним антропонімом. Назви кущів стали основами 162 прізвищ Волині: *Буз*, *Бузюк* < *Буз* < *буз* ‘бузок’ [Аркушин т. I 2000, с. 35].

Репаш – П. Чучка вважає, що на основі гіпокористичної та демінутивної функції суфікса *-аш* розвинулася його генесіонімічна функція [Чучка 2003, с. 338]. Такі прізвища похідні від антропонімів (власних імен), указують на зовнішність номінанта або особу за родинними стосунками. Тут зауважимо: якщо прізвище похідне від прізвища, то варто говорити не про його походження, а про мотивацію, яка, очевидно, вже утрачена. «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища РЕПАШ відсутні» [https://ridni.org/karta/репаш].

Зафіксовано запозичене прізвище з незрозумілою твірною основою *Рзаєв* – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища РЗАЄВ відсутні» [https://ridni.org/karta/рзаєв]; можливо, російсько-тюркського походження; див., напр., словникову статтю: азербайджанський письменник із псевдонімом Рза Расул – носій прізвища *Рзаєв* [УРЕС т. III, 1968, с. 132].

Давніше нами було досліджено прізвища ромів, що проживають у селищі міського типу Торчин Луцького району та схарактеризовані у монографії «Антропонімія торчинських ромів» [Нестерчук 2020].

1960 року у Торчині оселилася перша велика ромська родина Юзепчуків [Гуртовий 2014, с. 316]. Зафіксовано ось таку розповідь Р. Юзепчука: «*Улян Юзепчук – це мій дід. Як він помер, мені було шість років. Я знаю, що він приїхав з своїми дітьми, тобто шість синовей і три дочки. Як він сюди приїхав, то в самому Торчині місцевих як би жителів не було, в Торчині заселялися люди різних культур, і стали будувати цей Торчин. То дід мій так само будували цей Торчин.*»

Чисельність ромів у цьому населеному пункті збільшується з кожним десятиліттям, нараховано

до півтисячі осіб. Торчинська община ромів одна з найбільших у Волинській області.

Родини, що поселилися в Торчині ще у минулому столітті, вважають себе корінними: вони побудували гарні будинки, трудяться, охайно господарюють, а деякі навіть породичалися з ними. Як підкреслював І. Юзепчук, він усе життя працював, був учителем співів і художнім керівником різних ансамблів, має домашнє господарство з різною живністю, обробляє город. Інші теж знаходять заняття: закупають волоські горіхи, лущать їх і здають у приймальні пункти, збирають металобрухт та ін. А недавно приїжджих, які не влилися у громаду торчинців, прозивають *макарами* чи *бідними циганами*.

Маємо два спільних торчинських і княгининських ромських прізвищ – *Юзепчук* (78 повнолітніх представників), *Стоянович* (18) і 10 прізвищ, які не зафіксовані у с. Княгининок: *Бобенко* (1), *Гученко* (20), *Коржевич* (2), *Марценюк* (1), *Марцинкевич / Марценкевич* (14), *Покальчук* і *Чужук* (по 5), *Нагаловський*, *Ковальчук* і *Головацький* (по 3). А в Торчині відсутні *Станкевичюс*, *Бузна*, *Репаш*, *Степанюк*, *Тичин*, *Санніков*, *Сердюченко*, *Федоренко*, *Пукалюк*, *Чижевич*, *Матюшенко*, *Григориченко*, *Гученко*.

Серед прізвищ торчинських ромів виявлено 9 офіційних назв лексико-семантичного творення, а саме деривати, утворені від імен:

Гученко – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-енк-о* від прізвищ Гук або Гуч; перв. значення – „син Гука (Гуча)”» [Редько 2007, с. 270];

Марцинкевич, *Марценюк* – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-’ук* від власного імені (прізвища) Марцин; перв. значення – „син Марцина”» [Редько, 2007, с. 659]; пор. польське Marcin [Grzenia 2002, с. 227];

Стоянович – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-ович* від прізвища Стоян; перв. значення – „син Стояна”» [Редько 2007, с. 1017];

Юзепчук – «Патронімічне; утв. за допомогою суф. *-чук* від власного імені Юзеп (від Юзеф, Йосип); перв. значення – ‘син Юзепа’» [Редько, 2007, с. 1236]; пор. польське ім'я Józef [Grzenia 2002, с. 174].

Деривати від інших антропонімів, апелятивів:

Чижевич – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-евич* від прізвища Чиж; перв. значення – „син Чижа”» [Редько 2007, с. 1167];

Бобенко – Ю. Редько прізвище *Бобенчик* вважає дериватом із зменш. суф. *-ик* від прізвища *Бобенко* [Редько 2007, с. 75];

Покальчук – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-чук* від прізвища Покало; перв. значення – «син Покала» [Редько 2007, с. 840];

Бортник – «утв. семант. способом від апелятива бортник (= пасічник); вказувало на заняття» [Редько 2007, с. 92].

Ковальчук – суфіксальний дериват від українського апелятива *коваль* [https://ridni.org/karta], а *Ковальчук* – син чи учень коваля [Редько 1966, с. 63].

Зауважимо, що серед фіксацій не виявлено жодного прізвища, яке було б утворено від ром-

ських слів, тому за самими антропонімами неможливо встановити, хто за національністю носій – ром, українець чи росіянин.

Висновки. В антропонімії ромів населених пунктів територіальної громади Княгининок зафіксовано прізвища морфологічного творення.

Морфологічне творення представлене патронічними, поліфункційними та посесивними формантами. Засвідчено 8 прізвищ із такими патронічними суфіксами: *-енк(о)*, *-ович (-евич)*, менша активність властива поліфункційному форманту *-ук (-'ук, -чук)* – виявлено 3 офіційні назви. Прізвища з посесивними суфіксами *-ов -єв, -ин* засвідчено у 2 назвах.

Найпродуктивніші форманти у прізвищах морфологічного способу творення – патронічний

-енк-о (5 прізвищ), а також по три офіційні назви з патронімічним *-ович / -евич* та з поліфункційним *-ук (-чук)*.

Виявлено, що у двох селищах Торчин та Княгининок Волинської області проживають представники спільних прізвищ ромів – *Юзенчук, Стоянович*. Серед торчинських прізвищ ромів зафіксовано 9 назв лексико-семантичного творення. Зовсім не виявлено назв із цим творенням серед княгининських прізвищ. Окрім того зафіксовано 16 прізвищ торчинських ромів, які не виявлені у Княгининку (*Берлевич, Бортник, Головацький, Гученко, Касперович, Ковальчук, Коржевич, Марцинкевич / Марценкевич, Нагаловський, Покальчук, Рзаєв, Чижевич, Чужук, Яковлев*, а також Ванічек належить змішаній ромсько-українській сім'ї).

Умовні скорочення джерел

1. СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
2. Гр – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-ох томах. Київ, 1907–1909.
3. Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2007. 1438 с.
4. СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ, 1970–1980.
5. СПП-ЗУ – Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упорядник Г.Л. Аркушин. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 556 с.
6. СПП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернігівщини) / гол. Ред. К.М. Лук'янюк. Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
7. УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник: у 3-х т. Київ, 1968.
8. Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Вид-во «Світ», 2005. 702 с.
9. Grzenia – Grzenia J. Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 362 s.

Legend

1. СЗГ – Arkushyn H.L. (2002) Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok [The Dictionary of Western Polissian Dialects]. T. 2. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
2. Гр – Hrinchenko B. (1907–1909) Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian language]: U 4-okh tomakh. Kyiv [in Ukrainian].
3. Редько – Redko Yu. (2007) Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch [Dictionary of modern Ukrainian surnames]: u 2-kh t. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka. 1438 s. [in Ukrainian].
4. СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of Ukrainian language]: v 11 tomakh. Kyiv [in Ukrainian].
5. СПП-ЗУ – Slovnyk prizvyshch pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel (2013) [Dictionary of surnames of north-western Ukraine and adjacent lands] / uporiadnyk H.L. Arkushyn. Lutsk: Vezha-Druk. 556 s. [in Ukrainian].
6. СПП – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozminno-orfohrafichnyi (na materialy Chernihivshchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling (on the material of Chernihiv region)] / hol. Red. K.M. Lukianiuk. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
7. УРЕС – Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk (1968) [Ukrainian Soviet encyclopedic dictionary]: u 3-kh t. Kyiv [in Ukrainian].
8. Чучка – Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Lviv: Vyd-vo «Svit». 702 s. [in Ukrainian].
9. Grzenia – Grzenia J. (2002) Słownik imion [Dictionary of names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 362 s. [in Polish].

Література

1. Гуровий Г. Торчин – передзвін віків: історико-краєзнавчий нарис: 2-е вид., змінене та доповнене. Луцьк: Надтир'я, 2014. 432 с.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування: монографія. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.
3. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини: монографія. Київ: Факт, 2004. 197 с.
4. Кравченко Л.О. Українська ономастика: антропоніміка: навч. посіб. Київ: Знання, 2014. 239 с.

5. Лісова Л.О. Антропонімія півдня Волинської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 українська мова. Луцьк, 2014. 25 с.
6. Нестерчук О. Антропонімія торчинських ромів. Луцьк: Терен, 2020. 121 с.
7. Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -(')ук, -чук та етимологічно споріднені утворення. *Українська діалектологія і ономастика*: зб. ст. / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1964. С. 194–210.
8. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т. I–IV. Вінніпег, 1979–1994.
9. Ославська С. Як роми оселилися в Луцьку. *Волинські новини*. 30 серпня 2018 р. С. 19.
10. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища: монографія. Київ: Наук. думка, 1966. 216 с.
11. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Київ: Папірус, 1969. 671 с.
12. Шоля І. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2018. 20 с.
13. «Рідні». Карта поширення прізвищ України. URL: <https://ridni.org/karta>.

References

1. Hurovyi H. (2014) Torchyn – peredzvin vikiv: istoryko-kraieznavchyi narys [Torchyn – the bell of the ages: a historical and local lore essay]. 2-e vyd., zminene ta dopovnene. Lutsk: Nadstyria. 432 s. [in Ukrainian].
2. Kersta R.Y. (1984) Ukrainska antroponimiia XVI stolittia. Cholvichy imenuvannia [Ukrainian anthroponymy of the 16th century. Male naming]. Monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 152 s. [in Ukrainian].
3. Kravchenko L.O. (2004) Prizvyshcha Lubenshchyny [Prizvyshcha Lubenshchyny]. Monohrafiia. Kyiv: Fakt. 197 s. [in Ukrainian].
4. Kravchenko L.O. (2014) Ukrainska onomastyka: antroponimika [Ukrainian onomastics: anthroponymy]. Navch. posib. Kyiv: Znannia. 239 s. [in Ukrainian].
5. Lisova L.O. (2014) Antroponimiia pivdnia Volynskoi oblasi [Anthroponymy of the south of Volyn region]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 25 s. [in Ukrainian].
6. Nesterchuk O. (2000) Antroponimiia torchynskykh romiv [Antroponimiia torchynskykh romiv]. Lutsk: Teren, 2020. 121 s. [in Ukrainian].
7. Nimchuk V.V. (1964) Ukrainski prizvyshcha z sufiksamy -uk, -(')uk, -chuk ta etymolohichno sporidneni utvorennia [Ukrainian surnames with suffixes -uk, -(')uk, -chuk and etymologically related formations]. *Ukrainska dialektolohiia i onomastyka*: zb. st. Kyiv: Naukova dumka. S. 194–210 [in Ukrainian].
8. Ohienko I. (1979–1994) Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language]. Т. I–IV. Vinnipeg [in Ukrainian].
9. Oslavska S. (1966) Yak romy oselylysia v Lutsku [How the Roma settled in Lutsk]. *Volynski novyny*. 30 serpnia. S. 19 [in Ukrainian].
10. Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames: monograph]. Kyiv: Naukova dumka. 216 s. [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia: monograph]. Kyiv: Papirus. 671 s. [in Ukrainian].
12. Sholia I. (2018) Dynamika imennyka zhyteliv m. Uzhhoroda u XX st. [Dynamics of the noun of Uzhhorod residents in the 20th century]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].
13. «Ridni». Karta poshyrennia prizvyshch Ukrainy: [“Native”. Map of the distribution of Ukrainian surnames]. URL: <https://ridni.org/karta> [in Ukrainian].

ROMA'S SURNAMES IN TWO LOCALITIES OF VOLYN

Abstract. The article gives an analysis of anthroponyms for the Roma living in the localities of Kniakhynok (the previous name – Mayaky) and Torchyn in Lutsk District, Volyn Region.

No special research on the analysis or recordings of anthroponyms for the Roma in Ukraine has been found among available sources. Thus, the analysis of Roma's surnames from the localities of Kniakhynok and Torchyn became the objective of research.

Based on the author's own records the language material is systematized and all the surnames of Roma living in the localities are identified; the composition and productivity in the groups of surnames and surname formants are specified; the lexical and semantic base of surnames is analyzed; the morphological formation of official names is characterized.

The anthroponymy for the Roma minority in Kniakhynok almost does not differ from the same Ukrainian onyms. The morphological formation is confirmed in all official names. There is a predominance of formations with patronymic formants: 8 surnames with word formative suffixes *енк-о/-enk-o, -ович/ovych (-евич/evych)* were recorded: *Григориченко/ Gryhoryuchenko, Гученко/Huchenko, Матюшенко/Matiushenko, Сердюченко/Serdiuchenko, Федоренко/Fedorenko, Станкевичюс/Stankevychius, Стоянович/Stoianovych, Чижеевич/Chuzhevyuch*, less activity is peculiar to polyfunctional formants *-ук/uk (-'ук/iuk, -чук/chuk)* which were recorded in three nomens – *Пукалюк/Pukaliuk, Степанюк/Stepaniuk, Юзенчук/Yuzepchuk*. Surnames with possessive suffixes *-ов/ov, -ев/iev, -ин/yn* were identified in two onyms – *Тичин/Tychyn, Санніков/Sannikov*.

The most productive among other formants is *-enk-o/-enk-o* (5 surnames) in surnames with patronymic formation, three official names with *-ович/ovych / -евич/evych* were recorded for each formant and three surnames with polyfunctional suffixes

–ук/uk(-чук/chuk) were specified.

Решаи/Repash is derivative from the anthroponym indicating the appearance of a nominee or a person as a family member. If a surname is derived from a nickname we should speak not about its origin but about the motivation which is obviously already lost.

The borrowed surname *Рзаев/Rzaiev* with obscure stem was recorded; it might be of Russian-Turkic origin.

Roma's surnames from two adjacent localities of Torchyn and Kniahynynok in Volyn Region were used for comparison. It has been found out that they have two common surnames such as *Юзенчук/Ūizerchuk* and *Стоянович/Stoianovych* and the rest of surnames is different and they include *Бобенко/Bobenko*, *Гученко/Huchenko*, *Коржевич/Korzhevych*, *Марценюк/Martseniuk*, *Марцинкевич/Martsynkevych* / *Марценкевич/Martsenkevych*, *Покальчук/Pokalchuk* and *Чужук/Chuzhuk*, *Нагаловський/Nahalovskiy*, *Ковальчук/Kovalchuk* and *Головацький/Holovatskiy*, *Станкевичюс/Stankevychius*, *Бузна/Buzna*, *Решаи/Repash*.

Keywords: anthroponym, appellative, surname, Roma, morphological formation.

© Нестерчук О., 2021 р.

Оксана Нестерчук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна; nester-oks@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2676-7966>

Oksana Nesterchuk – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine; nester-oks@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2676-7966>

ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ ІМЕНІ ЖІНКИ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ АНТРОПОНІМНІЙ ФОРМУЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).354-362

Пахомова С. Причини відсутності імені жінки в давньоруській антропонімній формулі; кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж тривалої історії супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок, однак у численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування. *Мета* праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, беруться до уваги також екстралінгвальні відомості інших гуманітарних наук. У дослідженні було продемонстровано специфіку ідентифікації східнослов'янських жінок, яка полягала у невживанні її особового імені (відхилення від цього узусу стосувалося дівчат та жінок похилого віку). Дотепер у літературі це явище пояснювалося залежним станом особи. У статті спростовується ця теза і наводяться численні факти (освіта, рівні з чоловіком майнові права, участь у державних справах, регентські функції тощо), які переконують, що жінка в Київській Русі мала достойний правовий статус. Відсутність імені інтерпретуємо як рефлекс табу на жіноче ім'я, що вкладається в систему інших заборон, пов'язаних з язичницьким світоглядом, що впорядковує життя жінки у первісному суспільстві і пояснюються її природними фізіологічними властивостями, незрозумілими для чоловічої частини громади, а через це – уявленнями про те, що жінка дитородного віку якимось чином пов'язана з *нечистим* світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті. Оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то евфемістична заміна дівочого імені на патронім здається нині цілком імовірною, вона була пов'язана з ритуалом ініціації – входженням в іншу вікову групу. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після шлюбу, а складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, за своєю структурою відповідав обряду ініціації, в результаті якого жінка діставала іншу власну назву – андронім.

Ключові слова: іменування жінки, відсутність імені, патронім, андронім, домонгольський період.

Постановка проблеми. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж довготривалої історії людства супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок. У численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування; причиною цього є, безперечно, кількісний чинник. Жіночі імена мають значно нижчу питому вагу на тлі чоловічих власних назв: зокрема, у Біблії на 3037 чоловічих імен припадає лише 181 жіноче [Щетинин 1968, с. 52], у православному календарі жіночих імен у 4 рази менше, ніж чоловічих [Суперанская 2010, с. 25], у словнику давньоруських особових власних імен М.М. Тупікова зафіксовано лише 50 жіночих імен, тоді як чоловічих – 5300 [Гапоненка 2019, с. 29]. Схожа картина спостерігається і в інших слов'янських групах [Макарович 2001, с. 18].

Аналіз досліджень. Питання, пов'язані з окремими категоріями жіночого антропонімікону, розглядали у своїх працях українські дослідники М.П. Брус, Н.І. Головач, Л.Л. Гумецька, Л.Є. Дуда (Луно), Л.А. Москаленко, Л.В. Ящук (Литвинчук), М.Я. Наливайко, Л.Р. Осташ, С.П. Павелко, С.М. Пахомова, Н.М. Петрица, Л.О. Садова, М.І. Сенів, І.І. Фекета, П.П. Чучка, В.О. Шевцова, І.С. Шоля, Н. Шульська та ін. Однак несхожість природи жіночих і чоловічих антропонімів практично не досліджена, хоча у кращому разі особливості жіночого іменування пояснюються суспільною нерівністю жінок, хоча теза про невключеність жінок

у суспільні і майнові справи потребує перегляду й уточнення у світлі нових досліджень.

Мета праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, при реконструкції праслов'янської антропосистеми використовуємо екстралінгвальні відомості суміжних гуманітарних дисциплін: правознавства, історії, соціології, етнографії, культурології тощо.

Методи дослідження. Не можна не погодитися з думкою І.М. Железняк: «У власній назві закладена пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково» [Железняк 2011, с. 239]. При реконструкції системи іменування слов'янок у дописемний період спираємося на порівняльно-історичний і типологічний метод, при визначенні найхарактерніших моделей і формул застосуємо структурний метод, при аналізі і викладі матеріалу спираємося на описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Літописні тексти періоду Київської Русі – найдавніший ономастично насичений документом, в якому на тлі офіційних повідомлень про державних осіб і їх діяль-

ність відомості про жінок становлять рідкісні вкраплення: у переважній більшості контекстів, де згадуються жінки, йдеться про їх народження, смерть або одруження, хоча останнє інтерпретувалося передусім як політична подія, адже в Середньовіччі укладання шлюбу в князівському середовищі мало династичний характер.

1. Неантропонімічна ідентифікація жінки.

У контекстах зі згадуванням жінки звичайною практикою є відсутність її особового імені. Часто називання особи взагалі відбувається неантропонімічними засобами. Показовим є літописний фрагмент про дітей Рогнеди і Володимира, де особові імена княжичів наведені, а от дочок відсутні: *отъ нея же роди 4 сыны, Изяслава, Мъстислава, Ярослава, Всеволода, а 2 дщери* (ЛЛ, 34, 980); про дітей Данила і Анни літописець пише: *и родишася отъ нея сынове и дщери, первенець бо бѣ у него Ираклѣй, по немъ же Левъ и по немъ Романъ, Мъстиславъ, Шварно, и инии бо млади отъидоша свѣта съго* (ИЛ, 160, 1213), особових імен княжон не наведено. Безонімна номінація жінок відбувається в ситуаціях, коли – з погляду сучасника – було б доречно вжити особове ім'я. Так, у фрагменті 12 ст. йдеться про князя Ростислава, який гостював у сім'ї своєї заміжньої дочки і її чоловіка князя Олега, але в цьому контексті жодного разу не знаходимо особового імені жінки: *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою; и дщи ему вда многы дары; възва Ростиславъ к собѣ Олга и дщерь* (ИЛ, 94, 1168).

Серед графіті Софійського собору в Києві зафіксовано напис, що датується 1097 р., де наводяться різні родинні зв'язки поіменованої особи, однак особове ім'я не вжито: *Володимиря... се была многопечальная Андреева сноха, Ольгова сестра и Игорева и Всеволожа* (Высоцкий 1985, с. 25).

Неантропонімічна ідентифікація жінок здійснюється за допомогою термінів спорідненості, титулів та етнонімів.

1.1 Терміни спорідненості.

1.1.1 Термін *дщерь*.

Цей термін вжито переважно у повідомленнях про укладання шлюбу. Історичні джерела зазначають, що коли «йшлося про політичну вигоду, шлюбний вік істотної ролі не відігравав, одружували навіть дітей у віці до десяти років. Але загалом, коли не було політичної необхідності, дотримувалися візантійської практики: шлюбний вік для хлопців – 14–15 років та 12–13 для дівчат, що відповідало і практиці, прийнятій у католицьких землях – 14 років для хлопців та 12 для дівчат» (Войтович 2006, с. 24). Зважаючи на цей факт, зрозуміла висока вживаність наведеного позначення в літописних повідомленнях про одруження, водночас у текстах такого характеру імена наречених не вживають, наприклад:

Изяславъ отда дщерь свою Полотску за Борисовича за Рогволода (ЛЛ, 135, 1144); *и проси у него дщери за своего сыновца за Святослава* (ЛЛ, 150, 1159); *пояша у Бана дщерь за Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *Дюрги поя у Изяслава Давыдовича Черниговъ дщерь его за сына своего Глѣба въ Кіевъ* (ИЛ, 79,

1155); *Изяславъ же оттолѣ посла къ Дюргевичу к Андреевичу, испроси у него дщерь за сыновца своего за Святослава* (ИЛ, 97, 1160); *отъда Ярославъ дщерь свою за Володимера за Глѣбовича, Переяславлю* (ИЛ, 122, 1179); *поя себѣ въ жену дщерь у Мъстислава Володымерича* (ГЛ, 289, 1112); *Мъстиславъ Володымеричъ отда дщерь свою за царевича Греческого* (ГЛ, 292, 1122); *сына ми поими ко дщери* (ИЛ, 194, 1257); *Изяславъ Мъстиславичъ отда дщерь свою за Рогволода Борисовича князя Полоцкого* (ГЛ, 297, 1144).

Навіть у разі, коли в одному контексті йдеться про двох дочок, літописець не згадує їх імен: *Той же зимъ Всеволодъ отда двѣ Всеволодовквнѣ, Володымери внуцѣ, едину за Володимера за Давыдовича, а другу за Ярославича за Дюрдя, обѣ одной недѣлѣ* (ИЛ, 20, 1144); *вда Гюрги дщерь свою за Святославича за Олга, другу за Володымерича за Ярослава въ Галич* (ИЛ, 48, 1150).

З середини 13 ст. у контекстах, пов'язаних з одруженням, термін на позначення жінки взагалі елимінується, пор.: *оженися князь Володымеръ Костянтиновичъ* (ЛЛ, 196, 1232); *великий князь Георги ожени сына своя Володимера и Мстислава* (ЛЛ, 196, 1236); *оженися Борисъ князь Василковичъ у Ярослава у Муромського князя* (ЛЛ, 201, 1248); *оженися Михайло Глѣбовичъ* (ГЛ, 227, 1278); *оженися князь Иоаннъ Дмитріевичъ у Дмитрія Ростовского* (ГЛ, 227, 1292); *оженися въ Ростовъ князь Юри Даниловичъ* (ГЛ, 228, 1297); *оженися князь Феодоръ Михаиловичъ у Дмитрія Жидимирича* (ГЛ, 229, 1314); *оженися князь Андрѣй Феодоровичъ* (ГЛ, 230, 1347). При цьому в наведених літописних фрагментах згадуються імена нареченого, його батька, тестя, проте імені нареченої там немає.

1.1.2 Термін *жена*.

Цей аелятив використовується при називанні заміжніх жінок у різних повідомленнях: *Давыдъ ... посади жену свою у Володаря* (ЛЛ, 115, 1097); *бѣ бо повелѣ жену собѣ из Обезъ* (ЛЛ, 146, 1154); *Володымир ... матеръ Ярополчу и жену его ... приведе Кыеву* (ЛЛ, 88, 1085); *услышавъ же Всеволодъ полонену жену и съ дѣтьми* (ЛЛ, 169, 1186); *Изяславъ же съ женою своєю вырочиста Святослава въ Половецъ* (ИЛ, 76, 1154); *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою* (ИЛ, 94, 1168); *и поя у попа жену и постави собѣ жену и родися у нее два сына* (ИЛ, 136, 1168).

1.1.3 Терміни *сестра*, *мати*, *мачуха* належать до мало вживаного типу номінації: *Въ си же времена вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира* (ЛЛ, 67, 1043); *Ярополкъ же оставивъ матеръ свою и дружину Лучьскѣ, бѣжа* (ЛЛ, 88, 1085); *и поиде Володымиръ ... и съ матерю* (ИЛ, 106, 1173); *хотяще имъ получить милость отъ Лѣтковича и у матери его* (ИЛ, 182, 1249); *Посла Изяславъ сына своего, второе, противу мачесѣ своей* (ЛЛ, 146, 1154).

1.2 Титул.

Суспільна еліта Київської Русі охоплювала членів правлячої династії та найближче її коло. Належність до княжого роду, підтримувана традицією, тогочасними суспільними нормами та церквою, сприймалася як цінність; носії титулу ставилися до

нього з великою повагою, а представники нижчих соціальних прошарків шанували такий порядок справ. Показовим є фрагмент хроніки, де описано повстання проти галицького князя Володимира, який «*поя у попа жену постави собѣ жену, и родися у нее два сына*» (ИЛ, 136, 1188); піддані так звернулися до нього: «*княже! мы не на тя возсталъ есмы, но не хотимъ кланятися попады*» (ИЛ, 137, 1188).

Апелятив *княгиня* вживається для називання заміжніх жінок, як у сполученні з антропонімами, так і без них, наприклад: *князь Ярославъ утече, а княгиню его яша съ младшимъ сыномъ* (ЛЛ, 156, 1175); *и вѣнчанъ бысть благородный князь Василко, съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *и вниде христоробивый князь Василковъ въ свой Ростовъ съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *того же лѣта Святославъ отпусти княгини свою по свѣту* (ЛЛ, 191, 1227); *Андрей князь Святославичъ ... побѣже на невѣдому землю со княгынею своею* (ЛЛ, 202, 1252); *погѣхаша Борисъ и Глѣбъ со княгынею въ Ростовъ* (ЛЛ, 203, 1258); *иде Ростиславъ Смольнську и съ княгынею* (НЛ, 12, 1158); *и радъ бѣ князь Давыдъ и княгини* (ИЛ, 3, 1112); *княгини же его много раздѣли богатство* (ИЛ, 4, 1113); *а княгиню послаша въ манастыръ* (ИЛ, 88, 1161); *Ростиславъ же послушавъ ихъ идн Бѣлугороду, съ полки своими и съ княгынею* (ИЛ, 101, 1161); *и погна княгиню изъ города* (ИЛ, 101, 1171); *княгиню же его без престани плакаше, предѣстояци у гроба* (ИЛ, 123, 1180); *убиша Юрья князя и княгиню его* (ИЛ, 175, 1235); *княгини же вѣдуцу норовъ его* (ИЛ, 194, 1257); *княгини же уразумевши лѣсть его* (ИЛ, 194, 1257); *нача молвити княгини своей и бояромъ* (ИЛ, 214, 1287); *погѣха до Любомля со княгынею и со слугами* (ИЛ, 214, 1287); *и рече княгини своей и слугамъ* (ИЛ, 214, 1287); *начать молити княгини своей* (ИЛ, 214, 1287); *княгиню же его со слугами дворьными омывше его* (ИЛ, 220, 1288); *приде княгини его* (ИЛ, 220, 1288); *княгини же его не можаше ся втолити* (ИЛ, 222, 1288).

Привертає до себе увагу фрагмент літопису – заповіт князя Володимира Васильковича (*Князя Володимеря рукописание*), у якому часто згадується його дружина, яка жодного разу не названа на ім'я:

Се язъ, князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, пишу грамоту: даль есмь княгини своей, по своемъ животѣ, город свой Кобринъ, и съ людми и съ данью, како при мнѣ даяли, тако и по мнѣ ать дають княгинѣ моей. Аже даль есмь ей село свое Городгѣль, и съ мытомъ, а людѣе како то на мя страдалъ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ... А Садовое и Сомино же даль есмь княгини своей... А княгини моя, по моемъ животѣ, оже восхочетъ въ черницѣ пойти, поидетъ; аже не восхочетъ ити, а како ей любо... (ИЛ, 215–216, 1287).

1.3 Етніонім

Етніонім як спосіб називання використовується в літописах для номінації заміжніх жінок, переважно в X–XI ст., для увиразнення їх походження: у *Ярополка жена Грекини бѣ* (ЛЛ, 32, 976);

Володимеръ же залеже жену братьню Грекиню (ЛЛ, 33, 980); *Володимеръ же, имѣя миръ отовсюду, бысть побѣжденъ похотію женскою, и бысть у него женъ шесть: первая Ярогнѣдъ ..., вторая же Грекиня ..., третья Чехиня ..., четвертая Чехиня ..., пятая Болгариня ..., шестая Грекиня* (ГЛ, 250, 981); *отъ Всеволода родися сынъ, и нарече имя ему Володимеръ, отъ царицѣ Гръкынѣ* (ЛЛ, 69, 1053); *Ярополкъ ... приведе съ собою Ясы, и жену полони собѣ Ясыню* (ЛЛ, 128, 1116); *поя ... за Мьстислава Ясыню из Володимеря Суждальского* (ИЛ, 125, 1182).

2. Антропонімічна ідентифікація жінки без особового імені.

2.1 Назва за батьком.

2.1.1 Однокомпонентні патроніми.

2.1.1.1 Синтетичні: *едва Мьстиславны товаръ улюбодша* (ЛЛ, 119, 1105); *ведена Мьстиславна в Греки за царь* (ИЛ, 9, 1122); *приведе Бановну за брата своего Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *тогда же Андреевну приведоша за Святослава за Володимерича* (ИЛ, 87, 1160); *умре Андреевна за Олгомъ за Святославичемъ* (ИЛ, 94, 1167); *за Глѣба поя Рюриковну* (ИЛ, 139, 1190); *Святославъ ожени внука своего Давыда Олговича Игоревною* (ИЛ, 139, 1190); *тоє же зимы преставися Борисковна въ Кидекши* (ЛЛ, 175, 1202).

2.1.1.2 Аналітичні: *ведена дщи Володарева за царевичъ* (ЛЛ, 131, 1127); *преставися Всеволожа дщи* (НЛ, 3, 1089); *поя дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 4, 1112); *приведена бысть дщи Всеволожа въ Ляхы* (ИЛ, 17, 1141); *выведе княгыню свою къ собѣ, дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 33, 1215); *и вда за нь свою братаничну Михалкову дчерь* (ИЛ, 121, 1179).

2.1.2 Двокомпонентні патроніми.

В основі жіночого іменування могла бути одна з найпоширеніших дволексемних формул, за якою ідентифікували батька особи: *особове ім'я + патронім* або *особове ім'я + відтопонімне означення*. Відповідно до цього серед двокомпонентних структур патронімічного типу, до складу яких не входило особове ім'я жінки, виділяються два способи ідентифікації.

2.1.2.1 Формула *патронім + пропатронім*: *ожени Гюрги сына своего Глѣба въ Руси Изяславною Давыдовича* (ЛЛ, 148, 1155); *ожениши Новгородци Мстислава Гюргевича, и пояша за нь Петровну Михалковича* (ЛЛ, 148, 1155); *повелъ Дюрги Мьстиславу, сынови своему, Новгородъ, женитися Петровою Михалковича* (ИЛ, 79, 1155); *князь Всеволодъ ожени сына своего Ярослава, и приведоша за нь Юргевну Кончаковича* (ЛЛ, 193, 1230); *великій князь Юрги ожени сына своего Всеволода Володимерною Рюриковича* (ЛЛ, 180, 1206); *оженися князь Ярославичъ Андрѣй Даниловною Романовича* (ЛЛ, 202, 1252); *поя Дмитровну Новгородъ Завидиця* (НЛ, 5, 1121); *приведоша из Новагорода Мьстиславу жену другую, Дмитровну Завидову внуку* (ИЛ, 5, 1122); *поя Мьстиславлю дчерь собѣ женѣ Володимерю внуку* (ИЛ, 5, 1112); *ведоша Святославлю дчерь Олговича за Ярополка за Изяславича* (ИЛ, 93, 1166).

2.1.2.2 Формула патронім + відтопонімне (відетнонімічне) означення: *Всеволодъ ожени сына своего Святослава **Василковною Полотскаго князя*** (ЛЛ, 135, 1143); *приведе Всеволодъ за сына своего Святослава **Василковну Полоцького князя*** (ИЛ, 19, 1143); *поятъ Всеволодъ за сына своего Святослава **Василковну Полоцкокого князя*** (ГЛ, 297, 1143); *великий князь Всеволодъ ожени сына своего Георгия **Всеволожною Киевського князя*** (ЛЛ, 135, 1143); *оженися Володимерь, сынъ Всеволожь, в Переяслави Русскомъ, **Гльбовною Черниговсько-го князя*** (ЛЛ, 185, 1215); *оженю сыновца своего ... и поятъ за нь **Михаиловну Черниговскаго князя*** (ЛЛ, 191, 1227); *поя собъ жену **дщеръ Тугорканию, князя Половецкаго*** (ЛЛ, 96, 1094); *приведе Ростиславъ **Белуковну князя Половецкого дщеръ*** (ИЛ, 92, 1163); *поя Володимерь за Юргя **Алепину дщеръ, Осеневу внуку, а Олегъ пая за сына Алепину дщеръ, Гиргеневу внуку*** (ЛЛ, 120, 1107).

2.2 Назва за чоловіком.

2.2.1 Однокомпонентні андроніми:

*преставися княгини **Ярославля*** (ЛЛ, 67, 1050); *послаша **Всеволожю** и митрополита **Николу** къ Володимеру; **Всеволожая** и митрополитъ **придо-ста** къ Володимеру* (ЛЛ, 112, 1097); *преставися **Володимеря*** (ЛЛ, 120, 1107); *преставися княгини **Мьстиславля*** (ЛЛ, 128, 1122); ***Святополчая** преставися мьсяца февраля* (ЛЛ, 129, 1124); *княгини **Володимеря** преставися мьсяца іюня* (ЛЛ, 130, 1125); *благовѣрная княгини **Всеволожая*** (ЛЛ, 178, 1206); *княгини же **Костянтинова** ту и пострижеся, надъ гробомъ мужа своего* (ЛЛ, 188, 1218); *княгыни **Юрьева** съ дчерью и съ снохами* (ЛЛ, 197, 1237); ***Володимеря** съ дѣтми* (ЛЛ, 197, 1237); *княгыни **Василкова*** (ЛЛ, 197, 1237); *княгыню **Ярославлю** яши* (ЛЛ, 202, 1252); *преставися княгини **Костянтинова*** (ТЛ, 228, 1299); *и княгыню **Юрьеву** яша Кончакъ* (ТЛ, 229, 1317); *постави княгыня **Святославля** церковь святую Богородицу* (НЛ, 50, 1327); *преставися княгини **Всеволожая*** (ИЛ, 3, 1111); *княгыни **Мьстиславля** умре* (ИЛ, 9, 1121); *преставися княгыни **Святополчая*** (ИЛ, 10, 1125); *преставися княгини **Володимеря*** (ИЛ, 10, 1127); *преставися княгини **Изяславля*** (ИЛ, 66, 1151); *выбъже княгини **Ярославля** изъ Галича в Ляхи* (ИЛ, 106, 1173); *посла Святославъ жены ихъ **Михалковую** и **Всеволожю*** (ИЛ, 118, 1176); *преставися княгини **Всеволожая*** (ИЛ, 121, 1179); *княгини же **Романова** взявши дѣтятъ свои, и бѣжа въ Володимерь* (ИЛ, 156, 1202); *просиша **Романовой** и дѣтій; княгини же **Романова** посла Мировслава ко **Лестькови*** (ИЛ, 157, 1204); *тогда же пріѣха княгини великая **Романова*** (ИЛ, 158, 1208); *и молися **Лестьковой** и убъди ю* (ИЛ, 182, 1249); *изуменію поставиша **Завижю** посадника* (ЛЛ, 25, 1199).

2.2.2 Двокомпонентні андроніми:

*преставися **Гльбовая Рязанская*** (ИЛ, 121, 1179);

2.3 Назва за батьком і за чоловіком.

2.3.1 Двокомпонентні структури:

***Полюжая** городьшниця **Жироскина** дѣци* (НГ, 24, 1197);

2.3.2 Чотирикомпонентні структури:

*преставися блаженная княгини **Гльбовая Всеславича, дочи Ярополча Изяславича*** (ИЛ, 82, 1158).

Іменування жінки з наведенням її особового імені в ранньописемних текстах кваліфікуємо як рідкісне відхилення від норми, яке здебільшого зумовлено конкретними чинниками, що впливають з контексту повідомлень:

а) смерть видатної особи: *преставися **Катерина, Всеволожа дщи*** (ЛЛ, 121, 1108); *преставися **Евпракси, дщи Всеволожа*** (ЛЛ, 121, 1108); *преставися **благовѣрная княгини Марица, дщи Володимеря** преставися* (ЛЛ, 137, 1146);

б) одруження з іноземцем високого чину: *ведена бысть **дщи Святослава Сбыслава** въ Ляхы за **Болеслава*** (ЛЛ, 118, 1102); *ведена **Передьслава дщи Святополча, въ Угры, за королевичъ*** (ЛЛ, 119, 1105);

в) дитячий вік: *нарекоша имя во святѣмъ крещеніи **Полагья, а княже Сбыслава*** (ИЛ, 122, 1179); *нарекоша имя ей **Ефросьня, прозваніемъ Изморагдъ, еже наречеться дорогій камень*** (ИЛ, 152, 1198); *родися **Ярославу дщи, и наречена бысть въ святомъ крещеніи **Марья***** (ЛЛ, 201, 1240); *родися **Михаилу князю Тферському дчи, и наречено имя ей **Феодора***** (ЛЛ, 208, 1300);

г) похилий вік особи: *идяхуть поимати **внуки Святославль Гльбовны Овимы** за **царевича*** (ИЛ, 143, 194).

Наше дослідження засвідчує, що в переважній більшості ідентифікація жінки відбувається без наведення особового імені. Про особові імена визначних жінок періоду Київської Русі ми дізнаємося з інших джерел, переважно з іноземних хронік. Причини відсутності особового імені у формулі жіночого іменування науковці дотепер пояснювали переважно залежним станом особи, її низьким соціально-правовим статусом тощо. Юридичну і майнову безправність жінки в минулому зауважують П.П. Чучка [Чучка 1980, с. 162], М.С. Чубач [Чубач 1958, с. 69], А.К. Устинович [Устинович 1975, с.169], А.А. Ильичев [Ильичев 2011, с. 10] та ін.

Думка про пригнічене становище жінки як підстава невживання її особового імені є надто спрощеним поясненням, яке некритично сприйняте в нашій антропоніміці і повторюється час від часу в ономастичних публікаціях.

Чи справді східнослов'янські жінки були в пригніченому стані?

Стереотип про підлегле, безправне становище жінок у сім'ї та суспільстві зберігався тривалий час, однак останніми десятиліттями в українській і російській науці з'явилася ціла низка спеціальних досліджень з правознавства, соціології, історії, присвячених вивченню становища жінок у квітську добу [Пушкарева 1989; Кривошия 2001; Анішук 2003; Ярмонова 2004; Полякова 2006; Армен 2010; Кравець 2011; Гай-Нижник 2011; С. Поляруш 2010]. Вказані праці дозволяють глибше поглянути на статус жінки в давнину й переосмислити усталене уявлення про її місце і роль у давнину.

Освіта.

Традиції жіночої освіти у Візантії, з якою Київська Русь підтримувала тісні зв'язки, мали сприятливий вплив на загальний рівень культури і поширення грамотності серед жінок у князівському середовищі. Їх вчили так само, як і княжичів – не лише грамоті, але й риторичі, іноземним мовам, основам філософії і медицини, календарній астрономії [Пушкарева 1989, с. 43]. Вміння читати і писати не обмежувалося соціально і було притаманне усім верствам населення Русі, про що переконливо доводить зміст новгородських берестяних грамот, які демонструють повсюдне поширення грамотності: жінки були і адресатами, і адресантами листів.

Жінки брали участь у державних справах.

Про безпосереднє адміністративне управління через укладання угод, затвердження офіційних документів і прийом дипломатичних посольств свідчать особисті жіночі княжі печатки, що належали Анні Романівні, дружині Володимира Святославича; Гертруді (Олісаві), дружині Изяслава Ярославича; Ірині, дружині Святополка Изяславича; Марії, дружині Всеволода Ярославича; Христині, дружині Мстислава Великого; Марії, дружині Всеволода Ольговича; Софії, дружині Святослава Всеславича; Євфросинії Полоцькій (Предслави Святославни). Ці печатки скріпляли документи найрізноманітнішого характеру – дипломатичні, судові, земельні, і до всіх цих справ княгині мали безпосередній стосунок [Полякова 2006, с. 17].

Княгиня Ольга, відома переважно як жінка, що помстилася за вбивство свого чоловіка, упродовж майже двох десятиліть (945–964 рр.) виконувала обов'язки володарки держави, адже за нормами давньоруського права вдова, якщо вона знову не виходила заміж, здійснювала після смерті свого чоловіка його господарські та соціальні функції. Ольга провела реформу в історії Русі фінансову й адміністративну реформу, що сприяло економічному піднесенню Київської держави і посиленню її ваги в міжнародних справах.

Жінки Київської Русі через династичний шлюб ставали королевами Франції, Німеччини, Угорщини, Польщі, Норвегії, Данії, Візантії. Спеціальне історичне дослідження засвідчує, що тридцять дев'ять руських князів вийшло заміж за іноземців. «З цього видно, що закордонні володарі мали за честь і були раді взяти шлюб з руськими князнями. Найбільшу «кількість» своїх доньок видали заміж за межі Русі князі Київської та Галицької ліній (що є закономірним з їхньої провідної у різні часи ролі у країні)» [Гай-Нижник 2011]. «На своїй новій батьківщині Рюриківни проявили себе як високо освічені на свій час, сильні і гнучкі політики, що мали схильність до вирішення державних питань і нерідко його здійснювали при основоположному правлінні їх найблагородніших чоловіків» [Полякова 2006, с. 21].

Зокрема, доступ до державних справ Анни Ярославни засвідчено власноручним підписом на державних актах, складених під час панування її чоловіка, а пізніше – сина Філіпа I, опікункою якого

вона була до його повноліття. Підпис жінки на документах державної важливості – унікальне явище. Зберігся лист від папи римського Миколи II (1059 р.), у якому він вихваляє королеву Анну: «Поголос про ваші чесноти, прекрасна діво, дійшов до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуете в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальною старанністю і чудовим розумом» [цит. за: Пушкарева 1989, с. 23–24]. Чи не найпомітніший слід у середньовічній історії XI ст. належить німецькій королеві Євпраксії Всеволодівні, що вперше серед дружин верховних правителів виступила зі звинуваченнями проти свого чоловіка, одного з найсильніших монархів Європи Генріха IV, а потім виграла у папському церковному суді, що призвело до його скинення [Пушкарева 1989, с. 30–32; Полякова 2006, с. 18].

Жінки брали участь у рішенні міжособних конфліктів, що мало значні й незворотні наслідки в житті давньоруського суспільства, наприклад, роль Предслави в процесі приходу до влади її брата Ярослава Мудрого в 1015 р.; внесок Ірини, дружини Ярослава Мудрого, у зміцнення міжнародних зв'язків із північною Європою; важлива позиція авторитетної княгині Всеволожої Анни в 1097 р. при встановленні миру між Володимиром Мономахом і Святополком Изяславичем Київським; саме її і митрополита Миколу кияни просили виступити посередниками між ворогуючими князями, літопис зберіг звернення княгині до пасинка Володимира Мономаха: «Моли ся, княже, тебе и братома твоима, не можете погубити Руськие земли. Еще бо возмете рать межю собою, поганиши имуть радоватися и возмутъ землю нашу, иже беша стяжали отцы ваши и деды ваши трудом великим и храбръством, побарающе по Руськие земли, ины земли пришькываху. А вы хотите погубити землю Руськую» (ЛЛ 1097, 112).

Регентські функції.

Існують численні відомості про овдовілих княгинь руського походження в іноземних державах, які тимчасово виконували монарші обов'язки замість померлих чоловіків до досягнення повноліття їх синами. Регентські функції здійснювали Анастасія Ярославна (Угорщина), Анна Ярославна (Франція), Євфросинья Мстиславна (Угорщина), Олена Ростиславна (Польща), Гремислава Ингварівна (Польща), Переяслава Данилівна (Польща); це відбувалося переважно на тлі жорстокого суперництва за владу, що вимагало від них політичної волі, а в захисті монархічних прав синів було запорукою успіху при збереженні трону. Мудрість і сміливість у прийнятті вдалих рішень ґрунтувалися на якійсь освіті, яку здобули руські княгині на своїй батьківщині.

Майнові права жінок і чоловіків були рівними: за «Руською Правдою», приватна власність чоловіка і жінки в сім'ї була роздільною, «адже жінка приносила в сім'ю чоловіка придане. Після смерті чоловіка вдова отримувала частину спадщини й могла очолити сім'ю. Вона ставала опікуном своїх дітей. Мати вільно розпоряджалася тільки своїм майном».

Жінка володіла рухомим і нерухомим майном, яке становив посаг (*материзна*), воно не належало до загальносімейного майна й успадковувалося за жіночою лінією. Від імені жінки складався договір про передачу або продаж землі, оригінал якого і зберігався в неї. На відміну від римського права, що панувало в Західній Європі, жінки Київської Русі – незалежно від їх соціального статусу – мали право самі розпоряджатися своїм майном [Кравець 2011, с. 35; Кривоший 2001, с. 27–49; Пачкунова 2003, с. 132–133; Поляруш 2010, 106].

Релігійні справи.

Княгиня Всеволожая – сестра князя Володимира Мономаха Янка – заснувала Андріївський монастир і першу школу для дівчат у Києві. Існує ще один факт, що свідчить про високий стан жінок Київської Русі: «в церквах служили дияконеси, які наглядали за жіночою частиною пастви, святили кютю, хліб, зерно тощо. Щоправда, коли православ'я стало домінуючим, в церковній літературі почалися виступи проти дияконес, і з часом становище їх і особливо статус змінилися» [Кравець 2011, с. 33].

Отже, жінка мала достойний статус у давньому суспільстві київської держави, а тому немає підстав соціально залежністю пояснювати відсутність в антропоформулі її особового імені. Численні випадки невикористання особового імені жінки при її називанні – це не вияв соціально-майнових обмежень, а глибоко вкорінені в минувшину рефлексії дохристиянських вірувань, які віддзеркалюють світогляд давньої людини і вкладаються в систему створених нею культурних цінностей і заборон. Погоджуємося думкою про те, що «найменування людини було частиною загальнолюдської філософії, обмеженою місцем і часом, і виражене в певних етнокультурних обрядових формах. Відновити тепер усю гаму найдавніших слов'янських уявлень про людину і їх практичних втілень щодо виникнення і функціонування особових імен уже неможливо. Зараз можна з більшою чи меншою ймовірністю намагатися реконструювати окремі уламки колишньої складної антропонімної системи давніх слов'ян» [Железняк 2011, с. 230–231].

Відсутність особового імені при патронімі або андронімі ми пояснюємо антропонімічним табу, що стосувалося жінок і яке було лише одним із проявів цілого комплексу заборон, які впорядковували жіноче життя в давній громаді. Без усвідомлення цього при вивченні давньої антропонімічної системи ми натрапляємо на помилки, спостерігаючи лише верхівку айсберга, а істинні причини ховаються глибоко від наших очей, і тоді незвичні нам особливості іменування ми лише фіксуємо або ж знаходимо для них прості пояснення – з позицій сучасного розуміння.

Табу як заборона вживання певних слів у первісних народів – це мовне явище, яке ґрунтується на позамовних чинниках: релігійних віруваннях, забобонах, упередженнях, традиціях. Табуванню підлягають позначення смерті, назви хвороб, імена богів і духів, тотемних тварин, що пояснюється наївним ототожненням денотатів і лексичних одиниць

на їх позначення. Іншими словами, в основі табу лежить страх. Відсутність особового імені у назві жінки пояснюється тим, що представники одного племені боялися жінок, причому не всіх, почуття небезпеки викликали в них лише жінки репродуктивного віку («чистими вважалися лише дівчатка та старі» [Агапкина 1996, с. 116]). Отже, ці побоювання були віддзеркаленням страху крові, яка асоціювалася зі смертю.

Дослідження в галузі культурології, антропології й етнолінгвістики [Ігнатенко 2013; Кабакова 2001; Кісь 2008; Агапкина 1996] на базі значного джерельного матеріалу дозволяють відтворити систему давніх заборон, які впорядковували життя слов'янської жінки в минулому. Жінка дітородного віку не могла бути ні повитухою, ні хресною матір'ю, ні дружкою на весіллі [Кабакова 2001, с. 197], тому що вважалася *нечистою*, лише після клімаксу «про жінку кажуть, що вона *відмилася*» [Кабакова 2001, с. 60]. Негативне ставлення до жінки під час регул знаходило втілення в лексичі, засвідченій у різних слов'янських діалектах: *грязна, засорена, погана, нечиста баба, срамотна болюсть* та ін. Жінки в цей період підкреслено уникали, зокрема, не можна було сідати на місце, де сиділа *нечиста* жінка. Накладання на неї багатьох обмежень і заборон знайшли відображення в пам'ятках давньоруської сповідальної літератури [Агапкина 1996, с. 114]. Г.І. Кабакова наводить численні приклади таких заборон, зафіксованих на Поліссі: жінка в ці дні не могла брати участь у святах сімейного циклу, не мала права ходити до церкви, вінчатися, наближуватися до мерця. Заборонялося прати свою білизну разом з іншою, полоскати білизну в проточній воді, купатися в ріці. Віра в те, що жіноча *нечистота* небезпечна для всіх проявів життя, породжувала й інші заборони: жінці не можна було переходити дорогу перед стадом, ходити в ліс, збирати цілющі трави, ягоди й гриби; доторкатися до культурних рослин і фруктових дерев; висаджувати картоплю, цибулю, огірки; засолювати овочі на зиму, – інакше рослини не будуть родити, а продукти зіпсуються. Витоки наведених прикладів табу полягають у подвійності вказаного фізіологічного явища, адже менструальна кров – це, з одного боку, готовність до народження дитини, а з іншого – знак тимчасового безпліддя [Кабакова 2001, с. 196–198]. Комплекс ритуалів і заборон стосувався й породіллі, яка також вважалася нечистою і небезпечною для оточення, цим пояснюється її ізоляція, що тривала до 40 днів [Кабакова 2001, с. 100]. Через деякий час після пологів відбувається омивання породіллі і повитухи, «щоб змити нечистоту пологів» [Кабакова 2001, с. 115]. У церкві біля вітваря хрестять хлопчика, а не дівчинку: «бабська стать» викликає асоціації з нечистотою і гріховністю, і навіть в очах жінок [Кабакова 2001, с. 108].

За даними етнографів, у Непалі дотепер збереглася давня традиція *чхаупаді* – «менструального вигнання» жінок і дівчат із сімейного житла на час менструації та одразу після пологів. Вони вважаються нечистими, і контакт із ними загрожує стихійними лихами, неврожаннями, смертю родичів;

щоб уникнути негараздів, жінки підлягають тимчасовому вигнанню зі свого будинку [Мартынова 2017, с. 144]. Майже повний збіг цих забобон зі слов'янськими традиціями дозволяє стверджувати про спільність міркувань давньої людини, що сягає язичницьких уявлень про навколишній світ.

Не можна не звернути увагу ще на один ритуал, безпосередньо пов'язаний з жіночим життям – весілля. За своєю структурою він відповідає схемі обряду ініціації: підводить межу під минулим і закладає основи майбутнього життя. Етнографи відзначають різкий контраст між цими частинами весільного дійства: перша пройнята сумом, тривогою, невпевненістю, а ось у другій (після шлюбної ночі) панують радість і веселощі. Іншими словами, 1-а частина присвячена символічній смерті дівчини, а 2-а – її відродженню в якості заміжньої жінки.

Висновки. Отже, на матеріалах давніх текстів було продемонстровано специфіку ідентифікації жінки, яка полягала у відсутності наведення її особового імені. Було наведено численні факти, які доводять, що жінка в домонгольській період мала достойний статус у суспільстві, а тому немає підстав пояснювати цю антропічну особливість соціальною чи майновою залежністю. Табу на ім'я жінки пояснюємо не нерівним статусом, а її природними фізіологічними особливостями – незрозумілими для чоловічої частини племені, а через це – уявленнями про те, що жінка якимось чином пов'язана з „нечис-

тим” світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті, і саме тому існувала заборона на жіноче ім'я. А оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то й евфемістична заміна дівочого імені на назву, похідну від батьківського імені (патронім), здається нині цілком ймовірною, вона могла виникати саме в цей період її життя й була пов'язана з ритуалом ініціації – входження в іншу вікову групу. Крім того, певні ритуали, які відзначають дослідники давніх культур, нерозривно пов'язані з табу на кров, адже язичники вірили, що в крові душа людини. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після заміжжя. Складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, мав на меті увести молоду жінку в іншу оселю, в нове середовище, де втрачав дію покровитель роду її батька і де починалося інше родинне коло з іншим патроном, а отже, не лише дівоче ім'я, але й патронімічна назва вважалася чужими і могли викликати гнів цього сімейного покровителя. Ось чому в складний весільний ритуал входила й заміна імені як необхідна й важлива його частина, відтепер жінка діставала нову евфемістичну назву – андронім. Цей прадавній ритуал зберігає свої виразні сліди в сучасній антропонімії у вигляді заміни дівочого прізвища на чоловіче при укладанні шлюбу, хоча пам'ять про корені цієї заміни нашими сучасниками вже втрачена.

Література

1. Агапкина Т.А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации. *Секс и эротика в русской традиционной культуре* / Сост. А.Л. Топорков. Москва: Ладомир, 1996. С. 103–150.
2. Аніщук Н.В. Правове становище жінок за давньоруським законодавством. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 120–124.
3. Армен А. Еволюція статусу жінки в українському соціально-культурному просторі. *Схід*. 2010. № 7 (107). С. 130–135.
4. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛНУ ім. І. Франка. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
5. Высоцкий С.А. Киевские граффити XI–XVII вв. АН УССР, Ин-т археологии. Київ: Наукова думка, 1985. 207 с.
6. Гай-Нижник П.П. Княжни та княгині Руси-України (X–XIV ст.). *Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День»*. 2011. 2 грудня [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html>
7. Ганжина И.М. Женские антропонимические структуры периода формирования антропонимической нормы. *Четвертые Поливановские чтения*. Ч. 1. Смоленск, 1998. С. 55–60.
8. Гапоненка І.О. Специфіка жаночага іменавання. *Роднае слова*. 2019. № 10. С. 27–30.
9. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка. Київ: Київ, 2011. 288 с.
10. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 2-е вид. Київ: Дуліби, 2013. 224 с.
11. Ильичев А.А. Структурные разновидности антропонимов и их варьирование в деловых памятниках Нижегородского края XIV–XVII вв. Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. Нижний Новгород, 2011. 18 с.
12. Кабакова Г.И. Антропология женского тела в славянской традиции. Москва: Ладомир, 2001. 335 с.
13. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
14. Кравець В. Становище української жінки та жіночої освіти в період з XI по XVII століття. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 33–38.
15. Кривоший О.П. Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу (X – перша половина XVII ст.). Запоріжжя: „Поліграф“, 2001. 92 с.
16. Мартынова А. Непал без вранья. Москва: Рипол Классик, 2017. 304 с.
17. Пачкунова Е.А. Возможности реконструкции частной жизни новгородцев XI–XV вв. по берестяным грамотам. Берестяные грамоты: 50 лет открытия и изучения. Москва, 2003. С. 132–133.

18. Полякова С.Г. Княгини древней Руси X – первой половины XIII вв.: социальный статус и роль в государственной политике. Автореферат дис. на соискание ученой степени истор. наук: спец. 07.00.02 – отечественная история. Брянск 2006. 22 с.
19. Поляруш С. Оформлення юридичного статусу жінки за шлюбно-сімейним правом Київської Русі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 13. С. 102–108.
20. Пущкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. Москва: Мысль, 1989. 286 с.
21. Суперанская А.В., Сулова А.В. О русских именах. Москва: Русская словесность, 2010. 304 с.
22. Усціновіч А.К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII ст.) Рэд. М.В. Бірыла. Мінск: Навука і Тэхніка, 1975. 176 с.
23. Чайкина Ю.И. Именования женщин в новгородских берестяных грамотах XI–XIV вв. *Вопросы ономастики*. 2006. № 3. С. 33–37.
24. Чубач М.С. Походження і значення власних імен. *Українська мова і література в школі*. 1958. № 3. С. 66–70.
25. Чучка П.П. Украинские андронимы на славянском фоне. *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: Наука, 1980. С. 157–162.
26. Щетинин Л.М. Имена и названия. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. 214 с.
27. Ярмонова Е.Н. Правовое положение женщин на Руси с IX по XV век. Дисс. на соискание научн. звания канд. юр. наук. Ставрополь, 2004. 195 с.
28. Makarović G. Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta* (Ljubljana). Ročnik 11. Č. 1 (2001). S. 17–44.

References

1. Agapkina T. A. (1996) Slavyanskije obryady i verovaniya, kasayuschiesya menstruatsii [Slavic rites and beliefs regarding menstruation]. *Seks i erotika v russkoy traditsionnoy kulture* / Sost. A.L. Toporkov. Moskva: Lodomir. S. 103–150 [in Russian].
2. Anishchuk N.V. (2003) Pravove stanovishche zhinok za davnoruskym zakonodavstvom [Legal status of women under ancient Russian law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 21. S. 120–124 [in Ukrainian].
3. Armen A. (2010) Evoliutsiia statusu zhinky v ukrainskomu sotsialno-kulturnomu prostori [Evolution of the status of women in the Ukrainian socio-cultural space]. *Skhid*. № 7 (107). S. 130–135 [in Ukrainian].
4. Voitovych L. (2006) Kniazha doba: portrety elity [Princely era: portraits of the elite] / In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy; LNU im. I. Franka. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiy. 782 s. [in Ukrainian].
5. Vvisotskiy S.A. (1985) Kievskie graffiti XI–XVII vv. [Kiev graffiti of 11th – 17th centuries]. AN USSR, In-t arheologii. Kyiv: Naukova dumka. 207 s. [in Russian].
6. Hai-Nyzhnyk P.P. (2011) Kniazhny ta kniahyni Rusy-Ukrainy (X–XIV st.) [Princesses and Princesses of Rus-Ukraine (10th–14th centuries)]. *Ukraina Incognita: veb-dodatok do vseukrainskoi hazety «Den»*. 2 hrudnia [Elektronnyi resurs] [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html> [in Ukrainian].
7. Ganzhina I.M. (1998) Zhenskije antroponimicheskie strukturyi perioda formirovaniya antroponimicheskoy normy [Female anthroponymic structures during the formation of anthroponymic norms]. *Chetvertyie Polivanovskie chteniya*. Ch.1. Smolensk. S. 55–60 [in Russian].
8. Haponenka I.O. (2019) Spetsyfika zhanochaha imenavannia [The specifics of female naming]. *Rodnae slova*. № 10. S. 27–30 [in Belorussian].
9. Zheliezniak I.M. (2011) Slovianska antroponimika [Slavic anthroponymy]. Kyiv: Kyi. 288 s. [in Ukrainian].
10. Ihnatenko I. (2013) Zhinoche tilo u tradytsiinii kulturi ukraintsv [The female body in the traditional culture of Ukrainians]. 2-e vyd. Kyiv: Duliby. 224 s. [in Ukrainian].
11. Plichev A.A. (2011) Strukturnyie raznovidnosti antroponimov i ih varirovaniya v delovyykh pamyatnikakh Nizhegorodskogo kraia XIV–XVII vv. [Structural varieties of anthroponyms and their variation in the business monuments of the Nizhny Novgorod region of the 14–17th centuries]. *Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – russkiy yazyk*. Nizhniy Novgorod. 18 s. [in Russian].
12. Kabakova G.I. (2001) Antropologiya zhenskogo tela v slavyanskoy traditsii [Anthropology of the female body in the Slavic tradition]. Moskva: Lodomir. 335 s. [in Russian].
13. Kis O.R. (2008) Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Woman in traditional Ukrainian culture (second half of 19th – early 20th century)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 272 s. [in Ukrainian].
14. Kravets V. (2011) Stanovishche ukrainskoi zhinky ta zhinochoi osvity v period z XI po XVII stolittia [The situation of Ukrainian women and women's education in the period from the 11th to the 17th century]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 6. S. 33–38 [in Ukrainian].
15. Kryvoshiy O.P. (2001) Materyzna. Zhinka v pravovii kulturi ukrainskoho narodu (X – persha polovyna XVII st.) [Maternal. Woman in the legal culture of the Ukrainian people (10th – first half of the 17th century)]. Zaporizhzhia: Polihraf. 92 s. [in Ukrainian].

16. Martynova A. (2017) Nepal bez vranya [Nepal without lies]. Moskva: Ripol Klassik. 304 s. [in Russian].
17. Pachkunova E.A. (2003) Vozmozhnosti rekonstruktsii chastnoy zhizni novgorodtsev XI–XV vv. po berestyanyim gramotam [Possibilities for the reconstruction of the private life of Novgorodians in the 11th – 15th centuries on birch bark letters]. Berestyanyie gramoty: 50 let otkrytiya i izucheniya. M. S. 132–133 [in Russian].
18. Polyakova S.G. (2006) Knyagini drevney Rusi X – pervoy poloviny XIII vv.: sotsialnyy status i rol v gosudarstvennoy politike [The princesses of ancient Russia in the 10th – first half of the 13th centuries: social status and role in public policy]. Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni istor. nauk: spets. 07.00.02 – otechestvennaya istoriya. Bryansk. 22 s. [in Russian].
19. Poliarush S. (2010) Oformlennia yurydychnoho statusu zhinky za shliubno-simeinym pravom Kyivskoi Rusi [Registration of the legal status of a woman under the marriage and family law of Kievan Rus]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*. Vyp. 13. S. 102–108 [in Ukrainian].
20. Pushkariova N.L. (1989) Zhenschiny Drevney Rusi [Women of Ancient Russia]. Moskva: Myisl. 286 s. [in Russian].
21. Superanskaya A.V., Suslova A.V. (2010) O russkikh imenakh [About Russian names]. Moskva: Russkaya slovesnost. 304 s. [in Russian].
22. Ustinovich A.K. (1975) Antrapanimiia Hrodzenshchyny i Brestchyny (XIV–XVIII st.) [Anthroponymy of Grodno and Brest regions (14th – 18th centuries)]. Red. M.V. Biryła. Minsk: Navuka i Tekhnika. 176 s. [in Belorussian].
23. Chaikina Yu. I. (2006) Imenovaniya zhenshchyn v novhorodskykh berestianykh hramotakh XI–XIV vv. [Naming of women in Novgorod birch bark letters of the 11th– 14th centuries]. *Voprosy onomastiki*. № 3. S. 33–37 [in Russian].
24. Chubach M.S. (1958) Pokhodzhennia i znachennia vlasnykh imen [Origin and meaning of proper names]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 3. S. 66–70 [in Ukrainian].
25. Chuchka P.P. (1980) Ukrainskie andronimy na slavyanskom fone [Ukrainian andronyms on a Slavic background]. *Perspektivnyi razvitiya slavyanskoy onomastiki*. Moskva: Nauka. S. 157–162 [in Russian].
26. Schetinin L.M. (1968) Imena i nazvaniya [Names and titles]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta. 214 s. [in Russian].
27. Yarmonova E.N. (2004) Pravovoe polozhenie zhenshin na Rusi s IX po XV vek [The legal status of women in Russia from the 9th to the 15th century]. Diss. na sosiskanie nauchn. zvaniya kand. jur. nauk. Stavropol. 19 s. [in Russian].
28. Makarovič G. (2001) Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)*. Ročnik 11. Č. 1. S. 17–44 [in Slovenian].

REASONS FOR THE ABSENCE OF A FEMALE NAME IN OLD EAST SLAVIC ANTHROPONYMIC FORMULA

Abstract. Throughout the long history specific gender roles in society have been accompanied by different names for men and women, but in the extensive onomastic literature the object of study is mostly male names. The *objective* of the work is to recreate the ancient system of female names in Eastern Slavs during the pre-Mongol period and to find out the reasons for the specifics of the female anthropoformula. The *key sources* of the study include chronicles while additional references cover graffiti and birchbark manuscripts. Extralingual information in other areas of knowledge related to Humanities is also taken into consideration. The study showed the specifics of the identification of East Slavic women featuring the non-use of their personal name (deviation from this rule only applied to girls and elderly women). Until now, in the literature this phenomenon was explained by the dependent state of the person. The article refutes this thesis and presents numerous facts (education, equal property rights with a man, participation in public affairs, regent functions, etc.), which convince that a woman in Kievan Rus had a decent legal status. The absence of the name is interpreted as a taboo on the female name embedded in the system of other prohibitions related to the pagan worldview regulating a woman's life in primitive society. The taboo is explained by female natural physiological features incomprehensible to the male part of the community which believes a woman of childbearing age is somehow connected to the *underworld*. The distinction is definitely related to blood, and therefore to the fear of death. Since the peculiarity of the female nature is revealed during the puberty of the girl, the euphemistic replacement of the girl's name by the patronymic now seems quite probable. It was associated with the ritual of initiation-entering another age group. The second change of the proper name was caused by the woman's transfer to another family after marriage while the complex wedding ritual still manifested in various forms corresponded by its structure to the rite of initiation as a result of which the woman received another proper name-andronym.

Keywords: female name, absence of name, patronymic, andronym, pre-Mongol period.

© Пахомова С., 2021 р.

Світлана Пахомова – доктор філологічних наук, професор Інституту україністики Пряшівського університету, Пряшів, Словацька Республіка; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>

Svitlana Pakhomova – Doctor of Philology, DrSc., Professor of the Institute of the Ukrainian Studies, Preshov University, Preshov, Slovakia; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>

ОНІМІЧНА СПЕЦИФІКА ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ РОАЛДА ДАЛА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'313,2:821.111-93

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).363-368

Петренко О. Онімична специфіка творів для дітей Роалда Дала; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Завдяки власним назвам читач сприймає художній текст через низку асоціацій, які впливають на загальне розуміння твору. Саме тому літературна ономастика є одним із актуальних напрямів ономастичної науки, а також важливою ланкою теорії тексту, риторики, лінгвостилістики.

Сучасні ономастичні і лінгвостилістичні розвідки спираються на ґрунтовні засади. Сьогодні поглиблюється загальна теорія оніма, розширюється амплітуда ономастичних досліджень, з'ясовується специфіка перекладу антропонімів, активно розробляється літературна антропонімія. Проте, незважаючи на помітні успіхи, в сучасній ономастиці й досі існують проблемні аспекти, які вимагають подальшого вивчення. Так, ономастикон різних літератур та літературних жанрів досліджено нерівномірно, фрагментарно. Це насамперед стосується дитячої літератури, яка досі не була достатньо проаналізована в цілому й у творчості окремих авторів, зокрема видатного англійського письменника Роалда Дала (1916–1990), який уже став класиком англійської літератури. Загально визнано, що Р. Дал є найкращим англійським дитячим письменником ХХ століття, але ні характерні мовні особливості його творів, ні його художній ономастикон не були об'єктом спеціального вивчення, не досліджено й індивідуально-авторську специфіку створення онімії та її стилістичну роль, не з'ясовано склад, семантику і структуру онімічних компонентів творів письменника, що й визначає актуальність обраної теми.

У статті розглядається онімний простір дитячих творів Р. Дала, який є функціонально навантаженим та багатозначним. Завдяки спеціальному контексту та грі на онімах відзначається ономастична неповторність індивідуально-авторського стилю письменника. Досліджується поетонімія творів Роалда Дала, ономастичне навантаження та їх специфіка. З'ясовується зв'язок, характер стосунків зібраних онімів з їх денотатами, розглядається структура та етимологічний статус онімів, виділяються ономастичні оказіоналізми, створені письменником, опрацьовуються апелятиви, виявляються інтертекстуальні зв'язки онімів у межах творів Р. Дала, узагальнюється функціонування та функціональний розподіл власних назв у межах цілого художнього твору та його поетонімосфери та виявляються зв'язки оніма з текстом. У поетонімосфері творів автор звертається до різних ономастичних розрядів, а саме до антропонімів, зоонімів, використовуючи трансформації. Оніми в дитячих творах Роалда Дала – це не тільки назви, а й пояснення, й ілюстрації. За допомогою власної назви дитина ліпше і легше сприймає твір, психологічно засвоює світ.

Ключові слова: онімія, ідіостиль, онімний простір, антропоніми, зооніми, оказіоналізми, Роалд Дал.

Постановка проблеми. Літературна ономастика – досить молодий розділ порівняно молодій науці ономастики, яка входить до родини мовознавчих наук. Як свідчать ономастичні дослідження, у художньому тексті власні назви займають лише близько 3% його обсягу [Карпенко 1986, с. 23]. Однак ці 3% виявляються дуже вагомими і значущими. Функціонально це один з найважливіших компонентів літературного твору. Нині це стає все більш очевидним для фахівців – і мовознавців, і літературознавців. Це зростання відбувається і в кількісному (з року в рік кількість публікацій з літературної ономастики зростає), і в якісному планах (замість поверхово-описових характеристик з'являються глибокі дослідження, що розкривають причини, розв'язують теоретичні питання, пропонують нові підходи й аспекти). Цілі жанри та літературні напрями чекають на своїх дослідників онімії. У цьому плані загалом недостатньо вивчена дитяча література. Дослідження онімії художніх творів, написаних Роалдом Далом для дітей, дозволяє з'ясувати онімічні особливості як узагалі дитячої літератури, так і ідіостилу Р. Дала. Загальні та індивідуальні онімічні закономірності виявляються тією мірою, якою вони засвідчені (і віднайдені) в Далових текстах. Адже при аналізі творчості саме Дала не можна виявити таких прикмет дитячого твору, яких у Дала немає. Інак-

ше кажучи, загальні закономірності дитячої онімії проявляються у формах, притаманних творам Р. Дала, а його індивідуальні закономірності виринають з-поміж цих загальних закономірностей. Тим не менш спроба розмежування загального та індивідуального в онімії дитячих творів Р. Дала видається можливою і доцільною.

Аналіз досліджень. За час становлення й розвитку протягом ХХ ст., особливо другої його половини, літературна ономастика довела свою потрібність і вагомість, обґрунтувала своє право бути окремою галуззю ономастики, що поступово переростає в окрему ономастичну науку. З середини ХХ ст. розвиток літературної ономастики безперервно йде по висхідній у цілому світі, а останні роки спостерігається просто літературно-ономастичний бум, що видно з програм Міжнародних ономастичних конгресів, засвідчено зростанням кількості та якості публікацій, розвитком теоретичної думки та появою численних наукових праць і монографій на цю тему. У цьому процесі українські ономасти займають гідне місце, все глибше досліджуючи закономірності як української літературної ономастики, так і ономастики іноземних літератур (передусім англійськомовної). Праці Ю. Карпенка, М. Мельник, В. Калінкіна, І. Сухомлин, П. Чучки, О. Григорук, Л. Белея стали основою і класикою у розвитку ономастики, зокрема літературної ономас-

тики. Роботи науковців дали поштовх до нових пошуків та розвідок.

Мета статті, завдання. Ономастичне навантаження дитячих творів Роалда Дала стало предметом аналізу. Дослідження поетонімії творів Роалда Дала для дітей, їх вивчення та їх специфіка і визначає актуальність нашого дослідження. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

1. З'ясувати зв'язок, характер стосунків зібраних онімів з їх денотатами, докладно встановлюючи конотативні й експресивні семи, що виявляють себе в такому зв'язку.

2. Розглянути структуру та етимологічний статус Далових онімів.

3. Виділити ономастичні оказіоналізми, створені письменником.

4. Опрацювати апелювати, що стають у дитячих творах Р. Дала контекстуальними онімами.

5. Виявити інтертекстуальні зв'язки онімів у межах творів Р. Дала і за їх межами та з'ясувати функції і завдання таких зв'язків.

6. Узагальнити функціонування та функціональний розподіл власних назв у межах цілого художнього твору та його поетонімосфери.

7. Виявити зв'язки оніма з текстом, розрізняючи ближню, контактну їх взаємодію та взаємодію дальню, що обіймає весь художній твір.

Методи та методика дослідження визначається його метою та завданнями. Йдучи від цілого художнього тексту до його компонентів, ми спираємося передусім на послідовний контекстуальний метод. Отже, розглядається ціле, художній твір, а основна увага зосереджується на всіх наявних у творі онімах, зокрема на онімах контекстуальних та оказіональних, що піддаються всебічному аналізу. Такий метод дозволяє одразу з'ясувати не лише структуру, значення та походження власної назви, а й її функцію, роль у творі. Оскільки такий метод реалізується шляхом опису всіх наявних у творі онімів, то тим самим у дослідженні широко застосовуємо класичний для філології описовий метод. Використано також елементи концептуального і компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Першим художнім твором Роалда Дала стала написана для дітей невеличка повість-казка «The Gremlins», опублікована ще в 1943 р., коли автор був, власне, не стільки письменником, скільки військовим пілотом під час Другої світової війни. Місцем дії казки стали літаки. Гремліни – породження літунського фольклору – такі собі веселі домовики. Тільки мешкають вони не в людських житлах, а в літаках. Ця повість була надрукована в США, Австралії та Великобританії, але не набула помітної популярності.

Після цієї повісті Р. Дал перейшов на “дорослу” прозу в досить різних жанрах. Письменник створив високохудожні речі, які набули значної популярності. Він став одним із провідних творців у жанрі так званого чорного гумору. Однак елемент казковості, дотепної й неймовірної вигадки магнітом притягав Р. Дала.

Майже через 20 років, 1961 р., він у своїй творчості повернувся до дитячих повістей-казок,

щоб уже не розлучатися з цим жанром до останніх днів життя. Ці казкові повісті мають багато спільного, індивідуально-авторського, суто Далівського. Та водночас вони не повторюють одна одну, маючи кожна своє специфічне і несподіване: і в сюжеті, і в складі персонажів та їх характерах, і у власних назвах та способах їх використання. У Дала є улюблені прийоми побудови та введення в текст онімів, різноманітні способи ономастичної характеристики зображуваного та онімійної гри.

Важлива якість онімії є її багатофункціональність – здатність одночасно називати, диференціювати й ідентифікувати, також характеризувати носія, відмічати соціально, емоційно тощо [Лосев 1990, с. 123]. Власна назва як складовий елемент композиційно-сислової структури творів відіграє визначальну роль у процесі впорядкування художньої інформації у текстовій тканині [Співак 2003, с. 5]. Онімія дитячих творів загальною рисою. Дослідження онімії художніх творів, написаних Роалдом Далом для дітей, дозволяє з'ясувати онімічні особливості як узагалі дитячої літератури, так і ідіостилю Р. Дала. Те й те, тобто загальні та індивідуальні онімійні закономірності, виявляються тією мірою, якою вони засвідчені (і віднайдені) в Далових текстах. Адже при аналізі творчості саме Дала не можна виявити таких прикмет дитячого твору, яких у Дала немає. Інакше кажучи, загальні закономірності дитячої онімії виявляються у формах, притаманних творам Р. Дала, а його індивідуальні особливості випливають із загальних закономірностей.

Дослідження поетонімії творів Роалда Дала для дітей, характерні мовні особливості творів цього письменника, його художній ономастикон, індивідуально-авторська специфіка створення онімій та її стилістична роль, з'ясування складу, семантики і структури онімійних компонентів творів письменника, крім того, лінгвістична кваліфікація художнього ономастикону Р. Дала як невід'ємного складника його творчості сприятиме поглибленому визначенню авторського ідіостилю та ментальних механізмів онімного моделювання. Вважаємо, що поетика Дала без власних назв просто немислима. Специфіка вжитих письменником власних назв як придуманих ним самим, так і дібраних з існуючого в англійській мові ономастикону.

Водночас провідна і загальна специфічна риса онімії у творах для дітей полягає в тому, що промовисті назви там мають бути обов'язково, хоч і в різних пропорціях. Приміром, у творі Дж. Ролінг про Гаррі Поттера їх мало. В основному назви тут орієнтовані на старовину, на певну містичність, але не на пряме прочитання, пряме узгодження з денотатом, хоч є і винятки. Це – один підхід до дитячої онімії. Другий – іменувати персонажів загальними назвами, які контекстуально стають власними. Аналогічним чином позначає своїх персонажів (крім головного, хлопчика Джеймса) Роалд Дал у казковій повісті «James and the Giant Peach» [Дал 1995, с. 124].

Онімічна прозорість, простота, фонетична, структурна й семантична ясність власних назв, ужитих у творах для дітей. Дитина – провідний герой

твору – має, як правило, зменшувальну форму поширеного імені: *Чарлі, Біллі, Денні, Софі*. Навіть в Африці фігурують дитячі імена *Мері, Тото, Джілл*, зрозумілі для англомовного читача. Якщо юний герой одержує повне, «доросле» ім'я (*Джеймс, Джордж, Матильда*), то це має свої спеціальні причини. Так, малий хлопчик Джеймс виявився керівником цілої команди, щоправда комашиної, тому він *Джеймс*, а не *Джеммі* чи *Джим*.

У казці наявне навіть його повне тричленне іменування: *James Henry Trotter* [Дал 1995, с. 74; Виноградов 1973, с. 25; Горбаневський 1988, с. 54]. Так само *Джордж* не стає *Джоді* або *Додді*, бо слід підкреслити, що він не по літах розумний: винайшов ліки, які збільшують. Власне, те ж можна сказати про *Матильду* (яка могла б іменуватися і *Меммі*, і *Петті*, і *Тильда*, і ще якось у цьому щедрому на гіпокористики й демінутивні оніми). Тяжка школа життя, яку з честю й перемогами проходить ця маленька дівчинка-вундеркінд з магічними властивостями і люблячим серцем, не дозволяє Далу відходити від повної форми її імені – тим паче, що етимологічний сенс цього імені задіяний у казці повною мірою.

Третій спосіб – давати персонажам вигадані імена, що прямо їх характеризують. Р. Дал звертається і до цього способу номінації персонажів, пор. прізвище *Twit* «ідіот», наймення велетнів-людоджерів у казковій повісті «*The BFG*» [Дал 1998, с. 205]. До прямої промовистості він додає жарт, помітний і в тих же найменнях велетнів, і в прізвищі *Gregg*, що заступається на *Egg* «яйце» («*The Magic Finger*» [Дал 1997, с. 32]); додає метафору, пор. прізвище улюбленої вчительки Матильди *Miss Honey* (буквально – «мед»), так чи інакше зашифровує онім, щоб юний читач подумав, розшифрував.

Онімія дитячих творів Р. Дала надзвичайно цікава, барвиста, нерідко okazionalna і завжди дуже вагома у творі. У дитячих творах Р. Дала вона важить значно більше, ніж у його творах для дорослих.

Майже всі оніми Дала є промовистими, вжитими антономазійно, тобто такими, що, окрім стандартної для власних назв номінативної, дійсничної функції, виконують і функцію характеризуючу, доносячи до читача якусь додаткову, конотативну інформацію, що містить і вказівку на певні прикмети носія, і його оцінку. Лише загальновідомі топоніми та космоніми (*Нью-Йорк, Африка, Індія, Марс, Венера*) не вписуються в цю картину, а також вигадані топоніми (*Loompaland, Minusland*), вигадані космоніми (планета *Vermes*).

Чітка і барвиста промовистість притаманна поетонімосфері творів для дітей цього періоду. Вона має різне скерування, однак є виразною і добре простежується.

Перехід загальних назв у власні, що полегшує дитині сприйняття розуміння змісту твору. Назви звірів використовуються як власні, тобто здійснюється перехід апелятивів у оніми. Такий принцип поширений у творах: *The Green Old Grasshopper, Centipede, Mr Fox, Enormous Crocodile*. Іменуючи тварин, Р. Дал використовує епітети як складники онімів для підкреслення значущості зооніма: *The*

Green Old Grass-hopper; Fantastic Fox; Enormous Crocodile. Одиначне усвідомлюється легше і швидше, ніж загальне або нечітко окреслене. Зооніми, які в дитячих творах Р. Дала за вживаністю займають друге після антропонімів місце, переважно дублюють відповідну загальну назву тварини, але пишуться вже з великої літери і часто втрачають артикль. Так іменується вся команда Джеймса, *Swan (Лебідь)*, що допоміг Маленькому Біллі знищити страшне чудовисько, *Giraffe (Журафа), Pelian (Пелікан), Crocodile (Крокодил)*, пор.: гіпокористики *Пеллі, Крокі* тощо. Пор. *Mr Fox, Mister Toad*. Зміна правописної форми слова в межах єдиного тексту *a grasshopper – the Grass-hopper – Grasshopper; a spider – Miss Spider* підтверджує зміну загальної назви на особове ім'я, динаміку сприйняття суб'єкта номінації – наратора, а відтак і читача. Із комах і звірів об'єкти номінації перетворюються на персонажів, суб'єктів психічної і соціальної діяльності.

Онімічна гра – типовий художній прийом письменника. Він активно впроваджує каламбурні побудови з використанням омофонії, паронімії, де паронімічні конструкції близько прив'язані до контексту і несуть певну інформацію про персонажа або про сюжетну лінію твору [Воронюк 1998, с. 112]. Вони надають можливість характеристики образу у творі, а також додаткової інформації: «*But they cent quite the wrong Sentipede*»; «*...the President turned white as the White House*». Наступний виразний компонент, який задіяв Р. Дал, – це алітерація, яка широко використовується у творах письменника. В онімічній грі спостерігається реалізація неможливих фоносполук (початкова [kn], [gn]), а також фонетичне узгодження онімних одиниць у тексті казок. Фонетично узгодженими є парні та потрійні ланцюжки з імен сюжетно споріднених персонажів: *Sponge and Spike; Joe and Josephine; George and Georgina; Boggis, Bunce and Bean; Shuckworth, Shanks and Showler*. Онімічна гра, що захоплює Роалда Дала, а відтак і його читачів, так чи інакше проявляється майже в усіх дитячих творах письменника і має різноманітні форми.

По-перше, це зіткнення онімів із розмаїтими близькозвучними словами або словосполученнями-омонімами, що особливо яскраво використовується в казці «*Charlie and the Great Glass Elevator*»: *Chu-On-Dat* (віце-прем'єр Китаю) – *chew on that* «розжуй (тобто обміркуй) це»; *Wing* та *Wong* (поширені китайські імена) – англ. *wing* – перекручене *ring* «дзвонити», *wong* – перекручене *wrong* «помилковий» тощо.

По-друге, це залучення цілком реальних англійських антропонімів, які є порожніми, тобто не позначають у творі жодних персонажів, для побудови на їх базі каламбурів: *Warren*, Уоррен – «*War and Peace by Leo Tolstoy*»: омофонія *Warren* – «*War and Peace*»; *Courteney*, Кортні – «*Courteney one yet?*»: *caught ney?* «не зловив (поки нікого)?» та ін.

По-третє, це застосування «зворотної етимології». Англ. *turkey* «індик» походить від *Turkey* «Туреччина», а *Eskimo pie* «морозиво ескімо» – від *Eskimo* «ескімос», однак для велетнів-людоджерів («*The BFG*») навпаки, турки смаком нагадують ін-

диків, а ескімоси вже набридли і їм для прохолоди потрібні чілійці, хоч англ. chill «холоднеча», chilly «прохолодний» етимологічно ніяк не пов'язується з Chili «Чилі». Тут маємо вже псевдоетимологію, яка в Дала використовується досить часто: hot «гарячий» – *Hottentot*; greasy «жирний» – *Greece* «Греція» тощо.

По-четверте, комічний ефект з'являється просто внаслідок сурядного вжитку різних онімів (які спеціально для такого ефекту підібрані), пор. прізвища фермерів *Boggis*, *Bunce*, *Bean* – усі троє на Б, і всі троє з негативною семою в етимологічному змісті; пор. також прізвище трьох астронавтів на Ш: *Shuckworth*, *Shanks*, *Showler*; причому компоненти цих прізвищ перетасовуються стурбованим президентом як колода карт. Онімична гра і онімична посмішка у Роалда Дала неповторно самотутні.

Ономастичні okazіоналізми виходять у Дала з альтернативно узгодженими компонентами. Близько 10 % Далової онімії становлять назви, витворені, сконструйовані ним самим. Ідеться не про добір назв з наявного онамастикону, не про незвичне сполучення слів, а саме про побудову нових, яких раніше в англійській мові не було. Лише в крамницю Біллі серед дуже специфічних ласощів (назви яких, завдяки їх неповторній своєрідності, письменник наполегливо перетворює із загальних у власні) прибуло 22 okazіоналізми. У великій казці «The BFG» з десяти поіменованих велетнів вісім позначені okazіонально. А улюблені Далом страхіття *Vermicious Knids*, найменування яких складається з двох okazіоналізмів (один з них має перед **n** вимовлюване ініціальне **k**, що суперечить нормам англійської орфоєпії: для створення ефекту незвичності Р. Дал використовує й фонетику теж) і які походять з планети *Vermes* (okazіоналізм) і з'їли мешканців Місяця *Poozas* (okazіоналізм), з'являються аж у трьох творах письменника. Незвичайні, дивовижні, завжди наділені гумористичною семою, онімичні okazіоналізми є найпомітнішим складником поетонімосфери дитячих творів Р. Дала і одним з найвиразніших компонентів його ідіостилу.

У створенні okazіоналізмів беруть участь прозорі семантичні онімійні конструкції, жонглювання морфемами у вигуках переляканого Президента, коли складники прізвища астронавтів перетасовуються, як колода карт. Мабуть, вершиною цієї словесної гри, що Дал веде з читачем, слід вважати випадки, коли онімний каламбур містить синонімічну заміну. Відзначимо, що цей прийом дуже поширений у Р. Дала, викликає зацікавленість читача і містить додаткову інформативність. Okazіоналізми з'являються при створенні назв неіснуючих тварин: *Whangdoodle*, *Scrunch*, *Snozzwanger*; фантастичні етноніми *Oompa-Loompa*; *Vermes Knids*; *Gnoolies* та ін. У новостворених онімах виявляють себе різні способи побудови: редуплікація, композиція, афіксація, що призводить до незвичності побудови і є визначальною рисою казковості та фантастичності. Аналізуючи okazіональні оніми, зазначимо роль кореневих морфем у створенні образності поетонімів. В okazіональній поетонімотворчості використовуються надзвичайно рідкісні або не властиві онімам кореневі морфемі.

У словотворенні власних назв характерним є їхня одно- чи двоосновна структура, для підсилення образності поетоніма часто використовується гра онімів, паронімія. Аналізуючи оніми за семантикою їх кореневих морфем, бачимо вживання та використання письменником внутрішньої форми одноосновних онімів, яка полягає в актуалізації семантики, що може збігатися з характеристикою носія власної назви або передавати ставлення автора до названого персонажа. У творах Р. Дала виразно спостерігається тенденція до збільшення власних назв за рахунок переведення туди загальних. Головним чинником таких переходів є передусім особливості дитячої психології та світосприйняття.

Інтелектуальна робота письменника з рецепієнтом має провокативний аспект. У своїх онімичних побудовах автор оминає, не договориє певний етап, щоб читач здогадався й сам розшифрував те, що недосказане. Так, у пісеньці Стоноги про Стару Матір Габбард, що стосується популярного фольклорного сюжету, говориться: «*And Old Mother Hubbard Got stuck in the c*». Тут названо тільки перший звук, а вже читач має сам його продовжити: *cupboard*. Подається наймення прем'єр-міністра Китаю *How-Yu-Bin*, але не вказується, що це наймення фонетично тотожне фразі *how you been?* – «як справи?»: читач має здогадатися сам. Допитливий читач за логікою розповіді і за формою назви може вивести з етноніма *Gnoolies* (міфічні мешканці Мінусленду) слово *noll* «нуль», а з прізвища *Mr Cooper* – віртуальне майбутнє прізвище *Mr Oo*, як попередник Купера *Mr Gregg* став *Mr Egg* (англ. *egg* «яйце»).

Поетонімосфера кожного дитячого твору Р. Дала вражає своєю стрункістю, адекватністю і впливовістю. Письменник добре знав силу власних назв і активно, талановито нею користувався. При цьому сама організація поетонімосфери кожного твору є своєрідною. У різних творах оніми організовані по-різному: до онімичних (чи якихось інших) шаблонів Дал не вдавався. У казці «The Witches» відьми, очевидно, приховують свої імена – і головний герой (він же оповідач) та його бабуся теж онімично не позначені – є займенник *I* та іменники *Grandmamma*, *grandmother*, а антропонімія розподілена між другорядними персонажами. Подібна прихованість спостерігається і в топонімії казки. У казці ж «*Matilda*» поетонімосфера є гіпернасиченою: онімично позначені (і онімично оцінені) всі наявні там персонажі, багато згадуваних історичних осіб, особливо письменників. У цьому творі більше ідеонімів (конкретніше – бібліонімів, назв художніх творів), ніж у всіх інших Далових казках, разом узятих. Така організація поетонімосфери теж зумовлена потребами художньо цілого: йдеться про школу, йдеться про боротьбу добра та зла, у якій має бути чітко (і адекватно) назване.

Отже, у різних творах письменника маємо різне онімійне наповнення, різний розподіл між узувальними, okazіональними та контекстуальними онімами, різний склад онімійних розрядів, просто різні (але завжди доречні) оніми. Є у Дала і певні свої онімійні звички, які теж характеризують його іді-

остиль – зокрема, він практично завжди називає на ім'я лікарів, як би епізодично вони не фігурували, іноді вживає нібито зайві оніми, іменує (замість апелятивного позначення чи бодай короткого опису) персонажів, що з'являються в одному – єдиному реченні, в малоістотному епізоді, як «*a man called Fred*» у фінальній частині казки «*The Twits*».

Зрештою, можна сказати, що вся Далова онімія у дитячих творах враховує психологію, світосприйняття дитини: чим конкретніше написано, тим краще сприймається, чим веселіше, гумористичніше називається, тим цікавіше читається. Онімія Далових казок ніби побудована трьома ешелонами: 1) прості, загальновідомі оніми, зрозумілі будь-якому англomовному читачеві – поширені антропоніми, контекстуальні зооніми та хремотоніми тощо; 2) імена, що примушують задуматись, викликають нові асоціації: юний читач, залежно від його уваги та розвитку, може пропустити, а може й помітити, що зоонім *Alfie* не випадково асоціюється з першою літерою грецького алфавіту, бо за цією черепашкою з'являється інша, що назва потвори (фантастичний зоонім) а *Whangdoodle* має комічний сенс «шмат йолопа». Імен такого «другого ешелону» у творах Р. Дала багато, але менше, ніж імен «першого ешелону»; 3) «третьій ешелон» складають досить рідкісні імена-загадки, імена-ребуси. Перевихований *Mr Gregg* не тільки перестав половати на качок, а й змінив своє прізвище, ставши *Mr Egg*, пор. *egg* «яйце». На черзі перевиховання мисливця на прізвище *Mr Cooper*. Завдання: як з цього прізвища видобути сенс «яйце» («*The Magic Finger*»). Подібні завдання ставлять назви ласощів з крамниці Біллі (фінал казки «*The Giraffe and the Pelly and Me*»), а також деякі інші онімічні оказіоналізми Дала.

Роалд Дал використовує різноманітні розряди онімів для підсилення казковості й фантастичності творів, завдяки яскравій онімії він передає інформацію та сюжет творів, через власні назви дитина легше сприймає інформацію та краще запам'ятовує її. Власні назви в дитячих творах Р. Дала, виражаючи своєрідність і неповторність, нерідко виступають носіями, виразниками інтертекстуальності, сутність якої теоретично осмислив передусім Р. Барт [Лепетюк 1995, с. 26], і навіть вторинної комунікації, теорію якої глибоко розробила І. М. Колегаєва [Колегаєва 1991, с. 76]. У казці «Величезний Крокодил» ім'я слона *Trunky the Elephant* (англ. *trunk* – 'хобот') пояснюється тим, що в казці Редьярда Кіплінга крокодил витяг слоненяті його короткий ніс у довгий хобот. А ім'я *Mr Fox* залежить від дуже древньої, відомої з античних часів і багаторазово описаної історії хитрого Лиса, пор. хоч би «Лис Микита» І. Франка. Так чи інакше, продовжуючи і розвиваючи давні літературні традиції, Роалд Дал у своїй онімії є не тільки приймаючою, віддзеркалюючою стороною (вторинна комунікація), а й стороною відправляючою (первинна комунікація), як у випадку з власною назвою *Muggle-Wump the Monkey*, що породила, найімовірніше, маглів (*Muggles*) Дж. Ролінг у її книжках про Гаррі Поттера.

Окремо слід сказати про внутрішню інтертекстуальність, про циклічну функцію, помітно

представлену в онімії дитячих творів Р. Дала. Збіг імен «менеджера» вікномийників, а потім власника крамниці ласощів *Billy* та переможця грізного страховища Грішного Лиса *Little Billy* – це саме збіг, а не спеціальне повторення. А ось адресація тому ж Грішному Лису («*The Minpins*», останній твір Р. Дала, опублікований уже посмертно, в 1991р.) потвор *Whangdoodles*, *Snozzwangers*, *Vermicious Knids*, названих уже втретє (усі три були згадані в казці «*James and the Giant Peach*», а перші дві – ще й у казці «*Charlie and the Chocolate Factory*», третя ж стала активною діючою силою в казці «*Charlie and the Great Glass Elevator*»), а також ще одного типу потвора *Hornswogglers*, яка у «Мінпінах» з'являється вдруге, бо вперше промайнула у написаній ще 27 років до того в казці про Чарлі і Шоколадну фабрику, – це не збіг, а виразний онімічний сигнал про єдність казкового світу Роалда Дала.

Ці повторювані оказіоналізми, гумористично налаштовані і подані письменником як власні назви, слугують міцним засобом зв'язку перших казок Дала з останніми, демонструють внутрішню інтертекстуальність чи, як сформулював К. Гутшмідт, циклічну функцію онімів. Обрано саме оказіоналізми тому, що вони однозначно засвідчують свідому повторюваність, а не випадковий збіг, як в ужитку антропоніма *Billy*. Повторюються з тою ж інтертекстуальною метою і деякі інші оказіоналізми – *the Roly-Poly Bird* зустрічаємо у трьох казках («*The Enormous Crocodile*», «*The Twits*», «*The Toad and the Snail*»), мавпа *Muggle-Wump* згадується у двох казках тощо.

Висновки. У казках Р. Дала чимало фактів онімічної інтертекстуальності і в широкому контексті англійської літератури та фольклору. Ми відзначали, зокрема, такі зв'язки з творами Р. Кіплінга, Л. Керролла, з фольклорними творами. Але в цьому випадку інтертекстуальність визначає час і місце існування цього літературного явища в ширшому літературному дискурсі. Зазначена ж внутрішня інтертекстуальність акцентує єдність, зв'язок різних дитячих творів Р. Дала, які утворюють ніби один великий твір.

Онімія художнього твору для дорослих і для дітей має істотні розбіжності. В усіх витворах сучасного письменства за власними назвами завжди зберігається номінативна (ідентифікуюча) функція, бо інакше вони не можуть залишатися власними назвами. То їхня органічна властивість. Але у літературному тексті ця функція перестає бути провідною, чільною і відходить на задній план через замкненість онімічної системи художнього твору. На перше місце, як відзначив Ю.О. Карпенко, виходить стилістика. При цьому стилістика літературної онімії має не дві, а безліч, безконечну кількість функцій (В.М. Калінкін), які, проте, досить виразно членуються на дві групи – інформаційну та емоційну.

Оніми в дитячих творах Роалда Дала – це не тільки назви, а й пояснення, й ілюстрації. За допомогою власної назви дитина ліпше і легше сприймає твір, психологічно засвоює світ. Майстерність Дала в такому вмілому, художньо та психологічно виправданому використанні досконало підібраних (чи сконструйованих) власних назв не знає меж.

Література

1. Воронюк О.В. Паронімічна атракція в заголовку текстів англійської мовної масової комунікації: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 1998. 190 с.
2. Карпенко Ю.А., Хрепатулов А.А. Ономастическая насыщенность художественного текста. Исследования целого текста: Тезисы докл. ин. сообщ. Москва: Наука, 1986. С. 63.
3. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса: Ред.изд. Отдел управления по печати, 1991. 121 с.
4. Лепетюк І.Г. Інтертекстуальність художнього твору: На матеріалі романів Е.Базена «Lève toi et marche», «Au nom du fils». *Щорічні записки з класичної та романської філології*. Одеса: Друкарський двір, 1995. Вип.2. С. 26–28.
5. Лосев А.Ф. Философия имени. Москва: Изд-во МГУ, 1990. 270 с.
6. Співак С.М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: комунікативно-когнітивний підхід: дис.канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2004. 197 с.
7. Dahl R. James and the Giant Peach. London.: Puffin Books, 1995.156 p.
8. Dahl R. The BFG. NewYork: Puffin Books, 1998. 210 p.
9. Dahl R. The Magic Finger. NewYork: Puffin Books, 1997. 64 p.

References

1. Voroniuk O.V. (1998) Paronimichna atraktsiia v zaholovku tekstiv anhlomovnoi masovoi komunikatsii [Paronimic attraction in the title of texts of English mass communications]: Dys.kand.filol. nauk: 10.02.04. Odesa. 190 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu.A., Hrepatulov A.A. (1986) Onomasticheskaya nasyishennost hudozhestvennogo teksta. Issledovaniya tselogo teksta: Tezisy dokl. in. soobsch. [Onomastic saturation of an artistic text. Whole text studies: Abstracts doc.m.] Moskva: Nauka. S. 63 [in Russian].
3. Kolegaeva I.M. (1991) Tekst kak edinita nauchnoy i hudozhestvennoy kommunikatsii [Text as a unit of scientific and artistic communication]. Odessa: Red.izd. Otdel upravleniya po pechati. 121 s. [in Russian].
4. Lepetiuk I.H. (1995) Intertekstualnist khudozhnoho tvor: Na materiali romaniv E.Bazena «Lève toi et marche», «Au nom du fils». Shchorichni zapysky z klasychnoi ta romanskoj filolohii [Intertextuality of the work of art: On the material of E. Bazen's novels "Lève toi et marche", "Au nom du fils". Annual notes on classical and Romanesque philology]. Odesa: Drukarskyi dvir. Vyp. 2. S. 26–28 [in Ukrainian].
5. Losev A.F. (1990) Filosofiya imeni [The Philosophy of name] Moskva: Izd-vo MGU. 270 s. [in Russian].
6. Spivak S.M. (2003) Vlasna nazva v kompozytsiino-smyslovii strukturi virshovanykh tekstiv amerykanskoj poezii XX stolittia: komunikativno-kognityvnyi pidkhid: [Proper name in the compositional and semantic structure of poetic texts of American poetry of 20th century: communicative-cognitive approach]: Dys.kand. filol. nauk: 10.02.04. Kyiv. 197 s. [in Ukrainian].
7. Dahl R. (1995) James and the Giant Peach. London: Puffin Books. 156 p. [in English].
8. Dahl R. (1998) The BFG. NewYork: Puffin Books. 210 p. [in English].
9. Dahl R. (1997) The Magic Finger. NewYork: Puffin Books. 64 p. [in English].

SPECIFIC NATURE OF ONYMS IN CHILDREN'S LITERATURE BY ROALD DAHL

Abstract. Proper nouns allow a reader to perceive fiction through several associations that affect the overall understanding of the author's work. That is why literary onomastics is one of the current areas of onomastic science.

Modern onomastic and linguistic explorations are based on sound principles. Today, the general theory of onyms is developing and the specifics of anthroponyms translation are being clarified. However, despite significant advances in modern onomastics, there are still problematic aspects that require further study. Thus, the onomasticon of different works of literature and literary genres has been studied unevenly. This especially concerns children's literature that has not yet been sufficiently analyzed. Among the main works of this field, it is important to include works of the eminent English writer Roald Dahl (1916-1990), who has already become an English literature classic. It is known that R. Dahl is the best children's writer of the XX century. However, neither the characteristic linguistic features of his works nor his artistic onomasticon has been the object of special study. The composition, semantics, and structure of onymic components of the writer's works are not clarified, which determines the relevance of the chosen topic.

The article studies the specific nature of onymy of Roald Dahl's novels. Due to the play of words and multifunctional wealth of onymy distinctive features of the author's idiostyle are described. The writer uses different types of onyms: anthroponyms, zoonyms, occasional words. Definitions of poetonymosphere, onym space, poetonym, the author's idiostyle, and different types of onyms are analyzed. In the poetonymosphere of the works, the author addresses various onomastic categories, namely anthroponyms, zoonyms, using transformations. The onyms in Roald Dahl's children's works are not only names but also explanations and illustrations. With the help of his proper nouns, the child perceives the work better and easier psychologically learns the world.

Keywords: onymy, idiostyle, onym space, anthroponyms, zoonyms, occasional words, Roald Dahl.

© Петренко О., 2021 р.

Оксана Петренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; oksana_petrenko7@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7742-2111>

Oksana Petrenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Foreign Language for Humanitarians Department, Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; oksana_petrenko7@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7742-2111>

ПОСЕСИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ЧЕСЬКИХ
АНТРОПОНІМНИХ ФОРМУЛ XIV–XVIII СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.162.3'373.23

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).369–375

Петрица Н. Посесивний компонент у складі чеських антропонімих формул XIV–XVIII століть; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано продуктивність, словотворчі та морфологічні особливості посесивів у складі чеських антропонімих формул допрізвищевго періоду. У чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопоніми. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними.

Еволюція чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: від аналітичних до синтетичних патронімів. Описова посесивна назва реалізована у вигляді ад'єктивного патроніма, андроніма, назви за іншим родичем, назви за іншою особою (часто підданого за його паном). Синтетично виражений посесив у чеських дволексемних іменуваннях XV–XVIII ст. реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного. Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov*, рідше *-ý, -in*, субстантивний варіант суфіксів *-ic, -ec, -ovic*. До XIV ст. продуктивністю вирізнявся патронімічний формант *-ovic*, згодом *-ův*. Часто чеські пам'ятки фіксують і десуфіксовані патроніми, коли у функції допрізвищевго назви вжито ім'я батька без присвійних формантів.

З огляду на те, що чехи рано відмовилися від патронімічних формантів, використовуючи десуфіксовані патроніми, функцію посесивів виконували також деминутивні суфікси *-ek, -ec, -ik*, приєднані до особового імені батька. Сімейна пов'язаність осіб у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімих означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Крім того, чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвище якогось предка у ролі допрізвищевго родинного означення.

Ключові слова: антропонімічна система, антропонімна формула, посесивний компонент, патронім, андронім, посесивний формант, десуфіксований патронім, деминутивний суфікс.

Постановка проблеми. Посесивні іменування – один із найдавніших способів ідентифікації людності. Вони присутні в антропонімії всіх слов'янських мов. Не є винятком у цьому сенсі й чехи. Уже найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують багатолексемні антропоніми, що містили посесивні назви. У силу екстралінгвальних факторів присвійні іменування в чехів, як і в решті західних слов'ян, не відзначалися такою частотністю використання, як це бачимо у східно- чи південнослов'янських мовах. Однак це не означає, що чехи не мали потреби у вираженні сімейної належності та родинних зв'язків. Сьогодні посилений інтерес ономастики до вивчення еволюційного процесу мотивів та форм найменування осіб за родинною належністю у слов'ян. Пропонована стаття покликана дослідити специфіку побутування, план змісту та план вираження, динаміку поширення чеських посесивних назв у складі антропонімих формул допрізвищевго періоду.

Аналіз досліджень. Початок наукового вивчення власних імен у Чехії сягає епохи національного Відродження (кінець XVIII–XIX ст.) й тісно пов'язаний з іменем Йозефа Добровського. Я. Свобода стверджував, що Й. Добровський був першим ученим у чеському мовознавстві, який усвідомлював вартість власних назв не лише як матеріалу історичного, але і мовного, який визнавав необхідність їх системного та наукового дослідження. На думку

Я. Свободи, ономастичну працю Й. Добровського необхідно кваліфікувати як першу спробу систематизації власних особових назв та першу спробу пояснення загальних закономірностей функціонування власних назв [Svoboda 1953, с. 181].

На початку XX ст. інтерес до вивчення власних особових назв істотно зростає. Значним внеском у дослідження старочеської антропонімії стала колективна праця чеських мовознавців В. Давідека, К. Доскоціла та Я. Свободи «Česká jména osobní a rodová» (1941) [Davidek 1941].

Дослідження чеської історичної антропонімії набувають системності лише в другій половині XX ст. У 1962 р. виходить друком монографія Й. Бенеша «O českých příjmeních», що стала першою ґрунтовною науковою розвідкою, котра містила значний обсяг сучасних та давніх антропонімів [Beneš 1962]. Значним внеском у дослідження чеської історичної антропонімії стала праця Ф. Цуржіна «Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích», у якій автор простежив історичний розвиток власних назв на позначення сім'ї та родинної належності [Cuřín 1964].

У 1964 році вийшла друком фундаментальна праця з чеської історичної антропонімії «Staročeská osobní jména a naše příjmení» Я. Свободи [Svoboda 1964]. Учений описав та проаналізував старочеські антропоніми в контексті їх спільнослов'янського походження. У центрі уваги дослідника особливос-

ті словотвірної структури давніх слов'янських автохтонних імен (комполітів, відкомполітних дериватів та відапелативних імен).

Значний внесок у вивчення старочеських власних особових назв зробила Я. Плєскалова. Її фундаментальні праці «Tvoření nejstarších českých osobních jmen» (1998) та «Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010» (2011) збагатили чеську історичну антропоніміку детальним словотвірним аналізом найдавніших чеських імен допрізвищевго періоду та продемонстрували розвиток чеської антропонімії упродовж більш ніж тисячі років. У дослідженні чеської та слов'янської історичної антропонімії, зокрема посесивних назв, цінним теоретичним та фактичним зіставним матеріалом слугують фундаментальні праці вітчизняних ономастів М. Худаша, М. Демчук, Р. Керсти, П. Чучки, І. Железняк, В. Шульгача, О. Карпенко, С. Пахомової. Чеська антропоніміка має значні здобутки у вивченні окремих класів та категорій власних особових назв. Однак специфіка функціонування посесивних назв у складі чеських антропонімних формул у діакронії не була предметом спеціальних наукових розвідок.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є доповнити наявні відомості щодо становлення та закономірності розвитку посесивних назв як складових чеських антропонімних формул допрізвищевго періоду. Завданням розвідки бачимо також необхідність описати арсенал посесивних формантів, визначити їх продуктивність, простежити динаміку поширення посесивних назв у складі чеських АФ.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення посесивних назв як складових АФ упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують присвійні назви у складі багатолексемних власних особових назв. Зазвичай це – дволексемні, рідше трилексемні антропоніми, стрижневим компонентом яких було особове ім'я, що перебувало, як правило, у препозиції до додаткової уточнюючої назви.

І. Посесивні назви у складі антропонімних формул. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали доміантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімних формул *особове ім'я + посесивний компонент*. У пам'ятках XIII–XVII ст. посесивний компонент у складі дволексемних формул становив

незначний відсоток і засвідчив малопродуктивність формули *особове ім'я + присвійний компонент* на старочеському мовному ґрунті. Я. Свобода стверджує, що чехи досить рано відмовились від цього типу допрізвищевих назв [Svoboda 1964, s. 184]. Це пояснюється впливом екстралінгвальних факторів, серед яких найвагомим є раннє закріплення в чехів права приватної власності. У таких умовах ідентифікація особи була ефективнішою саме за індивідуальною ознакою, ніж за родовою.

Присвійні назви у простих антропонімоформах могли мати аналітичне та синтетичне вираження, при цьому перший тип займав доміантні позиції.

І. Описова посесивна назва у дволексемних іменуваннях реалізована у вигляді:

а) ад'єктивного патроніма: *Šimon, Mikulašův syn* (1512 Ач-19, 148), *Johanka, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Jiřík, Martinův syn* (1512 Ач-19, 159), *Jiříkem, synem Nejedlého* (1541 Ач-26, 99), *Jiřika, Vaňkového syna* (1512 Ач-19, 110), *Jan, Maštalkuov syn* (1512 Ач-19, 129), *Jana Votepková syna* (1512 Ач-19, 142), *Jan Šoldikový syn* (1512 Ач-19, 119), *Žakovu synu Janu* (1512 Ач-19, 127), *Pešikuov syn, pán Václav* (1512 Ач-19, 80), *Havel, Svachuov syn* (1512 Ач-19, 78), *Křtienovi, Havlou syna* (1512 Ач-19, 173), *Petr Vojkuov syn* (1506 BL, 85), *Jan Kolduov syn* (1527 Ач-26, 19), *Václava Váchkova syna* (1512 Ач-19, 94).

Часто посесивне іменування ускладнювалося додатковими компонентами, що однозначніше визначали батька іменованої особи: *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ач-26, 69), *Macha, syna Duchkova z Tuklat* (1538 Ач-26, 92), *Johankou, dcerou Mikulaše Bochníka a Lidmily manželky jeho* (1525 Ач-26, 36), *Tomašem, synem Jana z Stríbrného domu* (1525 Ач-26, 36), *Ambrož, syn Augustina z Jilového* (1546 Ач-26, 136);

б) андроніма: *Markéty, manželky Červenkovy* (1543 Ач-26, 22), *Markéty Bartošovy manželky* (1511 Ач-19, 52), *p. Johanka, páně Žlebova manželka* (1512 Ач-19, 76), *Dorotu, manželku Vokounovu* (1523 Ач-26, 306), *Markéty, Jakubovy baby* (1535 Ач-26, 1535), *Dorota, manželka Viléma* (1524 Ач-26, 51), *Marketu manželku téhož Šimka* (1529 Ач-26, 61), *Kateřinu, kterou má Veličkaj* (1512 Ач-19, 90), *po panu Černínovi pani Johanka vdovou byla* (1512 Ач-19, 76); поширених андронімів: *Dorota, manželka někdy Martina Kožišníka* (1518 Ач-26, 50), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ач-26, 48), *Kateřina, sl. Jiřika z Bernarečku manželka* (1526 Ач-26, 107), *Elžku, manželku Matouška krajčieho* (1511 Ач-19, 20), *Anna, manželka někdy Prokopa Klokočky měšečníka* (1534 Ач-26, 41);

в) назви за іншим родичем: *Matuš sestřenec pana Prokopa z Dražic* (1488 BL, 77), *Mikuláš strýc Maříkova* (1445 BL, 55), *Jiřík, strejc nebožtíka Jakuba mydláře* (1535 Ач-26, 71), *Kateřině, sestře Mikulašově z Medonos* (1512 Ач-19, 88), *p. Kateřině sestře Křištofa* (1511 Ач-19, 50), *Anna vdova, sestra Lekše mydláře* (1501 Ач-26, 149), *Janek, bratr Matejuov* (1484 Ач-26, 28), *Michalkowi sestřenci Beranowu* (1398 Ач-1, 141), *Jiřík, bratr Zelinkuov* (1512 Ач-19,

104), *p. Janovi, bratru Bohuslava Oujezdeckého* (1512 Ač-19, 88), *pana Jana, páně Burianova bratra* (1512 Ač-19, 94), *Václav bratr Fučikuov* (1512 Ač-19, 159), *Jirsa, Prasatkový zeř* (1512 Ač-19, 132), *Nedoruošřova zetě Popa* (1512 Ač-19, 94), *Jan, zeř Třebického* (1546 Ač-26, 102), *Kateřina, schovanice p. Doroty z Klokot* (1512 Ač-19, 79);

г) назви за іншою особою (часто підданого за його паном або ж за іменем друга чи подруги): *Ješek služebník Černinów* (1456 Ač-1, 187), *Jelito komorník Oldřicha z Rožmberka* (1390 UPN, 23), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179), *Dorota kucharka od Fabiana* (1512 Ač-19, 84), *Marek, člověk páně Slavatuov* (1527 Ač-26, 59), *Svatoň, páně Vithuo člověk* (1512 Ač-19, 127), *Lukeš a Kateřina, lidí pana Krystofa Skuhrovského* (1539 Ač-26, 93), *Jakub, služebník paní Elišky Jandové* (1512 Ač-19, 99), *Petr, služebník pánuov Třevačských* (1512 Ač-19, 76), *Anna vádova, podruhyňě u Křížka Slivaka na NmP* (1512 Ač-19, 92), *Jakoubek člověk Mikuláše z Vřešovic* (1512 Ač-19, 115), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Šimon, služebník páně Rachmberkuov* (1512 Ač-19, 147), *Káča, pana Bernarda kucharka* (1512 Ač-19, 147), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179).

У ролі посесивного компонента дволексемних іменувань одиничними є фіксації: а) описового андроніма: *Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka* (1398 Ač-1, 142), *Annu ženu Puoty, mladšiego syna sweho* (1396 Ač-2, 49); б) описового матроніма: *Johanni filio Byethie* (1381 BL, 12), *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181) *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181); в) гінеконіма: *Henšik, muž někdy Agnežčin* (1397 Ač-2, 357).

2. Синтетично виражений посесив у чеських антропонічних формулах реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного.

а) Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov, -in*, рідше *-ů*: *Hrochův Matouš* (1507 BL, 86), *Jan Šimonův* (1539 BL, 87), *s Pallem Dudikovým* (1517 Ač-22, 48), *Jan Zykšov* (1538 Ač-26, 90), *Vaněk Bohuškuov* (1512 Ač-19, 123), *Jan Vilětuov* (1512 Ač-19, 154), *Vaněk*

Bohuškuov (1512 Ač-19, 94), *Jan Baršouv* (1515 BL, 87), *Prušův Jaroš* (1510 BL, 79), *Jan Štěpanuov* (1537 Ač-26, 77), *Šimona Dandového* (1538 Ač-26, 86), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *mezi Martinem Mařenků* (1511 Ač-19, 43), *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jana Bohušiného* (1511 Ač-19, 17).

б) Субстантивний варіант чоловічих іменувань утворювався з допомогою суфіксів *-ic, -ec, -ovic*: *Absolon Kowarzič* (1457 ChBD, 35), *Voldřich Malovec* (1512 Ač-19, 174), *Blažek Sýrovic* (1512 Ač-19, 156), *Jan Kunatovic* (1512 Ač-19, 163), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Jiříkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22), *Vavřinec Martinovic* (1570 SMP-5, 117), *Pavel Simonovic* (1569 SMP-5, 117), *Arnosstowicz dominum Wencwslaum* (1420 ChLB, 24), *Janowicz Petrus et Purcardus* (1420 ChLB, 53).

Синтетичний варіант присвійної назви відзначався стабільним якісним складом антропоніміїних одиниць. Так, в основі чоловічих іменувань синтетичних посесивів лежать патроніми, а в основі жіночих іменувань — андроніми. Цим обидва морфологічні варіанти принципово відрізняються, адже основу аналітичних посесивів складали назви за будь-ким із родичів чи інших осіб. Крім того, вживання синтетичного іменування означало закріплення її за певною особою. А будь-яка описова назва, як правило, є епізодичною (а подекуди навіть одиничною) і продиктована мовним узусом.

Досліджений матеріал засвідчив, що розвиток чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: у переході від аналітичних до синтетичних патронімів. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали домінантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімічних формул *особове ім'я + посесивний компонент* (див. табл. 1.). Така динаміка є яскравим свідченням того, що синтаксично вільні сполучення слів поступово трансформуються у стійкі сполучення.

Таблиця 1. Динаміка поширення варіантів посесивного компонента (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.
аналітично виражений посесив	100	86,7	57,6	58	63	60	16	14
синтетично виражений посесив	-	13,3	42,4	42	37	40	84	86

Думку про те, що аналітичні посесиви хронологічно передують синтетичним посесивним іменуванням, уже висловлювали дослідники антропонімії інших слов'янських мов (З. Ковалик-Калета, С. Пахомова). При цьому вчені схиляються до думки, що перехід до синтетичних форм вираження присвійності супроводжувався морфологічними змінами патроніма, «який унаслідок субстантивациї

перетворився із антрополексеми, що була відповідно на запитання *чий син?*, у назву, що відповідала на запитання *хто?*» [Пахомова 2012, с. 85].

II. Еволюція плану вираження синтетичних патронімів.

Аналіз присвійних антропонімів демонструє, що протягом століть змінювався і план вираження синтетичних патронімів. Так, найперші фіксації

цих патронімів у чеських пам'ятках XII ст. засвідчили наявність присвійних суфіксів *-i*, *-ic*, *-ovic*, що постали з праслов'янського *-*itjo-*. У XIII ст. патронімічні засоби старочеської антропонімії поповнилися ще одним суфіксом *-ův* (оформленим, правда, графічними засобами латинської мови).

Основними типами словотворчих формантів, що в минулому слугували для означення родини та родинної належності, на думку чеського дослідника Ф. Цуржіна, є суфікси *-ovic*, *-ův*, рідше *-ěho*, *-ých*, *-ý* [Cuřín 1964, с. 61]. Учений переконаний, що функціонування певних присвійних формантів закріплене за конкретною епохою суспільного розвитку. Так, типи на *-ovic* вказували на належність до родини, тому задовольняли потреби родоплемінного ладу. А типи на *-ův* (форми однини) позначали віднесеність до особистості, до окремої людини, у зв'язку з чим були прийнятніші для суспільства, з розвиненим правом приватної власності [Cuřín 1964, с. 60–61]. Іменування людності за родинною належністю не були ефективним засобом ідентифікації людей у феодальному суспільстві, коли необхідно було детермінувати осіб, які не перебували в родинному зв'язку. Варто зазначити, що у XIII–XIV ст. чеське королівство зазнало вагомих структурних змін господарського та правового характеру, у результаті яких суспільство втрачало риси раннього середньовіччя і перетворювалося на суспільство «західного типу». Ці позамовні чинники мали вагомий вплив на згасання продуктивності моделі з *-ovic* у XIV ст. та подальше функціонування моделі на *-ův* [Cuřín 1964, с. 18–19].

Залучений до аналізу матеріал засвідчив, що синтетично виражені посесиви з присвійним суфіксом *-ův* ще у XIV ст. мали незначне кількісне представлення. У XV–XVI ст. присвійний формант *-ův* ще активно фіксується в описових конструкціях, тобто описові іменування з суфіксом *-ův* ще не були синтаксично стійкими. Синтетично виражені посесиви з цим формантом кількісно превалюють лише з XVI ст. Ф. Цуржін переконаний, що аналітичний тип посесивів – це проміжний тип, який трансформувався в синтетичні посесиви шляхом еліпсу слова *син* [Cuřín 1964, с. 50]. Вживання синтетичного іменування здебільшого означало закріплення його за певною особою чи родиною (таблиця 2).

Цікавим є той факт, що синтетично виражені посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* у XV–XVI ст. функціонують здебільшого у формі застиглого генітива (не узгоджуються з відмінковою формою імені). Також у цей період зовсім відсутні описові посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* (див. таблицю 2), що свідчить про згортання продуктивності таких формантів. Дослідники переконані, що залишки посесивів у формі застиглого генітива, як правило, вживалися як допрізвищева родинна назва, пор.: *Janka Mikovic* (1439 Ač-26, 17), *Jirikem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Barborou Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22). Й. Бенеш стверджує, що й нині на сході Чехії побутує незначний відсоток прізвищ, утворених від скам'янілого генітива [Beneš 1962, с. 39].

Таблиця 2. Присвійні форманти в аналітично та синтетично виражених посесивах

XV–XVI ст.	XV–XVI ст.,
Аналітично виражений посесив з формантом <i>-ův</i> : 55,8 %	Аналітично виражений посесив з формантами <i>-ic</i> , <i>-ovic</i>
<i>Heřman, syn páně Jaroslavów</i> (1456 Ač-1, 186), <i>Jakub Lukšow syn</i> (1469 BL, 70), <i>Janek, bratr Matejuov</i> (1484 Ač-26, 28), <i>Jira syn Jirův</i> (1432 Ač-26, 34), <i>Pešíkuov syn, pán Václav</i> (1512 Ač-19, 80), <i>Petr Vojkuov syn</i> (1506 BL, 85).	0 %
Синтетично виражені посесиви з формантом <i>-ův</i> : 44,2 %	Синтетично виражений посесив на <i>-ic</i> , <i>-ovic</i> : 100 %
<i>Hrochův Matouš</i> (1507 BL, 86), <i>Jan Baršouov</i> (1515 BL, 87), <i>Jan Šimonův</i> (1539 BL, 87), <i>Jan Štěpanouov</i> (1537 Ač-26, 77), <i>Prušův Jaroš</i> (1510 BL, 79), <i>Váněk Bohuškuov</i> (1512 Ač-19, 94), <i>Matěj Řihů ze vsí Děkanovic</i> (1626 Ač-22, 554), <i>Václav Musilů ze vsí Mnichovic</i> (1615 Ač-22, 348).	<i>Absolon Kowarzič</i> (1457 ChBD, 35), <i>Janka Mikovic</i> (1439 Ač-26, 17), <i>Barborou Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Blažek Sýrovic</i> (1512 Ač-19, 156), <i>Jan Kunatovic</i> (1512 Ač-19, 163), <i>Jirikem Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Pavel Šimonovic</i> (1569 SMP-5, 117), <i>Šimona Smolíkovic</i> (1543 Ač-26, 22), <i>Vávry Šimonovic</i> (1520 Ač-26, 128).

В. Бланар переконаний, що тенденція до вираження родинних зв'язків проявляється в зусиллях словотворчою формою прізвища відрізнити сімейно-пов'язаних осіб від решти людності. Певною мірою функції суфікса *-ův* у чехів рухались у напрямку «стосунок до батька – стосунок до родини» [Blanář 1967, с. 32]. Яскравим свідченням цього є також усичені та застигли форми генітива патронімічних іменувань з формантом *-ů*, які з'являються в пам'ятках уже від XV ст. та переважають у фіксаці-

ях XVII – поч. XVIII ст.: *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *Jirík Blažků* (1602 Ač-22, 351), *Matouš Tomašků* (1602 Ač-22, 350), *Václav Musilů ze vsí Mnichovic* (1615 Ač-22, 348), *Jirí Jirů* (sedlák) (1741 Ač-24, 240, 243), *Bohuslav Kubů* (rychtář) (1723 Ač-24, 148), *Jirík Tomášů* (rychtář) (1723 Ač-24, 149).

Сімейні зв'язки, на нашу думку, навіть попри непродуктивність патронімічних моделей іменування в чехів, могли виражатися також різними

демінативними суфіксами, як напр. *-ek*, *-ec*, *-aček*, *-ík*, *-ko*, приєднаних до особових імен. Залишками таких демінативів гіпотетично можна вважати другий компонент багатолексемних антропонімів: *Jiřík Pabianek* (1465 Ач-3, 363), *Matyáš Jeník* (1437 BL, 50), *Micka Witek* (1455 Ач-1, 168), *Beneš Mírek z Solopísk* (1512 Ач-19, 187), *Jan Benýdek z Veveří* (1594 Ач-22, 337), *Jan Ješko z Solopísk* (1512 Ач-19, 145), *Jan Kapřík z Lesoníc* (1512 Ач-19, 200), *Jan Kubík* (1528 Ач-26, 61), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janovi Benýdkovi* (1594 Ач-22, 337), *Jiříkovi Šrámkovi v Tourovým* (1579 Ач-22, 264), *Kříž Benešek* (1539 BL, 87), *Martín Vokounek z Chocny* (1523 Ач-26, 306), *Martína Palečka (konšel)* (1629 Ач-22, 335), *Petr Tomek z Přemyšlení* (1538 Ач-26, 46), *Prokopa Tomka z Čejkov a z Sušice* (1512 Ач-26, 4), *Václav Bořek z Duchalík* (1505 Ач-22, 45), *Mikoláš Zemánek* (1551 Ач-22, 152), *Mikoláš Bielek* (1505 Ач-22, 45), *Petr Chmelík z Uven* (нынї Humny) (1512 Ач-19, 180).

В. Бланар стверджує, що словацький матеріал XVI–XVIII ст. також засвідчує функціонування демінативних суфіксів *-ek*, *-(i)ko*, *-(č)ík*, *-ák/-iák* та ін. у ролі словотворчих засобів на позначення родинної належності [Blanár 1967, с. 32]. У цьому контексті варто згадати, що тривалий час у слов'янському мовознавстві існувала думка, висловлена Ф. Міклошичем, про первісне демінативне значення патронімічних суфіксів (її підтримали також В. Ташицький, А. Селіщев). В. Ташицький згодом відмовився від цієї концепції, визнавши посесивне значення суфікса **-itio*. Подібні припущення висловлював і С. Роспанд, хоч і визнавав генетичну близькість демінативного та патронімічного значень давнього слов'янського суфікса **-itio* [Cuřín 1964, с. 9].

III. Морфологічна зміна патроніма.

Характерним явищем слов'янської історичної антропонімії дослідники називають морфологічну зміну патроніма [Пахомова 2012, с. 58–59]. Не стали винятком у цьому процесі й чехи. На думку Я. Свободи, безсуфіксні посесивні назви присутні в антропонімії системі чехів з XIV століття [Svoboda 1941, с. 25]. Дослідник відстоює тезу, що іноді вживання імені у ролі допрізвищевої назви слід кваліфікувати як імпліцитно виражений патронім [Svoboda 1964, s. 184]. На думку вченого, причиною цього є раннє згасання продуктивності присвійних суфіксів і утворення нового типу патронімічної допрізвищевої назви. Українська мовознавиця І. Фаріон говорить про т.зв. «патронімічні назви – непохідні власні імена», коли функцію присвійної назви в українських дволексемних антропонімах XVIII – початку XIX ст. виконувало особове ім'я напр. *Роман Василь*, *Михайло Степан* тощо [Фаріон 1999, с. 11]. Дослідниця вважає, що на українському антропонімічному ґрунті прізвищевими назвами цього типу «ставали зазвичай імена особливо знатних людей та предків, або ж коли по смерті батька син міг просто перейняти його хресне ім'я» [Фаріон 1999, с. 11]. Десуфіксацію патронімів у слов'ян С. Пахомова пов'язує з віковою зрілістю людини. На мовному рівні залежність від батька в молодому віці виражається в

тому, що ад'єктивно виявляється патронім у складі АФ людини служив відповіддю на запитання *чий син?* Коли син дорослішав і ставав самостійним, ад'єктивна форма патроніма змінювалася на субстантивну [Пахомова 2000, с. 59].

Подібні процеси спостерігаються в польській мові з XV ст. Й. Бубак переконаний, що «саме прізвисько батька, котре додавалося до імені сина, було, як виявляється, достатнім сигналом здійснення взаємної реляції син-батько» [Bubak 1986, с. 113]. Керуючись цією тезою, можемо припустити присутність патроніма в антропонімоформулах, що поєднували два імені однієї генези: *Mikulaše Romana* (1563 Ач-26, 201), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janovi Benýdkovi* (1594 Ач-22, 337), *Janu Jandovi* (1547 Ач-26, 189), *Jiřika Jírku* (1538 Ач-26, 87), *Jiříkovi Volbramovi* (1594 Ач-22, 337), *Mikulaš Paul* (1514 BL, 86), *Mikulaše Romana* (1563 Ач-22, 201).

Важче визначити первісний онімний зміст іменування, коли поєднуються імена різної генези (наприклад християнське та слов'янське). Адаже з контексту писемних джерел часто неможливо встановити, коли йдеться про індивідуальне означення особи, яке вжито у функції другого компонента, а коли – про означення за батьком. Переконливим свідченням імпліцитно вираженого патроніма є випадки, коли одна особа записана дwoєю: *Pavel Špička* (1488 BL, 76) / *Pavel Špičkuov* (1490 BL, 77). На нашу думку, з XVI століття можна говорити про родинну назву, що утримувалась на синхронному рівні, пор.: *Beneš Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jan Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jírovi Hladkým* (1598 Ач-22, 343).

Сімейна пов'язаність у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а опосередковано, на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімним означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвисько якогось предка у ролі допрізвищевого родинного означення (деякі відомі роди з XIV століття – *Berkové*, *Kolowratové*, *Zajícové*): *Wanco Berka de Dubee* (1406 PDZ-2, 23), *Zdenkovi Berkovi z Dubé na Rychnburce* (1564 Ач-22, 213), *pan Aleš Berka* (1600 BL, 93), *panu Bohuslavovi staršímu Berkovi z Dubé* (1612 BL, 96), *Bohuslav Berka z Dubé z Lipého* (1600 BL, 91), *pan Jan Jetřich Berka z Dubé a z Lipého* (1630 Ач-23, 103); *dom. Fridericum Kolowrat de Libstain* (1457 CBD, 36), *Johanni dicto Colowrat de Zestowicz* (1416 PDZ-2, 129); *dom. Nicolaus dictus Zajiec de Hazmburg* (1438 CBD, 31), *Oldřich řečený Zajec z Hazmburku* (1405 PDZ-2, 20), *Jan Zajic z Hazmburku a z Kamyka* (1413 PDZ-2, 100). До цього їх спонукало чинне тоді право приватної власності, спадкове право. Для якнайточнішого оформлення спадку, володіння маєтком тощо необхідним було підтвердження зв'язку генерацій. Таким надійним підтвердженням стала допрізвищева родинна назва.

Закріплення за сім'ями допрізвищевої родинної назви протягом двох століть (XVI–XVIII ст.) у Чехії ще забезпечувало функцію сімейної

пов'язаності осіб. По суті, ці назви були попередниками прізвищ. Однак для родинних означень характерним є змінність плану вираження (на рівні лексичному, дериваційному, морфологічному). Тому вони не могли постійно на належному рівні забезпечувати функцію сімейної пов'язаності осіб. На думку В. Бланара, лише ієрархічна переоцінка двох членів цієї моделі іменування дозволила б повною мірою забезпечувати родинну та соціально-правову функцію прізвища [Blanár 1967, с. 33]. Така переоцінка настала з виходом патенту Йозефа II в 1780 р., що передбачав незмінність і спадковість прізвищ. З того часу в офіційному іменуванні прізвище детермінувалося особовим іменем, а не навпаки, як було раніше. Різні особові імена при однаковому прізвищі ідентифікують представників однієї сім'ї, а різні прізвища при однакових особових іменах ідентифікують представників різних сімей [Blanár 1967, с. 33]. При цьому всі попередні функції суфіксів у складі прізвищ стають іррелевантними.

Висновки. У чеських писемних пам'ятках

допрізвищевому періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопонімні. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними. Еволюція чеських посесивних назв проходила на таких рівнях: а) синтаксичному – поступовій заміні аналітичних форм вираження на синтетичні, напр., *Heřman syn Lewow* на *Hrochův Matouš*; б) словотвірному – поява нових суфіксів, напр. у посесивних назвах – замість суфіксів *-ovic, -ic* постали *-in, -ův, -ová, -ů*; в) семантичному – напр., у посесивних назвах перехід демінутивних іменувань у патронімічні *Beneš Mirek, Jan Kapřík, Petr Chmelík*; г) морфологічному – наприклад, скам'янілий родовий відмінок патронімів *Barborou Batrákovic, Jan Tomášů, Martinem Mařenků*.

Література

1. Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.
2. Blanár V. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. (Teoretické východiská). In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16., 17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha, 1967. S. 21–38.
3. Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986. 272 s.
4. Cuřín F. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích. Praha: Nakl. ČSAV, 1964. 74 s.
5. Davídek V. Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Praha. Ročník IX–X. Číslo 2–4. 1937–1938. S. 63–74.
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. Praha, 1941. S. 70–108.
7. Pleskalová J. Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010. Brno: Host. Masarykova univerzita, 2011. 204 s.
8. Svoboda J. Dobrovského studium vlastních jmen. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1953. S. 156–181.
9. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 317 s.
10. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.
11. Фаріон І.Д. Мотиваційно-номінаційний принцип в антропонімній лексиці (на матеріалі прізвищевих назв кінця XVIII – початку XIX ст.). Записки з ономастики. Одеса: АстроПринт, 1999. С. 11–18.

References

1. Beneš J. (1962) O českých příjmeních [About Czech surnames]. Praha. 356 s. [in Czech].
2. Blanár V. (1967) K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav (Teoretické východiská) [On the development of Slavic personal naming systems (Theoretical background)]. In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16–17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha S. 21–38 [in Czech].
3. Bubak J. (1986) Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego [The process of shaping the Polish bourgeois and peasant surnames]. Kraków. 272 s. [in Polish].
4. Cuřín F. (1964) Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích [Historical development of family identification and family affiliation in Czech dialects]. Praha: Nakl. ČSAV. 74 s. [in Czech].
5. Davídek V. (1938) Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. [First names, homesteads, neighbors and ancestors in the Spálenopoříč region]. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Ročník IX–X. № 2–4. Praha. S. 63–74 [in Czech].
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. (1941) Česká jména osobní a rodová [Czech personal and family names]. Praha. S. 70–108 [in Czech].
7. Pleskalová J. (2011) Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010 [Development of personal proper names in the Czech lands in the years 1000–2010]. Brno: Host. Masarykova univerzita. 204 s. [in Czech].
8. Pleskalová J. (1998) Tvoření nejstarších českých osobních jmen [Formation of the oldest Czech personal names]. Brno. 158 s. [in Czech].

9. Svoboda J. (1953) Dobrovského studium vlastních jmen [Dobrovsky's study of proper names]. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studii k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství CSAV. S. 156–181 [in Czech].

9. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení [Old Czech personal names and our surname]. Praha. 317 s. [in Czech].

10. Pakhomova S.M. (2012) Evolyutsiya antroponomnykh formul u slovyanskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in the Slavonic languages]. Uzhhorod. 344 s. [in Ukrainian].

11. Farion I.D. (1999) Motyvatsiino-nominatsiinyi pryntsyv v antroponomnii leksytsii [Motivational-nomination principle in anthroponymic vocabulary]. (na materialii prizvyshchevykh nazv kintsya XVIII – pochatku XIX st.). *Zapysky z onomastyky*. Odesa: AstroPrynt. S. 11–18 [in Ukrainian].

Скорочення

Ač-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F. Palacký. Praha. 1840. 612 s.

Ač-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F. Palacký. Praha. 1842. 584 s.

Ač-19 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 19. Vydal J. Čelakovský. Praha. 1901. 707 s.

Ač-22 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 22. Vydal J. Kalousek. Praha. 1905. 605 s.

Ač-24 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 24. Vydal J. Kalousek. Praha. 1908. 605 s.

Ač-26 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 26. Vydal J. Teige. Praha. 1909. 634 s.

BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345. Vydal J. Kalousek. Praha. 1889. 154 s.

ChBD – Chronica Bartossii de Drahonicz [Kronika Bartoška z Drahonice] ed. Jaroslav Goll. Fontes rerum Bohemicarum. Tom V. Prague. 1893. S. 591–628.

PDZ-2 – Pozůstatky desk zemských Království Českého. Ed. Josef Emler. Díl I. Praha. 1870. 530 s.

SMP-3 – Seznamy měšťanů Pražských, 3. Staré Město 1438–1490. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1903. S. 90–148.

SMP-5 – Seznamy měšťanů Pražských, 5. Staré Město 1551-1620. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1905. S. 100–157.

UPN – Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390-1391. Vydal J. Šusta. Praha. 1909. 48 s.

POSSESSIVE COMPONENT IN THE CZECH ANTHROPONYMIC FORMULAS OF 14th – 18th CENTURIES

Abstract. The article analyzes the productivity, word-formation and morphological features of possessives in the Czech anthroponymic formulas of the pre surname period. In the written Czech monuments of the pre-surname period, possessive names are represented by the fewer fixations than individual ones or toponymic attributes. With the departure of the Western Slavs from the ancient patriarchal traditions and the relatively early establishment of the right of private property, the naming of the head of the family loses its relevance within the Czechs. This is how the Czech anthroponymic system differs from the East and South Slavonic ones, where patronymic names were extremely relevant. The evolution of the Czech AF *personal name + possessive component* took place in the same direction as in all Slavic languages: from analytical to synthetic patronymics. Descriptive possessive name is realized in the form of adjectival patronymic, andronym, names after another relative, names after another person (often manservant to his master). Synthetically expressed possessive in the Czech two-lexeme names of the 14th–18th centuries is realized in the form of two morphological variants: substantive and adjective. The adjective variant of masculine nouns was formed with the help of the suffixes *-ův / -ov*, less often *-ů*, *-in*, the substantive variant with the suffixes *-ic*, *-ec*, *-ovic*. Until the 14th century the patronymic suffix *-ovic*, later *-ův* was highly productive. Czech monuments often record the de-suffixed patronymics as well, when the name of the father is used without the proper forms as a function of the surname. Due to the fact that the Czechs have early abandoned patronymic formants, using de-suffixed patronymics, the function of the possessives was also performed by the diminutive suffixes *-ek*, *-es*, *-ik*, attached to the personal name of the father. The family ties of the nobility were expressed not by the word-formative forms, but at the lexical level, for example, by a toponymic attribute, which indicated both the clan from which the denotation came from and the place where this clan lived. This was an indirect instruction. In addition, the Czech nobility began to use the individual nickname of an ancestor as a pre-family name.

Keywords: anthroponymic system, anthroponymic formulas, possessive component, patronym, andronym, possessive formant, de-suffixed patronymic, diminutive suffix.

© Петрица Н., 2021 р.

Наталія Петрица – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petrictsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

КОНОТОНІМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'371:821.161.2.09 Шкляр

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).376-382

Пискач О. Конотоніми у творах Василя Шкляра; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Художній текст виявляє широкі можливості для конотонімізації, вивчення якої є актуальним і сприятиме не тільки поповненню емпіричної бази української конотонімії, а й поглибленню цілісної концепції розвитку національної ономастики та лінгвостилістики.

Мову художніх творів В. Шкляра в різних аспектах досліджували Л. Томіленко, В. Буда, Л. Старовойт, В. Семиряк, Н. Венжинович, І. Глуховцева, Н. Митько, А. Вегеш, О. Мороз, О. Іонова, К. Олар, М. Доценко, Н. Свистун, В. Тихоша, Т. Шевченко, В. Лисенко та ін. Проте вторинне значення онімів, що виявляється у зміні їх конотативних образів і розширенні семантичного діапазону, у художньому ідіостилі В. Шкляра вивчено ще недостатньо.

Мета статті – семантичний і функціональний аналіз конотонімів у художній мові В. Шкляра. Джерелом для дослідження послужив мовний матеріал романів «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся». Для досягнення мети заплановано вирішити такі завдання: вилучити з художнього тексту власні назви зі вторинним конотативним змістом; здійснити їх класифікацію за референтною основою; дослідити механізм семантичного розширення пропріативів; простежити функціонально-стилістичне навантаження конотонімів.

В аналізованих романах В. Шкляра зафіксовано переважно конотоніми антропоніми, топоніми, ергоніми, що виникли шляхом метафоризації та метонімізації. Домінантою художнього почерку митця є вживання конотонімих інтерлінгвальних міфоантропонімів та інтралінгвальних топонімів.

Виразна експресивність притаманна конотонімам, що виникли на базі метафоризації. Конотоніми ж метонімічного типу виявляють послаблену образність і мають здебільшого узуальний інтралінгвальний характер.

Характер конотонімів художнього тексту частково залежить від жанрових особливостей, ідейно-тематичного змісту і проблематики твору: якщо в гостросюжетному романі «Ключ» переважають метафоричні конотативні антропоніми, то в історичному творі «Маруся» превалюють метонімічні топоніми й ергоніми. Найпродуктивнішою є конотонімізація онімів у мові роману «Ключ», а найменш продуктивна – в романі «Залишенець. Чорний Ворон».

Ключові слова: власна назва, пропріатив, вторинна номінація, метафора, метонімія, конотонімізація, конотонім.

Постановка проблеми. Наукові зацікавлення питаннями вторинної номінації спричинили виділення в структурі ономастики нового розділу – конотоніміки – науки, що вивчає власні назви, які, зберігаючи свою належність до пропріальної лексики й уніфікуючи предмет, набувають вторинного конотативного змісту. Вони виникають шляхом метафоричного чи метонімічного вживання як оніми вторинної образної номінації і збагачуються референтною конотацією. Такі оніми називають конотонімами (термін запропонував Є. Отін), тому що важливою ознакою вторинної номінації є наявність експресивності.

Художня творчість виявляє широкі можливості для конотонімізації, вивчення якої є актуальним і сприятиме не тільки поповненню емпіричної бази української конотонімії (з перспективою укладання великого словника конотативних власних назв), а й поглибленню цілісної концепції розвитку національної ономастики та лінгвостилістики.

Аналіз досліджень. На проблему конотативної онімії вперше звернув увагу в 70-і роки ХХ ст. основоположник Донецької ономастичної школи Є. Отін, який у великій статті «Конотативна ономастичної лексики» проаналізував вторинні емоційно-експресивні і смислові нашарування на власне топонімічні значення онімів, розмежував узуальні й оказіональні, інтернаціональні й інтралінгвальні конотоніми тощо [Отін 1978, с. 47–53]. Учений присвятив конотонімії десятки праць, а також унікальний «Словарь коннотативных собственных имен»,

що кілька разів перевидавався. Як зауважує Є. Отін, «оніми не тільки здатні виконувати свою пряму і первинну функцію – бути найменуваннями об'єктів навколишнього світу, – а й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові експресивно-оцінними заступниками імен загальних. Вони збагачуються понятійними, або референтними, конотаціями, які органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану» [Отін 2010, с. 5].

Якщо раніше дослідники пропонували виділяти «втілені» та «невтілені» власні назви, то з появою словника Є. Отіна (передмова В. Мокієнка) почали говорити про третій клас власних назв – «перевтілені імена». Постала потреба «в інтегруванні знань, накопичених ономастикою і щодо статусу цього онімного розряду, і щодо реалізації складного лінгвістичного явища – семантичного розширення власних назв як процесу його реалізації» [Лукаш 2011, с. 5–6].

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. проблеми вторинної номінації онімів почали викликати живий науковий інтерес в українських мовознавців Л. Белея, Є. Беліцької, Н. Іванової, М. Мельник, Г. Лукаш, О. Тараненка, В. Калінкіна, В. Канні, Є. Карпіловської, О. Стишова, О. Петрової та ін.

Перша спроба ґрунтовно окреслити актуальні проблеми української конотоніміки та шляхи їх розв'язання належить Г. Лукаш. Дослідниця опублікувала більше 20 наукових статей, монографію «Актуальні питання української конотоніміки» (2011) та «Словник конотативних власних назв»

(2017), до реєстру якого, крім іншого, ввійшли й конотоніми трьох романів В. Шкляра – «Ключ», «Елементал» і «Кров кажана».

Розглядаючи механізм виникнення конотонімів, лінгвісти (Є. Отін, Г. Лукаш) зауважують, що семантичне розширення власних назв відбувається на основі раніше пізнаного знання, зміст якого можна переосмислювати в позачасовій та позапросторовій домінії. Зміщення структури базового онімного значення можна спостерігати тоді, коли якийсь об'єкт, названий іменем, стає інформаційно вагомим у соціумі. Власне ім'я ототожнюється з цією інформацією, може її замінювати, стає її знаком, одночасно виявляючи логічну та емоційну оцінку об'єкта. Саме так виникає конотонім – онім, збагачений новим значенням унаслідок асоціативно-образного мислення, передумовами сприйняття якого стають раніше пізнані чуттєві образи, інтелектуальний рівень та особистісне розуміння його суб'єктом [Скорук 2017, с. 184].

Конотонімом може стати антропонім, топонім, рідше – ергонім, хрононім та інші власні назви, які розвивають референтні співзначення. За ознакою поширеності конотоніми поділяють на інтралінгвальні, або внутрішньомовні (вони побутують тільки в межах певної мови), та інтерлінгвальні, або міжмовні [Лукаш 2017, с. 77–78]. На думку І. Скорук, «основу української конотонімії складають інтерлінгвальні конотоніми, спільні для конотонімії багатьох мов, адже їхні джерела творення – світова культура зі збереженими в ній загальнолюдськими цінностями» [Скорук 2017, с. 186].

Мова художнього ідіостилю В.Шкляра неодноразово була в полі зору лінгвістів. Зокрема, лексичні особливості його творів досліджували Л. Томіленко, В. Буда, Л. Старовойт, В. Семиряк та ін., фраземіку – Н. Венжинович, І. Глуховцева, О. Козлова, Н. Митько та ін., ономастикон – Г.Лукаш, А. Вегеш, О. Мороз, О. Іонова, К. Олар, М. Доценко та ін., синтаксис – Н. Свистун, В. Тихоша, Т. Шевченко, В. Лисенко, О. Федчишин та ін. Проте вторинне значення онімів, що виявляється у «зміні конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону» (за О. Тараненком), у художній мові В. Шкляра вивчено ще недостатньо, чим і зумовлена актуальність цієї розвідки.

Об'єктом нашого дослідження є пропріативи, які набувають вторинного конотативного змісту.

Предмет аналізу – семантична структура і функціональне навантаження конотонімів.

Джерелом для дослідження послужив мовний матеріал романів В. Шкляра «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся».

Мета статті – семантичний і функціональний аналіз конотонімів у художній мові В. Шкляра.

Для досягнення мети плануємо вирішити такі завдання:

1) вилучити з художнього тексту власні назви зі вторинним конотативним змістом;

2) здійснити класифікацію конотонімів за референтною основою;

3) дослідити механізм семантичного розширення (конотонімізації) пропріативів у зв'язку з теоретичними інтерпретаціями природи значення;

4) простежити функціонально-стилістичне навантаження конотонімів у художній мові В. Шкляра.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є *описовий*. Методику *концептуального аналізу* залучено з метою виявлення механізму семантичного розширення пропріативів у художньому контексті. Вона поєднує в собі *аналіз мовної і культурної семантики*. Концептуальний аналіз конотонімів здійснено з використанням *дистрибутивного, компонентного, контекстуального, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного* й інших наукових методів.

Методологічною основою дослідження є теоретичні праці відомих ономастів Є. Отіна, Г. Лукаш, О. Тараненка, В. Калінкіна та ін., а також лексикографічні джерела.

Виклад основного матеріалу. За референтною основою серед конотонімів можна виділити конотативні антропоніми, топоніми, артіоніми, біблійоніми, зооніми тощо.

Помітне місце в художньому дискурсі В. Шкляра, особливо в романі «Ключ», займають **конотативні міфоантропоніми** *Аріадна, Тесея, Мінотавр, Діоніс, Гарпія, Бахус, Нарцис, Іуда, Христос*.

Конотонім *Аріадна* 'жінка, що допоможе вийти із заплутаного становища' є узуальним, широким вживаним в українській художній літературі: «У мене в мізках трохи засвітилося. – Сано, ти моя *Аріадна*. – *Спокійно, Тесею*, – незворушно сказала вона. – *Не забувай, що я врятувала тебе від Мінотавра, а ти покинув мене Діонісові*» [Шкляр 2006, с. 76]. За давньогрецькою міфологією, Аріадна – дочка критського царя Міноса і Пасіфаї, сестри Федри. Аріадна допомогла афінському царю Тезею вибратися з лабіринтів Мінотавра – напівлюдини, напівбика – за допомогою клубка ниток [Лукаш 2017, с. 37]. Майстерний авторський прийом своєрідної конотонімічної градації у вищенаведеному діалозі виступає яскравим засобом характеристики багатого внутрішнього світу головних персонажів.

Конотонім *Аріадна* закріпився також у фразеологізмі *Аріаднина нитка, книжн.* 'те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин' [Фразеологічний словник 1993, с. 549], який у романі В. Шкляра «Ключ» має видозмінену форму – *ниточка Аріадни*: «Усе починалося так просто й банально (саме у тій непримітності й губилася *ниточка Аріадни*, за яку я не міг ухопитися)...» [Шкляр 2006, с. 9]. Очевидно, автор цілеспрямовано використовує тут демінутив *ниточка* для відтворення слабкої надії головного героя.

Міфоантропонім *Гарпія* в художньому контексті набуває значення 'зла жінка, лиходійка, відьма': «Далі моя кохана *Гарпія* застигає від жаху, бо я вихоплюю з-за спини *Марголіна*» і в один момент завмираю біля дверей, які, я певен, ось ось відчиняться» [Шкляр 2006, с. 204]. У грецькій міфології

гарпії – це чудовиська з пташиним тулубом і крилами і з головою жінки. Їм поклонялися як міфологічним божествам вихорів і бур. Пізніше на базі цього значення розвинулося гарпії «хижачка». Так неспроста названо негативну героїню Камілу, під показною зовнішньою звабливістю якої ховається підступна личина вбивці.

Міфоантропонім **Бахус** ‘бог рослинності, покровитель виноградарства та виноробства, один із найпопулярніших римських богів’ демонструє конотативне значення не самостійно, а в перифразі аудієнції з **Бахусом** ‘сромна п’янка’: «Втім, у проміжках між титанічною працею Ігор якось викривав часину на аудієнції з **Бахусом** і тому й зараз затято жував м’ятну гумку» [Шкляр 2006, с. 20]. Див. т.с. [Лукаш 2017, с. 56].

Іронічного значення набуває в контексті роману «Ключ» онім **Нарцис** ‘самозакохана особа’: «Через цю свою посаду, через того суботнього чоловіка і, до речі, через Санину недоторканість я скоро стану некрофілом. Нещасний **Нарцис** некрофіл вийшов із морзу, сів у машину і поїхав каятися до партійного осідку» [Шкляр 2006, с. 70]. У давньогрецькій міфології Нарцис – ім’я сина річкового бога Кефіса й наяди Ліріопи, прекрасного юнака, що був закоханий у власне зображення на воді й помер від кохання до себе [Лукаш 2017, с. 183].

Оригінальним є вживання конотативного міфоантропоніма **Ра** ‘сонце’, майстерно вплетеного письменником у метафоричний контекст: «Сонце залило Майдан Незалежності і горнулося до кожної жінки і дівчинки, адже сонце у всіх міфологіях уособлює чоловіче начало. Він, цей хтивий бог **Ра**, добре знав свою справу» [Шкляр 2006, с. 152]. **Ра** – це давньоєгипетський бог сонця, який мандрував у човні небосхилом, творець богів і людей. Його зображували у вигляді сокола або людини з головою сокола, у подвійній короні Нижнього і Верхнього Єгипту і з іншими атрибутами царської влади [Липинская, с. 201].

До узуальних інтерлінгвальних конотативних міфоантропонімів, що активно вживаються в художній мові, належать християнські оніми **Іуда** (Юда), **Христос**, **Єва** та деякі ін. Не оминає їх і В.Шкляр: **Іуда** ‘зрадник’: «– **Іуда**, – процідив рудий вирлокий «бебех», схоже, що вихрест, але першим повернувся і став навколішки» [Шкляр 2011, с. 39]. **Іуда** – один із 12 апостолів, який за 30 срібняків зрадив Христа. За переказами, скоїв самогубство, повісившись на осіці [Лукаш 2017, с. 265]. У світовій фразеологічній скарбниці існує низка фразем із цим конотонімом: **поцілунок Іуди**, **іудин поцілунок**, **іудине плем’я**, **іудині срібняки** [Лепта 2014, с. 52–54]; **Єва** ‘оголена жінка’: «**Мирон** поволі озирнувся і побачив, що вона гола, але **Маруся** не бачила ні своєї, ні його наготи, це була **Єва**, яка ще не вкусила забороненого плоду, вона була зосереджена тільки на тому, що **тримала в руці**» [Шкляр 2014, с. 93]. Згідно з Біблією, **Єва** – перша жінка на землі, створена Богом на шостий день з ребра Адама і призначена йому як дружина [Лукаш 2017, с. 113].

На нашу думку, міфоантропонім **Христос** також набуває конотативного значення в перифразі **вік Христа** ‘33 роки’: «**Озброєний і дуже небезпечний чоловік віку Христа** під’їхав до заправної станції на **Осокорках**» [Шкляр 2006, с. 21]. Цифра 33 є містичною, адже саме в такому віці Ісуса розіп’яли. За християнськими уявленнями, людина у віці Христа повинна очікувати глобальних змін у житті і бути максимально обережною.

У романі «Залишенець. Чорний Ворон» автор використовує прийом мовної гри, своєрідно використавши християнський міфоантропонім **Варвара**: «**Темніло зарані: поки він одлежувався у Євдосі, свята Варвара увірвала ніч, але дня не подовжила**» [Шкляр 2011, с. 132]. У контексті йдеться про 17 грудня – день св. Варвари Великомучениці, коли перестав збільшуватися нічна пора доби.

Ідеонім **Святе Письмо** у В.Шкляра виступає компонентом порівняння як **дорога у Святому Письмі** з виразним конотативним нашаруванням: «**Я переїхав цей міст повільно, він довжелезний, та дуже вузюсінкий, бо тримає на собі ще й залізницю, і тому вузенький такий та тісний, як дорога у Святому Письмі**» [Шкляр 2006, с. 90]. Очевидно, письменник образно натякає на біблійну тезу про те, що справжні вірники обирають собі не широку, а вузьку життєву дорогу, яку не так легко пройти.

Серед конотативних антропонімів В.Шкляра можна виділити дві групи назв: 1) конотоніми, що постали на базі метафоризації: **Гарібальді**: «**Ні, це не Гарібальді, подумав він**» [Шкляр 2014, с. 180]. Джузеппе Гарібальді (1807–1882) – національний герой Італії, що на чолі добровольців брав участь у визвольних війнах проти Австрії; 2) конотативні антропоніми (прізвища й імена по батькові відомих письменників, композиторів, співаків, історичних осіб тощо) – результат метонімії (переважна більшість): **Шевченко** ‘твори Т. Шевченка’: «**Ти таке чув коли-небудь? Щоб чоловік прочитав Шевченка і став «бандитом?»**» [Шкляр 2011, с. 44]; **Франко** ‘твори І.Франка’: «**Під пахвою у нього був томик Франка, в зубах – коротенька файка, на плечі сиділа стара обстріпана ворона, надута, наче їй чимось не вгодили**» [Шкляр 2014, с. 126]; **Шуберт** ‘музичний твір композитора’: «**...А сам знову сів догравати Шуберта**» [Шкляр 2011, с. 224]; **Марина Одольська** ‘пісня, яку виконує співачка Марина Одольська’: «**Я знов за кермом хмільний, я кидаю виклик дорожньо-патрульній службі, на повну гучність вмикаю мою любу Марину Одольську, яка своїм красивим ротом намагається вдихнути життя у мертві слова**» [Шкляр 2006, с. 177]; **Петлюра** ‘петлюрівці’: «**Потім поцікавився, у яких стосунках з Петлюрою перебуває Галицька армія**» [Шкляр 2014, с. 145] та багато ін.

Цікавим у романі «Ключ» є конотонім **Чапай**, вторинна семантика якого виникла метафорично-метонімічним способом, оскільки герой, названий так автором, має і вуса, й ім’я по батькові такі ж, як у В.І. Чапаєва – героя Першої світової та громадянської війни 1917–1921 рр.: «**Цей нарваний Чапай**

знов, брзикаючи слиною, зареготав мені в обличчя» [Шкляр 2006, с. 13]; «...Після того я зрозумів, що дійшло до маразму, що Василь Іванович, цей нарваний **Чанай**, котрий упав з коня і вдарився головою, уже розповідає мені про мене, так ніби суботнім чоловіком був саме я і тепер сам себе розшукую» [Шкляр 2006, с. 72].

В. Шкляр у романі «Ключ» вживає імена або імена по батькові відомих осіб, чий портрет з відповідними написами зображені на українських гривневих банкнотах, на позначення самих цих банкнот відповідної вартості. Такі конотоніми мають відтінок розмовності й виконують помітну іронічну функцію, оскільки в контексті йдеться про людей, які зазвичай полюбують випити, а для цього в них завжди бракує грошей: **Богдан** 'п'ятигривнева купюра з портретом Б. Хмельницького': «– А з ким маю честь? – *Із тим, кому ти вчора дав **Богдана**. – Кого? – **Богдан Зіновій** намальований на п'яти гривнях. Так йому й треба» [Шкляр 2006, с. 53]; «**Іван Степанович**» 'купюра номіналом десять гривень із портретом І. Мазепи': «Я дав йому **Івана Степановича**, а сам пішов «додому» [Шкляр 2006, с. 64]; «– *Сергію, – сказав я, – дякую. І дав йому **Івана Степановича***» [Шкляр 2006, с. 153]; «**Іван Якович Франко**» 'двадцятигривнева купюра з портретом І. Франка': «Як справжньому поетові, я дав йому **Івана Яковича Франка** і побажав почувати в різних місцях з *Василем Івановичем*» [Шкляр 2006, с. 78]. Див. *Франко* т.с. [Лукаш 2017, с. 244]. Наведені метонімічні ілюстрації демонструють явище трансонімізації – перехід лексем з одного розряду пропріативів до іншого. На думку О. Тараненка, таке вживання відповідних онімів сприяє їх певному «приземленню» і відоме в різних мовах [Тараненко, 2000, с. 33].*

Відомі широкому загалу **літературно-художні оніми** можуть «оживати» по-новому, набувати нових конотацій в інших дискурсах, виявляючи при цьому інтертекстуальність, прецедентність. Адже «літературна онімія відносно вільна і багато в чому залежить від волі самого автора» [Калінкін 2006, с. 82]. Будь-яка власна назва, за словами В. Калінкіна, може мати безмежну кількість значень, тобто стати символом [Калінкін 1999, с. 116].

Ім'я доктора Джона Ватсона – вигаданого літературного персонажа оповідань про Шерлока Холмса (автор Артур Конан Дойл) – В. Шкляр уживає в онімній перифразі **доктор Ватсон** у спідниці 'вірна подруга й помічниця': «*І я багато віддав би, аби поруч сидів мій дорогий, мій незамінний доктор **Ватсон** у спідниці*» [Шкляр 2006, с. 88]. Добре відомим є й інтерлінгвальний конотонім Шерлок Холмс 'людина, що намагається щось розвідати; нишпорка', проте в досліджуваних творах В. Шкляра ми його не зафіксували.

Світова популярність американських художніх фільмів «Кінг-Конг» про чудовисько, яке нагадує величезну горилу, сприяла закріпленню цього фантастичного образу в українській маскультурі. Зовнішня подібність лягла в основу

конотоніма **Кінг Конг** 'дебелий чоловік високого зросту', що має іронічне забарвлення: «*Коли ми зайшли до бару, рибалок уже не було, на їхньому місці сидів мільціонер у формі майора (ми в рівних вагових категоріях, подумав я) і мій симпатичний, мій найпрекрасніший із усіх наземних приматів **Кінг Конг** на ймення **Жора***» [Шкляр 2006, с. 166]. Цілком слушною в цьому зв'язку видається думка Г. Лукаш, яка акцентує увагу на дії стереотипу щодо утворення подібних конотонімів: «Конотонімні зооніми за своїм призначенням повинні бути впізнаваними, чітко співвідноситись із зоопрототипами» [Лукаш 2011, с. 209]. Назва широко відома в розмовному узусі українців як компаратив: такий, як **Кінг Конг**; великий, як **Кінг Конг**; страшний, як **Кінг Конг** тощо.

Так само за зовнішнім виглядом («*Його голова скидалася на велетенську грушу хвостиком догори*» [Шкляр 2006, с. 132]) **Жора** отримує ще одне прізвисько – **Груша Горілович**: «– *То що, почнемо? – питає **Груша Горілович***» [Шкляр 2006, с. 213]. А. Вегеш вважає, що «таким чином автор натякає на тупість персонажа, у «якого любові коліщатка явно заїло», а після удару Андрія «із того механізму могла навіть випасти якась гайочка типу храповика» [Вегеш 2017, с. 61]. **Груша Горілович** – оказіональний антропонім В. Шкляра.

Проводячи паралель між головною героїнею однойменного роману Марусею та національною героїнею Франції Жанною Д'Арк, яка змінила хід столітньої війни й звільнила Орлеан за десять днів, В. Шкляр використовує ЛХА **Орлеанська Діва**, що став відомим завдяки однойменній сатиричній поемі Ф. Вольтера: «*Це **Орлеанська Діва**, що колись також повстала проти загарбників, та була спалена на кострищі за відьомство і... носіння чоловічого одягу*» [Шкляр 2014, с. 180]. Подібний асоціативний зв'язок сприяє глибшому осмисленню вольового характеру, незламного духу молодій жінки-отамана і водночас прогнозує її трагічну долю.

Конотонімізація різних видів **топонімів** – досить поширене явище в художньому ідіостилі В. Шкляра. Прикладом оказіонального конотоніма є гідронім **Дніпро**, вдало використаний автором у складі метафори: «*Спершу до Холодного Яру прибув посланець із Польщі від уряду УНР полковник Манжула і замість дурних підбадьорок та «підняття духу» вплив на нас ціле **Дніпро крижаної води***» [Шкляр 2011, с. 81]. Вираз *вилити **Дніпро крижаної води*** яскраво демонструє трансформацію фраземи як (мов) *холодною водою обдати (обліти і т.ін.)* 'раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т.ін.; приголомшити кого-небудь' [Фразеологічний словник 1993, с. 564].

Топонім **Париж** функціонує в ролі компонента розмовної фраземи *пролетіти, як фанера над **Парижем*** 'зазнати поразки, потрапити в халепу': «*Ігор Сердюк на попередніх виборах пролетів, як фанера над **Парижем***» [Шкляр 2006, с. 20]. Щодо походження цього фразеологізму в мовознавців і

досі немає одностайної думки. Є. Отін, зокрема, так пояснює його появу: «Вираз виник у жаргоні естрадних співаків. *Фанера* – спів під фонограму, коли артист вдає, ніби співає «наживо», а слово *Париж* тут первісно мало співзначення ‘культурна, вимоглива аудиторія, яка не сприймає халтуру’» [Отін 2010, с. 292]. У словнику Г. Лукаш подано дві ілюстрації такої фраземи з романів В. Шкляра «Ключ» та «Кров кажана» [Лукаш 2017, с. 194].

Індивідуально-авторська перифраза *дві вершини Арарату* на позначення жіночих грудей мотивована образною асоціацією зі своєрідною формою гори у вигляді двох конусовидних вершин: «Зір поглинала пазуха, де здіймалися дві вершини *Арарату*» [Шкляр 2006, с. 14].

Найулюбленишим Шкляревим прийомом стилістичного використання топонімів є метонімія, що виникає за ознакою суміжності онімів: «Я подзвонив у редакцію, запевнив, що «політичний портрет» депутата на тиждень буде готовий (там справді хвилювалися з цього приводу, адже декому належав більший гонорар, ніж мені), а потім став обдзвонювати весь **Київ** у найпильнішій справі» [Шкляр 2006, с. 21]; «– Я продав свою вошиву «Стерню» за стільки, що ми можемо напоїти весь **Київ**, – похвалився він» [Шкляр 2006, с. 63]; «Такого похорону ще не бачили ні **Горбулів**, ні **Радомишль**, ні **Житомир**» [Шкляр 2014, с. 49] (позначення жителів цих міст); «Один сільський дядько, якому ледь не влетіла до рота муха, раптом зняв з голови бриля, низько вклонився й гукнув так голосно, що його почула вся **Бессарабка**» [Шкляр 2014, с. 135] (відвідувачі Бессарабського ринку в Києві); узуальний інтралінгвальний конотативний топонім **Москва** ‘Росія’: «Далі вони потягнуть руку за **Москвою**» [Шкляр 2014, с. 28] та ін.

Ергоніми (від грец. *έρων* – «праця; діяльність») – назви різних об’єднань людей – набувають конотативного змісту як метонімічні відповідники на позначення самих осіб, тобто спостерігається явище трансонімізації. Такими конотонімами буквально рясніють сторінки роману «Маруся»: «Усе добро, яке **Антанта** колись обіцяла українській армії, тепер ешелонами йшло білогвардійцям – від гармат, мундирів і ліків до солодкого перцю» [Шкляр 2014, с. 163–164]; **Денікінців Антанта** так спорядила, що нам би того добра хоч децицію [Шкляр 2014, с. 230]; «натиском денікінців **Галицька армія** відходила на захід» [Шкляр 2014, с. 257]; «24 вересня петлюрівська **Директорія** разом з галицькою Начальною командою оголосили Добровольчій армії війну, але обійшлося» [Шкляр 2014, с. 196]; «Сумні вістки доходили й від наддніпрянців: **Дієва армія** теж змаліла» [Шкляр 2014, с. 258]; «Тепер усі вони були веселими, бо **Добрармія** впевнено йшла на Москву» [Шкляр 2014, с. 160]; «Найтяжче довелось **Запорозькому корпусу** – більшевики величезними силами притисли його на лінії річки **Стугна**» [Шкляр 2014, с. 101]; «Щойно вони повернули ліворуч на **Володимирську**, як побачили світлу будівлю Педагогічного музею, в якому колись засідала **Центральна Рада**, а потім

і Директорія Української Народної Республіки» [Шкляр 2014, с. 112] та багато ін.

У межах цього контексту часто помічаємо й протилежне явище, коли антропонім уживається в значенні ергоніма: «Ось як розіб’ємо **Петлюру**, сказав «бик», то відпустимо вас додому, потім відіб’ємо **Галичину** у поляків, і ви будете наші» [Шкляр 2014, с. 160]; «Якщо по правді, сказав **Несміян**, то їхня Група проривалася на з’єднання з батьком **Махном**» [Шкляр 2014, с. 238] (подібні приклади також див. вище).

Прагматоніми (від грец. *πράγματος* – «предмет, річ») – власні назви тих об’єктів, які стосуються матеріальної сфери діяльності людини, – у художній мові В. Шкляра часто метафоризуються чи метонімізуються, набуваючи нових семантичних відтінків: «У суботу, 6 червня, об одинадцятій годині симпатична **«Лада»** (позашлюбна дочка італійського **«Фіата»**) на швидкості 40 км/год. поминула КаПе між Корчуватим та Чапаївкою...» [Шкляр 2006, с. 156]; «Боже, як швидко згоряє це **«Мальборо»**, краще б я перейшов на **«Приму»**» [Шкляр 2006, с. 107]; «**«Старокиївська»** була з холодильника, але випнювала жили таким раптовим теплом, що все здавалось прекрасним...» [Шкляр 2006, с. 182]; «**«Марголін»** приємно відтягував кишеню моєї куртки» [Шкляр 2006, с. 68] та ін.

Висновки. У романах В. Шкляра «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся» зафіксовано переважно конотонімі антропоніми, топоніми, ергоніми, що виникли шляхом метафоризації та метонімізації. Домінантою художнього почерку В. Шкляра є вживання конотонімічних інтерлінгвальних міфоантропонімів та інтралінгвальних топонімів.

Характер конотонімів художнього тексту частково залежить від жанрових особливостей, ідейно-тематичного змісту і проблематики твору: якщо в гостросюжетному романі «Ключ» переважають метафоричні конотативні антропоніми, то в історичному творі «Маруся» помітне місце займають метонімічні топоніми й ергоніми. Найпродуктивнішою є конотонімізація онімів у мові роману «Ключ», а найменш продуктивна – в романі «Залишенець. Чорний Ворон».

Виразна експресивність притаманна конотонімам, що виникли на базі метафоризації. Конотоніми ж метонімічного типу виявляють послаблену образність та мають здебільшого узуальний інтралінгвальний характер.

Конотоніми у творчості В. Шкляра зрідка виступають компонентами стійких сполук фразеологічного чи перифрастичного типу: *ниточка Аріадни, аудієнції з Бахусом, вік Христа, пролетіти, як фанера над Парижем; доктор Ватсон у спідниці, дві вершини Арарату, сини Ізраїлеві* тощо.

Українська конотоніміка, як новітня галузь ономастики, потребує поглибленої уваги. Не викликає жодних сумнівів необхідність удосконалення методики й методології наукового аналізу конотонімів.

Література

1. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2017. Вип. 1(27). С. 58–62.
2. Вегеш А. Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2012. Вип. 17. С. 14–19.
3. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
4. Кання В.Ю. Структура, функції та лексикографія конотативної топонімії: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2009. 179 с.
5. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авторы-составители: Д. Балакова [и др.]. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2014. 208 с.
6. Липинская Я., Марциняк М. Мифология Древнего Египта. Москва: Искусство, 1983. 223 с.
7. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: монографія. Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. 438 с.
8. Лукаш Г.П. Словник конотативних власних назв. 2-е вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 280 с.
9. Лукаш Г. Типологія конотонімів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 356–359. *Слов'янська філологія*. С. 315–317.
10. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. 3-е изд., перераб. и доп. 2010. 318 с.
11. Отин Е.С. Конотативна ономастична лексика. *Мовознавство*. 1978. № 6. С. 47–53.
12. Скорук І.Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 272 с.
13. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 14–36.
14. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.
15. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 382 с.
16. Шкляр В.М. Ключ: роман. Харків: Фоліо, 2006. 238 с.
17. Шкляр В.М. Маруся: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 320 с.

References

1. Vehesh A. (2017) Literaturno-khudozhni antroponimy yak obrazotvorchyi komponent romanu «Kliuch» Vasyliya Shkliara [Proper names of the literary heroes as the component of the novel «Key» by Vasyl Shklyar]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. Movoznavstvo*. Vyp. 1(27). S. 58–62 [in Ukrainian].
2. Vehesh A. (2012) Rol promovystykh literaturno-khudozhnykh antroponimiv u romani Vasyliya Shkliara «Zalyshenets. Chornyi Voron» [Role of the eioguent proper names of the literary heroes in the novel «The Remnant. Black Crow» by Vasyl Shkliar]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 17. S. 14–19 [in Ukrainian].
3. Kalinkin V.M. (1999) Poehtika onima [The poetics of onym]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
4. Kanna V.Yu. (2009) Struktura, funksiia ta leksykohrafiia konotatyvnoi toponimii [Structure, functions and lexicography of connotative toponymy]: dys. kand. filol. nauk: spets. 10.02.15 – zahalne movoznavstvo. Donetsk. 179 s. [in Ukrainian].
5. Lepta bibleiskoi mudrosti [Biblical wisdom]: bibleiskie krylatye vyrazheniia i aforizmy na russkom, angliiskom, belorusskom, nemetskom, slovatskom i ukrainskom iazykakh (2014) / avtory-sostaviteli: D. Balakova [i dr.]. Mogilev: MGU imeni A.A. Kuleshova. 208 s. [in Russian].
6. Lipinskaia I.A., Martsiniak M. (1983) Mifologiiia Drevnego Egipta [The mythology of Ancient Egypt]. Moskva: Iskusstvo. 223 s. [in Russian].
7. Lukash H.P. (2011) Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky [Actual problems of Ukrainian connotonymics]: monohrafiia. Donetsk: TOV «Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo «PROMIN»». 438 s. [in Ukrainian].
8. Lukash H.P. (2017) Slovnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [A dictionatry of connotative proper names]. 2-e vyd., pererob. i dop. Vinnytsia: DonNU imeni Vasyliya Stusa. 280 s. [in Ukrainian].
9. Lukash H. (2007) Typolohiia konotonimiv [Typological of connotonyms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp. 356–359. *Slovianska filolohiia*. S. 315–317 [in Ukrainian].
10. Otin E.S. (2010) Slovar konnotativnykh sobstvennykh imen [A dictionary of connotative proper names]. 3-e izd., pererab. i dop. 318 s. [in Russian].
11. Otin Ye.S. (1978) Konotatyvna onomastychna leksyka [Connotative onomastics lexics]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 47–53 [in Ukrainian].

12. Skoruk I.D. (2017) Kursova ta dyplomna roboty z onomastyky [Undergraduate and graduation thesis of onomastics]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-he vyd., dop. Luts'k: Vezha-Druk. 272 s. [in Ukrainian].
13. Taranenko O.O. (2010) Na temy suchasnoho ukrainskoho onomastykonu: tendentsii konotatyvnykh nasharuvan [Considering some issues of modern Ukrainian onomastics: tendencies of connotative associations]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 14–36 [in Ukrainian].
14. Frazelohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of Ukrainian] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
15. Shklyar V.M. (2011) Zalyshenets. Chornyi Voron [The Remnant. Black Crow]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 382 s. [in Ukrainian].
16. Shklyar V.M. (2006) Kliuch [Key]. Kharkiv: Folio. 238 s. [in Ukrainian].
17. Shklyar V.M. (2014) Marusia [Marusya]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 320 s. [in Ukrainian].

CONOTONYMS IN VASYL SHKLYAR'S WORKS

Abstract. The literary text reveals ample opportunities for conotonimization, the study of which is topical nowadays as it will contribute not only to the replenishment of the empirical basis of Ukrainian conotonymy, but also to the deeper consideration of the holistic concept of national onomastics and linguistic style.

The language of V. Shklyar's artistic works has been studied in various aspects by L. Tomilenko, V. Buda, L. Starovoit, V. Semiryak, N. Venzhynovych, I. Glukhovtseva, N. Mitko, A. Vehesh, O. Moroz, O. Ionova, K. Olar, M. Dotsenko, N. Svistun, V. Tikhosha, T. Shevchenko, V. Lysenko and others. However, the secondary meaning of onyms, which is manifested in the change of their connotative images and the expansion of the semantic range in the artistic idiosyncrasy of V. Shklyar still lacks its proper consideration.

The purpose of the paper is semantic and functional analysis of conotonyms in the artistic language of V. Shklyar. The source of the study is represented by the language material taken out from the novels «Key», «The Remnant. Black Crow» and «Marusya». To achieve the goal the author puts forward the following tasks: to pick out from the literary text proper names with secondary connotative content; to classify them on a reference basis; to research into the mechanism of semantic expansion of propriatives; to trace the functional and stylistic load of the conotonyms.

V. Shklyar's novels under consideration have demonstrated the usage of conotonymic anthroponyms, toponyms, ergonyms, which arose by means of metaphorization and metonymization. The dominant feature of the artist's artistic style is the usage of conotonic interlingual mythoanthroponyms and intralingual toponyms. Expressiveness is inherent in conotonyms that arose on the basis of metaphorization. Connotations of the metonymic type show weakened imagery and are predominantly of usual intralingual.

The nature of the conotonyms of the literary text depends partially on the genre features, ideological and thematic content and issues of the work: if the action novel «Key» is dominated by metaphorical connotative anthroponyms, the historical novel «Marusya» is dominated by metonymic toponyms and ergonomics. The most productive is the conotonimization of onyms in the novel «Key», and the least productive - in the novel «The Remnant. Black Raven».

Keywords: proper name, propriative unit, secondary nomination, metaphor, metonymy, conotonimization, conotonym.

© Пискач О., 2021 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

К ЭТИМОЛОГИИ ИСЧЕЗНУВШИХ ОЙКОНИМОВ ВОРОНЕЖСКОГО КРАЯ УКРАИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81.373.211.1

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).383–388

Попов С. К етимології исчезнувших ойконимов Воронежского края украинского происхождения; кількість бібліографічних джерел – 15; мова російська.

Аннотация. Современный топонимикон Воронежской области Российской Федерации включает десятки ойконимов, имеющих украинское происхождение. За последние 60 лет в регионе официально исчезло более одной тысячи наименований населенных пунктов. Исчезнувшие ойконимы украинского происхождения представляют собой большую историко-культурную ценность для Воронежского края, поскольку в них были зафиксированы основные этапы заселения и хозяйственного освоения региона.

Актуальность исследования обусловлена одинаковой важностью ономастических данных южнорусских и украинских говоров на территории края и необходимостью составления и публикации «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края». В настоящее время в картотеке словаря содержится более одной тысячи названий.

Цель статьи – исследовать массивный пласт исчезнувших воронежских ойконимов, выявить среди них наименования населенных пунктов украинского происхождения, что позволит проиллюстрировать историю заселения и хозяйственного освоения региона яркими топонимическими примерами.

Объектом исследования стали воронежские ойконимы украинского происхождения, исчезнувшие в 1950-е – 2000-е годы. Среди основных причин исчезновения ойконимов автор выделяет реорганизацию населенных пунктов (в форме слияния, присоединения, выделения, разделения), их упразднение и переименование. В статье приведены примеры исчезнувших ойконимов Воронежской области украинского происхождения, которое проявляется на разных уровнях языка: фонетическом, лексическом и словообразовательном. Особое место в региональном топонимиконе занимают этноойконимы, указывающие на украинское население отдельных населенных пунктов. Автор приходит к выводу, что многовековые языковые контакты двух родственных восточнославянских народов привели к прочной фиксации украинских ойконимов в исследуемом русскоязычном регионе и сделали их частью русской национальной культуры. Подготовка и издание «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края» позволит сохранить для потомков ушедшие наименования населенных пунктов региона, в том числе и имеющие украинское происхождение.

Ключевые слова: ономастика, топонимия, ойконимия, воронежское лингвокраеведение, русский язык, украинизмы.

Постановка проблемы. Современный топонимикон Воронежской области Российской Федерации, сформировавшийся на протяжении нескольких веков, многопланов как по времени появления, так и по языковому происхождению (помимо славянских – иранские, тюркские и финно-угорские языки), словообразованию и лексическому значению. В регионе находится ряд населенных пунктов, компактно заселенных потомками украинских переселенцев.

За последние 60 лет, с момента установления современных внешних границ Воронежской области, с её географической карты официально исчезло более одной тысячи наименований населенных пунктов (ойконимов), среди которых есть и топонимы украинского происхождения. К исчезновению большинства населенных пунктов привел государственный курс на индустриализацию, в результате которого сельское население массово устремилось в город к «благам цивилизации». В результате реализации крупномасштабной государственной политики укрупнения колхозов и совхозов также образовалось огромное количество так называемых «неперспективных» хуторов, поселков, сёл и деревень, которые со временем были сняты из учетных данных вследствие упразднения.

Среди основных причин исчезновения ойконимов мы выделяем реорганизацию населенных

пунктов (в форме слияния, присоединения, выделения, разделения), их упразднение и переименования.

Исчезнувшие ойконимы украинского происхождения представляют собой большую историко-культурную ценность для Воронежского края, поскольку в них были зафиксированы основные этапы хозяйственного освоения региона.

Анализ исследований. Исчезнувшие ойконимы Воронежского края целенаправленно еще не изучались учеными. В имеющихся научных публикациях по топонимии Воронежской области наши предшественники анализировали ойконимы, существовавшие на момент выхода их публикаций, практически не затрагивая ушедшие названия (за исключением прежних названий переименованных населенных пунктов) [Загоровский 1966; Загоровский 1973; Прохоров 1973].

Серьезной предпосылкой настоящего исследования является наличие массового достоверного топонимического материала, поскольку исчезнувшие воронежские ойконимы принадлежат к позднему слою названий населенных пунктов, который хорошо отражен географическими картами и официальной письменной документацией.

Актуальность исследования обусловлена: 1) активизацией региональных топонимических исследований в Российской Федерации и других

славянских странах; 2) развитием воронежского лингвокраеведения; 3) одинаковой важностью ономастических данных южнорусских и украинских говоров на территории Воронежской области; 4) необходимостью составления и публикации «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края.

Цель статьи – исследовав массивный пласт исчезнувших ойконимов Воронежского края (более одной тысячи единиц), выявить среди них наименования населенных пунктов украинского происхождения. Это позволит проиллюстрировать историю заселения и хозяйственного освоения региона яркими топонимическими примерами.

Методы и методики исследования. Наша исследовательская работа проводится на подготовленной научно-методической почве. В 2003 году была опубликована монография «Ойконимия Воронежской области в системе лингвокраеведческих дисциплин» [Попов 2003], в качестве приложения к которой приведен «Словарь названий населенных пунктов Воронежской области», содержащий около 2000 словарных статей. Помимо современных воронежских ойконимов в словарь вошел ряд названий исчезнувших населенных пунктов. Заголовки данных словарных статей были выделены графически и отмечены специальным знаком. В 2018 году опубликована книга «Топонимия Воронежского края» [Попов, Пухова, Грибоедова 2018], состоящая из двух разделов: «Словарь названий населенных пунктов Воронежской области» (содержит 1731 словарную статью – по количеству официально существующих населенных пунктов региона), и «Воронежские топонимические предания». В словаре представлена информация об административно-территориальной принадлежности всех существующих населенных пунктов Воронежской области, времени их возникновения, прежних названий, владельцев и первопоселенцах, времени и причинах переименований, этимологию названий, норму их произношения. При указании точной даты переименования упор делается на федеральные и региональные нормативные правовые акты в сфере топонимической номинации региона.

Изложение основного материала. Объектом нашего исследования стали ойконимы Воронежской области Российской Федерации украинского происхождения, исчезнувшие в 1950-е – 2000-е годы.

Как отмечал воронежский профессор-историк В.П. Загоровский, «по сравнению с другими русскими землями, входившими после образования централизованного государства в пределы государственной территории России, Центральное Черноземье имело одну весьма существенную особенность: здесь на рубеже XV и XVI столетий практически (за исключением крайней западной части современной Курской области) не имелось постоянного населения, не существовало городов и сел. Это был запустевший в результате монголо-татарского нашествия и установления длительного монголо-татарского ига край» [Загоровский 1969, с. 5]. За указанной местностью в научном мире закрепилось название «Дикое поле» («Поле»).

В дальнейшем «значительная часть освоенной территории Поля была заселена черкасами – казаками слободских украинских полков: Сумского, Ахтырского, Изюмского, Харьковского, Острогожского. Мотивы, которые вынудили украинских казаков переселиться на юго-восток, под покровительство московского царя, заключаются в усилении гнета польско-литовской шляхты Речи Посполитой – с одной стороны, турками Османской империи – с другой» [Филонович 2019, с. 139].

В связи с указанными событиями в 30-40-х годах XVII в. в Воронежском крае появляются первые группы переселенцев с Украины: «В 1637–38 гг., после неудачной войны с Польшей, массы украинцев передвигаются в пределы Воронежской губернии – на Усерд, Валуйки, Воронеж, а в 1652 г., после проигранной казачьей войны, полковник Дзиньковский с 1000 казаков переселяются на Дон, по рекам Тихой Сосне и Острогосце, и даёт начало одному из украинских полков – Острогоскому. Во II половине XVII в. украинские массы, казацкие и земледельческие, продолжают стихийно двигаться на юг и восток» [Введенский 1925, с. 4]. Значительно больший размах переселение украинцев в Воронежский край получило в 80-90-х годах XVII в. и особенно в начале XVIII века, когда на территорию современных Белгородской, Воронежской и Курской областей переселилось значительное количество крестьян-малоросов, которых привлекала в этих местностях выгода мирных сельскохозяйственных и промышленных занятий.

Как отмечает С.А. Филонович, «проживающие на «Слобожанщине» казаки-черкасы, отличающиеся не только говором и бытовой культурой, но и имеющие признаки самостоятельного украинского этноса, образовали крупные зоны компактного расселения украинцев на территории Черноземья. Сегодня это следующие районы (с современным административным названием):

– в Курской области – Обоянский, Беловский, Суджанский, Кореневский, Глушковский, Рыльский, Хомутовский;

– в Белгородской области – Борисовский, Грайворонский, Чернянский, Новооскольский, Волоконовский, Валуйский, Вейделевский, Ровеньковский, Алексеевский, Красногвардейский;

– в Воронежской области – Острогоский, Каменский, Лискинский, Подгоренский, Ольховатский, Россошанский, Кантемировский, Богучарский, Калачеевский, Петропавловский, Воробьевский» [Филонович 2019, с. 140–141].

По утверждению историков, «следующая волна переселения украинцев, менее интенсивная, была вызвана Столыпинской реформой. Украинцы расселились в это время, в основном, на юге и юго-востоке Воронежской губернии. В конце XIX века украинцы составляли 36 % населения региона. По переписи 1926 года их численность сократилась до 33 %» [Проскурина 2017, с. 97]. Таким образом, «в результате ассимиляции языка, культуры, самосознания, экономических связей двух наиболее многочисленных народов региона и сформировалось

единое геоэтнокультурное пространство региона» [Проскура 2017, с. 98].

В настоящее время ряд муниципальных районов и городских округов Воронежской области массово или частично населен потомками украинских переселенцев. Развивающиеся процессы этнокультурной интеграции двух родственных восточнославянских народов – характерная черта этнического развития населения данной территории. Этнические контакты прошлого, вызвавшие взаимодействие национальных языков и культур, их дальнейшее развитие и обогащение прочно зафиксировались в ономастике русско-украинского пограничья России: украинское наследие сохранилось в антропонимии, топонимии и астронимии. Поэтому, как утверждает профессор Г.Ф. Ковалёв, «в процессе лингвокраеведческой работы необходимо не забывать, что на нашей территории ономастические данные южнорусских и украинских говоров одинаково важны при изучении региональных особенностей нашего края, а также для воспитания истинного патриотизма, лишённого элементов узколобой великодержавности» [Ковалев 2002, с. 245].

Современную ойконимию Воронежской области украинского происхождения мы начали исследовать еще в конце XX века [Попов 1997].

Особенно ярко этническая история региона отразилась в наименованиях населенных пунктов, поскольку ойконимы представляют собой продукт многовекового развития культур разных народов и являются результатом освоения этносами в течение длительного времени определенных территорий.

Воронежская область как самостоятельная административно-территориальная единица была образована в 1934 году в результате разделения Центрально-Черноземной области на Воронежскую и Курскую, однако только с 1957 года её внешние границы остались неизменными, поэтому исчезнувшие ойконимы можно выделить в результате сравнения официального справочника административно-территориального деления Воронежской области по состоянию на 2020 год (зафиксирован 1731 населенный пункт) [Реестр 2020] с аналогичным изданием 1959 года (зафиксировано 3010 населенных пунктов) [Воронежская область 1959]. В результате за 60 лет исчезло 1279 населенных пунктов, а вместе с ними исчезли и их названия. Как печально констатирует профессор Г.Ф. Ковалёв, «у многих жителей нашей области место рождения осталось лишь соответственной строчкой в паспорте, то есть место, где родился человек, в паспорте прописано, а в реальности его уже нет» [Ковалев 2017, с. 6].

В ушедших ойконимах отражены особенности исторического развития региона, «законсервированы» следы материальной и духовной культуры, взаимопроникновения культур различных эпох и народов. Комплексный анализ ушедших ойконимов в номинационном, лексико-семантическом, историко-культурном, историко-этнографическом, краеведческом аспектах позволит восстановить лингвокультурологические системы разных временных эпох в разных микроареалах Воронежской области.

В настоящее время необходимо сохранить и исследовать лингвокультурологический потенциал исчезнувших ойконимов Воронежского края, чтобы передать потомкам историко-культурную информацию о прошлом, зафиксированную в названиях населенных пунктов. С этой целью уже несколько лет нами ведется работа по составлению «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края», публикация которого станет итогом совместных исследований историков, лингвистов, журналистов, краеведов, школьных учителей, представителей органов государственной власти и местного самоуправления, направленных на лингвокраеведческое и культурно-историческое изучение региона.

В картотеку словаря, исходя из традиций Воронежской ономастической школы, входят ойконимы, исчезнувшие по следующим причинам:

1. Реорганизация административно-территориальных (территориальных) единиц Воронежской области:

- 1.1. В форме слияния;
- 1.2. В форме присоединения;
- 1.3. В форме выделения;
- 1.4. В форме разделения.

2. Упразднение административно-территориальных или территориальных единиц Воронежской области.

3. Присвоение наименования административно-территориальным и территориальным единицам и переименование административно-территориальных и территориальных единиц Воронежской области.

В данной классификации использована следующая терминология Закона Воронежской области от 27 октября 2006 года № 87–ОЗ «Об административно-территориальном устройстве Воронежской области и порядке его изменения» [Об административно-территориальном устройстве 2006]: *административно-территориальная единица Воронежской области* – часть территории Воронежской области в фиксированных границах, совпадающих с границами муниципального образования (муниципальный район, городской округ, городское поселение, сельское поселение); *территориальная единица Воронежской области* – городской или сельский населенный пункт, имеющий сосредоточенную застройку и служащий постоянным или временным местом проживания людей.

В настоящее время в картотеке словаря – более одной тысячи ойконимов. Словарная статья включает исчезнувший ойконим в именительном падеже, его род, форму родительного падежа единственного числа, статус населенного пункта, его административно-территориальную принадлежность на момент исчезновения, все варианты названий данного объекта, в том числе и народно-разговорные, дату основания населенного пункта, дату и причину исчезновения названия (со ссылкой на нормативные правовые акты), этимологию названия, а также производные: оттопонимические прилагательные и названия жителей (катойконимы):

Дата исчезновения каждого ойконима подтверждается соответствующими нормативными

правовыми актами разного уровня. Исчезнувшие ойконимы были образованы и функционировали в составе топонимической системы Воронежского края по моделям, образцам, которые были продуктивны на данной территории в определенное время. Своеобразная «топонимическая мода» на ту или иную модель была обусловлена целым рядом обстоятельств (уровень общественно-политического развития, ландшафтные и географические особенности региона, языковые факторы и т. д.).

Приведем примеры исчезнувших ойконимов Воронежской области украинского происхождения, которое проявляется на разных уровнях языка:

I. Фонетический уровень: х. *Большой Лозовый*, х. *Лозовый* (ср.: рус. Лозовой), х. *Виткалы* (в документах 1934 года; в 1960-е – Виткалы), сл. *Галапавка* (ср.: рус. Галаповка), х. *Гусынка* (ср.: рус. Гусинка, Гусиновка, Гусёвка), х. *Кобцивка* (ср.: рус. Кобцовка), х. *Козынка* (ср.: рус. Казинка), х. *Лежневка* (ср.: рус. Лежневка), х. *Потымок* (ср. рус. Потимок).

II. Лексический уровень:

1. Антропоойконимы, основы которых содержат украинскую нарицательную или проприальную лексику, обозначающую:

а) род занятий человека: х. *Ковалёвский*, х. *Крахмалев* (*крахмаль* – ‘крахмальщик’);

б) прозвища, данные их носителям по внешнему виду, характеру, по ассоциациям с животным и растительным миром: х. *Бабаково* (*бабак* – ‘сурок’);

в) ойконимы, образованные от украинских антропонимов: х. *Васильков* (*Василь* – ‘Василий’).

2. Ойконимы, в основу которых положены названия орудий производства, род занятий населения: х. *Кошарный*; х. *Попасный*.

3. Геогенные топонимы, в основе которых содержатся различные признаки географических объектов, природных условий местности: а) названия, связанные с гидрографическими особенностями местности: с. *Колодези*, с. *Криница*, х. *Копани*, х. *Копаный*, п. *Копаня* (*копанка*, *копані* – ‘яма, вырытая для сбора воды’, ‘колодец без сруба’); х. *Кринички*, х. *Криничный*.

б) названия, отразившие местоположение населенного пункта, географического объекта: с. *Весёлый Кут*, х. *Красный Кут* (*куток* – ‘угол’, ‘окраина поселения’, ‘часть, сторона села’), х. *Довжик* (*довгий* – ‘длинный’);

в) топонимы, в основе которых содержатся особенности растительного или животного мира региона: п. *Зелёный Гай* (*гай* – ‘роща, небольшой лиственный лес’), п. *Курячий* (*курячий* – ‘куриный’), х. *Тхоревка*, (*тхір* – ‘хорёк, хорь’).

Литература

1. Введенский С.Н. Об украинском населении в пределах Воронежской губернии. *Воронежский краеведческий сборник*, вып. II. Воронеж, 1925. С. 3–6.

2. Воронежская область: административно-территориальное деление по сост. на 1 апреля 1959 года / сост. – А.К. Лемаринье; под общ. ред. М.М. Малютина. Воронеж: Воронежское книжное издательство, 1959. 252 с.

3. Загоровский В.П. Как возникли названия городов и сел Воронежской области. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1966. 111 с.

4. Этнотопонимы, в которых отражен этнический состав проживавших в данной местности людей. Весьма заметно противопоставление названий по линии «русское – украинское (черкасское, казачье)»: х. *Казачков*, с. *Панская Гвоздёвка* (было названо по украинским казакам-переселенцам, которых в Воронежской губернии раньше называли панями, черкасами; в 1966 г. Панская Гвоздёвка переименована в Гвоздёвку), с. *Хохлацкое* (одно из прежних названий с. Украинская Буйловка), с. *Черкасская Гвоздёвка* (одно из прежних названий с. Гвоздёвка), с. *Черкасская Тростянка* (прежнее название с. Хохол-Тростянка).

Особую группу в исчезнувших ойконимах Воронежской области составляют названия населенных пунктов, повторяющие географические реалии Украины: х. *Верхнее Киевское*, х. *Запорожский*, х. *Новокиевское*.

III. Словообразовательный уровень представлен антропонимическими топонимами с украинскими притяжательными суффиксами *-енко-*, *-енков-* в значении ‘сын, потомок такого-то’, ‘ученик, подмастерье какой-либо профессии’, зачастую также в их основе лежит личное имя или прозвище человека – первопоселенца или владельца: х. *Гордиенков*, х. *Гордиенков Второй*, х. *Гордиенков Первый*, х. *Диденков*, х. *Иванченков*, х. *Игуменков*, х. *Казменков*, х. *Кириченков*, х. *Кравченков*, х. *Левченков*, х. *Марченков*, х. *Мищенково*, х. *Науменков*, п. *Радченский*, х. *Самойленков*, х. *Сидоренков*, х. *Стеценков*, х. *Фоменко*, х. *Четверенков*, х. *Шевченко*, х. *Шумейков*.

Выводы. В результате проведенного исследования мы пришли к выводу, что этническая история русско-украинского пограничья, выраженная взаимодействием национальных языков, ярко отразилась в ойконимии Воронежской области Российской Федерации. Многовековые языковые контакты двух родственных восточнославянских народов привели к прочной фиксации украинских ойконимов в исследуемом русскоязычном регионе и сделали их частью русской национальной культуры. Однако общая тенденция исчезновения наименований населенных пунктов в регионе за последние 60 лет не обошла стороной воронежские ойконимы украинского происхождения, которые в настоящее время прекратили свое существование.

Подготовка и издание «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края» позволит сохранить для потомков ушедшие наименования населенных пунктов региона, в том числе и имеющие украинское происхождение.

4. Загоровский В.П. Белгородская черта. Воронеж: Издательство ВГУ, 1969. 303 с.
5. Загоровский В.П. Историческая топонимика Воронежского края. Воронеж: Издательство ВГУ, 1973. 136 с.
6. Ковалев Г.Ф. Ономастические этюды: Писатель и имя. Воронеж: ВГПУ, 2002. 275 с.
7. Ковалев Г.Ф. Словарь микропонимов Воронежской области: в 2 т. Т. I: А-Л. Воронеж: НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2017. 410 с.
8. Об административно-территориальном устройстве Воронежской области и порядке его изменения: Закон Воронежской области от 27 октября 2006 года № 87–ОЗ. URL: <https://docs.cntd.ru/document/802081594> (Дата обращения: 15.05.2021).
9. Попов С.А. Украинское наследие в воронежской ойконимии. Тезисы научных докладов и сообщений на международной конференции «Россия и Украина на пороге XXI века. Пути сочетания национальных интересов и братского взаимодействия». Секция культурологии. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1997. С. 35–38.
10. Попов С.А. Ойконимия Воронежской области в системе лингвокраеведческих дисциплин / Науч. ред. Г.Ф. Ковалев. Воронеж: Издательский Дом Алейниковых, 2003. 285 с.
11. Попов С.А., Пухова Т.Ф., Грибоедова Е.А. Топонимия Воронежского края / научн. ред. доктор филол. наук Г.Ф. Ковалёв. Воронеж: Центр духовного возрождения Чернозёмного края, 2018. 334 с.
12. Проскурина Н.В. Русско-украинский симбиоз на территории Воронежской области. *Вестник ВГУ, серия: География. Геоэкология*. 2017. № 4. С. 95–99.
13. Прохоров В.А. Вся Воронежская земля. Краткий историко-топонимический словарь. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1973. 368 с.
14. Реестр (справочник) «Административно-территориальное устройство Воронежской области» (по состоянию на 01 декабря 2020 года). Воронеж: АО «Воронежская областная типография», 2020. 194 с.
15. Филонович С.А. История заселения Центрального Черноземья в зоне русско-украинских контактов. *Вестник Армавирского государственного педагогического университета*. 2019. № 1. С. 135–144.

References

1. Vvedensky S.N. (1925.) Ob ukrainskom naselenii v predelakh Voronezhskoy gubernii [On the Ukrainian population within the Voronezh province. *Voronezh collection of local lore*, vol. II]. Voronezh. S. 3–6 [in Russian].
2. Voronezhskaya oblast: administrativno-territorialnoye deleniye po sost. na 1 aprelya 1959 goda [Voronezh region: administrative-territorial division according to comp. on April 1, 1959]. Voronezh: Voronezh book publishing house, 1959. 252 s. [in Russian].
3. Zagorovsky V.P. (1966) Kak vznikli nazvaniya gorodov i sel Voronezhskoy oblasti [How did the names of towns and villages in the Voronezh region come about?]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House, 111 s. [in Russian].
4. Zagorovsky V.P. (1969) Belgorodskaya cherta [Belgorod line]. Voronezh: Voronezh State University Publishing House. 303 s. [in Russian].
5. Zagorovsky V.P. (1973) Istoricheskaya toponimika Voronezhskogo kraya [Historical toponymy of the Voronezh region]. Voronezh: Voronezh State University Publishing House. 136 s. [in Russian].
6. Kovalev G.F. (2002) Onomasticheskiye etyudy: Pisatel i imya [Onomastic Studies: The Writer and the Name]. Voronezh: VGPU. 275 s. [in Russian].
7. Kovalev G.F. (2017) Slovar mikrotoponimov Voronezhskoy oblasti: v 2 t. T. I: A-L. [Dictionary of microtoponyms of the Voronezh region: in 2 volumes. Vol. I: A-L]. Voronezh: SCIENCE-UNIPRESS. 410 s. [in Russian].
8. Ob administrativno-territorialnom ustroystve Voronezhskoy oblasti i poryadke yego izmeneniya: Zakon Voronezhskoy oblasti ot 27 oktyabrya 2006 goda № 87–OZ [On the administrative-territorial structure of the Voronezh region and the procedure for changing it: Law of the Voronezh region dated October 27. 2006. № 87-OZ]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/802081594> (Date of access: 05.15.2021) [in Russian].
9. Popov S.A. (1997) Ukrainskoye naslediyе v voronezhskoy oykonimii [Ukrainian heritage in the Voronezh oikonymy. Abstracts of scientific reports and messages at the international conference “Russia and Ukraine on the threshold of the XXI century. Ways of Combining National Interests and Fraternal Cooperation”. Section of Culturology]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House, S. 35–38 [in Russian].
10. Popov S.A. (2003) Oykonimiya Voronezhskoy oblasti v sisteme lingvokrayevedcheskikh distsiplin [Oikonymy of the Voronezh region in the system of linguistic and ethnographic disciplines]. Voronezh: Aleinikov Publishing House, 285 s. [in Russian].
11. Popov S.A., Pukhova T.F., Griboyedova E.A. (2018) Toponimiya Voronezhskogo kraya [Toponymy of the Voronezh Territory]. Voronezh: Center for Spiritual Revival of the Black Earth Region. 334 s. [in Russian].
12. Proskurina N.V. (2017) Russko-ukrainskiy simbioz na territorii Voronezhskoy oblasti [Russian-Ukrainian symbiosis on the territory of the Voronezh region]. *Vestnik VSU, series: Geography. Geoecology*. № 4. S. 95–99 [in Russian].
13. Prokhorov V.A. (1973) Vsya Voronezhskaya zemlya. Kratkiy istoriko-toponimicheskiy slovar' [The entire Voronezh land. A Brief Historical and Toponymic Dictionary]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House. 368 s. [in Russian].

14. Reyestr (spravochnik) «Administrativno-territorial'noye ustroystvo Voronezhskoy oblasti» (po sostoyaniyu na 01 dekabrya 2020 goda) [Register (reference book) “Administrative and territorial structure of the Voronezh region” (as of December 01, 2020)]. Voronezh: JSC “Voronezh Regional Printing House”, 2020. 194 s. [in Russian].

15. Filonovich S.A. (2019) Istoriya zaseleniya Tsentralnogo Chernozemya v zone russko-ukrainskikh kontaktov [The history of the settlement of the Central Black Earth Region in the zone of Russian-Ukrainian contacts]. *Bulletin of Armavir State Pedagogical University*. № 1. S. 135–144 [in Russian].

ДО ЕТИМОЛОГІЇ ЗНИКЛИХ ОЙКОНІМІВ ВОРОНЕЗЬКОГО КРАЮ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Анотація. Сучасний топонімікон Воронежської області Російської Федерації містить десятки ойконімів, що мають українське походження. За останні шістьдесят років у регіоні офіційно зникло більше однієї тисячі найменувань населених пунктів. Зниклі ойконіми українського походження є великою історико-культурною цінністю для Воронежського краю, оскільки в них були зафіксовані основні етапи заселення та господарського освоєння регіону. Актуальність дослідження зумовлена однаковою важливістю ономастичних даних південноруських та українських говірок на території краю й необхідністю складання та публікації «Словника зниклих ойконімів Воронежського краю». Нині в картотеці словника – більше однієї тисячі назв. Мета статті – дослідивши масивний пласт зниклих воронезьких ойконімів, виявити серед них найменування населених пунктів українського походження, що дозволить проілюструвати історію заселення та господарського освоєння регіону яскравими топонімичними прикладами. Об'єктом дослідження стали Воронежські ойконіми українського походження, що зникли у 1950-ті – 2000-ні роки. Серед основних причин зникнення ойконімів автор виділяє реорганізацію населених пунктів (у формі злиття, приєднання, виділення, поділу), їх скасування і перейменування. У статті наведено приклади зниклих ойконімів Воронежської області українського походження, яке виявляється на різних рівнях мови: фонетичному, лексичному та словотвірному. Особливе місце в регіональному топоніміконі займають етноойконіми, що вказують на українське населення окремих населених пунктів. Автор доходить висновку, що багатомовні контакти двох споріднених східнослов'янських народів призвели до міцної фіксації українських ойконімів у досліджуваному російськомовному регіоні і зробили їх частиною російської національної культури. Підготовка і видання «Словника зниклих ойконімів Воронежського краю» дозволить зберегти для нащадків найменування населених пунктів регіону, зокрема й тих, що мають українське походження.

Ключові слова: ономастика, топонімія, ойконімія, Воронежське лінгвокраїзнавство, російська мова, українізми.

ON THE ETYMOLOGY OF THE DISAPPEARED OIKONYMS OF THE VORONEZH REGION OF UKRAINIAN ORIGIN

Abstract. The modern toponymicon of the Voronezh Region of the Russian Federation includes dozens of oikonyms of Ukrainian origin. Over the past 60 years, more than one thousand names of localities have officially disappeared in the region. The disappeared oikonyms of Ukrainian origin are of great historical and cultural value for the Voronezh Region, since they recorded the main stages of settlement and economic development of the region. The relevance of the study is due to the equal importance of onomastic data of Southern Russian and Ukrainian dialects in the territory of the region and the need to compile and publish a «Dictionary of disappeared oikonyms of the Voronezh Region». Currently, the dictionary file contains more than one thousand names. The purpose of the article is to study the massive layer of disappeared Voronezh oikonyms, to identify among them the names of settlements of Ukrainian origin, which will illustrate the history of settlement and economic development of the region with vivid toponymic examples. The object of the study was the Voronezh oikonyms of Ukrainian origin, which disappeared in the 1950s-2000s. Among the main reasons for the disappearance of oikonyms, the author highlights the reorganization of localities (in the form of mergers, additions, allocation, division), their abolition and renaming. The article presents examples of the disappeared oikonyms of the Voronezh Region of Ukrainian origin, which is manifested at different levels of the language: phonetic, lexical and word-forming. A special place in the regional toponym is occupied by ethnoconyms that indicate the Ukrainian population of individual localities. The author concludes that the centuries-old linguistic contacts of the two related East Slavic peoples led to the strong fixation of Ukrainian oikonyms in the Russian-speaking region under study and made them part of the Russian national culture. The preparation and publication of the «Dictionary of the Disappeared Oikonyms of the Voronezh Region» will allow preserving for posterity the names of the settlements of the region that have disappeared, including those of Ukrainian origin.

Keywords: onomastics, toponymy, oikonymy, Voronezh linguistic local lore, Russian language, Ukrainisms.

© Попов С., 2021 р.

Сергей Попов – кандидат филологических наук, доцент кафедры связей с общественностью, рекламы и дизайна Воронежского государственного университета, Воронеж, Россия; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

Сергій Попов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зв'язків із громадськістю, реклами та дизайну Воронежського державного університету, Воронеж, Росія; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

Sergey Popov – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Public Relations, Advertising and Design, Voronezh State University, Voronezh, Russia; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ *варен-*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.231.1

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).389-396

Поповський А. Українські прізвища з компонентом *варен-*; кількість бібліографічних джерел – 34; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена семантиці загальноновживаних слів із компонентом *варен-* та їхнім антропонімам з погляду лінгвокультурних проблем сучасного мовознавства. Актуальність праці зумовлена особливою важливістю проблем, пов'язаних з етимологією, дериватологією, семантикою та художніми засобами, з'ясування яких ґрунтується на принципах та методах когнітивного та лінгвокультурного аналізу. Студіювання таких мовних одиниць з позицій когнітивного підходу дає можливість виявити механізм співвідношення мовленнєвих та пізнавальних процесів у виявленні їх смислового навантаження.

Метою дослідження є виявлення та аналіз семантико-пізнавальних особливостей, характерних для загальноновживаних і антропонімічних компонентів української мови на основі знання національно-специфічних явищ матеріальної та духовної культури українства.

Об'єктом роботи є ціннісні концепти, реалізовані за допомогою досліджуваних лексем в українському усному та писемному мовленні. Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості обраних компонентів у живому народному мовленні, фольклорі, художній та науковій літературі.

У статті окреслено тему та завдання її реалізації, оскільки в засобах масової інформації продукуються нав'язливі погляди щодо походження таких українських національних страв, як *борщ*, *вареники*. Основна увага зосереджена на висвітленні значення компонентної одиниці як частини змістового об'єкта концепту та його номінативно-стилістичної функції. Для аналізу дібрано ілюстративний матеріал, який містить у своєму складі сталі загальноновживані лексичні елементи, діалектні риси та антропоніми з компонентом *варен-*.

Висвітлюються також вияви національної ідентичності, маніфестовані такими мовними явищами, що містять вербалізовані культурні коди і відображають національну мовну картину світу українського етносу. Аналіз досліджуваного шару лексики дав змогу виявити й обґрунтувати широкую палітру загальноновживаних мовних одиниць із компонентом *варен-* у живому народному мовленні та їх ролі у творенні української антропосистеми.

Ключові слова: антропоніми, вареник, матеріальна і духовна культура, прізвиська, видатні діячі, фольклор, художня література.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної ономастики є вивчення розмаїтої системи українських прізвищ, які яскраво віддзеркалюють інформацію про традиційну й матеріальну культуру нашого народу і дають змогу встановити не тільки загальнонаціональні лінгвокультурологічні універсали, але й ті своєрідні чинники, які притаманні мовній організації українського антропонімікону як феномену генетичного коду.

Аналіз досліджень. Дослідженням українських прізвищ присвячені праці С. Бевзенка, Л. Беля, Н. Булави, В. Горпинича, Ю. Карпенка, І. Корнієнко, Л. Кравченко, Т. Марталого, Л. Масенко, М. Наливайко, Ю. Новикової, Н. Павликівської, С. Панцьо, Р. Падалки, В. Познанської, Ю. Редька, І. Сухомлина, Л. Тарновецької, І. Франка, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та ін. Проте прізвища з компонентом *варен-* залишилися поза увагою дослідників, що й зумовило вибір теми.

Мета статті – з'ясувати потенціал функціонування як загальнонародних, так і прізвищних мовних одиниць із досліджуваним компонентом у живому мовленні, народній творчості, науковій та художній літературі, привернути увагу до етимології та комунікативно-інтенційного змісту в різноманітному контексті, спростувати необґрунтовані етимології ЗМІ.

Методи дослідження. Методи та прийоми дослідження зумовлені специфікою самого предмета

опрацювання, властивістю мовного матеріалу, метою й завданням, зокрема, *метод суцільної вибірки* (для вибору фактичного матеріалу з лексикографічних праць, фольклору, художніх творів), *описовий метод* (для репрезентації студійованих мовних одиниць), *метод семантико-стилістичного аналізу* та *метод зіставлення*.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності в Україні зростає інтерес до історичних витоків матеріальної і духовної культури українства. Проте й в умовах здобутої суверенності в засобах сучасної масової інформації підкидаються тонко пристосовані п'ятиколонниками імперські повчання без будь-якого на те обґрунтування не тільки про український борщ, а й про вареники:

«Культовое блюдо украинской кухни, по одной из версий, имеет турецкие корни. Было время, когда украинцы и турки плотно «общались», воевали, вернее. И если турок казаки не любили, то их блюдо, носившее название **дюш-вара**, пришлось им по вкусу. **Дюш-ваша** представляли собой маленькие варёные пирожки из пресного теста с начинкой. Но в Украине дюш-ваша переименовали в **вара-ники**, а позже в **вареники** и, конечно же, готовят стали на свой лад – со шкварками, цибулей, бульбой, вишнями».

Кстати, в азербайджанской кухне и сейчас есть яство – дюшбара, – внешне напоминающие маленькие вареники или пельмени.

Разнообразие начинок

Самыми распространенными являются начинки из картофеля с жареным луком, из тушеной капусты, из творога, вишни, а также из печени или мяса. Но есть начинки, которые характерны для определенных регионов страны. Так, в Карпатах готовят вареники с овечьей брынзой, на Полесье – с толченой фасолью и пшенной кашей, на Волыни любят вареники с гречкой и сыром, а на Полтавщине в качестве начинки готовят фасоль с перетертой калиной.

В середине 19-го века во время поста готовили вареники с урой – перетертым, пережаренным и запаренным в кипятке льняным или конопляным семенем. Иногда вместо семян льна и конопли использовали жмых, оставшийся после отжима масла.

Известен способ готовить вареники «с песком», который используют издавна. Для такой начинки вытапливают сало до образования хрустящих золотистых шкварок. Затем в шкварки начинают всыпать понемногу муку, делают это до тех пор, пока не образуется густая масса, которой и начиняют вареники.

Бывший президент Украины Кравчук Л.М. увлекался поиском рецептов вареников из древних манускриптов и среди прочих, весьма оригинальных, были вареники с м'якотью фейхоа, с в'яленими бананами, со щитовидними железами летучих мишей, с языками жар-птицы, крабами и уграми, изюмом и чайными листьями» [УФВ].

Як бачимо, вельми солодко подаються українські вареники з позиції повчання «північного старшого брата» і щодо начинки, і щодо улюбленої страви президента і, дійсно, не викликають сумніву, але про походження назви підкидають «версію» турецьку: *дюр-вара / дюр-ваши*, яку українці перейменували (невідомо з яких джерел? – А.П.) на *вареники*. Про такі науково необґрунтовані погляди в українців є прислів'я: «*Похожа свиня на коня та шерсть не та*». Адже наші пращури, як свідчать стародавні писемні пам'ятки, фольклор, уміли варити смачні страви і мали свою назву, пов'язану з процесом приготування досліджуваної страви: стсл. **варити** – псл. *variti* 'варити', пов'язане з *vьreti* «кипіти»; споріднене з лит. *vėrdu*, *virti* 'бурлити, кипіти', лтс. *verdu*, *virti* 'кипіти' [ЕСУМ, 1, с. 332; ЭСРЯ, 1, с. 273].

ВАРЕНИИУ – *состіо, ѣвѣна*: – И се же пакы дрьвомъ нѣколи приготованомъ не соущемъ на потребу варениа шедъ келарь Ѳеодоръ къ блженуоуому Ѳеодосію, гліа. *Нест. Жит. Ѳеод.* 14; – *пища, кушаніе, состіо, ѣвѣна*: Свари же Иіаковъ варенье. *Быт. XXV. 29. по сп. XIV в.* (ср. сокъ лящень). Варение съмрътно. *Изб. 1073 г.* Едино оубо вареніе с маслом, друоуге же обварено без масла. *Церк. Уст. XV в. (Лавр. 49).*

ВАРЕНИКЪ – дорогой камень: – А вареникъ знати: хоти красень, ино цѣлое мѣсто свѣтитъ бѣло, какъ і всякой хрусталь. *Торг. Кн. XVI-XVII в. (Савв. 186)* [Срезневський, 1893, с. 227].

Отже, в писемних пам'ятках засвідчено досліджуваний компонент з наявними для того часу вари-

антами морфологічних форм і певною семантикою. Але те, що *вареник* – «дорогий камінь» викликає сумнів щодо такого тлумачення цього фрагментарного контексту, оскільки це слово функціонувало впродовж віків і широко використовувалося:

а) у фразеологічних сполученнях: *намазати вареника дьогтем* 'зіпсувати стосунки'; *пригощати варениками з дьогтем* 'приймати негостинно' [Левченко 2007, с. 13];

б) прислів'ях і приказках: *Були вареники, та на вербу повтікали; Варенькы доведуть, шо й хліба не дадуть.* 253.*Упродовж Масниці народ ласує „варениками” з солоним сиром і „млынцями” з пшеничної і пшоняної муки з маслом, від чого склалося прислів'я. *Варенькы йисты.* Весільний обряд сватання. 216; вареники їсть Б 217. *Молодь мисить, ліпить, варить вареники й подає їх на стіл [ФПС СС, с. 53]; *Вареники-хваленики, всі вас хвалять та не всі варять!* [СМ, с. 199]; *Сякі-такі вареники, а все ж краці галушок. Благодареники за вареники, каші не їв, борщу не бачив!* [УНП, с. 391, 394]. *В один вареник не можна весь сир вбгнати* [АА]. *Плаває, як вареник в маслі. Казав дід бабі: «Якби сир та масло, то вареників наварила б, тільки що ж, – борошна нема». Дурниці вареники й варениці, інша справа борщ, – хоч поганий, так до біса! Як молодим бував, то сорок вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю і насилу п'ятдесят умелю* [Нс..., с. 41, 58–59, 138]; *Аби рот не гуляв, так вареником заткнути. Беззубий – хамелю, хамелю, а вареники з сиром умелю. Вареники ті самі, та інша макітра. Вже й дрова і вода, коли б сир і мука, то би вареників наварила! Діло – вареники. Догадавсь – та й вареники в шапку. Пустяки вареники з маслом; світ, то мій борщ: хоч поганий, та до біса. Почекайте, вареники, прийде на вас масниця. Ріж мою душу вареником до подушки! Рятуйте хоч вареником! Сметаною вареників не зіпсуєш. Який хват до вареників! Як молода була, по сорок вареників їла, а тепер і сімдесят мало* [ПП, с. 319–320];

в) жартівливих приспівках: *У долоні ріжете, вареники їжете, щоб долоні щиміли, щоб ми знали шо їли* [Аркушин 2015, с. 37];

г) обрядово-традиційних звичаях: *«Дівчата готували вареники з сиром. На вечерю запрошували і хлопців. Така сходка називалася «пирхуни», бо серед вареників із сиром обов'язково мали бути і вареники, начинені борошном. Та парубки знали про це і намагалися скуштувати лише справжній виріб. Тільки не завжди їм це вдалося. Хлопців, яким потрапили вареники з борошном, довгий час дражнили «пирхунами»* [Скуратівський 1990, с. 115];

д) українських народних і сучасних піснях: *«А мій милий вареничків хоче», «Українські вареники»* [Пустовський 2016, с. 33];

е) загадках: *Химерний, маленький, бокастий, товстенький, чимось смачним напхався, в окропі купався, в дірку впав – і пропав* [СМ 1966, с. 34];

ж) дитячому фольклорі (колядки та щедрівки, лічилки):

*Щедрик-ведрик
Дайте вареник,
Грудочку кашки,*

Кільце ковбаски,
А ще й вареничку,
А ще й паляничку,
А ще й на дохід
Паляницю й хліб,
Решето вівса,
А зверху ковбаса!
Добрий вечір! [ДФ 1986, с. 182];

Щедрик-ведрик,
Дай вареник
Ще й ковбасу, -
То на цей рік
Корову попасу [ДФ 1986, с. 200];

Місяченьку, мій братику,
Зійди рано, постій мало,
Поки я бички позапрягаю,
Жито-пшеницю порозсіваю.
Роди, боже, жито й пшеницю
Без кукілю, без метлиці,
А нам, діткам, по варениці
[ДФ 1986, с. 201–202];

Мидір, Сидір і Каленик
Збудували тут куреник.
У куренику сидять
По варенику їдять.
В нас вареників немає,
Хто жмуритись починає? [ДФ, с. 266];

ж) художніх творах: «У Січі краще: є де харч придбати. То, звичайно, власники зимівників частенько згараздили січову старшину: і гостинці надсилали, і в гості запрошували. А Іван Дмитрович (Сірко – А.П.), як і всі ми, знав смак і страви зі свіжою, і кулішу з салом, і вареників у сметані.

Окрім загальнопоширеного слова *вареник* і його варіантів, у живому народному та писемному діловому мовленні, художній літературі широко використовуються антропоніми з певними стилістичними прийомами:

а) у прозі: *Аж ось – не знать звідкіль узялась*

на селі чутка, що він ні Хруц, ні Притика, а прями-сінько-таки **Іван Вареник** – кріпак пана Польсько-го, що панував у Пісках [Мирний 2006, с. 18].

– *Питайте он того, – одказує чоловік у московській одежі, тикаючи пальцем на Чіпку. – Ми оце порішили: отаманом його наставити.*

– *Хто ж то? – питає москаліха, прикро дивлячись на Чіпку.*

– *Щось, мов знайоме, здається?*

– *Чого ти, тітко, обдивляєшся мене, як вовка? Я такий же, як і всі, – каже Чіпка, не видержавши пильних оглядин.*

– *Та я немов тебе де бачила?*

– *Може, й бачила... не знаю.*

– *Чи не **Варениченко**?*

– *Може й він...*

– *Хто **Варениченко**? – пита москаль, увійшовши з Сидором у хату.*

– *Та ось – цей! – указує москаліха на Чіпку.*

– *Ні, жінко, – каже, усміхаючись, москаль: – то, мабуть, обух або довбня, а не **вареник**. Не так він від одного замаха вложив того кацапа, що в Гершка ночував. А кацап – я тобі скажу – все одно, що ведмідь... Як піймав мене в лабети, як придавив, – то в мене й дух у п'яти заліз! Добре знаю, що, коли б не він, – тільки б і світа бачив... Хіба б, може, одні кісточки привезли додому, – та й ті не цілі: потроцив би проклятий ведмеда... От же, спасибі, виручив!.. [Мирний 2006, с. 247];*

б) поетичних гуморесках:

– *А мені, – Панько **Вареник***

Всюди вихвалявся, –

Від татуса (він – священик!)

Розум передався

Хлопці кажуть

– Від старого

Щось ти взяв у спадок,

Але ж, голубе, у нього

Вас було десяток! [Ребро 2000, 3, с. 106].

Це слово активно використовується в заголовках майстрами художнього слова, акумулюючи глибокий зміст творчого задуму автора:

Степан Руданський «**Варенікі, варенікі**»:

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі.
Так і знати, що псявіра
Вареників хоче.

Хоче бідний вареників,
То й ніщо питати!
Та тільки їх по нашому
Не вміє назвати.

«Хазяюшка, галубушка! –
Став він говорити –
Сварі-ка мне вот стово!..»
«Та чого зварити?»

«Да сентаво... как бїш, сво
У вас називають?

Уш с глаз далой – так с памяти!
Вон ентакой бес-то!..
Да знаеш лі: ентак сир-то,
А на сире тесто...»

«Та бог його святий знає
І добрії люди.
Сир у тісті?.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?»

«Да не пірог, галубушка!..
Екая досада!..
Да знаеш лі, туда масла
Да сметани нада!..»

А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче,

Вот, что, знаеш... берут тісто,
сиром накладают...»

«Та бог його святий знає
Що вам, служба, може!
Тісто сиром накладають, –
То галушки, може?»

«Не галушкі, не галушкі,
Я галушкі знаю.
Сварі-ка мне, галубушка...
Всьо, біш, забиваю...»

Та чекає барабана,
Заким затуркоче.

Як почула барабана, –
Слава тобі, боже! –
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?»

Аж підскочив москалина,
Та ніколи ждати...
«Варенікі, варенікі!»
Та й пішов із хати

[Руданський 1972, I, с. 144–145]

Микола Кузьменко «*Вареник*»:

Вареничокъ бильй,
Маслычкомъ польтый,
Якый же ты гарный,
Якый смаковытый!
Хто тебе прыдумавъ
Робыты, ще й з сыру,
Тому честь и дяка
Видь усёго мыру.
Хто тебе не любе
Втихонько ты наша?
Ты смачнише каши!
Або й медь... Здаеця,
Що вже липше ёго?
А не те!.. Ты краще,
И мылишь, ій-Богу!
Тоби й борщъ із саломъ,
И мясо хымерне,
Й галушки гречани –

Все зь дороги звене,
Бо ты ж пань найстаршый
Видь всякой ййжи.
Всяк, хто покуштуе –
И губкы обльже.
Не кидай нас, друже, –
Будь завжди ты зь намы,
Не водыся тилькы
Ты съ тымы панамы, –
Там живе твий ворогъ:
Блын рябий, ледачий,
То ты тилькы й гарный,
Поки ще гарячий;
Та й то ёго люблять
Рады оселедця,
Та ваксы тіен,
Що икрою зветця

[Кузьменко 1889, с. 69]

Петро Ребро «*Плач над варениками*»

Ой, вареники пшеничні,
Ви ж бо мученики вічні!
Що ви тільки не терпіли –
Ув окропі ви кипіли,
Сиром вам боки напхали,

Маслом очі заливали
Чи жбурляли у сметану.
Я з макітри вас дістану,
Медом напою в тарілці
Й з'ім, щоб плавали в горілці!

[Ребро 2000, с. 307]

Павло Глазовий «*Нерозумні вареники*»:

Наварила господиня
Вареників зранку.
Щоб узяти їх на службу,
Поклала у банку.
А вареник, що у банці
Опинивсь найнижче,
Взяв та й репнув під вагою,
Аж сир з нього свище.

Гірко скаржитесь вареник:
Доле моя клята!
Навіщо ви роздавили
Свого ж таки брата?
Чи комусь тут заважав я?
Чи вам місця мало? –
Як свій свого не жаліє,
То пиши: пропало.

[Глазовий 1997, с. 23].

Вареничні озаглавлення використовував Володимир Окунь «*Вареник у маслі*» та інші майстри художнього слова.

На основі загальноживаного в народнорозмовній мові компонента *варен-* утворилися прізвиськові назви, які з часом закріпилися за їх носіями як прізвиська: *Вареник*, *Вреников*, *Варенов*, *Варенчук*, *Варенюк* [Глуховцева, 2011, I, с. 155], *Вареник*, *Варениченко*, *Варенько* [Горп., Корн., 2012, с. 171], *Вареник*, *Варе-*

ников [Падалка, 2010, с. 275], *Варениця* [Редько 1966, с. 98], *Вареник*, *Варенеця*, *Варенико*, *Вареников*, *Варенчук* [СПЧ, 2002, с. 66], *Гринець Варениченко*, *Васил Варениця*, *Улас Варениченько*, *Иванъ Вареник*, *Дмитро Варениченко* [Реєстр, 1995, с. 227, 278, 319, 333, 356], *Вареник* [Укр. слово, 19-25.12. 2012, с. 10], *Вареницин* *Warenicyn* (19XIX282) – *Warenic -yn* < *Варениця*; *патр. -нос. н*; *Вареницький* *Warenicki* – *Врениць-к -ий* < с. Варениці [Фаріон 2001, с. 154, 155].

Досить активно побутує це слово і в прізвиськах сучасного комунікативного простору, характеризує носіїв за схожістю зовнішніх ознак, співзвучністю, способом приготування, споживання тощо, як-от:

Варе'ник, а, ч. – любить *варе'ники* з сиром (БалЗ, ВасВ.ВесВ, ДніпрВ, Зап., ШевВ).

Варе'ник, а, ч. – за один раз з'їв багато *варе'ників* (ТарасЦ).

Варе'ник, а, ч. – якимось хотів зварити *варе'ників*, але не зміг їх наліпити (Пол.).

Варе'ник, а, ч. – товстий, як *варе'ник* (Орд.).

Варе'ник, а, ч. – має губи товсті, як *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має вуха схожі на *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має широке, своєрідної форми (як *варени'ця*) обличчя (Син.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (ФедН).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (Слав.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'чка* (ТТуз.).

Варе'ник, а, ч. – (вона) від прізвища *Варя'ник* (ГригП).

Варе'ник, а, ч. – від такого ж прізвища (Верб.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Ва'ренко* (Авг.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шка* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шко* (ВелБ).

Варе'ник, а, ч. – від імені *Вале'рик* (*Валерій*, за співзвучністю) (МарЗ).

Варе'ники, ів, мн. – родина, батько якої дуже любить *варе'ники* (Прим.).

Варени'чка, и, ж. – вухата; вуха, як *варени'чки* (Тракт., ГригС).

Варе'ниха, и, ж. – любить готувати *варе'ники* (Слав.).

Варену'ха, и, ж. – *варить* самогон (ВасВ) [Чабаненко, 2005, с. 76–77].

Такі прізвиськові та прізвищні назви утворювалися за допомогою суфіксів: **-ик:** *Вареник*; **-ик-ов:** *Вареников*; **-их:** *Варениха*; **-ец(я):** *Варенец(я)*; **-иц(я):** *Варениця*; **-иц-ин:** *Вареницин*; **-ицьк(ий):** *Вареницький*; **-ич-енк(о):** *Варениченко*; **-ич-снк(о):** *Варениченко*; **-ич-к(а):** *Вареничка*; **-к(о):** *Варенько*; **-ов:** *Варенов*; **-ух(а):** *Варенуха*; **-ч-ук:** *Варенчук*; **-юк:** *Варенюк*.

Зрідка трапляються такі мовні одиниці, в яких зберігаються фонетичні риси місцевого мовлення. Так, наприклад, прізвище **Фареник Л.Ю.** зафіксоване в рейтинговому списку студентів Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини від 14.07.2017 р. та лексичні діалектизми: **пир'іх** – *вареник* [ЗДБ, 2002, с. 78].

Серед носіїв українських прізвищних назв маємо ряд видатних постатей:

а) майстри художнього слова: **Вареник** Наталя Володимирівна (26.03.1958, м. Біла Церква Київ. обл.) – письменниця, журналіст. Член НСПУ [ЕСУ, 2005, 4, с. 79–80];

б) майстри українського живопису і народної творчості:

Бучинська-Варення Емілія Миколаївна (20.05.1956 м. Косів, нині Івано-Франківської обл.) – живописець, педагог. Член НСХУ з 1989 [ЕСУ, 2004, 3, с. 675];

Варениця Марія Михайлівна (25.VII.1947, с. Стінка Терноп. обл.) – українська вишивальниця, заслужений майстер народної творчості УРСР з 1985 [МУ, с. 101];

Варення Микола Романович (25.X. 1917, с. Калинове, нині смт Попаснянського р-ну Луган. обл. – 23.06.2001, м. Івано-Франківськ) – український живописець і графік, педагог, заслужений художник УРСР з 1987 [МУ, 1992, с. 101; ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

Варення Микола Васильович (20.05.1942, м. Каганович Ворошилогр. обл., нині Попасне -2 Луган. обл.) – живописець, педагог, член НСХУ з 1977 [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

в) медицини:

Варенуха Микола (1827–75), військовий хірург; один з перших українців-отолярингологів 19 ст. [ЕУ, I, с. 208];

Варенко Юрій Степанович (18.10.1929 с-ще Костянтинівка, нині місто Донецької обл.) – лікар. Доктор медичних наук (1975), професор [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

г) історичних подій і постатей у боротьби з поневоловачами:

Вареніці повстання 1664-65 – селянсько-козацький виступ проти шляхетської Польщі на Правобережній Україні під проводом **В. Варениці**. У повстанні брало участь близько 30 тис. селян і козаків, очолюваних кальницьким полковником В. Вареницею та козаком **Сулимкою**. Польсько-шляхетські війська зруйнувало фортеці Ставище та Лисянку і жорстоко придушило повстання. Сулимку захопили в полон і стратили. Варениця загинув 1665 в бою під Кальником [УРЕ, 1978, II, с. 123–124];

д) науковці в галузі біології:

Варениця Євген Терентійович (7.10.1912 с. Товмач, нині Шполянського р-ну Черкас. обл. — 4.03.2002, Москва) – вчений-селекціонер. Доктор біологічних наук (1959), професор, чл.- кор. ВАСГНІЛ (1964) [ЕСУ, 2005, 4, с. 80].

У розмаїтті топонімів теж зустрічається цей мовний компонент як пам'ятка запорозького козацтва в заселенні Кубані: **Варениківська** (VIII-18) станиця над долішньою Кубанню, районний центр Краснодарського краю РСФСР [ЕУ, 1993, I, с. 208].

Висновки. Ілюстративний матеріал дає змогу осмислити значення загальноновживаних та антропомічних одиниць в усному й писемному мовленні, що свідчить про глибокі й сталі витoki цього самобутнього мовного компонента, який у процесі історичного формування набув не тільки номінативних функцій, а й стилістичних особливостей у народній творчості та художній літературі. А *вареники* поряд з іншими українськими стравами здобули міжнародне визнання: «У кухнях народів світу етнічним символом з прикметником «український» визначають «український борщ», «українські вареники», «українські галушки», «українські гречаники», «українська горілка» [Савчук 2004, с. 404].

Література

1. АА – Авторський архів.
2. Аркушин – Аркушин Г. «Всього на світі хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах): [вибране]. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 221 с.
3. Глазовий – Глазовий П. Сміхослов. Коштом Нілі та Богдана Ващинських. США, Флорида, 1997. 300 с.
4. Горп., Корн. – Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія. 2-ге вид., доп. й виправл. Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. 232 с.
5. Глуховцева – Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2-х т. Луганськ: вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. Т. 1. 388 с.
6. ДФ – Дитячий фольклор / Упоряд. і передм. Г.В. Довженок. Київ: Дніпро, 1986. 304 с.
7. ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України. Т 3. Київ, 2004. 675 с.; Т. 4. Київ, 2005. 692 с.
8. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1982. 631 с.
9. ЕУ – Енциклопедія українознавства: в 11 т. Т. 1, Львів: НТШ, 1993. 396 с.
10. ЗДБ – Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич: Коло, 2002. 148 с.
11. Кузьменко – Кузьменко М.Л. Дозвиля. 1888–1889 р. Катеринослав, 1889.
12. Левченко – Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2007. 40 с.
13. Мирний – Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман з народного життя. Харків: Фолю, 2006. 350 с. (Укр. класика).
14. МУ – Митці України: Енциклопедичний довідник. Упоряд.: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. За ред. А.В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. 848 с.
15. Нс... – Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / Упоряд. та передмова Н.С. Шумади. Київ: Веселка, 1971. 227 с.
16. Падалка – Падалка Р. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини: монографія та словник. Київ – Дніпропетровськ: АНБОУ, 2010. 276 с.
17. ПП – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; Упоряд. М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. Київ: Наукова думка, 1989. 480 с.
18. Пустовський – Пустовський І. Українські вареники: пісня. Вивчаємо українську мову та літературу. 2016. № 1–2.
19. Ребро – Ребро П. Вибрані твори: в 5-ти томах. Т. 3. Козацькі жарти. Запоріжжя: Хортиця, 2000. 396 с.
20. Редько – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 214 с.
21. Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Підготував до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
22. Руданський – Руданський С. Твори в трьох томах. – Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972. 547 с.
23. Савчук – Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
24. СМ – Скарби мудрості. Українські народні казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. Київ: «Радянська школа», 1966. 219 с.
25. Скуратівський – Скуратівський В. Г. Погостини. Київ: Веселка, 1990. 280 с.
26. СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
27. Срезневський – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1. С.-Петербург. 1893. 1419 с.
28. УНП – Українська народна приказка. Київ: Держлітвидав, 1936. 578 с.
29. УРЕ – Українська радянська енциклопедія: в 12 т., вид. 2-е. Т. 2. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1978. 542 с.
30. УФВ – Удивительные факты о варениках, знать которые стоит каждому украинцу. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenikakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukraintsu> с. 1–3. 29.11.2020
31. Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
32. ФПССС – Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін.; за ред. В.Д. Ужченка; ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 288 с.
33. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х томах / под. ред. Б.А. Ларина. Москва: Прогресс, 1964. Т. 1. 562 с.
34. Чабаненко – Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): у 2-х кн. Книга 1. Запоріжжя, 2005. 260 с.

References

1. AA – Avtorskyi arkhiv [Author's archive].
2. Arkushyn – Arkushyn H. (2015) “Vsoho na sviti khvataie...” (folklor, zvychai ta obriady Zakhidnoho Polissia u dialektolohichnykh zapysakh) [«Everything in the world is enough...» (folklore, customs and rituals of Western Polissya in dialectological records)]: [vybrane]. Lutsk: Vezha-Druk. 221 s. [in Ukrainian].
3. Hlazovyi – Hlazovyi P. (1997) Smikhoslov [Laughing]. Koshtom Nili ta Bohdana Vashchynskykh. SSHa, Floryda. 300 s. [in Ukrainian].
4. Horp., Korn. – Horpynych V.O., Korniienko I.A. (2012) Antroponimiiia Dniprovskoho Pryporizhzhia i sumizhnykh rehioniv Ukrainy [Anthroponymy of the Dnieper Coast and adjacent regions of Ukraine]: monohrafiia. 2-he vyd., dop. y vypravl. Dnipropetrovsk-Mykolaiv. 232 s. [in Ukrainian].
5. Hlukhovtseva – Hlukhovtseva K.D. (2011) Slovnyk prizvyshch zhyteliv Luhanshchyny [Dictionary of surnames of Luhansk region residents]: u 2-kh t. Luhansk: vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». T. 1. 388 s. [in Ukrainian].
6. DF – Dytiachyi folklor (1986) [Children's folklore] / Uporiad. i peredm. H.V. Dovzhenok. Kyiv: Dnipro. 304 s. [in Ukrainian].
7. ESU – Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2005) [Encyclopedia of Modern Ukraine]. T. 3. Kyiv, 2004. 675 s.; T. 4. Kyiv. 692 s. [in Ukrainian].
8. ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. 631 s. [in Ukrainian].
9. EU – Entsyklopediia ukrainoznavstva (1993) [Encyclopedia of Ukrainian Studies]: v 11 t. T. 1, Lviv: NTSh. 396 s. [in Ukrainian].
10. ZDB – Myron Ya., Zubrytska M. (2002) Z dialektolohii Boikivshchyny: imennykova slovozmyna, imennykova frazeolohiia [From the dialectology of Boykivshchyna: noun word change, noun phraseology]. Drohobych: Kolo. 148 s. [in Ukrainian].
11. Kuzmenko – Kuzmenko M.L. (1888–1889) Dozvyllia [Leisure]. Ekaterynoslav'. [in Ukrainian].
12. Levchenko – Levchenko O.P. (2007) Symvoly u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov: linhvokulturolohichnyi aspekt [Symbols in phraseological systems of Ukrainian and Russian languages: linguistic and cultural aspect]: Avtoref na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv. 40 s. [in Ukrainian].
13. Myrnyi – Myrnyi Panas. (2006) Khiba revut voly, yak yasla povni? [Do the oxen roar when the manger is full?]: Roman z narodnoho zhyttia. Kharkiv: Folio. 350 s. (Ukr. klasyka) [in Ukrainian].
14. MU – Myttsi Ukrainy: Entsyklopedychnyi dovidnyk (1992) [Artists of Ukraine: Encyclopedic reference book]. Uporiad.: M.H. Labynskyi, V.S. Murza. Za red. A.V. Kudrytskoho. Kyiv: UE. 848 s. [in Ukrainian].
15. Ns... – Narod skazhe – yak zaviazhe. Ukrainski narodni pryslivia, prykazky, zahadky (1971) [The people will say how to tie. Ukrainian folk proverbs, sayings, riddles]. Uporiad. ta peredmova N.S. Shumady. Kyiv: Veselka. 227 s. [in Ukrainian].
16. Padalka – Padalka R. Dynamika prizvyshch Donetskoï Slovianshchyny: monohrafiia ta slovnyk (2010) [Dynamics of surnames of Donetsk Slavic region]. Kyiv-Dnipropetrovsk: ANVOU. 276 s. [in Ukrainian].
17. PP – Pryslivia ta prykazky: Pryroda. Hospodarska diialnist liudyny (1989) [Proverbs and sayings: Nature. Human economic activity]. AN USSR. Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnohrafii im. M.T. Rylskoho; Uporiad. M.M. Paziak; Vidp. red. S.V. Myshanych. Kyiv: Naukova dumka. 480 s. [in Ukrainian].
18. Pustovskyi – Pustovskyi I. (2016) Ukrainski varenyky: pisnia [Ukrainian dumplings: a song]. Vychaiemo ukrainsku movu ta literaturu. № 1–2 [in Ukrainian].
19. Rebro – Rebro P. (2000) Vybrani tvory [Selected works]: v 5-ty tomakh, t.3. Kozatski zharty. Zaporizhzhia: Khortytsia, 2000. 396 s. [in Ukrainian].
20. Redko – Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. 214 s. [in Ukrainian].
21. Reiestr – Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku (1995) [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. Pidhotuvav do druku O.V. Todiichuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. 592 s. [in Ukrainian].
22. Rudanskyi – Rudanskyi S. (1972) Tvory v triokh tomakh [Works in three volumes]. T. I. Kyiv: Naukova dumka. 547 s. [in Ukrainian].
23. Savchuk – Savchuk B. (2004) Ukrainiska etnolohiia [Ukrainian ethnology]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 559 s. [in Ukrainian].
24. SM – Skarby mudrosti. Ukrainski narodni kazky, lehendy, anekdoty, zahadky, pryslivia ta in. (1996) [Treasures of wisdom. Ukrainian folk tales, legends, anecdotes, riddles, proverbs, etc.]. Kyiv: Radianska shkola. 219 s. [in Ukrainian].
25. Skurativskyi – Skurativskyi V.H. (1990) Pohostyny [Feasts]. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].
26. SPCh – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materialii Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-orthographic (on the material of Chernivtsi region)]. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
27. Sreznevskyi – Sreznevskyi I.I. (1893) Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka po pismennym pamiatnikam [Materials for the dictionary of the Old Russian language on written monuments]. T. 1. S.- Peterburg. 1419 s. [in Russian].

- 28.UNP – Ukrainska narodna prykazka (1936) [Ukrainian folk saying]. Kyiv: Derzhlitvydav. 578 s. [in Ukrainian].
- 29.URE – Ukrainska radianska entsyklopediia (1978) [Ukrainian Soviet Encyclopedia]: v 12 t., vyd. 2-e. T. 2. Kyiv: Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii. 542 s. [in Ukrainian].
- 30.UFV – Udivitelnye fakty o varenykakh, znat kotorye stoit kazhdomu ukrainsu [Amazing facts about dumplings that every Ukrainian should know]. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenykakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukrainsu>.
- 31.Farion – Farion I. (2001) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII–XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region at the end of 18th–19th centuries (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
- 32.FPSSS – Frazеологічно-паремієні словник Східної Слобожанщини KhIKh stolittia (2013) [Phraseological and paremic dictionary of Eastern Slobozhanshchyna of the 19th century]. V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in.; za red. V.D. Uzhchenka; DZ «Luhans. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 288 s. [in Ukrainian].
- 33.Fasmer – Fasmer M. (1964) Etimolohichesky slovar ruskogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]: v 4-kh tomakh / pod. red. B.A. Larina. Moskva: Progress. T. 1. 562 s. [in Russian].
- 34.Chabanenko – Chabanenko V. (2005) Prizvyska Nyzhnoi Naddnyprianshchyny (slovnuk) [Nicknames of the Lower Dnieper region (dictionary)]: u 2-kh kn. Knyha 1. Zaporizhzhia. 260 s. [in Ukrainian].

UKRAINIAN SURNAMES WITH THE COMPONENT *varen-*

Abstract. The article is devoted to the semantics of commonly used words with the component of *varen-* and their anthroponyms in terms of linguistic and cultural problems of modern linguistics. The relevance of the work is due to the special importance of problems related to etymology, derivatology, semantics and artistic means, the elucidation of which is based on the principles and methods of cognitive and linguistic-cultural analysis. The study of such language units from the standpoint of the cognitive approach makes it possible to identify the mechanism of speech and cognitive processes ratio in identifying their semantic load. The aim of the study is to identify and analyze the semantic and cognitive features which are typical for general and anthroponymical components of the Ukrainian language based on knowledge of national-specific phenomena of material and spiritual culture of Ukrainians.

The object of the work is the value concepts realized with the help of the studied lexemes in the Ukrainian oral and written speech. The subject of research is the structural and semantic features of selected components in living folk speech, folklore, fiction and scientific literature.

The article outlines the theme and tasks of its implementation, as the media produces obsessive views on the origin of such Ukrainian national dishes as *borsch*, *varenyky*. The main focus is on highlighting the meaning of the component unit as part of the meaningful object of the concept and its nominative and stylistic function. Illustrative material was selected for the analysis, which contains stable lexical elements, dialectical features of commonly used words and anthroponyms with the component *varen-*.

Features of national identity, manifested in such linguistic phenomena that contain verbalized cultural codes and reflect the national linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnic group, are also covered. The analysis of the studied layer of vocabulary made it possible to identify and substantiate a wide range of commonly used language units with a component of *varen-* in live folk speech and their role in the creation of the Ukrainian anthroposystem.

Keywords: anthroponyms, varenyk, material and spiritual culture, nicknames, prominent figures, folklore, fiction.

© Поповський А, 2021 р.

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна; popovski@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>

Anatoliy Popovsky – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine; popovski@i.ua <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>